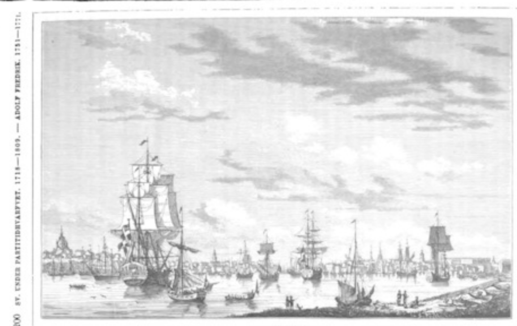

SVERIGE UNDER PARTITIDEHVARFVET,

FRÅN ÅR 1718 TILL ÅR 1809.

AF **RUDOLF TENGBERG, FORSATT AF S. J. BOËTHIUS.** --------- MED 310 TRÄSNITT.

STOCKHOLM, HJALMAR LINNSTRÖMS FÖRLAG. 1879.

STOCKHOLM, IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI. 1879.

Förord till den elektroniska utgåvan

Verket, som utgör del 5 av serien *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar*, tillhör New York Public Library. Det har scannats av Google Books, hämtats från The Internet Archive och anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i juni 2015 av Bert H.

I del 6 finns på s. 261-469 ett <a href="/stsh6/0269.html" omfattande register till verkets alla delar.

Använda källor till femte delen af Sveriges historia.

Handlingar, samtida anteckningar och memoarer.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. D. 1—40 (1816—1860).

Historiska handlingar till trycket befordrade af kongL samfmndet för utgifrande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. (Nr fölid). 1—6 (1861—68).

[Adlersparre, O.],HandlingarrOrandeSverigesäldre, nyare oeh nyaste historia samt historiska personer, ntgifne af

ett sftllskap. D. 1—9 (1830—88). Delagardiska arehivet, eller handlingar nr grefl. dela-gmrdiska bibliotheket p& Loberod. Utgifren af P. Vie-eelgren. D. 1-20 (1881-43).

Handlingar nr v. brinkmans k a arehivet p& Trolle-ij ungby.

Utgifne af Gust. Andersson. D. 1, 8 (1809, 60). [Modée, B. G.], Utdrag utar alle ifrån den 7. deeemb. 1718 ntkomne pnblique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och pnblioationer, som riksens styrsel samt invärtes hushållning och författningar i

råen, jämväl oek 8tockholms stad i synnerhet angå. 1—10 (1742—1829).

Acta pnblioa, horande til Sveriges rikes fandam en tallag (1706; 1786).

8tiernman, A. A. von, Alla riksdagars oeh mötens beslut D. 8 (1788).

En ärlig svensk (1760).

Riksdagstidningar från 1706, 1780-62,1760-66,1769-70, 1771-72, 1778—79, 1786, 1792, 1800.

[CedersohiOld, P. G.1, Riksdagen iStoekholm år 1719 (1825) [ochl Bihang till... år 1719, innehållande proto-coller och handlingar horande till aotionen emot baron v. GOrts 0826).

Sveriges ridderskaps och sdels riksdsgsprotokoll från oeh med år 1719. I-V, 1 (1870-79).

Adelns, borgarståndets och bondeståndets protokoll vid riksdagen i 8tookbolm 1786.

Adelns protokoll vid riksdagen i Stockholm år 1789. 1, 2 (1809).

Hemliga handlingar, horande till 8veriges historia efter k. Gustaf III:s an trådo till regeringen [utg. af P. A. Vallmark och J. B. Schartan]. 1>. 1—8 (1821—20). Flintberg, J. A., Lagfrrenhetsbibliotheqne. IV, 2 (1801).

Protoeoller, hållne i generalkrigsråttsdivisionen af kongL maitts och rikets kriffsoollegiam rOrande det brottsliga förhållande^ som förekommit emot åtskilliga ohefs och officerare nd finska arméen onder sista oampagne (1789)? Svea-b o frätts protoeoller nti undersöknings mål et rOrande det å bana maj:t konnng Gustaf III förofvade mord, hållne i Stockholm 1792.

Svea-hofrätts protoeoller nti undersokningsmålet angående förrädiska stämplingar (1794).

Strodda handlingar, i synnerhet till publicitetens historia i 8rerige under de sistförflutna femtio åren. H. 1, 2 (1822).

[Crusenstolpe, M. J.], Portefeuille, utgifren af författaren till "Skildringar ur det inre af dagens historia". D. 1—4 (1837—44) [ooh] Portefeuille, belysande det inre af tidernas historia (1840).

[Crusenstolpe, M. JJ, Historisk tafla af hogstsalig t d. konung Gustaf IV Adolphs första lefnadsår, tecknad och utgifren af för&ttaren till "Skildringar ur det inre af dagens historia". Btt sidostycke till "Historisk tafla af t d. konung Gustaf IV Adolphs sednaste regeringsår" (1887).

Fersen, F. A. von, Riksrådet ooh fältmarskalken m. m. grefre F. A. von Persens historiska skrifter. Utgiftia af R. M. KliookovstrOm. D. 1—8 (1867—72).

Fersen, H. A. von, Le oomte de Fersen et la oour de Pranoe, extraits des papiers du grand msréchal de Suéde, comte Jean Axel de Persen, publiés par R. M. Klinekovstrom. 1,.2 0877, 78).

Enges trom, L. von, Minnen oeh anteckningar. Utgifne efter handskrifter oeh samlingar, tillhöriga grefre L. S. v. Engestrom ooh svenska riksbiblioteket, af B. Tegnér. 1, 2 (1876).

Engestrom, J. vou, Historiska anteckningar och bref från åren 1771—1800... utgifha af d:r E. V. Montan (1877).

Ehrensvärd, G. J., Dagboksanteckningar förda vid Gustaf HI:s hof. Utgifha af d:r E. V. Montan. 1, 2 (1877, 78).

Vallqrist, O., Minnen ooh bref, utgifha af d:r E. V. Montan (1878).

To 11, J. C., Anteckningar om händelserna i Kristianstad 1772 (Samlingar, utgifha för de skånska landskapens

historiska oeh arkeologiska förening af M. Weibull).

Gustaf III, Konung Gustaf lH:s skrifter i politiska och vittra ämnen; tillika med dess brefräxling [utg. af J. G. Oxenstierna] (1806—12).

[Manderstrom, L.], Recneil de doeumens inédits eonoernant 1'histoire de Suéde sous le régne de Gustave UL 1, 2 (1847, 49).

Historiskt memoirebibliothek, omvexlande svenskt och utländskt. Arg. 1, 2 0864—56).

Adler be th, G. G., Historiska anteckningar. 1—8 (1806, 57).

Stedingk, C. B. L. C. von, Mémoires posthumes du feldmaréchal oomte de 8tedingk, rédigés sur des lettres, dépéehes et autres piéees authentiques laissées å sa fismille, par le général oomte de B]Omstems. 1—3 0844—47).

Bjornstjerna, M., Anteckningar af grefre Magnus Björn stjerne. Utgifhe efter hans dod [af C. M. [-Bjornstjerna].-] {+Bjorn- stjerna].+} 1, 2 (1801, 02).

Burman, J. J., Anteekningar, förda under tiden från år 1780 till år 1816 jemte relation om savolaksbrigadens operationer under 1808 och 1809 åra krig (1865).

Karl af Hessen, Mémoires sur la campagne de 1788 en Suéde 0789).

Albedyhll, G. d', Reoueil des mémoires et autres piéoee suthentiques, relatives aux aflaires de 1'Europe, et partiouliérement celles du nord pendant la deraiere psrtie du 18:me siécle. 1, 2 (1796, 1811).

Ridders ta d, C. F., Gömdt år icke glomdt. Historiska bidrag, samlade. H. 1-12 (1846-08).

[Gustaf IV Adolf], Mémorial du colonel Gustafsson 0829).

Xldre och yngre bearbetningar af kftUorna.

Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från k. Carl XLLs dod till statahvålmingen 1772. D. 1—6 0805—77).

Pryxell, A., Berättelser ur svenska historien. D. 80 o. f. 0862 o. f.).

B o val lins, R. M., Om svenska staftsskiekets förån-. dring efter konung Carl XII:s dod ooh om ståndens inbordee ställning vid början af den aå kallade frihetstiden (Vitterhets- historie- och antiqvitetsakademiens handlingar. D. 21, 1857).

Tengberg, N., Om frihetstiden. Några anmärkningar (1867).

Tengberg, N., Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741-43. H. 1, 2 (1867, 60). Mankell, J., Uppgifter rOrande svenska krigsmagtens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af femtonhundratalet jemte öfversigt ar svenska krigehistoriens vigtigaste händelser under samma tid 0860). Mankell, J., Anteckningar rOrande finska arméens oen i Finlands krigshistoria, särskildt med afseende på kri-Använda källor (forts.).

gen emellan Sverige och Rvssland åren 1788—1809. D. 1, 2 (1870).

[Man k el1, J.], Stadier öfver svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och anv&ndande vid Sveriges forsvar. Af en infanteriofficer (1856).

Gyllen granat, C. A., Sveriges »jökrigahistoria i sammandrag. D. 1, 2 (1840).

—t—, Grev v. d. Ostens gesandtskaber (Dansk historisk tidsskrift).

Kilason, O., Blad nr konung Gastaf III:s och drottning Sofia Magdalenas giftermålshistorie (Historiskt bibliotek, utgifvet af Carl Silfverstolpe, 1877—79).

Arnberg, J. V., Anteckningar om frihets tidens politiske ekonomi. 1. Handeln ooh nÅringerne (1808).

Skogman, C. D., Anteckningar om rikets stAnders bank och allmAnna lånerörelsen i Sverige. D. 1 (1845).

8chverin, F. B. von, Forfattningar rörande banoo-verket i sammandrag ooh med anmärkningar... ifrån riksdagen år 1828 till riksdagen år 1828 (1828).

[Palmblad, V. F.]f Historisk blick ofver den svenska näringsflitens utveckling. Afd. 2. Från 1719 till 1772, undert. P. (Skandia. Tidskrift for vetenskap och konst.

B. 5, 1885).

Gustaf 111, Konung Gnstaf UI:s efrerlemnade ooh femtio år efter hans dod öppnade papper. Ofveraikt, utdrag och jemnforelse af É. G. Geijer. D. 1—8 (1843 —46).

Nielsen, T., Gustav IH:s norske politik, et tillæg til “gustavianska papperen** (Norsk historisk tidsskrift).

Possel t, E. L., Konung Gustaf 11 l:s historia. Ofvere.

1. 2 (1810).

Schinkel, B. von, Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Sehinkel, forfattede ooh utgifne af

C. V. Bergman. 2 nppl. D. 1—4 (1856, 56).

Carlson, F. F., Föreläsningar ofver Gustaf HI:s och

Gustaf IV Adolfs historia (anteckningar).

Arndt, E. M., Schwedische geschichten unter Gustaf 111, vorsdglich aber unter Gustaf IV Adolf (1839).

Tengberg, N., Konung Gastaf HI:s forstå regeringstid till och med 1772 års statshvälfning. Fragment af Gustaf IlLs' historia. Utgifvet af C. T. Odhner (187D.

3keridan, C. P., History of the late revolution in Sweden. 2 edit. (1788).

Tegnér, &., Bidrag till kännedomen om 8veriges yttre politik närmast efter statshvälfningen 1772 (Historiskt bibliotek, utgifvet af Carl Silfrerstolpe 1879).

Holm, E., Om Danmarks deeltagelse i forhandlingerne om en væbnet neutralitet fra 1778—1780 (Dansk historisk tidsskrift).

Odhner, C. T., Gustaf UI och Katarina II, åren 1783, 84 (Nordisk tidskrift).

Værn, C. F.f 1786 års riksdag. Historisk studie. 2 uppl. (1868).

Holm, B., Danmark-Norges udenrigske historie under den franske revolution og Napoleons krige fra 1791 til 1807. D. 1, 2 (1875).

Barfod, J. C., Märkvärdigheter rörande Sveriges forhållanden 1788—1794. Utgifha efter forfottarens handskrift [af G. O. Hvltén-Cavalliue] 0846).

Schants.G. von, Historia ofver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1788, 1789 och 1790. 1, 2 (1817, 18).

[Creuts, C. M.], Anjalsförbundet. Bidrag till dess historia. Bfter enskilta och offentliga handlingar. Af Maunu Malmanen (1848).

Holm, E., Danmarks politik under den svensk-russi-ske krig 1788—90. (Det kongelige danske videnskabernes selskabs skrifter).

Tigerstedt, K. K., Göran Magnus Sprengtporten (Finsk tidskrift).

Tham. V., Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag. Efrer trvckta och o tryck U källor. H. 1, 2 (1866).

Vingquist, O., Berättelse om riksdagen 1789 (Frey, tidskrift for vetenskap och koust, h. 20, 21, 1844).

Vahrenberg, C. F. J., Bidrag till historien om kon. Gustaf Hl» sednaete regeringsår (Tidskrift for litteratur).

Manderstyom, L., Om Gustaf den tredjes yttre politik under de två senaste åren af dess regering (1859).

Besko v, B. von, Om Gustaf IU såsom konung och menniska (Svenska akademiens handlingar)*

—d. —n., Riksdagen i Norrköping år 1800 (Svensk månadsskrift).

[Granberg, P. A.], Historisk tafia al f. d. konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår. Afd. 1—8 (1810, 11).

Montgomery, G., Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809. D. 1, 2 (1842); jemte Anmärkningar och rättelser vid G. Montgomerys Historia ... 1809, af en f. d. finsk officer (1843).

Michailofski-Danilefski, Beskrifning öfver finska Icriget till lands och sjös åren 1808 och 1809. Uppä allernådigste befallning forfottad. Ofrers. ifrån ryskas (1860).

Such telen, P. van, Kriget emellan Sverige och Ryssland, åren 1808 och 1809. Ofver&att af R. F. G. Vrede. 2 nppl. (1836).

Malmström, C. G., Finska kriget 1808—1809, beskrif-vet enligt ryska källor (Tidskrift for litteratur, 1851).

[Döbeln, B. G. von], Några anteckningar om och af general [G. C.] von Döbeln. D. 1—4 il856-78).

Rein, G., Föreläsningar öfver Finlands historia. Utgifrte efrer forfottarens död. D. 1, 2 (1870, 72).

[Lilliecrona, C. V.], Fältmarskalken grefve Johan Christopher Toll. Biografisk teckning. D. 1, 2 (1849, 50).

Rein. G., Kriget i Finland 1788, 1789 och 1790, fram-ställdt. D. 1. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. 8) (1860).

Adlersparre, C. A., 1809 års revolution och dess män. 1, 2 (1849).

Att er b om, P. D. A., Svenska siare och skalder. D. 2—6

(1843—55).

Malmström, B. B., Grunddragen af svenska vitterhetens historia. Akademiska föreläsningar. D. 1—3 (1866, 67).

Ljunggren, G., Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf lll:s död, I—III, 2 (1873—79).

Nordenskiöld, A. E., Ett blad ur de s*enska naturvetenskapernas historia (Tidskriften F m iden. Ny följd. Årg. 1, 1877).

Anrep, G., Svenska adelns ättartafior, utgifoa. 1—I (1868—64).

Hofberg, H., Svenskt biografiskt handlexikon. D. 1,2

(1876).

Biografiskt lexikon öfver namnkunnige svenske män. B. 1—8, ny reviderad upplaga (1874—76), 9—28 0843 —57), ny foljd. B. 1—8, h. 1 (1857—79).

Linder, N., Nordisk familjebok, konversationslexikon och realenoyklopedi. I—III, 6 (1875—79).

Åtskilliga minnesteckningar och uppsatser ur svenska akademiens och vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens handlingar; vetenskapsakademiens åminnelse- ooh prtesidiital samt akademiska afhandlingar af Billing, V., Cederstråhle, E. C. J.f Göthe, G., Hellstenius, J., Montan, E. V., Raphael, A. F., Smith, J. A., Tengberg, Tornérhjelm, C., Varburg, K. J., Vestling, G., Zachrisson, C. A.

Planen till femte delen är hppgjord af framlidne docenten R. Tengberg, hvars efrerlemnade handskrift omfattar tiden 1718—1755. Några i handskriften befintliga smärre luckor hafva blifvit ifylda af docenten S. J. Boéthius, som äfven utarbetat fortsättningen med undantag af stycket bildande konst, som är författadt af amanuensen doktor G. Göthe. Vid utarbetandet af vetenskapernas historia hafva åtskilliga fockmän bi trådt, bvarvid särskildt må nämnas docenten A. N. Lundström (om Linné). Urvalet och anordningen af träsnitten har förläggaren

ombesörjt.

Rättelser till femte delen. S. 48, r. 8, låneunderstöd (ej det understöd); s. 59, r. 18, ordningsman (ej ombudsman); s. 65, r. 20, den (ej det);, s. 65, r. 21, god (ej godt); s. 103, r. 40, en del af ränteriets (ej ränterietsj; s. 136, r. 2, utsågs (ej utnämdes); s. 170, r. 35, “den största*4 flyttas upp till r. 34 framfor ordpt “betydelse*4.SVERIGE UNDER PARTI-TIDHVARFVET.

1718-1809.

Inledning. — Geograflsk-politisk öfrersigt.

Svenska Tildels utsträckning Tid Karl XII:s död. — Missförhållandet mellan yttre storhet och inre kraft. — Karl XIl:s kamp och fall. — Ny period och förberedelserna dertill.

et svenska väldets territorium hade genom freden i Roskilde 1658 ernått sin största utsträckning1. Genom freden i Kjöbenhavn 1660 förlorades visserligen de nyvunna Trondbjems amt och Bornholm samt, i böljan af Karl XI:s egen regering, några småbitar af de tyska besittningarna, men området var en stormakts, när Karl XII satte kronan på sitt hufvud. Det egentliga Sverige var nu efter eröfringen och den snart nog inträdda försvenskningen af de för detta dansk-norska provinserna ej längre »ett fragment på sin egen kontinent», och Finland hade genom ett lialft årtusendes deltagande i Sveriges odling och öden knutits fast med sitt moderland till en enhet. Detta område hade sin svenska riksdag, sin gemensamma centralforvaltning och sin landtregering ordnad på lika sätt. Dessutom sträckte Sveriges konung ut sin spira öfver biländerna Ingerman-land, Estland, Livland, Pommern, staden Wismar samt de forna stiften Bremen och Verden. Det var ett stolt arf den femtonårige Karl XII emot-tagit. Det uttalades i titeln: »Sveriges, Götes och Vendes konung, storfurste till Finland, hertig uti Skåne, Estland, Livland, Karelen, Bremen, Verben, Stettin, Pommern, Kassuben och Wenden, furste till Riigen, herre öfver Ingermanland och Wismar», och från fadern hade han emottagit detta arf såsom en »envålds, allom bjudande suverän konung, den der ingen annan än Gud är för sina handlingar ansvarig». Arfvet blef snart angripet af grannarne. I aderton år stod det svenska folket under vapen, stödjande och stödt af sin

1 Se den i del. IV, s. 3 o. f., förekommande utförliga geografiska öfversigten, till hvilken afren för detta tidhTarf hänvisas.

Sveriges historia, V.beundrade hjeltekonung, hvars fel och förvillelser mildt bedömdes vid sidan af det uppoffrande hjeltemod, den aldrig svigtande rättskänsla, den stränga sedlighet och den oskrymtade gudsfruktan, hvari folket såg en spegelbild af sitt eget bättre väsen. Det ligger visserligen mycket öfverdrifvet i den ofta framhållna satsen, att han bragte Sverige till branten af dess undergång, ty ett folk kan lida mycket utan att gå under, och särskildt hade det svenska folket mer än en gång förut visat, hvilken oerhördt seg lifskraft det egde, och det hade nu i hundra år mätt sin styrka med de stora nationernas och med heder gått fram i täflingen — men krafterna hade nu blifvit öfver höfvan anlitade. Med krampaktig ansträngning hade folket följt sin beundrade hjelte i dennes tragiska kamp. Och dertill var detta folk förbundet, ty den tragiska skulden var icke ensamt hans. Med Karl XII steg ett fullt afslutadt tidhvarf af Sveriges historia ned i grafven. Ingen af dess perioder kan så afmätt, begränsas med ett ögonblick som den, för hvilken kulan i Frederikshalds löpgraf sätter punkt. Ty om det än är en sanning i historien, att all utveckling är en sammanhängande kedja af generationers arf, der den ena länken knytes vid den andra, så kan det dock stundom hända, att vid sidan af eller öfver det tysta och jemna arbetet på djupet går en strömning fram, hvilken ger sin yttre gestalt åt tiden och derigenom fäster uppmärksamheten vid sig, tills denna ström med ens störtar sig ned i djupet. Så var äfven här fallet. Det var Sveriges stolta stor-maktsdröm, som nu ändtligen fick sitt slut. Dess trodda verklighet hade endast varit ett sken. Vi må vara tacksamma för, att en sådan tid funnits, ty den har skapats af och den har skapat karakterer, som utgöra vår historias eviga stolthet, den har visat oss personlighetens kraft i dess ädlaste skepnad, och den har åt kommande slägten beredt ett minnenas arf, som för dem måste innebära en ständig maning att, om ock på andra banor, visa sig värdiga hugstora fäder; men man får h^vid icke glömma, att denna storhet uppehållits genom kamp af »ett barn i t. ' jättes rustning», som detta barn aldrig kunde fylla och som till sist måste genom sin egen tyngd nödvändigt kasta det till marken. Det var en onaturlig utveckling; men likt antikens hjelte drefe folket fram

af ödet på denna bana, tills det träffades af konflikten med ett intresse, som var högre och derför måste segra. Man behöfver ej vara fatalist för att se, att Sveriges stora anspråk en gång måste vika. Planen om ett svenskt östersjövälde, ett »dominium maris baltici»,

1. Georg Henrik Görtz

(1668-1710).kom i strid med andra makters berättigade kraf, och ett af våra grannriken hade fått en herskare, som oaktadt all sin råhet dock egde den hänsynslösa energi, som förstår att okufligt gå fram emot målet. Ryssland ville och måste för sin framtids skull ut till Östersjön, och det dref sin vilja fram under tsar Peter. Karl XII var allt för hederlig för att förstå sin tids baksluga statskonst, och han stälde sig isolerad i striden. Så måste han duka under, och så blef hans fall en värdig afslutning till det skede af vår historia, som vi med stolthet nämna vår storhetstid. Från detta ögonblick öppnar sig en ny bana for vårt folk. Mera än förr hänvisadt till sig sjelft, måste det hädanefter i främsta rummet rikta sin kraft på de inre frågornas lösning och i stället för de krigiska bedrifterna sätta det fredliga arbetets nyttiga, men mindre lysande mödor.

Huru skarp den gränslinie än är, som skiljer det nya tidhvarfvet från det, som med Karl XII steg ned i grafven, så saknas dock ej heller dem emellan (let historiska sammanhangets enande tråd. Från hedenhös går igenom vår historia ett starkt drag af sjelfstyrelse. Under äldsta tider utöfvad på tingen, erhöll denna folkets rätt att säga sitt ord i rikets angelägenheter genom de stora folkrörelserna vid medeltidens slut ett ändamålsenligare organ i den svenska riksdagen, och då rikets nationela enhet genom Gustaf I:s lifsgerning var blifven en verklighet, utvecklade sig också riksdagen — det folkliga uttrycket för denna enhet — allt mer, tills den efter midten af sextonhundratalet framstår såsom en fullmyndig arftagare af landskapstingens politiska befogenhet och såsom en sjelfständig makt vid sidan af rådet. Då afbrots emellertid denna utveckling, i det riksdagen nödgades i konungens hand lägga den samlade makt som var nödvändig, för att riket skulle kunna upprättas ur sitt förfall och sjelfva grundvalen för svensk folkfrihet räddas från undergång. Allt för djupa rötter hade dock sjelfstyrelsen slagit i våra samfundsförhållanden för att helt och hållet kunna förqväfvas, och då envåldet fullgjort sitt värf, måste med nödvändighet en återgång till ett fritt samhällsskick inträda. Att reaktionen mot envåldet skarpast skulle framträda inom adeln, finner sin förklaring i den större politiska bildning som utmärkte detta stånd, men äfven i det missnöje som reduktionen här hade uppväckt. Redan vid Karl XI:s död berättas planer hafva varit å bane, syftande på en omstörtning både af envåldet och dess storverk, och 1716 finner man ett fårdigbildadt aristokratiskt parti, som redan nu utarbetade grunddragen till en ny författning. Men äfven ofrälse män deltogo i dessa planer, och i följd af det hänsynslösa sätt, hvarpå envåldet under de sista olycksåren af Karl XII» regering satte sig öfver alla rättsförhållanden, spred sig småningom till alla samhällsklasser öfvertygelsen om, att en ändring af regeringssättet vore en oafvislig nödvändighet. Att åstadkomma något sådant, så länge Karl XII innehade Sveriges tron, var dock svårligen tänkbart, och huru trofast än den beundran och hän-gifvenhet var, som det svenska folket egnade sin hjeltekonung, så utbildade sig dock sålunda dem emellan en skiljaktighet i uppfattningen af sjelfva grund-vilkoren för fäderneslandets välfärd, som ännu mer ökar det tragiska i KarlXII:s bild och nödgar till erkännande af, att lians död äfven i detta hänseende var »en slutad lefnad».

Sålunda framkallad af hela folkets motvilja mot envåldet, blef det samhällsskick, som nu oemotståndligt bröt sig fram, ej, såsom det högadliga partiet åsyftat, en återgång till det rådsvälde, som före 1G80 utgjort det förnämsta bandet på konungamakten, och i sjelfva verket var en sådan återgång utan reduktionens omintetgörande en omöjlighet. Genom denna hade nämligen sjelfva den materiela grunden tor rådsaristokratiens myndighet, dess jordrike-doni, blifvit borttagen, och då nu reduktionsverket visade sig vara tillräckligt stadgadt for att trotsa h varje försök till omstörtning, flyttade sig maktens

tyngdpunkt, så snart den ej längre fans hos konuugadömet. med nödvändighet till den institution, som redan före envåldet uppväxt såsom en medtäflare till rådet, nämligen riksdagen. Att äfven denna, beröf-vad hvaije motvigt, kunde missbruka sin makt, och att envåldiga riksdagspartier kunde blifva lika farliga för rättssäkerheten som den envåldiga konungamakten, var något, som man under första intrycket af dennas öf-vergrepp och af behofvet att dereinot uppresa fasta skrankor ej förmådde inse, och då en bitter erfarenhet småningom öfvertygat om

motsatsen, banades härigenom väg för ett nytt kungligt envälde, som kostade fäderneslandet ej blott den sista återstoden af dess stormaktstids eröfringar, ntan äfven det linska dotterlandet. Det är denna kastning mellan motsatta ytterligheter, framkallad af behofvet att finna den rätta formen for en lagbunden frihet, som utmärker Sveriges historia mellan 1718 och 1801) och gaf upp-hofvet till de förderfliga partistrider som derunder söndrade sinnena. Oaktadt alla de missgrepp, hvartill detta tidhvarf sålunda gjort sig skyldigt, bildar det dock en synnerligt betydelsefull länk i kedjan af vår historiska utveckling. Utan dess arbete på samhällsskickets utbildande skulle svårligen den rika politiska erfarenhet hafva vunnits, som möjliggjorde framträdandet af 1809 års författning, och till knappast något tidhvarf står vår kultur i större tacksamhetsskuld än till det, som fostrat Linné och utbildat värt språk till dess nu varande skönhet och adel.

2. Karl Fredrik, hertig af Holstciu (1700—Frihetstiden.

1718-1772.

ULRIKA ELEONORA.

1718-1720.

Tronföljden. — Enväldets afskaffande.

A rf grätten efter Karl XII. — Händelserna rid Frederikshald och tåget från Norge. — I Stockholm. — Rådet och Ulrika Eleonora. — Riksdag sammankallas.

arl XII var den siste manlige medlemmen af den pfalz-zweibrttckenska ättens svenska gren, som på 1650 års riksdag erhållit arfsrätt till svenska tronen. Han hade haft fyra bröder, hvilka alla aflidit i späd ålder. Arfsrätt hade doek i riksdagsbeslutet 1683 blifvit tillerkänd äfven åt qvinno-linien i händelse af den manliga liniens utgång, och Norrköpings arfförening 1604 hade härvid blifvit åberopad såsom gällande lag. Enligt denna tillkom arfsrätt »den furstinna och konungadotter, om sådan finnes, eller ock furstedotter som är äldst och ogift». Af Karls båda systrar hade den äldre, Hedvig Sofia, 1698 blifvit förmäld med hertig Friedrich IY af Holstein-Gottorp, hvilken stupade 1702 vid Klissov; hon hade sjelf aflidit 1708 och då effcerlemnat en son, Karl Fredrik, född 1700. Den yngre systern, Ulrika Eleonora, var född den 23 januari 1688 och hade cjen 24 mars 1715 blifvit förmäld med arf-prins Fredrik af Hessen i dennes andra gifte.

Enligt Norrköpings arfförening, strängt tillämpad, fans således ingen arfving till tronen. Båda systrarna hade förlorat arfsrätten genom sina giftermål, och detta så mycket mer, som deras giftermål blifvit ingångna utan ständernas samtycke och arfforeningens mening synes varit, att prinsessa, hvilken utan sådant samtycke trädde i äktenskap, förverkade alla de rättigheter, hon såsom svensk furstedotter kunde ega.

Emellertid vill det synas, som om Karl XI i sitt testamente af år 1693 bestämdt velat tillerkänna arfsrätt äfven åt qvinliga descendenter utan allaförbehåll, och såsom den envåldige konungens vilja kunde detta testamente anses hafva kraft af gällande lag. Nu voro dock bestämmelserna om arfsrätten hvarken i testamentet eller Norrköpings arfförening fullt tydliga, och båda de ättlingar af Karl XI, som under Karl XII:s sista år utom honom fun-nos qvar, Ulrika Eleonora och Karl Fredrik, ansågo sig ega anspråk på den krona, som en gång skulle blifva ledig, när den barnlöse brodern ocli morbrodern slutligen träffades af den död, han så många gånger trotsande sökt. Och den möjligheten låg allt för nära till hands, att icke den ovissa frågan om tronföljden skulle hafva varit föremål för öfverläggning på mer än ett håll. Hvad de båda pretendenterne angår, så hade Ulrika Eleonora i sin gemål en verksam befordrare af sina intressen och egde dessutom flere tillgifna

anhängare. Karl Fredrik ansågs stå i stor gunst hos morbrodern och kunde derjemte alltid påräkna bistånd af dennes tjenare, hans egen holsteinske minister Görtz. Men det fans vid sidan af de båda tronkräfvarne ett verkligt parti, som hade ett vida allmännare syfte för sin sträfvan. Reduktionens bittra minnen hade icke under en tid af knappa fyrtio år hunnit att mildras; dess förhärjande brand hade lemnat qvar en visserligen dold, men ännu lef-vande glöd i högadelns sinnen. Redan i följd af sitt sammanhang med reduktionen måste derför enväldet for denna samhällsklass varit förhatligt, men dertill kom, att förlusten af den gamla makten äfven kändes ganska smärtsam. Karl XII:s glänsande segertåg, som med beundrande blickar följdes af hans hänryckta folk, var icke

egnadt att befordra aristokratiens verksamhet i anti-konungskt syfte, men olyckorna efter poltavaslaget gåfvo luft åt den samma. Ett adelsparti bildade sig nu med syfte att afskaffa enväldet och åter införa det statsskick som fans före 1680. Dess främsta medlemmar voro bröderne Per och Konrad Ribbing, den förre landshöfding i Upsala, den senare lagman i Nerike, Karl Gustaf Gyllencreutz, Sven Lejonmark och Jonas Vulfvenstjerna. Utan att dela dessas aristokratiska syften, men drifna af det gemensamma hatet till enväldet, samverkade med dem äfven ofrälse män såsom den lärde och stats-kloke Erik Benzelius, bibliotekarie och sedermera erkebiskop i Upsala, domprosten dersammastädes Lars Molin samt Anders Hylthén, borgmästare i Stockholm. I samtliga dessas intresse låg tydligen sträfvandet att förneka preten-denternes arfsrätt, ty med denna var begreppet envälde nära förbundet i

3. Per Ribbing (1G70—1719).det allmänna föreställningssättet, och det var derför från dem, som den stränga tillämpningen af Norrköpings arfförening utgick.

Då Karl XII stupade, befunno sig båda pretendenterne i närheten af skådeplatsen: hertig Karl Fredrik i sjelfva högqvarteret, arfprins Fredrik tre fjerdedels mil derifrån på Torpums herrgård. Det berättas att general Diicker genast uppmanat hertigen att infinna sig hos de församlade generalerne och der afeväija enväldet, då han af krigshären skulle blifva hyllad till konung, men att han, öfverväldigad af sorg, ej varit i stånd till något afgörande beslut. Om ett sådant anbud skett, hvilket icke är fullt säkert, så har dock hertigen g enom sin obeslutsamhet för alltid förspilt det gynnande ögonblicket. Arfprinsens generaladjutant, fransmannen Sicre, skyndade genast till sin herre och afFärdades ögonblickligen af denne till Stockholm för att der framföra dödsbudskapet till prinsessan. Der-jemte sändes ett par officerare att möta Görtz, hvars ankomst till högqvarteret stundligen väntades, och häkta denne. Sjelf kom arfprinsen dagen derpå, den 1 december 1718, till högqvarteret, och i det krigsråd som då hölls beslöt man att upphäfva belägringen, oaktadt fästningens fall inom en vecka ansågs vara säkert, och draga hären ur Norge. Allt fick gifva vika for de nya syftemålen: tronloljdsfrågans lösning och ett nytt statsskicks grundläggande.

Sicre ankom till Stockholm den 5 december. Prinsessan, häftigt uppskakad af hans budskap, förlorade dock icke sans eller rådighet att handla. De sex kungliga råd som befunno sig i staden — grefvame Karl Gyllenstjerna, Nils Strömberg, Arvid Hom, Jakob Spens, Gustaf Cronhjelm och Nikodemus Tessin (den yngre) — sammankallades. Frågan om konungens efterträdare hade rådet helst velat lemna öppen tills vidare. De fleste önskade tvifvelsutan Ulrika Eleonora till regent, men man var icke fullt benägen att erkänna hennes arfsrätt, med hvilken det hatade enväldet ansågs följa. Prinsessan åter ville icke höra talas om, att hennes arfsrätt sattes i fråga, och då hon ihärdigt höll på sin mening, tillika förklarande, att hon ville »fora styrelsen på gamla sättet med sitt råds rade», måste rådsherrame, öfverrumplade af hennes beslutsamhet, vid sitt andra sammanträde (den 6 december) gifva vika, och den 7 december 1718 förkunnades offentligen i hufvudstadens kyrkor, att Karl XII aflidit och att Ulrika Eleonora i kraft af arfsrätt uppstigit på tronen.Vid krigshären hade arfprinsen haft ett svårare arbete än hans gemal i Stockholm. Faran för den andre pretendentens kraf hade visserligen i betydlig mån blifvit undanröjd derigenom, att Görtz blifvit arresterad (i Tannins prestgård den 2 december) och att hertigen sjelf kort derefter lemnat hären och rest till Stockholm, men från armeens sida mötte svårigheter. För att vinna det högre befälet utdelade arfprinsen krigskassan bland det samma. Båda pretendenterne hade sannolikt sina anhängare i hären, men öfver det enskilda intresset stod ett allmännare och vigtigare: enväldets afskaffande. Först sedan arfprinsen å sin gemåls vägnar bestämdt förbundit sig att inga på detta vilkor och ett ilbud från Stockholm medfört underrättelse om hvad

5. Karl Gustaf Gyllencreutz (1637—1720).

6. Karl Gustaf Diicker (1663—1732).

som der tilldragit sig, förmåddes armeen att hylla Ulrika Eleonora. Den hade då, fjorton dagar efter konungens död, på sitt återtåg hunnit till Uddevalla.

Ulrika Eleonora hade härmed banat sig väg till tronen, och den svage Karl Fredriks rätt var tillintetgjord. Segern hade dock måst köpas med enväldets uppgifvande, ett offer som hon föga villigt gaf. Den 15 december

utfärdades kallelse till en riksdag i Stockholm. I kungörelsen härom förklarade sig drottningen hafva genom arfsrätt bestigit tronen, men att hon ville »alldeles afskaffa den så kallade suveräneteten».Riksdagen 1719. — Det nya statsskicket. — Domen öfver Görtz.

Ulrik* Eleonoras irfsrltt. — Klassindelningens upphlfvande, den 24 jan. 1712. — Grindlagarna. — Of riga ärenden. — tiörti' afrättning, den 20 febr. 1719.

Ständerna hade blifvit sammankallade till den 20 januari 1719. Tiden dessförinnan gick icke gagnlös förbi för partierna. Ulrika Eleonora utnämde flere nya riksråd, och flere af Karl XII:s inrättningar upphäfdes. En kommission tillsattes för att döma Görtz. Det aristokratiska partiet, som redan under Karls regering skrifvit en ny regeringsform, sammanträdde å nyo för att granska sitt förslag. Då det samma ej erkände någon arfsrätt till tronen* ansåg det rådets och krigshärens uttalanden ogiltiga, och denna uppfattning: vann genast adelns bifall så mycket lättare, som drottningen till landtmar-skalk utsett Per Ribbing, om hvilkens planer hon sannolikt var okunnig. Äfven bland prester och borgare gjorde sig en likartad uppfattning hastigt gällande.

Med bestörtning erfor ändtligen Ulrika Eleonora först vid tiden för riksdagens böljande dessa för henne ofattliga åsigter. Hon sammankallade den 21 januari rådet och bad rådsherrarne »säga rent ut, hvad de härom visste och huru de voro sinnade». Rådet var nu manstarkare och modigare än vid sammanträdet den 6 december; nästan enhälligt förklarade det, att hon icke egde någon arfsrätt, men att vid ett stundande val ingen annan än hon kunde komma i fråga. Landtmarskalken, som tillkallades, förklarade sig ense med rådet, och slutligen måste drottningen gifva vika. I ett bref till ständerna förklarade hon sig vara öfvertygad om, att »ingen arfsrätt hvarken för henne eller någon annan fans till Sveriges krona», men att hon ej var »obenägen vid den tröttsamma regementsbördan att framhärda» och att hon särskildt hade »osmak för den så kallade suveräneteten eller det oinskränkta konungsliga envåldet». Preste- och borgarstånden hade vid sammanträden samma dag underkänt arfsrätten. Den 23 januari samlades alla fyra stånden på riddarhussalen, då de genom öppet beslut valde Ulrika Eleonora till drottning med arfsrätt för hennes manliga efterkommande. Den 17 mars blef hon derefter i Upsala domkyrka krönt, den sista regent hvars kröning derstädes^ försiggått.

Valet hade skett under förbehåll, att drottningen skulle underskri fva. den nya regeringsform som ständerna skulle uppsätta. Men innan detta arbete hann börja, utbröt på riddarhuset en strid, hvars utgång i framtiden medförde ödesdigra följder. Indelningen i tre klasser, hvardera med en sam-fåld röst, ansågs numera, sedan reduktionen jemnat den ekonomiska ställningen inom adeln, vara olämplig; antalet var derjemte oproportionerligt: de båda första klasserna omfattade ej fullt 200, den tredje deremot öfver 1 500 ätter. Då adeln samlat sig den 24 januari för att klassvis tillsätta utskott för regeringsformens uppsättande, afbröts sjelfva valförrättningen af ett larm från tredje klassen, som fordrade klassindelningens upphäfvande. Tvisten blef så allvarsam, att adeln delade sig på skilda rum. Landtmarskalken gick medlande emellan partierna, men tredje klassen dref till sist sin vilja igenom*och klassindelningen blef uppliäfd. Maktens tyngdpunkt å riddarhuset, ocli derigenom äfven vid riksdagen, blef härigenom öfverflyttad till d$n stora massan af mindre förmögna adelsmän.

Derefter skred man till grundlagarnas utarbetande. Förslaget var färdigt den 7 februari 1719, då det sammas granskning i plena böljade. Adeln tvistade länge och måste påskyndas af de öfriga stånden. Slutligen blefvo de färdiga. De tre nya »fundamentallagarna» voro valakten, drottningens försäkring och regeringsformen. De daterades den 21 februari, på hvilken dag först riksdagens högtidliga öppnande egde rum. Genom dem erhöll Sverige för första gången grjmdlagar i nyare mening, som bestämde förhållandet mellan regering och representation. Valakten och drottningens försäkring äro vid sidan af regeringsformen af mindre betydenhet, men fullt i samma anda. I den förra ges ett uttryck af harm emot envåldet; den regent som sträfvar att. återinföra det förklaras tronen förlustig, den som dervid biträdt stämplas såsom riksförrädare, och såsom vilkor for att kunna erhålla anställning i rikets tjenst uppställes, att man i enlighet med ett i valakten intaget formulär afsvär hvaije tanke på envåldets återinförande. Detta stadgande upprepas i den senare, och derjemte tillægges en försäkran af drottningen att »alltid instämma med samtliga rikets ständer» samt att »styra och regera riket med och således icke utan, mindre mot» riksrådets råd. Dessa äro just grundtankarna i det nya regeringssätt, hvilket af

regeringsformen närmare utvecklas i dennas 40 paragrafer. I inledningen till den samma angifves dess ändamål vara, att »kunglig maj:ts höghet måtte blifva oförkränkt, riksens råd uti tillbörlig myndighet understödda och ständerna vid deras rätt och frihet bibehållna». Det var dessa tro myndigheter, mellan hvilka makten således skulle vara delad.

Konungen tillträder vid fy Ida 21 år regeringen, sedan han inför ständerna aflagt ed och konungaförsäkran och låtit kröna sig. De kungliga barnens uppfostran ledes af personer, som tillsättas och afsättas af ständerna och inför dem äro ansvariga. Konungen eger att utdela adlig, friherrlig och gref-lig värdighet. Han får ej resa utrikes eller börja anfallskrig utan ständernas samtycke. Om försvarskrig öfverlägger han med rådet.

Rådet, hvars antal fastställes till 24, utses på följande sätt: en af de tre högre stånden utsedd nämd (24 adelsmän, 12 prester och 12 borgare) sätter

7. Drottning Ulrika Eleonora

(16S8-1741).3 personer på förslag till hvarje ledig plats, och sedan detta förslag granskats i stånden, utnämner konungen en af de föreslagna. Såsom rådsherrar-nes åliggande angifves att »utan att alltid vänta, till dess de blifva tilLsporda ocli kallade, sjelfkrafda» påminna konungen om rikets rätt, ett stadgande, hvarigenom rådets befogenhet återstäldes till hvad den varit före 1680. I sjelfva verket gick man dock nu ett steg längre. Väl åberopas 1602 års riksdagsbeslut, enligt hvilket rådet skulle »råda, men ej regera», men genom de föreskrifter, som i en följande paragraf lemnas om sättet för regeringsbeslutens fattande, och hvarigenom uttrycket, att konungen ej skulle regera »mot rådets råd», erhåller sin förklaring, tilldelas rådet i förhållande till konungen en myndighet, hvartill endast vår medeltidshistoria har att uppvisa ett motstycke. Det heter nämligen, att »när uti kunglig majestäts rådkammare vid omröstande öfver rikets allmänna vårdande ärenden meningarna blifva lika starka på begge sidor, så behåller väl den delen öfvervigten, som kunglig majestät sitt nådiga bifall gifver, sammaledes få ock genom kunglig majestäts biträde sådana ärenden och saker ett utslag, när stämmorna äro så skiljaktiga, att två af riksens råd mindre å den ena än som å andra sidan finnas. Men så framt en större olikhet uti rösterna blifver, så antager kunglig majestät alltid det rådet, som de flesta af riksens råd förklarat vara nyttigast, såsom efter all förmodan det säkraste och bästa.» Genom detta stadgande är konungen allenast ordförande i rådet med två röster och utslagsröst. Endast i en sak lemnas lionom en större frihet. Sedan han inhemtat rådets mening, egde han nämligen att efter godtycke utnämna embetsmän, dock i vissa fall endast inom ett af vederbörande upprät- ludmut8h?ppPh4k:

tadt förslag.

Huru mäktigt än rådet nu blifvit i förhållande till konungen, så förbleknade dock dess makt vid sidan af ständernas. Hos dessa låg sjelfva tyngdpunkten i det nya samhällsskicket, och rådets myndighet var egentligen blott ett utflöde af deras. Dem skulle riksråden i första hand få att tacka for sina embeten, och inför dem skulle de göra redo och stånda ansvar för sina rådslag och sitt förhållande. Någon annan form för inhemtande af fol-

9. Dukat 1719.

8. Drottning Ulrika Eleonoras sigill.kets eller ständernas meniug än allmän riksdag omtalas ej i 1719 års regeringsform, och genom denna lag öfverlemnades sålunda rätten att representera det svenska folket, hvilken hittills äfven kunnat utöfvas af landskaps- och utskottsmöten, odelad åt riksdagen. Tiden för riksdags hällande, som fornt varit beroende af konungens behag, fastställes nu till hvart tredje år, dock så att riksdag äfven oftare kunde af regeringen sammankallas. Adeln väljer sjelf

sin landt marskalk, och de fyra ståndens talmän utse bondeståndets sekreterare. Ständerna ega hela lagstiftningsrätten, och om kunglig majestät oundgängligen behöfver utfärda nya stadgar mellan riksdagarna, skola dessa 10. Riksdaler 1719. underställas kom-

mande riksdag for

att få kraft af gällande lag. Endast for grundlagsförändringar synes man hafva tänkt sig, att äfven regentens

samtycke skulle vara erforderligt, då det nämligen i drottningens försäkring heter, att hon skulle styra riket i enlighet med regeringsformen, sådan den nu var författad eller med de förändringar, som ständerna framdeles med henne deri kunde företaga. Krigsgärder och andra bevillningar, tullar och utskrifningar få ej påläggas utan

ständernas bifall, och ständerna bestämma äfven öfver myntets skrot och korn. Om ständernas samtycke till anfallskrig och till konungens utrikes resor samt om deras tillsyn öfver de kungliga barnens uppfostran är förut nämdt. Underhandlingar om fred, stillestånd och förbund öfver-ll. öre kopparmynt 1719. lemnas väl åt konung och råd, emedan

»riksens ständer icke alltid finnas, när sådant tillfälle det erfordrar, vara här tillstädes församlade», men vid följande riksdag skulle de dock alltid derom erhålla underrättelse.

Enhälligt hade folkviljan i alla samhällets kretsar yrkat på enväldets upphäfvande, och detta hade nu för visso skett. I dess ställe hade man erhållit ett statsskick, enligt hvilket rådet regerade efter votering och högsta myndigheten i samhället tillhörde riksdagen. I väsentlig mån var den nya författningen ett verk af det redan före konungens död färdigbildade aristokratiska partiet, hvilket genast tog handlingens tråd i sin hand och sökte forma det nya efter sitt sinne. Dock lyckades partiet ingalunda fullständigt genomföra sina planer. Till ett ur den på riddarhuset herskande högadelnutgånget råd hade det samma säkerligen velat förlägga maktens tyngdpunkt, men genom klassindelningens upphäfvande undanryncktes sjelfva grunden för en dylik sakernas ordning, och ej heller förmådde partiet att genomdrifva den återgång med afseende på reduktionen, som otvifvelaktigt låg i dess syfte och mer än något annat skulle betryggat aristokratiens öfvermakt. Ett derom väckt förslag mötte3 af häftigt motstånd inom de ofrälse stånden ocli synes äfven väckt oro bland adeln, af hvars medlemmar många såsom boställs-innehafvare och köpare af reducerade gods hade skäl att frukta hvarje mera genomgripande förändring, och det enda som kunde utverkas var, att en kommission vid följande riksdag skulle få tillsättas för att undersöka, om någon lidit orätt. Så blef resultatet delvis ett annat än ledarne åsyftat. Det ursprungliga förslaget till regeringsform finnes väl ej i behåll, men att vigtiga ändringar, såsom att riksråden skulle utses på ständernas förslag, deri genomdrefvos, är dock bekant, och under det att hvarje inskränkning som förut skett i konungamakten kommit det högadliga rådet till godo, var det nu »riksens makt-egande ständer», som deraf i främsta rummet drogo nytta. Vid samma tidpunkt då ståndsriksdagen sålunda gjorde sig till bärare af den högsta samhällsmyndigheten, visade sig emellertid för första gången tecken, antydande att den samma ej längre förmådde uppfylla sitt ursprungliga ändamål att vara en fullständig representation för hela folket. I ett till 1719 års riksdag ingifvet memorial påpekades nämligen, att talrika ofrälse tjenstemän ej voro representerade, och begärdes att häruti ändring måtte ske, men ehuru presterskapet ej synes liafva varit obenäget att medgifva dylika personer representationsrätt inom de gamla stånden, fick dock frågan för denna gång förfalla.

Tiden efter grundlagarnas antagande upptogs hufvudsakligen af ekonomiska frågor, om nödmyntet, kontributionema,ståndens besvär och dylikt. Af mynttecken voro då ej mindre än 25 368 000 daler silfvermynt (nära 34 millioner kronor) i omlopp, och härtill kommo ytterligare öfver två millioner myntsedlar. Med inberäknande häraf uppgick hela summan af rikets skuld till vid pass 60 millioner daler silfvermynt (nära 80 millioner kronor), och att till fullo gälda allt detta syntes ständerna omöjligt. Mynttecknen nedsattes sålunda till sitt halfva namnvärde, och genom det af de tre högre ståndens fullmäktige bestående »riksens ständers kontor», som nu i och för gäldens förvaltande inrättades, skedde snart äfven nedsättning i de öfriga skulderna.

12. Arvid Bernhard Horn (1064—1742).13. Stockholm frän vester, vid början af 1700-talet.Den i hast suverän blifna riksdagen var vid dessa frågors behandling ingalunda enig. Beslutet om mynttecknen genomdrefs emot böndernes vilja, och då detta stånd hvarken fick deltaga i sekreta utskottet eller öfriga deputationer, saknade det nästan allt inflytande på riksdagsärendenas behandling och lade också öppet i dagen sitt missnöje. Men ej heller mellan de tre högre* stånden var förhållandet det bästa, och detta visade sig i synnerhet, då adeln utan de öfriga ståndens hörande förmådde drottningen att den 26 maj 1719 utfärda nya adelsprivilegier. Med anledning häraf ingåfvo prester och borgare till regeringen en formlig protest hvari de begärde, att frågan skulle uppskjutas till

följande riksdag, men denna anhållan lemnades tills vidare utan afseende. Under sådana förhållanden var det ej med synnerlig vänskap, som ständerna den 30 maj åtskildes. Redan före riksdagens afslutning hade Per Ribbing aflidit (den 14 april), och han blef sålunda ej i tillfälle att skåda ens den första utvecklingen af det samhällsskick, till hvars uppkomst han så verksamt bidragit.

Dagen innan den nya regeringsformen utfärdades, hade Görtz1 hufvud fallit. Per Ribbing hade varit ordförande i den domstol, som dömde den en-räldige Karls tjenare. De vigtigaste anklagelsepunkterna innehöllo, att de råd han gifvit konungen åsyftat undersåtarnes utarmande och ländt till rikets forderf. Rättegångssättet var i högsta grad otillfredsställande. Görtz’ begäran itt få skriftligt afgifva sina svaromål samt begagna rättegångsbiträde afslogs, >ch den tid, han erhöll för att bereda sig på sitt försvar, var otillbörligt kort. Ffans öde var på förhand afgjordt och var en följd af det hat, han genom (itt våldsamma förfaringssätt ådragit sig. Till någon egennytta har han ej rjort sig skyldig, men blef ej heller derför dömd. Domen faldes den 11 ebraari och stadgade, utan att något lagrum anfördes, halshuggning samt troppens nedgräfvande på galgbacken. Den 20 februari gick den i fullbordan, >ch dermed hade frihetstidens första politiska offer fallit.

Kriget och fredsunderhandlingarna. 1719—1720.

Fredsunderhandlingarna Tåren 1719. — Kriget med Danmark. — Rysgarnes härjningar, jnll och Bgnsti 1719. — Fred med Hannover, den 9 (20) nov. 1719, och Preussen, den 21 jan. (1 febr.) 1720.

Samtidigt med att det nya statsskicket sålunda grundlädes, pågingo un-erhandlingar om fred med de utrikes makter, som vid Karls död stått i ppet krig med Sverige: Ryssland, Preussen, Danmark och England-Hannover.)en vid dessa underhandlingar så väl behöfliga kraften å Sveriges sida för-imades af den inre poliiiska och finansiela oredan. Af de hittills använda redsunderhandlarne hade Görtz mist lifvet, Miillern dog i april 1719 och 'ellingk vistades utrikes. Inom rådet saknades sammanhållning och en kraftig idning, sedan Horn i böljan af april erhållit afsked ej blott från sin befatt-ing såsom kanslipresident, hvarom han sjelf, uppretad öfver en egenmäktig andling af drottningen, anhållit, utan äfven från rådsembetet. Erik Sparre, 9ni efter honom öfvertog ledningen af den utrikes politiken, tog afsked i maj,14.

Erik Sparre (1605-1726).

och den derefter tillsatte kanslipresidenten, Gustaf Cronhjelm, låg i ständiga

tvister med drottningen.

Fredsunderhandlingarna vid Karl XII:s död befunno sig på en ogynsannnare ståndpunkt än någonsin. Görtz och Gyllenborg hade underhandlat med tsar Peters säu-debud på Åland, och Gyllenborg fick nu, så godt sig göra lät, uppehålla ryssarne, tills den nye med-brodern Liljenstedt ankom dit i slutet af maj, då underhandlingarna åter upptogos. Afsigten var, liksom Görtz1 sista plan varit, att uppehålla tsaren, tills man skaffat sig fred med Hannover och derjemte förbund med England. Förra franska sändebudet i Stockholm, grefve de la Marek, sökte i Paris befordra denna plan. Men konung George I af England var främst kurfurste af Hannover och ville såsom sådan behålla de eröfrade Bremen och Verden. I

slutet af juni ankom emellertid lord Carteret (sedermera earl Gran v il le) såsom engelskt sändebud till Stockholm.

Kriget hade under förra half-året 1719 endast forts från danska sidan på gränsen mot Norge. Den svenska armé, som under Amifelts befäl inryckt i trondhjemsbygden, fick efter konungens död befallning att draga sig tillbaka. Pa återtåget öfverfölls den samma af en häftig snöstorm, och under outsägliga lidanden omkom större delen deraf genom hunger och köld på de öde fjällryggar, som resa sig mellan Norge och Jemtlaud. Den södra arméfördelningens återtåg från Frederikshald skedde med neslig skyndsamhet. Strömstad ansågs ej kunna försvaras, hvarfor de <lerstädes befintliga förråden af kanoner och andra krigsfömödenheter lastades

15.

Johan Liljenatedt (1655-1732).på pråmar* for att bortföras till Uddevalla, men innan detta hunnit fullbordas,

ankommo några danska krigsfartyg, och mer behöfdes ej för att förmå befälet, hvars främste man dock var den fordom så djerfve Rehnsköld, att låta en allmän förstörelse öfvergå förråden. Den svenska armeen drog sig nu undan till Uddevalla, men knapt hade man här fått fästningsverken iståndsatta, förrän en falsk underrättelse om, att fienden vore i närheten, gaf anledning till en likartad förstörelse som den i Strömstad.

I augusti 1719 återvände den danska hären, som verkligen infallit i Bohuslän, till Norge, utan att det kommit till någon strid. Till sjös tillfogade Tordenskjold svenskarne stora förluster, och genom feghet eller förräderi af befålhafvaren på Karlsten, Danckvardt1, lyckades han till och med den 15 juli sätta sig i besittning af denna fästning. Deremot misslyckades hans försök att bemäktiga sig det långt svagare Elfsborg, som i öfverstlöjtnant Lilje egde en kommendant med mod och hederskänsla samt dessutom från Göteborg erhöll ett kraftigt understöd af öfverste Stael von Holstein.

Under tiden hade den östra kusten hemsökts af en värre plåga. Då de

16. Peder Tordenskjold (1690-1720).

17. Elfsborg (Nya) i böljan af 1700-talet.

svenska underhandlame den 8 juli erbjödo oantagliga fredsvilkor, fick den ryska

1 Denne blef på grund af sitt förhållande vid detta tillfälle stäld inför en krigsrätt och afrättad. Sverige» historia. V. 2

18. Strömstad i början af 1700-lalet.

19. UddevulJai början af 1700-laIet.flottan order att segla öfver Ålands haf för att genom härjningar gifva eftertryck åt de ryska fordringarna. Den 11 juli 1719 ankom mordbrännarflottiljen

20. Östhammar, brändt af ryssarne 1719.

till roslagsskären; den utgjorde antagligen omkring 30 örlogsskepp, 150 galerer

21. Öregrund, brändt af ryssarne 1719.

samt en mängd transportfartyg med vid pass 30 000 man trupper om bord. Sedan Rådmansö och trakten kring Frötuna härjats, delade sig flottan i treKRIGET OCH FREDSUNDERHANDLINGARNA. 1 7 1 9 — 1 720. delar; en stannade i stockholmsskären, af de båda andra begaf §ig den ena

22. Östanå i Upland, brändt af ryssame 1719.

norr och den andra söder ut. Den norra flottans mordbrännartåg räckte från den 13 juli till den 19 augusti (1719); härunder häijades kusten från 23

23. Trosa, brändt af ryssame 1719.

Vätö upp till Gefle, och efter hvarandra brändes nu Hargs och Ortala bruk,Xoirtuigc, blandt af ryssarue 1711).25. Södertclge, briiiidt af ryssarue 1719.26. Nyköping, bruiidt uf ryrisarne 1719.Östhammar, Öregrund, Forsmark, Löfsta, Åkerby, Yestland, Härnäs, Östanå oeh Norrtelge. Den södra afdelningen brände från den 14 juli till den 3 augustr (1719) kusten söder ut till Vikbolandet och bland annat städerna Södertelger Trosa, Nyköping och Norrköping. Sedan denna senare afdelning återkommit till hufvudstationen, beslöto ryssarne att göra ett hufvudanfall på Stockholm och landsatte natten till den 13 augusti 6 000 man under furstarne Galitzins och Apraxins befäl vid södra Stäket. Men här möttes de af arfprinsen och Diic-ker, hvilka skyndat dit med Södermanlands regemente under öfverste Fuchs* befäl, och genom ett raskt anfall jagades ryssarne tillbaka till sjös. Härigenom blef hufvudstaden räddad. Den 20 augusti vände ryska flottan tillbaka. Hela kusten från Gefle till Norrköping hade blifvit utplundrad, och. hvad som ännu mer ökar det sorgliga intrycket af all denna förödelse är, att den samma säkerligen till en del kunnat undvikas, om försvaret varit bättre ordnadt, ty på de ställen, der mordbrännarskarorna möttes af ett verkligt motstånd, om också från en # vida underlägsen styrka, togo de nästan

alltid till flykten. De beskyllningar om förräderi som blifvit framkastade torde man dock kunna anse för ogrundade. Att arfprins Fredrik af Hessen, hvilken såsom generalissimus i främsta rummet bar ansvaret för krigets förande, skulle med afsigt lemnat kusterna blottade för att derigenom väcka missnöje ined drottningens regering och för sig sjelf bana väg till tronen, är ett påstående, som faller genom sin egen orimlighet och vederlägges äfven deraf, att han verkligen — ehuru förgäfves — sökte förmå regeringen att i tid vidtaga försvarsanstalter. Det enda, som man med fog synes kunna lägga honom till last, är att han misstagit sig r valet af sina underbefälhafvare, generalmajorerne Zöge och Urbanovitzr hvilkas oduglighet i väsentlig mån underlättade ryssarnes företag. I synnerhet gäller detta om den förre, åt hvilken försvaret norr om Stockholm blifvit anlortrodt, och som utan försök till motstånd prisgaf Forsmarks och Löfsta bruk åt den härjande fienden. Urbanovitz, hvilken söder om Stockholm förde befalet, visade sig väl ej heller vuxen sin plats, men gjorde dock något försök till motstånd. Allmogen var dessutom bär mindre villig att

27. Johannesborgs ruin vid Norrköping.strida än i Upland, och en väsentlig andel i den olyckliga utgången synes äfven böra tillskrifvas de hufvudlösa anstalter, som vidtogos af landshof-dingen i Nyköpings län friherre G. Cederhjelm. Att stridskrafterna voro otillräckliga, låter sig slutligen ej förnekas — de reguliera trupper hvaröfver Zöge och Urbanovitz förfogade uppgingo ej vid något tillfälle till 1 000 man — men ansvaret härför drabbar, såsom ofvan är nämdt, i första hand regeringen ; hvad den samma häri försummat finner dock sin förklaring, om också ej sin ursäkt, i landets nödstälda belägenhet.

Under dessa härjningar hade fredsunderhandlingarna med Hannover pågått. Till deras utgång bidrog sannolikt i ej ringa mån hofvets önskan att

i konung George försäkra sig om ett stöd, i händelse tsar Peter, såsom man befarade, skulle åtaga sig hertigens af Holstein såk, men det största inflytandet utöfvade dock den frestande utsigten att möjligen kunna erhålla hjelp mot ryssarne af den flotta som England, för att efter omständigheterna locka eller skrämma svenskarne, sändt till Östersjön. »Tsaren vid Stockholms portar résonnerar bäst för England», skref lord Carteret, och redan den 13 (24) juli 1719 lyckades han förmå den i trångmål bragta svenska regeringen att medgifva ^n med konung Georges önskningar öfverensstämmande preliminärfred. Härvid begingo emellertid de svenska underhandlarne den oförsigtigheten att ej fordra en uttrycklig förbindelse med afseende på den engelska flottans medverkan till kusternas försvar, och då man i England i det längsta ville undvika en öppen brytning med tsaren, blef följden häraf den, att den engelske amiralenNorris, i trots af de förhoppningar Cartere t’ uppväckt, förblef overksam under hela den tid härjningarna pågingo. Sedan en preliminär forbundstraktat mellan Sverige och England den 18 (29) augusti 1719 kommit till stånd, seglade väl Norris till Dalarö, men då hade redan fienden med sitt byte lemnat den svenska kusten. Slutligen undertecknades den 9 (20) november i Stockholm freden mellan Sverige och Hannover. Det senare erhöll Bremen och Verden mot en million riksdaler.

Fredskongressen på Åland hade redan förut, den 13 september, formligen blifvit upplöst. Med Danmark hade fredsunderhandlingar pågått sedan

29. Södra Staket i Upland.

juni månad utan framgång, men med envishet å båda sidor; ändtligen afslöts genom engelsk bemedling en sex månaders vapenhvila från den 28 oktober (8 november). Förutom de medgifvanden, konung George för egen räkning aftvang Sverige, fordrade han sådana äfven till förmån för sin bundsförvahdt konungen af Preussen, och vid afslutandet af förbundet den 18 augusti hade den svenska regeringen måst förbinda sig att till denne afstå en del af Pommern. Icke dess mindre dröjde det ännu någon tid, innan freden kom till stånd, emedan den preussiske konungen nu ej ville nöja sig med något mindre än hela detta land. Hans sändebud gjorde derför allahanda svårigheter, och det var endast genom de engelska och franska ministrarnes tvångsåtgärd, som freden ändtligen afslöts i Stockholm den 21 januari (1 februari) 1720. Preussen erhöll Vorpom-mern intill floden Peene, Stettin, Damm och Gollnow samt öarnaUse-dom och Wollin emot två millioner riksdaler. Samtidigt härmed erhöll också det engelska förbundet, ändamålet, for hvilket alla dessa uppoffringar

blifvit gjorda, sin slutliga stadfastelse. England förband sig att betala subsidier samt att följande år medelst en

stark flotta bispringa Sverige ej blott vid försvaret af dess kuster, utan ock i försöken att aftvinga tsaren en dräglig fred.

Härigenom hade sålunda den svenska regeringen oåterkalleligen bestämt sig för den ena af de båda möjligheter, som. under Karl XII:s sista år yppat sig, och mellan hvilka dess politik länge obeslutsamt vacklat: ett engelskt eller ett ryskt förbund. Att arfprinsen af Hessen både i följd af Jen svaghet, som efter Horns afskedande utmärkte rådet, och i följd af det inflytande han utöfvade på sin gemål i 30. Rutger Fuchs hög grad bidrog till denna utgång, är

(ig<*2-i753). säkert, och möjligt är, att han dervid

till eu del bestämdes af personliga beräkningar. Emellertid hade den svenska politiken redan före Karl XII:s död börjat vända sig i samma riktning, och äfven Horn ansåg fördelaktigast att till sist uppskjuta fredslutet med tsaren. Huru vida ett ryskt förbund kunnat medföra större fördelar än det engelska, är ej heller möjligt att afgöra, men erkännas måste dock, att det sätt hvarpå underhandlingarna fördes var i många hänseenden otillfredsställande.

Ulrika Eleonoras tronafsägelse.

Ulrika Eleonora ock det nya gtatmkicket. — Missnöje med hennes styrelse. — Arfprinsen af drottningen i början afår 1719 föreslagen till medregent. — Sti n derna som man trii da, jan. 1720. — Drottningen nedlägger regeringen. — Fredrik af Hessen villjes till konnng, den 24 mars 1720.

Ulrika Eleonora hade ovilligt fogat sig efter de nya påfund, soni 171$ | års statsmän bragt i dagen, och det visade sig snart, att hon ingalunda för- I stod andan i (let nya samhällsskicket. Hon hade uppväxt \ enväldets grund- *1 satser, var i lynne och sinnesriktning mycket lik sin far och* sin bror, envis och derjemte beslutsam och handlingskraftig. Hennes gammalmodiga tänkesätt passade icke till de nya formerna, och slitningar uteblefvo icke heller.

I dessa behöll drottningen till en början öfverhanden, hvilket äfvet var lättförklarligt. Ehuru folket var utledset vid envlildet och harmset öfver dess förvillelser, var det dock allt för konungskt for att icke hysa personliga sympatier för den nya herskarinnan, och genom sin rättsinniga och öppna karakter fortjente hon dem också. Den nya författningens män visade henne äfven en märklig undfallenhet. Då hon egenmäktigt afskedade Horn och denne klagade hos ständerna, fick han det svaret, att han skulle »som en undersåte ödmjuka sig inför öfverheten». Ännu mera godtyckligt blef Cron-hjelm afekedad (den 12 december 1719), och så väl härigenom som genom andra temligen sjelfrådiga åtgärder från drottningens sida frestades rådets tålamod allt för mycket. Och missnöjet tilltog i samma grad som man märkte, att drottningens handlingar oftast leddes af ett obehörigt sidoinflytande. Ulrika Eleonora hade med en obegränsad tillgifvenhet fäst sig vid sin gemål, arfprins Fredrik, och redan från första början hade hon haft för afsigt att dela tronen med honom. Redan i början af 1719 års riksdag lät hon formligen hos ståndefis talmän framställa sin önskan att erhålla arfprinsen till medregent. Planen strandade då mot adelns bestämda motstånd, som främst leddes af Per Ribbing. Det visade sig emellertid snart, huru svårt det var att utestänga arfprinsen från inflytande på rikets styrelse. Icke nog med att han oinskränkt be-herskade sin gemål, som tog honom till råds i alla vigtigare frågor, utan han ingrep i flere fall personligen. Detta ökade naturligtvis den missbelåtenhet med drottningens regering som förut förefans. Dertill kommo ryssarnes härjningar och de illa förda fredsunderhandlingarna, livarvid det tydligt visade sig, att arfprinsen var den verklige utrikesministern. Under sådana förhållanden böljade det för mången synas önskligt, att arfprinsen er-hölle en erkänd, men i och med det samma begränsad makt i stället för det obestämda sidoinfly tan de som han nu utöfvade. De anhängare, hvilka hertigen af Holstein egde i landet, voro väl ifriga motståndare till Fredriks af Hessen upphöjelse på tronen, men den förbindelse, hvari den unge hertigen vid denna tid trädde till tsaren, uppväckte inom Sverige ett misstroende, som betydligt försvagade hans vänners inflytande.

Arfprinsen deremot förstod att både sjelf och genom sin gemål med synnerlig klokhet främja sina syften. I synnerhet blef den vidsträckta makt med afseende på embetsutnämningar som regeringsformen tillerkände

drottningen ett medel att vinna nya anhängare eller belöna gamla, och stundom höll man sig härvid ej ens inom de af lagen stadgade gränserna. I samma syfte användes rättigheten att utdela adlig samt greflig och friherrlig värdighet, och det förstnämda i sådan utsträckning, att ej mindre än 148 medlemmar af rid-darhuset hade drottningen att tacka för sitt adelskap. Äfven med utländska makter knöt hofvet förbindelser. Medan underhandlingarna med England pågingo, mottog det samma löften om denna makts understöd, och af Frankrike lyckades arfprinsen till och med erhålla penningförsträckrtingar..

31. Öre (silfver) 1720.Sålunda förberedd, bragtes frågan till afgörande, då ständerna i januari 1720 åter sammanträdde. Till landtmarskalk utsågs denna gång med stor röstöfvervigt Arvid Horn, b vilkens redan förut stora anseende ännu mer ökats i följd af de missgrepp, som regeringen efter hans afskedande låtit komma sig till last. Att vinna hans* bistånd var derför för hofvet en sak af synnerlig vigt, men hur lifligt än Ulrika Eleonora önskade sin gemåls upp-

höjelse, var dock den ovilja hon fattat till Horn ännu starkare, och alla försök att förmå henne att gifva honom upprättelse blefvo fruktlösa. Den mera smidige arfprinsen öppnade då pä egen hand en underhandling med den mäktige statsmannen och erhöll mot sitt löfte att åter insätta honom i rådet löftet om hans bistånd vid valet. Hvad Horn och hans meningsväuner härvid åsyftade var emellertid i främsta rummet att begagna sig af tillfället för att för framtiden förebygga sådana afvikel-ser från det nya statsskickets anda som under drottningens regering förekommit. Af denna anledning fordrade de ej blott vissa förändringar i grundlagen, utan motsatte sig äfven en sam-regering mellan Ulrika Eleonora och arfprinsen, hvilket äfven nu var den förras egentliga 32. Drottuing Ulrika Eleonora i kunglig skrud. önskan, i stället yrkailde, att hon till hans förmån skulle fullständigt afsäga sig sina rättigheter. Fredrik gjorde vid allt detta ej några svårigheter, och äfven drottningens samtycke ansågs vunnet, men då hennes skrifvelser till ständerna angående arfprinsens val den 27 februari framlemnades, befunuos de icke dess mindre innehålla förslaget om samregering. Horn var emellertid ej den, som lätt afstod från sina planer, och efter några underhandlingar förmåddes drottningen att den 29 februari afgifva en ny skrifvelse hvari hon förklarade, att hennes tanke ej varit eller vore, att hon »uti regeringen skall liafva någon delaktighet, så länge hans kunglig höghet lefver». Sedan Fredrik derefter öfvergått från den reformerta till den lutherska läran och under-skrifvit en försäkran, blef han den 24 mars af ständerna erkänd såsom konung.FREDRIK I

1720-1751.

1720 års riksdag.

Fredrik I:s konungaförsäkran, den 22 mårs 1720. — Regeringsformen, den 2 maj 1720. — Konungens krdning, den 8 maj 1720. — Adelns privilegier. — BOndernes protester. — Försök att utvidga konungamakten. — Riksdagen upplöses 1 osämja, den 7 juli 1720.

onung Fredriks tronbestigning medförde ej blott ett regentombyte, utan ock en förändring af statsskicket. Den konungaförsäkran, genom hvars undertecknande han förvärfvade Sveriges konungakronar innehöll afvikelser från 1719 års regeringsform,, som ansågos nödvändiggöra en omarbetning af denna, och sålunda uppstod den regeringsform,, som under ett halft århundrade skulle blifva form-gifvande för det svenska folkets politiska lif. Något nytt statsskick kan dock ej genom de nya grundlagarna sägas hafva blifvit införd t. Nya skran-kor upprestes väl mot konungamakten, men dessa inneburo ej något {innat än en närmare tillämpning af de grundsatser som 1719 blifvit stadgade.

Den oinskränkta lagstiftningsrätt, som tJlrika Eleonoras försäkran tillade ständerna, utsträckes genom Fredriks konungaförsäkran af den 22 mars 1720 äfven till grundlagarna, och ej blott stämplingaf för enväldets återinförande angifvas deri såsom rättmätig afsättningsgrund, utan den nye konungen förklarar, att ständerna skulle vara alldeles fria från sin trohetsed, oin han i något fall funnes hafva öfverträdt sin ed och försäkring »eller hvad ständerna vidare pröfva nödigt till deras religion, välfärds och säkerhets bibehållande att fastställa».

Regeringsformen är fördelad i 51 paragrafer och afviker hufvudsak-ligen i följande punkter från den af 1719. Konungens rätt att adla in-skränkes nu till hans kröning, »och, heter det, blifva sedermera inga adelsmän gjorda,

till dess riket sådant kan tillåta».

Rådets antal fastställes till 16; rådkammaren fördelas i tvenne lika stora afdelningar, en för justitie- och utrikes, en för krigs- och inrikes ärenden1,. men för vigtigare frågor sammanträder hela rådet till plenum. Den

1 Vid 1726—17£7 års riksdag förändrades detta så, att den ena afdelningen erhöll justitie-och inrikesiirendena och den andra utrikes- och krigsärendena.

omedelbara forbindelsen mellafi regeringen oeh kollegierna, hvilken redan af Karl XI försvagats, upplöstes nn fullständigt genom föreskriften, att till presidenter i dessa embetsverk för framtiden personer utom rädet skulle utses. Endast for kansliet göres häruti ett undantag. Den fördelning i verkliga rege-ringsexpeditioner, som genom Karl XII:s kansliordning skett med afseende p;i detta embetsverk, hade nämligen äfven efter konungens död, ehuru med vissa jemkningar, bibehållits. Åt statssekreterarne, hvilka stodo i spetsen för de expeditioner, som nu jemte revisionsexpeditionen utgjorde dess underafdelningar — utrikes-, krigs- och inrikesexpeditionerna — var föredragningen af rege-ringsärendena anförtrodd, och af den betydelse kansliet härigenom erhöll följde

med nödvändighet, att dess president måste vara medlem af regeringen. Uttryckligt stadgas nu, att med ärendenas afgörande med råds råde alltid menas omröstning, men i stället undantagas från behandling i rådkammaren vissa frågor, öfver hvilka konungen i sitt kabinett, endast biträdd af tvenne riksråd, tillerkännes full beslutande rätt. Af denna natur voro sådana mål rörande enskilda personer, som icke höra till riks vardande ärenden eller till justitierevi-sionen, enskilda angelägenheter, öfver hvilka 'kollegierna eller andra vederbörande insändt betänkande, dock sa, att, om konungen vill frångå betänkandet, saken bör afgöras med råds 33. Konung Fredrik I råde, samt slutligen, om konungen sä

(1076-1751). önskar, tillsättande af lägre tjenster,

till hvilka vederbörande myndigheter upprättat förslag. Med afseende på utnämnandet af högre embetsmän från och med öfverstar och deras civila och ecklesiastika vederlikar göres deremot en väsentlig inskränkning i konungens makt. Dylika frågor hänvisas såsom förut till rådkammaren, men ehuru äfven nu såsom allmän regel stadgas, att dervid votering ej skall förekomma, upphäfves dock betydelsen häraf genom en följande föreskrift, som ålägger rådet att skrida till votering, om konungens utnämning befinnes stridande mot »Sveriges lag, regeringsformen och andra redliga undersåtars välfärd och förtjenst». Endast vid utnämnandet af riksråd inom det af ständerna upprättade förslaget skulle ej alls någon votering få förekomma.

Äfven ständernas rättigheter blefvo nu närmare bestämda. Med afseende på tiden för deras ordinarie sammanträden angifves i den nya regeringsformen ej blott året, utan äfven månaden — hvart tredje år i januari.Till urtima riksdag sammanträda de dessutom på regeringens kallelse eller i enlighet med hvad de sjelfva vid föregående riksdag bestämt, men om konungen är frånvarande, sjuk eller död »eller vid någon annan oförmodlig händelse, då riksens välfärd och ständernas frihet sådant kan erfordra», utskrifves riksdag af rådet. Dettas ansvarighet inför ständerna inskärpes ytterligare, i synnerhet med afseende på hvad af det samma gjorts eller underlåtits vid olagliga embetsutnämningar. Ständernas beslutanderätt inom den utrikes politiken utsträckes nu äfven till frågor om fred, stillestånd och förbund, nämligen då riksdag är samlad; dessemellan tillerkännes dylika ärendens hand- 34

34. Fredrik I:s kröning i Stockholm den 3 maj 1720.

läggning fortfarande regeringen, och om riket anfalles med krig, kunna konungen och rådet till och med af egen makt utskrifva krigsgärd, tills ständerna hunnit sammankomma. Äfven de ofrälse stånden erhöllo nu rätt att utse sina talmän, och med afseende på ståndens inbördes förhållande infördes det vigtiga stadgandet, att inga nya privilegier för ett helt stånd få meddelas utan de öfrigas samtycke.

Hvad slutligen arfsrätten angick, tillerkändes den både genom konungaförsäkran, valakten och regeringsformen endast konung Fredriks manliga efterkommande med Ulrika Eleonora. Öfverlefdes han af henne, skulle hon dessutom ega att återtaga regeringen.

Sverige» historia. V. 8 TRiksdagens arbeten pågingo efter konungens val ännu öfver tre och en half månader. Under tiden blef Fredrik krönt den 3 maj, i Stockholm. Dagen förut underskrefs den nya regeringsformen. Huru djupt rådets värdighet numera var nedsatt, visar den Qinstandigheteu, att det icke ens fick sig meddelad regeringsformen, innan den samma blef stadfäst. Man hade lofvat sända den till rådsherrarne, men efter nära fem timmars fåfäng väntan måste de med förtrytelse skiljas åt och fingo nöja sig med en maktlös protest till protokollet.

Det var ett mäktigt och tilltagset adelsparti, som drifvit igenom de nya inskränkningarna i konungens makt, och om äfven adeln vid den nya regeringsformens utarbetande måst i några punkter, såsom i fråga om vilkoren for nya privilegiers utfärdande, rätta sig efter de ofrälse ståndens mening, sa visade dock behandlingen af andra frågor, hvilket traditionelt öfvermod fans hos

adeln och huru lätt lagliga former kunde trotsas. Så t. ex. insattes i regeringsformen inskränkningen med afseende på konungens rätt att utdela adelskap, oaktadt borgarståndet genomdrifvit dess förkastande, och de protester, som med anledning deraf framstäldes i de ofrälse stånden, blefvo fruktlösa.

Ett dylikt ti 11 vägagående kunde ej annat än öka oviljan mellan adeln och de ofrälse stånden. Ett brän-bart ämne till*split fans dessutom redan i frågan om de 1719 utfärdade adliga privilegierna. I dessa hade adeln erhållit uteslutande rätt 35. Konung Fredrik J:s sigill. till alla högre samt företrädesrätt

till alla mindre tjenster, forum pri-vilegiatum inför hofrätt i vigtigare mål samt uteslutande rätt att besitta frälse-gods, så att frälsejorden för adeln ej kunde förminskas, men väl den högre privilegierade frälsejorden förökas; adlig man fick ej gifta sig med ofrälse qvinna, vid äfventyr att barnen förlorade adelskapet och arfsrätt till faderns jord, och om adlig qvinna gifte sig med ofrälse man, förbröte hon sitt jordagods; adelsman skulle ega rätt att aga sina bönder och tjenare, och en gårdsrätt skulle med snaraste utfärdas; adelsman egde jus patronatus i den församling, der han egde sätesgård, och så vidare.

Oaktadt den protest, som af prester och borgare vid föregående riksdag inlemnades mot dessa privilegier, hade de dock mellan riksdagarna blifvit tillämpade, och ofrälse personer som köpt frälsegods hade dervid till och med blifvit drifna från sin egendom. När riksdagen åter samlades 1720, bragtes frågan å nyo å bane. På Horns förslag utsåg adeln ett utskott, som jemte deputerade från de tre öfriga stånden skulle granska och jemka adels-36. Dukat 1720.

privilegierna. Men de adliga medlemmarne ville endast gifva vika i några obetydligare punkter och allra minst i den vigtiga frågan om eganderätten till frälsegods. Då vidare de adliga anspråken tydligt framträdde i de för ämbetsverken och länsstyrelserna föreslagna instruktionerna samt ännu mera i förslaget till instruktion för det utskott, som enligt förra riksdagens beslut skulle granska reduktionen — det var här bestämdt foreskrifvet, att den reduktion, som sträckt sig utöfver 1680 års riksdagsbeslut, ej skulle anses lagbg — så steg de ofrälse ståndens rättmätiga harm öfver adelns oförsynthet till sin höjd, och all underhandling om 1719 års privilegier afbröts. I stället in-lemnade de den 6 juli 1720 till konungen en skrift, i hvilken de under uppvisande af de nya adliga privilegiernas olaglighet begärde, att de måtte förklaras ogiltiga och frågan så väl om dem som om reduktionen uppskjutas till nästa riksdag.

Ännu mera uppretade och missnöjda Mcd kÄS*a'tuZ^$*&InD€0 än prester och borgare voro bönderne.

Redan vid riksdagens början hade de i en skrifvelse af den 4 februari begärt att få deltaga i uppsättandet af riksrådsförslag och att erhålla tillträde till sekreta utskottet, och denna begäran upprepades ännu en gång den 14 juni. De öfriga ofrälse stånden synas varit villiga att i någon mån gå böndernes önskan till möte, men den rådande ståndssplittringen gjorde saken outförbar, och den 8 juli fingo bönderne af sekreta utskottet ett formligt afslag. Missnöjet inom ståndet fann en ökad näring genom tvisten om adelsprivilegierna, hvartill kom att adeln med Horn i spetsen stundom behandlade bön-deme ganska öfvermodigt, och då alla tecken tydde på ett hotande »herrevälde», mot hvilket enligt böndernes förmenande endast fans ett medel, inlemnade de i borgarståndet en skrifvelse i hvilken de hem-stälde, att »konungen, som ej hade tillräcklig makt att hjelpa dem, måtte komma till

samma makt och myndighet, som de forna Sveriges konungar egt före suveräne-tetstiden». På denna skrifvelse gafs emellertid ett undvikande svar, hvarmed bönderne läto sig nöja. Deras begäran i detta fall var naturligtvis under då varande förhållanden också allt för orimlig för att kunna leda till någon följd. Såsom opinionsyttring hade den betydelse, och den bidrog sannolikt till sekreta utskottets kort derefter afgifna ofvan nämda afelag å deras begäran om deltagande i riksrådsvalen och utskottet.

Den uppretade sinnesstämningen mot adeln gjorde den samma ingalunda raedgörligare. På riddarhuset lät blott någon enstaka röst en och annan gång höra sig till konungamaktens och de ofrälse ståndens förmån

Öre kopparmynt 1720.eller för en större varsamhet i anspråkens framställande, men dylika yttranden blefvo genast undertryckta, såsom då öfverstlöjtnant Rutensköld nödgades lemna riddarhuset, emedan han föreslagit, att konungen endast skulle* bindas af konungaeden i landslagen, men ej af någon ytterligare regeringsform. Under Horns kloka och kraftiga ledning sökte adeln bibehålla sin her-skande ställning, och ehuru söndringen vid riksdagen stigit till en hotande-höjd, var man alls icke böjd för att genom några eftergifter reda sig^ ur svårigheterna. Horn använde ett annat sätt som betecknande visar, huru man på den tiden ansåg sig kunna ostraffadt handskas med lagliga former. De adliga deputerade i utskottet för privilegiernas öfverseende hade hemstältr att man hos konungen skulle begära stadfästandet af Gustaf II Adolfs och Kristinas privilegier, men derjemte, då i dessa ej fans något förbud för ofrälse att besitta frälsegods, genom en särskild föreningsakt förbinda sig att ej sälja dylika gods till någon ofrälse, vid äfventyr att förlora sin plats å riddarhuset och köpeskillingen till riddarhuskassan. Detta blef äfven adelns beslut den 5 juli, och följande dag hemstälde Horn i adelns plenum, om det icke nu vore på tiden att sluta riksdagen. Härtill ropades ja, och Horn sändes med en deputation till konungen för att anhålla om riksdagens afslutande och bekräftelse på de gamla privilegierna. Samma dag på eftermiddagen af blåstes riksdagen på vanligt sätt, och den 7 juli skref konung Fredrik i rådet under bekräftelsen på de gamla privilegierna.

Man kan knapt fatta, huru detta egenmäktiga tilltag af adeln att på egen hand utan samråd med de öfriga stånden bestämma om riksdagens afslutande, innan ens riksdagsbeslutet varit under öfverläggning, kunde så hastigt genomdrifvas. Men hvad som är lätt att fatta, det är den harm, som rådde bland de ofrälse stånden. Det var med möda, som de läto förmå sig att vid riksdagens högtidliga afslutande den 7 juli 1720 infinna sig på rikssalen, och vid den öfverläggning om riksdagsbeslutet, som i foljd af den brådstörtade afslutningen måste under de följande dagarna företagas i sekreta utskottet, vexla-des skarpa och bittra ord å ömse sidor. I några punkter beqvämade sig väl adeln till eftergifter, såsom då den medgaf, att prester och prestenkor, som på grund af 1719 års privilegier beröfvats sin egendom, skulle återfå den samma, samt att reduktionsutskottets nedsättande, rörande hvilken fråga ej heller denna gång full enighet synes varit rådande på riddarhuset, uppsköts till nästa riksdag. Det oaktadt blef dock förtroendet mellan stånden ingalunda åter-ställdt; 1720 års riksdag slutade i uppenbar osämja, och betecknande för sinnesstämningen voro de ord, som af böndernes talman skola hafva yttrats i sekreta utskottet: »Käre grefve och landtmarskalk med de öfriga herrar! I talen så mycket om suveränetetens afskaffande och sätten så högt straff på den som söker den samma infora, men jag fruktar nu är så vida kommet, att somliga stånd vilja bringa sig till större suveränetet, än någon af våra forra konungar egt.»Frederna med Danmark och Ryssland. 1720, 1721.

Fred med Danmark, den 3 (14) jnni 1730. — Plan till ett filttåg mot Rymland. — Engelska lottan I fater-rsjön. — Rymarnes klrjningar i Yesterbotten 1720. — Misslyckad beskickning till Petersbnig, jaa. 1721. — R)s$arne klija och brinna i Norrland, i mgj och jnni. — Fred med Ryssland 1 Nystad, den 30 ang. 1721.

Kort efter sin tronbestigning hade konung Fredrik infriat sitt löfte att åter insatta Arvid Horn i rådet, och d& denne dervid äfven återfick presi-•dentskapet i kansliet, blef han nu ledare af den utrikes politiken. Det var en svår sak att leda fredsunderhandlingarna, då man saknade materiela krafter att visa Ilendernes anspråk tillbaka. Ännu återstod det att sluta fred med Danmark och Ryssland. England fortfor att genom Carteret utöfva sitt sjelftagna medlarkall och hade redan i böljan af år 1720 framstält huf-vuddragen af de fredsvilkor rörande Danmark som sedan blefvo antagna. Men under Carterets bemödanden att jemka mellan båda makterna förflöt

den ena månaden efter den andra, och då sommara kom och dermed den hotande utsigten till ett återupptagande af krigsrörelserna, dref Carteret igenom freden med tvång. I enlighet med hans yrkande uppsattes ändtligen ett fredsforslag, hvilket undertecknades i Stockholm den 3 (14) juni, och med detta reste han sjelf till Kjöbenhavn och tvang den danska regeringen att godkänna det samma. Genom denna fred, i Frederiksborg på Själland, återlemnade Danmark de gjorda eröfringarna, hvarvid dock med afseende på Wismar uppstäldes såsom vilkor, att det ej finge befästas, samt lofvade att ej bistå tsaren. Sverige lofvade å sin sida att ej understödja hertigen af Holstein, afstod från tullfriheten i Öresund och betalade 600000 riksdaler.

Frederna med Hannover, Preussen och Danmark voro köpta med rätt l>etydande uppoffringar, men man hade underkastat sig dessa för att kunna samla rikets alla krafter mot den farligaste fienden, Ryssland. Hoppet att kunna kasta denne tillbaka och återfå större delen af de gjorda eröfringarna hade underblåsts af England, som medelst detta lockbete nästan framtvingat de föregående frederna. Redan på hösten 1719 hade man också i samråd med de engelska och franska ministrarne i Stockholm uppgjort en storartad fält-tågsplan mot Ryssland, hvilken skulle sättas i verket under sommarn 1720. Man hoppades härvid erhålla bistånd äfven af tyske kejsaren, Polen och Preussen, för hvilka makter det ansågs vara af vigt att få tsarens växande inflytande stäfjadt. För detta ändamål sändes underhandlare till de främmande hofven, och riksrådet grefve Erik Sparre var under hela vintern och våren syselsatt härmed i Hannover, Dresden, Wien och Paris. Men tsarens sändebud förstodo att med mycken skicklighet öfver allt motarbeta den svenska diplomatiens -ansträngningar, hvilket äfven fullkomligt lyckades dem, och den stora anfallsplanen måste alldeles öfvergifvas. England sände väl i början af maj 1720 •en flotta under amiral Norris1 befäl till Östersjön för att förenas med den svenska, men långt ifrån att något angrepp skedde mot Ryssland, visade »den engelske amiralen så mycken ogenhet, att icke ens de svenska kusterna38. Ume, bräudt af lyssarue 1720.

30. Getle, i börjau nf 1700-talet.40. Söderhamn, bräudt af ryasarne 1721.skyddades, utan ryssame fingo (i maj) obehindradt härja i Yesterbotten och bränna Ume stad. Och ju längre fram det led på året, desto bekymmersammare blef det for den svenska [-utrikespolitiken.-] {+utrikespoliti- ken.+} Hoppet om en länge omtalad fredskongress i Braun-schweig under kejsarens bemedling gick alldeles om intet, och i stället började på hösten 1720 ryktet spridits om ett förbund mellan kejsaren och tsaren med afsigt att verka för hertig Karl Fredriks tronföljd i Sverige. Man beslöt då att med franska regeringens tillstånd sända dess minister Campre-don till Petersburg.

Denne afre-ste äfven dit i januari 1721, men hans beskickning misslyckades fullkomligt.

41, Hudiksvall, briiudt af rvssarne 1721.Sundmll, Lrsiudt nf lyssanie 1721.Emellertid hade den af tsaren redan föregående höst fram-ställdt förslag om direkta fredsunderhandlingar. Riksrådet Liljenstedt ocli landshöfding Ström-felt utsagos till underhandlare och af-reste i mars till Nystad, den för underhandlingarna bestämda orten. I maj 1721 ankom å nyo en engelsk flotta, men lika liten verksamhet ådagalädes af denna som af hjelp-sändningen förra året, och en flottilj af ryska galerfartyg fick å nyo hemsöka de svenska kusterna. Under tiden från den 17 maj till den 17 juni härjades norrländska kusten från trakten norr om Gefle upp till Pite. Utom tusentals gårdar brändes härvid städerna Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Hernösand och Pite samt Vifors, Axmars, SundniLs, Ljusne, Östanbro, Långvinds, Igge-sunds, A viks och Galtströms bruk. Efter många omständigheter hade emellertid fredskongres-

43. Jjcruösaud, briiudt af rjssaruc44< Titc (gamla staden), briiudt af

!'

.145. Jubelriksdaler 1721.

Jn memor[iam] vindicaias liber([atis] ac relio[ioni#] (Till minne af frihetens och: religionens räddning). -

sen i Nystad slutligen sammanträdt den 26 maj 1721, sedan de båda ryska underhandlame, Bruce och Ostermann, anländ t. De svenska ombuden protesterade mot härjningarna i Norrland, och ändtligen afsändes en

rysk kurirr som träffade galererna i Pite och förmådde dem återvända. Derefter pådrefvos^ underhandlingarna med all skyndsamhet från svenska sidan. Regeringen,

«om nu fullkomligt misströstade om all hjelp och såg alla sina egna försvarsmedel uttömda, fann sig slutligen tvungen att ingå på alla tsarens fordringar, och då från rysk sida ett

nytt mordbrännartåg (mot Gefle) var på väg att utgå, underskrefs freden i Nystad den 30 augusti 1721. Genom denna fred afträdde Sverige Livland, Estland, Iugermanland, Dagö, Ösel, Möen samt en del afKeks-holms och Viborgs län. Deremot skulle tsaren återlemna det öfriga Finland och betala två millioner riksdaler.

Så var fred sluten med den si*te fienden, den svåraste fred Sverige dittills ingått.

Den var epilogen till Sveriges yttre storhetstid, prologen till dess yttre vanmaktstid. Den var inseglet på den dom, som stälde

Ryssland såsom Sveriges arfving till maktställningen i norden. Det tjuguett-åriga kriget hade uttömt krafterna, och då Sverige lemnades ensamt mot sina fiender, kunde resultatet ej blifva annorlunda. Den svenska diplomatiens ansträngningar hade blifvit fruktlösa. Skulden härtill kan möjligen sökas i den vacklande hållning som den svenska regeringen iakttog. Den samma kunde ej fatta, att det Sverige, som man ännu för en mansålder sedan ansett vara en stormakt — en åsigt som genomträngt hela nationen — nu med ens skulle böja sig för en hittills ringaktad fiende. Men man må härvid besinna,

46. Minnespenning öfver freden i Nystad den 30 augusti 1721. Ferrum spltndeseat arando. Positis armis Nystadii a{nno] 1721 (Må jernet glänsa som plogbill. Efter vapnens nedläggande i Nystad år 1721).zitt den europeiska politiken aldrig varit så baserad på svek och trolöshet som nnder tiden efter freden i Utrecht 1713, ock hos oss fans ingen statsman, som,

niir alla yttre medel saknades, kunde leda allt till det bästa. Horn tycktes ännu icke hafva vunnit den förmåga han sedan visade sig innehafva och lät ofta konung Fredrik råda. Och denne var ingen klarsynt politiker.

Englands beteende under hela tiden var i hög grad svekfullt och väckte en rättmätig harm. Sedan det lockat Sverige till de foregående frederna och dervid sjelft för Hannovers räkning tagit det bästa bytet, lem-nade det Sverige att på egen hand reda sig mot Ryssland och underlät till och med, i uppenbar strid mot sitt löfte, att skydda de svenska kusterna för fiendens härjningar. En svår penningkris, som, efter afslutandet af förbundet mellan Sverige och England, uppstod i det sist nämda landet, förklarar väl de engelska statsmännens obenägenhet för ett krig, men hos det svenska folket uppväckte löftesbrottet ett misstroende mot den engelska statskonsten, som ej skulle blifva utan betydelse för vår följande politik.

Inre söndringar. — Holsteinska partiet. 1721—1727.

Konung Fredrik förspiller sitt anseende. — Riksdagen 1723. — Böndernes försök att utridga kouuiga-makten misslyckas. — Adelns ork presterskapets privilegier bekräftade, den 16 okt. 1723. — Riksdagsordningen den 17 okt. samma år. — Karl Fredrik af Holstein. — Förbund mellan Sverige ocb Ryssland 1724. — Wienska förbandet, den 19 (30) april 1725. — Hannoverska alliansen, den 23 aug. (3 sept.). — Riksdagen 1726. — Parti-strider. — Fördrag mellan Sverige, England oeh Frankrike, den 14 (25) mars 1727. — Holsteinska partiets fall.

Sannolikt hade konungens af de nya grundlagarna nedslagna myndighet åter kunnat resa sig, stödd på det egentliga folkets ännu i grunden konungska tänkesätt, sedan den första stormen mot envåldet lagt sig, om den nye konungen varit en kraftfull och klok regent. Fredrik af Hessen blef intetdera.Och dock utmärktes han ännu ej af den viljelösa slöhet, hvari han sedermera allt mer nedsjönk under de tretio år han bar konunganamnet. Född den 17 (28) april 1676 i Kassel stod han ännu i sin mannaålders fulla kraft. Före sin au-komst till Sverige hade han med utmärkelse deltagit i det spanska successions-kriget; under sin gemåls regering hade han visat flere prof på raskhet och handlingskraft, och han egde ett hurtigt och behagligt väsen som förvärfvat honom manga vänner. Det är derfor sannolikt, att, ehuru han ej gjorde några svårigheter att godkänna de nya inskränkningar i konungamakten, hvilka upp-städes såsom vilkor för hans tronbestigning, han dock dervid hoppades att snart

blifva i tillfälle att bemäktiga sig den myndighet, som af gammalt ansågs tillhöra en svensk konung. Den rådande oenigheten mellan stånden kunde också gifva någon utsigt till, att en dylik plan skulle lyckas, men der-till hade dock fordrats en man af andra sedliga egenskaper än dem, hvaraf Fredrik af Hessen äfven vid denna period af sin lefnad var i besittning. Redan före sin tronbestigning hade hans ingripande i händelserna ej alltid varit klokt och betänksamt, och temligen snart framträdde detta fel ännu mera tydligt. Hans beteende vid de ryska fredsunderhandlingarna, sär-skildt vid Campredons beskickning, kan ingalunda fritagas från ett berättigadt klander. Det lade grund till ett misstroende och en ovilja som ytterligare tillväxte, då man började finna, att konungen for att utvidga sin makt och motarbeta den hatade medtäflaren Ka:l Fredrik ej drog i betänkande att använda äfven oärliga och smutsiga medel. Ett sådant, som mycket bidrog till att nedsätta aktningen för konungen, var rättegången mot öfverste Stobée. Denne, som var en af Karl Fredriks få tillgifna anhängare, hade under 1720 års riksdag sökt skaffa hertigen titel af kunglig höghet samt utsigter till tronföljden, och detta hade ådragit honom onåd hos konungen och drottningen. Efter riksdagens slut framstäldes mot honom flere vanärande beskyllningar, och en formlig rättegång väcktes hvilken slutade dermed, att Stobée med fullt skäl frikändes och de falska angifvame strängt straffades. Den smutsiga förföljelsen i förening med den omständigheten, att flere vitnen mot den anklagade befunnos vara köpta, väckte en allmän och rättmätig harm, och de ingalunda osannolika misstankarna, att förföljelsen utgått från hofvet, vunno en ökad näring genom det deltagande, som både konungen och

48. Loreus Kristofer Stobée (1070-1700).drottningen visade mot Stobées dömda anklagare. Flere andra åtgärder, som väl ej voro nedsättande för konungens moraliska anseende, men dock voro både sjelfrådiga och mindre välbetänkta, ökade missbelåtenheten.

Genom resor omkring i landet år 1722 sökte han under en ganska tydlig popularitetsjagt vinna bönderne på sin sida. För att erhålla penningar till sina planers utförande öppnade han i samråd med Maurits Vellingk, hvilken nu hemkommit från sin långvariga diplomatiska tjenst i utlandetr underhandling med preussiska hofvet om erhållande af det låneunderstöd, hvar-vid till och med fråga väcktes om pantsättning af staden Wolgast i svenska Pommern. Saken kom dock ej till utförande, men ryktet derom spred sig bland allmänheten. Tillika fick man veta, att konungen på egen hand utan

rådets vetskap förehaft underhandlingar med hertigen af Holstein. Allt detta gjorde, att rådet blef vaksammare och oviljan växte.

Riksdagen sammanträdde den 1(> januari 1723. Till landtmarskalk utsågs presidenten i statskontoret friherre Sven Lagerberg. I trontalet beklagade konungen de utspridda ryktena om hans försök att åter införa envåldet, hvilka han förklarade vara uppenbart förtal och osanning. Till dessa försäkringar sattes dock föga lit af de tre högre stånden, hvilka, ehuru söndrade genom stridiga intressen sins emellan, dock redan smakat ständerregeringens sötma och på inga vilkor ville medgifva någon tillökning i konungens makt. I detta afseende voro de fullt eniga. Genom* sitt uppförande hade konung Fredrik äfven förspilt en god del at sitt personliga anseende hos de mera rättänkande, och denna omständighet gjorde äfven sitt till, att man ej gerna ville lägga större makt i hans hand. Men bönderne, som hade en fäderne-ärfd vördnad för tronen och dessutom retades af de andra ståndens öfvermod, funno lätt intressena vara de samma hos konungen och hos bondeståndet, det nya statsskickets tvenne styfbarn, och de sökte derför icke blott att sjelfva erhålla större makt vid riksdagen, utan äfven att arbeta på konungamaktens utvidgning. Deras begäran att få säte och stämma i sekreta utskottet mötte emellertid ett snabbt och bestämdt afslag. En vecka förut Hade de till borgarståndet inlemnat en skrift, daterad den 6 februari, i hvilken hemställdes, att konungen »måtte få ega och hafva den kungliga makt och myndighet, som Sveriges forna, framfarna konungar haft efter rikets uråldriga gamla lag och

49. Sven Lagerberg 0672-1746).stadgar, dock all suveränetet undantagen». Det var ett upprepande af ståndets åtgärd vid 1720 års riksdag. De tre andra stånden, som misstänkte, att bönderne blifvit påverkade af ett inflytande från hofvet, antydde detta i förtäckta ordalag i den varnings- och förmaningsskrift, som de gemensamt af-fardade till bondeståndet. Man beslöt äfven att bestraffa upphofsmännen till detta tilltag, och en kommission tillsattes för

att söka uppspåra böndernes hemliga rådgifvare. Detta lyckades först i början af maj, och de skyldige, några underordnade tjenstemän, häktades på befallning af sekreta utskottet. Tvenne af dem dömdes till döden, men benådades med fästning; ett par andra fingo fästning eller landsförvisning. Adeln visade god lust att äfven gå sjelfva bondeståndet in på lifvet, men detta afstyrdes af prester och borgare.

Dermed uppgaf bondeståndet sina sträfvanden till konungamaktens förmån. Denna var i sin innehafvares person ohjelpligen förlorad, och man hade i sekreta utskottet under nämda process öppet uttalat regeringsformens naturliga slutsats, att »ständerna ega högsta makt och myndighet i riket». Men skulle detta regemente hafva någon kraft och betydelse, så fordrades att enigheten mellan stånden snart återstäldes. Strax vid riksdagens början hade äfven en deputation af alla fyra stånden blifvit tillsatt för att behandla de ömtåliga privilegiefrågorna och andra tvistepunkter. Men striden uppblossade å nyo och fördes med mycken bitterhet å ömse sidor. Först efter flere månaders underhandlingar och under intrycket af den fruktan för hof-vets planer, som böndernes uppträdande ingifvit de tre högre stånden, kom man till förlikning. I den vigtiga frågan om frälsegodsen medgaf adeln, att prester, borgare och embetsmän, livilka räknades såsom adelns vederlikar, men icke bönder skulle få besitta frälse strögods. Den högre privilegierade frälsejorden — säterier och dylikt — förbehölls dock fortfarande åt adeln, men de ofrälse som redan förvärfvat frälsegods lemnades i ostörd besittning deraf. Nästan ännu större svårighet väckte frågan om adelns rätt till embeten. Bor-garae, understödda af prester och bönder, sökte nämligen genomdrifva, att rikets embeten skulle till hälften besättas med ofrälse män, men detta yrkande framkallade på riddarliuset en storm af förbittring. Adeln och krigsbefälet förbundo sig att våga lif och gods för att afväija dylika angrepp mot deras »dyrt förvärfvade privilegier», och de ofrälse stånden måste för att undvika en fullständig brytning gifva efter. Adeln behöll sin rätt till de högre embetena, men dess företrädesrätt till de lägre blef dock upphäfd.

1 den vidsträckta patronatsrätten medgaf adeln, att en inskränkning fick ske, samt uppoffrade äfven förbudet mot giftermål mellan frälse och ofrälse. Efter dessa och några andra jemkningar kunde slutligen den 16 oktober 1723 de nya adliga privilegierna stadfästas, och samma dag utfärdades äfven nya privilegier för presterskapet. I sammanhang dermed fingo de båda andra stånden resolution på sina besvär, och dermed var freden nödtorftligen återställd.

Äfven reduktionsfrågan fick vid denna riksdag sin slutliga lösning, i det den länge bebådade undersökningskommissionen nu verkligen nedsattes. Dess uppgift blef dock blott att tillse, om någon vid reduktionens utförande lidit

Sverigti historia. V. 4orätt, och försöket att få de efter 1680 fattade reduktionsbesluten åter upp-häfda hade sålunda misslyckats.

Men för den verksamhet, som utöfvades af rikets maktegande ständer, behöfdes en stadga, som bestämde formerna for deras omfattande arbete. Detta skedde genom riksdagsordningen af den 17 oktober 1723. Maktförhållandet mellan riksdagen å ena sidan samt konungen och rådet å den andra blef derigenom ännu närmare bestämdt, och det sätt hvarpå detta skedde visade tillfyllest, huru fåfänga konungens förhoppningar varit. De beslutr stadgar och förordningar, som ständerna pröfvade tjenliga för det allmänna bästa, skulle väl utfärdas af konungen, men dröjde han med sin underskrift, borde rådet i hans namn expediera besluten. Rättigheten att på riksdagarna framställa förslag, hvilken enligt den enda riksdagsordning som hittills blifvit utfärdad — den af 1617 — uteslutande tillhörde konungen, utsträckes först nu genom ett formligt lagstadgande till ständerna, då det heter, att på riksdag skulle afhandlas allt, som dessa »sjelfva finna rikets allmänna tillstånd och välfärd angå», och såsom vilkor för, att kungliga propositioner hädanefter skulle upptagas till behandling, föreskrifves till och med, att de blifvit utfärdade med råds råde. Då regeringsformen ännu blott innehåller det gamla förbudet mot nya gärders påläggande utan ständernas samtycke, heter det här, att ständerna skulle »efterse, huru riksens medel blifvit disponerade», genom hvilket stadgande för första gången i vår historia kontrollen öfver finansförvaltningen uttryckligen tilldelas riksdagen. Med afseende på riksrådens ansvarighet stadgas, att åtal mot dem borde anställas inför sekreta utskottet eller någon annan ständernas deputation eller ock en särskild af

ständerna förordnad kommission, och på samma sätt borde äfven förfaras,, om andra personer företagit något mot regeringsformen eller ständernas frihet. Men utom denna politiska domsrätt, hvilken för öfrigt af gammalt, om också, ej i sådan utsträckning, tillhört riksdagen, öppnades för den samma en möjlighet till vidsträckt inblandning äfven i den ordinarie rättskipningen genom föreskrifterna, att ständerna böra »undersöka, huru vid justitierevi-sionen lag och rätt i gemen blifvit skipad», samt att enskilda personer i sådana mål, som ej stå annorstädes att rättas, skulle inför dem få besvära sig, och då dessutom regeringsformens stadgande, att kollegierna skulle redovisa inför ständerna, nu äfven utsträcktes till konsistorierna, var sålunda hädanefter ej blott en oinskränkt lagstiftnings- och beskattningsmäkt, utan också den högsta kontrollen öfver hela rättskipningen och förvaltningen uttryckligen tillerkänd riksdagen.

Förutom dessa stadganden, hvarigenom det nya statsskickets grundtanke, riksdagens oinskränkta suveränetet, blef i alla sina enskildheter utförd, innehöll den nya lagen naturligtvis närmare föreskrifter om riksdagens organisation. Representanter voro: 1) af adeln: af hvaije ätt en som fylt 24 år (caput familiæ); om ingen medlem kan infinna .sig, väljer ätten annan adelsman; 2) af presteståndet: biskopar ochv superintendenter eller annan medlem af domkapitlet, vald af hela stiftet, samt en prest från hvaije kontrakt; 3) afborgarståndet: af hvarje stad »en eller flere»; 4) af bondeståndet: från hvarje härad en inom det samma bofast bonde, som icke förut tillhört annat stånd. Flere kontrakt, mindre städer eller härad må förena sig om samme representant, hvilken dock icke i så fall vid riksdagen eger mer än en* röst. Ganska vidlyftigt redogöres för fullmakterna och deras inlemnande, valet af talmän och sekreterare, ceremonielet vid riksdagens öppnande och dylikt I hvaqe stånd skola regeringsformen, konungaförsäkran och riksdagsordningen. strax vid riksdagens början uppläsas. Frågan, om tre eller fyra stånds bifall erfordrades för ärendenas afgörande, hvilken, oaktadt riksdagen redan under århundraden funnits till, ständigt varit sväfvande, erhöll nu omsider en fullständig lösning genom stadgapdet, att tre stånds pluralitet vore afgörande utom i det som rör »riksens ständers frihet», det vill säga grundlagsförändringar, afseende konungamaktens ökande, samt »ett stånds välför-värfvade privilegier». Slutligen gafs genom den nya riksdagsordningen fasta former åt utskottsinrättningen. Det sekreta utskottet, som under Karl XI:s tid utvecklat sig till den egentliga härden för riksdagsarbetet, men som först genom 1720 års regeringsform blifvit en i lag stadgad institution, bestämdes nu så väl till sin sammansättning som sin befogenhet. Åt böndernes uteslutande gafs lagens sanktion, och adeln fick rätt att utse lika många medlemmar deri — genom' häfd blef deras antal femtio — som pr ester och borgare tillsammans. Såsom dess ordförande skulle landtmarskalken tjenstgöra. Dess befogenhet blef att ej blott bereda, utan ock att »afsluta» frågor, som an-ginge utrikespolitiken, försvarsverket, statsregleringen och banken, och då det i de flesta fall var utskottet som sjelft pröfvade, hvilka ärenden vore af nämda beskaffenhet, var det lätt utsatt för frestelsen att obehörigt utvidga sin myndighet på ståndens bekostnad. Förutom sekreta utskottet skulle äfven tillsättas en deputation för att urskilja, hvilka till riksdagen hänskjutna frågor skulle upptagas, en deputation för att expediera ständernas skrifvelser samt en för att uppsätta sjelfva riksdagsbeslutet. Till dessa liksom till öfriga utskott eller deputationer *, hvilka stånden för ärendenas beredande funno lämpligt att utse, erhöllo bönderne tillträde, men adeln egde att i dem alla insätta dubbelt så många medlemmar som hvart och ett af de ofrälse stånden. Riksdagsordningens utarbetande hade ej skett utan strider mellan ständeri. Så hade adeln fordrat att, om tvenne stånd stannade mot två, få utslagsröst, och frågan om, huru i sådant fall skulle förfaras, blef i följd häraf ej genom deri nya lagen afgjord. Likaledes hade adeln yrkat, att omröstning i utskotten

1 Med namnet ntskottg betecknas under frihetstiden endast sekreta utskottet. Öfriga utskott liktom äfven de afdelningar, .bvari det sekreta utskottet fördelade sig, benämdes deputationer. De sist nämda voro i vanliga fall: den mindre sekreta deputationen, som beredde utrikesarendenji och från år 1726 granskade dit hörande rådsprotokoll, stats-, defensions- och bankodeputa-tionen. De vigtigaste af de sjelfständiga utskott, som vid riksdagarna nedsattes utan Att vara i riksdagsordningen föreskrifna, voro justitiedeputationen för granskande af justitierevisionens protokoll, den sekreta deputationen, som granskade öfriga rådsprotokoll, och protokolls-deputationen, som granskade embetsverkens prqtokoll. Då man nlgon gång fann nödigt att i sekreta utskottet inkalla bönder, ändrades desa namn till stora sekreta deputationen.skulle ske efter hufvudtal och ej efter stånd,

men de ofrälse standen lyckades genomdrifva, att det senare sättet blef i riksdagsordningen föreskrifvet.

Efter fredernas afslutande och under arbetet på det nya statsskickets fullbordan och de deraf föranledda striderna hade en vigtig politisk fråga varit å bane: förhållandet till hertig Karl Fredrik af Holstein, den misslyckade tronpretendenten.

Harmsen öfver utgången af tronföljdsfrågan, hade hertigen redan i maj 1719 lemhat Sverige och begifvit sig öfver till Tyskland. Hans rad-gifvare blef nu Bassewitz, en temligen illa ansedd person. .Hans första sträf-vande blef att återfå Slesvig, hvilket äfven Sverige endast med stor svårighet lät förmå sig att i fredslutet 1720 uppoffra åt Danmark. I slutet af året 1719 begaf han sig till Wien, och derifrån inlät han sig i underhandling med tsar Peter, hvarom han i bref underrättade både drottningen och ständerna. Detta hertigens steg väckte mycken oro; de ännu temligen fåtaliga anhän-garne till hertigen begagnade det emellertid som agitationsmedel, och Stobée föreslog vid 1720 års riksdag, att man genom att försäkra hertigen om tronföljden skulle draga honom från den farliga förbindelsen med tsaren. Förslaget blef emellertid förkastadt, men han erhöll af ständerna försäkran om penningunderstöd med vilkor att ej förbinda sig med tsaren. . Underrättelsen härom kunde dock ej meddelas honom af den svenska regeringen, då han vägrade att erkänna konung Fredrik. I stället visade han allt tydligare håg att närma sig tsaren. Sedan han (februari 1721) sändt en ny skrifvelse till Sverige, i hvilken han bland annat begärde titel af kunglig höghet och försäkran om tronföljden, reste han, utan att ens invänta svar, till Riga. De förväntningar han satt till tsaren blefvo dock svikna genom fredslutet i Nystad. Icke dess mindre stannade han qvar vid‘ ryska hofvet, och åtskilliga underhandlingar bragtes till stånd mellan honom och den svenska regeringen samt äfven med konung Fredrik personligen. Oviljan mot denne senare hade ökat sympatierna för hertigen, och man misstänkte, att vid fredsunderhandlingen med Ryssland Sveriges fördelar blifvit åsidosatta, emot det att hertigen af Holstein uppoffrades af tsaren. Den meningen uttalades öppet i det betänkande, som sekreta utskottet afgaf vid början af 1723 års riksdag. Hertigen hade då sändt Bassewitz som sitt sändebud till Stockholm, och ständerna tvungo konungen att bevilja denne audiens. Bassewitz begärde kort ‘derefter titeln af kunglig höghet för sin herre, och oaktadt det häftigaste motstånd från konungen och drottningen, i synnerhet den sist nämda, gåfvo ständerna sitt bifall härtill." Holsteinska partiet reste sig nu till betydenhet, ledt af Yellingk. Såsom hertigens beskyddare vann tsaren äfven större iuy flytande i Sverige, och på hösten öppnades underhandlingar om ett forbuCi med Ryssland. Men då tsaren gick bröstgänges tillväga och både fordrjm Sveriges bistånd mot Danmark för att återförskaffa Slesvig åt hertigen mm åt honom sjelf tronföljden, dervid åberopande en artikel i nystadska frjfl&ik retades ständerna och afvisade tsarens inblandning i Sveriges inre

'3)1

<heter. Hertigen erhöll en bestämd årlig pension och några obestämda löften om att ihågkommas vid ett framtida konungaval.

Förbundet med Ryssland blef emellertid efter riksdagens slut afslutet den 22 februari 1724 för en tid af 12 år, ett ömsesidigt försvarsförbund, i hvilket dock Sverige naturligtvis var den underlägsne brodern. Ryska och holsteiuska penningar användes äfven rikligen för att muta riksråden och andra. I november 1724 firades förlofningen mellan hertigen och Peters dotter Anna, och nu visade sig som en framtidsbild den ryske kejsarens måg såsom efterträdare till det barnlösa paret Fredrik och Ulrika Eleonora. Detta väckte dock farhågor äfven i utlandet, i synnerhet i England, som i september

1724 hitsände en utmärkt diplomat, Stephen Poyntz. Han fann hofpartiet nästan upplöst och det holsteinska nästan segerherre. Härunder afled tsar Peter den 28 januari (8 februari) 1725; Men långt ifrån att detta, såsom man väntat, tillintetgjorde hertigens inflytande vid ryska hofvet, antog sig Peters gemål och efterträdariuna, Katarina I, med ännu mera värme hertigens sak. Hon var till och med på väg att anfalla Danmark med krig för att återförskaffa Slesvig åt hertigen. Detta mötte dock ett så bestämdt motstånd hos England och Frankrike, att planen måste öfver-gifvas.’ Och äfven i Sverige verkade detta kejsarinnans framträdande ogyn-samt för hertigens sak. Horn, som förut af missnöje med konungen lutat öfver till hertigens parti, öfvergaf det

nu helt och .hållet af fruktan för, att _ . . T . . . . w . ,

. 50. Katarina I, kejtarmna af Ryssland

Sverige genom dess seger skulle bnn- (I682-1727).

gas i beroende af Ryssland, och närmade

sig Poyntz, till hvilken han förut hyst misstroende. Emellertid hade rådet, inom hvilket holsteiuarne ännu hade öfverhanden, den 23 mars 1725 beslutit afsända en särskild minister till Petersburg, nämligen det holsteinskt sinnade riksrådet Josias Cederhjelm. Afsigten var att blanda sig i de söndringar, som beräknades komma att inträffa vid ryska hofvet, och det holsteinska partiet hade dessutom en biafsigt: att skaffa hertigen en bättre rådgifvare än Bassewitz.

Emellertid böljade vid samma tid den stora europeiska politiken vän<fe sina vägar mot Sverige. Konung Felipe V af Spanien och kejsaren, förut med-täflare om spanska kronan, hade närmat sig till hvarandra; den 19 (30) april

1725 afslöto de det så kallade wienska förbundet, riktadt mot England och Frankrike, och Rysslands biträde till samma förbund påräknades. Debåda "hotade makterna arbetade å sin sida för åstadkommande af ett motforbund, och den 23 augusti (3 september) 1725 afslöts den så kallade hannoverska alliansen mellan England, Frankrike och Preussen. Båda parterna ansträngde sig nu för att draga Sverige, öfver på sin sida. Frankrike sände iUVeu till Stockholm en minister, grefve de Brancas, med uppdrag att verka i samrad med Poyntz, och i november 1725 framstälde båda formligen en inbjudning till Sverige att ansluta sig till hannoverska alliansen. Nu började inom det svenska rådet en lång kedja af partitvister, ränker och vidlyftiga underhandlingar. Med underbar klokhet förstod Horn att leda sig fram genom alla de svårigheter som mötte. Ryssland uppbjöd alla krafter för att hindra Sverige att sluta sig till vestmakterna och sökte till och med genom hotande rustningar gifta eftertryck åt sina fordringar. Men mot de senare ankom i inaj 1726 en engelsk flotta till Östersjön. Den ryska diplomatiens råa öfver-mod och deu allt tydligare faran för ett beroende af Ryssland väckte också fosterk uds vä i merne till .besinning och bidrogo till att minska den ovilja mot England, som ännu fans qvar sedan de sista ff edsluten. Cederhjelm hem-kallades sålunda från Petersburg, och den 14 (25) juni 1726 lyckades Hora inom regeringen genomdrifva Sveriges anslutande till den hannoverska alliansen. Emellertid var det holsteinska partiet ännu så mäktigt i rådet, att delta beslut kunde fattas endast genom användande af konungens två röster: under sådana förhållanden ansåg ej den forsigtige Horn segern vara betryggad, sä vida han ej hos ständerna kunde erhålla ett stöd för sin politik, och trots det holsteinska partiets förbittrade motstånd utfärdades den 22 juni kallelse till en urtima riksdag. Innan den hann sammanträda, sökte de holsteinskt sinnade rudsherrarne åter upprifva beslutet i alliansfrågan, men deras sträf-vanden strandade mot Horns fasta motstånd, och då Ryssland kort derefter formligt anslöt sig till det wienska förbundet, låg brytningen mellan dess och den svenska regeringens politik i öppen dag.

Den 1 september 1726 samlades, ständerna i Stockholm. Horn blef landt-marskalk, och det holsteinska partiet besegrades fullkomligt vid både talmans-och sekreta utskottsvalen. Frågan om bekräftelsen på regeringens beslut i alliansfmgun uppväckte naturligtvis nya strider. Men oaktadt ifriga bearbetningar från holsteinarne och de ryska och kejserliga ministrarnes hotelser gillade sekreta utskottet anslutningen till den hannoverska alliansen, och dagen derpå, dep 14 (25) mars 1727, undertecknades fördraget mellan Sverige, England och Fraukrike. Ständerna biträdde några dagar derefter beslutet. Det holsteinska partiet var fullständigt slaget, och dess tvenne ledare träffades särskildt. Ej långt efter riksdagens början hade en undersökning öppnats om Vellingks andel i konungens underhandlingar i Berlin 1722. Han arresterades, en kommission tillsattes, och under ransakningen yppades så svära anmärkningar mot Vellingk, att han den 26 april 1727 dömdes att mista lif, ära och gods. Straffet mildrades af ständerna till lifstids fängelse, men på vägen till Jönköping, som bestämts till hans förvaringsort, afled han den 10 juli, 76 år gammal. Snart träffades äfven Cederhjelm.Efter granskningen af rådsprotokollen riktades flere anmärkningar mot hans sätt att sköta sin sändning till Ryssland. Stora 'sekreta deputationen föreslog, att Cederhjelm antingen skulle afskedas eller ställas under åtal. Genom en afekedsansökan undvek han åtalet.

Äfven till Nikodemus Tessin,. Gustaf Crouhjelra och Karl Gyllenborg ville det vid riksdagen segrande partiet

utsträcka räfsten. Den först närnde, som. förgått sig mot konungen personligen, blef också, ehuru med bibehållen lön, beröfvad sitt öfverstemarskalksembete, men för öfrigt stannade det vid en varning. Ehuru de flesta af de holsteinskt sinnade rådsherrarne sålunda fingo behålla sina platser, ville man dock för framtiden omintetgöra deras inflytande inom regeringen, och i denna afsigt tillsattes nu ej mindre än tio nya riksråd. Den 5 augusti 1727 afslutades riksdagen efter att hafva varit samlad i elfva månader.

Yid underrättelsen om förbundsfrågans utgång i Sverige hade Ryssland företagit betänkliga rustningar, men faran för ett fredsbrott omintetgjordes, då England på våren 1727 åter sände en flotta till Östersjön. Det holstein-ska inflytandet i Petersburg tog äfven snari en ända. Kejsarinnan afled den 6 (17) maj 1727, och Mensjikof, som under den omyndige Peter II:s första regeringstid blef Rysslands verklige beherskare, visade sig så obenägen mot hertigen, att denne fann sig föranlåten att redan i juli samma år jemte sin gemål be-gifva sig till Holstein. Den fara för Sveriges oberoende som det ryskt-holst^inska förbundet innebar var härmed fullständigt undanröjd, men under inflytandet af den mot Ryssland fiendt-liga sinnesstämning, som nu var rådande i Sverige och för hvars makt det holsteinska partiet dukat under, uppstod tanken att begagna sig af de närvarande politiska förhållandena för att hämnas den nystadska fredens förluster. Sekreta utskottet gaf till och med, innan det åtskildes, regeringen ett bemyndigande i denna riktning, men då det inom kort lyckades de fred-älskande ministrarne, Fleury i Frankrike och Walpole i England, att gifva den europeiska konflikten en fredlig lösning, afstod äfven den svenska regeringen från alla tankar på ett krig.

Arvid Horn. — Partiernas hvila.

Arvid Bernhard Horn. - Sveriges förhållande till ntlandet efter 1727. - Partistlllningen. - Åter-kliek på holsteinska partiet.

Med det holsteinska partiets fall och med tronförändringen i Ryssland försvinner hertig Karl Fredrik ur Sveriges historia. Konung Fredrik stannarqvar som en skuggbild i den samma, ett namn utan makt, en docka, som blott var användbar i partiernas intrigspel. Ingendera af dessa båda furstar var heller i följd af sina personliga egenskaper lämplig att leda vårt fosterlands öden under den söndringens tid, som följde efter Karl XII:s död. Konungen hade visat sig i saknad af klokhet, måtta och redlighet. Af hertigen var intet att vänta.

Sveriges regent under de följande tolf åren är kanslipresidenten, riksqidet grefve Arvid Horn. Det fans ingen, som kunde göra honom den platsen stridig, och det fans ingen, som var mera värd att bekläda den samma.

Arvid Bernhard Horn1 var född den 6 april 1664 på Vuorentaka i Finland. Hans fader, öfverste för Nylands dragoner, afled 1673 och lemnade en obetydlig förmögenhet åt sina sju små barn. Arvid anstäldes 1682 vid lifgardet, reste 1687 utrikes, ingick i kejserlig tjenst och deltog samma år i slaget vid Mohacs mot turkarne samt gjorde sedan 1690—1695 krigstjenst i Nederländerna. Efter hemkomsten utnämd till kaptenlöjtnant vid drabanterne, blef han en af den unge konung Karls oförvägnaste kamrater i hans lekar. Ar 1700 generalmajor och friherre, följde han Karl på dennes krigståg såsom anförare för hans drabanter, deltog i landstigningen på Själland, slaget vid Narva, öfvergången öfver Diina och slaget vid Klissov, alltid visande sig som en tapper krigare. År 1704 sändes han af Karl som underhandlare till valriksdagen i Yarsjav och genomdref der Stanislavs val. Kort derefter blef han här hastigt angripen af konung August och måste gifva sig fangen, men utvexlades i böljan af år 1705. Snart af bröts emellertid hans krigarbana för alltid, i det, han i december samma år utnämdes till kungligt råd och liem-sändes. 1706 nämdes han till grefve och 1707 till guvernör för hertig Karl Fredrik. 1710 blef han slutligen president i kanslikollegiet och trädde deri-genom under konungens frånvaro på sätt och vis i spetsen för regeringen. Hvilken rol han härunder spelade, är i det foregående berättadt, och likaledes huru både han och rådet under den görtzska tiden helt och hållet skötos å sido.

De år, som Arvid Horn tillbragt hemma i rådet, sedan han lemnat

1 Ätten Horn (Arvid Horns ättegren) *.

Henrik Göransson Horn af Kankas, öfverste, f 1629, g. m. Margareta Boije.

Gustaf, öfverste, f 1673.

i

Gustaf, öfver- Arvid Bernhard, Karl, kapten, Anna Juliana, .Margareta Bengt Johan, Krister, ste i utländsk grefve af Ekeby- + 1693. g. m. grefve Elisabet, kapten, f öfverste, tjenst, + holm, f. 1664, f Adam Karl g. m. Ger- 1701, g. m. + 1722r

1691(1697?). 1742, g. m. 1) Anna de la Gärdie. hard Lode. Kristina g. m. Hed-

Beata Ehrensten, Elisabet vig Kata-

2) Inga Törnflykt, Galle. rina von

3) Margareta Gyllenstjerna. Mengden.

3) Eva, g. m. grefve 3) Adam, f 1778, riksråd, g. m. 3) Fredrika Eleonora, g. m. grefve Axel Löven. Anna Katarina Mejerfelt. Gnstaf Leonard Stenbock.

Johan Gustaf, generalmajor, f 1798.

* I denna liksom de flesta öfriga slKgttaflor i'detta verk Kro endast de mera framstående medlemmarna af slKgten upptagna.sin kunglige för detta lekkamrats sällskap, hade gjort den djerfve våghalsen och krigaren till en forsigtig statsman, som snart fäste den allmänna upp-* märksamheten . vid. sig till den grad, att man liviskade om, att lmn genom ett giftermål med Ulrika Eleonora- ämnade bana sig väg till tronen. Men om det väl icke gick så långt, så hade han dock stigit ganska högt. Genom trenne giftermål efter hvarandra hade han kommit i slägtförbindelser med den högre aristokratien, och hans tänkesätt voro de samma som dennas. Den gamle stallbroderns förändring hade icke blifvit någon hemlighet för Karl. Dä Horn jerate sin elev hertigen af Holstein uppvaktade Karl i Lund julen 1715, visade denne honom mycken köld och säges hafva yttrat: »Grefve Horn,, ni har blifvit ett hufvud längre, sedan jag såg er sist.» I hvad mån han deltagit i de aristokratiska stämplingarna under Karls senaste regeringsår, är

52. Ek'ebyholm i Upland, tillhörigt Arvid Horn.

bekant. Att hans önskningar gingo åt samma håll som dessa, är alldeles ydligt, men han var för varsam att inblanda sitt namn i dem. Men i succes-ionsfrågan framträder han genast såsom en vigtig person; det är han, som i idet tvingar drottningen att afsäga sig anspråken på arfsrätt. Då han i 3ljd af Ulrika Eleonoras onåd den 10 april 1719 erhöll afsked från riksråds-mbetet, drog han sig tillbaka till sitt landtgods Ekebyholm, men återkom i muari 1720 till riksdagen och blef då landtraarskalk. Huru han dervid nderstödde tronförändringen, inträdde i rådet såsom kanslipresident samt enom sin kloka och fosterländska statskonst räddade Sverige från faran att :ällas under Rysslands formynderskap, är redan omtaladt.

Under hans på en gång forsigtiga och kraftfulla ledning fick nu landet åtjuta några år af hign och ro. Till främmande makter var Sveriges ställning od. England och Frankrike lemnade ordentligt det utfåsta penningunderstö-

.-det. Med Polen afslöts ändtligen den 11 (22) oktober 1732 en formlig fred, och 1730 uppsteg på danska tronen en ny konung, Kristian YI, hvilken genast visade sig utomordentligt vanligt stämd mot Sverige. Rysslands hotande framträngande hade hejdats med Peters och Katarinas död. Under Peter II:s svaga styrelse (till 1730) behöfde man ej befara någon inblandning från rysk sida i Sveriges inre angelägenheter, och sedan Karl Fredriks gemål 1728 aflidit. hade hans förbindelser med ryska hofvet alldeles upphört.

Äfven partistriderna inom landet hvilade för en tid. Det holsteinska partiet var nu såsom tronföljdsparti alldeles upplöst, slaget vid riksdagen, utøn stöd vid ryska hofvet och utan stöd i hertigens underlägsna personlighet. Dess medlemmar hade dock icke varit några obetydliga män, och om

än Horn nu segrat öfver dem och af-lägsnat några, så voro de qvarvaramk icke att förakta. Detta insåg Horu äfven till fullo och sökte derfor genom försonlighet och vänlighet draga dem på sin sida. De riksråd som tillhörde detta parti voro Vellingk, Cederhjelim Gyllenborg, Tessin, H. R. Horn, Dik-ker, Cronhjelm och Lagerberg. Om

dém af dessa, hvilka ej i det följande på ett mera i ögonen fallande sätt in-grepo i händelserna, må här några upplysningar meddelas.

Maurits Vellingk, född Idol i Ingeripanland, den af Karl XI och I Karl XII flitigt begagnade diplomaten och sedan 1710 medlem af rådet, känna vi från föregående period. Först 17ti hade han återkommit från sin lång-1 variga vistelse i utlandet. »Han hade, som en nyare författare säger, intet omot att ännu en gång blifva en enväldig konungs förtrogne», och han slöt sig derför till konung Fredrik och blef, såsom vi förut nämt, dennes medbrottsliug vid den ifrågasatta lånehandeln i Preussen. Denna blef ej utaf, delvis emedan man misstänkte, att Vellingk ämnade använda penningarna till hertigens fordel. Vellingk öfvergaf då konungen och blef i stället en af ledarne for detI mot honom fiendtliga holsteinska partiet. För att hämnas var konung Fredrik nog lågsinnad att sjelf lemna bevisen till den anklagelse, som medförde den åldrige statsmannens dom och afsättning.

Josias Cederhjelm, född 1G73, användes af Karl XII i diplomatiska värf, blef derefter fangen vid Poltava, fick på sitt hedersord hemresa for att meddela svenska regeringen underrättelse om olyckan och återvände genast derpa i fångenskapen, från hvilken han först återkom efter freden i Nystad. Huni|

53. Kristian VI, konung af Danmark (1G1K)—1740).lian tre år derefter återvände till Ryssland sora riksråd (sedan 1723) och ambassadör, hafva vi förut oranämt. Denna beskickning förorsakade hans fall, hvilket han icke länge öfverlefde. Han dog 1729. Han var utan tvifvel den mest framstående af partiets medlemmar, men stod i diplomatisk slughet till-)aka för Vellingk.

Nikodemus Tessin, den store byggmästaren, född 1654, friherre 1699 och grefve 1714, hade 1712 inträdt i rådet. Framstående äfven så-;om embetsman, åtnjöt Tessin i hög grad Karl XII:s förtroepde. Genom jonom var det, som konungen -under sin vistelse i-Turkiet förnämligast kaffade sig underrättelser om förhållanc|ena i hemlandet, och efter konungens lemkomst fick Tessin, under det rådet i allmänhet bemöttes med onåd, mot-aga de mest lysande prof på sin ko-uings bevågenhet. Ej nog med att lan 1717 erhöll öfverstemarskalksem-► etet, hvilket han redan förut före-tatt, utan då 1718 uppsigten öfver läns-tvreLsen i hela landet öfverlemnades åt n högste ombudsman, var det Tessin, om beklåddes med denna vigtiga be-attning. Efter I\arl XII» död blef mellertid den forne konungagunstlin-;en en ifrig befordrare af det nya tatsskicket och G örtz’ förre medarbe-are en. af dennes mest hätska förfijl-are. Till det nya hofvet blef hans örhållande ej det samma som till det 5rra. Den ifver, .hvarmed ej blott an sjelf, utan äfven hans begåfvade [>n Karl Gustaf slöt sig till det liol-teinska partiet, måste för Fredrik och m

t . 54. Nikodemus Tessin (den vngre)

Jlnka Eleonora vant föga behaglig, (1054-1728).

ch härtill kom äfven, att konungen

ar missnöjd med det sätt hvarpå Tessin förestod hofhållningen. Det var en äraf förorsakad tvist, som slutligen gaf anledning till hans afskedande från fverstemarskalksembetet. Året derpå (1728) afled han.

H. R. Horn af Rantzien — en annan slägt än Hornarne till Åminne ch Kankas.*— hade under Karl XII:s tid visat sig såsom en tapper krigare ch 1719 upphöjts till riksråd och grefve. Var af föga politisk betydelse och og 1730 vid hög ålder.*

Ducker, född i Livland 1663 och en bland de djerfvaste afKarlXIIrs apenbröder, har i synnerhet gjort sig känd genom sitt hjeltemodiga förvar af Stralsund 1714—1715. Vid konungens död hade han arbetat sig upp ill general (1713) cch af Ulrika Eleonora inkallades han 1718 i rådet samt tnämdes 1719 till grefve och fältmarskalk. Ehuru Diieker ursprungligensynes hafva varit en anhängare till hertigen af Holstein, anslöt han sig dock

1719 nära till Fredrik af Hessen, deltog med honom i ledningen af försvaret mot ryssarne och var en ifrig främjare af förbundet med England. Öfver-raskande ar derför att efter 1723 finna honom bland de ifriga holsteiname och bland motståndarne till den hannoverska alliansen. Huru vida den om- ! ständigheten, att ryska kejsarinnan 1725 återgaf ett hans slägt tillhörigt gods

i Liviand, härtill kunnat medverka, må leranas derhän. Han dog 1732.

Sven Lagerberg, född i Vestergötland 1672 och son af en häradsböf-ding, som 1687 upphöjdes i adligt stånd. Äfven han hade börjat sin bana såsom krigare och varit én-af Karl XII:s följeslagare i Turkiet, men då han

1720 utnämts till president i statskontoret, visade sig snart den forne karolinen såsom en synnerligt skicklig embetsman. Sannolikt af fruktan for konungens envåldsplanér närmade han sig 1723 det holsteinska partiet, förde vid riksdagen detta år med klokhet och måtta landtmarskalksstafven och rostade, sedan han 1723 inkommit i rådet, mot den hannoverska alliansen. Som han dock »aldrig varit egentlig partiman», blef han utan svårighet försonad med Horn. Friherre 1719, grefve 1731, död 1746.

Den inre utvecklingen 1718—1738.

Återblick. — Finland efter den stera ofreden. — Tillståndet i det tifriga Sverige. — Merkantil$ys1n*t — Alströmer.

Innan vi gå vidare i framställningen af de politiska förhållandena, vilja vi här taga en öfverblick af vårt fäderneslands ekonomiska utveckling efter] enväldets fall, dervid för sammanhangets skull utsträckande betraktelsen till den tidpunkt, då i och med Arvid Horns undanträngande äfven på detta område nya förhållanden uppkommo. . t

Sveriges folk hade lidit outsägligt under de sista åren af Karl XIIs lefnad, och harmen öfver den »förvägna egensinnighet, som fort verket i djupare villervalla och forderf, än att det med menniskohand och förnuft kunnat bringas till rätta igen», uttalade sig också eftertryckligen. Görtz utpressningar hade utsugit allt, äfven der icke fiendens fot trampat. Och efter konungens död härjades östra kusten af tsarens mordbrännare.

Svårast hemsökt var Finland, öfver hvilket »den stora ofreden» gått som en ödeläggande brand. Nästan hela landet hade sedan 1714 varit ocku-peradt af ryssarne, och blott i norr hade gränsen emellanåt varit bestämd 1 mellan de krigförande makterna. Rysk generalguvernör var sedan 1717 grefve Gustaf Otto Douglas, en af Karl XII:s drabanter, som blifvit fången vid Poltava och derefter gått i rysk tjenst, en rå och våldsam man. Han bibehöll sin plats ända till fredslutet. Men ohyggliga våldsbragder af den ryska soldatesken omtalas i stor mängd. Förvaltningsväsemlet var stadt i fullkomlig upplösning. De flesta embetsmännen hade flytt öfver till Sverige. Invånarne hade måst aflägga trohetsed till tsaren. Skogarna sköflades för att lemna virke till ryska flottan, kyrkornas klockor och dyrbar-ieter bortfordes till Ryssland. Ett par tusen man* utskrefvos till ryska sol-later och sändes bort till trakterna af Kaspiska hafvet, och hästar uttogos ill ryska armeen. Till och med fredens afslutande fördröjdes i flere dagar ör att lemna uslingen Douglas tillfälle att ännu en gång indrifva kontribu-iouer af det olyckliga landet, innan det utrymdes. Äfven efter freden in-Irefvo ryssarne skatter.

Gransregleringen mot Ryssland blef efter åtskilliga tvister afslutad i uars 1723. Motsträfvigt släpte ryssarne de tusentals fångar, som under den tora ofreden blifvit bortsläpade, och många återsågo aldrig sitt fosterland.)e till Sverige flyktade återvände snärt till sina förödda hembygder, der åhet och elände rådde både i fysiskt och moraliskt hänseende. Det blef ett vårt arbete att bringa reda i all denna »reda. Med outtröttligt nit sträf-ade dock svenska regeringen härtill, ordbruket upphjelptes genom bevilande af skattefrihet åt de hemman om lidit af kriget, och äfven stä-lerna erhöllo flere friheter. Flere miss-äxtär, hvilka efter 1722 inträffade, voro [ock forderfliga. Emellertid beslöto tänderna 1723 tillsättandet af kommisioner hvilka skulle afhjelpa nöden. Två ådana böljade på sommarn 1725 sitt rbete, den ena under grefve Gustaf Jondes ordförandeskap för östra, och len andra under friherre* Germund "ederhjelm för vestra* Finland. Ge-10m resor rundt omkring i landet un-lersökte de alla inrotade gamla olag-igheter och anstälde en sträng räfst oed dem, och genom deras beröm-rärda arbete fick allmogen här ofta sn bättre ställning än i rikets öfriga delar. Kommissionernas arbeten äckte i pära två år. Från och med 1727 växte äfven välståndet i utom->rdentligt hög grad och folkmängden med förvånande hastighet. Goda skör-lar bidrogo äfven härtill, och tio år efter freden i Nystad voro »den stora >fredens» sår nästan fullkomligt läkta.

Men om det öfriga Sverige varit förskonadt. från de ohyggligheter, »m Finland fått på nära håll bevitna, så hade

dock förödelsens styggelse gått tram med styrka äfven här. Gärder och soldatutskrifningar hade jagat hvar-mdra och uttömt alla tillgångar. Ett bevis ’ på det elände som här rådde ir t. ex. rådets medgifvande 1720 att upplåta kronans skogar åt nödlidande menigheter, som begärde att få stilla sin hunger med bark. All handel ochindustri bade gått under i leriget, jordbruket låg nere och ödehemmanens i

antal hade växt i förfarande grad.

Det blef regeringens och representationens uppgift att både skaffa hastig bot mot det rådande eländet och söka ordna de ekonomiska förhållandena

tor framtiden.

Huru ifrigt man än denna tid omfattade merkantilsystemets grund- ; satser om nödvändigheten af att med allahanda skrankor kringgärda näringarna, var dock verkligheten nu sådan, att teorierna fingo vika för henne. Da hela riket hotades af brist på de nödvändigaste lifsförnödenheter, måste ovil-korligen en större handels- och näringsfrihet medgifvas. Regeringen frigaf sålunda till en början minuthandeln; 1719 och 1724 skedde en inskränkning

i det herskande skråtvånget, i det & kallade frimästare, det vill säga personer som ej tillhörde något skrå, finvo rätt att idka handtverk, och den tulltaxa som 1719 utgafs utmärkte sig i allmänhet genom måttliga afgifter.

Under inflytande af denna större frihet och sedan frederna åter öppnat samfärdseln med utlandet, inträdde en utomordentlig liflighet i rörelsen.

Det svenska jernet och den svenska kopparn, som i följd af kriget länge saknats på den europeiska marknaden, 'uppköptes nu med begärlighet och till höga pris af utländingen, som i stället i stor mängd införde lifsför-nödenheter och öfverflödsvaror, æh inom kort hade den förra dyrheten efterträdts af en ovanlig billighet Snart började dock den rika införseln väcka bekymmer. Emanuel Sveden-uträknade1, att importen med flere millioner öfversteg exporten, och på grund häraf fann man, »att aldrig rikets invärtes hushållning och kommersie varit sin undergång så nära och den sista olvckan och yttersta fattigdom stodo för dörren». Under sådana förhållanden lyckades snart tidhvarfvets nationalekonomiska grundsatser åter i hela sin utsträckning göra sig gällande. Redan 1720 förbjöds den fria minuthandeln, 1731 lyckades borgarståndet genomdrifva upphäfvandet af det förhatliga frimästarskapefc, och för att minska införseln utfärdades stränga öfverflöds-förordningaiv Till dylika redan förut ofta använda medel inskränkte man sig dock ej nu. Fur att undgå den hotande underbalansen och genom en snabb utveckling af landets materiel a hjelpkällor bereda en ersättning för de

1 Frim hr 1723 fick kollegiet sig ålagilt ntt årligen uppgöra en dylik beräkning.

SO. Jooa? Alslrmner <IG8ö-t70l).

borg och sedermera kommerskollegietförlorade landskapen ansågos kraftigare åtgärder vara af nöden, och med en ifver, hvars fosterländska syfte förtjenar allt erkännande, om den också stundom gjorde sig skyldig till misstag, skyndade både regering och ständer att dermed gripa sig an.

För att upphjelpa den genom kriget nästan tillintetgjorda sjöfarten utfärdades sålunda den 10 november 1724 det så kallade produktplakatet, hvilket enligt mönstret af den engelska navigationsakten förbjöd främmande nationer att på-sina fartyg hitföra andra än sina egna produkter, och i samma, syfte återupplifvades nu äfven äldre förordningar ora större eller mindre tullfrihet för svenska fartyg, som drefvo handel på främmande land. Den egentliga fördelen häraf skördade emellertid endast de större stapelstäderna, förnämligast Stockholm och Göteborg, ‘hvaremot de mindre städerna, hvilka saknade tillräcklig kapitaltillgång för en dylik sjöfart i stort, hädanefter nästan uteständgdes från omedelbar handelsförbindelse med utländingen och i alla händelser i följd af de olika tullsatserna fingo sina varor betydligt fördyrade. . Såsom ett annat synnerligt verksamt medel för den utrikes handelns befrämjande ansågos handelskompanier, och 1731 inrättades ett sådant för drif-vande af handel på Ostindien.

Liksom sjöfarten hade äfven den svenska fabriksindustri, som under 1600-talet börjat utveckla sig, helt och hållet

dukat under för krigets eländen. Att å nyo skapa en sådan blef nu en hufvuduppgift för tidens patriotiska, str^fvan, hvilken snart i Alströmers verksamhet fann sitt mest storartade ut- ‘ tryck. Jonas Al ström, adlad Alströmer, var född 1685 i Alingsås af fattiga föräldrar och afled 1761. Yid unga år hade han erhållit plats såsom handelsbokhållare i Stockholm, 1707 med en vän begifvit sig till London och der 1710 öppnat en egen handels- och skeppsklareraraflär. Då han under utöfvandet af sitt yrke blef i tillfälle att se, hvilken mängd af yllefabrikat årligen från England sändes till Sverige, uppstod hos honom en brinnande lust att till fäderneslandet öfverflytta en industri, hvaraf andra nationer skördade så stora fördelar. Redan 1715 begaf han sig till Göteborg, medförande en samling rasfar, som han utdelade bland sina vänner, men dä det pågående kriget för tillfället omöjliggjorde förverkligandet af hans planer, återvände han snart till England. Genom resor i Europas förnämsta fabriks-länder utvecklade han emellertid sin kännedom om industrien, och den 22 juni 1724 förskaffade han sig slutligen af den svenska regeringen privilegier att i Alingsås anlägga ett manufakturverk. Att erhålla nödiga redskap var emellertid i följd af det i hela Europa rådande afspärrningssystemet ingalunda lätt, men trots de allvarsammaste faror och svårigheter lyckades dock Alstrom från Amsterdam hemsända en laddning maskiner, hvaijemte han. öfveFtalade en mängd skickliga utländska arbetare att medfölja till Sverige. Inom kort kunde nu den lilla vestgötastaden, hvars invånares antal på några år skall hafva stigit från 300 till 1 800, uppvisa en mängd fabriker för tillverkning af tobak, ylle-, bomulls-, siden-, klädes-, band- och strurapväfnader, och genom de ynglingar som här erhöllo undervisning spred sig snart den nya industrien .också till andra orter. Äfven till en inhemsk produktion af råämnen utsträckte Alström sin omsorg. I Alingsås anlades en tobaksplantering, pa Höjentorps kungsgård inrättade han ett schäferi, tit län dska färgväxter planterades, och slutligen vann genom honom potatisodlingen insteg i landet (1724). Att en dylik verksamhet, som just syntes egnad att gifva fullbordan åt lian? landsmäns varmaste önskningar, skulle röna en liflig uppmuntran, låg i sakens natur. För att bereda Alström .nödig kapitaltillgång bildade sig genast ett bolag, livars flesta delegare utgjordes af vermländska bruksegare, men hvari äfven sjelfve konungen och åtskilliga andra af rikets förnämsta män ingingo. och till förmån för de nya anläggningarna gjordes till och med ett afsteg från den rådande religiösa ofördragsamheten, i det en viss religionsfrihet be-

57. Alingsås vid början af 1700-talet.

viljades de främmande arbetarne. Att inskränka sig till en dylik endast naturlig uppmuntran syntes dock ej fosterlandsvännerne tillräckligt, snart be-gynte i enlighet med merkantilsystemets grundsatser staten sjelf uppträda såsom den nyskapade industriens förläggare, och flere åtgärder vidtogos, som på ett betänkligt sätt ingrepo i samfärdselns frihet och, då de sålunda på öfriga näringars bekostnad gynnade industrien, slutligen åt denna måste gifva en osund och förkonstlad riktning.

Yid 1726 års riksdag infördes en särskild skatt, kallad landsbjelp, hvil-~ken fortfor till 1731 och under hela denna tid fick såsom räntefritt lån på 10 år uppbäras af manufakturverket i Alingsås. Yid samma riksdag ’ lades on afgift af 5 procent på alla utländska fabrikat, som kunde tillverkas vid svenska fabriker, och 1734 utfärdades slutligen till stort men för handel ochvandel ett fullständigt forbud mot införande af sådana varor, som i tillräcklig mängd förfärdigades inom landet.

Åt jordbruket, merkantilsystemets styfbarn, egnades deremot föga uppmuntran. Den af Karl XII påbjudna skatteforenklingen, som otvifvelaktigt skulle blifvit ett verksamt medel till denna närings höjande, blef af de nya maktinnehafvarne åter upphäfd, hvaremot de gamla förbuden mot landsköp samt inskränkningarna i bondens rätt att hålla så många tjenstehjon han ville orubbade fingo qvarstå. I följd af dessa och andra band på den enskilda företagsamheten, i följd af de dåliga kommunikationerna samt den tilltagande bränvinsbränningen, och då de bästa krafterna nu riktades på industrien, gjorde jordbruket så ringa framsteg, att spanmålsinförseln oaktadt det långa fredslugnet år ifrån år tillväxte.

Sveriges gamla hufvudnäring, bergsbruket, stod deremot fortfarande högt. Falu koppargrufva gaf väl under 1720-talet ej mer än 5 000—6 000 skeppund (800000—1000000 kilogram) i årlig afkastning. Men jemtillverkningen var deremot i stigande; 1734—1736 utfördes deraf enligt en sannolikt allt för låg beräkning för 10 millioner daler

kopparmynt, under det värdet af hela utförseln enligt samma beräkning blott uppgick till 12—14 millioner.

. Sammanfatta vi till sist den allmänna behållningen af den ekonomiska utvecklingen under de tjugu närmaste åren efter Karl XII:s död, så visar det sig öfver hufvud taget såsom godt. Väl gjorde ej jordbruket så hastiga framsteg som man kunnat vänta, men de skador kriget tillfogat det* samma synas dock temligen snart hafva blifvit botade; myntväsendet återfördes på en ordnad fot; skeppsfarten utvecklade sig så hastigt, att år 1736 ej mindre än 1 758 svenska fartyg af tillsammans 39 000 läster blefvo utklarerade och 1 844 af tillsammans 40 000 lästers bärighet inklarerades; under åren 1719—1737 anlades ej mindre än 149 nya fabriker, och enligt en af kommerskollegiet uppgjord beräkning skulle införselns värde från 1724 till 1736 hafva stigit med vid pass 9 millioner och utförselns under samma tid med öfver 4 millioner daler kopparmynt.

Det var det inre och yttre lugnet under en klok och kraftfull styrelse i förening med det nyvaknade nitet för de inhemska näringarnas utveckling som framkallat dessa framsteg. Den ensidighet, livartill man så väl af fosterländsk ifver som i följd af allmänt rådande hushållningsgrundsatser understundom gjorde sig skyldig, hade ännu ej hunnit utveckla några svårare följder.

Riksdagarna 1731 och 1734. — Den nya partibildningen.

Riksdagen 1731. — Konnng Fredrik och Arvid Horn. — Hedvig Taube. — Lagarbetet — Drottning* regent under konungens frånvaro 1731. — Gyllenborg oeh Hopken träda, i spetsen för ett nytt parti. -Sveriges ställning till utlandet. — Riksdagen 1734. — Det htipken-gyllenbergska partiet ställer sig under Frankrikes ledning. — Ifrågasatt förbund med Frankrike.

Den ovanligt fridfulla och lyckliga tid, som följde under åren närmast efter 1727 års partihvälfning, af bröts ej heller af den riksdag, som sammanträdde den 16 januari 1731, i sjelfva verket den lugnaste och fredligaste af alla frihetstidens riksdagar. De gamla partierna voro upplösta, och endräkt rådde mellan stånden. Horn, som med öfverväldigande pluralitet valdes till landtmarskalk — med hvilken befattning på grund af ordförandeskapet i sekreta utskottet följde ett afgjordt inflytande på riksdagsärendenas gång — möttes af välvilja hos ständerna och förmådde nästan alltid genomdrifva sina önskningar. Endast på riddarhuset yppade sig en tillstymmelse till en gryende opposition, hvilken i några smärre frågor lyckades tillfoga Horn nederlag. Den vigtigaste af dessa var adelns beslut, att vid nästa riksdag icke något riksråd finge väljas till landtmarskalk, och 1731 års riksdag blef äfven den sista, vid hvilken ett riksråd beklädde denna plats.

Mera oroande för Horn blef förhållandet mellan honom och konung Fredrik. Detta hade aldrig varit riktigt vänligt, och anledningar till ömsesidigt misstroende-hade icke saknats. Det var icke personlig tillgifvenhet, som förmått Horn att arbeta för Fredriks uppsättande på tronen och att befästa denna tron mot de holsteinska stämplingarna, och Horns fasta hållning var icke egnad att väcka någon sympati hos den ostadige Fredrik, hvilkens planer pa. maktutvidgning derjemte i den förre egt en obeveklig motståndare. Dock visa sig inga slitningar mellan konungen och kanslipresidenten förrän fram emot slutet af 1731 års riksdag. Ursprunget till dem var ingalunda hedrande för konungen. Den sedeslöshet, som länge varit på modet vid de europeiska liofven, hade hittills aldrig smutsat det svenska. Det blef konung Fredrik förbehållet att härvid bryta gammal sed. Hans oroliga natur, hvilken ej fann sig väl bland de allvarsamma rådsherrame, som han kallade sina preceptorer. bragte honom in på andra vägar. En bana, för hvilken Fredrik tyckes hafva egt en afgjord lust, var krigarlifvet, men han fick aldrig såsom svensk konung tillfälle att pröfva sin förmåga häri. Jagter och kärleksäfventyr blefvo de verksamhetsfält, till hvilka hågen kraftigast drog honom. De senare lära börjat temligen tidigt, och den kärleksfulla tillgifvenhet, hvarmed Ulrika Eleonora omfattade sin make, afhöll icke denne från att bryta äktenskapets helgd. Under år 1730 hade han blifvit bekant med den knapt sextonåriga fröken Hedvig Taube, en dotter till amiralen, friherre E. D. Taube, och hennes skönhet hade hos honom väckt en stark lidelse. Den unga flickan, redan för-lofvad med en annan, visade ingen benägenhet att blifva den femtiofyraarige konungens frilla, men hon föll slutligen ett offer för de snaror, som på alla håll utlades för henne och uti hvilka hennes egna anförvandter ej hade denminsta andelen. Den sedestränge Arvid Horn hade fält några skarpa ord om konungens

kärlekshandel, och detta retade denne, som i dylika angelägenheter var mera ömtålig än i fråga om sin konungsliga makt. Följden blef en tydlig brytning mellan Horn och konungen, och då åtskilliga af det störtade holsteinska partiet deremot befordrade den kungliga kärlekshandeln, började Fredrik nu skänka sin ynnest och sitt förtroende åt dessa sina egna och Horns gamla motståndare. Det visade sig då, att huru litet konung Fredrik betydde vid riksärendenas handläggning, kunde dock i tronens skygd kraftiga frön nedläggas till ett parti, som snart nog skulle blifva farligt. Den verksammaste i detta nya parti var grefve Fredrik Gyllenborg1, riksrådet Karl Gyllenborgs yngste broder, en såsom partiledare mästerligt öfverlägsen man, hvilken var upphofvet till de obehag, som under riksdagen beredts Horn på riddar-liuset. Den forsigtige Horn beslöt dä att känna sig för, huru fast hans ställning var, och inlemnade sin af-skedsansökan. Konungen beviljade den samma utan särdeles många omsvep, men ständerna och sekreta utskottet anhöllo enträget, att han skulle qvarstanna på en plats, der han vore omistlig, och beviljade honom särskildt flere af honom önskade lindringar i de för hans ålder ansträngande kansligöromålen. Horn tog då sin ansökan tillbaka, säker om ständernas förtroende, på hvilket han för öfrigt äfven erhöll flere andra bevis.

Ett vigtigt arbete vid denna riksdag var granskningen af den nya lagen, af hvilken fem balkar genomgingos vid gemensamma sammanträden af riksrådet och de fyra stånden. Yi återkomma längre fram härtill. En annan Ätten Gyllenborg.

Simon Johansson Volimhaus, tysk apotekare i Upsala, t 1658.

Jakob Volimhaus, adlad Gyllenborg, grefve, kungligt råd, f 1701, g. m. Anna Katarina Thegner.

Hedvig Ulrika Taube, sedermera romersk riksgrefvinna von Hessenstein (1714—1744).

Olof, Jakob, Karl, riksråd och Johan, Ulrik Anders, major,

landshöf- kapten, Kanslipresident, riksråd, Gustaf, f 1728. ding, jr f 1708. jr 1746, g. m. f 1752. kommen- I

1737. Sara Derith. | dör, jr I

1716.

Gustaf Fredrik, kansliråd, f 1808.

Henning Adolf, riksråd, jr 1775.

Gustaf Samuel, [-landshöf-dine,-] {+landshöf- dine,+} jr 1756.

Fredrik, presideut, f 1759.

Gustaf Adolf, assessor, f 1789.

Fredrik, justitiestatsminister, f 1829.

vigtig fråga rörde riksdagsmannavalen i städerna. Det hade förut varit vanligt, att magistraten utsett riksdagsmän. Borgerskapet hade dock tidigt yrkat på sin rätt att deltaga i valet och åtminstone efter enväldets fäll lyckats genomdrifva sina anspråk. I lag fans emellertid ej något stadgadt härom; men sedan saken förevarit vid denna riksdag, utkom den 23 augusti 1731 en förordning, hvarigenom borgerskapet erhöll en bestämd rätt att fa deltaga i valen och dess förhållande härvid till magistraten närmare ordnades.

Ständerna åtskildes den 22 juni. Kort derefter företog konung Fredrik en resa till Hessen för att tillträda regeringen öfver detta land, som han ärft efter sin 1730 aflidne fader, landgrefve Karl.

Under konungens frånvaro beklädde drottningen i följd af ständernas

beslut konungens plats som regent, och detta uppdrag fullgjorde hon med en noggranhet, oväld och omsorgsfullhet, som stod i den skarpaste motsats till konungens sorglöshet och lätja och som bragte till glömska den envisa egenmäktighet, som betecknat hennes egen regering tolf ar förut. Afven hennes forna ovilja mot Horn hade nu stillat sig, och hou lyssnade med aktning och förtroende till hans råd.

Efter återkomsten i november samma år fortsatte konungen sin brottsliga förbindelse med fröken Taubel, och kring henne slöt sig allt fastare det uppväxande gunst- i lingspartiet, bröderne Karl och Fredrik Gyllenborg, Höpken, Fersen med flere.

679, sedan 1703 anställd vid svenska beskickningen i London och slutligen minister derstädes, hade 1717 blifvit fängslad såsom delaktig i stämplingarna till förmån för Stuartarne, var sedan Görtz1 biträde vid fredsunderhandlingarna på Åland och hade 1723 blifvit riksråd. Han hade utmärkt sig såsom en synnerligen ifrig holsteinare, men efter partiets fall lagt ned sina vapen. De återupptogos nu, när brytningen mellan konungen och Horn gaf utsigt till ett lämpligt bruk af dem, och Karl Gyllenborg, för detta holsteinaren, stod snart högt i konung Fredriks gunst.

Friherre Daniel Niklas von Höpken, född 1669, hade 1696 ingått i kansliet, under görtzska tiden varit medlem af upphandlingsdeputationen, * 1738

1 Hon födde våren 1734 en dotter, som kort derefter dog, 1735 sonen Fredrik Vilhelm och

1738 sonen Karl Edvard. Båda upphöjdes 1741 till tyska riksgrefvar von Hessenstein och 1742 till svenska grefvar. Uppgiften, att konungen varit vigd vid fröken Taube, är obestyrkt.

69. Karl Gyllenborg (1679-174G).

Grefve Karl Gyllenborg, föddmen det oaktadt efter Karl XII» död förstått att bibehålla sitt inflytande, 1723 liksom Gyllenborg uppträdt såsom holsteinare samt 1727 blifvit president i kommerskollegiet. Samtidigt med Gyllenborg hade han inträdt bland ko-nungagunstlingarne.

Dessa båda i spetsen för ett antal mindre betydande personer utöfvade genom fröken Taube ett alldeles oinskränkt inflytande på konungen, och den makt, öfver hvilken denne egde att förfoga, mest i fråga om tjenstetillsätt-ningar, användes till förmån för detta parti, som derigenom kunde draga svärmar af lycksökare till sig. Motsatsen mellan Horn och det nya partiets män berodde väl ännu blott af dessas begär att hämnas det nederlag de lidit samt af en personlig ärelystnad hos Gyllenborg och Höpken att undantränga Horn, men den olika karakteren hos de båda sidornas främsta män maste med nödvändighet äfven framkalla en systemförändring både i inre och yttre politik, i fall det nya partiet skulle lyckas tillkämpa sig segern. Både Gyllenborg och Höpken voro farliga fiender för Horn. Såsom statsmän afgjordt honom underlägsna, voro de dock honom öfverlägsna i ränksmideri. Höpken, »öfvad och slug, men kall, djup och inbunden», hade sasom president. i kommerskollegiet ett betydligt inflytande och . beredde Horn flere obehag i dennes utrikes politik.

Otvifvelaktigt var han partiets största förmåga och ledde fullkomligt den lysande, men ostadige Gyllenborg, hvilken hufvudsakligen verkade såsom popu-laritetsjägare, i hvilket kall han troget biträddes af sin broder Fredrik. Såsom riksråd var Karl Gyllenborg emellertid partiets synlige chef.

Båda partierna drogos snart in i den europeiska politikens nya hvirf-lar. Det genom »hannoverska alliansen» grundade vänskapliga förhållandet mellan England och Frankrike hade efter några år blifvit brutet. Frågan om »den pragmatiska sanktionen» eller en ny tronföljdsordning för den österrikiska monarkien, hvarigenom denna efter Karl Vl:s död skulle tillfalla hans dotter Maria Theresia, hade allt mer blifvit en lifsfråga i den europeiska politiken; med sin envisa naturs hela kraft arbetade kejsar Karl Yl för att deråt förskaffa allmänt erkännande, och för genomförandet af denna älsklingstanke var ingen uppoffring honom för stor. Den främste motståndaren var Frankrike, Österrikes gamle rival, som blifvit ännu mera intresseradt i frågan, sedan det blifvit bestämdt, att den blifvande arftagerskan till habsburgska husets besittningar skulle förmälas med hertig Franz Stephan af Lothringen.

60. Riksdaler 1731.

»Gud v&rt hopp.»England å sin sida ville emellertid icke på något sätt befordra Frankrikes planer om förstoring på Österrikes bekostnad och derigenom möjligen medverka till dettas fall. Derför närmade sig de förra fiendeme hvarandra, och den 5 (16) mars 1731 afslöts i Wien ett förbund, genom hvilket England mot erhållande af några

handélsfördelar garanterade den österrikiska tronföljden. Närmaste följden häraf blef åter, att förbundet mellan England och Frankrike upplöstes.

Denna vändning i politiken verkade naturligtvis äfven tillbaka på Sverige. Då den engelsk-franska subsidietraktaten efter tre år gått till ända. ville Horn ej genom dess förnyande binda sina händer för de förvecklingar som nu hotade att uppstå. Frankrike började göra förkänningar om ett särskildt förbund, men Horn visade ingen benägenhet för ett sådant, och konung Fredriks personliga benägenhet tillhörde kejsaren och England. Frågan om Sveriges garanti af pragmatiska sanktionen förblef tills vidare oafgjord. Sekreta utskottet vid 1731 års riksdag hade äfven afrådt alla förbindelser som kunde äfventyra Sveriges trygghet och således tillrådt en bestämd fredspolitik.

Då afled konungen i Polen, August II, den 21 januari (1 februari) 1733. De tronkandidater, som närmast kunde komma i fråga, voro den aflidnes son, kurfurst August, och exkonung Stanislav Leczinski. Den först nämde skaffade sig genast försäkran om Rysslands och Österrikes understöd genom särskilda fördrag, som åt dessa makters regenter betingade vigtiga fördelar. Frankrike, hvars regent, Louis XV, var förmäld med Stanislavs dotter Marie, förklarade sig naturligtvis för Stanislav. I sjelfva Polen gick den allmänna meningen i samma riktning, och den 1 (12) september valdes Stanislav nästan enhälligt till konung. Under det att Frankrike, som emellertid mera åsyftade Österrikes försvagande än Polens bästa, endast med stora ord understödde Stanislav, ryckte en rysk här in i Polen till Augusts bistånd, och i dennas närvaro hölls en ny valriksdag den 24 september (5 oktober), vid hvilken August valdes till polsk konung. Landet underkastade sig utan motstånd, och Stanislav måste med sina förnämsta anhängare rädda sig i det befästa Danzig, som snart belägrades af en rysk här.

Händelserna i Polen voro särskildt egnade att kasta den svenska freds-politiken öfver ända. Sympatierna här tillhörde obetingadt Stanislav, Sveriges gamle skyddling, och ur flere synpunkter måste det ligga i Sveriges intresse att få honom uppsatt på tronen i stället för att i Polens konung erhålla en rysk vasall, sådan som August tycktes blifva och sådan han äfven i verkligheten blef. Stämningen blef också afgjordt krigisk, och redan före Stanislavs val öppnade det franska sändebudet i Stockholm, grefve de Casteja, hemliga underhandlingar med Horn. Den krigiska ifvern svalnade väl något vid underrättelsen om Stanislavs motgångar i Polen, och Frankrikes opålitliga uppförande var allt annat än förtroendeväckande, men likvisst böljade den svenska regeringen (februari 1734) formliga och allvarliga underhandlingar om ett förbund mellan Sverige och Frankrike till Stanislavs förmån. Krigslystnaden hade till och med angripit konungen, som helt oväntadt stälde sig på det franska förbundets sida, och Horn sjelf tillstyrkte förbundet, menyrkade dock, att det i sista hand borde underställas en riksdag. Då tog Casteja tillbaka de stortaliga löften med hvilka han inledt underhandlingarna. Det oaktadt ansågs den politiska ställningen vara så kritisk, att ständerna måste höras, och den 26 februari 1734 beslöt regeringen att före den lag-bestämda tiden låta dem sammanträda.

Den politiska ställningen angafs äfven i riksdagskallelsen såsom hufvud-anledning till ständernas sammankallande. Sannolikt bade dock äfven andra orsaker bidragit till att framkalla detta beslut, förnämligast en önskan att genom ständerna få bot för den betänkliga splittringen mellan konungen och rådet, hvarvid Hora sannolikt åsyftat en ytterligare inskränkning i konungens makt, dels med afseende på den utländska politiken, på hvilken konungens ostadiga hållning och hans egenskap af hessisk kurfurste utöfvade ett inflytande, som stundom gick i vägen för Horns försigtiga statskonst, dels i fråga om tjenstetillsättningar, i hvilka konungen leddes af den nya gunstlings-flock, som i Karl Gyllenborg hade en representant i sjelfva rådet.

Riksdagen var sammankallad till den 14 maj 1734. Till landtmarskalk utsågs generalmajoren, grefve Karl Emil Levenhaupt. Han var en af den nya författningens varmaste anhängare och hade ifrigt deltagit i riksdags-striderna under dennas grundläggning; för öfrigt var han en redbar, men något inskränkt och en anförarplats ingalunda vuxen man. Han tillhörde intetdera af de båda partierna, men var Horns kandidat vid valet, som utföll med obetydlig röstpluralitet för Levenhaupt. I sjelfva verket egde Horn ännu inom sjelfva stånden majoritet hos adeln och presterne samt kunde, för den händelse han bestämde sig for en fredlig politik, äfven räkna på böndernes bistånd. I sekreta utskottet hade deremot hans motståndare öfvervigt bland adelns och borgarståndets

medlemmar, och i mindre sekreta deputationen {se s. 51) funnos endast några få och obetydliga bland hans anhängare. Partierna tycktes väga temligen jemt mot hvarandra. Ett tillämnadt åtal mot Horn för otidigt hemlighållande af de utländska ministerbrefven gick om intet, men samma öde hade äfven en ifrågasatt anmärkning mot Gyllenborg, som i en öppen skrift offentliggjort åtskilligt af regeringens öfverläggningar i förbundsfrågan och för att behaga Fredrik förnekat rådets rätt att hindra konungen från olagliga embetsutnämningar.

Partiledames ställning till den utländska politiken var emellertid vid riksdagens början mycket oklar. Det mot Hom fiendtliga partiet leddes, såsom redan är nämdt, till en böljan blott af personliga bevekelsegrunder och saknade ännu verkligen plan for sin politik. Gyllenborg hade väl börjat inlåta sig i underhandlingar med Casteja, men underhöll dock fortfarande sin gamla förbindelse med Rysslands sändebud, och Gasteja räknade vid riksdagens öppnande förnämligast på Horns understöd. Snart började emellertid Gyllenborg och hans vänner att af sin smak för äfventyrliga planer föras allt närmare den franska krigspolitiken. Bland annat visade sig detta, då Karl Fredrik von Höpken, en son till presidenten, och en annan ung svensk, Edvard Carlsson (adlad Carleson), hvilka för att inhemta underrättelser om handeln af-sändts till österlandet (1732), på eget bevåg öppnade en underhandling med Turkiet, hvilken makt Frankrike vid denna tid sökte reta till krig mot Ryssland. Regeringen med Horn i spetsen ville ej inlåta sig på denna sak, men det höpken-gyllenborgska partiet i sekreta utskottet genomdref, att de bada »sjelfgjorda diplomaterne» fingo uppdrag att fortsätta underhandlingen, genom hvilken man hoppades kunna ernå ett svensk t-turkiskt förbund.

Mera oberoende af den stora hufvudfrågan var ett af danske konungen Kristian Yl föreslaget förbund. Det tillstyrktes varmt af Horn, bifölls utan någon nämnvärd meningsskiljaktighet och undertecknades den 24 september (5 oktober) 1734. Det var ett ömsesidigt garanti- och försvarsförbund.

Emellertid hade Horn allt mer börjat misstro Frankrikes afsigter, och denna hans uppfattning, som redan uttalades i regeringens sekreta proposition,

vann en ytterligare näring vid underrättelsen derom, att franska regeringen inlåtit sig i underhandling med den ryska för att vinna denna för Stanislav, emot löfte att garantera Ryssland dess eröfringar, äfven dem från Sverige. Dertill kom att det belägrade Danzig snart, den 17 (28) juni 1734, gaf sig åt ryssame, efter det Stanislav förklädd lyckats smyga sig ur staden och rädda sig in på preussiska området. Då Casteja sålunda måste uppgifva hoppet att kunna vinna Horn för sina planer, beslöt han att i stället söka ett stöd hos dennes motståndare, hvilkas krigiska sinnesstämning dagligen tillväxte, och i oktober bragtes föreningen dem emellan verkligen till stånd. De gamla holsteinarne Gyllenborg och Höpken hade sålunda nu trädt i spetsen för ett franskt mot Ryssland fiendtligt parti. Det affall från deras politik sedan 1720-talet som detta kan synas innebära var dock mer skenbart än verkligt. Då hade deras syftemål varit att genom Rysslands vänskap återvinna någon del af de förlorade landskapen; nu hoppades de att med Frankrikes bistånd kunna aftvinga Ryssland dess eröfringar. Målet var det samma; endast medlen voro olika, och äfven mellan dem fans en inre öfverensstämmelse i deras äfventyrliga beskaffenhet. Den 18 november aflät nu sekreta utskottet, i hvilket partiet hade öfver-handen, till kunglig majestät en skrifvelse, enligt hvilken Rysslands »förnedring» skulle blifva den svenska politikens mål och riket mot erhållande af franskt penningunderstöd helt och hållet ställa sig till Frankrikes förfogande. Då emellertid rådet och konungen, hvars gamla förkärlek för Öster-

61. Karl Emil Levenhaupt (1G91-1743).rike nu återvaknat, med kraft uppträdde mot Frankrikes äfventyrliga förslag och äfven bondeståndet framträdde med protester, måste forbundets afslutande och de dermed forbundna krigsplanerna för tillfallet öfvergifvas, och den 4 december 1734 förenade sig sekreta utskottet om en ny skrifvelse, hvari i allmänhet tilistyrkes en forsigtig politik, men med »subsidier» och »våra. förlorade länders återvinnande af Kyssland» såsom önskningsmål. Under dessa förhandlingar hade Horn pröfvat styrkan af sin ställning genom en afskeds-ansökan, som han dock lätt förmåddes att återtaga. I rådets sammansättning skedde vid denna riksdag ej någon förändring, med undantag af att friherre Taube till belöning for sin dotters vanära deri erhöll en ledig plats.

Yid sidan af de utrikes ärendena hade flere vigtiga inhemska varit under behandling. Det vigtigaste af dem alla var den fortsatta och afslutade behandlingen af den nya lagen. Denna vigtiga sak kräfver dock sitt särskilda kapitel.

1734 års lag.

Sveriges Äldre Ugarbeten. — Karl XI:s lagkommission. — Cronhjelm. — 1723 års lagförslag. — Förslagets granskning Yid riksdagarna 1731 och 1734. — Konungens stadfæstelse, den 23 jan. 1736.

Riksdagarna 1731 och 1734 hafva att framvisa en fråga af större och för framtiden välsignelserikare följder än partitvisterna: granskningen och det slutliga antagandet af den nya lagen, »1734 års lag». Härigenom gjordes ett efterlängtadt slut på den oreda, som man nästan kan säga hafva herskat i den svenska lagskipningen i nära 400 år, eller allt sedan de gamla landskapslagarna började afläggas. Denna oreda är synnerligen märkbar både under den senare delen af medeltiden och under det första århundradet efter reformationen, då tvenne olika lagar för landet — Magnus Erikssons och Kri-stofers — voro gängse vid sidan af hvarandra och någon stadgad rättegångsordning icke fans. För att häfva förvirringen i fråga om hvilken lag skulle vara den gällande lät Karl IX ändtligen 1608 — 130 år efter boktryckarkonstens införande i Sverige! — trycka Kristofers landslag och förse den samma med kunglig stadfåstelse, och nio år derefter blef äfven stadslagen tryckt. Dessa åtgärder stodo i samband med den under Karl IX på allvar väckta frågan om en omarbetning af lagen. Lagrevision var sedan under hela 1600-talet en* ständigt återkommande fråga, hvilken i synnerhet lät förnimma sig vid riksdagarna, och flere gånger tillsattes komiteer för detta arbete, i hvilket bland andra Stjernhjelm och Stjernhök deltogo. Först under den karolinska envåldstiden grep man sig emellertid kraftigare an med detta vigtiga värf, och den 6 december 1686, tre månader efter det den nya kyrkolagen blifvit stadfäst, tillsattes en kommission for granskning af denallmänna lagen. Medlemmame voro till antalet 12, inberäknad ordföranden. Erik Lindsköld, Karl XI:s gunstling. Denne afled 1690, hvarefter grefve Nils Gyldenstolpe utnämdes till ordförande. Sedan denne 1709 aflidit. utnämdes följande år genom en skrifvelse från Karl XII, i Bender, Gustaf C! ronhjelm till ordförande. Det blef denne beskärdt att ändtligen bringa arbetet till slut, och det var hans evärdliga förtjenst, att arbetet blef ett m ön ster gil 11 i näst er v er k.

Grefve Gustaf C ion hjelm tillhörde en från Tyskland på 1640-talet

inkommen slagt (Crumbflgel). Farfadern var kock hos drottning Kristina: fadern, som inträdde på den civila tjenstemannabanan och der genom duglighet gick raskt framåt, adlades 1675 under namnet Cronhjelm, blef 1691

friherre och afled 1698 såsom lands- 1 höfding i Vesterås län. Sonen Gustaf föddes 1664 i Stockholm; efter forut-gången tjenstgöring vid hofvet och vid kansliet utnämdes han 1698 till faderns efterträdare på landshöfdings-stolen i Vesterås. Vid 1710 års rib-dag tjenstgjorde han som landtmar-skalk under den ordinarie landtmar-skalkens sjukdom, inkallades samma år i rådet och blef ordförande i lag-1 kommissionen. Vid sidan af denna befattning erhöll han under konung Karls senare regeringsår flere andra vigtiga uppdrag, i hvilka hans kunskaper och stora duglighet kunde användas. 1712 blef han upphöjd i gref-ligt stånd. Vi hafva förut omnämt.

62. Gustaf Cronhjelm huru han 1719 utnämdes till kansli-

president och redan samma år af drottningen med onåd afsked ades både ur rådet och kansliet. Då orsaken härtill var hans försök att tillbakavisa då varande arfprinsens af Hessen obehöriga inblandning i Sveriges politik, är det lätt förklarligt, att han, sedan han 1720 återfått sitt rådsembete, men dock ej sin presidentplats, anslöt sig till det mot hofvet ficndtliga holsteinska partiet.

Under de 48 år som forflöto från lagkommissionens tillsättning, tills det stora lagarbetet biet färdigt, hade en stor omsättning egt rum bland kommissionens medlemmar. När Cronhjelm tillträdde sitt ordförandeskap, voro redan 27 medlemmar lagda i graf ven. Tillsammans sutto 65 personer i lagkommissionen under uren 1686—1734.

Arbetet fortgick temligen oafbrutet under Karl XI:s tid, så att man vid denne konungs död hade utarbetat de civila balkama, utom handelsbal-bou, samt de kriminela balkarna och en konungsbalk, hvarjemte en an kom-missionen utarbetad processordning 1695 utfärdades såsom gällande lag. Under de följande tolf åren

genomgingos dessa balkar å nyo, sedan vederbörande afgifvit sina utlåtanden öfver förslagen, men arbetet gick ganska långsamt. Kommissionen var äfven upptagen med utarbetandet af flere ordningsstadgar samt öfverläggningar om särskilda till den samma från just i tiere visionen remitterade mål. Med Cronhjelm kom en större fart i arbetet. 1711 erhöll kommissionen till biträde den lärde och skarpsinnige juristen, professor Karl Lundius, hvilken, ehuru redan 73-årig, företog och äfven före sin död 1714 fullbordade en omfattande och grundlig omarbetning af alla de utarbetade balkarna. Under åren 1717—1723, då kommissionens verksamhet till stor del hvilade, genomgick Cronhjelm det nu färdiga förslaget ord för ord. »Arbetet, yttrad# han sjelf 1731, då han framlade frukterna af sin sexåriga sträfvan

63. Minnespenning öfver Gustaf Cronhjelm.

»För vården om lagarnas förbättring. Till den högst berömde nianuens ära hafva rikets ständer egnat [denna minnespenning] 1731.1»

inför ständerna, har varit icke mindre svårt och besvärligt än långvarigt och bekymmersamt, och ehuru väl det icke kunde synas så hafva varit, alldenstund verket ej är stort och vidlyftigt, utan litet och kort, så är dock kortheten just det, som särdeles förorsakat möda och omhugsande, ja så, att man ofta har måst använda några timmars tid för att påfinna ett enda laggillt och lämpligt ord.» Den klara och bestämda stil som utmärker 1734 års lag har också städse ansetts mönstergill och har icke i något senare svenskt lagverk öfverträffats. Den förtjensten tillhör uteslutande Cronhjelm.

Yid 1723 års riksdag afgaf lagkommissionen den 12 februari en anmälan, att lagarbetet nu vore afslutadt och färdigt att underställas ständernas pröfning. Förslaget var indeladt i 14 balkar, någorlunda motsvarande landslagens gamla indelning: giftermåls-, ärfda-, jorda-, bygninga-, handels-, högmåls-, edsöres-, dråpmåls-, såramåls-, tjufva-, lägersmåls-, straffmåls-, ut-söknings- och rättegångsbalkarna. Någon konungsbalk ansåg kommissionen ej böra ingå, då denna var af statsrattslig natur, under det att hela lagverket för öfrigt endast omfattade privaträtten. Dermed ansåg kommissionen sitt arbete vara afslutadt. Emellertid begärde ständerna i riksdagsbeslutet, att lagen skulle å nyo genomses och en konungsbalk tillfogas, och i följd häraf sammankallades 1724 en granskningskommission (hufvudsakligen samma medlemmar som i den förra) med Cronhjelm som ordförande. Under detta nya arbete sammandrogos alla brottmålsbalkama till en enda missgemings-balk, hvarjemte lagen å nyo i sin helhet genomgicks. Någon konungsbalk blef emellertid icke utarbetad. Den ansågs vara ersatt af de nya grundlagarna, liksom 1686 års kyrkolag hade ersatt landskapslagarnas gamla kyrko-balkar.

Vid 1731 års riksdag började ständernas granskning af lagförslaget, hvilket balkvis utgafs från trycket under åren 1730—1734 och således bragtes till allmän kännedom. Det beslöts, ehuru ej utan motstånd från preste- och

borgarståndens sida, att det samma skulle företagas i gemensamma sammanträden af alla fyra stånden ä riddarliuset under landtmar-skalkens ordförandeskap. Nu genomgingos under 12 sammankomster från den 3 mars till den 26 maj giftermåls-, ärfda-, jorda-, bygninga-och missgerningsbalkarna. Vid riksdagen 1734 genomgingos på samma sätt under 17 sammankomster från den 11 juli till den 23 oktober straff-, utsök-nings-, haudels- och rättegångsbalkarna jemte de vid förra riksdagen till lagkommissionen återremitterade punkterna. Med sist nämda dag var gransk-ningsarbetet afslutadt. Det var naturligt, att det samma under denna korta tid ej kunde blifva särdeles vidlyftigt och genomgripande. Den, som egnade den nya lagen den omsorgsfullaste granskningen, var juristen Peter Abra-hamsson, hvilken genom sin upplaga af lands- och stadslagen (1702) och sitt mästerliga arbete »Landslagen med anmärkningar» (1726) gjort sig ryktbar och 1727 vunnit adelsdiplom. Denne uppsatte utförliga anmärkningar öfver förslaget, hvilka inlemnades till adeln. Borgarståndet företog äfven for sin del en förberedande granskning af handelsbalken. Jonas Vulfveu-stjerna, som inkallades i kommissionen 1724, föredrog lagen inför ständerna och besvarade de anmärkningar, som vid de allmänna sammanträdena framstäldes. i

Minnespenning öfver riddarhuset i Stockholm, slagen år 1731. aConsiliis atque armis (Genom r&dslag och vapen).»Den belåtenhet med det nya lagförslaget som öfver allt visade sig och en allmän längtan att ändtligen fa ett slut på det nära femtioåriga lagarbetet bidrogo att göra granskningen kort. Endast när i följd af några

lagbestämmelser ståndens olika intressen kommo i strid med hvarandra, uppstod oro i lägret. En gång blef striden så hård, att hela lagförslaget sväfvade i fara att tillintetgöras. Det var vid öfverläggningen öfver bygningabalkens 23 :e kapitel om jagträtten. I enlighet med förut gällande bestämmelser hade kommissionen föreslagit, att all jagträtt fortfarande skulle tillkomma konungen och adeln ensamma. De ofrälse stånden yrkade, att äfven ofrälse man skulle få på sin egen mark jaga hare och småfågel. Striden blef af betydelse, då härvid fråga uppstod om skattebondens eganderätt till sin jord, enär adeln framträdde med det påståendet, att »lagen ej visste af annan jordegare än konung och frälseman». Slutligen förenade man sig på riksdagens sista dag derom, att det omtvistade kapitlet uteslöts ur lagen.

Denna blef derefter af ständerna förklarad för »en allmän, beständig och orygglig Sveriges lag», stadfästes derefter af konung Fredrik den 23 januari 1736 och bestämdes att gälla från den 1 september samma år. Dermed erhöll Sverige for första gången en för hela riket, land och stad, gemensam lagbok, den som ännu i dag till hufvudsaklig del är gällande i Sverige och Finland. I de tyska besittningarna blef den ej införd. I hvad mån den samma bidrog till det svenska rättssystemets utveckling, tillkommer oss icke att här utveckla. Det bästa, som kan sägas till dess berömmelse, är utan tvifvel, att den i allt väsentligt var grundad på den urgamla svenska rätten, att den blef »en ädel krona, som breder sig öfver stammen af det träd, som kraftigt uppspirat ur de äldsta lagarnas frö».

Såsom ett uttryck af tacksamhet beslöto ständerna att prägla en medalj i guld med Cronhjelms bild samt lemna exemplar af den samma åt honom sjelf, hans hustru och barn samt åt lagkommissionens ledamöter. Detta var det enda pekuniära erkännande den först nämde erhöll, temligen oansenligt, om man jemför det med de vida frikostigare partibelöningarna under frihetstiden. Kommissionens öfriga medlemmar erhöllo deremot vid följande riksdag äfven en penningbelöning.

Crouhjelm afled den 3 juni 1737, året efter lagens utfärdande, 73 år gammal. Lagkommissionen fortfor emellertid att vara permanent till 1780, syselsatt med afgifvandet af lagförklaringar, men äfven med speciela lagforbättringar.Underhandlingar med Fnmkrtke 1735. — Förnyadt fSrbnnd samma ir med Ryssland, den 5 an g. — Franska partiets målsmän. — Opinionens bearbetande. — Riksdagen 1738. — Partinamnen hattar och missar.

— Sekreta utskottet och utrikespolitiken. — Honis fall. — Återblick pi hans forvaltning. — Hans karakter.

— Anfallet mot rådet. — Hattpartiets seger. — Gyllenborg kanslipresident.

Regeringen var under förra hälften af 1735 fortfarande syselsatt med underhandlingar om det franska förbundet. Franska sändebudet framstälde dock i början så odrägligt öfvermodiga vilkor för Sveriges erhållande af subsidier, att svenska regeringen, som ej ville underkasta sig ett så nesligt beroende af Frankrike, lät saken tills vidare hvila. Efter ett par månader lät Frankrike emellertid siua anspråk alldeles falla, och på billiga vilkor undertecknades den 14 (25) juni 1735 en konvention, som inom två månader skulle ratificeras.

Redan samma dag föreslog det ryska sändebudet en förnyelse af 172*4 års vänskapsförbund med Ryssland, hvilket snart var till äuda. Mycket fördelaktiga vilkor erbjödos, och då utsigterna till de förlorade ländernas återvinnande nu tycktes vara skäligen svaga — sedan Stanislavs sak i Polen gått förlorad och Frankrikes vilja att bistå Sverige för dess egen skull visat sig vara mer än tvifvelaktig — fans intet skäl att afslå anbudet, och förbundet blef deu 5 augusti 1735 förnyadt. Detta, ehuru ej stridande mot det af-talade franska förbundets bestämmelser, togs emellertid af den franska regeringen till förevändning att ej derpå meddela ratifikation, och mellan den samma och den svenska inträdde i följd häraf en stark spänning. Under det att Horn och konung Fredrik nu slöto sig närmare intill hvarandra, tilltog förbindelsen mellan Horns motståndare och Casteja så i förtrolighet, att den sist nämde nästan uppträdde såsom partiets erkände chef, och regeringen för att få ett slut på hans otillständiga inblandning i Sveriges inre angelägenheter slutligen faun sig föranlåten att yrka på hans återkallande. Han lemnade ändtligen Sverige vid nyåret 1738, efterträdd af Saint-Sévérin.

Det franska partiet leddes af Höpken, Gyllenborg och von Törne. Presidenten grefve H. von Fersen, en af grundläggarne, afled 1736. Det tillväxte emellertid både inom rådet och kansliet. Detta medförde en splittring,

som menligt inverkade på ärendenas behandling. Enskilda förberedande partisammankomster höllos, vid hvilka majoriteten på förhand afgjorde ärendena. Horns parti var väl till antalet öfverlägset, men han sjelf var sjuklig och vistades långa tider på sin gård Ekebyholm. Främsta medlemmarne af hans parti voro Bonde och Bjelke i rådet, von Kocken och von Nerés i kansliet. Konung Fredrik var väl afgjord motståndare till det franska partiet och höll sig nu mera troget till Horn, men hans personliga böjelser bragte honom ofta i förbindelse med det franska partiets ledare, som tillhörde fröken Taubes umgängeskrets.

1738 års riksdag. — Horns fall.Stämningen i landet bearbetades genom ströskrifter, som stalde regeringens utrikespolitik i en förhatlig dager. Regeringen sökte väl bemöta dem genom officiela handlingars offentliggörande, men man läste som vanligt ifrigare fortalet än forsvaret. Till och med konungens förhållande till fröken Taube bragtes i dylika skrifter till närmare offentlighet — af samma personer,, som förut varit dess ifriga befordrare. Afven penningar användes i rikt mått af det franska partiet för att skaffa anhängare. Sålunda förbereddes riksdagen.

Ständerna sammanträdde den 13 maj 1738. Till landtmarskalk valdes Karl Gustaf Tessin. Hos adeln egde det nya partiet afgjord öfvervigt, inoni de öfriga stånden var det ännu vid riksdagens början underlägset. Partiagitationen kom snart i full gång.

Klubbar höllos, och främmande makters penningar blefvo en begärlig vara på den inhemska politiska marknaden. Både Englaud och Frankrike visade sig i detta fall särdeles frikostiga. Under det att en och annan, t. ex. bondeståndets talman Olof Håkansson, opartiskt tog penningar från båda hållen, ingingo köpmännen Plomgren och Kierman formlig öfver-enskommelse med det franska sändebudet att mot en bestämd penningsumma skaffa Frankrike röstpluralitet i borgarståndet, och de lyckades verkligen infria sin förbindelse. Fattiga adelsmän erhöllo bidrag till sitt underhåll vid riksdagen. Presterne visade sig minst tillgängliga för mutor.

Den starka söndringen fick ett yttre uttryck genom partinarau. Det berättas att konung Fredrik, i förargelsen öfver Horns och hans vänners ringa förmåga att genomdrifva sina planer, en gång kallat dem nattmössor. Spenamnet kom snart till bröderne Gyllenborgs kännedom, utspriddes af dem och blef snart allmänt kändt. Det ansågs karakterisera deras försigtighet och omanliga uppträdande mot Ryssland. Det franska partiet, som ju representerade det käcka uppträdandet mot denna makt, antog namnet hattar. Hatten var frihetens sinnebild. Så uppkommo de för hela den återstående frihetstiden så betydelsefulla partinamnen hattar och mössor. De blefvo under denna riksdag allmänna och bidrogo i sin mån att öka splittringen och låta den skarpare framträda.

Redan blotta användandet af partinamn har nämligen städse visat sig ega ej obetydlig kraft vid bildande och bibehållaude af ett parti. Här hade de en ännu större betydelse, ty genom dem gafs ett uttryck för den stäm-

65. Louis XV, konung af Frankrike (1710- 1774).ning, hvilken väl kraftigast bidrog till att störta ned det gamla partiet fran statsrodret och lyfta det nya upp på dess plats, nämligen hatet mot Ryssland och traktan efter att återvinna de länder, som Sverige förlorat till denna makt. Med en oerhörd styrka verkade dessa känslor på massan af folket, som oaktadt det närvarandes vanmakt hade svårt att glömma sin förgångna storhet, och de delades äfven i mer eller mindre grad af statsmännen. Till och med Horn hade visat sig ingalunda vara främmande derfor, ehuru de hos honom alltid underordnades statsklokhetens fordringar. Denna hans försigtig-het stämplades emellertid af det oroliga svenska lynnet såsom ofosterländsk och ledande till ett nesligt beroende af Ryssland. På de män som hyllade en sådan politik var namnet »nattmössor» i motpartiets ögon synnerligen lämpligt. Detta skymde bort den sanningen, att motpartiet villigt iklädde sig ett vida nesligare beroende under det öfvermodiga Frankrike, som endast ville begagna Sverige till en docka för sina egna planer.

Hattame kunna dock icke beskyllas för bristande fosterlandskärlek, och det vore orätt att i de franska penningar de mottogo se den egentliga driffjädern i deras politik. De voro för dem medlet, icke målet. Längre fram blef förhållandet visserligen annorlunda.

Valen till sekreta utskottet blefvo i adelu ett afgjordt nederlag för Horns parti; äfven bland borgarståndets medlemmar funnos flere anhängare af det franska partiet; att presteståndets medlemmar stodo på regeringens

sida, blef i följd häraf af föga betydelse.

Sekreta utskottet blef nu hattpartiets starka fäste, från hvilket det stora anfallet utgick. Med hänsynslös djerfhet tog det makten från både regeringen och ständerna. Svaghet splittrade den förras kraft; hos de senare egde det ett afgjordt stöd i adeln.

Först tog utskottet hela utrikespolitiken i sin hand. För att visa sia iillgifvenhet för Frankrike och dess då varande premierminister, kardinal Fleury, tvang det rådet att afsätta en tjensteman i kansliet, Johan Arcken-holtz, hvilken i en skrift fält några hånfulla yttranden om Fleury, samt förklarade af egen maktfullkomlighet, att han ej utan Fleurys förbön vidare skulle få användas i rikets tjenst.

Utskottets utrikespolitik betecknades af det ena äfventyrliga steget efter det andra. Planerna om ett förbund med Turkiet, som nu befann sig i krig

66. Malkolm Sinclair (1691-1789).med Ryssland och Österrike, upptogos med ökad ifver, sedan en af utskottets egna medlemmar, major Malkolm Sinclair, afgått i en hemlig beskickning till Stambul, och såsom betalning for Karl XII:s skulder afsändes dit krigsfomö-denheter. Utskottets ordförande, landtmarskalken, böljade — med rådets och kanslikollegiets uteslutande — underhandlingar med franska sändebudet, och ett tioårigt subsidieförbund med Frankrike afslöts den 30 oktober (10 november) 1738. Mot £ngland, hvars tvetydiga uppförande 1719—1721 ännu ej hunnit glömmas i Sverige och som särskildt var föremål för de gamla hol-steinames hat, antog deremot utskottet med anledning af en mellan det svenska och' engelska ostindiska kompaniet uppkommen tvist en så utmanande hållning, att ett fredsbrott nästan syntes förestå.

Alla dessa åtgärder hade verkstälts på ett egenmäktigt sätt med åsidosättande af all regeringens myndighet. De inneburo äfven ett fullständigt kullkastande äf de grundsatser, som Horn under sin politiska bana följt. Ett omedelbart angrepp på honom Hade hattarne ej vågat. Vördnaden for hans person bjöd dem att få honom aflägsnad, innan det stora anfallet mot rådet böljade. Den sjutiofyraårige statsmannen gick deras önskan till möte och inlemnade den 18 december 1738 sin afskedsansökan. Den bifölls af stånden, som läto honom for återstående delen af sin lifstid behålla sin rang och sin lön. Från 1705 till 1738, en hel mansålder, hade Arvid Horn då innehaft en plats i svenska rådet. I 28 år, från 1710, hade han med endast ett kort uppehåll beklädt kanslipresidentsplatsen. Vid tre riksdagar hade han fört landt-marskalksstafven. Från midten af 1720-talet till sitt afträdande från den politiska skådeplatsen kan han betraktas såsom Sveriges verklige regent, och under denna tid hade riket fått åtnjuta inre och yttre ro och folket ej blott återhemtat sig från de svåraste olyckor hvaraf det någonsin hemsökts, utan ock böijat ernå en förut okänd materiel utveckling. Få statsmän kunna uppvisa en dylik lifsgerning, och om Arvid Horn också ej höjer sig till samma storhet som en Axel Oxenstjerna, förtjenar han dock att nämnas vid dennes sida. Såsom en brist i hans statsmannavishet kan väl anföras, att han ej förutsåg de faror, som framdeles utvecklade sig ur en oinskränkt ständer-regering, men härutinnan delade han blott den uppfattning, som enväldets olyckor framkallat hos hela hans samtid i Sverige. Den frihet han älskade var dock ej en folkdömets. Högadeln, nämligen den återstod af en genom jordrikedom sjelfständig sådan som räddats undan reduktionens störtflod, var den samhällsklass, han företrädesvis gynnade och som syntes honom vara den bäste bäraren af samhällsmakten. Sjelf tillhörde han likväl ursprungligen ej denna klass; från en anspråkslös ställning hade han endast genom egen duglighet och viljekraft banat sig väg till de högsta värdigheter, men både hans naturliga skaplynne och hans giftermål gjorde honom snart till aristokrat. Det oak-tadt visade han sig såsom statsman ofta mindre ledd af småaktiga ståndsför-domar än den lågadliga flock, som efter honom kom till styret. Hvad hans utländska politik angår var den i allo fosterländsk, och allra minst förtjenar han anklagelsen att till förmån för andra makter hafva åsidosatt sitt land»

Gofoglesjelfetändighet. Tvärt om var det omtanken om denna, som bragte honom i strid både med holsteinare och hattar. Lika väl som de, önskade han att återförskaffa fäderneslandet dess förlorade besittningar, men han ville ej, att det skulle ske genom att vare sig åt Ryssland eller Frankrike uppoffra dess oberoende. Med de utmärkta statsmannaegenskaperna förband sig hos Hom en i allo aktningsvärd karakter. Ehuru han liksom nästan

alla samtida statsmän ej drog i betänkande att för vinnande af sina syften begagna sig af andras mottaglighet for mutor, finnes dock intet bevis för, att han sjelf varit smittad af denna tidens skötesynd. I sitt enskilda lif var han otadlig oeh lade i dagen en fromhet, som af hans fiender stämplades såsom skrymteri, men på hvars uppriktighet vi ej hafva rätt att tvifla. Sina återstående dagar framlefde han på sin gård Ekebyholm, der han afled den 17 april 1742 vid nyss fylda 78 år och efter att hafva fått bevitna de olyckliga följderna af hattames politik.

Efter Horns afgång började på allvar anfallet mot riksråden. Vid granskningen af rådsprotokollen uppsöktes alla anledningar till anmärkningar. En stor sekret deputation nedsattes öfver anmärkningarna i inrikes ärenden, och sex riksråd erhöllo en varning för behandlingen af ett obetydligare befordringsmål. Mindre sekreta deputationen utarbetade anmärkningarna i utrikes ärenden, och på dessa grundades hufvudanfallet. Man anmärkte att regeringen genom den visade obenägenheten mot Frankrike och förnyelsen af förbundet med Ryssland af vikit från den plan, som fastställts af förra riksdagens sekreta utskott. Sekreta utskottet upptog derefter anmärkningarna till behandling, erkände deras riktighet och beslöt den 20 februari 1739, att fem riksråd (Bonde, Bjelke, Barck, Hård och Creutz) skulle af-sättas. Beslutet genomdrefs af adelns och borgarståudets utskottsledamöter, men äfven bland dem med knapp röstöfvervigt. En häftig strid uppstod nu inom stånden, huru vida de skulle ega beslutanderätt i saken, eller utskottet skulle fa behålla sin sjelftagna myndighet. Endast adeln stälde sig obetingadt på utskottets sida, men detta hade till följd, att fyra af de anklagade riksråden (Bonde, Bjelke, Barck och Creutz) den 12 mars inlemnade sina afskedsansök-ningar. Denna undfallenhet bröt motståndet mot sekreta utskottet, qch den 21 mars tillkännagåfvo ständerna i en skrifvelse till kunglig majestät, att de fem riksråden borde erhålla sitt afsked. Riksrådet Taube, hvars anklagande tills vidare blifvit uppskjutet, hade några dagar förut begärt afsked, hvilket han erhöll utan att inbegripas i de öfriges dom. Derefter »rensades» kanslikollegiet, i det von Kocken och Nerés måste begära afsked; flere andra medlemmar erhöllo varning.

Den behandling de fem riksråden underkastades var i sjelfva verket något hittills oerhördt. Äfven förut hade väl förekommit, att ständerna for politiska förbrytelser låtit döma riksråd till afsättning, men ehuru sekreta utskottet sökte gifva sitt beslut skenet af en verklig dom, var det dock tydligt nog, att vid detta tillfälle riksråd blefvo afskedade, blott emedan de ej delade den herskande riksdagsmajoritetens åsigter. Till ett sådant förfaringssätt gaf emellertid ej grundlagarnas ordalydelse någon anledning, men om det sammaockså skulle kunna anses grundadt i dessa lagars hela anda, enligt hvilken riksråden i sjelfva verket ej voro något annat än riksdagens förtroendemän eller, såsom man träffande nog plägade uttrycka sig, » rikse ns ständers fullmäktige», så borde dock ständerna, och ej sekreta utskottet, hafva egt att af-göra frågan. Ej nöjdt med att hafva utestängt sina motståndare från regeringen, ville det segrande partiet emellertid äfven beröfva dem möjligheten af opposition, och detta mål vans derigenom, att de ej förklarades afsatta, utan blott »licentierade». Såsom sådana fingo de nämligen behålla sin riks-rådsvärdighet och voro på grund deraf utestängda från riddarhufcet, Creutz afled för öfrigt redan 1742, Barck 1743 och Hård 1744. Gustaf Bonde och Ture Gabriel Bjelke upplefde deremot hattpartiets fall för att ännu en gång inträda i rådet.

Rådet fyldes nu med elfva medlemmar af det segrande partiet, efter Horn, Taube, de fem afskedade och fyra som aflidit (Strömfelt, Cronhjelm, Ekeblad och Törnflykt). De nyinkallade voro Åkerhjelm, Löven, von Rosen, Vrangel, Adlerfelt, Nordenstråle, Cederström, Sparre, Ehrenpreus, Posse och Sjöstjerna. Tessin, som varit uppförd främst på •vallistan, hade undanbedt sig värdigheten. Då derefter fråga förekom om tillsättande af kanslipresident, uppstod tvist i sekreta utskottet om två kandidater, den erfarne och allmänt aktade Lagerberg och partihöfdingen Karl Gyllenborg. Med knapp öfver-vigt utsågs den senare, och ständerna godkände valet.

Sedan sålunda det nya väldet var ordnadt, vidtogos åtgärder för det sammas befastande.

Regeringen bands i den utrikes politiken genom sekreta utskottets instruktion, hvilken såsom dess mål uppstälde: återtagandet af de till Ryssland förlorade provinserna, och såsom medel härtill angaf: förbund med Frankrike, Turkiet och Danmark. Tessin afgick äfven efter riksdagens slut såsom utomordentligt sändebud till Paris. En särskild komité inom sekreta utskottet utarbetade en plan till rikets försvar. För krigshärens utrustning åtogo sig ständerna en bevillning, och sekreta utskottet beslöt på våren 1739, att tvenne regementen skulle afgå till

Finland.

I den inre hushållningen vidtogos nya åtgärder för näringarnas upp-hjelpande, hvilka vi i det följande få tillfälle att närmare belysa.

De mot de afsatta rådsherrame framstälda anmärkningarna i fråga om tjenstetillsättningar väckte fråga om förtydligande af regeringsformens obestämda föreskrifter i detta fall, men öfverläggningen blef utan påföljd. Genom att lemna saken obestämd kunde riksdagen i sin hand behålla ett vigtigt vapen mot riksrådet.

Riksdagen åtskildes den 19 april 1739. Ett nytt parti hade tagit tömmarna i sina händer.Det nya rådet och den nya politiken (1739—1741).

Hattpartiets min inom rådet. — Gyllenborg och Tessin. — Sinclairs mord, den 17 jul 1739. — Hinriplaner mot Ryssland. — Trapper sindas till Finland. — Misslyckade underhandlingar med Danmark, Preaseen och Frankrike. — Urtima riksdag, dee. 1740. — Sverige förklarar Rysslud krig, juli 1741.

Af de sjutton riksråd, som efter 1739 skulle handhafva styrelsen, voro elfra nya. Af det gamla rådet qvarstodo Gyllenborg, Cronstedt, de la Gardie, Baner och Lagerberg samt generalguvernören i Pommern, Mejerfelt. Den mest framstående blahd de nya riksråden var otvifvelaktigt Samuel Åkerhjelm. Född 1684, hade han efter slutade studier i Åbo, Upsala och Oxford begynt sin politiska bana med tjenstgöring i kansliet och såsom anstäld vid krigsexpedi-

tionen vistats hos Karl XII både i Bender, Stralsund och Norge. 1723 utnämdes han till statssekreterare for krigsärendena och blef en ifrig anhängare af holsteinska partiet, hvars främste man, Cederhjelm, var hans svåger. Efter partiets fall förflyttades han såsom president till Åbo hof-rätt och uppträdde från denna tid såsom en oförsonlig motståndare till Horns politik. Af de åsigter lian sedermera lade i dagen skulle man emellertid kunna känna sig frestad att antaga, att han härvid förnämligast leddes af hämdlystnad. Eli re n-preus och Cederström hade äfven börjat sin bana i Karl XII:s kansli och voro kända såsom dugliga em-betsmän. Karl Sparre hade från krigare blifvit svenskt sändebud i London, var gift med Karl Gyllenborgs styfdotter — en infödd engelska — och utnämdes, sedan han 1736 återkommit hem, till landshöfding i Nyköpings län. Dessa fyra voro af de nya riksråden de egentliga utpräglade partimännen. Löven var väl, ehuru Horns måg, en anhängare af det franska förbundet, men gick dock ingalunda obetingadt i kattarnes ledband. Yrangel och Nordenstråle voro dugliga erabetsmän, men inga partimän, och det samma kan ej heller sägas om de gamla karolinerne Rosen, Adlerfelt och Posse samt vice amiralen Sjöstjerna.

Dessa voro nu »ständernas fullmäktige». De hade dock knappast ens denna ställning* Sekreta utskottet hade under föregående riksdag varit rikets regent, och dess inflytelse sträckte sig ut öfver den följande tiden. Det hade beslutit, att Tessin skulle afgå till Frankrike för att underhålla förbindelserna med denna makt, och han skulle härvid ej ledas af annan instruktion än den

67. Samuel Akerhjelm (1084—17Ct*).kännedom, han såsom landtmarskalk vunnit om sekreta utskottets planer. Hemma skulle Gyllenborg leda partiets sak i rådet.

Dessa båda män, som i viss mån kunna anses såsom Horns efterträdare, fästa vid sig den främsta uppmärksamheten under denna tid. Om Karl Gyllenborgs föregående öden hafva vi redan talat. Ehuru hans statsmannaegenskaper ej voro tillräckliga att göra honom till det segrande partiets verklige ledare, var han dock nu såsom kanslipresident dess synlige chef, och ytlig och fafang som han var fann han sig dermed tillfredsstäld. Hvad som förskaffat honom denna ställning var åter, att han af alla inom partiet ansågs ega den största diplomatiska erfarenheten samt dessutom mer än någon annan förstått att ställa sig in hos den yngre adeln, denna af fattiga embetsmän och militärer bestående »riddaifliiis-demokrati*, hvilken, fallen for äf-ventyrliga företag och otålig att undandraga sig den återstod af inflytande, som den gamla besuttna högadeln ännu egde qvar, småningom börjat finna Horns statskonst allt för forsigtig och allt för aristokratisk.

Karl Gustaf Tessin* 1, en son äf riksrådet Nikodemus Tessin, var född 1695 och vid denna tid utan tvifvel hattpartiets mest lysande personlighet. Den konstnärliga be-gufning, som redan i tvenne led utmärkt slägten

Tessin, hade äfven gått i arf till honom. Väl egde lian ej faderns och farfaderns skapande förmåga, men såsom konstkännare och konstsamlare torde lian ej haft sin like inom Sverige, och efter faderns död öfvertog han äfven för en tid såsom öfverintendent ledningen af det kungliga slottets bvgnad. Sjelf en mästare i språkets behandling, omfattade han äfven med förkärlek literaturen och vetenskaperna, och i fin umgängeston ansågs han allmänt såsom ett oöfverträffligt mönster.

08. Karl Gustaf Tessin (1605-1770).

1 Atten Tessin,

Valentin Tessin, rådsherre i Stralsund.

i

Nikodemus Tessin, arkitekt, f 1681.

i

Nikodemus Tessin, grefve, riksr&d, ^ 1728, g. m. 1) Hedvig Eleonora Stenbock,

2) Maria Barbro Horn.

t

1) Karl Gustaf, f. 1696, riksr&d och kanslipresident, t 1770, g. m. Ulrika Lovisa Sparre.Såsom statsman framstår lian först vid 1723 års riksdag, då kan slot sig till det holsteinska partiet och var ordförande i den mot hofvet synnerligen fiendtliga mindre sekreta deputationen. . Efter riksdagen blef han extra ordinarie kansliråd, men tillbragte en stor del af de följande åren i utlandet dels på resor, dels såsom svenskt sändebud i Wien. Återkommen hem 1736, slöt han sig efter någon tvekan till hattpartiet, inom hvilket han genast genom sin vältalighet och sin anslående opersonlighet uppsteg till en ledande ställning. Huru lysande Tessins egenskaper än voro, saknade de dock tillräckligt djup. Den glänsande ytan var för honom allt för mycket hufvudsak. och under det han i sitt enskilda lif genom ett obetänksamt slöseri bragte sig sjelf i trångmål, blef den lätthet, hvarmed han såsom statsman följde sin lif-liga inbillningskrafts ingifvelser, ofta till förderf för hans land.

Krig med Ryssland och återvinnande af de förlorade besittningarna — voro de lystringsord, som kallat de parlamentariska stridsmännen till det nya partiets fanor och beredt dess seger. Men segern var med knapp nöd vunnen, och man måste nu för att ej å nyo störtas så snart som möjligt söka gifva verklighet åt det mål, genom hvars uppställande man vunnit framgången. Och detta skulle ske genom förbund med Frankrike, Danmark och Turkiet.

Tessin begaf sig i början af juni 1739 på väg, och efter några veckors uppehåll vid danska hofvet, der frågan om ett au slutande till franskt-s venska förbundet sjelfmant väcktes, af-reste han till Paris, der hans rykte såsom framstående statsman och hans fina bildning genast förskaffade honom det vänligaste mottagande.

Under det att Tessin ännu befann sig i Danmark, hade en händelse inträffat, som mer äu något annat drog allmänhetens böjelser till hattarnes äfventyrliga krigsplaner. Majoren vid Uplands regemente Malkolm Sinclair, som af sekreta utskottet 1738 sändes i en hemlig beskickning till Turkiet, öfverfölls på återvägen från Stambul den 17 juni 1739, då han hunnit några mil från Breslau, af en skara ryttare, som anfördes af tvenne ryska officerare, Ktittler och Levitski, tillfångatogs, beröfvades sina medförda papper och mördades. Illbragden väckte i Sverige den ytterligaste harm, och som upp-hofvet till den samma utpekades med skäl den ryska regeringen. Snart ljöd öfver hela landet, väckande på en gång minnena från kung Karols tid och • hatets och hämdens känslor mot Ryssland, den så kallade sinclairsvisan, hvari med lifliga färger skildras, huru Sinclair efter sin död mottages af Karl XII på de elyseiska fälten.

69. Minnespenning öfver Karl Gustaf Tessin. »Karl Gustaf Tessin, öfverintendent öfver de kungliga byg-naderna och trädgårdarna. — Det rattas vän. — Åt landt-marakalken 1731# har Sveriges rikes ridderskap beslutit

fdAfina Tninnaenotmincrl bStrax lattes blanka dörren opp, en svensker karl framträdde med skjuten, sargad

hjeltekropp, dock miner intet rädde.

Hans ansigt' var med blod beskoljdt, nedsabladt, trampadt, slaget, och bröstet, som hans hjerta döljt, had’ grofva skott intagit.

Han helsade på svenskt maner, då kungen nådigt svara' och sad’: »Vi känna inte er; hvem Bkulle I väl vara?»

»Jag är, sad' ban, en svensk major, mitt namn är Malkolm Sinclair.

Min sjal nu nylig' af mig for från hjertats vrår och vinklar.»

På konungens fråga om orsaken han derfor på följande sätt:

»Men när jag sedan några mil på vagn frän staden [Breslau] hunnit, for en af sex liksom en pil förut, den sen mig vunnit.

Han kom tillbaka, lade an och fråga', hvad jag förde för lustigt nytt till Sveriges laiM, som ryska kronan rörde.

till hans sorgliga belägenhet redogör

Se'n sporde han mig åter till hvad mera nytt jag hade.

Jag teg derpå förbittrad still, då annan en strax lade mig genom hufvud med ett lod, så att jag nodgad's falla.

Min själ for bort, mitt hjerteblod och krafter blefvo alla.

Jag viste afen temlig kort; raen fyra hans dragoner de ryckte mig af vagnen bort, ursinniga pultroner, och refvo till sig allt, hvad som på papper var uppskrifvet, der jag helt troget handlat om hvad Sverige nyttigt blifvit.

Och såled's har oskyldig jag för ovän misstänkt blifvit.

Jag har för samma sett min dag och måst qvittera lifvet.

Min själ var ännu aldrig arg på ryska kejsarinnan, dock ryssar mig som björn och varg handterat härutinnan.»

Och i tusen hjertan fann den uppmaning som i sista versen inskärpes gensvar:

»Derfor I hjeltar, som ha’u mod och hjerta uti bröste’, ack, hämnen Malkolm Sinclairs blod, som Ktittler mordiskt öste!»

Ryska regeringen bedyrade sin oskuld, och svenska regeringen lät ej undfalla sig ett enda förebrående ord. Talet om »Abels blod som ropar Efter hämd» lät visserligen förnimma sig i sjelfva rådet, men man ville spara på anklagelserna mot grannen i öster, tills man blefve färdig med anfallet. Och med förberedelserna härtill arbetade man utan ro — och utan klokhet. Den 11 juli 1739 beslöt rådet att afsluta ett förbund med Turkiet, som nu befann sig i krig med Ryssland, och den 6 augusti att öfverföra en större truppstyrka till Finland. Det var fåfängt som den kloke, duglige och skarpsynte Aker hjelm protesterade mot beslutet. Han framstår från denna tid som den äfventyrliga krigspolitikens oförsonligaste fiende.

För krigets förklarande fordrades nu endast Frankrikes bestämda löfte om understöd. Detta befans emellertid ej så lätt att utverka, ty efter det

polska tronfoljdskrigets afslutande (genom preliminärerna 1735 och den slutliga freden i Wien 1738), och då det turkiska kriget nu äfven närmade sig sitt slut, var den franska regeringen i sjelfva verket för tillfället föga angelägen om ett svenskt-ryskt krig. Den forsigtige Fleury ogillade både furbundet med Turkiet och truppsuudningen till Finland, och Tessin vågade ej ens hos kardinalen anhålla om det ökade penningunderstöd, som man i Sverige ansåg nödigt for krigets förande. Det oaktadt framstälde han i sina skrifvelser till det svenska rådet ställningen såsom synnerligt gynsam och uppeggade derigeuom ännu mera dess krigiska ifver. Snart inträffade dock händelser som visade, på hvilken lös grund hattames politik hvilade. Turkiet slöt under hösten 1739 på Frankrikes bemedling fred i Belgrad med Österrike och Ryssland, och ett i december samma år af Turkiet antaget försvarsförbund med Sverige var för hattarnes tillämnade anfallskrig af föga gagn. Underhandlingarna i KjöbenJjavn och Berlin misslyckades, och då man begärde Frankrikes diplomatiska

medverkan for att i Petersburg tilltrotsa sig landafträdelser, afvisades detta okloka tilltag.

De styrande hattarne voro alldeles rådvilla. Inga gynsamma ut-sigter visade sig, och dertill kom, att trupperna i Finland med svårighet kunde underhållas. Deras befålhaf-vare, den duglige Cronstedt, karolinen och det svenska artilleriets nyskapare, yttrade sig med ovilja öfver det hufvudlösa företaget och blef på egen begäran befriad från befälet, som lemnades åt Henrik Magnus von Buddenbrock. Rådet med Gyllenborg i spetsen, oförmöget att på egen hand reda sig, beslöt ändtligen i augusti 1740 att sammankalla en urtima riksdag. Som vanligt gjordes å olika sidor stora förberedelser till den samma. Under det att sinclairsvisan underhöll den patriotiska glöden, angreps den oförvägna krigspolitiken bittert från mänga häll, i flygskrifter, frän predikstolarna och allestädes, der det offentliga ordet kunde begagnas under en tid, som saknade en tidningspress såsom de olika meningarnas bafstång. Då attedo nästan samtidigt (oktober 1740) kejsar Karl Yl och ryska kejsarinnan Anna, och genom de förvecklingar som liuraf föranleddes erliöllo hattarne åter vind i seglen. Den unge konung Friedrich II i Preussen begagnade sig nämligen af kejsarens död till ett infall i Schlesien; Frankrike, som ansåg tillfället synnerligt gynsamt att förödmjuka det österrikiska huset, fann det nu fördelaktigt att genom ett svensktkrig hindra Ryssland från att understödja Maria Theresia, och inom Sverige grep krigslusten allt mer omkring sig.

Riksdagen öppnades i december 1740. Till landtmarskalk valdes nästan enhälligt Karl Emil Levenhaupt. Till medlemmar i sekreta utskottet insattes af adel och borgare nästan uteslutande hattar, af presterne deremot i allmänhet fredsvänner. Den första fråga af vigt som utskottet tog under behandling var regeringens berättelse om utrikespolitiken, och härvid beslöt utskottet,, tlen 30 december, att »för tysthetens bevarande» tillsätta en så kallad sekretis-sime beredning, bestående af fyra utskottsmedlemmar, biträdda af kanslipresidenten oeh två riksråd. I detta utskotts hand lades hela utrikespolitiken mr det fick makt att emottaga och besvara ministerbref, underhandla med de främmande sändebuden, med mera. Det fick äfven genast kännedom om de äf-ventyrliga underhandlingar, som voro å bane i Petersburg. Det svenska sändebudet derstädes, Nolcken, hade nämligen just vid denna tid ingått i hemliga förbindelser med prinsessan Elisabet, Peter den stores dotter, hvilken, stödd, på det gammalryska partiet och i besittning af folkets gunst, stämplade mot det främlingsvälde, som rådde under prinsessan Annas formynderskab för sin son, den unge tsar Ivan VI. För viunande af sitt ändamål hade hon begärt hjelp af den svenska hären i Finland. Då man erhållit kännedom härom, förmåddes sekreta utskottet att fatta ett beslut om de finska truppernas sammandragning, och en befallning härom affärdades till Buddenbrock.

Först sedan skrifvelse härom redan afgått till Finland, underrättades stånden om utskottets beslut. Denna egenmäktighet väckte hos motpartiet den ytterligaste förbittring, och det euvisa motståndet, hvilket i synnerhet framträdde på riddarhuset, blef endast med svårighet brutet. Franska penningar och krigspartiets hänsynslösa, alla lagliga former trotsande åtgärder drefvo emellertid fram alla beslut i den riktning, som de häftigaste bland hattame önskade. I slutet af maj 1741 hade man sålunda bragt saken der-häu, att endast det formliga beslutet fattades. Truppernas bristfälliga utrustning och pågående diplomatiska underhandlingar med Frankrike och Preussen förorsakade emellertid ännu ett par månaders uppskof. Slutligen framlades den 15 juli för regeringen en af sekretissime beredningen uppsatt berättelse om rikets ställning till främmande makter samt ett derpå grundadt betänkande af den mindre sekreta deputationen, hvari kriget på det ifrigaste tillstyrktes. Ehuru den kännedom om förhållandena, som regeringen genom dessa handlingar erhöll, var i liög grad ofullständig — Nolckens stämplingar voro till exempel deri ej omnämda — tillstyrkte dock åtta riksråd kriget. Akerhjelm och sex andra röstade deremot, men konungen, hvars gamla stridslust ännu en gång vaknade, gaf ett krigiskt utlåtande och erbjöd sig på samma gång att sjelf öfvertaga befälet. Detta blef honom väl förnekadt, men vid frågans slutliga afgörande, som öfverlemnades åt sekreta utskottet i förening med tjugufem bönder, åberopades hans votum för att dermed vinna bönder-nes bifall. Den 21 juli beslöt det sålunda förstärkta utskottet kriget, och en vecka derefter blef det högtidligen förklaradt. Liksom det vid riksdagen

herskande partiet med forbigående af regeringen tagit krigsfrågans behandling om hånd, ville den äfven bestämma de blifvande fredsvilkoren. För dessa* utarbetande tillsattes sålunda ett särskildt utskott, bestående af landtmarskal-ken, fyra adelsmän och hälften så många ofrälse medlemmar af hvarje stånd, och de föreskrifter

dessa lemnade äro mer än något annat betecknande for •det blinda öfvermod som utmärkte hattarnes statskonst. Ej blott alla de i nystadska freden 1721 afträdda landskapen, utan hela landet mellan Ladoga och Hvita hafvet hoppades man kunna vinna; ginge kriget mindre lyckligt, skulle man nöja sig med 1700 års gräns, men det minsta som kunde komma i fråga var Karelen jemte Petersburg och Kronstadt.

Förverkligandet af krigspolitiken var emellertid ej tillräckligt for det herskande partiet; med en hänsynslöshet utan like använde det sin makt till partibelöningar och partiförföljelser. I stället för de la Gardie och Karl Sparre, som afledo under riksdagen, upphöjdes Johan Gyllenborg och den ännu frånvarande Tessin till riksråd, och åt den sist nämde efterskänkte skulder till staten för ett värde af mer än 18 000 riksdaler specie. Landt-marskalken fick öfverbefälet i kriget; konungen, hvilkens votum i krigsfrågan förskaffat honom hattarnes ynnest, erhöll en förtäckt tillåtelse att i grefligt stånd upphöja sina söner med fröken Taube, och åt öfriga partivänner utdelades embeten, förmånliga kronoarrenden eller penninganslag, för hvilka näringarnas uppmuntran vanligen fick tjena såsom skylt.

En hemlig underhandling, som en friherre Gyllenstjertia förehaft med det ryska sändebudet, gaf sekreta utskottet anledning att inom sig tillsätta en så kallad förräderikommission, hvars godtyckliga rättskipning satte liattarne i stånd att hämnas på sina fiender eller skrämma dem till tystnad. Gyllen-stjerna dömdes till döden, men benådades med lifstids fängelse. Arckenholtz •och en finsk translator vid namn Mathesius, af hvilka man hoppades kunna •erhålla for mössorna blottställande bekännelser, underkastades två dygns tortyr och insattes derefter tills vidare på fästning. De licentierade riksråden Bjelke och Creutz blefvo, ehuru de ej kunnat öfverbevisas om någon förbrytelse, be-röfvade sina pensioner och förvisade till sina gods, och så vidare.

Riksdagen åtskildes den 22 augusti 1741. Samma afton steg landtmar-skalken om bord för att som öfverbefälhafvare begifva sig till krigsskådeplatsen.

Kriget med Ryssland 1741—1742.

Bristande förberedelser. — Krigets utbrott, aug. 1741. — Slaget vid Villmanstrand. — Levenbaipt dfverbefälhafvare. — Statshvälftiingen i Petersburg. — YapenhviU och underhandlingar. — Ulrika Eleonora« död den 24 nov. 1741. — Kejsarinnan Elisabet« manifest, mars 1742. — Svenska härens återtåg och kapitulation i Helsingfors, den 24 aug. 1742. — Finland i Ryssarnes våld.

Rikets östra gräns skulle således efter tjugu års fred åter blifva skådeplatsen för ett krig. Mot ett anfall var denna nu mera föga skyddad, sedanden gamla gränsfästningen Viborg gått förlorad. Nyslott hade endast betydelse såsom värn for det inre Finland, och de obetydliga fästningsverk, som man till de sydligare bygdernas skydd böljat uppföra vid Villmanstrand och Fredrikshamn, voro temligen värdelösa. De statsmän, som mindre leddes af tanken att skydda det återstående än att återvinna det förlorade, ansågo det naturligtvis onödigt att använda de temligen knappa tillgångarna på företag som skulle blifva onyttiga, när deras mål var vunnet och den gamla gränsen återeröfrad. Tankegången var i detta enskilda fall i full samklang med hela stämningen hos hattpartiet. Men olyckligtvis hade krigsfrågans egenskap af partifråga lagt en förlamande hand på sjelfva förberedelserna till kriget, både de politiska och de rent militära. Oaktadt man nu i två år förehaft hotande krigiska yttringar, hade man likväl icke i följd af sakernas ovissa läge kunnat med allvar rusta sig till det krig, om hvars utgång man hyste sådana lysande föreställningar. Allt, som rörde förberedelserna till detta »hattarnes krig», var handlagdt med ett så förkastligt lättsinne, att icke ens det fosterländska syftet räcker till att med en flik skyla eländet.

Vid krigsförklaringens utfärdande den 28 juli 1741 funnos omkring 18 000 man svenska och finska trupper i Finland, men de voro icke samlade. Flere regementen lågo till och med ännu hemma på rotarna. Nöden i landet och proviant-forrådens knapphet hade jemte ovissheten om frågans utgång vid riksdagen hindrat den koncentrering af krafterna, som vid ett anfallskrig väl varit nödvändig. Dä Buddenbrock erhållit underrättelse om krigsförklaringen, sammandrog han emellertid i böljan af augusti 1741 trupperna vid östra gränsen i två läger, det ena om 5 000 man under hans eget befäl vid Qvarnby, tre fjerdedels mil norr om Fredrikshamn, det andra om 3 000 man under generalmajor Karl Henrik Vrangels befäl vid Martila (nu varande Davidstad). I Villmanstrand lågo vid pass 1100 man under öfverste Villebrands befäl.' Ryssarne, hvilka genom sin minister i Stockholm

naturligtvis länge varit kunniga om det väntade kriget, hade redan i böljan af juli begynt samla en här i gränskapet af Viborg. Denna satte sig den 14 augusti under befäl af fältmarskalken grefve Peter de Lacy och general Keith i rörelse mot svenska gränsen, och den 22 augusti på eftermiddagen visade den sig utanför Villmanstrand, hvars vårdslöse befälhafvare först dagen förut fött kännedom om den hotande faran och då sändt ilbud härom till Vrangel och Buddenbrock. Den förre bröt skyndsamt upp med sina soldater, men utan tross och kanoner, och kom några timmar efter ryssarne fram till Villmanstrand, der han upphans af ett bud från Buddenbrock med befallning att, om fienden vore för manstark, ej inlåta sig i strid, förrän denne ankommit med sin afdelning. De båda härarna, ryssarne omkring 11 000 och svenskarne omkring 4 000 man, ordnade sig emellertid under natten till drabbning. Den svenska härens ställning på ett näs framför den å en udde i Saima liggande staden var väl skyddad af naturen, men vid ryssarnes angrepp, som böljade klockan två eftermiddagen den 23 augusti, lemnade svenskarne oförsigtigt den samma och begåfvo sig ut på fältet, blottställande sig för fiendens öfverlägsna styrka. Deras linie blef genast bruten. Karelska dragonerne, Savolaks', Tavaste-hus' och Yillebrands väffvade regementen begåfvo sig Yid första anfallet fegt på flykten. Dalkarlarne och Södermanlands regemente rasade deremot med blind oförvägenhet mot ryssarne, kastade dem tillbaka och eröfrade deras artilleri, under det att Vesterbottens regemente, anfallet från alla sidor, kämpade med okuflig tapperhet, hållande stånd, äfven sedan alla dess officerare stupat. Yran-gel, som sjelf visat mycken personlig tapperhet i striden, sökte na samla de trupper som ännu höllo stånd for att med dem anträda ett ordnadt återtåg till staden, men han träffades då af en kula i armen och tYingades att genast be-gifva sig till staden, dit hären snart följde efter i oordning. De tappra ve-sterbottningame marscherade i sluten trupp från slagfältet, då fienden aktningsfullt lemnade dem fri väg. Villmanstrand stormades på aftonen af ryssarne, intogs och utplundrades samt blef dagen derpå uppbräudt. Ryssarne uppgåfvo sina förluster till 500 döda och 1 800 sårade; svenskarne förlorade vid pass 1000 i döda och 1 250 fångar. Bland de senare befann sig Yrangel.

Först den 23 augusti 1741 på morgonen hade Buddenbrock hunnit aftåga. Under vägen natten efter slaget fick han underrättelse om dettas utgång och återvände då till lägret vid Qvarnby. Dit ankom nu Levenhaupt den 3 september, några dagar efter slaget. Ryssarne, för svaga att fullfölja de framgångar, de vunnit i följd af de svenska anförarnes vårdslöshet och oför-sigtighet och de finska regementenas feghet, återvände efter ett par dagar till sitt läger i trakten af Viborg.

Yid den svenska flottan hade krigspartiet ej utan skäl fast lysande förhoppningar. Den befann sig i ett utmärkt skick och anfördes af en duglig sjöman, vice amiralen Tomas von Rajalin, under det att den ryska flottan sedau tsar Peters tid råkat i fullkomligt förfall. Skärgårdsflottan låg vid Kuorsalo mellan Fredrikshamn och ryska gränsen, den stora flottan vid Aspö längre ut i Finska viken; den ryska flottan vågade ej visa sig ute i sjön. Men den svenska flottan blef snart angripen af en svårare fiende, dä en härjande farsot böljade visa sig redan i slutet af juni och snart grep omkring sig med sådan våldsamhet, att alla försök till verksamhet hos flottan förlamades. Dåliga anordningar voro skulden till farsoten, för hvilken be-fälhafvaren sjelf den 4 september föll ett offer. Hans efterträdare, Sjöstjerna, måste begifva sig hem med en del af fartygen, och slutligen fick hela flottan under Cronliavens betal återvända till Karlskrona i slutet af oktober.

Levenhaupt hade då, sedan förstärkningar ankommit från Sverige, nära 16 000 man krigsdugligt folk samlade; men ehuru den styrka ryssarne samlat i viborgstrakten ej var större, låg han dock fortfarande en tid stilla i lägret vid Qvarnby. Delvis berodde denna overksamhet på de allt jemt usla anstalterna för härens underhåll, men äfven andra orsaker bidrogo till att förlama hans handlingskraft. Under kriget pågingo underhandlingar med Elisabet och de missnöjde i Ryssland, hvilka önskade, att hertig Karl Peter Ulrich, den nu trettenårige sonen till Karl Fredrik af Holstein och dotterson till Peter den store, skulle åtfölja svenska hären vid dess infall i Ryssland. Men när de makt-hafvande i Sverige skulle fatta det afgörande beslutet i denna fråga, ryggade deillbaka. Deras politik var hvarken beslutsam eller sjelfständig nog för ett sådant Ijerft steg/ Emellertid beslöt sig Levenhaupt ändtligen for ett anfall och bröt len 19 november 1741 upp med 6 500 man mot Viborg, under det att en mindre svensk styrka samtidigt inföll från villmanstrandstrakten. Under marschen ut-?priddes af Elisabet gillade kungörelser, i hvilka Levenhaupt såsom afsigt med sitt anfall framstälde sin önskan att befria ryssarne från det hatade främ-

71. Drottniug Ulrika Eleonoras likrum i kungahuset 1741.

liugsväldet. I Petersburg uppstod stor oro, och en del af gardet beordrades att taga mot svenskarne. Då Elisabet, som bland gardet hade sina förnämsta anhängare, nu ej utan skäl började frukta för sin egen säkerhet, beslöt hon att på egen hand verkställa statshvälfningen och satte sig sjelf i spetsen för "200 gardesgrenadierer, som tillfångatogo den unge kejsaren, hans föräldrar samt deras anhängare, hvarpå hon utan motstånd hyllades som kejsarinna. Bud härom sändes till Levenhaupt med uppmaning att inställa vidare fiendt-ligheter, då det i hans kungörelse angifna ändamålet med infallet nu vore vunnet. Det är icke otroligt, att Levenhaupt i spetsen for hären kunnat, innan den nya ryska styrelsen ännu hunnit stadga sig, åstadkomma, hvad man förut varit nog dristig att anse sig kunna vinna på diplomatisk väg, nämligen att »afskräcka» ryssarne Viborg och Karelen. Men Levenhaupt var ingen handlingens man; rådvill, lät han nöja sig med några allmänna försäkringar från Elisabets sida och vände om, hvarefter en vapenhvila inträdde. I Stockholm uppstod starkt missnöje med Levenhaupt, som låtit det gynnande ögonblicket gå sig ur händerna och som för öfrigt lemnade regeringen ganska knapphändiga underrättelser om tillståndet vid hären. Slutligen erhöll han i januari 1742 befallning att sluta fred efter ständernas lägsta anspråk eller ock fortsätta kriget med kraft. Men kraften hos hären var nu alldeles bruten. Anstalterna för dess underhåll hade under hela tiden varit dåliga; eländet alstrade sjukdomar, som grepo omkring sig med förfärande häftighet, och ett allmänt missnöje med kriget. Officerarne förde med sig i lägret de republikanska riksdagsvanorna och jemlikhetsandan, hvarigenom krigstuktens baml fullkomligt upplöstes. Från Stockholm hade nu också en underrättelse ankommit, som syntes erbjuda ett ypperligt tillfälle att med den högre politikens retelser förljufva faltlif-vets enformighet. Den 24 november 1741 hade nämligen Ulrika Eleonora aflidit, saknad af sitt folk, som i henne ej blott vördat Karl XII:s syster, utan också, i samma mån hennes gemåls lättsinne och karakterslöshet trädde i dagen, allt mer lärt sig uppskatta hennes En naturlig följd af detta döcls-

72. Minnespenning öfver Ulrika Eleonoras död och begrafning 1741. vJndigena poli (Hemma i norden [himmeln]).»

många verkligt aktningsvärda egenskaper, fall var, att frågan om tronföljden började ådraga sig större uppmärksamhet, och äfven i lägret gaf den samma anledning till lifliga öfverläggningar, hvar-under snart ett nytt holsteinskt parti uppkom. Såsom hufvudman för detta framstår den duglige och verksamme, men som partiman hänsynslöse öfverste Karl Otto Lagercrantz. Hertigen hade emellertid redan i början af januari 1742 på sin moster Elisabets kallelse begifvit sig till Petersburg, och ditåt knöto sig snart trådarna i de nya ränkerna. Levenhaupt, som likväl kraftigt nog motsatte sig härens nya funderingar, erhöll härvid den 25 februari underrättelse från ryske generalen Keith om uppsägning af vapenhvilan. I I det svenska högqvarteret uppstod stor villervalla, och i krigsrådet besl« man ändtligen afsända Lagercrantz såsom underhandlare till Lacy med ggäran om vapenhvilans förlängning. Då Lacy ej på eget bevåg ville ingå härpå, fortsatte Lagercrantz egenmäktigt resan till Moskva, der ryska hofve i uppehöll sig för Elisabets kröning. Här försökte han att på härens vägna f öppna ordentliga fredsunderhandlingar, att inlåta sig med hertigen af Holst« ån, medmera dylikt, men afvisades ocli fick återvända. Hans återkomst ökade jäsningen i hären, der man nu drack »Karl XIII:s* skål, och det var först sedan Lagercrantz blifvit hemskickad som fånge, som Levenhaupt lyckade» fe någon ordning bland befälet. Regeringen i Stockholm befann sig emellertid i en högligen brydsam ställning. Tillgångarna voro uttömda, ett jäsande missnöje förspordes i landsorterna, och ständernas förhoppningsfulla, jfredsvilkor» hängde som ett hotande svärd öfver rådet. Slutligen fann regeringen sig föranlåten att den 17 maj 1742 sammankalla riksdagen, och som hon nu fattat misstroende till Levenhaupts förmåga, lät hon uppmana honom att vid alla vigtigare företag först inhemta krigsrådets mening, men åstadkom der- -med blott, att generalen blef om möjligt ännu mera obeslutsam än förut.

Den nya ryska styrelsen hade äfven hastigt tagit en svenskfiendtlig vändning, och den 18 mars utfärdade Elisabet ett manifest till finnarne, hvaruti hon förespeglade dem Finland såsom ett fritt och sjelfständigt rike, till hvilket ändamåls vinnande den ryska hären skulle medverka. Det hade väl ingen verkan för denna gång, men har historisk betydelse såsom första fröet till den tanke, som sköt fram bland anjalaförbundets ogräs. Den ryska hären var emellertid ännu icke stridsfärdig; först i maj 1742 samlades den under Lacys befäl vid Viborg, omkring 26 000 man stark. En ilotta hade äfven utrustats för att möta den svenska, men till sjös blef intet uträttadt å

någondera sidan.

Den 7 juni satte sig Lacy i rörelse 73

med sin här mot svenska gränsen.

Försvaret från svensk sida blef ett fegt tillbakavikande för den anryckande Senden. Det starka Mendolakspasset öfvergafs, Fredrikshamn och dess förråd brändes, och då flottan under Sjöstjerna seglade undan bort till Eangö, måste landhären lemna den ställning, den under återtåget intagit vid Ibborrfors, och fortsätta sitt tåg till Helsingfors, dit den ankom den 11 augusti. Det var få, som under det skamliga återtåget fält ett manligt ord om motstånd. All krigstukt var upplöst. Manskapet rymde, och officerarne, glöm-ika af sin krigarpligt, lemnade hoptals hären för att begifva sig till riksdagen*

[Helsingfors blef hären slutligen innesluten af den föga manstarkare ryska* Levenhaupt och Buddenbrock hemkallades nu af rådet, och befälet uppdrogs U den gamle generalmajor Bousquet, en af de få, som under återtåget yrkat på motstånd. Eländet var då emellertid så framskridet, att något hopp om

Elisabet, kejsarinna af Ryssland (1709-1762).räddning icke forefans, och den 24 augusti kapitulerade den svenska håren, 11 000 man stark. De finska regementena fingo begifva sig till sina hemorter, sedan de åt ryssarne utlemnat vapen och fanor; de svenska regementena fingo med vapen och tross begifva sig hem sjöledes. Det var slutakten i det fälttåg, som man ämnat inleda med Petersburgs eröfring.

Lättsinnighet hos det styrande partiet, usla åtgärder for härens underhåll, en oduglig öfverbefälhafvare, en dålig anda hos befälet, feghet hos en •del af soldaterne hade samverkat till krigets utgång.

Nyslott hade gifvit sig redan den 8 augusti 1742, och den 26 augusti gaf •sig det svaga Tavastehus. Samtidigt lemnade svenska flottan finska skären. Finland befann sig åter liksom under stora ofredens dagar i ryssames händer. Den behandling som det nu underkastades blef dock ej den samma som da, De ryska soldaterne höllos till sträng krigstukt, och landet skonades så mycket som möjligt. Den förnämsta orsaken härtill var utan tvifvel, att ryssarne •denna gång ej ämnade släppa sitt rof och derfor funno fördelaktigast att ej allt för mycket utarma det samma. Också uppförde de sig redan, som om de varit landets lagliga herrar. Invåname tvungos öfver allt att svärja kejsarinnan trohet. Keith och efter honom en till Livland utflyttad finne vid namn •Campenhausen ställdes i spetsen för landets styrelse, och den nya regeringen sökte så mycket som möjligt begagna sig af det gamla forvaltnings-maskineriet. Det finska dotterlandet syntes för alltid förloradt.

Tronföljdsfrågan, dalnpproret och freden i Åbo.

Riksdagen 1742. — Mössornas öfvervigt. — Karl Peter Ulrich väljes till svensk tronföljare, i okt -Ilans val till rysk tronföljare. — Bönderne välja danske kronprinsen. — Domen öfver Levenhanpt och Kai denbrock. — Krigshändelserna 1743. — Dalnpproret. — Adolf Fredriks val, den 23 Juni 1743. — Geicn-lernes afrlttning. — Freden i Åbo, den 7 ang. 1743.

Den sorg öfver fäderneslandets olyckor och den harm öfver det nesliga, ji bragdlösa kriget som genomträngde hela folket blandade sig med en lystnad ; ^efter vidräkning med och straff öfver de män, som bragt vanära och olycka ji öfver landet. Det var under en dylik sinnesstämning, som riksdagen sam- ! manträdt den 20 augusti 1742, några dagar före kapitulationen i Helsingfors.

Hattarne, föremål för en allmän ovilja, voro nu till en början alldeles modfälda och vågade icke uppträda med sin vanliga käckhet. Mössorna började deremot visa mera tillförsigt och bestämdhet; deras främsta män voro riksrådet Åkerhjelm och prosten i Nyköping Serenius. De bestämde valet af lancL-marskalk, hvartill utsågs friherre von Ungern-Sternberg, samt adelns och preste-ståndets val af medlemmar i sekreta utskottet; endast i borgarståndet bibe-höllo hattarne under Plomgrens och Kiermans ledning sin öfvermaki Detherskande partiet, varnadt af föregående riksdags maktmissbruk, sökte med hofsamhet ordna i synnerhet sekreta utskottets ställning till regering och ständer samt hålla dess befogenhet inom lagliga gränser. Hattarnes underlägsenhet visade sig äfven deri, att tvenne hofsamma mössor, Palmfelt och Cedercreutz, utsågos att fylla de ledigheter som uppstått i

rådet. Snart gaf sig äfven oviljan mot krigets upphofsmän luft i rop om efterräkningar. Sekreta utskottet fick i uppdrag att utarbeta och för stånden framlägga en redogörelse för orsakerna till kriget, och regeringen lät fängsla Levenhaupt och JBuddenbrock vid deras ankomst från Finland. Dessa voro de af allmänna meningen utpekade offren, och hattarne sjelfva hade intet emot att låta dem få plikta för hvad partiet brutit och att dymedelst från detta i dess helhet af-vända den hotande stormen. Ett annat medel att besvälja denna storm var att leda opinionens oroliga böljor in i tronföljdsfrågan, tygenom att taga denna i sin hand hoppades hattarne att åter blifva i stånd att beherska ställningen. Så gjorde också partiet, som småningom äfven växte i antal och styrka på riddarhuset genom de från kriget hemkomna officerarne.

Till tronen funnos flere kandidater. Hertig Karl Fredrik hade vid sin död 1739 lemnat sina anspråk i arf åt en elfvaårig son, den förut nämde Karl Peter Ulrich, kring hvilken redan den levenhauptska härens ränker vändt sig. På 1720-talet hade man misstänkt konung Fredrik för att vilja förskaffa sina hessiska slägtingar tronföljden i Sverige, och från engelsk sida föreslogs nu att välja hans broder prins Wilhelm af Hessen, men förslaget understöddes icke ens af konungen. En tredje kandidat var pfalzgrefven Christian IV, af samma ätt som nyligen regerat i Sverige; han var en mycket begåfvad ung man och hade haft en svensk till guvernör. Slutligen hade fråga uppstått om kronprinsen af Danmark, och med synnerlig ifver omfattades tanken härpå af hans fader konung Kristian YL

Af dessa hade den först nämde, såsom förut berättats, redan på allvar varit i fråga vid krigshären i Finland, och allmänna meningen i landet blef allt mera stämd till förmån för den unge fursten, hvars val, enligt hvad man trodde, skulle skaffa oss Finland åter och om hvars arfsrätt till kronan man allmänt talade. Hattarne, som eljest voro mest böjda för den af Frankrike förordade kandidaten, pfalzgrefve Christian, upptogo emellertid af beräkning den holsteinske hertigens sak som sin egen Och bragte den i förening med de

74. Jakob Serenius (1700-1776).>rena holsteiname» under ständernas behandling. Nu bröt riksdagsstormen los. Bönder och borgare valde den 23 oktober 1742 egenmäktigt hertigen af Holstein till tronföljare och tvingade adel och prester att instämma i valet, hvarefter en beskickning affärdades till Ryssland för att underrätta hertigen härom. Men denne hade redan den 7 november 1742 i Moskva öfvergått till grekiska kyrkan och blifvit förklarad för rysk tronföljare; de svenska sändebuden blefvo i Petersburg öfvermodigt afvisade. Dermed var det tillfälligt hopkomna parti som genomdrifvit valet åter sprängdt. De äkta hattame vände åter till den franske skyddlingen, som i synnerhet vann anhängare bland adel och borgare. Bönderne, som nu skilde sig från hattarne, vände deremot sina tankar på kronprinsen af Danmark. Det var i synnerhet bönderne från södra och vestra delarna af landet, som slöto sig till dennes parti, hvilket sammanhölls af de danska sändebuden Berkentin och Griiner. Men nu framträdde en ny kandidat, nämligen Adolf Fredrik, furst-biskop af Löbeck, syskonbarn till hertig Karl Fredrik* 1 2 14 och under dennes sons minderårighet förvaltare af hans hertigdöme. Hans namn var icke synnerligt kändt i Sverige, men han hade en mäktig förespråkare i kejsarinnan Elisabet, som hyste ett lifligt deltagande för det holsteinska huset och ansåg, att, om en medlem af detta hus genom hennes åtgörande upphöjdes på Sveriges tron, detta skulle bereda henne ett inflytande på de svenska angelägenheterna, som till och med kunde uppväga Finlands besittningstagande. En fredskongress i Åbo med riksrådet Cedercreutz och Nolcken såsom svenska sändebud hade i februari 1743 öppnats, och på denna hade förslaget om Adolf Fredriks val öppet framstälts från rysk sida. Tronfoljdsstriden hade emellertid åter utbrutit med ökadt raseri vid riksdagen i Stockholm, och bönderne valde den 8 mars kronprins Frederik af Danmark till tronföljare. Hela landet befann sig i en feberaktig oro. Bondedeputationer från landsorten ankommo till Stockholm med begäran om danske kronprinsens val, under det att de

1 Ätterna Romanof och Holstein-Gottorp i Ryssland.

1. Alexei, son af Mikael Romanof, tsar 1645, f 1676.

i

2. Feo- 5. Sofia, 3. Ivan V, 57 Peter 1, tsar 1682, f 1725, g. m. l) Eudoxia, dor 111, regent- tsar 1682, 2) 4. Katarina I, kejsarinna 1725,

tsar 1676, inna 1 1697. + 1727.

f 1682. 1682, af-

satt 1689, f1704.

Katarina,

g. m. hertig Karl Leopold af Mecklenburg.

Anna,

g. m. Anton Ulrich af Brannfchweig.

'7. lin VI, '

kejsare 1740, a frätt 1741, t 1764.

6. Anna, 1) Alexei, 2) Anna, g. m. 2) 8. Elisabet, kejsarinna 1730, f 1718. hertig Karl Fredrik kejsarinna 1741, + 1740. | af Holstein-Gottorp. f 1762.

5. Pet-er 11, 9. Peter 111, kejsare 1762, afsatt och

kejsare 1727, mördad s. å., g. m. 10. Katarina 11, f 1730. kejsarinna 1762—1796.

ll. tanl, kejsare 1796—1801.

12. Alexander 1, kejsare 13. Nikolaas 1, kejsare 1801—1825. 1825—1856.

14. Alexander ll, kejsare 1855.finska riksdagsmännen formligt protesterade deremot, i synnerhet sedan Elisabet förklarat sig villig att återställa en del af Finland, om Adolf Fredrik valdes. Detta verkade, och man beslöt nu gent emot böndeme att göra tronfoljarvalet beroende af fredsunderhandlingarna. Pfalzgrefvens parti var försvunnet, och det vägde nu emellan kronprins Frederik och hertig Adolf Fredrik — å ena sidan de nordiska rikenas förening, å andra sidan Finlands återvinnande. Stämningen lutade emellertid allt mera öfver åt den senare sidan, och den 11 maj beslöto de tre högre stånden att välja Adolf Fredrik1, mot vilkor att man af Finland ej behöfde afstå mer än kustlandet öster om Kymmene elf. Presterne förklarade dock, att de skulle förena sig med bönderne, om ej fred inom viss tid erhölles.

Samtidigt med tronföljdsstriderna hade ransakningen med de arresterade generalerne pågått. Regeringen hade tillsatt en krigsrätt, men bönder och borgare framtvingade äfven en ständernas kommission, och dessa båda domstolar förenades till en enda. Ransakningen fortgick raskt, och den 13 maj blef Buddenbrock, hvilken ansågs hafva genom sin långsamhet förorsakat olyckan vid Villmanstrand och som derför, ehuru utan skuld till de följande nesliga händelserna, i synnerhet var föremål för allmänhetens förbittring, dömd att mista lif, ära och gods. Den 20 juni fäldes samma dom öfver Levenhaupt.

Då fred ännu icke var sluten, måste man vara betänkt på rustningar till krigets fortsättande. Sådana bedrefvos äfven, fast med svårighet, och åt konungen anförtroddes nu högsta ledningen af kriget. Oaktadt den skonsamhet, hvar-

1 Itten Holstein-Gottorp.

(Jfr Oldenborgsk« ättens slägt-tafla, del. II, 8. 821).

Christian Albrecht, hertig af Holstein-Gottorp, + 1694.

Friedrich IV, hertig af Holstein-Gottorp, f 1702, Christian August, fnrst-biskop af

g. m. Hedvig Sofia af Sverige. Liibeck, f 1726.

Karl Fredrik, hertig af Holstein-Gottorp, Adolf Fredrik, f. 3 (14) maj 1710, ko-

f 1739, g. m. Anna af Ryssland. nung i Sverige 1751, + 12 * febr. 1771,

, — .. — J g. m. Lovisa Ulrika af Prenssen 18 (29)

Karl Peter 111 Ulrich, kejsare af Ryssland. ang. 4744^ x jg ;nii 1732.

cstsmrr 13 (24) jan. 1746, karl Ml, f. 26 sept. (7 okt.) Fredrik

konnng af Sverige 1771, f 29 1748, konnng af Sverige 1809, Adolf,

mars 1792, g. m. Sofia Magdalena i 5 febr. 1818, g. m. Hedvig f. 1750,

af Danmark 4 nov. 1766, Elisabet Charlotta af Olden- f 1803.

t 21 ang. 1813. bnrg 7 juli 1774, f 20

] _________jnni 1818._____

Sofia Albertina, abbedissa af Qvedlin-bnrg, f. 1753, f 1829.

fiutaf iV Adolf, f. 1 nov. 1778, konnng af Sverige 1792, Karl Gnstaf, afsatt 1809, + 7 febr. 1837, g. m. Fredrika Dorotea f. 1782, t 1783.

Vilhelmina af Baden 31 okt. 1797, skild 17 febr. 1812, f 25 sept. 1826.

Gnstaf, f. 1799, f 1877, Sofia Vilhelmina, Karl Gnstaf, Amalia Maria Cecilia, f. 1807, f 1844, g. m. Louise Amelie f. 1801, t 1865, g. m. f. 1802, Charlotta, g. m. Panl Friedrich Stephanie af Baden. Karl Leopold Friedrich, + 1805. f. 1805, Angnst, storhertig af storhertig af Baden. t 1853. Oldenburg.

• Vi erinra om, att efter 1768 räknas nya stilen.76. Falun, Tid böljan af 1700-talet.70. Sala, vid början af 1700-talet.med finname behandlades af de ryska myndigheterna, och oaktadt bland dem ett starkt missnöje var radande med anledning af de olyckor, som de maktegande i Sverige dragit öfver deras hembygd, hoppades man dock, att ett svenskt försök att återtaga landet skulle framkalla en allmän folkresning, och då den ryska ockupationsanneen i början af året 1743 ej uppgick till mer än 5 000 man, syntes ett dylikt företag ej alldeles sakna utsigt till framgång. De stridskrafter man kunde uppställa voro dock långt ifrån tillräckliga, och dessutom förlamades rustningarna genom den sjelfsvåldets och olydnadens anda, som statsskickets brist på en stark regeringsmakt var egnad att framkalla. En mängd adliga officerare hvilka infunnit sig vid riksdagen qvarstannade der, oaktadt regeringen befalt dem afgå till sina regementen, och funno hos adeln understöd för sitt trots; allmogen i åtskilliga landskap vägrade att låta sina soldater uttåga, förrän de brottsliga generalerne blifvit straffade, och äfven trupperna visade sig gensträfviga. Emellertid lyckades öfverste Mareks von Wurtemberg i mars 1743 med 1 000 man återtaga Åland. Kort derefter riktade generalmajor Freidenfelt, hvilken under vintern med framgång kämpat mot ryssarne i norra Finland, ett nytt anfall mot denna trakt, men drunknade bland drifisen på Qvarken, och vid samma tid inträffade till sjös händelser, som förmådde den svenska regeringen att uppgifva sina anfallsplaner. Den stora svenska flottan under amiral von Utfall hade nämligen kommit för sent för att hindra 21 ryska galerer under Keith att utlöpa i Östersjön. Falkengren, som med den svenska skärgårdsflottan angrep dem vid Korpo ström, blef tvingad att draga sig undan till Åland, den 20 maj, och då von Utfall den 7 juni lät locka sig att lemna Hangö udde för att förfölja den stora ryska flottan, lyckades Lacy med ytterligare 48 ryska galerer att smyga sig ut ur Finska viken och förena sig med Keith. I stället for att gå anfallsvis tillväga måste man sålunda i Sverige vara betänkt på att skydda sina kuster från samma olyckor hvaraf de 1719 blifvit hemsökta.

Härmed var dock ej landets olycksmått bräddadt, ty nu förenade sig med den yttre faran äfven inbördes krig.

Ehuru allmogens obenägenhet för det rådande samhällsskicket under de nära 20 år, som nu förflutit sedan 1723 års riksdag, ej kommit till något utbrott, var den dock ej utplånad, och då de olyckliga följderna af hattarnes krigspolitik började tynga landet, upplågade missnöjet med större häftighet än någonsin. Yäl lyckades bönderne vid denna riksdag tilltvinga sig plats i sekreta utskottet, men detta försonade dem dock ej med den

»herreregering», hvari de sågo orsaken till rikets olyckor, och med önskningarna om den danske kronprinsens val forbundo de äfven tanken på en förändring af statsskicket i monarkisk riktning. De beskickningar, hvilka, såsom ofvan är om-taladt, afsändes från landsorterna till Stockholm, voro ej de enda uttrycken för den jäsande oron. Nu liksom fordom på de stora bondupprorens tid såg man helsingarnfe träda i underhandling med dalkarlarne, och äfven bland bönderne vid riksdagen funnos de, som ej ryggade tillbaka för tanken på våldsamma medel. I synnerhet var jäsningen stark i Dalarna; dalregementet ha^elidit stora förluster i slaget vid Villmanstrand, och till den häraf förorsakade misstämningen kom dessutom oviljan öfver det under hattarne ännu hårdare åtdragna näringstvånget, genom hvilket åtskilliga af de hjelpkällor blifvit tillstängda, till hvilka ett otillräckligt jordbruk af ålder hänvisat detta landskaps befolkning. Så vaknade ännu en gång i dessa bygder den gamla upprorsandan. Man började tala om att tåga till Stockholm »för att mnka perukerna af herrarne» samt »klippa vingarna af adeln», så att man finge »en kung och icke så många» och, då riksdagskallelsen utgått, utlyste allmogen egenmäktigt genom kringsända hudkaflar till Falun ett allmänt landsting (juli 1742), på hvilket riksdagsbesvären uppsattes, och en af de stor-taligaste bönderne, Skinnar Per Andersson från Sollerö, utsågs till gemensam representant för de öfre dalsocknarna. Med synnerlig ifver omfattades i dessa bygder tanken på Karl Peter Ulrichs val, men då denna utsigt att erhålla till tronföljare en ättling af den gamla konungastammen gått om intet, vände äfven dalkarlarne sina önskningar till den danske kronprinsen, och hans val blef derefter jemte yrkandet om en sträng räfst öfver kriget rörelsens lösen. På våren 1743 afgingo från Dalarna beskickningar till Stockholm, hvilka förklarade att landskapets soldater ej skulle få uttåga, förrän generalerne blifvit straffade, samt yrkade på den danske kronprinsens val, och vid ett möte i Leksand, som landshöfdin-gen i Stora Kopparbergs län Vennerstedt blifvit nödgad att utlysa och vid hvilket regeringens befallning om dalregementets uttåg kungjordes, var han sjelf nära att falla offer för menighetens raseri (den 12 april 1743). Emellertid hade Skinnar Per Andersson låtit förmå sig att söka öfvertala sina landsmän till eftergift, men knapt hade han ankommit hem, förrän han sjelf rycktes med af den allmänna oron, och då landshöfdingsembetet, som räknat på hans inflytande, nu förnyade befallningen om regementets uttåg, bröt upproret lös. Från Mora utsändes budkaflar till hela öfre Dalarna; soldaterne gjorde ett med allmogen, och den 8 juni inryckte de upproriske i Falun, der de be-maktigade sig ränteriets medel samt ett kronan tillhörigt vapenförråd. Såsom anförare uppträdde här en bokhållare vid Insjö kopparverk i Åls socken vid namn Schedin, och vid dennes sida ställdes såsom militärisk rådgifvare majoren vid dalregementet, V. G. Vrangel. Den 11 juni bröt hären upp från Falun för att anträda tåget till Stockholm. Landshöfdingen, som måst

77. Olof Håkansson (1695-1769;.Minnespenning öfver Olof Håkansson.

vidtaga aDordningar för att förskaffa de upproriske skjuts samt förplägning, medtogs såsom fånge, och genom budkaflar uppmanades invånarne i södra Dalarna, Yestmanland och Upland att sluta sig till tåget. Både der och pa andra orter visade också allmogen en stark benägenhet att deltaga i upproret. I Stockholm framkallade underrättelsen om dessa händelser den lifligaste oro. I hvarje ögonblick fruktande ett anfall af de ryska galererna, ville man om möjligt undvika ett inbördes krig och sökte derför genom tillmötesgående besvärja stormen. Borgarståndet och adeln beslöto sålunda att, om ej underrättelse om fredens afslutande före den 21 juni (1743) ankommit till Stockholm, äfven välja den danske kronprinsen, och för att öfvertala dalkarlarne att afstå från sitt förehafvande sände regering och riksdag en deputation dem till möte. I Sala sammanträffade de utskickade med upprorshären, men det enda de kunde utverka var ett löfte, att denna skulle stanna vid Staket (Almarstäk). Ehuru hufvudstadens säkerhet nu var allvarligt hotad, kunde dock hvarken regering eller ständer i tid besluta sig för att vidtaga kraftiga åtgärder till upprorets undertryckande. Först sedan underrättelse den 19 juni ankommit, att en preliminärfred den 16 juni undertecknats i Åbo, beslöto de tre högre stånden, att trupperna skulle få ingripa,, men då hade dalkarlarne, hvilka utan att akta det i Sala träffade aftalet den 19 juni brutit upp från Stäket, redan hunnit fram till hufvudstaden vid Norrtull. Utanför denna var en truppstyrka uppstäld, och äfven konungen sjelf kom här de upproriska skarorna till möte. Då lian vid sin återfärd förbjöd att använda våld, bemäktigade sig emellertid dalkarlarne de af trupperna medförda kanonerna och framryckte derefter, den 20 juni* obehindradt ända till Norrmalmstorg (nu varande Gustaf Adolfs torg). .På en gård vid Brunkeberg uppstälde de sina kanoner samt

inqvarterade sig derefter sjelfva i husen på Norrmalm, Ladugårdslandet samt i staden. Här lika litet som på sitt tåg tilläto de sig några våldsamheter mot enskilde* men då man icke utan skäl befarade, att de ämnade utkräfva hämd på krigets upphofsmän, funno de fleste af hattpartiets ledare för godt att fly ur staden. Strax före upprorshärens intåg hade de tre högre stånden oaktadt bondeståndets motstånd låtit regeringen kungöra freden, och den 21 juni (1743) sökte man, ehuru förgäfves, genom underhandlingar förmå dalkarlarne att ej åter sätta den samma på spel. Den följande dagen visade sig väl deras ledare mera medgörliga, men regeringen hade nu beslutit att vidtaga kraftiga åtgärder, och under det Norrmalmstorg kringrändes med trupper, kungjordes att alla dalkarlar, som ej före klockan fem eftermiddagen nedlagt vapen, skulle behandlas såsom förfädare. Schedin och Vrangel gjordes till fångar, och

Dukat 1743.åtskillige af deras anhängare underkastade sig. Flertalet samlade sig emellertid på Norrmalmstorg och började skjuta på trupperna, hvarvid riksrådet Adler-felt dödligt sårades. Nu fingo äfven trupperna order att anfalla. En del vägrade, men Elfsborgs regemente, som anfördes af den djerfve öfverste Lagercrantz, gaf eld, och från en annan sida aflossades tvenne med drufhagel laddade kanoner, som spridde död och förödelse bland de tätt packade skarorna. 1 den vildaste förvirring upplöste sig dessa. Många af de flyende nedhöggos med onödig grymhet, och mer än 3 000 togos till fångar. Så slutade detta af oförstånd och missledd fosterlandskänsla förorsakade uppror, som plägat kallas, »den stora daldansen», och regeringen var åter herre öfver hufvudstaden.

Dagen derpå, den 23 juni, samlades ständerna till tronföljarval. Bön-dernes motståndskraft var nu bruten, och man valde enhälligt Adolf Fredrik. Derpå följde ransakniugen med de fängna dalkarlame. De fleste hemskickades, så snart deras socknar afgifvit en trohet sförsäkran och bedt om deras benådning, men innan detta hunnit ske, hade många blifvit bortryckta af en häijande farsot, som utbrutit i de öfverfylda fängelserna. De soldater som deltagit i oroligheterna straffades med spö, och sex af ledarne, deribland Schedin och Skinnar Per Andersson, dömdes till döden. Yrangel fick lifs-tids fängelse, hvarifrån han dock 1751 benådades.

Nu gick äfven domen öfver de båda generalerne i fullbordan. Alla försök att af ständerna utverka deras benådning blefvo fruktlösa i följd af den allmänna upphetsningen som man ej vågade trotsa, och den 16 juli föll Buddenbrocks hufvud. Levenhaupt lyckades natten före den till hans afrättning utsatta dagen fly ur sitt fängelse, men blef åter gripen och den 4 augusti halshuggen. Huru oduglig än Levenhaupt visat sig såsom befälhafvare, var dock hans behandling utan tvifvel för sträng, och ännu mera orättvist var förfarandet mot Buddenbrock. Emellertid hade nu ett försoningsoffer gifvits för de olyckor hattpartiet dragit öfver landet, och för partiet sjelft lyckades det derefter att temligen lindrigt undslippa den hotande efterräkningen. Såsom ofvan är berättadt, hade sekreta utskottet fått i uppdrag att utarbeta en berättelse öfver krigets orsaker, och då mössorna här hade öfver-vigt, kunde man vänta, att de ej skulle försumma detta tillfälle att taga hämd på sina fiender. Den hänsynslöse Serenius uppsatte också ett förslag till en dylik berättelse, hvari hattarnes alla felsteg skoningslöst framdrogos. Men mössorna egde ännu ej den sammanhållning som motpartiet och önskade i allmänhet hellre att bilägga den förderfliga partisöndringen än att vinna en seger, som åt denna blott skulle gifvit ökad styrka. Ej heller ansåg man sig ega befogenhet att sätta sig till doms öfver hvad en föregående riksdag beslutit, och i följd af allt detta inskränkte sig slutligen utskottet till en i allmänna ordalag affattad berättelse, som ej gaf stånden synnerlig upplysning om det verkliga sammanhanget. Mera skoningslöst blottades väl af manufaktur- och handelsdeputationen det oförsvarliga sätt, hvarpå hattame till partiändamål missbrukat understöden åt näringarna, men ej heller denna sak ledde till några svårare efterräkningar. Då mössorna frivilligt

utlemnade sina vapen i krigsfrågan, misslyckades till och med deras försök att återförskaffa de 1739 entledigade riksråden Bonde och Bjelke samt de vid samma tid afskedade kanslitjenstemännen deras embeten, i det borgame och adeln, inom hvilka stånd hattame fatt en allt mer afgjord öfvervigt, beslöto att uppskjuta frågan till följande riksdag. Så mycket hade dock utverkats, att den öfver Bjelke 1741 falda domen nu upphäfdes och att Mathesius och Arckenholtz frigåfvos. Men inom regeringen bibehöllo hattame öfvervigten.

Oaktadt den temligen gynsamma vändning som riksdagen tagit för hattame funno likväl dessa rådligast att ej allt

för länge låta den fortfara, och i strid med de båda andra ståndens mening genomdrefvo derfor adel och borgare, att afslutningen skulle ega rum den 8 september 1743; då voro emellertid så många urenden ännu oafgjorda, att förhandlingarna måste fortgå till •den 12 september.

Om också hattarne vid riksdagen lyckats bibehålla sig i besittningen af makten, kunde dock ej deras grundsatser med afseende på det politiska »systemet» nu upprätthållas. Ej Frankrikes, utan Rysslands vänskap uppställdes nämligen af sekreta utskottet såsom rättesnöre för regeringens politik och förhållandet till Danmark gjorde i sjelfva verket detta till en nödvändighet. Den danska regeringen rustade sig nämligen nu att med våld skaffa kronprinsen den tron, han varit så nära att erhålla, och det betänkliga härvid var, att den ännu bland allmogen fortfarande jäsningen till och med gjorde •det sannolikt, att ett dylikt försök skulle erhålla inhemskt understöd. Den 7 augusti 1743 hade i Åbo den slutliga freden med Ryssland undertecknats, •och Sverige i kraft deraf och i enlighet med preliminärtraktatens bestämmelser afträdt Finland öster om Kymmene elf och söder om Saima samt dessutom Ny slott med område; kort derefter nödgades den svenska legeringen anhålla om Rysslands hjelp mot den från Danmark hotande faran, och i följd häraf afsändes till Sverige under Keiths befäl 12 000 ryska soldater, hvilka framkommo i oktober och förlädes i vinterq varter omkring Nyköping och Norrköping. Förlusten af en del af Finland, en tronföljare vald pä Rysslands befallning och en rysk här i bjertat af Sverige blefvo sålunda frukterna af hattarnes statskonst.

Tronföljaren och hans gemål. — Riksdagen 1746—1747.

Adolf Fredriks ankomst till Sverige. — Uppgörelse med Danmark. — De ryska trupperna itais Sverige, J alt 1744. — Adolf Fredriks förmMlnlng, den 18 ang. 1744. — Lovisa Ulrika. — Prineipalatsfrigai.

— Mössorna blifva ett ryskt parti. — Prins Gustafs födelse, Jan. 1746. — Riksdagen 1746. — Hattarnes seger.

- Förband med Preussen den 18 (29) maj och Frankrike den 26 maj (6 Juni) 1747. - Åkerhjeims fall. -Tesstu kanslipresident

Ständerna hade ej afvaktat den nye tronföljarens ankomst; men innan de åtskildes, hade de svurit honom trohet, gifvit honom plats i rådet, befälet öfver krigshären närmast konungen och vid dennes frånvaro hans två rosteri regeringen. För att mottaga hans försäkran sändes riksråden E. Vrangel och Löven honom till möte i Tyskland. Från Stralsund afhemtades han af en svensk flotta, och den 14 oktober 1743 höll han sitt intåg i Stockholm.

Född den 3 (14) maj 1710, var Adolf Fredrik nu 33 år gammal. Hvarken såsom furst-biskop af Liibeck eller administrator af Holstein hade han lagt i dagen några framstående egenskaper. Han var lätt att leda, men också enkel och godsint samt saknade ej sinne för konst och vetenskap. Genom sin mor, en dottersons dotter till Gustaf II Adolfs syster Katarina, ledde han väl sina anor från vasahuset, men denna aflägsna skyldskap förmådde ej utplåna den ovilja, hvarmed flertalet af hans nya undersåtar betraktade hans af den segrande fienden framtvingade val. För att betaga det inhemska missnöjet dess yttre stöd blef det derför regeringens angelägnaste omsorg att söka ernå en fredlig uppgörelse med Danmark. I sjelfva verket innebar Adolf Fredriks val för detta rike ej blott en missräkning, utan äfven en fara; ty om Holstein en gång genom arf tillfölle den nya svenska regent-ätten, blefve Danmarks ställning i hög grad vansklig, och ännu närmare låg faran, att de båda holsteinska furstar, hvilka Rysslands och Sveriges troner nu väntade, en gång skulle med förenade krafter söka fråntaga Danmark den del af Slesvig, som före det stora nordiska kriget tillhört deras slägt. Den enda möjligheten att förmå konung Kristian VI att afstå från sina krigiska afsigter var derför att i detta hänseende lugna hans farhågor. I Sverige sökte man också öfvertala Adolf Fredrik att erkänna Danmarks rätt till Slesvig samt afsäga sig arfsrätten till Holstein, men denne ville ej lyssna härtill. Slutligen lyckades dock Tessin, som redan under riksdagen sändts till Kjöbenhavn för att söka förebygga kriget, att åstadkomma en uppgörelse, enligt hvilken det danska hofvet nöjde sig med Sveriges löfte att ej inblanda sig i de tvister, som kunde komma att uppstå mellan Danmark och holsteinska huset.

Någorlunda tryggad från denna sida, kunde regeringen nu tänka på att befria landet från den lika förnedrande som farliga ryska hjelpsändnin-gen. Ryssland ville dock ej så lätt släppa det insteg det vunnit, men efter åtskilliga

underhandlingar utverkades dock slutligen, att Keith i juli 1744 fick lemna landet med sin här.

Som Adolf Fredrik vid sin ankomst till riket ännu var ogift, måste man vara betänkt på att genom hans giftermål söka betrygga tronföljden, och både hans och den svenska regeringens val stannade slutligen på den preussiska prinsessan Lovisa Ulrika, en syster till konung Friedrich II. För att afhemta bruden afsändes Tessin, som nu återkommit från Danmark, i spetsen för en lysande beskickning till Berlin, der förmälningen, hvarvid en af prinsessans bröder föreställde Adolf Fredriks person, den 6 (17) juli under storartade festligheter egde rum. Den 18 augusti 1744 firades derefter sjelfva bilägret på Drottningholms slott.

Lovisa Ulrika var född den 13 (24) juli 1720 och stod sålunda nu i blomman af sin ålder. Hon var vacker och snillrik, älskade konst och vetenskap, framför alltFrankrikes literatur, samt egde en ovanlig förmåga att vinna de personer, hvil« kas vänskap syntes henne värd att eftersträfva. Men hon var tillika stolt, hersklysten och ränkfull, och öfver sin lättledde och i begåfning vida underlägsne gemål förvärfvade hon snart ett oinskränkt välde, som hon dock vedergälik med en öm makas tillgifvenhet. Med sin naturs hela liflighet kastade hon sig genast in i partistriderna, på hvilka hon också kom att utöfva ett ej ringa inflytande. Till en början hade Adolf Fredrik betraktat sig såsom Ryssland: skyddling samt närmast anslutit sig till mössorna, som ansågos minst fiendt-liga mot detta land samt dessutom först bestämt sig för hans val. Lovis Ulrikas hela skaplynne drog henne deremot till de mera lifliga och lysandt hattame och i främsta rummet till den mest lysande af dem alla — Tessin hvilken också å sin sida egnade henne den lifligaste beundran. Hans grefvinw

blef hennes öfverhofmästarinna, ocl sjelf utnämdes han till öfverstemar skalk vid det unga hofvet, i hvan själfulla och glada umgängeslif hai blef en ifrig deltagare. Följden a dessa förhållanden blef snart, at äfven Adolf Fredrik drogs öfver til hattar ne, hvilka dessutom i den si kallade principalatsfrågan vid denna tid funno ett medel att ingifvs honom misstro mot deras motparti Under de oroliga dagarna före dal karlarnes intåg i Stockholm had< nämligen en köpman derstädes vii namn Springer uppträdt med dei läran, att med rikets ständer ej me nades de valda riksdagsmännen, utal hela det väljande folket, och att dd senare såsom »principaler» egde at ställa de förra till ansvar, samt enlighet härmed förmått Stockholms borgerskap att afsätta Plomgren fråi hans riksdagsmannaskap. Mössorna, som gerna skulle sett, att Plomgren såsom ifrig hatt blifvit aflägsnad, gillade läran om principalernes ratt, roei borgarståndet lyckades dock skydda sin ståndsbröder. Sjelfva hufvudfrågai blef emellertid ej vid denna riksdag afgjord, men efter dess slut uppstw mellan Springer och Plomgren en rättegång som bragte saken inför regerin gen. Dennas flertal ogillade Springers läror, men Åkerhjelm uppträdde rådet öppet till deras försvar, och då principalatsläran ansågs farlig för de af så många ogillade tronföljarvalet, ådrogo sig mössorna, såsom hvars främst* man Åkerhjelm med skäl betraktades, skenet af att ej vilja upprätthålla dei nya tronföljden.

Adolf Fredriks vänskap för hattarne fann emellertid ej behag för kej

80. Lovisa Ulrika sfisom Aurora.arinnan Elisabet. Oaktadt den svenska regeringen den 25 juni 1745 i enighet med sekreta utskot-ets föreskrift afslöt ett for-varsförbund med Ryssand, åsyftade dock hat-arne i rådet att små-lingom frigöra riket från let ryska beroendet och jnskade derfor ej blott iterknyta förbindelsen med Frankrike, utan äfven att jenom ett förbund med Preu&sen vinna ett stöd för en sjelfständigare statskonst. Om redan af denna inledning tronföljarens förbindelse med hattpartiet ej öfverensstämde med hans ryska beskyddarinnas planer, så blef detta ännu mindre fallet, då ryktet snart visste förmäla, att hattarne i förbindelse med tronföljarparet åsyftade ett förökande af konungamakten, hvarigenom riket i 81. Fyrverkeri å preussiska lustslottet Charlottenburg, med förhållande till grannarne anledni,lg af AdoIf Fredrika och Lovi“ Ulrik" förmilning-skulle erhålla större styrka. Men då hon sommarn 1745 företog sig att i ett enskildt bref förebrå Adolf Fredrik för hans uppförande, förorsakade detta en fullständig brytning, och i stället för att blifva en rysk vapeudragare, sökte kronprinsen från denna tid gent emot Ryssland häfda både sin och sitt blifvande rikes sjelfständighet.

Ryska hofvet beslöt då att med allvar kasta sig in i de svenska partistriderna för att söka störta hattarne samt motarbeta Frankrike, och det erhöll härvid en trogen bundsforvandt i England. Engelska ministern i Stockholm

Guy Dickens fick af sin regering befallning att verka i detta syfte, och Ryssland skickade till Sverige ett nytt sändebud, friherre von Korff, en i hög grad hänsynslös man och liksom Guy Dickens personlig fiende till åtskilliga af de ledande hattarne. Till dessa två anslöto sig mössorna, hvilka nu af sitt partihat läto förmå sig att blifva hvad de hittills ej varit — ett ryskt parti. Härigenom ska-

82. Solfjädersorden, instiftad af prinsesaan Lovisa Ulrika vid för-mälningen 1744.dade de emellertid högligen sin sak hos allmänheten, som mer än något annat fruktade Rysslands förmynderskap, och då hattame och tronföljaren der-emot sökte värna rikets sjelfständighet, fingo de förre nu ett medel att återvinna allmänhetens genom det olyckliga kriget undergräfda förtroende; oeh den motvilja, hvarmed många hittills betraktat den senare, förbyttes härigenom till ett lifligt deltagande, som ännu mera ökades, sedan prins Gustafs födelse vid nyårstiden 1746 åter gifvit riket en infödd arfving till dess krona.

Liksom mössorna erhöllo penningunderstöd från Ryssland och England, så erhöllo hattara e sådant af den franske ambassadören Lanmary. Deras främste man var nu Tessin, hvilken, då Gyllenborg af ålder och sjuklighet var oförmögen att sköta sitt embete, utöfvade kanslipresidentens åligganden.

I midten af september 174u öppnades riksdagen. Vidlandt* marskalksvalet segrade mössornas kandidat Ungern-Sternberi; öfver Tessin, förnämligast en*-| dan denne såsom riksråd if många ej ansågs valbar. Bor-| gare och prester valde till talmän, enligt gammal lrnfd, dej förre Stockholms borgmästa Aulævill, de senare erkebiskop Jakob Benzelius, den andre af] tre bröder, hvilka efter hvarandra beklädde denna kyrkamj högsta värdighet, som förut äf-

83. Adolf Fredrik, .veo.k tronföljare. ven innehafts af deras far'.

Bönderaes talman blef Olof Héh

Benzelstjernas Tapes.

Slftgterna Benzelius och Benzelstjerna.

Erik Benzelius (den äldre), son af nämdemannen Henrik Jakobsson i Bentseby (i Vesterbotten), erkebiskop, f 1709.

mas tapes. 0

Erik, erkebiskop, t 1743, g. m. Anna Svedenborg.

Lars,

adlad Benzelstjerna, bergsråd, f 1755.

Karl Jesper, Albrekt, adlad Lars, biskop i Vesteris, biskop i Benzelstjerna, t 1800.

Strengnös, fabrikör,

f 1793. f 1763.

Lars, sjöofficer, f 1808.

Jakob, erkebiskop, f 1747.

i

Mattias, adlad Benzelstjerna, statssekreterare, f 1791.

Gustaf, adlad Benzelstjerna, kunglig bibliotekarie i Stockholm, f 1746.

Hearik,

erkebiskop,

i 1758.

kansson. Ha t tame egde såsom förut öfvermakten hos adel och borgare och bestämde dessa stånds utskottsval,

mössorna deremot hos prester och bönder. Tronföljaren kunde nästan anses såsom hattames chef, och partiet hyste till och med planer att genom en utvidgad konungamakt skaffa sig säkrare fotfäste. Sekreta utskottet, inom hvilket hattarne, då bönderne denna gång ej deri lyckades få inträde, egde två stånds öfvervigt, hade i synnerhet bekymmer öfver det råa öfvermod, hvarmed von Korff inblandade sig i Sveriges inre angelägenheter, och de hotande krigsrustningar, hvarmed Ryssland sökte gifva eftertryck åt sin ministers uppträdande. Detta väckte dock en fosterländsk harm hos båda partierna, och då von KorfF den 15 november 1746, under åberopande af den ryska kejsarinnans andel i tron-

84. Erik Benzelias (den yngre) 85. Jakob Benzelias

(1673-1743). (1683-1747).

fÖljarvalet, tilldelade Adolf Fredrik en formlig skrapa för hans förbindelse med hattpartiet, förmådde Anders Johan von Höpken1 såsom medlem af den mindre sekreta deputationen riksdagen att afgifva en »nationel förklaring»* innehållande att ständerna af fri vilja valt Adolf Fredrik till tronföljare och voro beredda att med lif och blod försvara honom och hans hus.

Den beslutsamhet hattame ådagalade i denna sak höjde betydligt deras anseende'; i verklig besittning af makten kunde dock ej partiet anse sig, så

1 Itten von Höpken.

Daniel Niklas von Höpken, friherre, president i kommerskollegiet, f 1741, g. m. 1) Anna Katarina Kömg, 2) Eleonora Lindhjelm. 2

2) Arvid Niklas, 2) Auders Johan, 2) Karl Fredrik, Gustaf Vilhelm, öfverste, generallöjtnant, grefve, riksråd och president i kammar- svenskt sändebud i t 1778. kanslipresident, f 1789. kollegiet, f 1778. Ryssland, f 1748.vida det ej åter lyckades försäkra sig om en afgjord pluralitet inom rådet. Detta var nämligen nu i hög grad ofulltaligt, då Erik Vrangel tagit afsked, Adlerfelt, Palmfelt, Cederström och Lagerberg aflidit och äfven Karl Gyllen-borg den 9 december 1746 gick ur tiden. De återstående måste ofta nog böja sig för Åkerhjelms öfverlägsna personlighet, och om Bonde och Bjelke nu åter-finge sina platser, var det fara värdt, att regeringsmakten helt och hållet skulle glida ur hattarnes händer. Emellertid förstodo dessa att äfven denna gång förhindra Bondes och Bjelkes återinträde i rådet, och vid jultiden 1746 lyckades det dem slutligen att genom en parlamentarisk öfverrumpling besätta de lediga rådsplatserna på ett med deras önskningar öfverensstämmande satt.

Af de sex nya riksråden var endast ett, friherre V. L. Taube, ej en

afgjord hatt. Så mycket ifrigare sådana voro deremot N. Palmstjerna, friherre K. J. Stjernstedt och friherre Fabian Vrede.

Alla tre hade börjat sin bana såsom deltagare i Karl XII:s krig: Palmstjerna hade derefter ingått i fransk tjenst samt varit svensk minister i Kjöbenhavn. Stjernstedt hade blifvit landshöfding i Finland samt under kriget varit en af de få, som ådagalagt någon kraft och rådighet. Vrede hade efter konungens död tagit holsteinsk tjenst samt vid riksdagarna uppträdt såsom en ledare för den finska adeln på riddarhuset. Genom grefve Klas Ekeblads och friherre Anders Johan von Höp-kens val öppnade slutligen hattpartiet rådkammaren för tvenne af sina yngsta, men äfven mest lof-vande förmågor. Den förre var född 1708, den senare 1712, och ingendera hade sålunda ännu uppnått en ålder af 40 år. Ekeblad hade väl beklädt ministerposten i Paris, men Höpken hade blott innehaft en underordnad plats i kansliet, och hans upphöjelse ansågs derfor såsom något oerhördt, •då hittills äfven vid riksrådsplatsers besättande tjenstemeriter och ålder plägat iakttagas. Ekeblad var en man af stor duglighet och af den redbaraste karakter. Höpken åter var ett snille af första ordningen, om också ej alltid såsom statsman höjd öfver sitt partis förvillelser. I framställningens konst intager han en värdig plats vid sidan af Tessin, och i innehållets djup •är han honom till och med vida öfverlägsen.

Genom riksrådsvalens utgång åter fullständigt herrar öfver regeringsmakten, uppträdde hattarne nu med manlig bestämdhet mot Ryssland, men

86. Anders Johan von Höpken (1712-1789).hängåfvo sig också fritt åt sin gamla förföljelselusta mot politiska motståndare. Så blef Springer, som biträdt von Korff vid dennes röstvärfningar, nu anklagad for sin principalatslära, fängslad och ständ för en inom sekreta utskottet nedsatt kommission. På ett lömskt sätt aflockades honom några bekännelser, som gåfvo sekreta utskottet anledning att åt kommissionen uppdraga den mest godtyckliga makt, hvarjemte det till stånden ingaf ett protokollsutdrag, som öfver hattarnes motståndare i allmänhet kastade misstanken om förrädiska stämplingar. Springer sjelf dömdes till döden, men benådades af sekreta utskottet med lifstids fängelse1. En fabrikör Hedman, som äfven varit von Korffs agent, anklagades inför hofrätten, af hvilken han dock efter riksdagens slut frikändes, och en skotte vid namn Blackwell, som till koiiung Fredrik framstält några förslag, hvilka »tycktes» åsyfta en ändring i tronföljden, drogs inför en kanslirätt under Tessins ordförandeskap, underkastades upprepade gånger tortyr samt afrättades.

Nu ansågo hattarne äfven tiden inne att genomföra sina afsigter med afseende på den utrikes politiken, och den 18 (29) maj 1747 slöt man förbund med Preussen samt den 26 maj (6 juni) med Frankrike.

Ehuru hattarne sålunda lyckats åter bringa rikets politiska »system» in i de gamla hjulspåren, ansågo de sig dock ej betryggade, så länge Aker-hjelm ännu qvarstod i rådet. Den 25 maj öppnades anfallet mot den fruktansvärde motståndaren och till utgångspunkt derfor togs i främsta rummet hans votum angående principalatsfrågan. Till en början försvarade han sig oförskräckt, men ehuru presterne och böndeme ville skydda honom, fann han dock till sist rådligast att anhålla om sitt afsked. Det blef honom äfven beviljadt (december 1747), hvarefter statssekreteraren von Seth i hans ställe inträdde i rådet. Åkerhjelm dog först år 1768, men deltog efter sitt fall ej vidare i det politiska lifvet. Tessin, som redan för ett år sedan af sekreta utskottet utsetts till kanslipresident, men hittills undanbedt sig förtroendet, förebärande att ryska regeringen, för hvars hat han i synnerhet var utsatt, skulle allt för mycket retas genom hans utnämning, mottog nu uppdraget, då Akerhjelms afgång lemnat honom friare händer. Dessutom anförtroddes åt honom guvernörskapet öfver prins Gustaf.

87. Klas Ekeblad (den yngre) (1708-1771).

1 Han lyckades sedermera fly och kom efter åtskilliga irrfärder till England, der han för-värfvade ett stort anseende och dog vid hög ålder.

"

/GoogkDen 14 december 1747 slutade riksdagen, hittills den långvarigaste i Sverige. Hattarne stodo qvar såsom segrare på det parlamentariska stridsfältetT starkare än de någonsin varit. De hade manligt häfdat Sveriges sjelfetan-dighet gent emot Rysslands oförsynta anspråk, och de hade gifvit landet en fast regering. I viss m&n kunna deras förhållande vid denna tid jemföras med Horns tjugu år förut. Men ingen med denne jemförlig statsman fans nu att sätta i spetsen för den segrande flocken, och partiet hade äfven genom sin ofördragsamhet mot olika tänkande, som ej blott framträdde i de ofvan omtalade politiska rättegångarna, utan äfven i den hänsynslöshet, hvarmed det begagnade sin makt till pressfrihetens undertryckande, bidragit till att ytterligare föra regeringssättet på afvägar samt aflägsna det samma från en verklig frihet.

Mössorna voro fullständigt slagna och skingrade. Men ur hattarnes ekonomiska hushållning, till hvars betraktande vi nu vilja öfvergå, utvecklade sig missförhållanden, hvilka småningom skulle gifva nya krafter åt det for tillfället undertryckta motståndet mot deras välde.

Hattarnes förhållande till den inre utvecklingen.

Hattarnes ekonomiska grundsatser. — Manufakturkontorets Inrättning 1739. — Dess verksamkel. — Missförhållanden, alstrade af näringstvånget — Hattarnes misshushållning med banken. — Kursens stegring.

— Jernkontoret. — Vexelkontorets inrättning 1747. — Hattarnes förhållande till konst oeh vetenskap.

En ej mindre beaktansvärd sida af hattarnes verksamhet än deras utrikes politik erbjuder deras ekonomiska hushållning, och samma nitälskan for fosterlandets forkofran, men äfven samma lättsinne i planernas uppgörande

och samma hänsynslöshet vid deras utförande, som utmärkte dem i det forst nämda hänseendet, återfinna vi här.

Med afseende på näringarna intogo de dock ej i princip någon ny ståndpunkt. De åsigter om statens pligt att genom allsköns reglementerande befordra penningens qvarhållande inom landet och industriens utveckling, hvilka vi under Horns tid sett omfattas både af regering och ständer, gingo äfven i arf på hattpartiet. Men då man före 1739 vid dessa åsigters tillämpande ännu iakttagit en viss måtta, drefvo de nya maktinnehafvame i sin otålighet att på en gång lyckliggöra landet med en stor industris välsignelser grundsatsen till en ytterlighet, hvarigenom det olidligaste tvång framkallades och industrien sjelf slutligen blef en forkonstlad och all verklig lifskraft saknande drifhusplanta. j

Redan 1739 lades grunden till den nya hushållningen. I riksdagsbe- I slutet af detta år förklarade ständerna, att de for framtiden blott skulle kläda sig med varor af inhemsk tillverkning, och i kraft häraf utfärdades ej blott nya införselförbud, utan äfven förbud mot all försäljning af utländska tyg. För afdöraande af tvister rörande fabrikerna skapades vid samma riksdag särskilda domstolar, så kallade hallrätter, och genom upprättandet af manufakturkontoret, ett af ständernas egna fullmäktige förvaltadt embetsverk, erhöll fabriksindustrien från denna tid en egen styrelse och en egen målsman.Kontorets närmaste uppgift blef att förvalta de medel, hvilka i form af tullafgifter på utländska varor fortfarande anslogos till industriens understöd och hvaraf efter 1739 en för fabrikanter afsedd fast låne- och understödskassa, den så kallade manufakturfonden, bildades. Men härtill inskränkte sig dock ej dess verksamhet. Genom inkallande af utländska arbetare, genom införskrifvande af nya maskiner och genom att uppmuntra allmogen till spånad for fabrikernas räkning sökte det på ett mera omedelbart sätt befordra manufakturernas utveckling, och den sträfvan att till Sverige öfverflytta främmande länders för industrien användbara naturalster, hvartill Alströmer gifvit uppslag, fann äfven i kontoret en nitisk befordrare. På samma gång det sålunda anskaffade och spridde nyttiga frön, sökte det genom premier uppmuntra uppfödandet af engelska och spanska rasfår, odlandet af svenskt silke, af kard-borrar, färggräs med mera dylikt, och om dessa försök ej alltid visade sig kunna återgälda den kostnad som derpå nedlades, så utgöra de dock ett tilltalande uttryck för den mångfrestande företagsamhet, som framgick ur tidens riktning åt det praktiskt nyttiga i förening med dess nyvaknade håg för naturvetenskapliga rön.

Emellertid började snart nog äfven de menliga följderna af systemet att blifva känbara. Då de inhemska slöjdalstren ännu ej motsvarade landets behof och dessutom voro ej blott dyrare, utan äfven vida sämre än de till införsel förbjudna, uppstod naturligtvis både bland allmänheten och de handlande ett lifligt missnöje öfver det rådande tvånget, och den naturliga följden häraf blef uppkomsten af en för det allmänna lika skadlig som för de enskilde demoraliserande smyghandel. Genom en lysande, men föga tillförlitlig framställning af den vinst, riket skördat af den nya näringslagstiftningen, förmådde dock manufakturkontoret 1740 års riksdag att fortgå på den beträdda vägen. Men för den storm som 1742 öfvergick hattarne hotade äfven deras hushållningssystem att sammanstörta. Den handels- och manufakturdeputation, som då af ständerna nedsattes och i hvilken mössorna fingo öfver-handen, nagelfor ej blott strängt med det partiska sätt, hvarpå de till näringarnas understöd anslagna medlen blifvit använda (se ofvan s. 106), utan underkastade äfven manufakturkontorets ofvan nämda berättelse en skoningslös kritik samt framstälde mot hela det antagna systemet åtskilliga träffande anmärkningar, af hvilka endast den slutsatsen syntes kunna dragas, att en större näringsfrihet borde införas. Men ehuru mössorna böljat vackla i sin tro på ofelbarheten af de gängse ekonomiska lärorna, hade de dock ej ännu fönnått fullständigt frigöra sig derifrån, och deputationen slutade derför sin framställning med att tillstyrka ständerna att ej beröfva näringarna det skydd de hittills fått åtnjuta. Detta blef äfven riksdagens beslut, och ett vite af 1 000 daler silfvermynt utsattes till och med för den, som vågade föreslå någon ändring i det antagna systemet.

* Men om detta också lyckligt undgick den utifrån hotande faran, så förmådde det dock ej värja sig för de faror hvartill det sjelft gaf upphof. Spänningen mellan fabrikanterne och de handlande blef dagligen allt större,och då de först nämde i synnerhet saknade tillräckligt rörelsekapital, måste de mot inteckning eller förpantning oupphörligt anlita manufakturkontoret eller banken om nya försträckningar. Genom statens ständiga mellankomst förqvafdes emellertid den företagsamhet, som ensamt förmår gifva industrien ett kraftigt lif. De enskilde ville ej insätta sina kapital i verk, hvilka hotade att blifva kronans egendom, och fabrikanterne, ovana

som de voro att lita pä sig sjelfva, förstodo ej, att de endast genom tillverkning af bättre och billigare varor kunde erhålla en verklig hjelp mot de svårigheter, med hvilkA de hade att kämpa. Ett ännu vidsträcktare skydd blef i stället den utväg, till hvilken de satte sin lit, och ej nöjda med den frihet de åtnjöto från utländsk täflan, vände de sig sålunda till 1746—1747 års riksdag med begäran, att de inhemska fabrikernas antal måtte inskränkas. Ehuru denna fordran i sjelfva verket utgjorde den skarpaste kritik af det rådande systemet, hvars mål just skulle vara skapandet af en stor fabriksslöjd, fann den dock understöd af manufakturdeputationen. Så långt ville dock ej ständerna gå; men ehuru de läto de redan anlagda fabrikerna bestå, tillstyrkte de dock, att för framtiden nya fabriksprivilegier endast med sparsamhet skulle få utdelas, och efter riksdagens slut företog sig kommerskollegiet att till den stora industriens fördel söka undertrycka den husväfnad, som denna tid både i stad och pä land utgjorde en nyttig inkomstkälla. Tillika underordnades nu handeln fullständigt under industrien, i det ständerna beslöto, att kramhandlame inom hvarje stad skulle såsom vilkor för idkande af sin rörelse åläggas att årligen till ett visst belopp uppköpa svenska väfverivaror.

Under det sålunda på näringslagstiftningens område det ena tvånget framkallade det andra, visade sig frakterna af hattarnes penninghushållning ännu bittrare. För denna är deras ansvar också större än för deras näringslagstiftning, ty då de med afseende på den senare blott fortsatte hvad andra begynt, beträdde de i penningfrågorna en helt och hållet ny väg.

Oaktadt den försträcka ing, som banken under Karl XII:s krig måst lemna kronan, var dock dess ställning under frihetstidens första tjugu år tem-ligen god. 1731 hade den åter, ehuru med försigtighet, öppnats till lån för allmänheten. Från 1701 hade den utgifvit ett slags sedlar, hvilka sedan 1726 fingo mottagas såsom redbart mynt och i anseende till ovigheten hos de tunga kopparplåtar, som hittills utgjort det mest använda betalningsmedlet, snart blefvo synnerligt begärliga. Ar 1738 voro också dylika sedlar till ett I värde af mer än 12 000 000 daler kopparmynt ute i rörelsen, men då bankens metalliska valuta uppgick till nära 19 000 000 daler kopparmynt och dess samtliga vid anfordran betalbara skulder endast med 4—5 millioner öfver-stego denna summa, kunde sedelstocken ingalunda anses för stor. En dylik forsigtig hushållning behagade dock ej battarne, hvilka i banken trodde sig j hafva funnit ett medel att i ett nu framtrolla den penningtillgång, hvarpå den j inhemska rörelsen i synnerhet led brist. Knapt hade de 1739 kraanhit till makten, förrän de sålunda mot förskrifning af frälseegendomar, bru"f, stads-jord, jern och fabriksvaror medgåfvo den vidsträcktaste lå

nerätt i baijiken, en

Googl

aMåtgärd, som till en väsentlig del förklarar den öfvervigt, partiet lyckades för-värfva bland adel och borgare. Äfven det ostindiska kompaniet och ett 1738 upprättadt levantiskt kompani samt manufakturkontoret fingo försträcknin-gar af banken, och med dennas tillhjelp bestriddes till stor del de af kriget raed Ryssland förorsakade kostnaderna. Medel till alla dessa utbetalningar erhöllos genom att utgifva nya sedlar, för hvilka bankens fordringar an-sagos utgöra en fullgod säkerhet. Emellertid blef följden af det omåttliga ökandet af sedelmassans storlek, att sedlarna böljade falla i värde eller — såsom man uttryckte sig — att kursen steg. I synnerhet visade sig detta yid den utrikes handeln, i det den hamburgska silfverriksdalern, som ursprungligen gält 36 mark kopparmynt, 1743 måste betalas med 40 och 1745 med 463/4 mark1 i svenska sedlar. Samtidigt som sedelstocken ökades, hade man varit nog kortsynt att minska den metalliska valutan, så att denna 1745 nedgått till 3 451 464 daler kopparmynt, under det att vid samma tid sedlar till ett värde af 21 352 720 daler kopparmynt gingo i rörelsen, och då nu allmänheten skyndade att fa de fallande sedlarna invexlade och bankens fordringar ej genast kunde förvandlas i penningar, blef den naturliga följden häraf, att hela inrättningen råkade i fara att sprängas. I denna nöd vände sig bankofullmäktige, bland hvilka Fredrik Gyllenborg var den mest framstående, till regeringen, och oaktadt Åkerhjelms motstånd utverkades (oktober 1745) en tillåtelse för banken att ej vidare behöfva utlemna verkligt mynt (utom skiljemynt), men att i stället få utgifva sedlar ä mindre värden. Hattarnes seger vid riksdagen 1746—1747 gaf äfven ständernas bekräftelse åt detta beslut, som var egnadt att låta det redbara myntet helt och hållet försvinna ur rörelsen, och Åkerhjelms motstånd deremot blef till och med en af de

anklagelsepunkter som medförde hans fall. För öfrigt fortgick man ännu ytterligare på den beträdda banan. Regeringen erhöll nya försträckningar af banken, och för de enskilde utvidgades belåningsrätten ännu ytterligare, i synnerhet på jern, hvilket skulle få förpantas mot en ränta af 4 procent, som dessutom erlades af det 1747 inrättade jernkontoret. Ehuru dessa beslut måste förorsaka, att sedelmassan ännu mer ökades, trodde sig dock sekreta utskottet hafva funnit ett medel att fålla kursen, då det nu inrättade ett hemligt vexelkontor. Detta, bland hvars medlemmar märkas Kierman, Plomgren och konung Fredriks illa ansedde gunstling Erland Broman, åtog sig nämligen mot erhållande af stora fördelar att genom åtskilliga konstlade medel söka förskaffa de svenska sedlarna ett högre pris.

En mera tilltalande sida af hattarnes verksamhet för den inre utveck-

1 De under frihetstiden begagnade myntenheterna voro daler och mark, af hvilka den förra delades i 32 och den senare i 8 öre. Dessa benämningar betecknade dock olika värden, d& fråga var om silfver- och kopparmynt, i det en daler i silfver motsvarade tre daler i koppar. Då tre daler silfvermynt (36 mark kopparmynt) ursprungligen skulle motsvarat 1 riksdaler specie eller hamburger banko (4 kronor), skulle således en daler silfvermynt enligt nu varande myntfot haft ett värde af 11/3 krona, en daler kopparmynt motsvarat 4/9 krona eller i det närmaste 0,45 krona, och så vidare. Ett annat undefr denna tid vanligt beräkningssätt var i tunnor guld, af hvilka en motsvarade 100 000 daler silfvermynt.lingen än deras ekonomiska hushållning erbjuder sig deremot i deras förhållande till konst och vetenskap, såsom man också kan vänta af ett parti, som bland sina främsta män räknade en Tessin och Höpken. Då vi längre fram blifva i tillfälle att i ett sammanhang öfverskåda tidhvarfvets arbete på dessa områden, behöfva vi dock ej här närmare inlåta oss på denna sak.

Konung Fredriks sista är (1747—1751).

Konung Fredriks sjuklighet. — Namnstämpeln. — Tessin på htfjden af makt. — Riddarerdnaraas instiftande, den 17 april 1748. — Rysslands oeh Danmarks hotande upptrSdande. — Prins Gustafs firlefning, jan. 1751. — Brytningen mellan tronftljarparet oeh hattrådet. — Fredrik l:s död, den 25 mars 1751.

Allt sedan tronföljarparets ankomst hade den gamle konungen mer och mer blifvit skjuten å sido. Det osedliga lefnadssätt, hvaråt han äfven efter fröken Taubes död (1744) och oaktadt sin höga ålder fortfarande hängaf sig, beröfvade honom också all aktning, liksom hans lätja och tilltagande ålderdomsskröplighet gjorde honom allt mer oförmögen att utöfva något inflytande på styrelsen. I februari 1748 träffades han af ett slaganfall, hvilket sedermera for-nyadt beröfvade honom all kraft. Det oaktadt lät man honom dock snart till namnet återtaga regeringen, och då han ej längre förmådde underteckna besluten, användes en namnstämpel, som han sjelf redan förut plägat af beqvämlighet låta använda.

Tronföljaren hade

neta Strömfelt,^ g. hl.gener*! Adlerfelt, Charlotta Fredrika deremot, såsom vi Sett, Sparre, g. m. grefveK, R. von Fersen, och Ernestine Qrlsheim, ’ ’

på sätt och vis varit medelpunkten för den förflutna riksdagens strider. Hans namn hade varit fosterlands vännernes lösen, och hattarne hade öfverhopat honom med ynnestbevis. Att blifva styrelsens verklige ledare, dertill saknade dock äfven han tillrack-

liga egenskaper, och denna ställning tillföll derför obestridt den nye kanslipresidenten Tessin, i hvars historia åren mellan riksdagen 1746—1747 och

konung Fredriks död också bilda det ärofullaste bladet.

En angelägenhet, som vid denna tid tog regeringens uppmärksamhet i anspråk, var inrättandet af svenska riddarordnar. Sedan den under medel-

88. Hönstaflan, målad 1747 af Tararal på föranstaltande af K. G. Tessin, på Gripsholms slott i Södermanland.

Hufvudena föreställ», de två öfversta från höger Henrik» Lleven, gift Hårleman, och Charlott» Tanbe, g. m. P. de

la Gardle; de fyra nedersta från venster Ulrika Strömfelt, g. m. riksr. K. Sparre, Ag eral Adlerfelt, Charlotta Fr

_____» __,,____________ .jn Fersen. och Ernestin

g. m. hofmarskalken Palmfelt.tiden uppkomna riddarvärdigheten på sextonhundratalet upphört att utdelas, hade Sverige saknat dylika inrättningar; men vid 1746—1747 års riksdag hade A. J. Höpken samt den framstående arkitekten Karl Hårleman föreslagit, att inhemska ordnar åter skulle införas. Förslaget, som närmast åsyftade att beröfva dylika utmärkelsetecken från främmande länder den allt för stora lockelse de nu utöfvade, vann sekreta utskottets bifall, och den 17 april 1748 instiftades med stor ståt serafimer-, svärds- och nordstjerneordnarna.

Ett vigtigare föremål för sina omsorger fann regeringen i rikets förhållande till grannstaterna. Visserligen fingo de mot Sverige synnerligt fiendtliga ministrame Guy Dickens och von Korff afresa på våren 1748, men den förre blef minister i Petersburg och den senare i Kjöbenhavn, och det var från dessa hof, som ofred nu ganska allvarsamt hotade. I synnerhet var kejsarinnan Elisabet förbittrad öfver, att hennes förhoppningar att genom Adolf Fredrik kunna bringa Sverige under Rysslands ledning blifvit gäckade. Genom en oförsynt förvrängning af ett uttryck i den nystadska fredsurkunden 89 Serafimerorden. sökte hon i stället tillegna sig rätt att vaka öfver upprätthållandet af 1720 års statsskick, och i augusti 1749 lät hon öppet förklara för den svenska regeringen, att hon vid det stundande tronskiftet ämnade besätta Finland för att på detta sätt hindra hvaije utvidgning af konungamakten. Under dessa hotande förvecklingar visade emellertid Tes-sin en ovanlig fasthet och klokhet. Rysslands oblyga anspråk afvisa-des med bestämdhet, ehuru utan öfvermod, och man företog förståndigt anlagda rustningar. Inom landet kunde ej heller de ryska stämplingarna erhålla något fotfäste, och äfven mössorna afbröto nu sin förbin- 90' Svärdsorden- 91- Nordstjerneorden.

delse med Ryssland. Dertill kom att Frankrike och Preussen samt efter hand de öfriga europeiska maktema afgjordt stälde sig på Sveriges sida.

Hvad som i synnerhet gjorde det ryska hotet betänkligt var, att Frederik V af Danmark, som 1746 efterträdt sin fader, konung Kristian VI, af fruktan för Adolf Fredriks arfsanspråk på Holstein visat lust att ansluta sigtill Ryssland. Att undanrödja denna stötesten mellan Sverige och Danmark blef derför Tessins och hans embetsbröders angelägnaste omsorg, och den 27 juli (7 augusti) 1749 kom slutligen, oaktadt kronprinsens motstånd, ett fördrag till stånd, hvari denne lofvade att mot ersättning afstå från sina anspråk. I följd häraf inträdde snart åter ett godt förhållande mellan de båda rikena, och för att ytterligare befästa det samma afslöts i januari 1751 en förlofning mellan den unge prins Gustaf och Frederik V:s dotter Sofia

Magdalena. Denna förbindelse var emellertid i hög grad stridande mot det svenska tron-följarparets önskningar, och äf-ven med afseende derpå hade Adolf Fredrik måst böja sig för riksråden. Men härigenom stördes det goda förhållandet mellan dessa och det unga hofvet, och genom kronprinsessans häftiga och lidelsefulla lynne blef brytningen allt mer och mer ohjelplig. Redan i och med sin seger vid 1746—1747 års riksdag synas hattråden hafva upp-gifvit alla tankar på en utvidgning af konungamakten, och då de nu måste befara att i den blifvande konungen finna en fiende, kunde de naturligtvis ännu mindre hysa benägenhet för något dylikt.

Sådan var ställningen, di konung Fredrik den 25 mars 1751 afled i en ålder af 75 år. I mer än tre årtionden hade han då burit Sveriges konunga-krona, men det oaktadt hade han aldrig varit något annat än en främling för sitt folk, hvars språk han ej ens någonsin blef fullt mäktig, och knappast torde någon svensk konung finnas, som mindre ingripit i landets öden än han. Till en väsentlig del var väl detta en följd af statsskicket, men svårligen skulle konungamakten sjunkit så djupt, om den regent, under hvilken detta statsskick erhöll sin egentliga utveckling, ej sjelf genom lättsinne och håglöshet hade bidragit dertill. Såsom enskild man egde konung Fredrik vid sidan af sina många svagheter äfven åtskilliga älskvärda egenskaper, men genom att helt och hållet göra sig till slaf under de förra forspilde han både sitt personliga anseende och sin makt såsom konung.

92. Gustaf 111 som barn.ADOLF FREDRIK

1751-1771.

Riksdagen 1751—1752.

Adolf Fredriks tillträde till regeringen. — Uppkomsten af ett hofparti. — Ständerna sammanträ da r lei 16 sept. 1751. — Adolf Fredriks konungaförsäkran. — Kröningen, den 26 nov. — Htfpken kanslipresident» - Statebristen. — Riksdagens afslntande, den 4 juni 1752.

agen efter konung Fredriks död underskref Adolf Fredrik en af rådet nppsatt konungaförsäkran,, ämnad att gälla till dess ständerna samlats, hvilket de sjelfva vid föregående riksdag önskat skulle ske på hösten 1751. Man trodde, kanske ej utan skäl, att det unga hofvet velat begagna tronskiftet för att söka åstadkomma en stats-hvälfning i syfte att utvidga konungamak te nr men om dylika planer varit å bane, tillintetgjordes de nu genom rådets åtgärd att låta den nye konungen afgifva en försäkran, som band honom vid det gamla statsskicket. Derigenom beröfvades också Ryssland hvarje förevändning att gifva verkställighet åt sitt hot med afseende på Finland, och då kejsarinnan nu i en officiel not till de främmande sändebuden vid sitt hof fann för godt att anmäla sin tillfredsställelse öfver, att hennes farhågor visat sig grundlösa, lade sig små-aiiigom svenska regeringens fruktan för fiendtligheter från rysk sida.

Den nye konungen lade till en början vid uppfyllandet af sitt embetes-pligter i dagen en ifver, som fördelaktigt afstack mot den likgiltighet, hvarvid man under konung Fredriks tid blifvit van, och en strömning af ny-raknad konungskhet genomgick i följd af tronskiftet den stora massan af folket, som icke med ovilja upptog ryktena om en utvidgning af den öfver böfvan kringskurna konungamakten. Ur denna grund framträdde allt tydligare ett hofparti, rekryteradt både från hattar och mössor, men särskildt bland rådets fiender och officerame. Själen i detta parti var naturligtvis len unga drottningen. Äfven rådet visade sig i början ganska undfallande för konungen, ehuru denne särskildt vid utnämningar uppträdde temligen sjelf-radigt. Ännu var man dock i allmänhet inom de politiska kretsarna långt ifrån benägen att vilja medgifva någon mera väsentlig förändring af statsskicket. Då envåldsplaner tycktes hota, började derför hattrådet med Tessini spetsen visa sig mera sjelfständigt emot konungen och fann härvid äfven understöd af flere mössor, hvilka, då frågan gälde sjelfva författningens bestånd, ej tvekade att bistå hattame. Härigenom blef partiställningen af annat slag än vanligt vid den riksdag, som sammanträdde i Stockholm den 16 september 1751. Hattarne tillsatte emellertid landtmarskalk (Henning Gyllenborg) ocli blefvo som vanligt genom adel och borgare herrar i sekreta utskottet Till deras parti hörde äfven de tre nya riksråd som nu utnämdes. Af dessa hade friherre Karl Gustaf Lövenhjelm, född 1701, i synnerhet varit en verksam befordrare af kattarnes ekonomiska hushållning, ansågs for öfrigt vara en skicklig jurist och hadc en tid varit justitiekansler samt före sitt inträde i rådkammaren uppstigit till president i svea hofrätt. Grefve Kl a' Strömberg, född 1698, hade mimlr* verksamt tagit del i partistriderna, men egde ett stort personligt anseende Friherre Karl Fredrik Schefhr var född 1715, hade oaktadt sin ungdom varit betrodd med åtskilligt vigtiga diplomatiska uppdrag och beklädde vid sin upphöjelse till rikråd den vigtiga platsen af sven>kt sändebud i Paris. Jemte sin brok Ulrik Scheffer var han en af partia mest framstående yngre förmågor.

Ständerna visade i böljan mycken vänlighet mot den nye konungen, men denne äfventyrade snart nog sin uppspirande folkgunst pa småaktiga bisaker. Snart bröto iit-veu partistriderna ut i full låga vid behandlingen af konungaförsäkran, som blifvit uppsatt genom stora sekreta deputationens försorg. Under sakens behandling i deputationen hade rådsherrarne blifvit tillkallade for att höras öfver förslaget, och det var vid detta tillfälle, som Tessin klart och tydligt uttryckte andan i det då varande statsskicket, ett »imperium monarehico-democraticum», h var uti rikets ständer ensamma ega makt och myndighet att bestämma de lagar efter hvilka riket* skall styras, rådsherrarnei äro ständernas fullmäktige, som i deras namn råda konungen, och konungen, som regerar efter ständernas vilja och rådets härpå grundade råd, har i sin höghet endast makten att godkänna och verkställa de maktegandes besluti Förslaget meddelades äfven konungen, som fann rådligast att endast gon några hi anmärkningar vid det samma. Då det sedan framlades för stånden sökte väl hofpartiet att på riddarhuset uppröra en häftig storm deremoU men detta blef utan verkan, dä de tre ofrälse stånden genast och enhällig!

93. Kounng Adolf Fredrik (1710—1771godkände förslaget, hvarefter adeln utan omröstning antog det samma. Den 25 noyember 1751 erhöll den nya konungaförsäkran konungens underskrift.

Liksom konung Fredriks förklarade den samma, att ständerna skulle vara fria från sin ed, om konungen

öfverträdde författningen, samt öfverlemnade it riksdagen en oinskränkt lagstiftningsrätt. För öfrigt innehöll den i huf-rudsak blott ett upprepande af de gällande grundlagarnas stadganden, och ie tillägg till dessa som deruti förekommo afsågo i allmänhet blott att åväga-

14. Spiran. 95. Kronan. 96. Lilla kronan. 97. Svärdet.

94—100. Svenska riksregalierna.

Fr&n 1500- och 1600-talen (till en del ändrade under 1700-talet).

iringa en större tydlighet. Sålunda stadgades nu uttryckligen, i enlighet med ivad förut varit häfd, att rådet vid högre embetens tillsättande egde att lppsätta tre på förslag, samt att konungen vid besättande af lägre embeten kunde afvika från de af myndigheterna upprättade förslagen, men att frågan i sådant fall borde afgöras i rådet. Regeringsformens stadgande, att fyra stånds samtycke fordrades till nya privilegiers utfärdande, utsträcktes nu äfven till hvaije ändring af gällande privilegier. Deremot lemnades frågan, huru rida ständerna vid kanslipresidents utnämnande skulle sätta tre eller, såsom hittills varit vanligt, blott en på förslag, äfven här oafgjord.101. Adolf Fredriks sigill.

Den 26 november 1751 firades konungens och drottningens kröning i Stockholm, dervid åtskilliga personer, bland andra skalden Dalin och Plom-grens barn, upphöjdes i adligt stånd samt talrika ordensutnämningar egde rum.

Derefter vidtog åter partistriden, mest framkallad af den mindre sekreta deputationen, der de republikanska ideerna, förfäktade af Ulrik Scheffer, Hermansson, biskopen i Åbo Brovallius med flere, egde siti starkaste fotfäste. Denna deputation företog sig m egenmäktigt att handlägga ärenden som rörde författ-ningsfrågan och att leda dem i sin anda. Tessin hade redan vid riksdagens böljan inlagt ansökan om afsked från sina embeten, och detta gaf deputationen anledning att inlåta sig på frågan om kanslipresidentens tillsättande. Den tillstyrkte att hädanefter endast en person skulle föreslås till utnämning hos konungen. Förslaget väckte naturligtvis nya strider i stånden, men försvarades segerrikt af hattarne. Dä det

härvid i prestestandet från motpartiets sida yttrades, att ständerna lika väl som konungen kunde misstaga sig om den persons lämplighet som föreslagits till kanslipresident, framkom Brovallius med det märkliga pa-

1AO ståendet, att >den

102. Biksdaler 1751.

Med Adolf Fredriks Talspråk: Salu» publica salu» mea (Allmänt väl, mitt väl), ideen, att stauder

kunna fela, är emot

rikets fundamentallag.» Förslaget blef äfven antaget af de tre högre standen. I bondeståndet åter afslogs det samma. I detta stånd hade hofpartiet

under ledning af den sluge och verksamme Johan Persson från Tuna vunnit öfverhand öfver den forfatt-ningstrogne talmannen Olof Håkansson.

Mellan hofvet och rådet var nu brytningen fullständig och upp-penbar, och stormiga upptraden 103. Orc silfverinynt 1751. föreföllo i synnerhet mellan Lovisa

Ulrika och Tessin. Mindre sekreta deputationen blandade sig äfven i denna sak och förehade åtskilliga öfverläggningar om lämpligaste sättet att häfta söndringen. Härvid antog den ett af Brovallius författadt betänkande »omirriga begrepp rörande fundamentallagen», som öppet och hänsynslöst predikar den republikanska läran om all makts ursprung från folket och dess uteslutande utöfning genom ständerna samt ännu ytterligare utvecklar påståendet om dessas ofelbarhet. Skriften, som är en af frihetstidens märkligaste statshandlingar, gillades till sina grundsatser af sekreta utskottet, men blef icke vidare använd. Icke bidrog den emellertid att åstadkomma försoning mellan partierna eller mellan konungen och rådet. Inom adeln lyckades också hofpartiet, hvars talan här icke utan framgång fördes af Erik Vrangel, en son till det 1739 utnämda

riksrådet af samma namn, af Erik Brahe, Lars Kagg med flere, att bereda rådsherrarne åtskilliga obehag. Väl funno dessa medhåll hos sekreta utskottet, men fåfänga voro deremot alla deras försök att förmå konungen att inför ständerna gifva dem en förtroende-forklaring.

Tessin hade emellertid förklarat sig benägen att bibehålla sin plats såsom rådsherre samt kronprinsens guvernör, men fasthöll vid sin begäran om afsked från kansli-presidentskapet. Det blef honom slutligen beviljadt (den 13 mars 1752), och till hans efterträdare ut-nâinde sekreta utskottet dagen derefter enhälligt A. J. Höpken, hvilkens val äfven gillades af stånden. Till minister i Paris efter K.

F. Scheffér utsåg rådet samtidigt mot konungens vilja Ulrik Scheffer.

Ehuru hattarne sålunda vid denna riksdag bibehöllo sitt välde, enär de bundit sin sak samman med den så kallade frihetens och fort det bestående ståndsväldets talan, angrepos dock flere af partiets svaga sidor, särskildt de, i hvilka den så kallade sekretessen blomstrade. Den ena af dessa var deras benägenhet för hemliga angifvelser och utomordentliga domstolar, den andra deras äfventyrliga statshushållning och finanspolitik. Det förra missbruket klandrades skarpt och fann intet medhåll hos ständerna, som beslöto en skrifvelse till k. maj:t med anhållan, att alla extra domstolar skulle afskaffas och ingen dragas från det forum, der han enligt lag vore berättigad att dömas. I sammanhang dermed beslöts, att hvarje anklagad skulle få veta sin angifvares namn.

Finanserna voro dock hattames sårbaraste punkt. Kriget och understödet åt den inhemska industrien hade bragt dem i en förskräcklig oreda och framkallat en betänklig statsbrist. Häröfver uppstod nytt buller vid riks-

104. Drottning Lovisa Ulrika

(1720-1782).dagen, och först i dess sista timme lyckades man reda sig ur svårigheten pa det sätt, att man uppsköt betalningen af de gamla lånen till banken, upptog nya sådana, beräknade inkomsterna högre och för öfrigt beslöt »jemka» åtskilliga utgifter. Allt detta afgjordes af sekreta utskottet, som noga aktade sig att gifva stånden någon inblick i den betänkliga ställningen.

Riksdagen, som afslutades den 4 juni 1752, utmärkte sig framför de föregående genom en viss anda af for-sonlighet mellan de gamla partierna, hvilka nu, såsom anmärkts, icke heller intagit sin vanliga ställning. Inga politiska förföljelser förekommo, och de licentierade riksråden Akerhjelm och Bjelke hugnades af ständerna, den förre med en pension och den senare med en förtroendeförklaring. Till partihvi-lan bidrog väl äfven, att den utrikes politiken vid denna riksdag saknade all betydelse. Efter Rysslands of van om-105. Tomas riomgren talade uppträdande fans knappast nå-

got annat val än att bibehålla det franska systemet. Men om förhållandet mellan hattar och mössor sålunda var mindre spändt än på länge, sä efterlemnade deremot riksdagen i den mellan konung och rad uppkomna söndringen ett ej mindre farligt och förderfligt orosfro.

Hofvets försök att utvidga konungamakten. — Riksdagen 1765—1756.

Ailalr Fredriks re*a till Finland, juni-ang. 1752. — Införandet af den nya stilen 1758. — Stockbito

slott fullbordad!. — Stridigheter mellan konungen och rådet. — Riksdagen sammanträder, okt 175a. -Ständerna skiljedomare mellan konungen och rådet. — Oroligheter i bondeståndet och ständernas konnis-

gfon. — Prinsames uppfostran. — Tjenstebctänkandet. — Namnstämpeln. — Juvelsaken. — Revolutionsförsöket. — Riksakten. — Riksdagen aMutas, den 21 okt. 1756.

Omedelbart efter riksdagens slut afseglade Adolf Fredrik till Finland,

der han besåg de befästningsarbeten, som under den snillrike Augustin E lirens värds ledning sedan 1740 pågingo utanför Helsingfors och af hvilka frukten blef det väldiga klippfästet Sveaborg. Återvägen togs norromBottnen, och efter två månaders bortovaro återkom konungen till Stockholm den 10 augusti 1752. Den förtjusning, som det kungliga besöket uppväckte' i Finland, hvars fastland ej sedan Gustaf II Adolfs tid varit beträdt af någon svensk konung, torde i ej ringa mån hafva bidragit till att hos finnarne utplåna den misstämning

mot det gamla moderlandet, som det sista krigets olyckor varit på väg att framkalla.

Med år 1753 genomfördes i vårt fädernesland en förändring, som visserligen ej är af politisk vigt, men dock både för det enskilda och borgerliga, lifvet egde en ej ringa betydelse. Fastän den förbättring af den julianska kalendern, som påfven Gregorius XIII låtit verkställa (se ofvan del. III), småningom antagits äfven af de flesta protestantiska stater l, hade dock Sverige: hittills fasthållit vid den gamla felaktiga tidräkningen, hvaraf följden blifvit, att man här sedan 1700-talets början kommit ej mindre än 11 dagar efter det öfriga Europa. Yid 1751—1752 års riksdag beslöto ändt-ligen ständerna den gregorianska kalenderns eller den så kallade nya stilens antagande, och i kraft af en kunglig förordning af den 24 februari 1752 genomfördes förändringen i början af det följande året, i det man omedelbart efter den 17 februari räknade den 1 mars. — Yid denna tid hade omsider arbetena på det kungliga slottet i Stockholm framskridit så långt, att hofvet dit kunde inflytta. Det stora företaget, hvilket såsom ofvan är berättadt (del.

IV) börjats af Nikodemus Tessin den yngre omedelbart efter slottsbranden 1697, men sedermera måst afbrytas af brist på medel, hade 1728 åter upptagits under ledning af Karl Gustaf Tessin samt Karl Hårleman. Den sist nämde tillhör dock näst den förste grundläggaren äran af den härliga bygnaden, hvars uppförande han såsom öfver-intendent efter Karl Gustaf Tessins inträde i rådet ensam förestod och som han äfven före sin död (1753) hade tillfredsställelsen att i det närmaste se-fullbordad.

106.

Augustin Ehrensvärd (1710-1772).

1 I Spanien, Italien och Portugal tog den nya tidräkningen sin början med den 15 oktober 1582; i Frankrike med den 20 december 1582; i det katolska Schweiz och det katolska Tyskland på olika tider nnder året 1583; i Böhmen med den 17 janunri 1584; i Polen med den 1 januari. 1586; i Ungarn med den 1 januari 1587; i Danmark och det protestantiska Tyskland med den 1 mars 1700; i det protestantiska Schweiz med den 12 januari 1701; i Storbritannien med den 14-september 1752. I Ryssland och Grekland följes fortfarande den gamla stilen.Efter konungens hemkomst från Finland utbröt oenigheten mellan honom och rådet i full låga, förnämligast med afseende på rätten att utnämna ämbetsmän. Denna fråga var icke ny. Den hade sin grund i regeringsformens tvetydiga stadgande, som tillerkände konungen rätt att fritt utnämna <le högre embetsmännen, men tillika gaf rådet makt att på temligen obestämda grunder genom votering omintetgöra utnämningen. Hvad som gaf tvisten dess egentliga betydelse, var den starka byråkratiska prägel som utmärkte frihetstidens samhällsskick. Adeln, den förnämsta delen af den nu allsmäktiga riksdagen, var efter reduktionen för sin utkomst nästan uteslutande hänvisad till statens tjenst; inom borgarståndet var embetsmanna-intresset starkt representeradt genom borgmästarne, hvilka, ehuru de ej längiv voro sjelfskrifna såsom riksdagsmän, dock ofta af sina städer uts&gos dertill och om också presterne intogo en annan ställning än de civila och de militiira tjenstemännen, så utgjorde dock äfven de en embetsmannaklass. Då de*a stånd voro de egentliga maktegande, blefvo derför frihetstidens regeranJ* •ständer egentligen ej något annat än en regerande byråkrati, och att under sådana förhållanden frågan om tjenstetiilsättningar skulle erhålla en egendomlig vigt, är lätt att inse. En oinskränkt utnämningsrätt skulle för konungen öppnat en möjlighet att på ständerna utöfva ett inflytande, som foga öfverensstämde med samhällsskickets anda, och å andra sidan låg det i saken* natur, att de vid riksdagen herskande embetsmännen, hvilkas personliga fordelar på det närmaste berördes af nästan hvarje tjenstetillsättning, skulle vara utsatta för frestelsen att allt för mycket syselsätta sig med dylika frågor, liksom äfven att härvid den byråkratiska uppfattningen af tjensteåldern eller den så kallade »ancienniteten» såsom den förnämsta befordringsgrunden lätt kunde, .göra sig gällande. Redan under konung Fredriks regering hade befordringsfrågor vid åtskilliga tillfällen föranledt förvecklingar mellan konung och rid samt regering och ständer, men ännu mer brännande blef denna sak, då konungen nu ansågs åsyfta en utvidgning af sin makt. Att Adolf Fredrik rid tjenstetiilsättningar ofta nog lät sig ledas af partisinne och obehörigt sido-inflytande, låter sig ej heller förnekas, men å andra sidan böljade äfven riksråden allt mera ensidigt fasthålla vid anciennitetsgrundsatsen. Ehuru konungen vid de flesta embetens bortgifvande egde laglig rätt att gå utom foralaget, företogo de sig nämligen nu att genom votering omintetgöra

en mängd utnämningar, vid hvilka detta med afvikande från nämda grundsats egt rum. Emellertid nekade konuugen vid dylika fall att i stället utnämna någon annam och då han äfven i andra regeringsärenden vid hvilka han blifvit öfverrostad böljade vägra sin underskrift och sålunda försökte omintetgöra regeringsformens stadgande, att de riksvårdande ärendena skulle afgöras enligt de flesta rösterna, hotade hela regeringsmaskineriet att afstanna. Ställningen förvärrades ytterligare genom att hofvet i småsaker visade rådsherrarne en missaktning, for hvilken dessa voro ganska känsliga. I synnerhet var detta fallet med Tessin; och efter ett stormigt uppträde med konungen och drottningen förklarade han i; början af år 1754, att han ej vidare ämnade taga någon befattning med kron-prinsens uppfostran samt lemnade hofvet, hvarefter konungen med rådets samtycke förordnade riksrådet Strömberg att förestå hans plats. Striden gick ut bland allmänheten, som genom ströskrifter från begge hållen fick satta sig in i tvistefrågorna. Rådets och det bestående samhällsskickets talan fördes i främsta rummet af tidskriften »Ärlig svensk», som i februari 1755 böljade utgifvas. Dess författare var okänd, men kanslirådet Oelreich, hvilken tjenstgjorde såsom censor librorum \ ombestyrde utgif-vandet. Arbetet väckte ett oerhördt uppseende och framkallade en mängd motskrif-ter, hvilka likväl endast kunde spridas i handskrift, då det herskande partiet inga- 107- Dukat 1754.

lunda var villigt att åt olika tänkande medgifva samma tryckfrihet, på hvilken det för egen del gjorde anspråk. Hvad som i synnerhet bidrog till att gifva striden mellan konung och råd dess bittra skaplynne var drottningens inflytande. Hon var den, som egentligen eggade Adolf Fredrik till motstånd, och allt lidelsefullare hängaf hon sig härunder åt tanken att kunna förödmjuka rådet och utvidga konungamakten. För att nå detta mål sökte hon erhålla Frankrikes understöd, men det franska sändebudet, som ansåg sitt hofs inflytande i Sverige vara bäst betryggadt genom hattarnes välde, gaf ett afböjande svar. Inom landet kunde hon deremot, åtminstone till en viss grad, räkna på understöd hos det parti, som tillgifven-liet för konungaparet eller ovilja mot hattrådet samlat kring tronen och hvars förnämsta medlemmar voro den ofvau omtalade Erik Vrangel, gref-varne Adam Hom, Johan Ludvig Härd och Nils Bjelké, alla tre söner af de 1738—1739 störtade riksråden, grefve Erik Brahe, hofmarskalken friherre Gustaf Jakob Horn af Rant-zien, en brorson till den 1730 aflidne rådsherren H. R. Hom, samt kronprinsens lärare skalden Dalin.

Nästan alla dessa hade ursprungligen tillhört mösspartiet, och ehuru de egentliga medlemmarne af detta parti voro föga benägna för en förändring af statsskicket, kunde dock hofvet hoppas att i sin kamp mot riksråden älven hos dem finna medverkan.

108. Karl Hårlemnn (1700-1753).

1 SS kallades den embetsman, som egde att granska utkommande arbeten, innan de offentliggjordes.109. Stockholms slott, vestra fasaden,

Å andra sidan slöto sig hattarne allt fastare tillsammans omkring rådet

till dettas' och det bestående samhällsskickets försvar. Såsom en af deras förnämsta män framstår från denna tid grefve Fredrik Axel von Ferseu.Son af presidenten Hans von Fersen, som varit en af hattpartiets grundläggare, tillhörde han det samma redan genom sin börd och hade dessutom under en flerårig tjenst vid Frankrikes härar ytterligare befästs i dess grundsatser. Genom denna anställning hade han dock länge hindrats från ett verksammare delta-

110. Stora galleriet i Stockholms slott.

gande i partistriderna, men så framstående voro både hans samhällsställning och personlighet, att, då han 1753 vid 34 års ålder lemnade den franska krigstjen-sten, han genast kom att på den politiska skådebanan intaga en af de mest framstående platserna. Från konungaparet, som under konung Fredriks sistaår motarbetat hans utnämning till generalmajor, aflägsnade honom både personliga skäl och politiska grundsatser.

111. Stockholms slott, slottskapellet.

En annan personlighet, som äfvenledes från denna tid börjar ådraga sig uppmärksamhet, var öfverstlöjtnanten Karl Fredrik Pechlin, en af demest opålitliga och ränkfulla statsmän, som vår historia har att uppvisa. Att det bestående statsskicket, som erbjöd ett vidsträckt fält för allsköns hemliga stämplingar, skulle i en man af sådant skaplynne ega en ifrig anhängare, låg i sakens natur, och det är derför lätt förklarligt, att man vid denna tid finner honom såsom en verksam deltagare i hattarnes rådslag.

På båda sidor rustade man sig med synnerlig ifver till den stundande riksdagen, vid hvilken det var tydligt, att den afgörande striden skulle komma att utkämpas. I midten af oktober 1755 sammanträdde ständerna. Såsom hofpartiets kandidat vid landtmarskalksvalet uppträdde Erik Brahe, men be-

112. Stora trappuppg&ugen i Stockholms slott.segrades af Fersen, hvilken vid denna riksdag blef hattarnes egentlige ledare. Dock hade Brahe erhållit mer än två femtedelar af de afgifna rosterna. I presteståndet förde erkebiskop Henrik Benzelius vanligen ordet, i borgarståndet blef Kierman talman, bönderue valde äfven nu Olof Håkansson. Af de gamla mera framstående riksdagsmännen saknades Brovallius och Plom-gren som aflidit, men äfven Serenius, som hattarne denna gång lyckats utestänga. Hattarne blefvo åter herrar i sekreta utskottet, och fyra nya riksråd som nu tillsattes — K. O. Hamilton, O. Fleming, K. Lagerberg och G. Ruijth — tillhörde alla deras parti.

Den första partifrågan angick »Ärlig svensk», som med anledning af ett personligt utfall mot Ungern-Stemberg anklagades inför stånden, men

113. Takmålning: från slottskapellet i Stockholms slott. Af Taraval.

med ifver försvarades af hattarne. Snart drogs dock uppmärksamheten till ett ärende af långt vigtigare natur. I början af november 1755 kallade nämligen både konungen och rådet genom särskilda skrifvelser ständerna till skiljedomare i den mellan dem uppkomna tvisten. Med anledning häraf nedsattes en stor sekret deputation af 250 personer, och denna stälde sig helt och hållet på rådets sida, i det den i skarpa ordalag uppvisade det grund-lagsstridiga i, att konungens samtycke skulle vara erforderligt för giltigheten af de beslut, som genom omröstning fattats i rådkammaren. Adeln och bor-garne antogo oförändradt detta betänkande, det forst nämda ståndet dock först efter en het strid med hofpartiet. Prester och böuder gillade val i huf-vudsak deputationens utlåtande, men mildrade det dock betydligt till formen,och sedan borgame efter någon jemkning anslutit sig till dessa ändringar, blef ständernas utlåtande uppsatt i enlighet härmed. Emellertid hade hofpartiet och äfven konungen personligen i hemlighet bearbetat en mängd bönder, och då en beskickning från de fyra stånden den 29 november skulle till konungen frambära dessas svar, uppstod i bondeståndet ett häftigt tumult, i det de kungligt sinnade böndeme med våld sökte hindra, att några ombud af-sändes från ståndet. Talmannen och sekreteraren blefvo misshandlade, och först genom landtmarskalkens och de öfriga talmännens mellankomst stillades oväsendet, hvarefter beskickningen afgick.

Denna händelse kom att medföra vigtiga följder. Hattarne genomdrefvo nämligen, att en ständernas kommission under H. J. Vredes ordförandeskap och med den hétsige borgmästaren Renhorn såsom åklagare nedsattes att döma öfver orostiftarne, och sålunda hade hofvets fiender till sitt förfogande nu erhållit det fruktansvärdaste af alla partivapen — en öfver vanliga rättegångsformer upphöjd utomordentlig domstol. Af de bönder som uppfört sig våldsammast lyckades en med konungens bistånd undkomma, men tvenne blefvo genast fängslade. Kommissionens verksamhet utsträcktes snart till alla politiska förbrytelser; och dess undersökningar togo en sådan vändning, att flere personer, bland dem Erik Vrangel, funno sig föranlåtna att fly till Norge. Men åtskilliga andra som gått hofpartiets ärenden, såsom den sedan förra riksdagen bekante Johan Persson från Tuna, blefvo efter hand tagna i fångsligt förvar.

Då den skräck som härigenom förorsakades allt mera bröt hofpartiets motståndskraft vid riksdagen, blefvo hattame i stånd att tillfoga konungamakten och dess innehafvare ytterligare förödmjukelser. Så drogs nu den mellan Tessin och hofvet uppkomna brytningen under ständernas skärskådande och blef för dessa en anledning att på det hänsynslösaste och för konungaparets känslor mest sårande sätt använda den makt att bestämma öfver de kungliga barnens uppfostran som regeringsformen tillerkänt dem. Kronprinsens hela omgifning förändrades.

Hans underguvernör, Nils Bjelke, måste nedlägga sin befattning. Dalin, som ådragit sig hattarnes synnerliga förbittring genom att biträda drottningen vid hennes försök att vinna Frankrike för sina planer, blef formligt afsatt från sitt lärarkall samt förbjuden att visa sig vid hofvet. Guvernörsembetetöfver prinsarne fråntogs Strömberg, och sedan Tessin på egen begäran och i artiga ordalag af ständerna erhållit sitt afsked, utnämdes K. F. Scheffer (februari 1756) af sekreta utskottet i uppenbar strid med de kungliga foraldrarnes önskningar till hans efterträdare. Dessutom utfärdades af ständerna utan konungens hörande en af Hermansson författad stadga för den nye guvernören, och hvad som deri i synnerhet ålades denne var att hos sina läijungar söka inskärpa, »att konungar födas menniskor, men icke konungar, att dera* värdighet har sitt första ursprung ifrån folkets godtfinnande, att derför folket eger en obestridlig rättighet att för sig behålla af den högsta makten och dess medförda rättigheter så mycket, som det till sin egen och samhällets nytta och bestånd nödigt pröfvar», med flere dylika »till regeringssättet lämpade» åsigter.

Ej nöjdt med att frågan om konungens och rådets inbördes förhållande

115. Henrik Benzelius 116. Olof von Dalin

(1889-1758). (1708-1763).

genom ständernas ofvan omtalade skrifvelse blifvit i princip afgjord till det sist nämdas fördel, ansåg det vid riksdagen herskande partiet dessutom nödigt att genom särskilda föreskrifter ytterligare binda konungens händer. I synnerhet ville man hindra honom från all godtycklighet vid tjensters bortgif-vande, men för att nå detta mål kunde man ej finna på någon bättre utväg än att till allmänt gällande lag upphöja den for allt friskare lif inom förvaltningen och armeen förderfliga grundsatsen om tjensteåldern såsom uteslutande befordringsgrund. Den sekreta deputationen, som fått sig uppdraget att granska de särskilda befordringsfrågor, hvarom konungen och rådet ej kunnat enas, tog sig nämligen häraf anledning att utarbeta en under namnet tjenstebetänkandet bekant lagförklaring, hvilken i maj 1756 förelädes ständerna och den 23 november 1756 utfärdades såsom gällande lag.Begreppen skicklighet, erfarenhet och förtjenst, hvilka enligt-regeringsformen skulle vid embetens besättande tagas i betraktande, bestämmas här på sådant sätt, att med skicklighet menas »teoretisk kunskap och studier»r med förtjenst och erfarenhet åter en och samma sak, eller hvad »man med/ andra ord kallar tjensteår och meriter». Med afseende på personer, som forst inträda i rikets tjenst, skulle den första befordringsgrunden gälla, med afseende på dem som redan voro anstälda endast den sist nämda, enär »rätt förtjenst i sig sjelf innebär skicklighet». Såsom skicklig i denna mening borde åter hvaije embetsman anses, »då det ej kan bevisas, att han är oskicklig», och under sådana förhållanden blifva naturligtvis »tjensteår den säkraste måttstocken», så att »den, som deraf eger de mesta, måste ock ega den mesta förtjensten». Enligt denna grundsats borde vederbörande embetsverk upprätta sina förslag, och då det hittills varit lag, att vid besättande af militär-tjenster från löjtnant till och med major öfversten blott föreslagit den äldste inom regementet, men konungen kunnat gå utom förslaget, stadgades nu, att om någon sökande från annat regemente vore äldre och mera fortjent än den af öfversten föreslagne, skulle rådet äfven föreslå den först nämde samt konungen blott ega att välja mellan dessa två. Någon annan rätt att gå.

utom förslaget omtalas ej och kunde hädanefter ej gerna komma i fråga, då-hvaije afvikande från ett enligt dessa grundsatser upprättadt förslag måste innebära en afvikelse från tjensteårsgrundsatseu samt rådet i sådant fali naturligtvis var skyldigt att använda sin utvoteringsrätt. — Men äfven inom förslaget ville man ej medgifva konungen oinskränkt valfrihet. För det fall, att någon tre gånger varit föreslagen till samma sysla utan att af konungen blifva nämd, stadgades nämligen, att han tredje gången skulle icke dess mindre erhålla fullmakt samt derefter, så snart syslan blefve ledig, få utan vidare tillträda den samma.

Emellertid var det tänkbart, att konungen äfven framdeles kunde vägra, sin underskrift, då han af rådet blifvit öfverröstad. Tack vare konung Fredrik egde man dock redan ett medel, hvarigenom en dylik vägran kunde göras oskadlig, nämligen den kungliga namnstämpeln, och hofvets fiender tvekade nu ej att mot Adolf Fredrik begagna sig af detta vapen, som hans företrädares svaghet och håglöshet lemnat i deras händer. På den sekreta deputationens förslag förklarade ständerna genom en skrifvelse af den 26 maj 1756, att då konungen ej kunde

förmås att meddela sin underskrift på ett regeringsbeslut, skulle hans namn ditsättas medelst en stämpel. Ne-hade konungen att tillsätta en tjenst, då hans egen utnämning blifvit omintetgjord, skulle rådet ega rätt att med namnstämpelns tillkjelp utfärda fullmakt nt den äldste på forslaget.

^ Naturligt var att alla dessa åtgärder af riksdagen, hvarigenom hofvets förhoppningar om en ökad makt och om rådets förödmjukande på det mest fullständiga sätt tillintetgjordes, skulle uppfylla konungen och ännu mer Lovisa Ulrika med harm och förbittring. Ja, så lifligt verkade dessa känslor, att Adolf Fredrik nu till och med förmåddes att uppgifva den sjelfständiga hållning mot Kyssland, som han hittills satt en ära i att ådagalägga. Genom grefve Adam Horn, som vid nyårstiden 1756 afgick på en beskickning till Petersburg, lät han nämligen i hemlighet anhålla om kejsarinnan Elisabete bistånd mot hattpartiet, dervid erkännande, hvad som förut med så mycken

stolthet förnekats från svensk sida, att det förnämligast var genom henne, som han kommit i besittning af sin tron. Att Elisabet, hvars föregående ovilja mot Adolf Fredrik i väsentlig mån förorsakats af blotta misstanken, att han eftersträfvade en större makt. nu sjelf skulle vilja förhjelpa honom dertill, var dock föga rimligt, och hela följden af detta försök, hvarom åtskilliga rykten snart spridde sig i Sverige, blef, att förbittringen mot hofvet ännu mer tilltog.

I samma mån spänningen sålunda å ömse sidor växte, började Lovisa Ulrika allt mer liängifva sig åt tanken att genom en revolution söka ernå, hvad som tydligen ej pu laglig väg stod att vinna. I synnerhet blef detta fallet, sedan ständerna genom sina åtgärder med afseende på de kungliga barnens uppfostran äfven sårat hennes känslor såsom moder, och det inflytande, hon utöfvade på sin gemål, var sådant, att denne åtminstone ej helt och hållet motsatte sig hennes plauer. Till en revolution behöfdes emellertid framför allt penningar, och för att anskaffa sådana lät drottningen genom en af sina bröder i Tyskland pantsätta sina juveler, bland hvilka äfven befann sig eu samling, som Tessin under förmälningshögtidligheterna i Berlin haft i uppdrag att framlemna, och som Lovisa Ulrika i följd af det sätt hvarpå öfver-lemnandet skett alltid betraktat såsom sin egendom.

Emellertid hade motpartiet fattat misstankar om denna sak, och den 6 april 1756 anhöll sekreta utskottet hos konungen att få företaga en inventering .af de rikets juveler, som till begagnande blifvit öfverlemnade åt hans gemil. Drottningen förklarade emellertid, att hon ej ämnade underkasta sig en dylikom misstroende vitnande eftersyn, men att kronjuvelerna skulle utbrytas och återlemnas, emedan hon hädanefter ansåge sig »för god att bära dem». De så kallade berlinjuvelerna påstod hon deremot vara sin enskilda egendom, hvarfbr ständerna med dem ej hade något att skaffa. Sekreta utskottet var dock af annan mening, och sedan det anmält saken för ständerna, uppstod mellan dessa och konungen en synnerligt obehaglig skriftvexling, hvari drottningens person ingalunda skonades, och som genom den nu utkommande riks-dagstidningen bragtes till allmänhetens kännedom. Den 3 juni återlemnades härunder, utbrutna ur sina infattningar, de af drottningen såsom rikets tillhörighet erkända juvelerna, och sedan hon lyckats återfå berlinjuvelerna, blefvo äfven dessa den 22 juni öfverlemnade till ständerna.

Samtidigt härmed inträffade emellertid en afgörande vändning, hvarigenom hofvets och ständernas inbördes tvister bragtes till ett hastigt slut. Under

119. Rydboholm i 1'pland.

hela våren 1756 hade åtskilliga revolutionsforslag af handlats mellan drottningen och hennes förtrogne. Enligt ett af dessa, livars upphofsman var den ofvan omtalade grefve Hård, skulle hela den kungliga familjen i hemlighet begifva sig till Upsala för att derifrån med bistånd af en tillgifven truppstyrka angripa hufvudstaden, och orsaken, hvarför denna plan ej kom till utförande, skall endast hafva varit, att konungen under våren föll i en häftig sjukdom. I stället yrkade Lovisa Ulrika åtskilliga gånger, att man genom ett upplopp i sjelfva Stockholm skulle söka öfvermanna ständerna, men på något sådant lyckades hon ej förmå konungen att inlåta sig. Slutligen uppgjordes en ny, fullständig revolutionsplan af grefve Hård i samråd med hofmarskalken friherre Horn. Afsigten var denna gång att söka vinna anhängare bland den lägre befolkningen samt garnisonsregementena i Stock-holm. Sedan artillerigården med dessas tillhjelp blifvit intagen, skulle man formå konungen att begifva sig

dit, hvarefter hattames förnämsta man skulle fängslas, riksdagen upplösas och en ny sammankallas till någon annan ort Kaptenerne Stålsvärd och Puke, en värdshusvärd vid namn Ernst Angel, som förut varit löpare vid hofvet, en for detta underofficer Christiemin med flere voro verksamma för att vinna anhängare. Att Brahe varit invigd i förtroendet är sannolikt, men sjelf har han förnekat det. Säkert är dock, att han gifvit hofvet penningförskott till dess hemliga planer samt vid ett besök på sin egendom Rydboholm sjelf tillika med Puke förfärdigat en mängd patroner, som åtminstone af de öfriga samman sv urne voro ämnade att användas vid revolutionsförsöket. För drottningens kännedom om'planen saknas säkra bevis.

Ännu voro ej alla förberedelser vidtagna, då Ernst Angel på aftonen den 21 juni företog sig att sätta upploppet i gång. Horn, Brahe och Hård, hvilka genom Puke och Stålsvärd erhöllo underrättelse om hans tilltag, skyndade att afstyra det samma. Innan detta hunnit ske, hade emellertid den ofvan omtalade Christiemin redan vändt sig till en gardeskorporal vid namn Schedvin med förfrågan, om dennes manskap ville vara sin konung troget, »i fall det kommenderades att lägga an». Schedvin gaf ett jakande svar, men anmälde genast saken för sin löjtnant, grefve L. V. Creutz. Denne, som ifrån att liafva varit en anhängare af hofvet blifvit en af dess häftigaste vedersakare, skyndar genast till landtmarskalken, hvilken, befarande ett våldsamt utbrott, genom Pechlin låter uppbåda en mängd adelsmän, under det Augustin Ehrensvärd, nu chef för artilleriet i hufvudstaden och äfvenledes underrättad om, hvad som var på förde, hastigt sätter artillerigården i försvarsskick. Emellertid förflöt natten lugnt, såsom naturligt var, då de nämda herrarne sjelfva förhindrat upploppets utbrott, men den ledtråd man funnit blef derfor ej lemnad obegagnad. Christiemin häktades; Creutz inberättade kvad som tilldragit sig för ständernas kommission, och sedan denna af sekreta utskottet befullmäktigats att på allt sätt och utan att låta binda sig af laga former söka utreda saken, fängslades Puke, Stålsvärd, Ernst Angel jemte trenne andra underordnade deltagare i sammansvärjningen. Konungen och drottningen, som på morgonen den 22 juni 1756 rest ut till Ulriksdal för att ej behöfva vara närvarande vid juvelernas öfveflemnande, erhöllo der underrättelse om ett par af dessa häktningar samt förmåddes häraf att samma afton återvända till staden. Den syn som här mötte dem var ej egnad att stilla deras oro: vakterna voro fördubblade, kanoner uppstälda på Norrmalms (Gustaf Adolfs) torg, och en mängd adelsmän patrullerade på gatorna. Konungen, som fruktade för sin personliga säkerhet, lugnades väl något genom ett besök af grefve Fersen, men både han och drottningen tillbragte natten utan att söka någon hvila. Den 23 juni inställdes friherre Horn för kommissionen och fängslades, och den följande dagen fördes Puke och underofficeren Gabriel Mozelius till den så kallade rosenkammaren, en iskall, till en del med vatten fyld håla i den så kallade smedjegården, der de underkastades tortyr. Mozelius uthärdade blott en stund, Puke längre, men slutligen aflade han enbekännelse hvaraf följden blef, att Brahe den 25 juni togs i fångsligt förvar. Om sin vän och välgörare Hård kunde han deremot ej förmås att meddela några upplysningar, tills dennes andel i sammansvärjningen den 27 juni röjdes genom Stålsvärds bekännelse. Då hade likväl Hård redan räddat sig genom flykten.

Åt den gjorda upptäckten drog man ej i betänkande att gifva den största möjliga offentlighet. Den 25 juni mottogo ständerna af kommissionen underrättelse derom, och genom riksdagstidningen af samma dag tillkännagafs för allmänheten, att en anläggning varit å bane att »med väpnad hand öfver-raska riksens ständer och med våld göra ändring uti lagar och regeringssätt». Öfver hela riket hölls en tacksägelsegudstjenst, och tillika föreskrefs, att en lylik skulle till minne af frihetens räddning allt framgent firas på midsommarsdagen. Sammansvärjningens upptäckare erhöllo af ständerna frikostiga belöniugar: Creutz upphöjdes till öfverste, och Schedvin hugnades med adel-jkap, löjtnantsfullmakt och 100 000 daler kopparmynt till inköp af ett. fideikommiss. Mot deltagarne i sammansvärjningen rådde deremot en häftig förbittring som ännu mer ökades, då det upptäcktes, att skrifter, innehållande lppmaningar till ett nytt daluppror, införts från Norge, der Erik Yrangel fortfarande uppehöll sig. Utan rast och utan förbarmande fortsatte kommissionen dna undersökningar. Den 29 juni 1756 fördes Angel till rosenkammaren, och Puke anderkastades då å nyo tortyr; äfven mot Horn och Brahe ifrågasattes att an-rända ett likartadt förfaringssätt. Mot den sist nämde var förbittringen i synnerhet häftig på grund af den ofvan omtalade patrontillverkningen, som an-jågs bevisa mordiska afsigter. Att han haft kännedom om Hårds och Horns revolutionsplan kunde dock aldrig fullständigt styrkas, men icke dess mindre dömdes han

den 16 juli jemte Horn, Stålsvärd, Puke, Ernst Angel, Mozelius, Christiernin och underofficeren Escholin att mista lif, ära och gods. Ständerna stadfäste domen utan att låta sig bevekas af de böner, hvarigenom de Utdömde eller deras anförvandter sökte utverka en lindring i straffet. Den 23 juli blefvo Brahe, Horn, Puke och Stålsvärd afrättade på den öppna platsen framför Riddarholmskyrkan ej långt från det hus, der kommissionen hade sina sammanträden, och den 26 juli öfvergick samma öde de fyra öfrige. Hård och Vrangel dömdes, ehuru frånvarande, att mista lif, ära och gods. En förrymd handlande Hellberg och en löjtnant Sahlefelt, hvilka i Dalarna utspridt de nämda upprorsskrifterna, blefvo äfven dömda till döden, och en mängd indra personer, som varit invecklade i sammansvärjningen eller på annat sätt ådragit sig det herskande partiets misshag, fick uudergå mer eller mindre svåra straff, såsom fängelse, vatten och bröd, spöslitning och landsflykt.

Under allt detta var konungens och drottningens ställning ytterst pinsam. Med vanmäktig sorg och förbittring måste de bevitna det hårda öde som drabbade deras vänner, och då misstankarna naturligtvis äfven vände sig mot deras personer, hade de tillika för egen del skäl att befara det värsta. Den 28 juni lät konungen i hopp att härigenom kunna blidka den allmänna förbittringen förmå sig att till rådet aflemna en skrifvelse hvari han förklarade, att den upptäckta »vederstyggliga» stämpliugen vore ett verk afpersoner, som begagnat sig af den »mindre sammanstämning», som varit mellan honom och rådet, men tillika erkände sig hafva farit vill samt lof-vade att »hädanefter och allt framgent styra riket efter dess besvurna grundlagar». Denna förödmjukelse fredade honom dock ej från vidare obehag. Val lyckades ej kommissionen leda i bevis, vare sig att han eller drottningen haft någon del i det misslyckade revolutionsförsöket, men af de anklagades bekännelser framgick likväl, att Lovisa Ulrika förehaft åtskilliga stämplingar mot regeringssättet, och med anledning häraf afgaf kommissionen till sekreta utskottet en berättelse, hvari drottningen framstäldes såsom den egentliga själen i alla de upprorsplaner som varit å bane. Då emellertid hattarne ej vågade eller ville skrida till en sådan ytterlighet som konungens afsättning, kunde ej heller mot drottningens person några våldsamma åtgärder gerna företagas. Alldeles onäpst ville man dock ej låta henne undkomma, och efter åtskilliga öfverläggningar bestämde man sig slutligen för att låta presteståndei på sitt embetes vägnar uppsätta en allvarsam förmaningsskrift, hvilken den

4 augusti meddelades henne af erkebiskop Henrik Benzelius och biskop Troi-lius i Vesterås.

Ehuru meningen, susom nämdes, ej var att beröfva Adolf Fredrik kronan, ville dock riksdagens ledare ej lemna obegag-nadt det tillfälle, som nu 120. Minnespenning öfver hofvets misslyckade revolutionsförsök 1756. syntes erbjuda sig, att för

»Friheten [iirj bcstftndande. — Ät Gud, den gode och store, n

som afvärjt Sveriges olyckor [iiro] offentliga t&cksiigelser med I ram Liden aiSKTtiCka UO-

urliga böuefestcr påbjud... li«, n0m från alla försök att

utvidga sin makt. Den 5 augusti 1756 meddelade kommissionen sekreta utskottet en berättelse om konungens förhållande till de upptäckta stämplingarna; den stora sekreta deputationen till hvilken saken hänvisades uppsatte med anledning häraf en så kallad riksakt, hvilken torde kunna anses såsom en af de märkligaste statshandlingar, som något lands historia har att förete. Att konungen ej velat taga någon »direkt» del i drottniugens revolutionsplauer erkännes väl, ehuru med det skymfliga tillägget, att »äfventyret mer än något annat varit orsaken» dertill. Men det oaktadt förklaras, att han genom att söka hindra verkställigheten af rådets beslut, genom sina försök att uppvigla bondeståndet, genom sin medvetenhet om drottningens brottsliga planer brutit mot sin ed och försäkran, samt att ständerna följaktligen voro »berättigade att upplösa det band, som förenar öfverhet och undersåtar». Emellertid ville dock rikets ständer denna gång låta bero vid lindrigare utvägar, liksom de af tillgifvenhet för konungen och af hänsyn till de kungliga barnen »icke velat förfara med hennes inaj:t drottningen så, som Guds och verldslig lag eljest .gåfvo dem rätt till». »Men — heter det vidare —skalle kunglig maj:t till undersåtarnes bedröfvelse fortfara uti det förra uppsåtr så förklara riksens ständer genom denna akt, hvad kunglig maj:t uti 23:e paragrafen af dess försäkran sjelf förklarat, att de uti sådan händelse äro fria från sin huld- och trohetsed, då ock allt, hvad nu händt och härmed gemenskap hafver, skall tjena riksens ständer till bevis, att de tvungna skrida till ett sådant steg att skilja sig vid en konung, hvilken de önskat såsom sitt hufvud

och försvar vara med dem, om möjligt vore, öfver all mensklig ålder förenad.»

Ehuru handlingen var uppsatt i form af ett riksdagsbeslut, hemlighölls den dock för stånden och undertecknades blott af de fyra talmännen samt möjligen äfven af den stora sekreta deputationens medlemmar och riksråden. Vid öfverlemnandet, som den 23 augusti 1756 verkstäldes af landtmarskalken,. voro ej heller några andra än riksråden och de öfriga ståndens talmän närvarande; omedelbart derefter blef skriften förseglad och lagd till handlingarna. Emellertid ansågs nödigt, att konungen äfven erhöll en skrapa af större offentlighet än den, man vågat gifva åt riksakten, och den 24 augusti framburo de fyra talmännen i spetsen för deputerade från samtliga stånden en nyr i mindre hotfulla ordalag affattad skrifvelse, i utbyte hvaremot konungen af-lemnade en på förhand uppsatt förbindelse att hädanefter styra riket i enlighet med sin konungaförsäkran samt att erkänna rådets på lag grundade myndighet. Redan förut hade ständerna med anledning af upprorsförsöket förordnat, att öfverståthållaren i hufvudstaden samt befalhafvarne för dess garnisonsregementen skulle tillsättas genom omröstning i rådet, och detta hade till öfverste för gardet genast utnämt grefve Fersen; i sammanhang med riksaktens utfärdande blefvo nu vissa andra försigtighetsmått vidtagna, genom hvilka rådet skulle blifva i stånd att skyndsamt undertrycka framtida stämplingar.

Sammansvärjningens upptäckare voro ej de ende, för hvilka hattarnes seger blef fruktbringande. Riksrådens löner höjdes, och åt medlemmame i ständernas kommission, åt Renhorn, talmännen med flere anslogos af allmänna medel frikostiga belöningar, under det att andra partivänner förnöjdes med embeten och titlar. Mot riksdagens slut blef äfven en plats i rådet ledig att bortgifvas, i det Fabian Vrede inlemnade sin af^kedsansökan. Till hans efterträdare nämdes landtmarskalken vid föregående riksmöte Henning Gyllenborg, den tredje af denna slägt, hvilken sedan det nya statsskickets införande hedrats med rådsmanteln.

De grundsatser med afseende på näringslagstiftning och penninghushållning, som vi funnit utgöra en så vigtig del af hattarnes programT blefvo äfven vid denna riksdag upprätthållna, ehuru framstående medlemmar af partiet, såsom Tessin och Höpken, nu börjat att åtminstone i vissa punkter betvifla deras ofelbarhet. För att minska rikets undervigt i utrikeshandelnr som enligt kommerskollegiets beräkningar åter skulle hafva ökats på ett fruk-tansvärdt sätt, förbjöds till införsel en mängd öfverflödsvaror, under det att andra belädes med förhöjda tullafgifter hvilka tillföllo manufakturfonden^ Fabrikanternes försök att utverka en inskränkning i de inhemska fabrikernasfintal misslyckades dock äfven nu, men for att underlätta afsättningen af den inhemska näringsflitens aister utfästes i stället belöningar för tillverkning, för varornas kringsändande inom landet och for utförsel, hvaijemte man genom att underkasta tillverkningen ökad kontroll från statens sida sökte höja dess godhet.

Yid denna riksdag ådrog sig äfven jordbruket en större uppmärksamhet, i det ständerna vid sina försök att minska den hotande under-vigten ej kunde undgå att märka, hvilket ofördelaktigt inflytande den stora spanmålsinförseln utöfvade på handelsvågen. Ett förslag att upphäfva utförselförbuden för spanmål, hvilket säkerligen skulle mäktigt bidragit till jordbrukets höjande, kom dock ej till utförande, men i stället sökte man genom skyddstullar och införselförbud upphjelpa äfven denna näringsgren. Ett ämne som härmed nära sammanhängde var frågan om bränvinslagstiftningen. Att inskränka den förderfliga husbehofsbränningen, hvari man icke utan skäl såg en väsentlig orsak till den inhemska sädesaf kast ningens otillräcklighet, hade af gammalt varit en älsklingstanke hos hattarne, och vid de båda föregående riksdagarna hade de i detta syfte sökt genomdrifva, att bränningen skulle

göras till ett regale, det vill säga öfverlemnas åt kronan, ehuru förslaget strandat på presternes och böndernes motstånd. Nu satte dem en hotande missväxt i stället i stånd att utverka, det all bränning under ett års tid skulle förbjudas, att den samma derefter endast i inskränkt mått skulle tillåtas samt att regeringen, i händelse spanmålsprisen uppginge till en viss höjd, skulle kunna förnya påbudet.

Ehuru vexelkontoret, hvari Kierman efter Plomgrens död var den förnämste bolagsmannen, visat sig fullkomligt oförmöget att reglera kursen, förnyades dock dess kontrakt på för staten ännu mer ofördelaktiga vilkor än förut. I afseende på misshushållningen med bankens tillgångar, som var den verkliga orsaken till. sedlarnas fall, skedde ej lieller någon återgång. Räntan på lån nedsattes, och genom den vinst som härigenom tillföll staten, hvilken

såsom bekant var bankens förnämste gäldenär, blef man ej blott i stånd att betäcka den statsbrist, som äfven nu yppat sig, utan äfven att nedsätta be-villningen.

Den 21 oktober 175G afslutades denna riksdag, ovedersägligen en af de märkligaste sedan envåldets fall. Segerrikt hade derunder hofvets försök att omstörta den bestående författningen afvisats, och att utgången blef en sådan innebär ej något förvånande. Yäl egde denna författning betänkliga brister, hvilkas bittra frukter man redan börjat få smaka, men det närvarandes olägenheter syntes dock ringa i jemförelse med det ännu ej förbleknade minnet af envåldstidens lidanden, och ännu hade ej missförhållandena nått en sådan

121. Minnespenning ofrer Fredrik Axel von Ferscn. j>Ur svlrigheter. — Sveriges rike« ständer hafva beslutit präglingen. *höjd, att fäderneslandets hela välfärd kunde anses hotad. Under dessa förhållanden kunde de maktegande klasserna så mycket mindre känna sig villiga att uppoffra det bestående samhällsskicket, som Lovisa Ulrikas ränkfulla hersklystnad gjorde det sannolikt, att en utvidgning af konungamakten snart skulle leda till ett fullständigt envälde, och ett envälde under en konung så föga konungslig som Adolf Fredrik för visso ej innebar något lockande. Genom att göra sig till lagens och frihetens förkämpar hade också hattarne uppsvingat sig till en större maktfullkomlighet än någonsin. Den onödiga grymhet, hvarmed de befläckade sin seger, skadade dock deras anseende, och de medel, genom hvilka de gent emot konungen sökte befästa den fria författningen, kunna ingalunda anses lyckliga.

Hattrådets regering. — Pommerska kriget (1756—1762).

Roningens vanmakt. — Efcoatmiska svårigheter. — Sverige inblandas i det qjn&riga kriget. — 1757 An filttåg. — Rasen ifverbefllhafvare i stillet Hr Ungern-Sternberg. — Stralsnnds blockad, vintern 1758. — Stimplingar i Dalarna. — Hamiltons filttåg, sommarn 1758. — Lantingshansen IfverbefXlhafrare. — 1759 eck 1760 ån flittåg. — Stlnderna sammankallas. — Ehrensvlrd tffverbefllhafvare ock krigakindelserna 1761—1762.

Icke ens under konung Fredriks regering torde konungadömets sak varit så djupt sjunken som under tiden närmast efter 1755—1756 års riksdag. Konunga-värdigheten var nu ej blott genom sin innehafvares personlighet, utan genom lagar och författningar nedsatt till endast och allenast en statsdekoration. Såsom sådan ansågs den dock fortfarande behöflig, ty det svenska folket fast-hängde allt för mycket vid den institution, under hvars skyddande hägn det under århundraden fått njuta lag och rätt, för att ej dess konungskhet skulle behöft tillfredsställas — åtminstone genom en kunglig namnstämpel. Första gången, som man under Adolf Fredrik finner, att denna blifvit använd, var den 10 februari 1757, men sedermera inträffade detta ofta. Den lust, hvarmed konungen strax efter sin tronbestigning egnade sig åt regeringsärendena, var nu också förkoluad, och genom att försumma sina pligter nedsatte han ytterligare sitt embetes anseende och betydelse.

Men oaktadt det obestridda välde, hvaråt riksråden sålunda kunde glädja sig, var dock deras ställning ganska bekymmersam. Det yttre motståndet mot hattpartiet och dess högsta förtroendemän hade väl blifvit kufvadt, men följderna af alla de missgrepp, hvartill partiet under sitt snart tjuguåriga välde gjort sig skyldigt, voro dermed ej undanröjda och hotade nu att blifva segervinname öfvermäktiga. Då den befarade missväxten snart blifvit en sorglig verklighet, blef det nödvändigt för regeringen att i utlandet söka uppköpa spanmål, men i följd af den förvända bankhushållningen fans ej tillgång på redbart mynt, och knapt hade riksdagen afslutats, förrän omöjligheten af att på främmande botten skaffa det svenska pappersmyntet något förtroende såtydligt framträdde, att det kiermanska vexelkontoret, oförmöget att uppfylla sina nyss åtagna forbindelser, nödgades uppsäga sitt kontrakt (den 30 oktober 1756). Det trångmål hvari regeringen härigenom råkade gaf Lövenhjelm, numera den förnämste förkämpen for hattarnes gamla troslära om införselns skadlighet. tillfälle att afvinna sina embetsbröder en ny, ännu strängare öfverflödsförord-ning än den af ständerna utfärdade; egenmäktigt utsträckte dessutom regeringen på obestämd tid förbudet mot bränvinsbränning, och oaktadt den erfarenhet som vunnits fasthöll den vid försöket att genom konstlade medel styra kursen. Den 29 november afslöts sålunda kontrakt med ett nytt vexelkontor. hvars förnämste delegare var köpmannen König, och då äfven detta snart visade sig vanmäktigt, beslöt man att ännu en gång anlita Kierman och hau$

bolagsmän, med hvilka i juni 1755 en ny öfverenskommelse ingicks, naturligtvis på ännu tyngre vilkor än förra

gången.

Sådan var ställningen i det inre. då regeringen företog sig att stortå riket i ett nytt krig. Allt sedan den snöpliga utgången af den finska fejden hade hattarne måst lägga band på sin krigslystnad, men vid denna tid hade förvecklingar uppkommit i | Europa, hvilka syntes erbjuda ett tillfälle att åter upptaga partiets gamla, på »lyckliga konjunkturer» grundade eröfringspolitik. Några stridigheter1 mellan engelska och franska nybyggare i Amerika hade invecklat England och Frankrike i ett krig, som till en början fördes i kolonierna oeh på hafvet, men som den sist nämda makten gerna önskade öfverflytta till j Europas fastland, der den engelske könungen i.Hannover egde en för Frankrikes starka härar åtkomlig besittning. I Englands fördel låg det derfor att söka förhindra krigslågans spridning till Tyskland, och det samma var äfven förhållandet med konung Friedrich II i Preussen, hvilken med skäl befarade, att kejsarinnan Maria Theresia skulle begagna sig af första tillfälle for att söka återtaga den del af Schlesien, som Friedrich under det österrikiska tron-följdskriget röfvat från hennes hus. Under dessa förhållanden låg tanken \u ett engelskt-preussiskt förbund nära till hands, och i januari 1756 afslöts också ett dylikt, hvari de båda makterna förenade sig om att söka upprätthålla Tysklands neutralitet. Frankrike, hvars förhoppningar om ett krig i Tyskland härigenom hotade att slå fel, närmade sig då Österrike, som för at: få hämnas på den preussiske konungen nu ej tvekade att söka hjelp hos sin

122. Friedrich II, konung af Preussen (1712—178G).gamle arffiende, och då kejsarinnan Elisabet redan förut befann sig i förbund med Österrike, men i spändt förhållande till konung Friedrich, blefvo nu äfven Ryssland och Frankrike yänner. Så förbereddes ett stort anfallsförbund mot Preussen, men innan det ännu fullt hunnit komma till stånd, skyndade Friedrich att genom ett infall i Sachsen förekomma sina fiender (augusti 1756). Följden häraf blef emellertid, att ej blott de tre ofv^n nämda makterna, utan äfven det tyska riket förklarade fredstöraren krig. Att konung Friedrich skulle kunna motstå så många mäktiga fiender föreföll föga troligt, och om Sverige förenade sig med dessa, syntes derför god utsigt till ett lättvunnet byte vara för handen. En dylik 'utsigt öfverensstämde allt för mycket med hela andan af hattarnes statskonst, för att de länge skulle kunna motstå dess lockelser. Visserligen skulle Sverige härigenom nödgas göra gemensam sak med den makt, hvars bekämpande hattarne hittills framstält såsom den högsta uppgiften för en fosterländsk statskonst, men då Frankrike, hvars vänskap bildade sjelfva hörnstenen i deras politiska bygnad, 'försonat sig med Ryssland, blef ett dylikt steg äfven mindre motbjudande för dess svenske vapendragare. Dessutom hade man ju äfven gamla oförrätter att hämnas på Preussen, och ej minst lockande var möjligheten att genom »nung Friedrichs förödmjukande kunna tillfoga det svenska hofvet och isynnerhet Lovisa Ulrika ett nytt nederlag. Ja, t;\\ och med det, som ' mest bort af hålla från alla vidt utseende företag, eller förvirringen i det svenska penningväsendet, var för partiet blott en ytterligare eggelse att inlåta sig i kriget, emedan den förtjusning, som en ärofull fred sannolikt skulle uppväcka bland folket, syntes erbjuda det bästa medlet att leda uppmärksamheten från de inre missförhållandena och att afvända alla obehagliga efterräkningar.

Medan kriget blott var ett sjökrig mellan Frankrike och England, hade hattpartiet ännu visat sig ovanligt fredfäfdigt. I början af år 1756 hade sekreta utskottet ansett, att e$t fritt folks naturligaste system vore att söka befästa freden, samt låtit regeringen afsluta ett fördrag med Danmark, syftande på neutralitetens upprätthållande. Men knapt nalkades krigs-bullret Europas fastland, förrän sekreta utskottet gaf regeringen i uppdrag att, med anledning af tidsomständigheterna »lämpa utvägarna derhän, att rikets anseende, förkofran och tillväxt derigenom kunde erhållas». Länge dröjde det ej heller, innan rådet trodde sig hafva funnet ett tillfälle att utån synnerligt äfven-tyr göra de europeiska förvecklingarna fruktbringande för Sverige. Frankrike och Österrike önskade nämligen Sveriges medverkan för att lugna de farhågor, som deras förbund uppväckt inom det protestantiska Tyskland, och begärde af denna anledning kort efter riksdagens slut, att den svenska regeringen skulle afgifva en förklaring mot konungen af Preussen, hvilken genom sitt infall i Sachsen ansågs hafva brutit den af Sverige garanterade westfaliska freden. Utan synnerligt betänkande gaf det svenska rådet sitt samtycke härtill (den 13 december 1756), men fordrade i stället, att Frankrike och Österrike skulle garantera Sveriges besittningar i Pommern enligt 1720 års fred samt förbinda sig att, om riket genom denna förklaring invecklades i krig med Preussen, 1förhjelpa det att återfå de pommerska områden, som genom frederna 1679 och 1720 gått

förlorade. Vid de underhandlingar som nu följde måste man dock afstå från anspråket att återfå det i freden 1679 aftradda området; der-emot beviljades de öfriga fordringarna, och den 21 mars 1757 ingicks på dessa vilkor ett fordrag mellan Österrike, Frankrike och Sverige, hvarefter de båda sist nämda makterna på riksdagen i Regensburg gemensamt förklarade sig beredda att söka upprätthålla den westfaliska freden.

I denna sak egde Sveriges konung så godt som ingen andel. Då man nämligen i det längsta ville hålla Lovisa Ulrika i okunnighet om de planer, som sammansmiddes mot hennes broder, dolde^ till en början hela underhandlingen för Adolf Fredrik, och då detta ej längre blef möjligt, framstäldes den for honom i sådan dager, att han ej ansåg sig kunna motsätta sig den samma Att han sedermera skriftligen framstälde några tvifvelsmål angående dess ändamålsenlighet blef af föga betydelse, helst han ej ens sjelf vårdade sig om att söka upprätthålla sin mening.

Emellertid skulle man snart få erfara, att det ingångna fördraget ej var så oskyldigt, som det först torde förefallit. Knapt hade nämligen de förenade makterna derigenom lyckats binda Sverige vid sin sak, förrän de började fresta den svenska regeringen med nya anbud, och i gelfva verket skulle det fordrats en långt större fasthet än den, hvaraf statsmän, bildade i hattpartiets skola, kunde berömma sig, för att ej föras vidare framåt på det sluttande plan, som man genom det första beslutet i krigisk riktning hade beträdt. Genom Ulrik Scheffer, som fortfarande var svenskt sändebud i Paris, föreslog den franska regeringen, att Sverige för att gifva större kraft åt garantiförklaringen skulle sända en här af 30 000 man till Tyskland. Till denna skulle de eröfringar, som komme att göras i Pommern, öfverlemnas, och pä detta sätt skulle Sverige återfå alla sina gamla pommerska besittningar, såsom det tycktes utan synnerlig möda och äfven utan någon kostnad, ty till härens underhåll skulle de förbundna makterna förskjuta medel.

Visserligen ryggade regeringens främste man, kanslipresidenten Höpken. tillbaka för det ansvar, som rådet genom att ingå på detta förslag skulle ådraga sig. I följd af hans motstånd uppsköts till och med verkställigheten af ett bifallande utlåtande, som rådets flertal den 12 maj, medan han af sjukdom var förhindrad att deltaga i öfverläggningarna, hade genomdrifvit, och då frågan åter den 8 juni upptogs, förenade sig med honom Vrangel, Ehrenpreus, Lagerberg och Lövenhjelm om ett afstyrkande svar. Men de öfriga elfva riksråden höllo fast vid det förut fattade beslutet, att tillfället borde begagnas. Höpken och hans meningsvänner läto slutligen förmå sig att upp-gifva sitt motstånd, och på detta sätt kunde beslutet den 22 juni förklaras vara enhälligt fattadt. Enligt det samma blef väl styrkan af de trupper Sverige skulle uppställa inskränkt till 20 000 man, men då det var bekant, att Frankrike och Österrike skulle nöja sig härmed, hade den svenska regeringen sålunda, oaktadt regeringsformen uttryckligen föreskref, att något anfallskrig ej utan ständernas samtycke finge böljas, och oaktadt Lagerberg, meni synnerhet Lövenhjelm skarpt framhållit detta, dock nu beslutit sig for en åtgärd, som oundvikligt måste inveckla riket i krig.

Först sedan beslutet var fattadt, meddelades det konungen (den 28 juni 1757), som till en början framkastade några tvifvel om dess laglighet, men efter att hafva tagit kännedom om sekreta utskottets betänkande förklarade sig ense med rådet. Icke dess mindre afgaf han två dagar derefter ett skriftligt betänkande, hvari han utan att formligt taga tillbaka sitt gifna samtycke anmärkte, att han ej haft tillräcklig tid att öfverväga denna sak, samt åberopade regeringsformens förbud mot anfallskrig.

Vid beslutets verkställande möter oss samma ömkliga skådespel som 1741. Först då kriget var en afgjord sak, börjar man med allvar tänka på medel för dess förande, och dessa visade sig snart fullkomligt otillräckliga. Soldaterne voro oöfvade, och hos en officerskår, hvars flesta medlemmar hade ålders-förtjenster att tacka för sin befordran och voro vana vid ett lugnt boställslif, kunde man knappast vänta att finna mycken ust för krigiska idrotter, hvartill äfven kom, itt hofvets kända obenägenhet för kriget på ningen verkade afkylande. Dessutom sak-rndes tillräckliga förråd, och istån dsättandet if dem som funnos bedrefs med en sådan ordning, att trossvagnar utan hjul och hjul itan vagnar framkommo till Pommern. De nedel, regeringen hade att använda på krigs-ustningar, inskränkte sig i början till en in-isning i banken på 30 tunnor guld, som ekreta utskottet anslagit till rikets försvar.

Visserligen hade man att vänta det utlofvade »enningunderstödet från Frankrike, men snart isade det sig, att den beräkning, enligt hvilken less storlek (800 000 riksdaler hamburgskt banko) blifvit bestämd, var felaktig, ch dessutom ville ej Frankrike under mer än ett år erlägga hela den begärda iimman; för de följande åren nedsattes beloppet med en fjerdedel, och med etta måste den svenska regeringen vid fördragets formliga afslutande, som gde rum den 22 september 1757, låta sig nöja.

Till öfverbefålhafvare i kriget hade landtmarskalken sedan 1742 och 746 friherre Ungern-Sternberg blifvit utsedd. Denne hade i sin ungdom eltagit i det spanska tronföljdskriget, 1710 kämpat mot danskame vid lelsingborg samt bivistat Karl XII:s norska fälttåg, men var nu 68 år gam-lal och så sjuklig, att han medelst en brunnskur måste förbereda sig till det mndande fälttåget. Under tiden förestods befälet i Pommern dels af Jakob dbrekt von Lantingshausen, hvilken i fransk tjenst gjort sina krigiska läro-pån under de polska och österrikiska tronföljdsstriderna, dels af grefve G. D. lamilton. Lantingshausen skötte derjemte krigskommissariatet, och det var udast genom den okufliga ihärdighet och storartade organisationsförmåga

123. En half daler silfvermynt 17ö7.han dervid utvecklade, som den svenska armeen sattes i någorlunda krigsdugligt skick.

Den 13 september 1757 lät den svenska regeringen på riksdagen i Regensburg tillkännagifva, att hon för att fullgöra sina förbindelser med afseende på den westfaliska freden måste låta sina trupper inrycka i konungens af Preussen land ; någon annan krigsförklaring utfärdades ej. Samma dag öfvergick den svenska hären i trenne afdelningar floden Peene, som bildade gränsen mellan det svenska och preussiska Pommern. Huru illa rustadt Sverige än var för kriget, så saknades dock ej alla utsigter till framgång. Den beräkning om omöjligheten för konung Friedrich att hålla stånd mot sina många och mäktiga fiender, hvarpå hattarnes hela politik hvilade, syntes nämligen vid denna tid vilja visa sig riktig. Sjelf

var Friedrich af österrikame besegrad vid Kollin i Böhmen; en af hans befålhafvare hade vid Grossjägers-dorf i Ostpreussen lidit ett mördande nederlag mot ryssarne, och från vester framryckte tvenne franska härar. Så hade han ej några trupper öfriga att använda mot de inbrytande svenskarne, och dessa kunde derför utan att finna något motstånd brandskatta det preussiska Pommern samt en del af Brandenburg. Också synes den svenska regeringen till en början hyst goda förhoppningar. Den yrkade på ett hastigt framryckande, fann det troligt, att Stettin, som blott egde 3 000 mans besättning, lätteligen skulle kunna intagas, samt föreslog att hären skulle rycka mot Berlin. Det samma föreslogs äfven af en till lägret ankommen fransk officer, Mon-talembert, som dessutom ansåg att, om tåget mot Berlin misslyckades, svenskarne borde gå till Eibe för att der förena sig med fransmännen. Ungern-Sternberg, som nu sjelf öfvertagit befälet, ville emellertid ej lyssna till detta förslag. Visserligen uppgick den svenska armeen till nära 20000 man, men dess utrustning var fortfarande lika bristfällig, och att under sådana forhållanden företaga ett fälttåg djupt in i fiendens land samt lemna det svenska Pommern utan skydd syntes med rätta både honom och hans underbefalhafvare allt för vågad t. Vid samma tid visade också konung Friedrich genom sin lysande seger vid Rossbach öfver fransmän och tyska rikstrupper (den 5 november), att hans motståndskraft ej var så bruten som man förmodat, och i stället för att inlåta sig på några vidt utseende företag funno svenskarne rådligast att återvända bakom Peene. Detta var emellertid just det, som

124. Jakob Albrekt von Lantiugsbausen (1699—1769).den svenska regeringen, hvilken helt och hållet saknade lagliga tillgångar att inom eget land underhålla hären, framfor allt hade förbjudit. Dess harm vid underrättelsen om hvad som skett kände derfor ej några gränser, och med harmen blandade sig fruktan, att det nu varande kriget skulle erhålla en lika snöplig utgång som det finska. Ungem-Stemberg fick en sträng befallning att offörtöfvadt bryta upp mot Berlin, och den 20 december

1757 beslöt regeringen till och med att fråntaga honom befälet. Till hans efterträdare utsågs riksrådet grefve Rosen, men äfven om denne nu vid 69 års ålder egt samma djerfva mod, som han i sin ungdom lade i dagen, då han stred vid Karl XII:s sida och följde honom på hans äfventyrliga färd från Turkiet till Stralsund, skulle han dock svårligen kunnat uträtta något mer än sin klandrade företrädare. Konung Friedrich som erhållit något andrum hade nämligen nu sändt 25 000 man stridsvana trupper mot Pommern och för dessa hade Ungem-

Stemberg omedelbart före Rosens ankomst till Pommern nödgats låta sin här söka skydd bakom Stralsunds murar och på Rtigen. Att med de illa utrustade och i antal underlägsna svenska trupperna företaga något mot preussarne befans omöjligt. Dessa inneslöto Stralsund, och snart uppstod bland de hopträngda svenskame härjande farsoter, som ännu mer försvagade deras styrka. Förgäfves framstälde Montalembert nya äfventyrliga förslag; förgäfves yrkade den svenska regeringen, att hären skulle sättas i rörelse mot fienden; Rosen förblef lika overksam som sin företrädare och var glad, att preussarne i hufvudsak inskränkte sig till en blockad.

Under tiden blef rådets ställning allt mer bekymmersam. Oaktadt alla tillgångar, som lagligen kunde användas till kriget, redan voro uttömda, måste dock hären underhållas. I sin nöd vände sig regeringen till bankofullmäktige, och på eget bevåg beviljade dessa betydliga försträckningär ur banken. Äfven på annat håll upptogos lån, och tillika afslöts den 13 april

1758 ett nytt fördrag med Frankrike, enligt hvilket detta skulle öka sitt penningunderstöd, mot att den svenska hären i Tyskland bragtes upp till 30 000 man. I följd häraf afsändes också omkring 6000 man till krigsskådeplatsen, men dessa torde ej hafva räckt till mycket mer än att fylla de luckor, som sjukdom och brist åstadkommit i den förra styrkan.

Penningbristen var emellertid ej det enda obehag, hvaremot rådet hade att kämpa.

Lovisa Ulrikas stolta sinne hade ej brutits genom det grymma nederlag, som hon lidit vid den förra riksdagen. I umgängeslifvet fortfor hon att visa sina besegrare en retfull missaktning, och då en af rådets bevekelsegrunder till kriget varit dess önskan att ytterligare förödmjuka drottningen, var det naturligt, att hennes mod skulle stiga, i samma mån kriget tog en för Sverige ofördelaktig vändning. Konungen fortfor att mot rådets krigspolitik sätta ett visserligen tyst, men derför åtminstone för en stundande efterräkning ej alldeles betydelselöst motstånd. Drottningen vårdade sig knappast om att dölja sin tillfredsställelse öfver sin broders framgångar, och med eller utan skäl misstänkte rådet, att hon till honom förrådde den svenska regeringens

planer. Rådets största bekymmer var dock farhågan, att det missnöje, som kriget förorsakat i landet, skulle blifya ett medél till ett nytt angrepp mot författningen. Vid jultiden 1757 fann det nödigt att för undertryckande af befarade stämplingar nedsätta en kommission under ordförandeskap af den hänsynslöse Palmstjerna. Något upprorsförsök hördes emellertid då ej af, men det följande året upptäcktes, att en bergsman från Vermland vid namn Landberg, hvilken stått i någon förbindelse med konungen, sökt förbereda en ny resning i Dalarna. Med anledning häraf nedsattes en ny kommission under Palmstjerna. Åtskilliga personer dömdes till fängelse, vatten och bröd samt spöslitning, men rådet ville eller vågade dock ej med anledning af denna sak antasta konungen.

Sommarn 1758 gaf emellertid åt krigshändelserna en något gynsammare vändning, i det en rysk härs framryckande nödgade preussarne att den 18 juni upphäfva blockaden af Stralsund och utrymma svenska Pommern. Rosen var dock nu så utledsen på alla de svårigheter, hvarmed han haft att kämpa, att han den 27 juni nedlade sitt öfverbefål, hvilket i stället öfvergick till grefve G. D. Ha milton. Då vägen nu åter låg öppen för svenskarne, kunde regeringens önskningar om ett infall i fiendens land efterkommas. Den 27 juli tvang Ehrensvärd den 300 man starka besättningen i Peenemunde att gifva sig, och ett par veckor derefter satte sig Hamilton i rörelse. Allt för svag att kunna tänka på några sjelfständiga företag — hela hans här uppgick till vid pass 16 000 man — måste han söka samverkan med någon af bundsförvandteme och närmade sig af denna anledning Oder, der ryssarne belägrade Ktistrin. Underrättelserna om deras nederlag vid Zomdorf förmådde honom emellertid att i stället rikta sitt tåg mot sydvest för att i förening med österrikame angripa Torgau (i Sachsen), och den 22 september uppslog han sitt högqvarter i Neu-Ruppin i Brandenburg, vester om Havel, under det att en mindre afdelning af hären besatte Fehrbellin.

Hittills hade ej något annat än obetydliga skärmytslingar förefallit, men då den ställning svenskarne nu intagit syntes hota sjelfva Berlin, sände konung Friedrich generalmajor Wedell med omkring 6 000 man dem till möte. Den 26 september angrep denne med 800 ryttare vid byn Tarnow en svensk trupp, som var utsänd för att anskaffa lifsmedel. Det svenska rytteriet, 250 man starkt, blef nästan helt och hållet tillintetgjordt, men fotfolket, ehuru blott utgörande 300 man, slog sig igenom. Två dagar derefter misslyckades Wedells försök att bemäktiga sig

Fehrbellin, vid hvilken obefästa plats 800 svenskar under major de Carnal uppehöllo nästan hela den fiendtliga armeen, tills undsättning hann ankomma.

Emellertid hade österrikarnes försök att intränga i Sachsen misslyckats, och i följd häraf var hela ändamålet med tåget till Neu-Ruppin förfeladt. Den enda möjligheten att vidare uträtta något syntes då vara att åter närma sig ryssarne, hvilka fortfarande befunno sig i närheten af Oder, och den 10 oktober 1758 begynte den svenska hären under åtskilliga skärmytslingar med den förföljande fienden att draga sig tillbaka mot denna flod. MeiF^Bpip6gingo nu i vinterqvarter vid Weichsel, och under dessa förhållanden fans for den svenska hären ej någon annan utväg än att återvända till svenska Pommern.

Lika stor som riksrådens glädje öfver krigshärens djerfva framryckande hade varit, lika stor blef deras harm vid underrättelserna om återtåget, och Hamilton fick med anledning häraf från Höpken mottaga skrifvelser af så sårande innehåll, att han genast anhöll om sitt afsked, hvarefter öfverbefälet den 22 december öfvergick till Lantingshausen.

Till en böljan hade hären fattat posto längs svenska Pommerns gränsr föga oroad af generallöjtnant Manteuffel, som Wedell låtit följa svenskarne, under det att lian sjelf på konung Friedrichs befallning aftågade till Sachsen. Men vid samma tid som Hamilton nedlade befälet ankom general Dohna med nya trupper. Denne lyckades från Mecklenburg intränga i svenska Pommern, och då Lantingshausen, hvilkens hela styrka nu ej utgjorde mer än omkring 14000 man, under det fienden räknade 18000 krigare, härigenom utsattes för faran att af-skäras från Stralsund, måste han skyndsamt draga sig undan till denna plats. 2 600 man, hvilka höllo de eröfrade preussiska städerna Anklam och Demmin besatta, blefvo dock härvid nödgade till en ofördelaktig dagtingan.

Nu böljade åter en tid af stort betryck både för hären och regeringen. Väl inskränkte sig preussarne äfven denna gång till en blockad af Stralsund, men brist och sjukdomar anstälde under denna liksom under föregående vinter svårare häijningar än fiendens vapen. För regeringen ökades svårigheterna ännu mer än förut, derigenom att Frankrike, utmattadt af kriget, ej ordentligt betalade det utlofvade penningunderstödet. Nya lån upptogos väl, och banken fick som vanligt komma till hjelp, men förlägenheten var dock så stor, att Höpken för att på något sätt kunna ursäkta, att den svenska hären i Tyskland ej uppgick till det för dragsmässiga antalet, låtsade ingå på Frankrikes forslag, att svenska trupper skulle få deltaga i ett angrepp mot England. Då hattrådet kunde tillåta sig något dylikt mot sjelfva Frankrike, var det naturligt, att det i sitt förhållande till Ryssland ännu mindre kände sig bundet af några betänkligheter. Det färska vapenkamratskapet hade ej förmått utplåna det gamla misstroendet mot denna makt, och då kejsarinnan Elisabet i november 1758 föreslog, att svenska och ryska trupper skulle gemensamt angripa Stettin, ansåg sig den svenska regeringen ej kunna afvisa en underhandling härom, men var från början besluten att låta den misslyckas.

I sjelfva verket hade de maktegande i Stockholm nu uppgifvit hoppet om, att något af vigt vidare skulle kunna uträttas i kriget. I stället för de oupphörliga eggelser till djerfva företag, som de föregående befålhafvarne

125. Tio thaler i guld 1759.fått mottaga af regeringen, erhöll Lantingshausen vid vårens ankomst 1759 En befallning att förblifva overksam, och då preussarne strax derpå genom En rysk härs framryckande tvungos att åter upphäfva Stralsunds blockad, med-gaf väl regeringen, att Lantingshausen skulle få försöka sin lycka med ett nytt fälttåg, men sände ej några penningar, och först under sommarn erhölls så mycken förstärkning från Sverige, att hären åter räknade 20000 man.

Att något under så ogynsamma förhållanden blef uträftadt, är värdt allt erkännande och gör i synnerhet Lantingshausen heder. Genom att pant-förskrifva sin enskilda förmögenhet — för andra gången under detta krig — skaffade han medel till härens utrustande och blef på detta sätt i stånd att i augusti 1759 öppna fälttåget. Såsom dettas egentliga mål hade han upp-stält eröfringen af Stettin, hvilket företag han ansåg mera fruktbringande för Sverige än de temligen planlösa marscher djupt in i fiendens land, som under •det föregående fälttåget egt rum. I främsta rummet gälde det härvid att blifva herre öfver den kringliggande nejden, och medan han sjelf med hufvud-styrkan fattade posto i Pasewalk i preussiska Pommern, lät han Fersen med omkring 4000 man angripa Usedom och Wollin. Dessa öar, hvilka 1757 blifvit eröfrade af svenskarne, hade sedermera

återtagits af fienden och skyddades nu ej blott af en temligen stark truppstyrka, utan äfven af en liten fiotta, som kommendanten i Stettin låtit utrusta. Men äfven Fersen egde till sitt förfogande en sådan, bestående af 14 fartyg, och på dessa öfvergick han den 18 augusti till Usedom som hastigt eröfrades. Den 10 september kom det vid Stettinerhaff till en sjöstrid, hvaruti svenskarne, anförda af general Carpelan samt sjöofficeren kapten Rutensparre, lyckades bemäktiga sig samtliga de fiendtliga fartygen utom trenne. Omedelbart derefter öfvergick Fersen till Wollin; besättningen på ön drog sig undan till staden af samma namn, men blef den 16 september trots ett tappert motstånd tvungen att sträcka gevär, hvarefter Fersen den 1 oktober förenade sig med hufvudarmeen i Pasewalk. Oaktadt denna framgång kom dock ej belägringen af Stettin till utförande, enär ryssarne, på hvilkas medverkan Lantingshausen räknat, slutligen befunnos lika obenägna för detta företag som den svenska regeringen, och Lantingshausen hade då ej något annat att göra än att vid vinterns inbrott åter draga sig undan bakom Peene. Innan detta skett, hade emellertid Manteutfel med 4 000 till 5 000 man blifvit utsänd mot svenskarne, och ehuru underlägsen i styrka, kunde han dock tack vare sitt utmärkta rytteri tillfoga dem åtskillig förtret. Men då han i januari 1760 öfvergick Peene, i förhoppning att äfven denna vinter kunna instänga svenskarne.i Stralsund och sjelf få taga vinterqvarter i svenska Pommern, ryckte Lantingshausen honom modigt till möte och nödgade hans här att skyndsamt återvända till sitt eget land. Endast i den på svenska sidan om Peene belägna förstaden till Anklam qvarlemnades en preussisk trupp, men denna blef natten till den 28 januari 1760 öfverrumplad af svenskarne, hvarvid Manteuffel sjelf gjordes till krigsfånge.

Ehuru äfven detta års fälttåg sålunda slutat bakom Peene, ledde detdock ej till den svenska armeens instängande i Stralsund, och i följd deraf erhöllo trupperna nu bättre och rymligare vinterqvarter än förut.

1760 års sommarfälttåg erbjuder ungefär samma skådespel som de föregående årens. Under det regeringen såsom vanligt endast genom olagliga medel, såsom nya lån af banken eller till och med myntförfalskningar, kunde erhålla någou lindring i sin penningnöd, visade sig hoppet om en verklig samverkan med bundsförvandterne lika bedrägligt som alltid, och då Lantings-hausen med inemot 15000 man i augusti 1760 inbröt i fiendens land, var hans syfte knappast något annat än att skaffa trupperna lättare tillförsel. Denna gång sökte väl en preussisk här från böljan hindra svenskarnes infall, men då den blott uppgick till något mer än 6 000 man, kunde den endast oroa deras tåg, och under ständiga skärmytslingar framträngde Lantingshausen med hufvudstyrkan till staden Prenzlow i Brandenburg, der han uppslog sitt läger. En mindre afdelning af hären under Ehrensvärd stannade deremot vid Pasewalk för att betrygga förbindelsen med svenska Pommern, och mot denna plats riktade fienden den 3 oktober ett anfall som väl blef tillbakavisad!, men hvarunder Ehrensvärd svårt sårades. I slutet af samma månad återvände Lantingshausen till svenska Pommern. Preussarne sökte äfven denna gång följa honom dit, men dels försvårades deras företag af den milda vintern som ej isbelade floderna, dels blefvo de snart bortkallade genom ett ryskt infall i Pommern.

Redan länge hade åtskilliga af riksråden, såsom Lövenhjelm och Lagerberg, framhållande olagligheten af, att riket skuldsattes utan ständernas hörande, yrkat på dessas sammankallande, men rådets flertal, som under närvarande förhållanden naturligtvis var föga angeläget att möta en riksdag, hade motsatt sig en sådan åtgärd, tills frågan 1760 ej längre kunde undanskjutas, emedan ständerna sjelfva bestämt, att de detta år skulle sammanträda. Knapt hade riksdagskallelsen hunnit till Pommern, förrän mer än 100 adliga officerare förklarade sig ämna efterkomma den samma. Regeringen förbjöd emellertid, att några andra än krigsbefälets riksdagsombud skulle få lemna hären, men då Lantingshausen på grund häraf vägrade tjenstledighet åt de officerare, hvilka såsom hufvudmän för sina familjer ville bivista riksdagen, begärde en mängd af dessa tills vidare afsked och reste hem. Härigenom försvagades ytterligare armeen, och bristen på officerare var en af de ej minst vigtiga orsakerna till återtåget 1760.

Den sammanträdande riksdagen sörjde ej bättre för krigshärens behof, än regeringen förmått, ty hvarken hattar eller mössor hade någon rätt lust att göra uppoffringar på krigsföretag, som lofvade så ringa frukt. Lantingshausen måste gång på gång anhålla om de obetydligaste och nödvändigaste anslag, och då han i april 1761 utverkat sig tillåtelse att nedlägga sin otacksamma befattning, var det endast med yttersta svårighet, som hans efterträdare Ehrensvärd, ehuru sjelf en inflytelserik riksdagsman, kunde aftvinga sekreta utskottet ett

kreditiv af 20 tunnor guld samt 3 000 rekryter.

Först i böljan af juli 1761 ankom den nye befälhafvaren till krigs-skådeplatsen. Ehuru allt för svag att kunna uträtta något af vigt, ville han dock for bundsförvandternes skull ej blifva alldeles overksam, och af denna orsak samt väl äfven for att erhålla lättare tillförsel inbröt han i juli, 7 000 man stark, i preussiska Pommern. Högqvarteret uppslogs i Boldekow, och den återstående delen af sommarn förflöt under ständiga skärmytslingar med den preussiske generalen Belling, hvars hela styrka i böljan blott uppgick till 2000 till 3000 man.

I september sände Ehrensvärd grefve F. V. von Hessenstein med ett par regementen till Usedom och Wollin för att understödja ryssame som belägrade Kolberg, men Hessenstein blef snart återkallad, och i midten af oktober hade hela den svenska hären återvändt bakom Peene. Då Belling i december började oroa de svenska posteringarna längs gränsen, beslöt emellertid Ehrensvärd att hämnas och sände i denna afsigt sina lätta trupper, som anfördes af major Jakob Magnus von Sprengtporten, in i Mecklenburg, der preussarne som bäst voro syselsatta med att indrifva krigsfornödenheter. Sprengtporten intog den 23 december med storm deras förnämsta upplagsort Malchin, men blef här sjelf instängd af en öfverlägsen fiendtlig styrka. Ehrensvärd bröt emellertid skyndsamt upp till hans undsättning, och sedan förtruppen under de Carnal vid Neu-Kalden den 2 januari 1762 tillkämpat sig en vacker seger, som kostade Belling 350 man, kunde han utan hinder framtränga till Malchiu.

Med detta vapenskifte upphörde svenskarne att verksamt deltaga i kriget. Oaktadt den vunna framgången återvände nämligen Ehrensvärd redan den 5 januari till svenska Pommern och afslöt här den 7 april 1762 ett stille-stånd som varade till fredslutet.

Vill man opartiskt bedöma de nu skildrade fälttågen, torde man knappast kunna säga, att den svenska vapenäran genom dem blifvit fläckad. Om också de anförande generalerne ej framstodo såsom några härförarsnillen, synas de dock ej böra klandras derför, att de ej envisades att med en handfull folk qvarstanna djupt inne i fiendens land, der en seger knappast skulle gifvit dem bättre utsigter, men ett nederlag med säkerhet skulle medfört förlusten af hela den svenska armeen samt i och med det samma äfven af Sveriges besittningar i Tyskland. Liksom det finska kriget 1742 erbjuder det pommerska skådespelet af ständiga återtåg för en ej synnerligt stark fiende, men härvid bör dock märkas, att genom Levenhaupts återtåg 1742 prisgafs en del af riket utan försök till motstånd åt fienden, hvaremot återtågen till svenska Pommern just afsågo att betrygga Sveriges egna besittningar. Skulden för att så litet uträttades under detta krig torde derför egentligen böra tillskrifvas den svenska regeringen, som inlät sig i striden utan att ega medel till dess värdiga förande. Såsom vi af det föregående sett, var rådets mening med truppernas sändande till Tyskland blott, att de samma skulle deltaga i plundringen af en redan besegrad fiende, men då denne fiende ej lät sig besegras, kom den svenska armeen, svag och illa utrustad som den var, allt från början i en skef ställning. Hvad de svenskasoldaterne angick, häfdade de, ehuru oöfvade, dock sitt gamla rykte att vara dugliga krigarämnen, och sedan de under ett eller ett par fälttåg fått genomgå det verkliga krigets skola, visade de sig fullt kunna täfla med sina preussiska motståndare. Äfven många af officerarne gåfvo vackra prof på mod och duglighet; men å andra sidan trädde också de i det föregående antydda missförhållandena, som hade sin grund i de förvända befordringslagarna, nu i dagen.

För en mängd officerare blef nämligen den verkliga krigstjensten snart allt for besvärlig, och redan före riksdagskallelsen hade mer än 200 under allahanda förevändningar lyckats utverka sig tillåtelse att återvända hem. Äfven under kriget fasthöll man vid den förvända uppfattningen, att tjenstår och ej större duglighet borde vara grunden för befordran, och då öfverbefälet och regeringen ej alldeles kunde undgå att belöna tapperheten och förtjensten, väckte detta missnöje hos dem som blifvit förbigångna. Dertill kom att riddarhus-vanorna voro hos flertalet allt för inrotade för att ens i fält kunna afläggas. I stället för att ovilkorligt lyda skärskådade och klandrade man sina förmäns befallningar, och i synnerhet riktade sig missnöjet, underblåst af hofvet, mot rådet, hvars ofta oförtjenta klander af armeen också var särdeles egnadt att uppreta sinnena.

Hattpartiets upplösning. — Riksdagen 1760—1762.

Stlndern» Mnunintrld», den 15 okt. 1760. — Landtpartlet. — Kapitasaken. — Stera shnkllda deputationen. — Landtpartlet springes. — Höpken, Palmstjerna oeh Seheffer störtas. — Hattarne förlora öfver-rigten vid

riksdagen. — Deras försoning med hofvet. — Freden i Hamburg, den 22 m^j 1762. — N ä rings-tvånget lindras. — Stindstrister. — Riksdagen afslntas, den 21 juni 1762. — Riddarhusordningen af den 10 isg. 1762.

Ständerna sammanträdde den 15 oktober 1760. De vid förra rikslagen så mäktiga hattarne företedde nu skådespelet af ett i fullkomlig upplösning stadt parti. En del höll sig väl fortfarande till rådet, men de fleste voro upptända af harm och förbittring mot regeringen, som invecklat riket i det)lagliga och bragdlösa kriget, utan att de dock derför kunde enas om, huru långt räfsten borde utsträckas. Å andra sidan hade förvirringen i motstån-lames läger gifvit mössorna ökad betydelse, och äfven hofpartiet, som i öfverst-töjtnant Fredrik Karl Sinclair nu erhållit en tilltagsen och skicklig ledare, började åter resa sitt hufvud. Huru olika de syften än voro, som de missnöjda bttarne, hofpartiet och mössorna fullföljde, egde de dock en anknytningspunkt i den för dem alla gemensamma oviljan mot den bestående styrelsen, och mder intrycket häraf förenade de sig under riksdagens första tid till en stor lock, som plägade beteckna sig sjelf med namnet landtpartiet (fosterlands-ränneme). En dylik olikformig och obestämd partibildning var särskildt jgnad att öppna ett vidsträckt verkningsfält för en man sådan som Pechlin, tivilken redan vid krigshären uppträdt såsom en ledare för missnöjet och nu infunnit sig vid riksdagen för att genom ett hätskt bekämpande af sinagamla vänner, hattråden, tillfredsställa sin ränklystnad och befordra sin uppkomst.

Såsom mössornas och hofpartiets gemensamme kandidat till landtmar-skalksstafven uppträdde grefve Adam Horn, från det föregående bekant genom sin beskickning till Ryssland; men rådet hade genom att hemkalla Fersen från kriget förstått att uppställa en medtäflare, hvars namn ännu en gång var i stånd att förena det söndrade hattpartiet, och Fersen blef också med temligen stor öfvervigt utsedd till landtmarskalk. Äfven vid valen till sekreta utskotten segrade hattarne, denna gång till och med i prestеståndet.

Hvad som först bragte jäsningen till ett utbrott var den så kallade kapitasaken eller frågan om de adliga officerare, som utan tjenstledighet lemnat krigshären för att deltaga i riksdagen. Dessa hade vid sin hemkomst blifvit fullständigt afskedade af regeringen, men hade hos konungen funnit ett för honom föga hedrande medhåll, och då det blef tydligt, att alla de missnöjde på riddarhuset skulle åtaga sig deras sak, hade rådet för att besvärja stormen måst lofva att återgifva dem deras embeten. Icke dess mindre bragte denna sak riddarhuset i harnesk mot regeringen; det förklarade att de afske-dades handlingssätt varit berättigadt samt nödgade genom en högtidlig be skickning regeringen att återgifva dem deras embeten. Att ofrälse stånden, som hade en annan uppfattning af en krigares skyldigheter, beslöto, att hela denna fråga skulle hänvisas till sekreta deputationen, blef då ej af synnerlig betydelse, och saken fick slutligen bortdö utan att vid denna riksdag hafva erhållit en verklig lösning.

Emellertid grep förbittringen mot rådet allt mer omkring sig, och i början af december ansåg Pechlin stämningen tillräckligt bearbetad, for att ett afgörande slag skulle kunna vågas. Den 5 i denna månad inkom han nämligen till riddarhuset med en skrifvelse, hvari han under uppvisande af alla de olagligheter, som regeringen sedan förra riksdagen tillåtit sig, begärde, att en stor deputation skulle nedsättas för att pröfva grundlagarnas rätta förstånd samt det sätt hvarpå de tillämpats. Så stor var också vid denna tid landtpartiets öfvervigt, att rådets vänner ej vågade motsätta sig deputationens nedsättande, utan blott sökte utverka, att den samma skulle blifva en vanlig stor sekret deputation, i hvilket fall den till en väsentlig del skulle kommit att bestå af sekreta utskottet, inom hvilket regeringen egde åtskilliga anhängare. Men af samma skäl yrkade Pechlin, att deputationen skulle blifva en särskild deputation, hvars medlemmar skulle utses genom särskilda val, och denna mening segrade också hos adel, prester och bönder.

Innan deputationen hunnit träda i verksamhet, inträffade emellertid julhelgen, under hvilken ständerna afbröto sina arbeten, och det rådrum som härigenom vans öppnade för hattarne en möjlighet att besvälja den hotande stormen. Nu liksom efter det finska kriget sökte de rädda partiet genom att uppoffra vissa af dess medlemmar, och i detta syfte inläto sig det franska sändebudet d’Havrincourt, samt Fersen på en underhandling med Pechlin. Denne, ehuru nu förbunden med hofvet, önskade dock ingalunda en utvidg-ning af konungamakten, och möjligheten att något sådant skulle kunna blifva en följd af hattpartiets fullständiga störtande gjorde honom benägen för en öfverenskommelse, helst om hans personliga fördelar derigenom kunde tillgodoses. Innan

ständerna åter samlades, var saken afgjord. Fersen och d’Havrincourt medgåfvo, att Palmstjerna och Scheffer, hvilka i synnerhet utmärkt sig genom sin ifver för kriget, samt Höpken skulle aflägsnas ur rådet. Mot detta medgivande samt ett löfte om penningersättning af Frankrike förrådde Pechlin sina partivänners sak, i det han förband sig att i hemlighet arbeta på, att de öfriga rådsherrarne skulle blifva ostraifade, att Palm-stjerna och Scheffer skulle erhålla »välsinnade» efterträdare, det vill säga hattar, samt att Ekeblad skulle blifva kanslipresident efter Höpken.

Verkningarna af denna öfverenskommelse visade sig snart. Genom Pech-lins affall sprängdes landtpartiet, i det de missnöjda hattarne i allmänhet följde hans ledning, och då den öfvade partigängaren numera naturligtvis ej fann det öfverensstämmande med sin fördel, att räfsten med rådet skulle be-drifvas af den särskilda deputationen, inom hvilken regeringens fiender samlat sina förnämsta krafter, blef denna myndighet, af hvars tillsättande så mycket buller hade gjorts, snart helt och hållet * betydelselös. I stället tog sekreta utskottet, i hvilket Pechlin nu lyckats inkomma, frågan om riksrådens förhållande i sin hand.

Sedan ständerna på nyåret 1761 åter trädfc i verksamhet, afgaf nämligen den mindre sekreta deputationen ett betänkande som uppvisade, att krigets begynnande utan ständernas hörande varit olagligt, men likväl endast tillstyrkte, att de mest felaktige eller Palmstjerna och Scheffer borde förklaras förlustiga ständernas förtroende. Mot Höpken riktade Pechlin ett ytterst häftigt anfall i sjelfva sekreta »utskottet, då deputationens betänkande der föredrogs, och detta var tillräckligt för att förmå Höpken att ejelf anhålla om sitt afsked. I enlighet med sekreta utskottets tillstyrkan blef det samma äfven beviljadt af ständerna; Palmstjerna och Scheffer, som ej kunnat förmås att följa hans efterdöme, blefvo deremot af ständerna »licentierades. De öfriga riksråden undsluppo med en skrapa hvarifrån dock Lövenhjelm undantogsr och mössornas och hofpartiets yrkande, att konungens utlåtande i krigsfrågan borde meddelas stånden, hvarigenom de hoppades kunna bereda Adolf Fredrik ett erkännande på rådets bekostnad, blef af sekreta utskottet tillbakavisad t.

I Pechlins öfverenskommelse med Fersen ingick emellertid äfven, såsom nämdes, att åtminstone tvenne rådsplatser skulle besättas med hattar. Redan i böljan af riksdagen hade riksrådsval måst företagas efter Ehrenpreus och Ruuth som nyligen aflidit, och till deras efterträdare hade utsetts generalen grefve Hans Henrik von Lieven, en skicklig officer som ursprungligen tillhört hofpartiet, men vid tiden för Adolf Fredriks tronbestigning öfvergått till hattarne, samt presidenten i Åbo hofrätt Johan Lagerflykt.

Då den sist nämde afsade sig förtroeudet och Henning Gyllenborg frivilligt tog afsked, måste man emellertid på nyåret 1761 åter skrida till riksrådsval, och vid detta tillfälle lyckades mössorna genomdrifva, att första för-slagsrummet tilldelades en man, som på grund af sin börd, om också ej pi grund af sina statsmannaegenskaper, kunde anses såsom partiets främsta personlighet, nämligen grefve Adam Horn. Det förhållande, hvari denne af gammalt stod till hofvet, försäkrade honom naturligtvis om konungens utnämning, och sålunda lyckades Arvid Horns son nu vinna inträde i regeringen. Han var född 1717 och hade hittills egnat sig åt krigarbanan, på hvilken han uppstigit till värdighet af generallöjtnant. Den andra platsen besattes deremot med en hatt, landshöfdingen i Vesterås län Fredrik von Friese ndorff, hvilken dock ej kunde räknas till de fullt trogne inom partiet Då ledigheterna efter Höpken, Palmstjerna och Scheffer skulle fyllas, lyckades

Pechlin emellertid förskaffa hattame en fullständig öfvervigt bland valmännen, men då inträffade, att mössorna förmådde stånden att använda sin i regeringsformen grundade, men hittills aldrig begagnade rätt att granska rådsförslaget, och på detta sätt blef verkligen en misshaglig hatt utestängd. För att hämnas tillgrepo hattarné samma utväg mot en af mössornas förnämsta män, • öfverste Ture Gustaf Rudbeck, som valnäm-den låtit förmå sig att gifva en plats på förslaget, och denna gång genom-drefvo de sin vilja. Så obestämd var i sjelfva verket vid denna tid den maktställning, som de båda partierna intogo vid riksdagen. Emellertid segrade hattarné i sjelfva hufvudsaken, ty de rådsherrar som nu utnämdes tillhörde alla deras parti.

Bland dessa har presidenten i kommerskollegiet Karl Rudensköld. född 1698 och en son af den vördnadsvärde och såsom svensk och latinsk skald för sin tid högt aktade biskopen i Linköping, Torsten Rudén, i synnerhet gjort sig känd genom sina ädla och älskvärda personliga egenskaper, som under hans vistelse i Berlin såsom svenskt

sändebud förskaffade honom Friedrich II:s vänskap och af efterveriden framkallat det omdömet, att hans namn är ett af vår frihetstids ljusaste. Den andre af de nya riksråden var hof-marskalken Karl Fredrik Törnflykt; sist utnämdes öfverste Gustaf Adolf Hjär ne, yngste son till den utmärkte läkaren Urban Hjärne. Först i oktober 1761 voro alla dessa val afgjorda, men redan långt förut (den 4 april) hade sekreta utskottet utsett Eke blad till kanslipresident samt ständerna bekräftat valet.

Afven med afseeude på den ekonomiska hushållningen var ställningen

125. Anders Nordencranfz (1097-1772).till en böljan hotande för det hittills herskande partiet. På detta område hade hattarne under de sista åren erhållit en besvärlig motståndare i kommersrådet Anders Nordencrantz (förut Backmansson). Denne hade allt sedan 1720-talet verksamt deltagit i tidens sträfvan för de svenska näringarnas utveckling och derför sjelf räknats till hattarne, men från och med 1756 års riksdag hade han böljat att i digra och tungrodda skrifter angripa det rådande liemlighetskrämeriet, press- och näringstvånget samt de maktmissbruk, hvar-till embetsmännen under denna embetsmannaväldets gyllene ålder ofta ostraffadt gjorde sig skyldiga. Då dessa missförhållanden uppkommit eller åtminstone nått sin fulla utveckling under hattames välde, var det naturligt, att ett dylikt skriftställen ej kunde finna nåd för den då varande regeringens ögon, och ett arbete af Nordencrantz blef också i början af året 1756 indraget. Nordencrantz lät emellertid ej afskräcka sig, utan författade ett nytt digert verk, ställdt till de 1760 sammanträdande ständerna, och ehuru regeringen tills vidare förbjöd dess spridande, vågade den dock ej alldeles undertrycka det samma, utan öfverlemnade pröfningen deraf åt ständerna sjelfva. Dessa beslöto att arbetet skulle bland dem få utdelas, och då Nordencrantz någon tid derefter tillkännagaf, att han utarbetat en framställning af orsakerna till kursens stegring, gafs honom tillåtelse att meddela sina upptäckter åt en af honom sjelf bland de tre högre stånden utsedd deputation, känd under namnet den » nordencrantzska vexelberedningen».

Hufvudsumman af de lärdomar, Nordencrantz sökte inskärpa hos denna, var, att orsaken till myntvärdets fall ej vore rikets undervigt i handeln, utan de omåttliga banklånen samt egen nyttiga tillställningar af en mängd personer, som genom dessa lån satts i tillfälle att inlåta sig på storartade företag och naturligtvis funno sin fördel i att med värdelösa sedlar kunna gälda sina skulder. Såsom botemedel mot det onda föreslog han åter förbud mot alla ytterligare lån på utförselvaror och bruksegendomar samt att bankens nu varande styresmän borde afskedas. Dessa åsigter rönte ett gynsamt mottagande inom beredningen, som till största delen bestod af mössor, och flere af hattarnes förnämsta män sågo sig nu hotade med känbara efterräkningar.

I denna nöd var det Pechlin, som åter kom partiet till hjelp. Genom hans bedrifvande utverkades i början af år 1761, att den närmare utredningen af dessa frågor öfverlemnades åt ett nytt utskott, kalladt »riksens ständers sekreta vexeldeputation», hvars medlemmar till hälften utsågos af beredningen och till hälften af sekreta utskottet. Mellan denna deputation, hvari hattarne tack vare sekreta utskottet fått större inflytande, och beredningen uppstodo snart bittra tvister, hvaraf följden blef, att bådas verksamhet slutligen afstannade och att sekreta utskottet under tiden äfven lyckades taga bankfrågan i sin hand. Till och med inom detta hattarnes förnämsta fäste vid riksdagen hade emellertid åsigterna nu så till vida klarnat, att man lärt sig inse fruktlösheten af att genom hemliga vexelkontor söka styra kursen, och den 11 april 1761 lät utskottet uppsäga det kiermanska kontorets

Sveriges historia. V. 11kontrakt. Det försök som härvid gjordes att ställa regeringen till ansvar derfor, att den vid afslutandet af kontrakten med de båda sista vexelkontoren ej tillräckligt iakttagit rikets nytta, blef emellertid afvisadt, och sekreta utskottets egen uppgörelse af den skuld, hvari riket häftade till dessa kontor, blef sådan, att i synnerhet det kiermanska kontorets delegare fingo tillfälle att på det allmännas bekostnad förskaffa sig en oskälig vinst. Men äfven sekreta utskottets hattar hade nu börjat inse, att sedlarnas vanpris stod i sammanhang med den vidsträckta lånerätten. Utskottets förslag om den sammas inskränkande vann dock ej våndens bifall, men då antalet af lånsökande på ett oroväckande sätt ökades i följd af den ifrågasatta inskränkningen, fann sig utskottet slutligen i böljan af år 1762 nödsakadt att på eget bevåg alldeles stänga banken for enskilde. Denna åtgärd blef emellertid af foga betydelse, då, såsom vi snart få se, samma grundsats ej tillämpades med afseende

på kronan.

En annan anledning till missnöje med regeringen var det spioneri, den godtycklighet och den bårdhet, hvartill den palmstjernska kommissionen gjort sig skyldig, och i början af året 1761 genomdrefvo rådets fieuder trots hattarnes motstånd, att kommissionens handlingar skulle till granskning öfver-lemnas åt justitiedeputationen samt sedan tryckas. Detta var emellertid for hofvet en farlig seger, då dessa handlingar innehöllo åtskilligt som kunde blottställa konungen. Hattame försummade ej heller att begagna sig häraf. Fer-sen lät nämligen nu sekreta utskottet förstå, att orsaken, hvarför man ej velat utlemna handlingarna, varit regeringens önskan att skona konungens person, och följden häraf blef, att hela frågan nedtystades. Rudbecks försök att med anledning af denna sak utverka ett förbud mot alla utomordentliga domstolar hade blott till följd, att ständerna begärde, det regeringen ej vidare måtte förordna några sådana. Men för egen del afsade de sig ej denna rätt, och hattarne sökte också genast bringa den till användning mot Nordencrantz, som endast med nöd undgick en efterräkning för sina djerfva påståenden.

Genom att taga tidens mest erfarna partigängare i sin sold hade hattame sålunda lyckats undgå svårare efterräkningar, men att i längden upprätthålla deras välde öfversteg numera till och med en Pechlins förmåga. Att partiet endast genom en »byteshandel med brutna förbindelser och uppoffrade vänner» kunde räddas från fullständig undergång bevisade i sjelfva verket, att det saknade stadigt fotfäste, och att ett dylikt till vägagående snarare var egnadt att lossa än att stärka partibanden fick man erfara, då en så framstående medlem af partiet som Höpken från denna tid böljade närma sig mössorna. Oaktadt Pechlins förräderi voro dock de krafter, öfver hvilka mössorna och hofpartiet förfogade, ej att förakta, och mot slutet af sommam 1761 hade de lyckats att samla så många anhängare på riddarhuset, att hattame derstädes ohjelpligt förlorade öfvervigten. Bland prester och bönder hade hattpolitiken aldrig vunnit synnerlig anklang, om också hattarnes långvariga välde inom det först nämda ståndet förskaffat dem några mäktiga anhängare, som stundom med framgång kunde gå deras ärenden, och borgaraeblefvo derfor under den återstående delen af riksdagen det enda stånd, inom hvilket hattame behöllo öfvervigten.

Att deras motståndare i främsta rummet skulle begagna sin ökade makt till att hämnas på den man, genom hvars förräderi den redan säkra segern vridits ur deras händer, var naturligt, och den 24 augusti 1761 blef Pechlin, ehuru med blott en rösts öfvervigt, för denna och följande riksdag utesluten från riddarhuset. Betecknande för den invecklade partiställningen är, att det var med anledning af ett otidigt utfall mot rådet, som mössorna och hof-partiet yrkade på Pechlins bestraffning, under det att hattarne, riksrådens egna partivänner, uppbjödo alla sina krafter till hans försvar.

Någon tid derefter vunno mössorna en ännu mera lysande seger. Med anledning af en hemställan från sekreta utskottet om, att Höpken, Palmstjema

127. Åkerö i Söderuiuulatiil.

och Scheffer borde erhålla pension, hade preseståndet i juli 1761 genomdrifvit, att den först närade i stället skulle åter insättas i rådet, inom hvilket en plats blifvit ledig efter Strömberg, som frivilligt nedlagt sitt embete. Då hattarnes ledare, hvilka numera misstrodde och fruktade Höpken, ej kunde hindra beslutet, sökte de minska dess betydelse genom att söka bereda samma upprättelse åt Scheffer och Palmstjerna. Men då föreslogo mössorna, att de två sedan 1739 qvarlefvande riksråden Bonde och Bjelke äfven skulle återkallas, och jemnstarka som partierna deuna tid voro, genomdrefvo båda sin mening, dock med den inskränkning, att samtliga de nämda herrarne först i mån af någon ledighet inom rådet skulle återinträda i embetets utöfning. Palmstjerna nekade emellertid att åter mottaga rådsembetet, till hvars skötande han efter sin afsättning förklarade sig sakna nödigt sjelflörtroende, men Scheffer inträdde verkligen å nyo i regeringen, då Tessin i oktober 1761med brutna krafter drog sig tillbaka från det offentliga lifvet for att tillbringa sina återstående dagar på sin egendom Åkerö, der han, kämpande med ständigt växande penningbekymmer, i fromma betraktelser öfver verldens fåfänglighet sökte, om också ej fann en tröst för sin förgångna storhet. Då denna nya förändring inom rådkammaren skulle ega rum, hade emellertid, såsom of van är omtaladt, makten på riddarhuset halkat ur hattames händer, och bégagnande sig

häraf sökte mössorna utverka, att äfven Bonde och Bjelke genast skulle återkallas. Att Höpken, för hvilken rådsvärdigheten under då varande i förhållanden ej längre innebar något lockande, nu förnyade sin afskedsansökan underlättade saken, och den 8 december 1761 ingingo ständerna till konungen med en anhållau, att Bonde och Bjelke måtte åter inkallas i regeringen. Båda i stodo de nu på grafvens brädd, den förre en 79-årig och den senare en 77-årig gubbe, men den sena upprättelse de sålunda erhöllo visade dock tydligare än något annat, att hattarnes långvariga välde nalkades sitt slut.

Hvad som denna tid gjorde partiets ställning ännu vanskligare var, att Frankrike, utmattadt af kriget, ej längre kunde understödja det samma med bestickningsmedel. I denna nöd beslöto Fersen och några andra af le-darne att genom hofvet söka ernå en förlikning med mössorna. För Lovisa Ulrika var det otvifvelaktigt en ej ringa tillfredsställelse, att de män, som så grymt förödmjukat henne, nu måste bönfalla om hennes bistånd. Yäl skulle deras fullständiga undergång hafva inneburit en ännu större triumf, men hennes egen ställning var dock ej så stark, att hon blott vågade lyssna till l stolthetens och häradkänslans ingifvelser. I början af år 1762 kom sålunda i den ifrågasatta förlikningen mellan hofvet och hattame till stånd, och sanno- j likt har man deri att söka orsaken till, att de sist nämde vid denua riksdag i lyckades rädda åtminstone några spillror af sin makt. Å andra sidan var landtmarskalkens och hans vänners bistånd ej heller alldeles onyttigt för hofvet, och åtskilliga af dess önskningar blefvo nu genomdrifna hos ständerna. Sålunda frigåfvos de, som vid den sista riksdagen eller senare blifvit för stats-brott insatta i fängelse, och Dalin, som redan vid riksdagens början fatt tillåtelse att åter besöka hofvet, erhöll nu pension. Den kungliga familjen hugnades med frikostiga penninganslag, och kronprinsen, nu en sextonårig yngling, förklarades ej vidare behöfva stå under ledning af en guvernör samt fick tillträde till rådet, dock endast i konungens närvaro och utan rösträtt. Till guvernör för de yngre prinsarne Karl och Fredrik Adolf utnämdes i enlighet med konungens önskan riksrådet Tömflykt, sedan Scheffer, ehuru försonad med hofvet, afsagt sig denna befattning, och äfven vid den öfriga uppvaktningens tillsättande fästes denna gång tillbörligt afseende på konungens önskningar. Bland de fordringar, som Lovisa Ulrika uppstält såsom vilkor för försoningen, var äfven, att alla inskränkningar i konungamakten utöfver 1720 års regeringsform skulle upphäfvas. Denna fråga blef dock undanskjuten, men deremot tryggades Adolf Fredrik i besittningen af sin tron, i det den ödesdigra riksakten nu uppbrändes. Det var seklétf utskottet, förstärkt af några bönder, som på eget bevåg utförde föiiSrtorelse-verket, och stånden fingo lika litet derom som om aktens uppsättande någon underrättelse.

Slutligen påskyndade och underlättade äfven försoningen mellan hofvet och battarne fredslutet, till hvars genomdrifvande Lovisa Ulrika mottagit stora penningförsändelser både från sin broder och från England. I sjelfva verket längtade hattame ej mindre ifrigt än hofvet efter ett slut på kriget, som nu blott utgjorde en obehaglig påminnelse om deras felaktiga politik, och hvad som hittills afhållit dem från att söka fred var blott hänsyn till Frankrike.

I december 1761 hade de emellertid gjort ett försök att komma ifrån kriget utan att behöfva uppoffra »systemet», i det sekreta utskottet då beslöt att öppna fredsunderhandlingar i samråd med bundsförvandterne, men följden häraf blef blott, att partiet erhöll en skrapa från Frankrike.

Den 5 januari 1762 afled emellertid kejsarinnan Elisabet i Ryssland, och det blef snart tydligt, att hennes efterträdare Peter III (se ofvan s.

98), som var en varm beundrare af den preussiske konungen, ej allenast skulle upphöra att vara hans fiende, utan äfven hade för afsigt att lemna honom ett kraftigt understöd. Härigenom blef Sveriges ställning ytterst vansklig, då krigets fortsättande lätt skulle kunnat ådraga det Rysslands fiendskap, och under dessa förhållanden kunde hattarne, i synnerhet efter sin förlikning med hofvet, ej undgå att samtycka till freden, äfven om derigenom förbindelsen med Frankrike måste uppoffras. Den 13 mars 1762 beslöt sålunda sekreta utskottet, att en särskild underhandling skulle få öppnas med Preussen. Början dertill skedde genom ett enskildt bref, som Lovisa Ulrika den 3 april sände ein broder, och då denne i sjelfva verket lika ifrigt som svenskarne önskade ett slut på kriget, mötte fredens afslutande ej några svårigheter. Den undertecknades den 22 maj i Hamburg och återstälde allt på

samma fot som före kriget. %

Den ansvarsbefrielse för sjelfva krigsförklaringen, som i början af riksdagen utverkats, fredade ej hattarne för obehagliga undersökningar angående de af kriget förorsakade utgifterna. Af de försträckningar, som banken medelbart eller omedelbart hade lemnat till dessas bestridande, voro vid tiden för fredslutet nära 20 millioner daler silfvermynt obetalade, och af denna summa hade mer än 7 millioner såsom omedelbart lån egenmäktigt beviljats af banko-fullmäktige. I enlighet med sin gamla vana skulle hattarne helst velat in- | svepa hela denna sak i »sekretessens» slöja, men stånden tvingade sekreta ut>- | skottet att lemna en temligen noggrann redogörelse för finansernas ställning* | och ehuru både regeringen och bankofullmäktige undsluppo åtal för det olag- I liga sätt, hvarpå de samverkat till rikets skuldsättning, blefvo dock de sist ! nämde för framtiden förbjudna att utan ständernas samtycke lemna regeringen några lån.

Sekreta utskottet lät dock för egen del ej afhålla sig från att stånden ovetande anlita banken. Ehuru ständerna nu åtogo sig en förhöjd bevillning, qvarstod dock en betänklig statsbrist, och för dess fyllande upptog sekreta utskottet genast ett nytt lån i banken på fem millioner daler silfvermynt, hvarjemte regeringen dersammastädes för framtida behof erhöll ett kreditiv på 12 tunnor guld. Detta var emellertid att med uppoffring af framtiden köpa sig ett ögonblicks lättnad, ty då banken endast genom att ytterligare öka sedelstocken kunde bestrida dessa utgifter, måste förvirringen i penningväsendet blifva ännu fruktansvärdare, och i följd deraf den räfst med hattpartiets statshushållning, som sekreta utskottet på detta sätt väl kunde uppskjuta, men ej undanrödja, en gång komma att drabba så mycket tyngre. Ej heller lät partiet af statsverkets nöd förmå sig till iakttagande af en större sparsamhet, utan med oförlikneligt lättsinne begagnade det sig af den smula makt, som det ännu hade i behåll, för att på statens bekostnad belöna sina anhängare eller nedtysta sina motståndare.

Den inre upplösningen inom hattpartiet och den obestämda maktställning, som det samma vid denna riksdag intog, sträckte äfven sina verkningar till näringslagstiftningen. Under sin långa kamp mot hattarne hade mössorna allt bestäjndare böljat uppträda mot det af deras motståndare omhuldade näringstvånget, och äfven bland dessa hade många, såsom redan är antydt, vid denna tid börjat hylla mera frisinnade grundsatser. I följd häraf skedde nu åtskilliga jemkningar i den hittills gällande näringslagstiftningen, utan att dock »systemet» fullständigt uppoffrades. Sålunda vann ej regeringens förslag om en lindring af skråtvånget ständernas bifall, men å andra sidan ej heller handels- och manufakturdeputationens försök att få banden ännu hårdare åtdragna. Det understöd af statsmedel som fabrikerna åtnjutit j blef emellertid betydligt förminskadt, och det af regeringen utfärdade in- | förselförbudet upphäfdes delvis, hvaijemte husundersökningar för uppspårande j af lurendrejerivaror förbjödos. Deremot misslyckades försöket att skaffa några ! af de bottniska städerna den rättighet att drifva utrikes handel, som allt sedan Gustaf Adolfs tid varit frånkänd alla orter norr 'om Stockholm, Åbo och Gefle, i det frågan hänsköts till regeringen som lät d\en förfalla. Större | framgång hade ett dylikt försök med afseende på Kungelf, tack vare det | rika sillfiske, som denna tid egde rum i bohuslänska skargården och hvar-igenom en lättare införsel af salt nödvändiggjordes. I samntanhang härmed lossades äfven på produktplakatet, för så vidt det afsåg denna vara. En sak, med afseende på hvilken de af mössorna förfäktade fria åsigterna vunno enafgörande seger, var bränvinsbränningen. Förbudet deremot blef nämligen nu upphäfdt, och i stället för att, såsom hattarne önskade, förvandla denna näring till en stor fabriksindustri eller öfverlemna den åt staten stadgade ständerna husbehofsbränningen såsom regel.

Om också den större frihet som härigenom infördes var af tvetydigt värde, betecknar dock i allmänhet lättandet af statens förmynderskap öfver näringarna en utveckling i sundare riktning, och det samma gäller äfven om åtskilliga andra af denna riksdags beslut. Vi behöfva i detta hänseende blott erinra om försöket att trygga rättssäkerheten gent emot de utomordentliga domstolarna, om förbudet mot rikets skuldsättning i banken utan ständernas samtycke samt om införandet af en större offentlighet med afseende på statshushållningen. Af synnerlig vigt var äfven den större frihet, som det offentliga ordet vid denna tid började erhålla, ty om något skulle kunna stäija de missbruk, som uppspirade ur den oinskränkta ständerregerin-gen, så skulle det varit, att partierna åtminstone underkastades den allmänna meningens kontroll. Visserligen upphäfdes ej censuren, men Oelreich hade allt sedan förra riksdagen till ej ringa harm för sina formän i kanslikollegiet böljat att på ett så

mildt sätt utöfva sitt em-bete, att en nästan fullständig tryckfrihet kunde sägas vara för handen, och att äfven ständerna nu böljat omfatta mera frisinnade grundsatser i detta hänseende röjdes ej blott af deras förhållande till Nordencrantz, utan äfven deraf, att de genom offentliggörande af en mängd riksdagshandlingar sjelfva underkastade sig allmänhetens dom.

Men om sålunda 1760—1762 års riksdag kan förete åtskilliga hedrande drag, saknade den dock ej sina skuggsidor. Såsom vi sett, befläckades äfven den af utländskt guld, och den redan 1723 uttalade grundsatsen, att ständerna såsom lagstiftare voro öfver lagen, tillämpades derunder på ett särdeles oblygt sätt, då stånden i öppen strid ej blott mot regeringsformen, utan äfven mot ett riksdagsbeslut från 1756 sjelfva bortgåfvo en mängd embeten. Det var de ofrälse stånden, som i synnerhet gjorde sig skyldiga till detta missbruk. Adeln förde deremot i denna sak med sådan kraft den lagliga ordningens talan, att den till och med sökte hindra verkställigheten af de tre öfriga ståndens beslut, och det var endast för att undgå en fullständig brytning i samhällsskicket, som landtmarskalken slutligen undertecknade besluten. Äfven an-

129. Samuel Troilius (1700—1764).gående andra frågor forefollo tvister mellan standen, i synnerhet mellan adeln och borgame, hvilka stånd förut såsom de egentliga bärarne af b att väldet yarit de enigaste, men allt sedan mössorna yunnit öfverhanden på riddarhuset, företedde den skarpaste motsatsen. Om dessa ståndstvister redan i och for sig voro egnade att uppväcka farhågor för sjelfva statsskickets bestånd, måste det ännu mer varit fallet i följd af det större inflytande, hofvet vid denna tid vunnit. Under dessa förhållanden funno både hattar och mössor råd-ligast att söka få ett slut på den långvariga riksdagen, och den 21 juni 1762 kunde sålunda ständerna omsider skiljas, sedan de i 20 månader varit samlade. Ännu då voro emellertid åtskilliga ärenden oafgjorda, för hvilkas lösning expeditionsdeputationen måste fortsätta sina arbeten, och äfven adeln höll efter riksdagens atblåsning några sammanträden för att lägga sista hand vid en ny riddarhusordning, som den 10 augusti 1762 erhöll kunglig stad-fästelse. Genom denna lag fyldes omsider ett länge kändt behof, alldenstund Gustaf Adolfs riddarhusordning ej rätt passade för det nu varande statsskicket, hvarför man hittills måst hjelpa sig fram med interirasstadgan-den. Den vigtigaste olikheten mellan den nya riddarhusordningen och den från 1626 var — förutom klassindelningens borttagande — att sjelfskrifven plats på riddarhuset derigenom tillerkändes den äldste manlige medlemmen af den äldsta lefvande grenen i hvarje adlig ätt. Detta var emellertid blott en bekräftelse på eu häfdvunnen sed, ty redan länge, åtminstone allt sedan 1723 års riksdagsordning medgifvit, att blott en medlem af hvaije ätt behöfde infinna sig vid riksdagarna, hade de af Gustaf Adolf föreskrifna valen inom ätterna varit ur bruk.

Mössorna komma till väldet. — Biksdagen 1765—1766.

Partiställningen efter riksdagen 1760-1762. — Katarina II i Ryssland. — Stinderna sammankallas till jan. 1765. — Mössorna få öfvervlgten i stånden. — Rftfster. — Stora sekreta deputationen*. — Hattarne nttråa-gas nr regeringen. — Delegarne i vexelkontoren straffas. — Upproret i Vestergötland. — Den nya bank* hushållningen och den nya n&ringslagstiftningen. — Förbund med England, den 5 febr. 1766. — Brytningen med Frankrike. — Beroendet af Ryssland. — Kronprinsens giftermål. — Bettnkandet om lagarnas verkstillig* het. — Ståndstvister. — Riksdagens slut, den 15 okt 1766.

Efter 1762 var hattames fullständiga störtande i sjelfva verket ej nugot annat än en tidsfråga. Med afseende på alla sina grundsatser hade de lidit skeppsbrott. Sjelfva hörnstenen i deras »system», det franska förbundet, stod ej längre fast. Frankrike betraktade nämligen freden i Hamburg såsom ett förbundsbrott, öfver hvilket det så mycket mera hade skäl att harmas, som hattarne sjelfva dertill medverkat, och det gaf på ett för den svenska regeringen synnerligt känbart sätt uttryck åt sin vrede genom att alldeles upphöra med subsidiernas utbetalande. Ett annat tecken på dess kallsinnighet var, att, då d’Havrincourt i oktober 1762 lemnade Sverige, mer än ett år fick förflyta, innan ett nytt franskt sändebud, baron de Breteuil, ankom till Stockholm, och' denne erhöll då af sin regering befallning attverka, ej för hattpartiets återupprättelse, utan för konungamaktens ökande, ty efter de sista årens erfarenhet ansågo de franska statsmännen, att en mot Frankrike välsinnad konung med tillräcklig makt skulle göra Sverige till en säkrare bundsförvandt, än det under hattame numera kunde blifva. Den enda verkliga

framgång, som hattame vid den sista riksdagen rönt, bestod deri, att de lyckats förekomma en fullständig ministerförändring, men det oaktadt var ej deras välde inom rådkammaren fullt obestridt. Tre afgjorda mössor hade dock der fått plats; Bjelke afled visserligen redan 1763, men af de nya riksråd som räknades till hattame befunnos Friesendorff och Tömflykt snart föga pålitliga. Ännu betänkligare var, att den meningsskiljaktighet mellan Lö-venbjelm och hans gamla partivänner, som yppat sig under förberedelserna till kriget, allt mer hade tilltagit, så att denne, den då varande rådkammarens dugligaste man, slutligen, liksom fordom Åkerhjelm, blef kattpolitikens mest afgjorde motståndare, och med honom förenade sig , ofta Lagerberg. Bland de fullt trogna hattråden fans ingen, som kunde ersätta Höpken, Palmsijerna och Tessin.

Den nye kanslipresidenten Ekeblad var en allt för fredlig natur för dessa oroliga tider, och den mera liflige Karl Scheffer, som nu i sjelfva verket blef partiets förnämsta stöd inom regeringen, ådagalade ej alltid tillräcklig besinning och följdriktighet i sitt handlingssätt.

Den nygrundade vänskapen med hofvet blef under dessa förhållanden den räddningsplanka, till hvilken partiet satte sitt egentliga hopp. Rådet visade konungen det största tillmötesgående, ej minst i befordringsfrågor, och då hofvet fortfarande sökte stå väl äfven hos mössorna, lyckades åtskilliga af dessa vinna befordran. Så blef Serenius nu utnämd till biskop i Strengnäs, och då H. Benzelius’ efterträdare, S. Troilius, 1764 afled, fick mössan M. Beronius intaga erkebiskopsstolen. Frågan om en måttlig utvidgning af konungamakten återupptogs nu och föranledde lifliga öfverläggningar, i synnerhet mellan Fersen och drottningen. Äfven Scheffer insåg nödvändigheten af statsskickets ombildande, och man eger af honom ett utförligt förslag, som fördelaktigt vitnar om ett klarnadt politiskt medvetande. Hvad Scheffer åsyftade var nämligen att genom regeringsmaktens stärkande lägga ett band på ständernas godtycke, men för detta ändamål ville han dock snarare höja rådets än konungens myndighet. I allmänhet skulle sålunda omröstning inom regeringen bibehållas,

130. Katarina II af Ryssland (1729-1796).men med afseende på embetsutnåmningar skulle dock konungen erhålla något större makt. Ständerna skulle hyarken få inblanda sig i dylika frågor eller till afgörande upptaga mål, som blifyit afdömda af de yanliga domstolarna, eller i allmänhet få afgöra riksvårdande ärenden utan att först hafva inhemtat rådets betänkande. Om sekreta utskottet ville öfyerskrida sin befogenhet, skulle rådet anmäla detta för stånden, och för hyaije grundlagsförändring skulle erfordras regeringens samtycke, särskildt konungens, när fråga var ora inskränkning i konungamakten, och särskildt rådets, när förslaget berörde rådets myndighet. Å andra sidan skulle rådets sammansättning helt och hållet göras beroende af ständerna, i det blott en person hädanefter skulle uppföras å rådsförslag.

Huru yida detta förslag gillats af drottningen, eller om det ens blifvit henne meddeladt, är ej bekant, men säkert är, att Loyisa Ulrika äfyen pä annat håll sökte ett stöd för sina planer.

En oväntad utsigt hade i detta hänseende yppat sig genom Peter Ill:s tronbestigning, ty denne furste, hvars politiska uppfattning snarare var en holsteinsk hertigs än en rysk kejsares, hade såsom ögonmärke for sin statskonst uppstält återvinnandet af sin familjs besittningar i Slesvig, och för att försäkra sig om Sveriges bistånd i detta företag var han till och med benägen att förhjelpa sin frände Adolf Fredrik till en oinskränkt makt. Redan i juli 1762 miste emellertid Peter III både krona och lif för en sammansvärjning, hvarigenom hans gemål, Katarina II, en prinsessa af Anhalt-Zerbst, i hans ställe upphöjdes på Rysslands tron. Denna händelse blef för hela norden af betydelse. Peter den stores tanke att höja Ryssland till en den största makt af första ordningeu, som ingen af hans hittills varande efterträdare fullt mäktat uppbära, hade nu erhållit en arftagerska, hvars förmåga svarade mot hennes vilja och hvars rofgirighet lika litet som hennes njutningslystnad lät sig tillbakahållas af några sedliga betänkligheter. I mer än 30 år innehade denna »nordens Semiramis» Rysslands tron, och under hela denna tid var hon oupphörligt syselsatt med att sammansmida förderfbringande planer mot sina svagare grannar, hvilka hon än genom inre oro sökte förlama, än i förbindelse med andra grannar beredde sig att i grund tillintetgöra. Hvad Sverige vidkom, låg det i hela andan af hennes statskonst, att hon skulle önska bibehållandet af frihets-

131. Johan Hartvig Ernst Bernstorff

(1712—1772).tidens samhällsskick, hvars brist på en verklig regeringsmakt gjort detta för Ryssland fordom så

fruktansvärda rike till en ej blott oskadlig, utan rent af värnlös granne. Under tiden närmast efter sin tronbestigning gaf hon sig dock min af att vilja verka för den svenska konungamaktens höjande, och det har sagts, att det endast var hennes ministrars enstämmiga råd, som på hösten 1763« förmådde henne att uppgifva denna plan. Emellertid har hon dock äfven efter denna tidpunkt framstält förslag i samma syfte, och får man döma af dessa, var motsägelsen mellan hennes tidigare svenska politik och den* som hon under sitt följande lif iakttog, mera skenbar än verklig. De fördelar hon ville bereda konungamakten skulle nämligen uteslutande vunnits på rådets bekostnad, hvars myndighet i förhållande till ständerna hon dessutom ville ytterligare inskränka, och följden af Katarina II:s nitälskan för det svenska konungadömet skulle således blifvit, att regeringen såsom helhet nedsjunkit till ännu större osjelfständighet än förut. Hvad som kom henne att vid denna tid önska en inskränkning af det svenska rådets befogenhet i förhållande till konung eller riksdag var för öfrigt utan tvif-vel fruktan, att rådsmyndigheten i händerna på hattarne skulle kunna användas till fördel för Frankrike, med hvilken makt hon tidigt kommit i spändt förhållande. Det förbund, som hon den 11 april 1764 ingick med Friedrich II af Preussen och hvars närmaste ändamål var att upprätthålla anarkien i det olyckliga Polen, innehöll också en öfverenskommelse om hattpartiets bekämpande* och detta fördrag lemnar tillika det bästa beviset för, att hon, åtminstone vid denna tid, ingalunda hade för afsigt att i Sverige upprätta en verkligt stark konungamakt, ty förhindrandet af hvarje mera genomgripande forändring i det svenska statsskicket göres här uttryckligen till ett föremål för de båda makternas omsorger.

Ehuru Katarina sålunda snarare ville minska än öka Sveriges motståndskraft mot utlandet, väckte dock ryktet om hennes förmenta planer till den svenska konungamaktens fördel lifliga farhågor i Danmark, hvars förnämste statsman, J. H. E. Bernstorff, i Sveriges då varande statsskick såg ett vilkor för sitt eget lands säkerhet, i synnerhet då den svenska tronen innehades af ett mot Danmark så ovänligt sinnadt konungapar som Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Ej mindre oroliga blefvo de svenska hattarne, hvilka naturligt-

132. Ture Gustaf Rudbeck (1714—1786),vis ej kunde önska, att författningen med Rysslands bistånd skulle förändras; och Kari Scheffer, som af gammalt stod på en synnerligt förtrolig fot med Bernstorff, utverkade till och med (hösten 1763) af denne ett löfte om Danmarks väpnade mellankomst för den händelse, att kejsarinnan med våld ämnade genomföra sina afsigter.

Lovisa Ulrika, ehuru nu förbunden med hattledarne, ville dock ej försumma de utsigter, som syntes erbjuda sig från Ryssland, och med det engelska sändebudet i Stockholm, Goodrich, i hvars hof Katarina förstått att skafta sig en bundsförvandt, inlät hon sig nu i förtroliga underhandlingar. Denna hennes sträfvan att hålla alla möjligheter öppna stärkte dock knappast hennes sak, men gjorde partiställningen ytteröt invecklad. Hattledames farhågor för kejsarinnans planer stegrades ännu mer genom misstanken, att de delades af Lovisa Ulrika, på hvars bistånd de bygt så stora förhoppningar, och deras ställning blef sa mycket pinsammare, som deras förbindelse med hofvet redan böljat väcka betänkligheter inom en stor del af deras eget parti. Breteuil kände sig ej hågad att arbeta för en konung, hvars ökade makt kanske skulle komma Frankrikes fiender till godo, och å andra sidan hade drottningens förtrolighet med hattame äfven framkallat missnöje hos hennes gamla vänner inom mösspartiet.

Under det partiställningen sålunda syntes allt mer inveckla sig, såsom ofta händer under en öfvergångstid, då de gamla maktinnehafvame förlorat fotfästet, utan att derför ett nytt parti ännu kommit till väldet, blef penningnöden med hvarje dag allt svårare. Efter de förtviflade finansåtgärder, som den förra riksdagens sekreta utskott tillgripit, steg kursen till en sådan höjd, att sedlarna i oktober 1762 ej mottogos för mer än en tredjedel af nämnvärd et, och det följande året hemsöktes landet af en svår handelskris, den naturliga följden af det vingleri, som hattarnes hushållning med banken framkallat inom den svenska affärsverlden. Naturligtvis var statsverkets betryck ej mindre svårt än de enskildes, i synnerhet sedan det påräknade penningunderstödet från Frankrike uteblifvit, och i september 1763 såg regeringen ej någon annan utväg, i fall Frankrike ej ville medgifva en uppgörelse, än att sammankalla ständerna till urtima riksdag. Som detta under då varande förhållanden ovil-borligen skulle helt och hållet tillintetgjort både Frankrikes och hattarnes inflytande inom Sverige, fann emellertid den franska regeringen rådligast att utlofva en del af penningunderstödets utbetalande, och i följd

häraf fick frågan om riksdagskallelsen denna gång falla. Men då det följande årets stat visade en brist af 1 900 000 daler silfvermynt, då regeringens försök att genom lån skaffa medel till behofvens fyllande misslyckades, och då Frankrike å nyo började göra svårigheter med subsidierna, måste slutligen alla betänkligheter vika, och i början af september 1764 beslöts, att ständerna skulle sammankallas till januari 1765.

Om detta beslut hade alla regeringens medlemmar förenat sig, men någon tid derefter inträffade en händelse, som gjorde slut på den skenbara enigheten. I november 1764 erbjöd sig nämligen Frankrike att under loppet af åtta år, räknade från 1765 års början, erlägga en summa af 12 millioner livres(vid pass 2 285 714 riksdaler hamburgskt banko) såsom lösen för det ännu obetalade penningunderstödet, hvars hela belopp dock uppgick till mer än 14 millioner. De egentliga mössorna inom regeringen, Horn och Bonde, yrkade, att de snart sammanträdande ständerna borde höras angående detta anbud, genom hvars antagande det svenskt-fr&nska förbundet skulle utsträckas till 1772 i stället för till 1768, såsom ursprungligen var aftaladt, och med dem förenade sig Lövenhjelm, Lagerberg, Törnflykt och Friesendorff samt äfven konungen; regeringens öfriga medlemmar ansågo deremot, att anbudet genast borde antagas, och de genomdrefvo äfven sin vilja, ehuru blott med en rösts öfvervigt.

Att konungen i dentfa fråga, på hvars utgång möjligheten att upprätthålla förbindelsen med Frankrike syntes bero, hade öfvergifvit hattarne uppväckte hos dessa en häftig förbittring och förmådde dem att bryta sin förbindelse med hofvet. I förlitande på denna hade de emellertid hittills försummat de vanliga riksdagsförberedelserna, och dessa måste nu med så mycket större ifver sättas i gång. Breteuil kom dem härvid till hjelp genom att försträcka de medel, som skulle användas för att inverka på valen eller inköpa riddarhusfullmakter, och å andra sidan försågo Rysslands och Englands sändebud för samma ändamål mössorna med penningar. Med dem skulle nu också hofvet samverka, men drottningen sökte snart i hemlighet återknyta förbindelsen med hattame, och detta hennes dubbla spel blef ej obekant för hennes nya bundsförvandter.

Emellertid var det dock hvarken hemliga anläggningar eller utländskt guld, som denna gång bestämde valens utgång. Efter år af betryck hade omsider mössornas tid kommit. Det ekonomiska obestånd, hvari hattames hushållning bragt både staten och de enskilde, hade inom alla samhällsklasser framkallat en harm, som ej genom några konstlade medel behöfde underblåsas och ännu mindre genom några sådana kunde förqväfvas, och när ständerna den 16 januari 1765 samlades, visade det sig snart, att mössorna hade öfver-vigten inom alla stånd. På riddarhuset egde väl hattame ännu betydliga krafter till sitt förfogande, men många af partiets medlemmar hade dock öfvergifvit det sjunkande skeppet, och de trogne saknade den tillförsigt, som mer än något annat är ett vilkor för räddning. Med friska krafter och ökadt mod beredde sig deremot riddarhusets mössor, anförda af män sådana som Rudbeck, F. U. von Essen, F. Gyllensvan, F. Ribbing, K. Funck, A. R. Du Rietz, J. Dtiben, brödeme E. K. och G. Reuterholm, att återupptaga den vid förra riksdagen uppskjutna striden, och vid landtmarskalksvalet stannade segern hos dem, i det Rudbeck erhöll 532 röster, men Fersen blott 415. Mest betecknande för ställningen var dock, att valen till borgarståndet, hvilket allt sedan 1738 varit hattames säkraste fäste, denna gång i allmänhet utfallit till mössornas fördel. Så hade i Stockholm ingen enda hatt blifvit vald, och pjelfve Kierman hade endast erhållit några få röster. Ståndets talman blef också en för hattarne synnerligt förhatlig man, nämligen borgmästaren K. F. Sebaldt i Stockholm, hvilken redan vid 1746—1747 års riksdag såsom bondeståndets sekreterare gjort dem åtskillig förtret. Bönderaes stämning vilade sig deraf, att Olof Håkansson, hvilken vid alla riksdagar från \1738 varit deras talman och derunder med ovanlig klokhet förstått att tillbaka-liålla sina ståndsbröders naturliga genstörtighet mot hattpolitiken, nu besegrades af Josef Hansson från Elfsborgs 1‘ån. I intet stånd ernådde dock mössorna ett mera oinskränkt välde än i presteståndet. Detta, som i politisk bildning knappast stod tillbaka för adeln, men i allmänhet öfverträffade den mera lättrörliga »riddarhusdemokratien» i sans och månta, hade aldrig haft någon rätt smak för hattarnes krigslystnad och öfverdådiga finanspolitik, ehuru ståndet af en något öfverdrifven försigtighet hittills hindrats från att med större kraft söka göra sina åsigter gällande och stundom till och med låtit leda sig af de under hattväldets tid tillsatta biskoparne. Men vid denna riksdag kom det länge samlade missnöjet till ett våldsamt utbrott, och

med en ifver, hvilken bildade en skarp motsats mot den förra betanksam-heten och som ofta nog öfvergick till

obillig hänsynslöshet, kastade sig i synnerhet det lägre presterskapet in i striden. Ståndets ordförande blef, euligt gammal häfd, erkebiskopen, men den, som mer än någon annan tryckte sin prägel på dess verksamhet, var hattarnes oförsonligaste fiende biskop Serenius, hvilken ei ens drog i betänkande att från predikstolen gifva luft åt sin ovilja. I den predikan, hvarmed han invigde riksdagens öppnande, framhöll han nämligen med tydlig hänsyftning på hattpartiets styrelse, huru ett land måste bringas i förderfvet, då dess välstånd undergräfves genom högmod, slöseri och lån, då det störtas i krig, som »begynnas med Sauls fåvitsko och de moabiters skryt», och då dess öden ledas enligt omogna och egennyttiga råd.

Yalen till sekreta utskottet beherskades fullständigt af mössorna, men på riddarhuset och i presteståndet visade de dock den hofsamheten att ej alldeles utestänga sina motståndare, och på detta sätt erhöll också den man, som vid denna riksdag skulle blifva det döende hattväldets modigaste och skickligaste försvarare, grefve Axel von Fersen, en plats inom utskottet. Afven de riksrådsval som nu måste företagas, sedan äfven A. Yrangel och G. Bonde aflidit, den förre 17G3 och den senare 1764, utföllo till mösspartiets fördel. De nyutnämda riksråden voro vice amiral A. Lagerbjelke och generallöjtnant Per Kal] in g. Den förre var egentligen ej någon partiman, men så mycket mer den senare. Han hade böljat sin bana såsom hatt, derefter slutit sig till hofvet och blef från denna tid en af mössornas förnämsta ledare.

133. Frederik V, konuDg af Danmark (1723-1766).Då riksdagen egentligen blifrit sammankallad för att finna bot mot det obestånd hvari statsverket råkat, var det naturligt, att dess prägel skulle blifva ofvervägande ekonomisk, och det var också i hushållningsfrågoma, som mössorna skulle finna de skarpaste vapnen emot sina vedersakare. Regeringen hade sjelf i detta hänseende underlättat deras möda genom sin sekreta proposition angående rikets inre tillstånd, hvilken, författad af riksrådet Löven-hjelm, utan skonsamhet blottade de rådande missförhållandena. Enligt den sed, som hittills iakttagits och som ej alldeles saknade stöd i riksdagsordningen (se ofvan s. 51), skulle denna framställning i hufvudsak kommit att stanna inom sekreta utskottet; men mössorna, hvilkas lösen länge varit >sekretessens> inskränkande, hade genomdrivit, att det då varande utskottet genom sin ordningsstadga ålagts att till stånden hänskjuta alla frågor, som angingo riksstaten, statsskulden, vexelkursen, banklånen samt öfriga statshushållningen rörande ärenden, och i kraft häraf beslöt utskottet att låta saken i hela dess vidd komma till ståndens kännedom. Så fingo dessa nu (april 1765) förnimma, att den sammanlagda statsbristen för åren 1764 och 1765 uppgick till mer än 26 tunnor guld samt att riket häftade för en skuld af öfver 60 millioner daler silfvermynt, enligt då gällande kurs.

Följden af detta afslöjande blef, att den räfst, som hattame hittills genom hemlighetskrämeri och nödfallsåtgärder förstått undgå, nu med obeveklig stränghet bröt lös. Ständerna gåfvo sekreta utskottet i uppdrag att utan hinder af förut gjorda författningar föreslå utvägar, hvarigenom statsverket skulle kunna återvinna sina gamla inkomster och dess utgifter minskas. Hvad utskottet föreslog och ständerna gillade blef indragningar och ersättningskraf af allahanda slag, och i följd af den slapphet och det slöseri, som utmärkt hattames långa välde, saknades ej föremål för reduktionslusten, som dock ofta nog öfverskred rättvisans eller billighetens gränser. I främsta rummet drabbade räfsten sådana anslag, löneförbättringar och nyskapade tjenster, hvilkas egenskap af partibelöningar var omisskänlig, men slutligen blefvo alla löner och pensioner, som, utan att vara grundade på ordinarie fullmakt eller lagar, utdelats öfver den äfven under frihetstiden såsom regelmässig stat gällande 1696 års stat, underkastade indragning. Bland andra som härigenom blefvo lidande voro de afskedade riksråden. Endast fyra riksrådspensioner skulle nämligen hädanefter få utdelas, och i följd deraf miste Höpken, Yrede och Strömberg det underhåll de hittills uppburit. Tessin och K. F. Scheffer beröt-vades sina pensioner såsom kronprinsens för detta guvernörer, och den först nämde, som i förskott utfått sin rådspension för tio år, skulle till 1771 blott få åtnjuta den samma till hälften. En mängd utbetalningar, som det 1719 inrättade riksens ständers kontor tillåtit sig utöfver den gällande staten, återkräfdes såsom olagliga; hela embetsverket upphäfdes, och dess åligganden öfverlemnades jemte förvaltningen af den på senare tiden uppkomna statsskulden åt en under-afdelning af statskontoret, kallad riksgäldskontoret. Denna sist nämda åtgärd var för öfrigt blott en tillämpning af en allmän grundsats, som nu antogs och enligt hvilken alla omedelbart under ständerna lydande verk, med undantag af134. Sveaborg pä 17CO-falet

banken, skulle upphöra och deras åligganden öfverlemnas åt de vanliga embetsverken. En följd häraf blef, att äfven manufakturkontoret nu upphäfdes. Dess förvaltning tadlades skarpt, men gaf dock ej anledning till någon annan räfst, än att vissa af dess tjenstemän fingo återbära en del af sina arvoden. Vidare af-skaffades den så kallade tull-arrende-societeten, ett enskildt bolag, som sedan 1726, till föga fromma för det allmänna, arrenderat tullinkomsterna; dess deltagare fingo återbära en del af sin vinst i form af bevillning för åren 1756—1762, och for framtiden öfverlemnades tullmedlens upptagande åt en kunglig tulldirektion. Äfven det ostin diska kompaniet nödgades till kronan inbetala en större summa såsom ersättning för vissa fördelar, som det vid föregående riksdagar förstått tillskansa sig. Andra räfster hade liksom under Karl XI:s tid statens fasta egendom till sitt föremål. Så blefvo nu åtskilliga kronoarrenden, i hvilkas upprättande partisinnet haft del, ogillade eller betydligt skärpta, och kungsgårdar, som blifvit försålda åt enskilde, återfördes under kronau. Då Karl XI» reduktioner förnämligast gått ut på att förskaffa riket ett starkt försvar, drogo emellertid mössorna ej i betänkande att äfven på försvarsverkets bekostnad tillfredsställa sin sparsam-hetsifver. Allt sedan den fara, som i medlet af 1740-talet ho-tade Sverige från Ryssland, hade hattarne varit syselsatta med att ordna rikets forsvarsvasen enligt en sammanhängande plan, hvars vigtigaste del var Finlands skyddande genom Sveaborg och en mindre gränsfåstning vid Lovisa samt bildandet af en stark skärgårdsflotta, som för att bättre kunna samverka med armeen stalts under samma befäl som denna. Mössorna, som blindt trodde på Rysslands vänskap, funno åtgärderna för Finlands försvar mindre nödiga och nedsatte betydligt anslagen till de näinda fästningsarbetena, hvar-jemte en undersökning öppnades om deras ändamålsenlighet. Afven arbetena på skärgårdsflottan afbrötos, och en stor del af dess manskap indrogs. Ehren-svärd, som med ledningen af de finska fästningsarbetena äfven förenat befälet öfver skärgårdsflottan, skildes på ett sårande sätt från båda dessa befattningar, h vilka han dock med så mycken heder förvaltat, och skärgårdsflottan ställdes åter under amiralitetet. Afven armeen försvagades, i det de värf-vade regementenas styrka betydligt nedsattes.

Ännu mer än genom dessa räfster och indragningar, hvilka vi för öfver-skådlighetens skull behandlat i ett sammanhang, ehuru de fortgingo under bela riksdagen, upprördes lidelserna genom frågan om vexelkursen. Redan forr än redogörelsen för statsverkets tillstånd meddelades stånden, hade dessa af sekreta utskottet fått mottaga en på bankodeputationens undersökningar grundad berättelse, som sökte orsaken till den olyckliga penningställningen dels i det klingande myntets utträngande ur rörelsen, dels i egennyttiga tillställningar af vexelkontoren, hvilkas delegare beskyldes för, att på bankens bekostnad hafva tillskansat sig obehöriga fördelar samt att långt ifrån att hafva uppfylt sina förbindelser om kursens sänkande, i stället hafva bidragit till dess uppdrifvande, för att på detta sätt vid fullgörandet af sina egna betalningsskyldigheter kunna bereda sig en lättnad. I synnerhet vände sig oviljan mot de båda förnämsta medlemmarne i det sista vexelkontoret, borgmästaren Kierman och brukspatron Lefebure, hvilka af sekreta utskottet staldes under bevakning. Tillika genomdref utskottet hos stånden, att det samma, förstärkt till en stor sekret deputation af 250 medlemmar, fick i uppdrag att »utan afseende på förut gifna decharger och författningar» söka utreda, huru banken skulle åter kunna komma till sin rätt. Följden af denna undersökning, som allt för mycket vitnade om partisinne och förutfattade meningar, blef, att delegame i de två sista kiermanska vexelkontoren, oaktadt de förut af vederbörande myndigheter érhållit ansvarsbefrielse, förklarades skyldiga att återbära en summa af öfver 6 millioner daler silfvermynt; dessutom föreslog deputationen, att de för bedrägligt förfarande skulle ställas inför rätta. Då detta utlåtande i juni 1765 föredrog3 i stånden, yrkade hattame på riddarhuset, att frågan om ersättningsanspråken skulle afdömas vid laga domstol. Prester och bönder gillade deremot genast det slut hvartill deputationen kommit samt hänvisade frågan om de anklagades brottslighet till ständernas justitiedeputation, och då adeln förlorade sin talan, derigenom att rösterna vid den slutliga omröstningen på riddarhuset blefvo jemnt delade, och borgarne i hufvudsak förenade sig med prester och bönder, blef dessasmening ständernas beslut. Att bolagsmännen skulle utbetala den ådömda summan var sålunda afgjordt, och i följd deraf sattes deras egendom genast under qvarstad.

Innan frågan om deras bestraffning erhöll sin lösning, utbröt emellertid striden om den parlamentariska täflingens yppersta pris — makten öfyer regeringen. Oaktadt den framgång mössorna hittills rönt, kunde dock stridens

utgång ingalunda anses på förhand gifven. Orsaken härtill var i främsta rummet den förändrade riktning hofvets politik nu antog. Detta hade, såsom ofvan är nämdt, vid riksdagens början närmast varit förbundet med mössorna, men å ömse sidor var förtroendet ej synnerligt stort, och då mössorna sjelfva böljat smaka maktens sötma, visade de ej större lust än hattarne att utvidga bonungadömets rättigheter. Den enda verkliga fördel, som hofvet* skördat af

sina gamla bundsförvandters framgång, var, att de äfven för dessa plågsamma minnena af de senaste årens partistrider nu utplånades, i det den årliga tacksägelsehögtiden på midsommarsdagen afskaffades, blodsoffren från 1756 återstäldes till ära och gods samt alla öfrige, som för politiska brott blifvit dömda till något straff, erhöllo nåd. Mér än harmen öfver svikna förhoppningar om ökad makt torde dock den vändning, som den utländska politiken vid denna tid tog, hafva bidragit till att aflägsna hofvet från mössorna. Lovisa Ulrikas förhoppningar om understöd från Ryssland hade fullständigt blifvit gäckade. Ej nog med att ryska sändebudet i Stockholm grefve Oster-mann uppenbart åsidosatte hofvets fordelar; en ännu bittrare missräkning var, att Ryssland förband sig med den makt, som hon och hennes gemal mest af alla hatade. Den misstro, som Danmark en tid hade hyst mot Ryssland, hade nämligen snart gifvit vika, då det blef tydligt, att Katarina II i grund och botten hyste samma åsigter med afseende på det svenska statsskicket som den danska regeringen, och då denna dessutom behöfde hennes vänskap för att ernå en lösning af den slesvig-holsteinska frågan, som så nyligen varit nära att ådraga Danmark ett ryskt krig, afslöto de båda makterna den 11 mars 1765 ett fördrag, genom hvilket den danska regeringen bland annat förband sig att gemensamt med Ryssland arbeta på upprätthållandet af den svenska regeringsformen. Underrättelsen härom uppväckte hos hofvet en liflig förtrytelse, som ej blott hade sin grund i oviljan öfver det hotande ryska förmynderskapet, utan ock i fruktan för, att Rysslands understöd skulle

satta Danmark i stånd atfc genomdrifva det 1751 aftalade, men ännu for Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika lika förhatliga äktenskapet mellan prins Gustaf och Sofia Magdalena, och då mössorna med hvarje* dag trädde i allt närmare förbindelse med Ryssland, vände sig drottningens vrede äfven mot dem. Slutligen rågades måttet, då ryska kejsarinnan genom Friedrich II i Preussen lät tilldela drottningen en skrapa för henne3 politiska hållning, och, uppfyld af harm, öfvergick hon nu fullständigt till Rysslands och mössorna? fiender. I midten af juni 1765 afslöts sålunda en öfverens-kommelse mellan hofvet, hattame och Breteuil, enligt »hvilken hofpartiet, an-fördt af Sinclair, skulle bispringa hattarne vid försvaret af riksråden och de anklagade köpmännen, och följden häraf blef, att mössorna vid kampen om rådets blifvande sammansättning förlorade den afgjorda röstöfvervigt, de vid riksdagens början egde på riddarhuset och bland borgarae, i det hofvets ingalunda fåtaliga anhängare inom dessa stånd nu upphörde att följa deras ledning.

Såsom utgångspunkt för det första anfallet mot riksråden togs den slapphet, de visat i förhållande till vexelkontoren. Denna anmärkning drabbade i främsta rummet Ekeblad och Scheffer, åt hvilka uppsigten öfver vexelärendena varit uppdragen, och för att undgå svårare efterräkningar inlemnade de i början af augusti 1765 sin afskedsansökan. Den blef äfven beviljad, men sekreta utskottet afstod dock ej derför från sin rätt att granska deras förhållande. Några dagar derefter egde sjelfva hufvudanfallet rum, i det den mindre sekreta deputationen föreslog, att de riksråd, som röstat för den slutliga uppgörelsen angående penningunderstödet från Frankrike — eller Ekeblad, Scheffer, Rosen, Seth, Hamilton, Fleming, Lieven, Rudensköld och Hjärne — skulle beröfvas ständernas förtroende, emedan de vid detta tillfälle ej vårdat rikets rätt samt lagt ett obehörigt band på dess frihet i förhållande till främmande makter. Sekreta utskottet gillade betänkandet, och då det ej ansågs rådligt att låta frågan om penningunderstödet komma till allmänhetens kunskap, beslöt utskottet af egen maktfullkomlighet, att från rådsembetet entlediga de af de nämda herrame, som ej redan tagit afsked. Endast med afseende på Lieven, Rudensköld och Hjärne, hvilka såsom sist inkomna i rådet ansågos mindre felaktiga, hemstälde det till stånden, om ej någon mildring kunde ifrågakomma. Med anledning häraf uppstod inom stånden en häftig partikamp. Nu var det hattarne, som förnekade utskottets rätt att på egen hand a&keda riksråd, hvaremot mössorna, stödjande sig på hattarnes eget förfaringssätt 1739, ansågo frågan om de fyra äldre riksrådens afsättning såsom redan afgjord och endast ville medgifva, att utskottets hemställan om de tre yngre finge underkastas ståndens pröfning.

I två dagar (den 17 och 19 augusti 1765) kämpades med yttersta förbittring, innan alla stånden hunnit fatta sitt beslut. Det utföll hos adeln till hattarnes fördel, i det dessa, understödda af hof-partiet, genomdrefvo, att de sju riksråden skulle återfå ständernas förtroende, men i de tre öfriga stånden segrade mössornas mening; bönderne ville ej ens medgifva någon mildring med afseende på Lieven, Rudensköld och Hjärne,men presteme och borgarne återförvisade deras sak till sekreta utskottet. Emellertid hade mössornas öfvervigt i borgarståndet varit så knapp, att hat-tame och hofpartiet här vågade ett försök att upprifva det fattade beslutet. Härigenom upptändes å nyo partikampen, som nu gick till en sådan höjd, att bönderne utstötte ur ståndet fyra riksdagsmän, bland dem sjelfve Olof Håkansson. Slutligen funno de fyra riksråden Rosen, Seth, Hamilton och Fleming hvilka striden egentligen gälde för godt att den 27 augusti 1765 sjelfva anhålla om afsked. Deras hopp, att det skulle fa gälla såsom frivilligt, omintetgjordes dock af mössorna, som genomdrefvo att ständerna förklarade sig så mycket mindre vilja motsätta sig deras begäran, som de redan dömts förlustiga deras förtroende.

De män, hvilka nu såsom de segrande mössornas målsmän inträdde i rådet, voro: öfversten friherre Karl Funck, en af de officerare, som genom att 1760 lemna sin post i kriget för att deltaga i riksdagsstriderna gifvit ett ögonskenligt bevis på sin partiifver, om också ej på sin fosterlandskärlek; de båda skickliga embetsmännen, statssekreteraren Karl Hermelin och stats-kommissarien Jean von Vall vi j k, den förre en son till Karl XII:s utmärkte statssekreterare Olof Hermelin, den senare sonson af en rådman och stads-sekreterare i Falun, af gammal bergsmansslägt, och som af Karl XI kallats till assessor i svea hofrätt; landshöfdingen Otto Vilhelm de Geer, en öfvad riksdagskämpe, som börjat sin politiska bana såsom hatt, men sedermera öfver-gått till motpartiet; för detta lagmannen i Södermanland grefve Göran Gyllenstjerna, hvars val närmast torde kunna anses såsom en hyllning åt den samhällsklass, inom hvilken mössorna ursprungligen haft sitt egentliga stöd eller den besuttna högadeln, samt slutligen hofmarskalken friherre Esbjörn Krister Reuterholm, en ifrig och skicklig landthushållare, som först 1760 börjat deltaga i de politiska striderna, men genom sitt kraftfulla uppträdande mot hattpartiet vunnit ett sådant anseende, att han nu utan att ega några embetsmeriter och ehuru tillhörande en slägt, som blott genom ett par led förde sina anor tillbaka till torparstugan, kunde erhålla en plats på rådsförslaget. Redan innan riksrådsvalen egt rum, hade sekreta utskottet förfogat öfver presidentskapet i kansliet, och ingen af de nyutnämde synes heller egt tillräckligt anseende för att kunna komma i fråga till denna vigtiga post. Den, på hvilken utskottets val föll, var Adam Horn, och då denne afböjde förtroendet under förklaring, att »han i all sin tid följt trumman», utsågs i hans ställe Löven hjelm, hvilken sålunda upphöjdes till ledare af det parti, bland hvars förnämsta motståndare han förut räknats. Han var också utan tvifvel den nu varande rådkammarens dugligaste man, men hans anseende fördunklades derigenom, att ryktet tillskref honom mottaglighet för mutor.

Knapt hade den af striden om rådets blifvande sammansättning framkallade upphetsningen böljat lägga sig, förrän sinnena åter bragtes i jäsning genom frågan om de anklagade vexelherrarnes slutliga öde. Justitiedeputa-tionens undersökning hade ledt derhän, att de förklarats brottsliga, men om straffet hade ledamöterue ej kunnat enas, i det adelsmännen och borgameföreslagit lindrigare, presterne och bönderne strängare bestämmelser. Under sådana förhållanden ansågo de anklagades vänner rådligast att inskränka sig till att i stånden söka genomdrifva de förres förslag, och detta blef äfven, ehuru i något skärpt form, gällande, i det adeln och borgarne förenade sig derom den 9 november 1765, under det att preste- och bondeståndet, oaktadt båda önskade ett strängare straff, dock stannade i olika beslut. 1 följd häraf beröfvades Kierman embete och burskap, underkastades en månads vatten och bröd samt inspärrades för sin återstående lifstid på Marstrands fästning, der han redan följande året afled. Lefebure dömdes likaledes till en månads vatten och bröd samt forlust af borgerlig näring; bröderne Klas och Johan Abraham Grill, som äfven varit med i bolaget, undsluppo med böter, hvartill dock för den förre lade3 tre års förlust af burskap. Den femte bolagsmannen, Petersen, hade kort förut aflidit. Hvad de ådönida ersättningarna angick, kunde de ej till fallo utbekommas. Bolagsmännen nödgades göra cession, och kronan måste slutligen nöja sig med en uppgörelse enligt hvilken den i ett för allt skulle erhålla en summa af 4 millioner daler silfvermynt. Äfven det königska vexelkontoret underkastades en räfst. Frågan derom blef dock länge oaf-gjord, då två stånd till en böljan stannade mot två, men mot slutet af riksdagen upptogs den å nyo. Bolaget dömdes att betala öfver 900000 daler silfvermynt, och utan att någon undersökning om bolagsmännens

brottslighet egt rum, vare sig inför domstol eller inför någon deröfver särskildt förordnad deputation, beslöto ständerna på förslag af stora deputationen, att en af bolagsmännen, Wittfoth, skulle straffas med tre veckors vatten och bröd samt lifs-tidsfangelse. König sjelf hade före riksdagen flyttat till Hamburg, och en annan af bolagsmännen vid namn Clason räddade sig genom flykten.

Det sätt, hvarpå dessa mål behandlades, lemnar ett lärorikt exempel på, huru lätt partier, sedan de sjelfva kommit till väldet, blifva otrogna de grundsatser de förut förfäktat. Mössorna hade hittills gent emot hattame alltid uppträdt till rättssäkerhetens skydd och af denna orsak särskildt ifrat mot utomordentliga domstolar. På visst sätt hade väl ej heller nu några sådana blifvit nedsatta, ty hvarken den stora deputationen eller justitiedeputationen togo vid sina undersökningar i akt några domstolsformer eller fälde någon afgörande dom, men i stället gjordes de anklagades öde beroende af sjelfva den enväldiga riksförsamlingens fullkomligt godtyckliga beslut, och att ett dylikt tillvägagående innebar fullt ut lika stora faror för den personliga säkerheten som tillsättandet af utomordentliga domstolar ligger i öppen dag. Hvad särskildt de nu fälda domarna angår, voro de också otvifvelaktigt för stränga, om det äfven måste erkännas, att de dömde mer än skäligt sett sin egen fordel till godo.

Men ej ens för tillsättandet af en utomordentlig domstol skulle mössorna rygga tillbaka. Sammanhanget härmed var följande. En rusthållare och bondadvokat från Yestergötland vid namn Hofman, hvars ovilja mot de makt-egande vid riksdagen uppväckts derigenom, att hans val till riksdagsman ogillats af bondeståndet, företog sig i maj 1766 att i sin hemort anstifta en resning,hvars mål skulle vara envåldets införande. Hela foretaget, hvari på sin höjd en sex hundra bönder deltogo, var en obetydlighet och upplöste sig snart till intet, men hos mössorna, som ej voro okunniga om, att deras hänsynslösa åtgärder framkallat ganska mycken ovilja, uppväckte det ej blott lifliga farhågor, utan äfven en önskan att våldsamt undertrycka allt vidare motstånd. Redan i sekreta utskottet sattes i fråga att utnämna en kommission för att ransaka ej så mycket öfver sjelfva upproret som öfver det missnöje, som på åtskilliga håll yppat sig mot ständernas åtgöranden. Utskottet nöjde sig dock till sist med att föreslå nedsättandet af en utomordentlig hofrätt, men de tre ofrälse stånden beslöto, att dessutom en ständernas kommission borde bildas för att undersöka, om Hofman haft några förbindelser med hufvudstaden, och åt detta beslut sökte de gifva verkställighet, innan adeln ännu yttrat sig derom. Genom att tillsvidare förhindra, att några adliga ledamöter fingo deltaga i kommissionen, lyckades emellertid Fersen åstadkomma, att denna såsom ofullständig ej kunde träda i verksamhet, men så häftig var den spänning som härigenom framkallades, att man slutligen å ömse sidor fann rådligast att gifva efter. De ofrälse stånden förklarade nämligen, att kommissionen blott skulle komma att -syselsätta sig med upproret, och på detta vilkor medgaf adeln i böljan af juni 1766 dess nedsättande. Sedan Hofman i Borås blifvit förhörd af den utomordentliga hofrätten, öfverlemnades han till kommissionen i Stockholm, men ehuru han på båda ställena underkastades tortyr, kunde det dock ej uppdagas, att han haft några förnämare medbrottslingar. Slutet på hela saken blef, att han sjelf jemte tvenne af sina anhängare afrättades och att tretionio af de öfriga deltagame i upploppet blefvo på annat sätt straffade.

Under det de segrande mössorna genom räfsterna med vexelkontoren läto sin band falla tungt öfver de män, hvilka mer än andra syntes dem på ett brottsligt sätt hafva vändt sig de hittills följda hushållningsgrundsatsema till godo, försummade de ej heller att lägga i dagen sitt ogillande af sjelfva systemet Ett uttryck häraf var den hyllning, som på hösten 1765 bevisades Samuel Åkerhjelm, hvilken 1745 förgäfves motsatt sig det ödesdigra beslut, hvarigenom banken befriades från skyldigheten att invexla sina sedlar. Till vedennäle af sin erkänsla »för det redliga nit och de trogna råd, han för rikets upprätthållande visat och gifvit», läto nämligen ständerna öfver honom prägla en minnespenning samt erbjödo honom dessutom att åter inträda i rådet, hvilket anbud han dock afböjde. På ett ännu tydligare sätt bröts stafven öfver hat-tames penninghushållning i en ny berättelse, som af bankodeputationen utarbetades mot slutet af år 1765 och hvari den mest skoningslösa förkastelsedom uttalas öfver det sätt, hvarpå regering, sekreta utskott, bankodeputationer ock bankofullmäktige allt ifrån 1738 låtit sig vårda om bankens angelägenheter. Då denna berättelse i februari 1766 föredrogs för sekreta utskottet, trädde Axel von Fersen modigt inom skranket till sitt partis försvar, och då han ej kunde förhindra, att berättelsen fick gå till stånden, ingaf han till adeln ett betänkande, hvari han djerfb bekämpade dess påståenden. Detta steg hade dock lätt kunnat stå honom dyrt. Det sekreta utskottets mössor, i synnerhetdess myndiga prostar och borgmästare,

sågo deri ett angrepp mot utskottets höghet och beredde sig att med anledning häraf ställa Fersen under åtal, i förhoppning att på detta sätt kunna befria sig från denne besvärlige motståndare, som både i utskottet och på riddarhuset steg för steg gjort dem platsen stridig. .Men Fersen skyndade att påkalla sitt stånds beskydd, och vid ryktet om hans fara skyndade så många af hans partivänner i landsorten till riksdagen, att mössorna från denna tid fullkomligt förlorade öfvervigten på riddarhuset. I två dagar kämpades om denna sak, men sedan Fersen sjelf gifvit sin inlaga en mildare tydning, beslöt adeln enhälligt att taga honom i sitt skydd, hvarefter utskottet fann för godt att afstå från den tillämnade förföljelsen. Bankodeputationens berättelse blef emellertid af stånden gillad samt genom trycket befordrad till allmänhetens kännedom, och någon tid derefter blefvo de hittills varande bankofullmäktige afskedade af sekreta utskottet, som också i trots af adelns motstånd genomdref sin vilja.

Alla, soni ådragit sig det herskande partiets ogunst, undsluppo ej så lätt som Fersen. Så blef friherre J. K. Cederhjelm, en för sin elaka qvickhet bekant mössa, som med synnerlig skärpa gisslat sitt eget parti för dess affall från sina förra grundsatser med afseende på rättskipningen, utröstad från riddarhuset, och dä frågan om de tre riksråden Rudensköld, Lieven och Hjärne våren 1766 förekom till slutligt afgörande, beslöto de 'tre ofrälse stånden, att den först nämde, som i synnerhet visat sig obenägen att böja sig för mössorna, skulle utstötas ur rådet, der hans plats intogs af Fredrik Ribbing.

Emellertid var det ej tillräckligt att befria sig från besvärliga motståndare eller att blott fördöma förra maktinnehafvares felsteg; det gälde nu att råda bot mot de missförhållanden, som af dessa blifvit en följd, och lösandet af denna uppgift utgjorde i sjelfva verket den egentliga pröfvo-stenen för det nya mössväldet. Ehuru sedelstocken något minskats, derigenom att man 1762 stadgat en ökad afbetalning af bankolånen, funnos dock ännu sedlar för omkring 46 millioner daler silfvermynt ute i rörelsen, under det att bankens förråd af klingande mynt blott synes hafva uppgått till en half million, och den naturliga följden häraf var, att sedlarnas vanpris fortfor, i det kursen ånnu var uppe i 84 mark. För att afhjelpa detta missförhållande och åter förskaffa riket ett ordnadt myntväsen fordrades naturligtvis — och derom voro nu nästan alla ense — att man med upphäfvande af det olyckliga beslutet af år 1745 åter öppnade banken för invexling, men för att detta skulle blifva möjligt, måste först antingen bankens metalliska valuta ökas eller också sedelstocken minskas. Att den förra af dessa utvägar var den ändamålsenligaste är tydligt, ty om sedelstocken minskades utan att ersättas af klingande mynt, kunde landet lätt komma att lida * brist på rörelsekapital och i följd deraf en allmän stockning inträda. Visserligen syntes denna fara kunna undvikas, om kursen samtidigt faldes, då ju pn mindre sedelmassa skulle kommit att i värde motsvara en större efter högre kurs, men härvid kunde man i stället befara den olägenheten, att ett plötsligt höjande af sedelmyntets värde på ett lika ofördelaktigt sätt skulle inverka på affärslifvet, som förut det omåttliga värde-

• Goodefallet hade gjort; sålunda skulle alla, hvilka uuder hög kurs upptagit lån, komma att drabbas af en betydlig forlust, om de med i värde omåttligt stegrade sedlar nödgades gälda sin skuld. Dessa synpunkter fingo dock ej gälla for mössorna. Ett förslag, genom hvilket de nu nämda olägenheterna skulle i väsentlig mån kunnat undvikas och som gick ut på, att sedlarna borde inlösas med klingande mynt, ej till sitt fulla namnvärde, utan enligt den då varande kursen, måttligt nedsatt, förkastades. I stället genomdrefe, att kursen borde med tvång småningom fållas till pari, så att en riksdaler i silfver skulle komma att åter motsvara 36 mark i stället för 84 mark i sedlar, samt att sedelstocken utan invexling skulle minskas. I det förra hänseendet påbjöds sålunda i februari 1766 enligt förslag af Nordencrantz, hvilken i alla dylika frågor af mössorna betraktades såsom ett orakel, att kursen för året skulle blifva 70 mark, och någon tid derefter bestämdes, att den samma årligen skulle fållas med fyra mark. Ehuru redan detta åstadkom en betänklig minskning i det allmänna rörelsekapitalet, då utsigten om sedelmyntets stigande i värde lockade kapitalisterne att tills vidare draga sina penningar ur rörelsen, framhärdade döck mössorna i sitt beslut att ensidigt minska sedelstocken. Till en början hade de verkligen haft för afsigt att genom ett påbud om tullens erläggande i silfver bereda en större tillgång på redbart mynt, men denna plan frångicks snart, och i stället stadgades, att tullafgifterna skulle fa erläggas i vexlar, hvilka jemte de årliga afbetalningarna på bankolånen skulle blifva medlet till sedlarnas indragning.

Ehuru mössorna onekligen med afseende på näringslagstiftningen hyllade friare åsigter än hattarne, ville de dock

ej alldeles uppgifva statens formynderskap på detta område. Sålunda utfärdades nu en synnerligt sträng öfverflödsordning, men syftet dermed var dock mindre att befordra den inhemska näringsfliten än att motarbeta lyxen, som fortfarande i Löven-hjelm hade en obeveklig fiende, nu blott mäktigare än förut. Skyddet mot utländsk täflan bibehölls äfven, och oaktadt den rådande lusten att på alla håll göra indragningar medgafs dock, att manufakturfonden skulle fa ega bestånd för att användas till belöningar för tillverkningen. Men deremot upphörde staten från denna tid fullkomligt att uppträda såsom omedelbar förläggare åt näringarna, och i åtskilliga vigtiga fall fick friheten verkligen komma till heder. Fabriksslöjden befriades nämligen från skråtvånget, så att hvaije fabrik8gesäll som gjort mästarprof hädanefter fick rätt att i hvilken stad som helst öppna egen rörelse, och det försök, som vid föregående riksdag gjorts att lossa handelstvånget, kröntes nu med bättre framgång, i det fem af de bott-niska städerna samt Björneborg erhöllo nästan fullständig stapelrätt; de öfriga bottniska städerna fingo en inskränktare stapelrätt, och åt uppstäderna samt landsbygden medgafs fri skeppsfart inom riket. Ehuru de arbetande klasserna i vårt fädernesland aldrig såsom i Danmark varit bundna vid jorden, hade dock hittills inom de mindre befolkade delarna af Finland och Norrland tjenstfolk ej haft rätt att söka arbete utom länet; äfven detta tvång blef nu upphäfdt.Naturligtvis skulle mössornas seger äfven komma att inverka på den yttre politiken. Af gammalt hade de hållit på Englands vänskap och ifrat mot beroendet af Frankrike, och sedan det nya rådet kommit i besittning af makten, afslöts också den 5 februari 1766 ett förbund med England. Ännu skulle dock förbundet med Frankrike anses gällande, men då de nya makt-innehafvarne for att visa sin sjelfständighet ej formligen underrättat franska sändebudet om den engelska underhandlingen, tog sig Frankrike häraf anledning till en brytning, hvaraf följden blef, att penningunderstödets vidare utbetalande inställdes.

Den makt, hvars vänskap blef sjelfva hörnstenen i mössornas politiska system, var emellertid ej England, utan Ryssland. Under Arvid Horns tid hade det egentliga syftet med mössornas statskonst varit att häfda rikets sjelfständighet, vare sig denna hotades från rysk eller fransk sida, och deras förkärlek för England hade förnämligast haft sin grund deri, att denna makts vänskap bäst syntes dessa låta förena sig med en sjelfständig svensk statskonst. Första gången, mössorna trädde i en verklig förbindelse med Ryssland, var efter freden i Åbo (1743), men det öfvermod, som det ryska hofvet då lade i dagen, förmådde dejn snart att åter afstå från denna farliga vänskap. Annorlunda blef förhållandet, sedan Katarina II (1762) uppstigit på Rysslands tron. Ej nöjd med att bekämpa hattpartiet, ville hon äfven skaffa sig ett eget svenskt parti; England, som föga brydde sig om Sveriges inre förhållanden, gick henne härvid ej i vägen, och de män, hvilka nu ledde msspartiets rådslag, ryggade ej tillbaka för att göra sig till den ryska sjelfherskarinnans vapendragare eller — soldenärer. Så kom Ryssland under de nya mössornas tid att intaga samma ställning till vårt land som Frankrike under hattarnes. Ostermann uppträdde öppet såsom det herskande partiets ledare, och i det betänkande, som sekreta utskottet uppsatte till rättesnöre för den utländska politiken, ålade det regeringen att »i alla politiska mål visa ett fullkomligt förtroende för Ryssland». En närmare förbindelse med England nämdes väl äfven såsom eftersträfvansvärd, men först i andra hand och egentligen blott om den kunde inbringa riket penningunderstöd, hvarpå den ryska beskyddarinnan visade sig långt mindre frikostig än på mutor åt enskilde.

En följd af den öfverenskommelse, som 1765 träffats mellan Ryssland och Danmark, blef, att Sveriges förhållande till den sist nämda makten äfven under mössornas välde blef vänskapligt. Det danska hofvet hade, såsom förut är omtaladt, vid denna tid ett särskildt önskningsmål att genomdrifva i Sverige, nämligen med afseende på äktenskapsaftalet mellan prins Gustaf och Sofia Magdalena, hvars fullbordande i Danmark betraktades såsom en hederssak. Den egentliga svårigheten härvid var den motvilja, som det svenska konungaparet hyste mot denna förbindelse och som de äfven lyckats bibringa den tillämnade brudgummen; både hattar och mössor önskade nämligen giftermålet, ehuru Scheffer för att behaga drottningen 1763 gjort ett försök att förmå det danska hofvet att frivilligt afstå derifrån. Det oaktadt hoppades Bernstorff i det längsta, att hattarne, hvilkas verk förlofningen egentligenvar, skulle kunna besegra drottningens obenägenhet, men detta hopp slog fel, och det blef slutligen mössorna, som under påverkan af Ryssland och England bragte frågan till en slutlig lösning. Hvad som härvid gaf dem en god hjelp var, att kronprinsen till sist lät sitt motstånd falla. Icke dess mindre sökte de kungliga föräldrarne förhindra förbindelsen, men deras motstånd blef nu vanmäktigt, och genom sekreta

utskottets och mössrådets nitiska bedrifvande kunde omsider förlofningen den 3 april 1766 offentliggöras, hvarefter bröllopet den 4 november samma år firades i Stockholm.

Äfven för Sveriges samhällsskick blef den vändning i den yttre politiken, som mössornas öfvertagande af makten medförde, af betydelse. Katarina 11:8 mycket omtalade planer till förmån för det svenska konungadömet hade, såsom vi sett, i verkligheten sammankrympt till ett förslag att skaffa konungen några fördelar på rådets bekostnad; men äfven detta syntes hennes nya bundsforvandt Danmark vara betänkligt, och sedan det svenska hofvet förbundit sig med hattame och Frankrike, uppgaf hon äfven sjelf alla tankar derpå. Med det svenska statsskicket fortfor man dock att syselsätta sig i Ryssland, men syftet blef nu blott att afhålla mössorna från alla försök till dess förbättrande eller att förmå dem till sådana förändringar, hvarigenom konungamakten skulle ytterligare inskränkas samt författningens ombildande på laglig väg för framtiden försvåras. Att författningen kräfde en förbättring och att i synnerhet ständernas myndighet behöfde lagbindas hade mössorna, medan de sjelfva voro ett undertryckt parti, ständigt fört på tungan; det samma erkändes äfven under denna riksdag af åtskilliga bland deras mest framstående män, och den stora sekreta deputationen hade också fött i uppdrag att efterse, »hvarför rikets goda lagar haft en så elak verkställighet*. Sedan partiet sjelft kommit till väldet, sedan hofvet förbundit sig med dess fiender, och sedan Ryssland och Danmark fött allt större inflytande på dess rådslag, svalnade emellertid dess reformifver, och detta kom i dagen i det »betänkande om lagarnas behöriga verkställighet», som blef den slutliga frukten af den stora deputationens verksamhet och som ständerna i hufvud-sak antogo samt, innan de åtskildes, meddelade regeringen till efterrättelse. Hvad som i denna skrifvelse angifves såsom missriktningar i samhällsskicket, var nämligen ej bristen på jemvigt mellan de olika statsmakterna, utan' yttre och tillfälliga förhållanden, såsom slapphet i ungdomens uppfostran, den af rangordningen uppammade titelsjukan, felande kontroll öfver embetsmännen, långsamheten i embetsverkens och domstolarnas förhandlingar. Tjenstebetän-kandet af 1756 upphäfdes väl, men grundsatsen om tjensteåldem såsom rättesnöre för befordringar ogillades dock ej uttryckligen, och det stadgande i tjenstebetänkandet, hvarigenom konungen beröfvades sin utnämningsrätt, då någon tre gånger varit uppförd på förslag, ej blott bibehölls, utan utsträcktes äfven till riksrådsval. Likaledes bibehöllos föreskrifterna från 1756 om tillsättande af öfverståthållare och militärbefälhafvare i Stockholm, och en helt och hållet ny inskränkning i konungamakten tillades, i det ständerna sjelfva för-behöllo sig rätt att vid hvaije riksdag utnämna justitiekansler, hvilken sålundanu blef deras och ej konungens tjensteman. För öfrigt skulle de dock ej få inblanda sig i embetsutnämningar, utom då rådsprotokollens granskning der-till gaf anledning; men deremot afsade de sig ej sin befogenhet att upptaga besvär öfver regeringens utslag i öfriga civila mål och justitieärenden. Det märkligaste i den nya lagen var dock föreskriften, att för hvarje framtida förändring af grundlagarna skulle erfordras ej blott alla fyra ståndens samtycke, utan äfven att frågan varit hvilande från en riksdag till en annan. Huru lämpligt ett dylikt stadgande under vanliga förhållanden än skulle varit, förefaller dock dess fastställande på en tid, då man allmänt erkände, att en genomgripande omdaning af statsskicket vore af behofvet påkallad, något egendomligt, och för att förstå, i hvad afsigt det tillkommit, behöfver man i sjelfva verket blott veta, att det var från Ryssland, som forslaget dertill hade utgått. Den ryske utrikesministern Panin kallade till och med genomdrifvandet af detta stadgande för »sitt lifs största framgång».

Den lust att nedsätta konungens myndighet, som ständerna lagt i dagen genom betänkandet om lagarnas verkställighet, röjde sig för öfrigt äfven i andra deras åtgärder vid denna riksdag. Så förekommo äfven nu exempel på, att de inblandade sig i befordringsfrågor, och detta oaktadt ej blott betänkandet om lagarnas verkställighet, utan äfven en riksdagsskrifvelse från augusti 1765 erkänt det obehöriga häri. Så utnämde sekreta utskottet utan konungens hörande riksrådet Ribbing till guvernör för prins Fredrik Adolf, och för att bereda friherre Joakim von Duben, hvilken såsom affälling från hofpartiet var konungaparet synnerligt förhatlig, en plats i rådet gåfvo ständerna Törnflykt tjenstledighet för sjuklighet samt uppförde Diiben ensam på förslaget. Då han fem gånger förut varit föreslagen, var detta förfaringssätt visserligen öfverensstämmande med betänkandet om lagarnas verkställighet, men denna lag hade då ännu ej blifvit af regeringen utfärdad.

En sak, för hvilken mössorna dock förtjena allt erkännande, var, att de, äfven sedan de sjelfva kommit till

makten, blefvo trogna de grundsatser med afseende på tryckfriheten, till hvilka de under sin strid med hattväldet hade bekänt sig. Genom den stora deputationen utarbetades nämligen nu en tryckfrihetslag, som antogs af ständerna och den 2 december 1766 efter riksdagens upplösning erhöll kunglig stadfastelse. Derigenom afskaffades censuren utom med afseende på teologiska skrifter, hvilka, innan de trycktes, skulle granskas af närmaste konsistorium. I alla öfriga ämnen fingo sålunda böcker fritt utgifvas, men med laga ansvar för författaren eller, om denne ej kunde upptäckas, för boktryckaren, derest arbetet sårade sedligheten eller innehölle angrepp mot den rena evangeliska läran, klander af de gällande grundlagarna samt smädelser mot konungen och det kungliga huset, rådet, riksdagen, främmande regenter, rikets embetsmän och enskilda medborgare. Äfven offentliggörandet af embetsverkens, riksdagens och dess deputationers samt rådets protokoll utom i hemliga utrikes ärenden medgafs, och för att gifva alla dessa bestämmelser så mycket större fasthet förklarades den nya lagen vara af grundlags natur.

Äfven denna riksdags slut påskyndades genom ståndstvister, hvilka nusåsom alltid voro egnade att uppväcka bekymmer för statsskickets hållbarhet Då dylika tvister uppkommo under frihetstiden, var det vanligen partilidelserna, som satte de olika ståndsintressena i rörelse. Så också nu. De hårdaste sammandrabbningarna föreföllo nämligen mellan adeln och presterne eller de stånd, som denna gång i förhållande till hvarandra visade den skarpaste motsatsen mellan hattar och mössor, och i följd af de ofrälse ståndens sammanhållning drog adeln härvid vanligtvis det kortaste strået. Den märkligaste af dessa tvister rörde en ordningsstadga for preståndet, som från riksdagsmannarätt i detta stånd uteslöt alla prester, som sjelfva voro adelsmän eller för sina barn mottagit adelskap. Adeln ville nämligen betrakta detta som ett ingrepp i sina privilegier och nekade sitt bifall, men de ofrälse stånden, som antagit stadgan, sökte det oaktadt få den utfärdad såsom ständernas beslut. Då vände sig adeln till regeringen med begäran om dess skydd for sina privilegier. Konungen stälde sig också på adelns sida, men de flesta riksråden ansågo ej saken för en privilegiefråga, och i följd häraf erhöll stadgan den 31 mars 1767 verkligen regeringens stadfästelse. Genom den samma blefvo ej mindre än åtta biskopar, deribland sjelfve erkebiskopen, beröfvade sin i riksdagsordningen grundade sjelfskrifvenhet såsom riksdagsmän.

Den 15 oktober 1766 afslutades denna riksdag, som på ett så genomgripande sätt förändrat riktningen af fäderneslandets både inre och yttre politik.

Mössrådets regering och fall. — Biksdagen 1769—1770.

Mössorni förlora allmänhetens förtroende. — Nöden 1 landet. — Revolntionsplaner. — Ridet i strid med embetsverken. — Adolf Fredriks tronafsägelse, dec. 1768. — Riksdagskallelsen. — Ständerna ubbu-träda i Norrköping, april 1769. — Mössrådet störtas. — Författningsfrågan undanskjutet. — Riksdagen flyttaa till Stockholm, juni 1769. — Säkerhetsakten och reformplanernas misslyckande. — Ryssland, Preussen eek Danmark förbinda sig att npprättbålla det srenska statsskicket (hösten 1769). — Ekonomiska ftrendea. - Riksdagens slut, den 30 jan. 1770.

En så genomgripande ombildning af rådkammaren, som 1765—1766 ån riksdag kommit å stad, hade ej egt rum sedan 1739, och ett mera oinskränkt välde öfver regeringen än det, hvaråt mössorna nu kunde glädja sig, hade hattarne ej ens under sin mäktigaste tid utöfvat. Såsom vi sett, hade ej mindre än tio riksråd, alla utgångna ur mössornas led, blifvit under riksdagens lopp tillsatta; af det gamla rådets medlemmar qvarstodo blott sex, och af dessa bekände sig Hom, Lövenhjelm, Friesendorff och Lagerberg mer eller mindre fullständigt till mösspartiets grundsatser; Lieven hade i egenskap af generalguvernör i Pommern/L766 aflägsnats från Stockholm, och den ende, om hvilken man egentligen kunde befara, att han skulle bryta enigheten inom rådkammaren, var sålunda riksrådet Hjärne.

Men för att regeringens bestånd skulle kunna anses betryggadt, var det ej nog, att den egde sammanhållning inom sig sjelf, det fordrades äfven, attden uppbars af allmänhetens förtroende, men redan tidigt böljade denna grund att vackla under det nya mössväldet. Det är en ständigt återkommande företeelse inom historien, att, då ett folks lidelser råkat i en häftigare svallning, felsteg lätt blifva begångna, som med nödvändighet framkalla ett omslag i motsatt riktning. Så äfven nu. Väl lider det intet tvifvel, att dessa mössor, som 1765 och 1766

underkastade de förra maktinnehafvarne en så skoningslös räfst, dervid ansågo sig vara i sin goda rätt, liksom det också bor erkännas, att de i mycket, såsom genom sekretessens borttagande, genom införande af tryckfrihet samt sparsamhet och ordning inom statsförvaltningen, inlagt stora förtjenster om samhällslifvets utveckling. Men å andra sidan hade deras färd allt för mycket varit ledd af vrede och hämdlystnad, och om också dessa känslor finna sin förklaring, ja, sin ursäkt i de svåra missbruk, hvartill hattarne gjort sig skyldiga, så beröfvade de dock mössorna den sans och klarsynthet, som erfordrats för att kunna finna verklig bot för samhällets skador, och förledde dem till öfVergrepp, som blefvo förderfliga för dem sjelfva. Ty när den stora allmänheten, som egentligen hvarken var hatt eller mössa, men af hvara sinnesstämning det ena eller det andra partiets välde dock ytterst var beroende, såg de nya maktinnehafvarne ej blott åsidosätta billighetens, utan ofta nog äfven rättens fordringar samt öfvermodigt trampa sina egna grundsatser under fotterna, började dess ovilja mot hattarne småningom aftaga och dessa i stället blifva föremål för deltagande. Redan under ständernas samvaro hade tecken till ett dylikt omslag visat sig. Vid riksdagens början hade hattarne fullständigt legat under, vid dess slut voro de åter ett sam-ladt och slagfärdigt parti, och om också den fastare ställning, som de sålunda under riksdagens lopp vunno, till en del berodde af deras förbindelse med hofpartiet, stod den dock säkerligen äfven i sammanhang med den förändrade sinnesstämningen inom landet.

Hvad som mer än något annat var egnadt att beröfva mössorna det allmänna förtroendet var det beroende, hvari de stält sig till Ryssland. Visserligen är det sant, att äfven hattpartiet illa vårdat rikets sjelfständighet, men huru olycksbringande än Frankrikes förmynderskap ofta visat sig, och huru illa det än öfverensstämde med den ställning, Sverige såsom ett eget rike bort intaga, var det dock mindre förderfligt än Rysslands; ty Frankrike åsyftade dock aldrig något annat än att få bestämma riktningen af Sveriges utrikes politik, och då det sålunda egentligen blott ville i vårt fädernesland förskaffa sig en vapenkamrat, låg det tydligen i dess egen fördel, att Sverige blefve så starkt som möjligt. Hvad Ryssland afsåg var deremot ej att i Sverige vinna en stark bundsförvandt, utan en försvarslös granne, och det sorgspel, för hvilket Polen vid denna tid var skådeplatsen, visade ögonskenligt, hvilka faror det ryska förmynderakapet innebar för grannlandens hela tillvaro som sjelfständiga stater. Särskildt var detta exempel beaktänsvärdt för Sverige, då den förnämsta orsaken till Polens olyckor var samma brist på en verklig regeringsmakt, som utmärkte det då varande svenska statsskicket.

Polen voro dock missförhållandena vida svårare, ty ej nog med attregeringen der stod vanmäktig mot riksdagen, äfven riksdagen var genom lagen om liberum veto, eller att hvarje beslut skulle fattas enhälligt, fullkomligt underkastad de enskilda riksdagsmännens godtycke, och den enda möjligheten att genomdrifva en sak blef derfor ofta nog så kallade konfederationer eller väpnade sammansvärjningar. Denna förvända samhällsordning i förening med den polska adelns sedliga förderf hade, såsom vi af vår äldre historia veta, under Karl X:s och Karl XII:s tid gjort Polen vanmäktigt emot Sverige och prisgaf det nu åt Katarina II :s ränker. Polens då varande konung Stanislav August Poniatovski, som förut varit hennes älskare, blef med rysk hjelp 1764 uppsatt på tronen; ett parti vid den polska riksdagen stod alltid i hennes sold; henne3 minister i Varsjav var landets verklige regent; ryska trupper höllo landet besatt, och då polackarne ville förbättra sin författning, hindrades detta 1766 af Ryssland och Preussen, i enlighet med den öfverenskommelse, som de 1764 härom hade ingått. Hvad som i synnerhet gaf Katarina en förevändning att inblanda sig i det olyckliga landets angelägenheter var den ofördragsamhet, som de vid den polska riksdagen herskande katolikerne visade mot de så kallade dissidenterne eller de polackar, som voro protestanter eller grekiska katoliker. Katarina uppträdde nämligen såsom dessas beskyddarinna; med våld tvang hon riksdagen att bevilja dem medborgerliga rättigheter, men äfven att med Ryssland ingå en öfverenskommelse om upprätthållandet af Polens författning, och då harmen häröfver 1768 framkallat en konfederation i Bar, uppstod en vild fejd mellan de polska fosterlandsvännerna och de ryska trupperna. Om också Katarina ej ännu tillåtit sig dylika våldsgerningar mot Sverige, påminde dock Ostermanns uppträdande i Stockholm och hennes nitälskan för den svenska författningens upprätthållande allt för mycket om hennes polska politik för att ej uppväcka allvarliga bekymmer hos alla dem, hvilkas blick ej helt och hållet blifvit fördunklad af partisinne. Så uppväxte en ållmän ovilja mot det parti, som trädt i Rysslands tjenst, och nu liksom 1746 lyckades hattame genom att emot arffienden i öster göra sig till förkämpar för fäderneslandets sjelfstän-

dighet vinna den allmänna meningen för sin sak.

Den brytning, som 1765 uppstått mellan hofvet och mössorna, hade ytterligare tilltagit i följd af de nya inskränkningar i konungens myndighet, som ständerna mot slutet af den förflutna riksdagen hade infört, och då rådet den 26 november 1766 föreläde Adolf Fredrik skrifvelsen om lagarnas verkställighet, vägrade han sin underskrift derpå, och den nya lagen måste sår-lunda utfärdas medelst den kungliga namnstämpeln. Mellan hofvet och hattame herskade deremot det bästa förstånd, och om också konungen ej förmådde att mot det med namnstämpeln beväpnade mössrådet genomföra sin och sina nya vänners mening, kunde dock den skiljaktighet, som ofta yppade sig mellan honom och riksråden, för dessa vara obehaglig nog, i synnerhet i sådana frågor, i hvilka konungen förde den allmänna meningens talan. Så var bland annat fallet, då rådet, uppretadt öfver det klander, för hvilket mössorna nu voro föremål, utsatte belöningar för dem, som angåfvo »vanartigatadlare eller osannfärdiga och skadliga ryktens utspridare», och konungen i protokollet fritog sig från all andel i denna förhatliga åtgärd. Också vägrade rådet med öppen kränkning af den nyss utfärdade tryckfrihetslagen att till tryckning utlemna protokollet öfver denna sak, och den 8 maj 1767 beslöt det egenmäktigt, att alla konungens skriftliga yttranden skulle förseglas, hvilket beslut dock blef föga verksamt, då konungen sjelf utlemnade afskrifter af sina yttranden.

Om också mössornas utrikes politik mer än något annat skadade deras anseende, var dock deras inre hushållning det, som för tillfället kändes mest tryckande och derför framkallade det mest högljudda tadlet. Redan öfverflödsförordningen, som till exempel genom förbudet mot kaffe och vissa klädespersedlar på ett störande sätt ingrep i det enskilda lifvet, verkade ett lifligt missnöje, och ännu mera blef detta fallet med försöken att gifva stadga åt myntvärdet. Följderna af de beslutsom riksdagen härom fattat utvecklade sig hastigt. Yäl höll man hemligt, att kursen skulle fållas med fyra mark om året, men då den för år 1767 genom en kungörelse nedsattes till 66 mark, böljade allmänheten ana hvad meningen var, och i följd häraf blefvo kapitalisterne allt ifrigare att spara på sina sedlar, hvilka, förvarade i kassaskåpen, lofvade att af sig sjelfva stiga i värde. Så uppstod en oerhörd penningbrist. Stora jordegare, som mot inteckning i sina gods under hattarnes välde erhållit banklån, voro ej i stånd att skaffa penningar till den 1762 beslutna årliga af betalningen derå, utan måste se sina egendomar säljas till underpris; ja, sjelfve Axel Fersen, ehuru en af Sveriges rikaste män, nödgades anlita den franske ambassadörens hjelp för att bekomma ett lån af 150 000 franska livres, som ej inom landet kunnat erhållas. Naturligtvis råkade manufakturerna, för hvilka redan upphörandet af det omedelbara understödet af staten var ett svårt slag, i det yttersta betryck, en mängd fabriker gick öfver ända och endast med svårighet lyckades Jonas Alströmers äldste son, Patrik, hvilken efter faderns död 1761 ensam öfvertagit ledningen af alingsåsverket, rädda det samma från fullständig undergång. Naturligtvis uppstod under denna penningbrist svårighet att till den föreskrifna kursen kunna sälja de vexlar, genom hvilka handeln med utlandet förmedlades, och den naturliga följden häraf blef, att kursen snart började falla hastigare, än man beräknat, ja ända derhän, att då-den hamburgska silfverriksdalern enligt regeringens och bankofullmäktiges mening 1767, såsom nämdes, skulle motsvarat 66 mark i svenska sedlar, var dess pris i augusti samma år ej högre än 42 mark. De styrande mössorna 8ågo dock häri ej någon fara, utan då kursen kort derefter visade någon benägenhet att åter stiga, begärde bankofullmäktige att regeringen skulle för det följande året fastställa den samma till 42 mark, och ehuru enligt den vid riksdagen antagna planen kursen då borde hafva utgjort 62 mark, bifölls dock bankofullmäktiges anhållan af rådet, som härvid ej ens brydde sig om att inhemta konungens mening. De, som ledo mest af det hastiga kursfallet, voro bruksidkarne, ty dessa, som betalat dagsverken och kol, medan sedlarna ännu hade lågt värde, måste nu till utlandet sälja sitt jern enligt42 marks kurs, hvilket, då prisen inom landet ingalunda föllo i samma mån som kursen på utlandet, medförde betydliga förluster. Den allmänna nöd som härigenom uppstod gaf konungen anledning att på hösten 1767 yrka, det rådet skulle taga det utan hans medverkan tillkomna beslutet om kursen under ny ompröfning, och då han härpå ej erhöll något svar, beslöt han på inrådan af hattame att söka framtvinga en riksdagskallelse, hvaraf dessa under då varande förhållanden väntade sig den bästa frukt. Den 9 februari 1768 förklarade han för rådet, att han i ständernas sammankallande såge det enda botemedlet mot den allmänna nöden, men af alla riksråden var Hjäme det enda, som var af samma mening. Ehuru rådet sålunda afslog

yrkandet om ständernas sammankallande, ansåg det dock ej rådligt att alldeles tillsluta

136. Kristinehamn ?id början af 1700-talet.

ögonen för bergslagens nöd; på dess begärau sändes till fastings marknad i Kristinehamn ombud från banken, som genom att erbjuda bruksidkarne län skulle sätta dessa i stånd att hålla jernprisen uppe. Att nöden på detta sätt skulle afhjelpas behagade dock ej hattarne, hvarför Ulrik Scheffer jemte några andra af partiet äfven reste till marknaden för att motverka bankens ombud. Deras farhågor visade sig dock ogrundade, ty de vilkor som banken erbjöd voro så stränga, att de flesta bruksegarne ej ansågo sig kunna antaga dem, utan hellre till underpris sålde sitt jern till köpmännen.

Då försöket att framkalla en urtima riksdag misslyckats, böljade hofvet och dess vänner bland hattarne tänka på en revolution såsom den enda utvägen att rädda landet eller vrida makten ur mössornas händer. I främstarummet räknade man härvid på Frankrikes medverkan, och vi hafva också sett, att denna makt allt sedan det pommerska kriget börjat önska en genomgripande förändring af det svenska statsskicket. Sina åsigter härom framlade ilen franska regeringen med synnerlig bestämdhet i en skrifvelse, som dess främste man, hertigen af Choiseul, på våren 1766 sände till Breteuil. Efter att hafva uppvisat, huru ringa nytta Frankrike i sjelfva verket haft af sin inblandning i de svenska partistriderna, då dessa endast tjenat till att försvaga Sverige och sålunda gjort detta land till en oduglig bundsforvandt, befaller han sändebudet att ej vidare gå hattarnes ärenden, utan i stället söka vinna deras medverkan till konungamaktens stärkande. Med anledning häraf höll Breteuil eu öfverläggning med Fersen och Karl Fredrik Scheffer, men ehuru dessa erkände samhällsskickets ohållbarhet, ville de dock ej tillgripa någon annan utväg än att vid en följande riksdag försöka att skaffa hattpartiet öfver-handen. Choiseul, som betviflade att hattarne, sedan de åter fatt makten i sina händer, skulle medgifva en löländring i statsskicket och af deras seger ej väntade någon annan följd än en ytterligare stegring af partihatet, beslöt då att tills vidare lemna Sverige åt dess öde och lät Breteuil i. april 1767 afresa från Stockholm, hvarest blott en chargé d’af-fiires qvarlemnades för att bevaka Frankrikes intressen. Då man på våren 1768 i Sverige började öfver-lägga om en statshvälfning, blef det emellertid nödvändigt att återknyta eu närmare förbindelse med Frankrike, och genom ett enskildt handbref till Choiseul utverkade Adolf Fredrik, att grefve de Modéne såsom fransk ambassadör afsändes till Sverige.

Själen i de underhandlingar, som nu kommo i gång mellan den franska regeringen samt hofvet och hattarne, var prins Gustaf. Den unge furstens dagboksanteckningar visa, med hvilken orolig uppmärksamhet han följde de samtida händelserna i Polen. Han såg i dem eu förebild till det öde, som skulle komma att öfvergå Sverige, så vida ej en gräns med det första kunde sättas för partiyran och besteckligheten, men liksom Choiseul trodde han ej, att detta mål kunde nås genom en riksdag, äfven om den samma utfölle till fördel för de med hofvet förbundua hattarne. Så blef han nu den ifrigaste förespråkaren for revolutionsförsöket, hvari han sjelf var beredd att personligen deltaga och till hvilket han den 9 mars 1768 uppsatte en skriftlig plan, som ännu finnes i behåll.

137. Ture Gabriel Bjelke (1684-1763).

Srtrigtt historia. V.Naturligtvis rönte kronprinsens åsigter ett varmt understod af Choiseul. Denue hoppades att ett ypperligt tillfälle till deras förverkligande snart skulle erbjuda sig, då de polska förvecklingarna lofvade att framkalla ett ryskt-tur-kiskt krig, hvarigenom Katarina II:s uppmärksamhet sannolikt skulle komma att afledas från Sverige, och vid Modénes afresa ålade han denne att på allt satt befordra revolutionsplanens förverkligande. Att envåldet derigenom skulle återställas var dock hvarken Choiseuls eller kronprinsens mening, utan hvad båda åsyftade var upprättandet af en visserligen stark, men tillika lagbunden konungamakt, vid hvars sida en med skattebevillningsrätt och andel i lag* stifningen utrustad riksdag fortfarande Skulle qvarstu.

Äfven Lovisa Ulrika gillade till en början revolutionsplanen, men efter någon tid synes farhågan, att sonen skulle undantränga henne från ledninger, af hofvets politik, hafva vunnit öfverhanden, och hon framkom i stället med det besynnerliga och outförbara förslaget, att man skulle söka öfvertala mö$>-rådet att frivilligt öka konungamakten. Bland hattarne egde kronprinsen åsigter en varm anhängare i Karl Fredrik Scheffer, som vid denna tid kommit i

ett särdeles förtm-ligt förhållande til: sin forne läijunge. men Fersen, hvar^ ord kanske vägd** tyngst ej blott på grund af det anseende, lian åtnjöt inom sitt parti, utan äfven i följd af hans egenska: af öfverste för gardet, vägrade att gifva sin medverkan till ett dylikt företag, för hvilket han förklarade att konungens och drottningens personliga egenskaper utgjorde ett oöfverstigligt hinder. Vid de afgörande öfverläggningar, som egde rum mellan några af hattames ledare samt Modéne, sedan denne den 8 november 1768 ankommit till Stockholm, genomdref också Fersen sin mening, och sammankallandet af en riksdag biet äfven nu hattpartiets lösen. Så föll för denna gång frågan om revolutionen, men med undantag af Fersen afgåfvo dock de hattar som deltagit i öfver-läggningen ett skriftligt löfte att vid den åsyftade riksdagen verka för återställandet af konungamaktens forna rättigheter.

Emellertid voro nöden och missnöjet inom landet i ständig tillväxt. Regeringen sökte väl komma bergslagen till hjelp medelst spanmålsutdelningar, men dessa synas ej hafva räckt synnerligt långt, och då kronprinsen i september 1768 företog en resa i dessa trakter, fick han mottaga en mängd klago- och bönskrifter, hvilka han efter hemkomsten frambar till rådet, som dock

138. Minnespenning öfver Samuel Akerhjelm (den yngre). V2. Sanningen atärkes genom l&ngvarig betraktelse. För förtjenster om fttderneslandet hafva rikets ständer l&tit prägla denna penning &r 1765 den 22 oktober. — Jfr s. 182.i allmänhet lemnade dem utan afseende. I samma mån oviljan mot mössorna tilltog, blefvo dessa å sin sida allt hätskare, och å ömse håll gaf sig förbittringen luft i en mängd ströskrifter, hvilka utkommo under skydd af den nya tryckfrihetslagen. Mer än en gång fingo emellertid hattarne erfara, att detta skydd för dem ej var synuerligt pålitligt, ty då de mest hätska mösskrifter såsom »Philolalus Parrhesiastes» eller »den pratsjuke fritalaren» fingo opå-taldt utgifvas, blefvo flere af det andra lägrets skrifter underkastade tryck-frihetsåtal, och det oaktadt fick justitiekansleren Stockenström inom rådkammaren uppbära häftiga förebråelser, för det han ej ådagalagt tillbörlig vaksamhet i att undertrycka »onda och förföriska» skrifter, ett klander, som dock af Stockenström med skärpa tillbakavisades.

Detta var ej det enda tillfälle, då mössregeringen råkade i förvecklingar med sina underlydande. Tvärt om framträdde oppositionen ingenstädes så skarpt som inom embetsverken, af hvilkas medlemmar en stor del var tillsatt under hattarnes välde och tillhörde deras parti. Sålunda retade kollegierna rådet genom att inkomma med mörka skildringar af den rådande nöden, livartill de sökte orsaken i regeringens egna åtgärder för kursens styrande, och iifven mellan rådet och landshöfdingarne uppstodo dylika misshälligbeter. Denna söndring mellan den högsta verkställande makten och dess egna organ, som slutligen steg till en sådan höjd, att hela förvaltningen hotade att komma i olag, var en följd af statsskickets allmänna skaplynne, ty det låg i sakens natur, att embetsmän, som voro vana att vid riksdagarna sitta till doms öfver riksrådens förhållande, lätteligeu skulle blifva frestade att äfven inom förvaltningen motsätta sig eller klandra deras beslut. A andra sidan visade sig regeringen kanske allt för otålig öfver embetsverkens klander och lät sig derigenom stundom förledas till godtyckliga, ja, rent af olagliga åtgärder.

Den märkligaste af dessa förvecklingar var en tvist med kammarkollegiet, hvilken, ehuru uppkommen ur en obetydlig början, dock blef sjelfva vändpunkten i den pågående partistriden. Förhållandet härmed var följande. En ryttmästare vid namn Cronacker, som 17G2 ,af riksdagen fått tillåtelse att inlösa några kronohemmau, hade med anledning häraf råkat i tvist med kammarkollegiet, som vid handeln egde att bevaka kronans bästa. Rådet till hvilket han vädjade gaf honom rätt, och då kollegiet gjorde några påminnelser mot regeringens utslag, ansågs detta af riksråden såsom ett angrepp på kunglig majestäts höghet. Kollegiet fick (april 1768) mottaga en ytterligt skarp kunglig skrifvelse som dock måste nainnstämplas, då konungen vägrade sin underskrift, och åt justitiekansleren gafs befallning att ställa hela embets-verket under åtal. Då verkställigheten af den sist nämda åtgärden någon tid fördröjdes, inkom emellertid kollegiet med ett nytt betänkande, hvari det ytterligare försvarade sin mening samt häftigt besvärade sig öfver, att regeringen genom sitt bannebref utan föregående dom förklarat det brottsligt. Detta djerfva steg retade riksråden till den häftigaste vrede. De beslöto att kollegiet skulle åtalas för majestätsbrott och nedsatte en utomordentlig domstol, som visserligen blef en afdelning af svea hofrätt,

men hvars bisittare blanddennas ledamöter godtyckligt och med tydligt partisyfte utsagos enligt förslag af kammarkollegiets häftigaste vedersakare, riksrådet Reuterholm. Nu blefvo goda råd dyra för hattarne. För kollegiets president Hermansson, som var en af deras mest betrodda män, gälde det knappast något mindre än lifvet, och om rådet hade framgång i denna rättegång, ansåg man att ytterligare förföljelser mot embetsverken ej skulle uteblifva. I denna nöd beslöt partiet att våga det yttersta för att framtvinga en riksdag, och mot en förnyad förbindelse att arbeta på statsskickets ombildande, i hvilken Fersen dock ej heller nu deltog, lyckades det försäkra sig om konungens och kronprinsens medverkan.

Den 12 december 1768, fyra dagar sedan beslutet om domstolens nedsättande fattats, infann sig Adolf Fredrik i rådet, åtföljd af kronprinsen. Denne uppläste ett skriftligt yttrande, hvari konungen protesterade mot det nämda beslutet såsom stridande mot ständerna.' . uttalande vid 1760—1762 årsriksdagan-gående af regeringen tillsatta utomordentliga domstolar. Då rådet gaf ett otillfredsställande svar, inkallades embeb-männen vid expeditionerna, och i deras närvaro uppläste kronprinsen för rådet ett nytt anförande, hvarigencm konungen, beropande sig på den allmänna nöden, som bland annat bestyrktes af de talrika bönskrifterna tran bergslagen, förnyade sitt yrkande om ständernas sammankallande samt förklarade, att om rådet ej gåfve sitt bifall härtill, nödgades han afsäga sig en regeringsbörda, som »genom otaliga nödlidandes tårar och ett dagligt rikets försvagande» blefve honom alldeles odräglig. Sedan konungen derpå förklarat, att han senast den 15 december motsåg ett bestämdt svar, lemnade han med sin son rådkammaren.

Något sådant hade riksråden ej väntat. Nu var det deras tur att råka i förlägenhet, och denna blef så mycket större, som de för tillfället saknade en fast ledning. Lövenhjelm hade nämligen den 7 mars 1768 aflidit, och Friesendorff, hvilken tills vidare förestod hans plats såsom kanslipresident, visade sig obeslutsam och vacklande. Emellertid förenade sig dock alla med undantag af Hjärne om ett svar, i hvilket rådet i stället för att yttra sig om riksdagsfrågan förnekade konungens rätt att nedlägga regeringen samt sökte ådagalägga, att hans vägran att befatta sig dermed ej betydde något mer, än då han i ett enstaka regeringsärende vägrade sin underskrift, en bevisföring, hvaraf slutsatsen naturligtvis måste blifva den, att rådet medek namnstämpeln kunde på egen hand upprätthålla riksstyrelsen. Då konungen

139. Klister Esbjörn Reuterholm (1710-1773).på utsatt dag fick del af denna föreställning, förklarade han genast, att han uppfattade rådets svar såsom ett afslag och att han i följd deraf, tills ständerna sammankallades, måste anse sig skild från regeringen. Förgäfves sökte riksråden genom böner och föreställningar förmå honom att ändra sitt beslut. Han slet sig lös och lemnade rådkammaren tillika med kronprinsen, som äfven denna gång varit honom följaktig.

Emellertid gälde det nu för konungen att äfven kunna »afsätta sin vikarie — namnstämpeln*. Detta värf öfvertogs af kronprinsen, som omedelbart efter uppträdet i rådet skyndade att besöka hufvudstadens centrala embets-verk, öfver allt utdelande aftryck af konungens diktamen från den 12 december 1768 samt omtalande, att konungen nedlagt regeringen. Hans försök att förmå kansliets tjenstemän att utlemna namnstämpeln misslyckades dock, hvar-för han måste nöja sig med att på konungens vägnar strängeligen förbjuda dess användande. Emellertid hade konungens fasthet slagit riksråden med bestörtning, och till en böljan voro de nära att gifva vika; med undantag af tre lemnade nämligen alla de närvarande sitt bifall till riksdagens sammankallande. Men redan följande dag (den 16 december), sedan de hunnit rådgöra med Rysslands och Danmarks sändebud, hade

de åter fattat mod. Beslutet om riksdagskallelsen undansköts, och i stället infordrades upplysningar om hvad som tilldragit sig vid kronprinsens besök i kollegierna, hvarjemte dessa förständigadés att ej lyda några andra befallningar än dem, som i konungens namn utginge ur rådkammaren. Så hade man omsider kommit derhän, att namnstämpeln skulle helt och hållet ersätta konungens person, och om rådet, såsom troligt var, återtoge sitt* medgifvande med afseende på riksdagens sammankallande, kunde detta onaturliga förhållande komma att fortfara till slutet af år 1770, vid hvilken tidpunkt ständerna 1766 bestämt, att lagtima riksdag nästa gång skulle hållas. Frågan var emellertid nu, huru vida embetsverk och undersåtar skulle befinnas villiga att erkänna en sådan

regering. Den 17 december 1768 sammanträdde bergs-, krigs- och kammarkollegierna samt kammarrevisionen till gemensam öfverlägg-ning om denna sak, och med den sinnesstämning, som var rådande inom embetsverken, hade man ej svårt att fatta sitt parti. Följden af öfverlägg-ningen blef nämligen, att de fyra kollegierna förklarade sig ej vidare kunna lyda rådet, då detta enligt grundlagarna lika litet kunde regera utan konung som konungen utan råd, samt att de i följd deraf nödgades anse sig försatta i

140.

Medalj till minne af Adolf Fredliks nedläggande af regeringen 17G8.

Staten bevarad genom konuugens och arffurstens eniga nit, den 15 december 1768.©verksamhet (»inaktivitet»); och denna förklaring blef samma dag meddelad rådet. Detta ovanliga steg förmådde dock lika litet som den hotande sinnesstämningen i hufvudstaden nedslå riksrådens mod, men då de den 19 december 1768 — den 18 var en söndag — beredde sig att göra konungen en ny föreställning oiii olagligheten af hans tronafsägelse, infunno sig öfverstarne för gardet och artilleriet, Fersen och Karl Ehrensvärd, och meddelade, att de ej kunde ansvara för sina trupper; efter dem kommo justitiekansleren, kanslikollegiet och nedre justi tierevisionen med förklaring, att de ej längre kunde utöfva någon verksamhet, och slutligen gaf statskontoret tillkänna, att det ej ansåg sig berättigadt att på rådets befallning utanordna några statsmedel. Då inságo omsider riksråden fruktlösheten af ett fortsatt motstånd och samtyckte till riksdagskallelsen, hvarefter konungen den 21 december infann sig i rådet och, under uttalande af sin tacksamhet mot försynen som så styrt allting, att han nu åter med förnöjelse kunde föra sitt kungliga regemente, återtog regeringen.

Någon verklig försoning kom dock ej härigenom till stånd. Vid sin underkastelse hade rådet förklarat, att det genom olagligheter blifvit tvunget till eftergift. Genom att å trycket utgifva sina protokoll vädjade det dessutom till allmänheten; å andra sidan stälde konungen sitt förhållande under ständernas dom.

I sjelfva verket var det också på denna som allt berodde, och med större lidelsefullhet än någonsin kastade man sig på båda håll in i förberedelserna till riksdagen. Ehuru missnöjd öfver, att revolutionsplanen ej kommit till utförande, förság dock Choiseul hofvet och hattarne rikligt med penningar, och de summor, hvarmed Rysslands, Danmarks och Englands ministrar understödde mössorna, voro ej mindre betydande. Af båda de täflande partierna utgåfvos talrika ströskrifter, som öfverbjödo hvarandra i hätskhet, och i en af dessa, kallad »Upplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsigterna med urtima riksdagen 1769», läto mössorna till och med undfalla sig hotet, atten förändring i det rådande systemet kunde föranleda ett anfall af grannarne. I sjelfva verket var det fara värdt, att detta hot skulle blifva en verklighet. Väl var Katarina II af de polska oroligheterna och det nu utbrutna turkiska kriget för tillfället hindrad att verksammare ingripa i de svenska angelägenheterna, men hon underhandlade dock med de tre makter, som hon lyckats binda vid sin politik, eller England, Preussen och Panmark, om ett gemensamt uppträdande till skydd för det svenska statsskicket, och Danmark som hade friare händer började på våren 1769 starka rustningar både till sjÖ3 och till lands. Hvad som gjorde dessa företeelser ännu betänkligare var, att rådet, stödjande sig på den senaste riksdagens beslut, att ständerna 177U skulle sammanträda i Norrköping, oaktadt konungens kraftiga motstånd beslöt, att iifven den urtima riksdagen skulle hållas på denna ort, som ej egde något skydd mot en utländsk flotta. Så mycket verkade dock denua tvist, hvaröfver allmänheten genom handlingarnas tryckande äfven gjordes till domare, att rådet beslöt utrusta lika många krigsskepp som Danmark. Enannan olägenhet med riksdagens hållande i Norrköping var, att regeringen, som naturligtvis ej kunde skiljas från de maktegande ständerna, derigenom måste aflägsnas från hufvudstadens centrala embetsverk, och rådets försök att lösa denna svårighet genom att dela sig i två afdelningar, af hvilka den ena med full beslutande myndighet skulle qvarstanna i Stockholm, under det den Andra åtföljde konungen till Norrköping, stämplades af dess motståndare såsom ett nytt olagligt försök att göra rådsmyndigheten oberoende af konungen.

Oaktadt mössornas alla bemödanden och oaktadt regeringen på ett långt ifrån oväldigt sätt ingrep i valen, utföllo dock dessa i allmänhet till hattar-nes fördel, ej minst bland presterne, hvilka voro oroliga öfver det missnöje, som ståndets hänsynslösa uppträdande vid förra riksdagen på många håll hade uppväckt. Bland bönderne verkade

deras gamla konungskhet i förening med den allmänna nöden i landet denna gång en fiendtlig stämning mot mössorna, och i städerna var den sist nämda orsaken ej mindre verksam. Från riddar-huset hade mössorna hoppats, att riksdagens förläggande till en annan ort än hufvudstaden skulle utestänga den stora mängd af adliga embetsmän, som plägade utgöra hattarnes egentliga stamtrupp, men denna beräkning slog fel, ty de civila embetsmäunen följde nu det efterdöme, som officerarne 1742 och 1760 hade gifvit, och öfvergåfvo hoptals sina verk för att deltaga i riksdagens mera spännande och — inkomstgifvande förhandlingar.

I midten af april 1769 började riksmötet. Yid landtmarskalksvalet vann Fersen en lysande seger öfver Rudbeck, och för åttonde gången utsåg bondeståndet till sin talman Olof Håkansson, som dock ej upplefde riksmötets slut. Hos borgare och prester bestämdes väl valen äfven nu i hufvudsak af gammal häfd, i det de förres talman blef stockholmsborgmästareu (Jother och de senares linköpingsbiskopen Filenius, som i erkebiskopens frånvaro var ståndets främste man. Men dessa personer voro dock, äfven de, hattar, och hvad som här ännu tydligare kännetecknade stämningen var, att presternes första åtgärd blef att upphäfva den vid förra riksdagen antagna ståndsordningen samt att borgarne upphäfde åtskilliga af rådets utslag angående öfverklagade riksdagsmannaval. Äfven valen till sekreta utskottet utföllo till hofvets och hattarnes fördel.

Efter denna begynnelse kunde ständernas dom i de mellan konung och råd uppkomna tvisterna knappast anses tvifvelaktig och lät ej heller länge vänta på sig. Den 29 april inkom friherre L. Kagg, bekant sedan 1751—1752 års riksdag såsom en ifrig anhängare af hofvet, med ett memorial hvari han föreslog, att de riksråd, som af egen tilltagseuhet i Stockholm* »formerat en ny äfven så oformlig som hittills obekant regerings-kropp», skulle ofördröjligen kallas till Norrköping, och d>tta yrkande blef skyndsamt af alla stånden bifallet. Emellertid beredde sig Rysslands, Englands, Danmarks och Preussens sändebud att genom en gemensam förklaring söka afskräcka hattarne från ytterligare åtgärder, men de förekommos af sekreta utskottet, som afgaf en förklaring af så fredligt innehåll, att de141. Stockholm på 17GO-talet.

kjOOQlefyra sändebuden ej anständigtvis kunde utföra sin afsigt, och denna sak jemte underrättelsen om, att äfven Ryssland börjat rusta, blef för rådets motståndare blott en maning att så mycket skyndsammare söka bringa regeringsmakten i andra händer. Sekreta utskottet afvaktade sålunda ej ens den vanliga granskningen af rådsprotokollen, utan öppnade genast med leduing af de på trycket utgifna handlingarna en undersökning angående rådets förhållande. Endast den oböjlige Reuterholm ingick i ett verkligt svaromål på utskottets anmärkningar, hvilka förnämligast lade riksråden till last, att de med konungens uteslutande sökt tillegna sig regeringsmakten, att de nedsatt en olaglig domstol, att de i rådsprotokollen infört förklenliga yttranden om konungens person samt att de tillåtit sig obehörig inblandning i riksdagsmannavalen. t)e öfriga riksråden underkastade sig stillatigande sitt öde eller sökte bevisa, att de ej haft del i de öfrigas förseelser. Den 12 maj 1769 fattade utskottet sitt beslut som innehöll, att alla rådets tjenstgörande ledamöter med undantag af Hjärne, den i Pommern frånvarande Lieven och Vallvijk, hvilken sist nämde efter den 15 december 1768 skilt sig från sina partivänner, borde såsom ovärdiga ständernas förtroende beröfvas sina erabeten. Samtliga stånden gillade betänkandet den 23 maj 1769, och sålunda blef vo på en gang Frie-fendorlF, Horn, Lagerbjelke, Kalling, Hermelin, Gyllenstjerna, Reuterholm, Funck, Ribbing och Diiben utstötta ur rådet. l>e Geer hade aflidit kort före riksdagen och Lagerberg, innan den stora tvisten kommit till utbrott. Denna gang hade sålunda striden mellan konung och råd utfallit till den först näm-des fördel, och segern gjordes ännu fullständigare derigenom, att ständerna högtidligen betygade konungen sin tacksamhet, för utt han tagit det steg, som af riksråden stämplats såsom olagligt. Äfven kronprinsen berömdes vid samma tillfälle för den »ömhet, han visat för nationen och fäderneslandet», och konungens ende anhängare inom regeringen, riksrådet Hjärne, samt de embetsverk, som ej »velat lyda en rådkammare utan konung», fingo likaledes mottaga uttryck af ständernas bifall.

Vid de nya riksrådsvalen vunno liofvet och hattame en ej mindre lysande seger. De genom dödsfall lediga platserna hade redan den 5 maj fylts med Ulrik Scheffer, med justitiekansleren Erik von Stockenström samt med prins Gustafs förre underguvernör och förtrogne vän, landshöfdingen i Nyköpings län Nils Adam Bjelke.

Efter mössrådets störtande erbjödo ständerna de vid förra riksdagen li-centierade riksråden att återfå sina platser,

men endast Eke blad, som nu åter blef kanslipresident, Hamilton och Rudensköld mottogo anbudet. Bland dem som i stället utsågos märkes i främsta rummet presidenten i kammarkollegiet Mattias von Hermansson eller den man, hvars oförfärade motstånd mot den förra regeringen blifvit den närmaste anledningen till dess fall. Han var för öfrigt bekant för sin skarpa och »lyckliga penna», som under 1750-talets riksdagar ofta af hattarne blifvit använd mot hofvet. Nu stod han så högt i dess förtroende, att det till en del var för att rädda honom, som den annars så forsigtige Adolf Fredrik satt sin krona på spel. Deöfriga, nya riksråden voro hofpartiets förslagne ledare, öfversten friherre Fredrik Karl Sinclair, landshöfdingen Joakim Beckfriis, hvilken liksom Hermansson ådragit sig mössrådets synnerliga ogunst, grefve Ulrik Barck, en son af den 1739 störtade rådsherren och 1756 af ständerna påtrugad hofvet såsom kavaljer åt kronprinsen, men det oaktadt nu högt värderad af denne, landshöfdingen friherre Maurits Pos se, presidenten i det wismarska tribunalet grefve Jakob Filip von Schwerin samt schoutbynachten Johan von Snoilsky.

Huru augeläget än rådkammarens ombildande kunde synas hofvet och hattarne, förelåg dock en långt vigtigare uppgift i den reform af författningen, för livars genomförande riksdagen till väsentlig del blifvit framtvingad. Ty på denna frågas lösning berodde i sjelfva verket, huru vida ett verkligt fritt samhällsskick skulle pn laglig väg kunna utveckla sig ur den grund som 1719 blifvit lagd, och om detta blifvit förhållandet, skulle vårt fädernesland menskligt att döma kunnat undgå de svåra skakningar, för hvilka det under de följande fyrtio åren utsattes. Frän Polens ohrcksöde kunde nämligen, såsom sedermera visade sig, äfven en revolution blifva ett räddningsmedel, men om ständerna sjelfva med verkligt god vilja nu tagit författningsfrågan om hand, skulle den rika politiska erfarenhet som vunnits under frihetstiden fullt kunnat tillgodogöras, och ej nog med, att en på sådant sätt tillkommen författning bort kunna blifva bättre: den skulle sannolikt äfven erhållit större fasthet och helgd än det statsskick, som sedermera framgick ur 1772 års statshvälfning, tv hur nödvändig och ärofull denna än var, så utgjorde den dock ett våldsamt afbrott i den historiska utvecklingen och lärde sin verkställare- att hellre lita till olagliga än till lagliga medel. Ett mera gynsamt tillfälle att åstadkomma en dylik laglig reform än det som nu erbjöd sig kunde dessutom svårligen gifvas. Det parti, som herskade vid riksdagen och i rådkammaren, var nära förbundet med konungen; dess förnämsta män hade högtidligen lofvat sin medverkan till en förändring af statsskicket, och innan riksdagen sammanträdde, hade de i samråd med hofvet utarbetat ett förslag till en regeringsform, som stadgade en större jemvigt mellan statsmakterna och i följd deraf erbjöd en större säkerhet för en verklig frihet än någon statsform, som före 1809 varit gällande i vårt fädernesland. Enligt detta förslag skulle

112. 1*1 lik Sckefler

(1716-1799).nämligen den verkställande makten både med afseende på inre och yttre förhållanden tillhöra konungen, den lagstiftande makten riksdagen, dock så att konungens samtycke äfven skulle erfordras for lagarnas förändrande. Konungen skalle ej vara bunden af rådets samtycke utom med afseende på lagskipnings-ärenden; riksråden skulle utses på sådant sätt, att konungen satte tre på förslag, af hvilka ständerna utsågo en, och de skulle ej kunna afsättas, utan att konungen och ständerna gemensamt dertill samtyckte. Konungen skulle e$ fa börja ett orättmätigt krig, och oni han af sina förbindelser med främmande makter invecklades i krig, var det riksdagen, som egde att bevilja krigsgärder. Ständerna skulle för öfrigt sammanträda hvart tredje år, och de skulle ej blott ega att besluta om nya skatter, utan ock om statsregleringen och hushållningen med banken. Deremot skulle de beröfvas all lagskipande makt, och som en orygglig grundsats fastställdes, att ingen skulle kunna dömas annat än af laga domstol och enligt laga rättegångsordning.

Tack vare dét ryskt-turkiska kriget, var tillfället att genomföra en dylik förändring äfven i yttre hänseende synnerligt gynsamt, och det blef det-ännu mera i följd af Frankrikes beslutsamma uppträdande. Ty då det på. sommarn 1769 började se ut, som om ej ens det nämda kriget skulle kunna-afhålla Katarina II från att i förening med Danmark söka på våldsamt sätt undertrycka den svenska forfatningsreformen, gaf Choiseul öppet tillkänna,, att ett anfall på Sverige skulle blifva signalen till ett allmänt europeiskt krig.

Men ty värr skulle det nu visa sig, att det misstroende, som Choiseul och prins Gustaf hyst till riksdagens

förmåga att åstadkomma eu förbättring af samhällsskicket, varit blott allt för grundadt. Att en politisk maktinnehafvare, vare sig en furste eller en folkförsamling, frivilligt medgifver en inskränkning i sin befogenhet, torde med skäl kunna auses såsom en historisk sällsynthet, och svårare än eljest var det utan tvifvel att till något dylikt förraå en myndighet, sådan som den då varande svenska riksdagen,- för hvars flesta medlemmar en förändring af detta slag skulle medfört en uppoffring ej blott af makt, utan ock af den vinst, som de utländska be3tickningsmedlen er— bjödo* Härtill kom äfven, att ingen fans, som rätt egde vilja eller förmåga, att leda sinnena till ett stort, fosterländskt beslut. Landtmarskalken, Fredrik Axel von Fersen, hvilken härvid kunnat uträtta mest, var visserligen tillräckligt skarpsynt att inse, att den bestående författnivgen led af åtskilliga brister,, men vare sig orsaken var hans misstro mot den då varande konungafamiljen,, eller att hans försigtiga natur tagit ett för starkt intryck af det blodiga öde, som han sjelf 1756 varit med om att bereda dem, som då arbetade för en utvidgad konungamakt — en verkligt god vilja att bidraga till författningens ombildande synes han ej hafva haft, och säkert är, att han ej lade i dagen den beslutsamhet och kraft, som det stora verket kräfde.

Till en början hade meuingen varit att omedelbart efter räfsten med rådet bringa författningsfrågan å bane, men på Fersens råd beslöt man att föret behandla de ärenden, som angingo statsverket och banken, och då detta endast kunde ske på den plats, der bankens och statskontorets handlingar förvara—◄les, flyttades riksdagen under juni månad 1769 till Stockholm. Genom detta uppskof forspildes emellertid det rätta ögonblicket, och Rysslands, Englands och Danmarks ministrar blefvo i tillfälle att träffa sina anstalter for att mot-nrbeta de åsyftade reformerna. En ovärderlig hjelpare funno de härvid i den beryktade Pechlin, hvars förvisning från riddarhuset nu var till ända. Till en början hade denne slutit sig till sina senaste partivänner vid 1760—1762 års riksdag eller hattarne, men knapt hade han funnit, att dessa åsyftade en förbättring af det bestående statsskicket,' hvars osundhet just utgjorde vilkoret för hans politiska tillvaro, förrän han mot dem började förbereda samma förräderi, som han 1761 begått mot deras motståndare. I hemlighet lofvade han sålunda de tre ministrarne att för ett visst pris hindra alla förändringar i regeringsformen, och i juli 1769 öfvergick han Öppet till mössorna. Finansfrågan blef nu det medel, hvarigenom Pechlin sattes i stånd att utföra sina planer. Vamadt af de förra misstagen föreslog sekreta utskottet, att bankens sedlar skulle inlösas med klingande mynt enligt 48 marks kurs, meu ◄lå man för att möjliggöra en dylik realisation ansåg nödigt ej blott att iakttaga en forsigtig hushållning med bankens medel, utan ock att genom ett bränvinsförbud söka minska rikets undervigt i den utländska handeln, uppväckte detta ett häftigt missnöje, dels bland de hattar, som önskade att banken såsom under det förra liattväldets tid skulle öppnas för lån, dels hos bönderne, som ej ville afstå från liusbehofsbräuningen. Denna sinnesstämning underblåstes skickligt af Pechlin, som utan åtskilnad reserverade sig mot nästan -allt som föreslogs, och på detta sätt lyckades han i midten af september 1769 ^önderrifva utskottets hela plan. Härigenom bröts sammanhållningen inom hattpartiet; de djupa leden hade lärt sig att ej längre följa anförarnes ledning, och då Pechlin och mössorna med anledning af en utkommen skrift började varna för hotande planer mot friheten, blef hela skaran af dem, .som bestämdes af egennytta eller trodde, att hvarje inskränkning i ständernas godtycke skulle leda till envälde, på förhand intagen mot alla reformförslag.

Så ogynsamma voro förhållandena, då Modéne och Choiseul genom hotelse att beröfva hattarne allt vidare understöd omsider tvingade deras ledare ntt bringa frågan å bane. Till en början sökte Fersen försäkra sig om mössornas medverkan genom att erbjuda dem att återfå några platser i rådet, men de ryska och danska ministrarnes inflytande på partiets rådslag gjorde .snart slut på denna underhandling. Uppslaget till sakens offentliga behandling blef en tvist om betänkandet angående lagarnas verkställighet, hvilket hattarne ej ville erkänna såsom gällande grundlag, och de genomdrefvo med -anledning häraf, att sekreta utskottet tillsammans med sekreta deputationen och justitiedeputationen fick i uppdrag att tillse, huru man för framtiden skulle kunna förekomma, att regeringslagarna vid hvaije riksdag förändrades. Detta uppslag blef dock ej så begaguadt som man kunnat vänta. Hattarnes ledare voro nu modlösa och ville eller vågade ej framkomma med sitt förslag till en ny regeringsform. Hvad de yrkade var blott, att man med upphäf-vande af alla senare tillägg borde återgå till de ursprungliga grundlagarnaT men så mycket uträttades dock, att det förenade utskottet den 17 oktober 1769 beslöt att framlägga ett förelag, hvars syfte skulle vara att helt och hållet skilja ständerna från den verkställande och

lagskipande maktens ut-öfhing. Äfven med dessa grundsatser såsom utgångspunkt skulle det ej varit omöjligt att åstadkomma verksamma reformer, men vid utarbetandet lät Persen förmå sig att medgifva uteslutandet af nästan allt, som kunde tjena till konungamaktens stärkande, och »akten om personlig säkerhet samt säkerhet om eganderätten», såsom förslaget kallades, blef sålunda egentligen blott ett försök att tillbakavisa de för den enskilda rättssäkerheten för-dertiiga inkräktningar, som ständerna utöfver regeringsformens ordalydelse tillåtit sig. Sålunda skulle ingen kunna beröfvas lif, egendom, ära, frihet eller embete utan laga dom; alla utomordentliga domstolar förbjödos, med. undantag af dem, som ständerna enligt riksdagsordningen egde att nedsätta, öfver riksråd. Vid alla rättegångar borde endast lagliga bevisningsmedel användas, och med undantag af svårare fängelse, som med varsamhet kunde fa brukas i vanliga brottmål, men aldrig i politiska, förbjöds allt slags tortyr. Ständerna skulle visserligen få undersöka, huru rättegångsärenden blifvit afgjorda af regeringen, men ej sjelfva få afdöma något mål, och ej heller skulle det vara dem tillåtet att inblanda sig i förvaltningen genom embe-tens bortgifvande och dylikt. Slutligen skulle denna lag endast kunna ändras med alla fyra ståndens bifall. Huru välmenande dessa föreskrifter an voro, är det dock föga sannolikt, att de blifvit synnerligt verksamma, då den oinskränkta makt öfver lagstiftningen, som just gifvit upphof till alla de missförhållanden man nu ville undanrödja, fortfarande tillerkändes ständernar men det oaktadt uppväckte förslaget en häftig ovilja bland de af Pechlin anförda »frihetsvännerne». Så mycket verkade också dessas rop, att bönderne den 2 november utan vidare förkastade det samma och att borgarne vägrade att vid denna riksdag befatta sig med någon grundlagsförändring. Presterne antogo väl den 4 november förslaget, men den 15 föll det äfven på riddarhusetr hvars hattar härvid sannolikt till stor del röstade med Pechlin och mössorna.

Så snöpligt tillintetgjordes fosterlandsvännernes förhoppningar; men för Katarina II blef reformförsöket en anledning att ännu fastare åtdraga maskorna i det nät, hvarmed hon börjat omsnäija vårt land, och medan författ-ningsfrågan ännu var oafgjord, öppnade hon med det preussiska och danska hofvet en underhandling, hvars syfte var det svenska statsskickets upprätthållande med vapenmakt eller ock en delning af Sveriges besittningar. Ehuru redan det preussiskt-ryska fördraget af år 1764 visade, att konung Friedrich II ej tvekade att uppoffra sin systers och hennes nya fäderneslands sak, då hans egna fördelar så fordrade, ville han dock nu ej gå fullt så långt som kejsarinnan önskade, men genom ett nytt fördrag af den 12 oktober 1769 förband . han sig dock att, om Ryssland angrepes af Sverige eller 1720 års regeringsform på sådant sätt förändrades, att konungen erhölle oinskränkt lagstiftnings- och beskattningsrätt, rätt att bölja krig samt rätt att utan rådets.medverkan sammankalla ständerna och utnämna embetsmän, låta sina trupper inrycka i svenska Pommern. Ännu större framgång hade hon i Danmark ty genom ett fördrag af den 13 december 1769 mellan detta rike och Ryssland förklarades, att hvarje förändring af 1720 års regeringsform till den svenska konungamaktens fördel skulle gälla såsom krigsorsak. I sådant fall skulle ingendera af de båda makterna få sluta fred eller stillestånd utan den andras deltagande och samtycke, hvarjemte kejsarinnan lofvade att fortsätta striden, tills Danmark fått ersättning för sina krigskostnader, samt tillförsäkrade det samma besittningen af de svenska gränslandskap mot Norge, hvil ka under kriget kunde eröfras.

I dessa fördrag deltog ej England, men då det gälde att medelst penningutdelningar upprätthålla sitt eget och de förbundna makternas inflytande iuom Sverige, gaf det villigt sin medverkan. Enligt en af Pechlin uppgjord plan, hvilken var ämnad att göra penningutdelniugen ständig och binda dei: ^vid fasta former, skulle nämligen i Stockholm tillsättas en öfverstyrelse och i hvarje landsort underordnade agenter med uppdrag att bearbeta sinnena för mössornas sak, och de kostnader som detta skulle kräfva lofvade England i förening med Ryssland och Danmark bestrida. Å andra sidan syntes Choiseuli .sin förbittring öfver författniugsfrågans utgång nu alldeles vilja lemna Sverige åt dess olycksöde. Han ej blott fortfarande innehöll understödsmedlen, om hvilkas utbetalande hattarne, sedan makten åter tillfallit dem, gjort sig förhoppningar, utan hemkallade också Modéne utan att låta hans plats intaga* -af någon annan.

I samma dagar som säkerhetsaktens öde afgjordes fick också finan-frågan sin slutliga lösning. Äfven den nya plan, som sekreta utskottet utarbetat och som vann ståndens bifall, erkände nödvändigheten af en realk-tion, men stälde dess utförande på framtiden. Under tiden skulle sedelstocken hvarken ökas eller minskas, men i

verkligheten inträffade dock det förra, ty ej nöjda med, att de årliga afbetalningarna på bankolånen nu upphörde, lyckades anhängarne af hattarnes gamla hushållningssystem dessutom utverka, att banken skulle få utlåna nya 40 tunnor guld mot inteckning i förut ej skuldsatta egendomar, att den åter öppnades till lån på jem och andra metaller -samt att jernkontoret till bergsbrukets understöd erhöll ett lån på 10 tunnor -guld. Äfven med afseende på de öfriga näringarna skedde nu en återgång, ej till det förra tvånget, men i någon mån till det förra understöds-systemet. Manufakturkontoret blef väl ej återstäldt såsom ett riksdagen verk, men af dess gamla tjenstemän bildades en underafdelning under kommerskollegiet, åt hvilken vården om fabriksväsendet anförtroddes, och af manufakturfonden utlofvades omedelbart understöd åt enskilda fabriksidkare: <lock nödgade bristen på tillgångar snart nog äfven de nya maktinnehafvarce att liksom mössorna inskränka sig till allmänna belöningar för tillverkningen. Deijemte beviljades lindringar med afseende på åtskilliga skulder till denna fond, hvilkas indrifvande beslutits vid 1765—1766 års riksdag, och å andra sidan erkändes nu en mängd af fondens egna skulder hvilkas giltighet då förnekat?.Äfven med afseende på vexelkontoren skedde en jemkning af den förra riksdagens beslut. I följd af det häftiga kursfallet hade Kierinans och hans bolagsmäns arfvingar ej mäktat uppfylla den 1766 trätfade uppgörelsen med statsverket; nu räknades dem den genom kursfallet förorsakade förlusten till godo, och i följd deraf nedsattes ersättningssumman till 1 631 255 daler silf-vermynt. Det königska kontoret hugnades väl ej med någon dylik afprutning, men Wittfoth frigafs, och Clason erhöll tillåtelse att återkomma till riket.

Oaktadt alla räfster och indragningar hade dock mössorna ej lyckats ställa statsverket på bättre fötter, än att 1769 års stat visade en brist på 950 000 daler silfvermynt. En väsentlig orsak härtill var utan tvifvel den kris, som det af mössorna införda strypsystemet framkallat och som äfven menligt inverkat på statens inkomster; men om mössorna sålunda ej voro utan skuld, så förbättrades ej ställningen genom hattarnes hushållning, som i synnerhet efter författningsfrågans fall blef nästan lika slösaktig som före 1765.

Bland dem, som nu hugnades med pensioner, voro äfven de riksråd, som tagit eller fått afsked, samt kronprinsens förra uppfostrare. Tessin kom dock ej i åtnjutande af denna välbehöfliga tillökning i sina inkomster, ty han afled den 7 januari 1770, dagen innan ständernas bref om hans pensionering utfärdades; kort förut hade lian genom kronprinsen blifvit försonad med konungaparet, som besökt honom på Åkerö. Äfven hof-vet fick, liksom till ersättning för sina tillintetgjorda förhoppningar om ökad makt, sin andel i öfver-flödet, i det dess anslag höjdes och dess skulder betalades samt medel anslogos till prinsarnes utrikes resor. Oaktadt utgifterna på detta sätt ökades, nedsattes dock bevillningen, och under sådana förhållanden blef enda medlet att få statsverket att gå i hop att åter anlita banken. Kronan befriades sålunda till nästa riksdag från skyldigheten att betala de gamla bankoskulderna så till kapital som ränta, och regeringen erhöll i banken tvenne kreditiv, det ena på 30 tunnor guld att användas i händelse af krig, det andra pä en lika stor summa till fyllande af statsbristen.

Den hugneligaste sidan af denna riksdags verksamhet erbjuder dess hållning med afseende på den yttre politiken. I svaret på regeringens sekreta proposition föreskref sekreta utskottet en strängt fredlig, men på samma gång sjelfständig statskonst, och den frikostighet ständerna visade mot försvarsverket förtjenar åtminstone ej att tadlas. Arbetena på de finska fästningsverken återupptogos nu med förnyad ifver och anförtroddes jemte befälet öfver den finska skärgårdsflottan, som sålunda åter blef en »armeens flotta», å nyo åt Ehrensvärd. De indelta finska regementena gjordes fulltaliga, och anslag gåfvos äfven till den stora flottans förstärkande.

Den 30 januari 1770 afslutades riksdagen. Hvad den åstadkommit

143. Daler silfvermynt 1770.hade ytterligare undergräft landets förtroende både till de maktegande ståndenn och till de täflande partierna. Skamlösare än någonsin hade båda dessa öfverlem-nat sig åt den utländska bestickningen, i hvars tjenst minst fem millioner daler silfvermynt blifvit förbrukade; om mössornas nesliga beroende af Ryssland var egnadt att uppväcka de klarseende fosterlandsvännernes oro och ovilja, så hade å andra sidan hattarne visat, att ej ens den bittra lexan från 1765 förmatt lära dem sparsamhet, och oaktadt den fosterländska riktningen i deras utrikes- 1

144. Adolf l'rcdiiks ankomst tiil Loka belsobrunn i Xcrike (1702).

politik hade det dock blifvit tydligt, att man ej heller af dem hade att vänta någon verksam hjelp mot de faror, som likt hotande moln från alla kanter sammandrogo sig kring fäderneslandet.

Adolf Fredriks död 1771. — Återblick på frihetstiden.

Konungens och rådets endrägt. — Adolf Fredriks död, den 12 febr. 1771. — Hans betydelse såsom konung. — Hoflifvet. — Drottningholm. — De kungliga barnen. — Förtjenster och fel i frihetstidens statsskick.

Efter riksdagens slut fortfor väl spänningen mellan partierna, men mellan konung och råd herskade för första gången sedan Adolf Fredriks tron-bestigning en fullständig enighet. Ty ehuru författningsfrågans utgång hade varit en svår stöt för förtroendet mellan hofvet och hattame, insågo dock båda, att de endast genom ömsesidigt bistånd kunde bestå i kampen mot sina gemensamma motståndare, mössorna.Adolf Fredrik fick dock ej länge njuta af detta lugn. Sedan flere är tillbaka hade han lidit af magplågor och svindel, mot hvilka åkommor han flitigt, men utan fullständig framgång begagnat gytjebaden i Loka, och den 12 februari 1771 träffades han under ett samqväm på hofvet af ett slaganfall, som inom några minuter gjorde slut på hans lif.

Den aflidne konungen synes uppriktigt hafva sörjts af sina undersåtar, hvilkas hjertan han vunnit genom sin godsinthet och sitt vänsälla och anspråkslösa väsen. Att han ej egde några framstående statsmannaegenskaper, derom bär hela hans regering tillräckligt vitnesbörd, men möjligen skulle han under detta statsskick kunnat blifva en både lycklig och nyttig konung, om ej hans begåfvade, men ränkfulla och hersklystna gemål allt för mycket fått bestämma hans handlingssätt. Efter en regering sådan som Fredrik I:s är det sannolikt, att ett samvetsgrant uppfyllande af konungadömets pligter inom de af författningen utstakade råmärkena skulle blifvit det bästa medlet att återupprätta tronens sjunkna anseende, men denna säkra, fast anspråkslösa väg, som dock så väl synes hafva öfverensstämt med Adolf Fredriks skaplynne, öfvergaf lian snart för att i stället jaga efter ett mål, som hvarken tidsomständigheterna eller hans förmåga tilläto honom att hinna. Så blef hans regering för honom sjelf en källa till ständig oro och missräkning, på samma gång den bidrog att ännu ytterligare undergräfva förtroendet till konungadömet.

I sitt enskilda lif var Adolf Fredrik deremot en lycklig man. Mellan honom och hans gemål herskade i allmänhet det bästa förhållande, och på en tid, då sedeslöshet nästan var en modsak på samhällets höjder, bildade Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas hof ett aktningsvärdt undantag. I det samma rådde alltid en anständig, men på samma gång glad och otvungen ton, och i dess samlif utgjorde vetenskap och konst en förädlande krydda. Sina gladaste dagar tillbragte hofvet på det fagra Drottningholm. Här kunde äfven Lovisa Ulrika slå ifrån sig ärelystnadens drömmar och sorger, och vid festerna på slottet eller vid de muntra, landtliga utflygtema, hvilkas minne blifvit bevaradt genom några af Dalins täckaste visor, fick hennes naturliga älskvärdhet fritt göra sig gällande. På Drottningholm var det också, som hon i synnerhet till-

145. Adolf Fredriks bisättning i Riddurholms-kyrkan i Stockholm.fredsstälde den smak för vitterhet och konst, som hon delade med sin store broder Friedrich II af Preussen och hvarigenom hon, såsom vi i odlingshistorien få tillfälle att närmare lära känna, blef af ej ringa betydelse för vårt folks andliga utveckling. Der höll den af henne stiftade vitterhetsakademien den 24 juli 1753 sin första sammankomst; der hade hon inrättat en dyrbar taflesamling, ett godt bibliotek, ett myntkabinett samt en naturaliesaraling som ordnades af Linné; i Kina, en paviljong i parken, med hvars uppbyggande konungen en gång öfverraskat siu gemål på hennes namnsdag, bildades ett museum af kinesiska konstsaker, och de industriela inrättningar, som drottningen anlade i det närbelägna Kanton, bära vitne, att hon ej heller var oberörd af det varma nit för den materiela utvecklingen, som i så hög grad utmärkte hennes samtid. Äfven

146. Drottningholms slott i UpJand, nära Stockholm. •'

Från slutet af 1700-talet.

Adolf Fredrik var en ifrig samlare af naturföremål och taflor, och om han också ej egde samma vittra begåfniug som drottningen, motverkade han dock ej hennes strafvanden att åt hoflifvet gifva ett ädelt och anderikt innehåll. Ofta nog sökte han dock ensamheten för att i ro få egna sig åt svarfning, hvilken $y-selsättning utgjorde hans

käraste tidsfördrif.

I sitt äktenskap egde Adolf Fredrik utom prins Gustaf sönerne Karl, född 1748, Fredrik Adolf, född 1750, samt dottern Sofia Albertina, född 1753. >

Det tidskifte som benämnes frihetstiden, och hvars sista dödsryckningar det endast återstår oss att betrakta, är rikt på skuggor, som synas ännu tätare i följd af motsatsen mot det närmast föregående lysande och bragdrikatidhvarfvet. Och dock saknade ej heller denna tid sina fortjenster, och dess historia är i många hänseenden synnerligt lärorik. £

För att ett folk skall vara i besittning af en verklig politisk frihet fordras ej blott, att det eger tillfälle att deltaga i samhällsfrågornas lösning,

utan ock att rättssäkerheten är fullständigt tryggad. Den förra af dessa förutsättningar har frihetstiden förverkligat, och häri har man utan tvifvel att söka en väsentlig orsak till den lifliga utveckling, som under denna tid och omedelbart efter så svåra olyckor uppstod ej blott inom statslifvet, utan äfven

147. Trappuppgången i Drottningholms slott, en del, i genomskärning.inom vetenskapen, konsten och näringarna. Det senare vilkoret har detta tidskifte deremot ej mäktat fylla, men ehuru man ej far blunda for hvad det häri

felat, är det dock efterveridens pligt att äfven taga hänsyn till de mildrande omständigheterna. De män, hvilkas uppgift det blef att efter Karl XII:s död söka upprätta fäderneslandet ur det djupaste förfall, egde ej till sitt förfogande den rika politiska erfarenhet, som stått en senare tids statsmän till buds. Det kon-stitutionela samhällsskicket med sin jemvigt mellan statsmakterna och sin 148. Kina, paviljong i Drottningholm, park. strängt lagbtmdna frihet

var vid denna tid utbildadt blott i ett europeiskt land, nämligen England, och ehuru de engelska samfundsförhållandena ej voro okända för 1719 års lagstiftare,

hvilka tvärt om berättas hafva i dem sökt en ledning för sitt arbete, är det dock föga sannolikt, att de egt någon djupare kännedom om denna författning, som äfven i senare tid ofta blifvit missuppfattad, då den af främmande folk tagits till förebild. En närmare granskning af frihetstidens samhällsskick visar också, att detihuf-vudsak hvilade på rent fosterländsk grund. Hvad som dermed åsyftades var ej minst att återställa och värna de gamla förvaltningsformerna, som genom Karl XI:s envälde blott ytterligare utvecklats, men som sonens våldsamma reformer hotat med fullständig förstöring, och ehuru den maktställning riksdagen 1719 erhöll onekligen var en nyhet, saknades dock ej 149. * rednk Adolf, hertig af Östergötland inhemska förutsättningar äfven der-

för. Det svenska samhällsskicket under 1600-talet förutsatte en samverkan mellan konung, råd och ständer, men formerna voro obestämda, och då det försök att närmare bestämma dem som1680 egde rum ledde till en ensidig utveckling af konungamakten, h varigenom riket fördes till undergångens brant, sökte man 1719 rätta misstaget genom att i stället utveckla ständernas makt, men gjorde sig dervid skyldig till en ej mindre förderflig ensidighet. Så länge Arvid Horn stod i spetsen för regeringen, framträdde ännu ej några svårare följder häraf, men efter honom fans ingen, som egde tillräckligt anseende och tillräcklig förmåga att hålla ständernas myndighet inom tillbörliga gränser, och så uppstod ett nytt envälde, som ej ens ansåg sig bundet af sina egna lagar och hvars godtycke blef så mycket fruktansvärdare, som det kunde utöfvas under pluralitetens och sekretessens skydd.

En väsentlig svaghet i frihetstidens författning var äfven, att den ej grundade sig på kommunal sjelfstyrelse. En sådan hade af gammalt ej saknats i vårt land, men den hade småningom fatt gifva vika för en kunglig embetsmannaförvaltning, som genom Karl XIa envälde erhållit större fasthet och utsträckning än någonsin, och någon förändring häri skedde ej genom envåldets fall. Så saknades under den nya friheten det, som bättre än något annat kan göra ett folk moget för politisk frihet, eller tillfälle för de enskilda medborgarne att inom trängre kretsar utbilda sig för det offentliga lifvet; den öfver-lägsna ställning, embetsmännen, hvil-kas flertal var af adlig börd, sålunda intogo inom landet, lemnar också jemte riksdagens sammansättning förklaringen till deras öfvermakt vid riksdagarna, och då dessa nu blefvo regerande, uppkom det okontrollerade adliga

embetsmannavälde, som är så utmärkande för frihetstiden, i synnerhet under hattarnes tid, och hvars skuggsidor äro ingrepp i den egentliga regeringens myndighet, slöseri med statsmedlen och maktmissbruk mot de styrde.

Mot de tvenne sist nämda af dessa missbruk kan mössornas uppträdande vid 1765 års riksdag anses såsom en demokratisk insagu. De gamla mössornas regering hade varit ett försök att åt rådet och den besuttna högadeln bevara åtminstone något af deras forna inflytande; de nya mössorna stodo väl äfven under ledning af adliga partihöfdingar, men sitt egentliga fotfäste funno de inom de ofrälse stånden, som nu sökte bryta det adliga einbetsmanna-väldets öfvermakt. Af ovana vid maktens utöfning, af égennytta och af partilidelse läto emellertid äfven de förleda sig till svåra missgrepp i det inre och till en utrikespolitik, som hotade fäderneslandet med fullständigt förderf.

150. Prinsessan Sofia Albertina

(1753-ldJO:.Och härmed hafva vi berört denna tids svåraste synd och det, som också blef den egentliga orsaken till dess undergang, nämligen det nesliga beroendet af främmande makter. Om det svenska folket fått vara forskonadt fran främmande inblandning, skulle möjligen äfven ur 1720 års författning ett sundt samhällslif kunnat utveckla sig, och till och med nu kan man, i synnerhet från och med 1760—1762 års riksdag, i vissa hänseenden förmärka ett framsteg till det bättre; men en olycka var, att denna författning skulle tillämpas på en tid, dl de stora europeiska makterna allmänt eftersträfvade led- 151

151. Tullgarns slott i Södermanland.

Vid slutet af 1780-talet bebodt af hertig Fredrik Adolf och sedermera af prinsessan Sofia Albertina.

ningen af de mindres politik, och då sedlighetskänslan stod så lägt, att be-sticklighet i politiska frågor öfver allt i Europa hörde till ordningen för dagen. Under sådana förhållanden beredde ständerregeringen främmande makter en möjlighet att på Sveriges förhållanden utöfva ett förderfligt inflytande, och sedan Katarina II börjat begagna sig häraf för att undergräfva rikets hela tillvaro såsom sjelfständig stat, förslogo ej längre några partiela förbättringar, utan den enda utvägen till räddning blef att medelst en genomgripande cmbildning af författningen tillstänga sjelfva källan till det onda. Sedan det visat sig, att detta ej genom lagliga medel lät sig verkställas, återstod slutligen intet annat än att genom en statshvälfning rycka fäderneslandet från den afgrund, hvari ständernas envälde, liksom förut det kungliga enväldet, var på väg att nedstörta det samma.GUSTAVIANSKA TIDEN.

1771-1809.

GUSTAF III.

1771-1792.

Gustaf III:s ungdom och tillträde till regeringen (1771).

Gustafs födelse oeh uppfostran. — Hans familj förhållandes såsom kronprins. — Hans personlighet. — Besöket i Paris oeh underhandlingarna med franska regeringen. — Hemresan. — Gustaf tifvertager regeringen, juni 1771.

ör första gången sedan 50 år erhöll Sverige åter en konung, född och uppfostrad inom riket samt fullt mäktig dess språk, och denna händelse, betydelsefull i sig sjelf, bl ef det ännu mer genom den nye konungens personlighet.

Gustaf III föddes i Stockholm den 13 januari 1746 (gamla stilen). Att han ej skulle blifva en vanlig natur röjde sig tidigt, men till en början såg det ut, som om de rika aulagen endast skulle komma att bära bittra frukter. Nästan allt, som blifvit berättadt om hans uppförande under barnåren, är nämligen ytterst ofördelaktigt, och om också mycket häraf kan vara öfverdrifter, framkallade af partisinne eller ovilja mot konungahuset, äro dock beskyllningarna allt för många och samstämmiga för att alldeles sakna grund. För deras trovärdighet talar äfven den omständigheten, att åtskilliga af de anmärkta felen, såsom en ovanlig förställningskonst samt en öfverdrifven smak för prål och teatraliska tillställningar, återfunnos jemväl ho3 den utvecklade mannen, och deijemte skola vi

finna, att hans barndom var utsatt för störande inflytelser, som svårligen kunde undgå att ofördelaktigt inverka på hans sinne.

Af alla Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas barn synes Gustaf varit det som mest liknade modern. Nyckfull och hersklysten äfven i sitt förhållande till barnen ingaf hon sin förstfödde dock snarare fruktan än kärlek, men detta hindrade ej, att hon på hans beslägtade natur kom att utöfva ett mäktigt inflytande.

Hennes egna öfverdrifna föreställningar om kungligheten och dess rättigheter och den ovilja, hon hyste mot rådet och ständerna, vunno tidigt instegäfven hos sonen, och på detta sätt gruti diades hos denne från böljan en viss obenägenhet mot friare statsformer, som fick ytterligare näring genom de olyckliga följder af ständerregeringen, som han under sin ungdom fick bevitna. Genom henne infördes han redan under barndomen i den ideverld, inom hvilken de stora franska skriftställarne, en Yoltaire, d’Ale'mbert med flere, voro tongifvande. Så lärde han sig tidigt älska vitterhet och konst, men i alla hänseenden var dock ej denna andliga lifsluft fullt nyttig. Den så kallade upplysningsfilosofien, som förkunnades i tidens franska literatur, var ett i många hänseenden berättigadt försök att nedbryta de talrika fördomar, hvaraf menniskoanden i århundraden hållits fjettrad, men under stridens hetta förblandade man stundom bruket med missbruket; af ovilja mot vidskepelsen och ofördragsamheten förleddes filosofeme att angripa sjelfva religionen, och då de härvid ofta nog begagnade sig af gäckeriets vapen, uppkom ett flackt fritänkeri, hvaraf hela den bildade verlden under sjuttonhundratalet mer

eller mindre smittades och som ej heller var främmande för touen i Lovisa Ulrikas hof. De intryck prinsen härigenom mottog voro allt för starka för att kunna utplånas af hans religionslärares, öfverhofpredikanten Göran Schröders lärdomar, och i stället för den djupa och allvarliga religiositet, som utmärkt Karl XI och Karl XII, utvecklade sig hos honom en lättsinnig och ytlig uppfattning af lifvets högsta och vigtigaste frågor.

Yid fyra års ålder öfverlemnades Gustaf åt Tessins och Dalins handledning. Den förre sökte förnämligast inverka på hans bildning genom skriftliga uppsatser, bekanta under benämningen »En gammal mans bref till en ung prins», hvilka utgåfvos på trycket och allmänt beundrades försitt vältaliga språk, men han deltog äfven personligen i undervisningen, och i hans sträfvan att genom en lätt och lekande form göra denna så tilldragande som möjligt har man kanske icke utan skäl velat söka en orsak till den motvilja mot grundligare arbete, som prinsen enligt sina senare lärares vitnesbörd skall hafva ådagalagt och som till en viss grad gjorde sig gällande, äfven sedan han hunnit mognare ålder. Tessins egen smak för teatralisk ståt var sannolikt ej heller nyttig för hans lärjunge, som redan af naturen synes hafva haft allt för mycken benägenhet för dylika nöjen. Hvad som skadligast inverkade på hans utbildning var dock den brytning, hvilken snart uppstod mellan hans föräldrar och Tessin, samtdet våldsamma satt, hvarpå standerna 1756 inblandade sig i hans uppfostran^ Sorgen öfver skilsmässan från hans förra omgifning grep den tioårige gosseix så hårdt, att han insjuknade; hans nya vårdare, så väl guvernören K. Scheffer som informatorn, den ryktbare matematikern professor Samuel Klingenstjerna, och de fleste af de uppvaktande kavaljererne, voro aktningsvärda män, men liksom Tessin voro de förhatliga för konungen och drottningen, och dessa drogo ej i betänkande att äfven i prinsens närvaro gifva luftat sitt missnöje. Så blef denne under de år, då hans lifliga sinne bäst be-huffc en förståndig ledning, ständ mellan fiendtliga inflytelser; han lärde sig att med misstro och ovilja betrakta de personer, åt hvilka hans utbildning var anförtrodd, och följden häraf blef, att han ofta bemötte dem med olydnad och trots, men äfven att den vana vid förställning, hvartill hans fruktan för modern tidigt synes hafva gifvit upphof, ytterligare utvecklades. Icke utan skäl har han sjelf sedermera yttrat: »Jag bör tacka himmeln, att mitt hjerta ej bler fullkomligen bortskämdt genom alla min uppfostraus motsägelser.»

Sedan prinsen inträdt i ynglingaåren, förmildrades emellertid hans fel eller öfverglänstes af de många lysande och ädla egenskaper, som då kommo till utveckling. Hvad som i synnerhet vanprydt hans barndom hade varit ett nästan olidligt öfversitteri, hos gossen en naturlig yttring af den bördsstolthet, som modern inplantat i hans sinne; detta fel försvann nu fullständigt; han blef vänlig och förekommande; han slöt sig med förtroende och vänskap till sina uppfostrare, i synnerhet till Scheffer, och den unge fursten, som förut varit en plåga for sin omgifning, visade sig nu i besittning af en ovanlig förmåga att vinna menniskorshjertan. Framfor allt utvecklade sig dock

hans rika snillegåfvor. Hvad som brast honom f djup ersattes af ett ovanligt skarpt minne, af den snabbaste fattningsförmåga och af en utomordentligt .liflig inbillningskraft. Redan 1756 hade han vid en inför ständernas ombud anstäld examen förvånat de närvarande genom sina svar, och 1762 ansågs han så utbildad, att ständerna, såsom ofvan är berättadt, förklarade hans uppfostran afslutad. Följden häraf blef emellertid, att hans bildning kom att förete åtskilliga luckor. Franskan och svenskan, som han med glänsande vältalighet kunde behandla både i skrift och i tal, lärde han sig aldrig att felfritt stafva, och i åtskilliga ämnen, förnämligast de döda språken och de matematiska vetenskaperna, hvilka ej särskildt tilltalade honom, försummade han att skaffa sig en nödig utbildning. Deremot egnade han sigmed så mycket större ifver åt den franska literaturens ocli historiens studium. sSkaldemes skapelser och de storartade taflor dem veridshistorien upprullar gåfvo näring åt hans fantasi och lärde honom att med beundran blicka upp till storheten och äran. Gustaf Vasa och Gustaf II Adolf blefvo hans hjeltar; han böljade utarbeta en historia öfver vasahuset, af hvilket det var hans ädlaste stolthet att kunna räkna sig sjelf såsom en ättling; på fransysk vers sökte han tolka den fangne Kristiern II:s känslor, och vid 19 års ålder företog han sig att under formen af memoarer författa sin egen tids historia.

Under dessa syselsättningar utvecklades allt mer den kärlek till fosterlandet, dess ära och dess stora minnen, som blef det bästa inslaget i hans life brokiga väfnad. Redan hos den fjortonårige gossen verkade denna känsla så lifligt, att en mängd mössofficerares skryt inför konungen öfver, att de i «trid med rådets vilja lemnat sin post i pommerska kriget, uppväckte hans •ovilja mot hela deras parti, och från detta ögonblick började han — enligt siu egen utsago — i stället med aktning se upp till hattarne, ehuru dessa da ännu betraktades såsom hofvets fiender.

Den grundliga utbildning till fyllande af konungakallets pligter, som till exempel Gustaf II Adolf genom tidigt deltagande i förvaltningsbestyren hade •erhållit, kom ej Gustaf III till del, och om också förändrade samhällsförhållanden utgjorde den för-

rt j) (; *^55^ nämsta orsaken härtill.

så synes dock skulden i någon mån äfven böra tillskrifvas den unge furstens bristande arbetshåg. Såsom ofvau är berättadt, erhöll hau 17G2 tillåtelse att såsom åhörare bivista rådets sammankomster, men först sedan hau 1767 såsom myndig fatt "tillåtelsen utsträckt äfven till de tillfallen, då konungen var frånvarande, började han flitigare begagna sig deraf. Om det svenska samhällsskickets utveckling ogde han emellertid rätt stor kännedom, hvilket utan tvifvel bör tillskrifvas ej blott hans historiska studier i allmänhet, utan ock de planer på en förändring nf författningen, med hvilka han tidigt började umgås. Hvilket inflytande han efter 1765 års riksdag utöfvade på det politiska ränkspelet, känna vi slutligen -af det föregående; men så länge Adolf Fredrik lefde, tillhörde dock den högsta ledningen af hofvets politik Lovisa Ulrika, som åt ingeii ville afstå den obestridda makt, som hon inom detta område varit van att,utöfva, och sonens växande sjelfständigliet och inflytande synas snarare hafva ingifvit henne oro än glädje.

En annan anledning till misstämning hos drottningen var, att Gustaf genom sitt bifall till det danska giftermålet möjliggjort dess förverkligande,

154. Riksdaler (tre daler silfvermyut) 1771.

Aled Gustaf III:s valspråk: Fäderneslandet.och hou lät ofta både sonen och sonhustrun tungt känna sin vrede. Mellan dessa herskade ej heller kärlek och förtroende. Endast med motvilja och af statsskäl hade Gustaf underkastat sig giftermålet, och Sofia Magdalena var ej i stånd att försona honom med hans öde. Till en början berömde han väl hennes utseende och egenskaper, men inom kort fann han henne tråkig och stel, och då han ej brydde sig om att lägga band på sin motvilja, blef den unga furstinnan hvarken för honom eller hofvet något annat än en främling.

Äfven i Gustafs yttre röjde sig något ovanligt. Hans anletsdrag voro välbildade, men något qvinliga; en nedtryckning öfver venstra tinningen störde ansigtets regelbundenhet, och det har sagts, att han, sedd från den ena sidan, var vacker, från den andra deremot ful. Vackra voro dock alltid de stora, blå, af snille blixtrande ögonen, såsom mycket annat äfven de ett arf af modern. Hans längd var nästan under medelmåttan, och ett fel i

venstra höften förorsakade en lätt haltning, som han dock genom ett eget sätt att gå skall hafva förstått att teinligen dölja. Kroppen var svag, och nervsystemet synes hafva varit i hög grad retligt. I manliga och krigiska idrotter egde han ringa öfning, och äfven för den vetenskapliga sidan af krigaryrket var han främmande.

Hans fosterlandskärlek och äfven hans ärelystnad voro dock allt för starka, för att lian ej skulle känt detta såsom en brist, men då han efter freden i Hamburg ville i sin store morbroders armeer lära sig det verkliga krigets konst, vägrade ständerna härtill sitt bifall. Den qvinligliet, som röjde sig i hans utseende, återfans i viss grad äfven i hans karakter. Under barndomen skall hans största nöje hafva varit att ikläda sig fruntimmersdrägt samt att i skådespel utföra hjeltinnans rol, och äfven sedan han blifvit äldre, voro damernas toaletter och handarbeten föremål för 155* hans synnerliga uppmärksamhet. Många af hans samtida hafva ansett, att han saknade mod, men att detta ej var fallet visade sig vid flere tillfällen under hans lif. Saken torde så kunna förklaras, att han saknade hvad inan kallar fysiskt mod, men i så mycket högre grad egde det moraliska, som i farans stund förmår stålsätta äfven en svag kropp.

Sådan ter sig bilden af den unge konungen, då han nu vid 25 års ålder skulle öfvertaga styrelsen. Han var ej hvad man kallar en helgjuten personlighet och kunde med den uppfostran han erhållit svårligen vara det. Pen blandning af ljus och skugga, som återfinnes hos hvaije dödlig, framträdde hos honom skarpare än hos de fleste. I hans karakter funnos onekligen svagheter,

Francis Marie Arouct de Voltaire (1604 -1778).och åtskilliga af de lysande egenskaperna saknade inre halt, men mellan den värdelösa stenen och det bedrägliga glitterguldet löpte dock ådror af den ädlaste metall. I hvilken riktning denna på motsägelser rika natur skulle utveckla sig, kunde endast framtiden utvisa, men så mycket var dock redan nu tydligt, att riket i honom skulle erhålla en konung af annat skaplynne än de båda regenter, som under de senaste femtiQ åren innehaft dess tron.

Vid Adolf Fredriks död befann sig Gustaf på den utrike3 resa, hvartill ständerna vid 1769—1770 års riksdag anslagit medel. Han åtföljdes af sin yngste broder Fredrik Adolf samt af K. F. Scheffer och ankom under det antagna namnet »grefven af Gotland» den 4 februari 1771 till Paris. Hvilka intryck denna plats, då ännu mera än nu hela den bildade verldens medelpunkt, skulle utöfva på hans sinne är lätt att fatta. Hans kärlek till etikett och

prakt fick riklig näring vul det franska hofvet, som i detfci h&nseemh allt ifrån Louis XIV:s tid vurit h tongifvande för Europas furstar > Frankrikes författare for den enn -peiska literaturen; han fick skada t hvarfvets största skådespelare pä veri-dens förnämsta scen, och framfor u. han fick umgås i Paris’ literära kretsar, der hans snille och älskvärdlc' skaffade honom talrika vänner <xl der han nu gjorde personlig bekantskap med flere af de storheter, s»»u han förut på afstand hade beundnr Men för nöjen och vitterlnc glömdes ej politiken. Ett liufvud-syfte med Gustafs besök i Parh? var att söka stärka vänskapen med Frankrike samt utverka, det hattledarne* i synnerhet Fersen, som hofvet efter den sista riksdagens händelser betraktade med synnerligt misstroende, ej mer skulle få utöfva något inflytande på Frankrikes svenska politik. Någon tid före hans ankomst till Paris hade emellertid Choiseul, på hvars bistånd han i synnerhet räknat och som sjelf uppmanat honom till resan, blifvit störtad. Den gamle konung Louis XV visade dock Gustaf personligen mycken välvilja, men först sedan underrättelsen om Adolf Fredriks död den 1 mars hade anläudt, ledde underhandlingarna till någon frukt. Louis XV lofvade nu ej blott att med en betydlig penningsumma understödja konungen vid den stundande riksdagen, utan ock att i enlighet med 1764 års fördrag utbetala det innestående penningunderstödet, samt sände åter till Sverige en ambassadör, grefve de Vergennes, hvilken ansågs såsom en af Frankrikes skickligaste diplomater. Af dennes förhållningsregler

15C. Samuel KHngen«tjcrna (1693-1705).visar det sig, att äfven den nya franska ministeren vidhöll Choiseuls åsigter om de svenska partierna. Skulden till Sveriges vanmakt tillskrifVes nämligen deri hafctarne lika väl som mössorna; och endast i fall svenskarne gjorde slut på partisöndringen och förenade sig under konungens ledning, skulle de få räkna på Frankrikes vänskap. Men deremot hade de män, som nu bestämde Frankrikes politik, öfvergifvit Choiseuls åsigt, att Sverige endast kunde räddas från undergang genom en statshvälfning. Det medel, hvarigenom den franska regeringen i stället hoppades komma till målet, var ett frivilligt biläggande

if partistriden, och på samma gång ambassadören fick befallning att arbeta lärpå, ålades det honom att söka afhålla konungen från öfverilade åtgärder.

Emellertid vill det synas, att äfven Gustaf III:s åsigter gått i samma •iktning, att äfven han vid denna tid afstått från sina planer på en statshvälf-ling, och det är mer än sannolikt, att han ej under sin vistelse i Paris med len franska regeringen öfverenskommit om någon sådan. Hvad han vunnit ned sitt besök i Paris var dock ej ringa; han hade återknutit det 1769 för-ivagade vänskapsbandet med Frankrike och derigenom försäkrat sig om ett itöd mot Rysslands hotande afsigter, och han hoppades att fullständigt hafva >ä sig öfverflyttat den vänskap, som det franska hofvet förut egnat åt hattarne.Den 25 mårs 1771 lemnade han Paris, men innan han återvände hemy besökte han i Berlin sin mäktige morbroder, hvilken äfven rådde honom att arbeta på partiernas försonande. I Sverige hade hans erkännande såsom konung ej mött några svårigheter. Regeringsformen foreskref dock, att en ny konung ej skulle få tillträda regeringen, förrän han vid ständernas sammankomst afgifvit sin försäkran, och då Gustaf var både hatad och fruktad af mössorna, om hvilka det till och med berättas, att de, ehuru förgäfves, sökt förmå prins Karl att uppträda såsom hans medtäflare, skulle ett dröjsmål kunnat gifva anledning till betänkliga förvecklingar, men rådet lät redan den 13 februari utropa den nye konungen samt afsände till Paris en for tillfallet uppsatt försäkran, som Gustaf den 15 mars 1771 undertecknade. Den 20 maj landsteg konungen vid Karlskrona. Omedelbart efter Adolf Fredriks död hade han befalt, att omkostnaderna för hofhållningen skulle inskränkas, och det goda intryck som detta hade förorsakat sökte han medelst sitt uppförande under resan genom landet ytterligare stärka. Först den 30 maj ankom han till hufvudstaden, och den 3 juni tog han sitt inträde i rådkammaren.

Riksdagen 1771-1772. — Statshvälfningen (1772^.

Mössornas framgång vid valen till de ofrälse stånden. — Ständerna sammanträda, den 13 juni 1771. — Fnllmaktsgranskningen ock talmansvalen. — Kompost tionsförsö ket — Striden om konungaförsäkran. — Bäd> kammarens ombildande. — Kröningen, den 29 maj 1772. — Vasaordens instiftande. — Revolutionspianen. — Ständernas missgrepp. — Den 19 ang. 1772. — Riksdagens afslntande, den 9 sept. 1772. — Krigsfaran.

I enlighet med regeringsformens föreskrift hade rådet umed^lbart efter Adolf Fredriks död sammankallat ständerna. Yid riksdagsförberedelserna uppträdde hof- cch hattpartiet i förening; penningar upplånades på föranstaltande af enskilda medlemmar af hattpartiet eller försträcktes af Barthélemy, hvilken såsom chargé d’affaires efter Modénes afresa förestod den franska beskickningen i Stockholm. Mössorna hade i enlighet med den af Pechlin uppgjorda planen redan under Adolf Fredriks lifstid börjat sina röstvärfningar, och efter riksdagskallelsens utfärdande anskaffade Goodrich och Ostermann på eget bevåg de större penningsummor som då blefvo erforderliga. För så vidt allt berott pa penningar, skulle sannolikt de täflande partierna blifvit jemnstarka, men detta var nu lika litet som någonsin händelsen; det var stämningen inom landet* som åt det ena eller andra partiets guld för tillfället förlänade större dragningskraft, och denna stämning gick ej mer i samma riktning som för två år sedan.

Hattarnes misshushållning vid den sista riksdagen, hvaraf följden bland annat blifvit en plötslig stegring af kursen, på ett år ända till 67 mark, hade åter undergräft deras anseende, och ännu skadligare för deras sak var den upphetsning, som en befordringsfråga uppväckte bland de ofrälse stånden* Ehuru regeringsformen af 1720 stadgade, att vid tjenstetillsättningar ingen>må för ringare stånd eller härkomst förskjutas», hade dock adeln, såsom of-van är berättadt (s. 49), genom sina privilegier lyckats förbehålla sig rätt till alla högre embeten. De ofrälse ståndens missnöje häröfver var så mycket-häftigare, som adeln på grund af regeringsformen (se ofvan s. 31) kunde-hindra och genom ett beslut af 1762 verkligen hindrade konungen från att genom adlande bereda den ofrälse förtjensten möjlighet till befordran, och diràdet 1770 från förslag till vicepresidentskapet i Abo hofrätt uteslöt tvenne sökande på grund af deras ofrälse börd, uppstod en allmän förbittring. Protokollen, angående denna sak utgåfvos genast undertiteln: »Ofrälse mäns sent omsider tydligen förkunnade öde i anseende till deras befordringsrätt», samt framkallade en mängd häftiga stridskrifter, och frågan blef nu vid riksdagsmanna-valen ett

medel att uppreta sinnena ej blott mot riksråden, utan ock mot det parti till hvilket dessa räknades. En så afgjord öfvervigt i de ofrälse stånden som 1765 vunno dock mössorna denna gång icke, men så mycket vigtigare* blef derför, då ständerna den 13 juni 1771 sammanträdde, granskningen af riksdagsfullmakterna. Under den upphetsning hvarunder valen försiggått-hade nämligen oordningar förekommit, som gifvit anledning till, att åtskilliga val blifvit öfverklagade, och då det ansågs, att stånden, äfven om besvären blif-vit af kunglig majestät afgjorda, dock i sista handen egde att pröfva valens giltighet, hade ej blott de hvilkas fullmakter voro omtvistade, utan äfven mångar som ansågo sig orättvist uteslutna, infunnit sig vid riksdagen. Före talmansvalen kunde emellertid ej någon pröfning af de omtvistade valen ega rum, och fråga uppstod då, huru vida alla som infunnit sig skulle få deltaga i talmännens utväljande. Mössorna, som ej utan skäl ansågo, att valen i allmänhet af myndigheterna afgjorts till deras nackdel, yrkade att så skulle ske eller ock att alla hvilkas val var omtvistadt skulle uteslutas, och med anledning hiiraf uppstod en häftig partistrid, som hos presterne varade i flere dagar och i borgarståndet till och med öfvergick till handgripligheter. Frågan afgjorde^ olika i de tre stånden, men hos alla segrade mössorna vid talmansvaletT hos presterne dock blott med en rösis öfvervigt. Deras talman blef biskop Forssenius i Skara, bönderne valde Josef Hansson och borgarne Sebaldt. Det sätt, hvarpå den omedelbart derefter företagna pröfningen af valen utföll, tryggade fullkomligt mössornas herravälde inom de ofrälse stånden; der-emot visade utgången af landtmarskalksvalet, hvarvid Rudbeck besegrades af hofpartiets och hattarnes kandidat, friherre Axel Gabriel Lejonhufvudy att dessa här hade öfverhanden.

Medan partierna i dessa första sammandrabbningar mätte sina kraftery hade konungen redan börjat utföra det försoningsvärf, hvartill hans morbroder rådt honom, och hvilket, såsom vi veta, äfven öfverensstämde med det , franska hofvets då varande önskningar. Genom att bemöta både hattar och mössor med samma vänlighet sökte han allt från sin hemkomst lägga i dagen, att han sjelf ämnade höja sig öfver den ensidiga partiståndpunkt, som hofvet under hans företrädare plägat intaga; och ej nog dermed; sedan Ver-gennes anländt och låtit hattarne veta, att Frankrike ej lika frikostigt somförut ämnade bestrida deras riksdagskostnader, framstälde K. F. Scheffer ett formligt förslag om partistridens biläggande under konungens bemedling. Hattarnes dåliga utsigter vid riksdagen gjorde dem i allmänhet benägna för -detta så kallade »kompositionsförsök», kvars syfte syntes så vackert, att -ej heller mossorna kunde neka att åtminstone inlåta sig i en underhandling -derom. Men det vigtigaste var dock att vinna mössornas utländska ledare, och konungen måste derför finna sig i den pinsamma nödvändigheten att om denna fosterländska angelägenhet underhandla med de ryska och engelska ministrarne. Naturligtvis kände sig Ostermann foga tilltalad af förslaget, hvilket onekligen var till fördel för hattarne och som, om det kunde genomföras, nödvändigt skulle öka konungens anseende och makt, men hans ställning var

för tillfället ej så stark, som mau efter fördragen 1769 kunnat vänta. Sedan Bernstorff 1770 måst vika fur Kristian VII:s (1766—1808) gunstling, läkaren Struensee, var Danmark ej lika villigt som förut att gå Rysslands ärenden i Sverige; Jet vägrade att till bestridande af riks-dagskostnaderaa betala mera, än som förut blifvit öfverenskommet, ehuru detta redan visat sig otillräckligt, och äfven England hade börjat att inskränka sina utgifter. Följder, häraf hade blifvit, att partikassan var tom, och under sådana förhållanden fann Ostermann ej rådligt att alldele< motsätta sig kompositionen. Den VI juni 1771, dagen innan ständerna samlades, kunde sålunda konungen kalla trenne af hattarnes och trenne af mössornas förnämsta män till slottet för att i hans och prins Karls närvaro öfverlägga om vilkoren för försoningen. Den första sammankomsten ledde dock ej till något afgörande, men fore den 24 juni hade man enats om följande öfverenskommelse, som väl ej undertecknades, men dock af båda partierna erkändes såsom orygglig: statsförfattningen skulle ej underkastas någon förändring, och Gustaf III:s konungafor-.säkran skulle blifva den samma som Adolf Fredriks; fred och vänskap skulle bibehållas med alla främmande makter, och inga nya förbund ingås, som kunde inveckla riket i misshälligheter; inga förföljelser skulle få ega rum, och allt, som tilldragit sig före den sista riksdagens slut, skulle öfverlemnas åt glömskan ; det parti, som vunne öfverhanden i något stånd, skulle taga en tredjedel af sekreta utskottets och de öfriga deputationernas medlemmar ur motpartiet, <och slutligen skulle några mössor under riksdagens lopp erhålla plats i rådet.

158. Jolian Frederik Struensee (1737-1772).Dessutom lofvade man att upphöra med all bestickning, men detta

vilkor synes först senare håfva tillagts.

Åt de åsigter, som lågo till grund för kompositionsförsöket, gaf konungen ett offentligt uttryck, då han efter talman svalen den 25 juni 1771 öppnade riksdagen. Uttryckligen uttalade han härvid såsom sin afsigt att bibehålla ett fritt samhällsskick: han skulle anse såsom »den största ära att vara den förste medborgaren bland ett fritt folk»; att styra ett sådant skulle vara »det högsta målet för hans ärelystnad»; men på samma gång manade han också med eftertryck till enighet och fosterlandskärlek. »Jag har sett — så föllo hans ord — flere länder; jag har lärt känna flere folkslags tänkesätt, regeringsart, seder, större och mindre välstånd. Jag har funnit, att hvarken oinskränkt välde, prakt och yppighet, för sträng sparsamhet eller penningskatter utgöra lycka eller förnöjsamhet, der kärlek för fäderneslandet, der enighet saknas. Det ankommer derför på eder att blifva det lyckligaste folk på jorden. Låtom detta riksmöte blifva evärdligen utmärkt i våra tidböcker genom uppoffrande af allt hat, alla egna afsigter för det allmännas väl. Jag skall bidraga så mycket på min personliga del ankommer att samla tillbaka edra strödda sinnen, förena edra åtskilda hjertan för att sluta i en lycklig stund för riket detta riksmöte, till hvars begynnelse jag önskar eder den högstes välsignelse.» Det sätt, hvarpå talet mottogs af ständerna, syntes lofva det bästa. Gripna af konungens högstämda och vältaliga ord, hvilkas intryck ännu mer förhöjdes genom det ovanliga i saken, ty sedan Karl Gustafs tid hade ingen konung personligen tilltalat ständerna, beslöto dessa att talet skulle tryckas och utdelas till alla kyrkor. Ännu lifligare var allmänhetens förtjusning, som gaf sig luft i en mängd ströskrifter som utgåfvos på trycket.

Det oaktadt visade det sig emellertid snart, att konungens förmaningar, åtminstone hvad ständerna angick, fallit på hälleberget. Om också nationens flertal med glädje helsade detta försök att återställa enighet i riket, så var detta deremot icke händelsen med den stora hopen af penningsnikna riksdagsmän som nu måste befara, att de främmande ministrames kassor, hvarur de äfven denna gång hoppats få hemta en riklig vinst, hädanefter för alltid skulle stängas, och naturligtvis tillfredsstälde ej heller kompositionen dem, som leddes af ett ensidigt partinit. Den blef derför angripen i en mängd stridskrifter, och redan vid utskottsvalen bröts det gjorda aftalet af mössorna, hvilka sålunda genom preste- och borgarstånden fingo öfverhand i sekreta utskottet. Nästa prof aflopp ej bättre. När det nämligen kort derefter föreslogs på riddarhuset, att de i Norrköping licentierade riksråden skulle återställas i ständernas förtroende och två af dem genast återkallas i rådet, der tvenne platser genom Hamiltons död och Lievens frånvaro i Pommern kunde anses lediga, antogs väl detta af alla stånden, men de ofrälse genomdrefvo, att de ord om tvedrägtens utplånande, hvarmed adeln velat inleda ständernas skrifveLse i ämnet, borttogos och att i stället såsom skäl för beslutet anfördes »numera uppdagade omständigheter». Detta ansågs emellertid af konungen såsom ett sårande angrepp mot hans eget och hans faders förhållande 1768, och då kallelsebrefven för de två riks-

Sveriges historia. V.råden förelädes honom, vägrade han sin underskrift. Så syntes man åter stå infor namnstämpelns nödvändighet, men både rådet och ständerna ryggade dock tillbaka för att äfven mot den nye konungen tillgripa denna förhatliga utväg. Rådet anmälde saken för sekreta utskottet, och i enlighet med dess förslag förklarade ständerna i en ny skrifvelse, att de ifrågavarande orden hvarken åsyftade konungen eller hans fader, hvarefter Gustaf undertecknade kallelsen och Horn och Kalling åter inträdde i rådkammaren.

Hvad som framfor allt blef förderfligt för kompositionen var dock den häftiga strid, som nu utbröt mellan adeln och de ofrälse stånden och som vållade, att de sist nämda ej längre ville följa de adliga mösschefemes ledning. Det missnöje med adelns företrädesrättigheter, som gifvit farg åt valen till de ofrälse stånden, följde nämligen de valde äfven till riksdagen och förmådde dem att nu mot adelns privilegier företaga en våldsam stormlöpning. Till utgångspunkt för anfallet togs konungaförsäkran, i hvilken de ofrälse stånden utan att akta på partiledarnes öfverenskomraelse sökte genomdrifva vigtiga förändringar. En afdelning af sekreta utskottet, «om i förening med några bönder skulle öfverse Adolf Fredriks konungaförsäkran, införde nämligen deri tillägget, att konungen skulle oafbrutet regera, uteslöt ordet »samtliga» ur konungens löfte att alltid instämma med rikets ständer samt gaf stadgandet om embetsutnämningar den form, att det nu förbjöds ej blott såsom förut att fästa afseende på gunst och anseende, utan äfven på karakter och stånd, samt att skicklighet och förtjenst angåfvos som den enda och ej såsom hittills som den förnämsta grunden till befordran. Granskningen af detta förslag öfverlemnades till

en början åt en stor deputation, och mellan dennas adliga och ofrälse ledamöter utbröt snart en häftig strid. Under det att de senare framkommo med nya yrkanden, såsom att inaktivitetsförklaring af en embetsman skulle anses såsom högmålsbrott, att äfven ordet »härkomst skulle särskildt uppräknas bland ej giltiga befordringsgrunder och så vidare, förnekade de adliga ledamöterne, att deputationen vore berättigad att infora några nya bestämmelser i konungaförsäkran. Slutligen, sedan deputationen varit nära att upplösas i formlig oenighet, åstadkoms den 7 oktober 1771 en sammau-jemkning, som dock i hufvudsak utföll till de ofrälses fördel. Ordet »härkomst» uteslöts väl, och vid ett af bönderne genomdrifvet förbud mot att kronan på någon annan finge öfverlåta räntan af skattejord, hvilket förbud ansågs kunna medföra ett intrång i adelns privilegier, vidfogades ett förbehåll till förmån för dessa, men för öfrigt godkände deputationen ej blott de ändringar i 1751 års försäkran, som det första förslaget innehöll, utan äfven nästan alla de senare tilläggen.

Redan innan detta förslag förelädes stånden, hade äfven hos dessa motsatsen mellan adel och ofrälse trädt i dagen. På riddarhuset hade en skrift, kallad »Den ofrälse soldaten*, som med synnerlig hätskhet angrep de adliga officerarne, framkallat ett våldsamt utbrott af harm; de ofrälse stånden hade å sin sida med synnerlig ifver omfattat tanken att genom gemensamma privilegier för alla ofrälse eller, såsom det nu hette, för odalfolket ytterligare byggapå den grund, som de genom konungaförsäkran hoppades kunna lägga, och på sammanträden mellan de tre ståndens ombud rådgjordes ifrigt om denna sak. En sammanstötning mellan riddarhuset och de öfriga stånden hade också redan egt rum med anledning deraf, att adeln hittills fördröjt utfärdandet af en instruktion för expeditionsdeputationen, som de andra stånden antagit och som för framtiden skulle beröfvat ett stånd möjligheten att äfven i privilegiefrågor motsätta sig hvad de öfriga beslutit, en sak, hvars betydelse för den förestående striden om konungaförsäkran genast faller i Ögonen. Under sådana förhållanden verkade den stora deputationens förslag såsom den tändande gnistan i en mina. De ofrälse stånden antogo det genast, men på riddarhuset, der det föredrogs den 17 oktober 1771, framkallade det ett utbrott af gränslös förbittring. Med skärpa angreps den nya inskränkning i konungens makt, som innebars i förbindelsen att oafbrutet regera, men i synnerhet vände sig harmen mot de punkter i förslaget, som berörde de adliga privilegierna, och man tvekade ej ens att öppet uttala, det adeln, om så fordrades, borde »med värjan i hand» försvara detta arf från ärorika förfäder. Det var i synnerhet medlemmar af hof- och hattpartiet från hvilka angreppen utgingo, och det är sannolikt, att Sinclair kraftigt bidragit till att underblåsa förbittringen; att äfven konungen för att bringa riksdagen i förvirring skulle verkat i samma riktning har väl antagits, men ej kunnat bevisas. Hvad de adliga mössorna angår, hade de gjort allt för att hindra sina ofrälse partivänner från att uppväcka ståndsstriden, i hvilken de liksom Oster-mann icke utan grund sågo en fara för hela samhällsskickets bestånd, men på riddarhuset talade de nu i allmänhet for eftergift. Deras ord blefvo dock utan verkan, och adeln beslöt att genom ett protokollsutdrag föreställa de öfriga stånden, att förslagets antagande vore olagligt, emedan det innebure ändring af grundlag, och hvaije sådan fråga enligt förordningen om lagarnas verkställighet borde hvila från en riksdag till en annan. Ehuru detta var temli-gen obestridligt, förnekades det dock af de ofrälse stånden, och då adeln genom ett nytt protokollsutdrag sökte ytterligare styrka sin åsigt, erhöll den samma den 27 november ett kärft svar som lät förstå, att saken redan genom de tre ståndens beslut vore afgjord.

Då saken kommit till denna ytterlighet, beslöt konungen att äfven till stånden utsträcka det medlarkall, som han redan åtagit sig med afseende på partierna. I denna afsigt uppkallade han landtmarskalken och de tre talmännen och höll till dem i närvaro af några bland riksråden ett tal, hvari han i bevekande ordalag och med sin vanliga vältalighet förmanade till enighet samt föreslog, att man under hans bemedling skulle söka bilägga tvisten. Detta steg blef emellertid ej alls omnämdt i de ofrälse stånden; på riddarhuset bragtes det väl på tal genom en interpellation till landtmarskalken, men då denne förklarade, att han ej utan att hafva erhållit ett formligt bemyndigande af ståndet kunde närmare redogöra för saken, lyckades mössorna med bjelp af de egentliga hattarne genomdrifva, att hela frågan fick förfalla. Konungen var emellertid ej sinnad att på detta sätt låtasig afspisas, utan förklarade nu, att han önskade låta trycka sitt tal, och innan sekreta utskottet hunnit yttra sig härom, utkom det vid jultiden på trycket — om på konungens hemliga föranstaltande eller på utgifvames eget bevåg är ej klart. Det vädjande till allmänhetens dom som härigenom egt rum uppväckte emellertid hos riksdagens myndiga

ledare både oro och harm. Sekreta utskottet nödgades väl (januari 1772) för syns skull betyga konungen sin tacksamhet för hans landsfaderliga omsorger, men tilldelade icke dess mindre riksråden en skrapa, för att de ej afstyrt en så olaglig sak som en omedelbar underhandling mellan konungen och ständerna, och beslöt, att de som utgifvit talet skulle för sin »straffbara dristighet» ställas till ansvar.

Trots denna otillfredsställande utgång af konungens bemedlingsförsök blef det dock ej alldeles betydelselöst; det ökade hans gunst hos folket, och de farhågor, som det uppväckt hos riksdagens ledare, bidrogo sannolikt till, att tvisten mellan stånden slutligen erhöll en lösning. Då frågan efter någon tids hvila åter upptogs på nyåret 1772, tvang nämligen Ostermann genom att hota med underhållspenningamas indragande — ty oaktadt Frankrike från den 1 januari 1772 instält utbetalningen af alla underhållsmedel hade dock Ostermann ej kunnat förmås till det samma — sina anhängare i de ofrälse stånden till större foglighet och ingick tillika en öfverenskommelse med Sinclair, enligt hvilken denne skulle låta sitt motstånd falla, men Ostermann i stället använda sitt inflytande för att behålfa honom i rådet samt förskaffa honom det indrägtiga generalguvernörsembetet i Pommern. Ej mindre ifrigt arbetade de adliga mössledame på att utjemna motsatserna, och de hattar, hvilka såsom Fersen ville undvika en våldsam brytning i statsskicket, stodo dem härvid troget bi. Mössorna afstodo sålunda frän den betänkliga utvägen att låta expeditionsdeputationen utfärda det af blott tre stånd antagna förslaget såsom riksdagens beslut; den stora deputationen, dit ärendet nu återförvisades, förmådde likväl ej bringa det samma till ett slut, men då det i följd häraf ännu en gång kom till stånden, var riddarhusets motståndskraft bruten. Adeln beslöt den 24 februari att antaga den föreslagna försäkringen, mot vilkor att förbudet mot inaktivitetsförklaring af embetsmän uteslötes samt att de fyra talmännen finge underteckna en förklaring, att intet stånds privilegier genom den nya lagen blifvit kränkta. De ofrälse stånden skyndade att bifalla dessa vilkor, som i sjelfva verket voro temligen betydelselösa, och sålunda kunde omsider den omtvistade försäkringen föreläggas konungen; den 4 mars undertecknade han den samma utan att hafva tagit kännedom om dess innehåll.

Oaktadt kompositionen sålunda redan i. flere punkter var bruten, ville dock konungen ännu söka upprätthålla verket, i förhoppning att på detta sätt få behålla åtminstone en del af de då varande, med honom nära förbundna riksråden. I enlighet med kompositionen hade redan en tredje mössa inträdt i regeringen, nämligen Reuterholm, för hvilken en plats blifvit ledig, då Ekeblad den 9 oktober 1771 afled, men stolta öfver sina framgångar vid riksdagen nöjde sig, mössorna ej längre med fyra eller femplatser,, såsom ursprungligen blifvit affcaladt, utan fordrade nu fem utom de tre som de redan erhållit. Äfven häri fogade sig konungen, och for att bereda det nödiga antalet ledigheter sökte han förmå fem af riksråden att frivilligt taga afsked, men endast Hjärne, Snoilsky och Stockenström läto öfvertala sig. Då beredde sig mössorna att genom riksdagen nå sitt mål, men då striden här en gång blifvit upptänd, visade det sig, att Ostermann och de adliga mössorna, hvilka af fruktan att drifva konungen till ytterligheter ej synas hafva önskat en mera genomgripande förändring af rådkammaren, icke heller i denna fråga mäktade styra sina ofrälse anhängare.

Anfallet utgick denna gång från justitie- och sekreta deputationerna, af hvilka den senare i ett betänkande af den 2 april 1772 framstälde ej mindre än tjugu anmärkningar mot rådet och, ehuru dessa till största delen voro ytterst obetydliga, dock föreslog, att de tio medlemmar af 1769 års rådkammare som ännu stodo qvar skulle förklaras förlustiga ständernas förtroende. Så långt ville dock ej ens de ofrälse ståndens flertal gå, men den 11 april biföllo de en betänkandet åtföljande reservation, som från afsättning undantog Vallvijk, Sinclair och den för tillfället frånvarande Schwerin. Saken var således redan afgjord, då den samma den 25 april förekom'på riddarhuset. Konungen väntade emellertid, att adelns beslut åtminstone skulle blifva en hedersforklaring för de afgående, men äfven detta hopp slog fel. Många af hattpartiet hade nämligen, sedan det franska underhållet upphört, lemnat riksdagen, och åtskilliga torde äfven hafva ansett det orådligt att genom ett fruktlöst motstånd ytterligare öka söndringen mellan adel och ofrälse, hvaijemte Sinclair jem-väl i denna fråga kan antagas hafva understödt mössorna. Nog af, äfven riddarhuset biföll, ehuru blott med fem rösters öfvervigt, den ofvan nämda reservationen, och sålunda blefvo genom alla fyra ståndens beslut Ruden-sköld, Bjelke, Ulrik Scheffer, Hermansson, Beckfriis, Posse och Barck utstötta ur rådet, der således ej mindre än tio platser nu skulle fyllas. I främsta rummet återkallades de 1769 licentierade, men endast Funck, Rib-bing och'Diiben mottogo kallelsen; de

nya råd som utsågos voro hofrätts-rådet Karl Johan Ridderstolpe, lagmannen Melker Falkenberg, vice amiralen Kristofer Falkengrén, generalfålttygmästaren Anders Reinhold Vrangel, kanslirådet Axel Arnell, hofmarskalken Karl Gustaf Ehrencrona och öfversten Fredrik Ulrik Sparre, alla ifriga mössor med undantag af Falkenberg som var hatt. Diiben blef kanslipresident, och Sinclair mottog belöningen för sitt listiga, men föga ärliga ränkspel, då sekreta utskottet nu egenmäktigt tilldelade honom det betingade general-guvernörskapet i stället för Lieven som hemkallades. Konungens förtroende hade han emellertid förlorat och synes aldrig fullt hafva* återvunnit det samma.

Först sedan riksrådsvalen egt rum, firades ändtligen den 29 maj 1772 kröningen, hvars glans konungen genom vasaordens instiftande sökte ytterligare förhöja. Såsom vanligt svuro konung och ständer vid detta tillfälle hvarandra sina eder, men i hemlighet var den förre nu betänkt på attomstörta författningen, hvars fortbestånd ej mer syntes honom förenligt med fäderneslandets välgång och hvars helgd redan mångfaldiga gånger genom riksdagens öfvergrepp blifvit kränkt.

Första gången, tanken på en statshvälfning åter böljade uppstå i Gustafs sinne, synes hafva varit efter hans misslyckade försök att inblanda sig i tvisten om konungaförsäkran. Hvad som bragte hans beslut till mognad var dock omstörtandet af 1769 års rådkammare. Denna händelse som fullständigt sprängde kompositionen visade nämligen på det mest ögonskenliga sätt bedrägligheten af alla förhoppningar, att rikets sjelfständighet genom partisöndringens frivilliga biläggande skulle kunna betryggas. Nu, då ett ryskt sinnadt rad trädde i spetsen for styrelsen, syntes inseglet satt på det ryska beroendet, som redan förut på ett ohyggligt sätt framträdt i de underhandlingar, konungen om

sitt rikes inre angelägenheter nödgats bedrifva med Katarinas sändebud i Stockholm, och den oro, som en dylik utsigt uppväckte i Gustafs fosterländska sinne, ökades ytterligare af farhågor för hans egen framtida säkerhet, föranledda af Frankrikes fordran, att ett förskott, som han till hemliga riks-dagsutgifter erhållit på understödsmed-len, skulle i framtiden afräknaspå dessa. Till en böljan voro hans planer tem-ligen obestämda och äfventyrliga. Sa drömde han sig möjligheten af att i spetsen för en norsk folkresning kunna lösslita Norge från Danmark, troeude att beundran öfver en dylik bragd skulle förmå svenskarne att frivilligt öka hans makt. Lyckligtvis erhöll han snart i öfverste Jakob Magnus Sprengtporten en medhjelpare, som kunde gifva hans planer en mindre fantastisk riktning. Denne skicklige officer hade under riksdagsstriderna, vid hvilka han troget kämpade i hattarnes led, visat prof på samma djerf-het och rådighet, som under det pommerska kriget förskaffat honom ett rättvist anseende, och vid den nu pågående riksdagen hade han blifvit själen i en adlig klubb, som under namn af Svenska botten bildat sig, sedan Frankrike med slutet af året 1771 indragit det underhåll, som hattarnes klubbar förut åtnjutit; men hans framstående egenskaper såsom parti-gängare hade också gjort honom både fruktad och hatad af mössorna, och dessa sökte derfor nu störta honom genom en rättegång, hvari han blifvit invecklad med sina rusthållare i Finland och som ständerna dragit undes sitt eget afgö-rande. Den fara, som sålunda hotade honom sjelf, i förening med en liflig

159. Drottning Sofia Magdalena (1746—1813).öfvertvgelse om det bestående statsskickets ohållbarhet, gjorde honom benägen för en våldsam förändring. Med framgång använde han sitt inflytande till att ingifva Svenska botten konungska tänkesätt, och han uttänkte nu en fullständig revolutionsplan, som han genom K. F.

160. Minnespenning öfrer drottning Sofia Magdalenas kröning i Stockholm den 29 maj 1772. En ättling af stora konnngar bestiger tronen 1772.

Scheifer meddelade konungen och som också vann dennes bifall. Den gick ut på att börja företaget i Finland, dit Sprengtporten skulle begifva sig för att öfvertala en del af de derstädes förlagda trupperna att följa honom till Stockholm; konungen skulle jemte sina anhängare möta utanför staden, hvarpå denna skulle besättas samt rådet och de förnämsta riksdagsmännen fängslas. Af synnerlig vigt för framgången af denna plan var naturligtvis Frankrikes uppfattning deraf. Såsom ofvan är omtaladt, var det franska kabinettet i början af Gustafs regering ingalunda benäget för ett dylikt företag, och då konungen i slutet af januari 1772 för första gången lät Vergennes ana, att han umgicks med planer pä en statshvälfning, sökte också denne i enlighet med sin instruktion dämpa

hans ifver. Hans regering, till hvilken han inberättade saken, yttrade sig ej heller synner-ligt uppmuntrande, men befalde honom dock att ej lägga något hinder i vägen för konungens planer. Hattrådets fall, som hotade att fullständigt fastkedja Sverige vid Katarina II:s politik och beröfva Frankrike dess enda återstående igi. vasaorden, bundsförvandt i norden, synes hafva varit det, som åter gjorde de% franska statsmännen verkligt benägna för en statshvälfning i Sverige, och då Gustaf den 20 maj meddelade Vergennes Sprengtportens plan, lofvade ambassadören att understödja företaget med penningar, ehuru han undanbad sig att på något sätt blifva inblandad deri.Om det också var den af partiforbistringen framkallade farån for rikets oberoende, som i främsta rummet syntes nödvändiggöra en statshvalfhing, sa trädde dock äfven i andra hänseenden statsskickets ohållbarhet nu i full dag. Ständernas envälde så inom lagstiftning som lagskipning och forvaltning hade redan förut ofta nog burit bittra frukter, men vid denna riksdag hotade dock den otyglade menighetsdespotismen att öfverträffa allt, som man förut under frihetstiden hade erfarit. Bländade af den makt, som fallit i deras ovana händer, förlorade nämligen de ofrälse ståndens ledare all besinning och lade i dagen ett förakt för bestående rätt, som syntes hota att undergräfva sjelfva grundvalarna för ett ordnadt samhällslif. Om den ringaktning, som de i tvisten om konungaförsäkran visade mot de af författningen stadgade formerna för privilegie-och grundlagsfrågors behandling, är förut taladt; med afseende härpå skulle

162. Från högtidligheterna vid Gustaf III:s odS Sofia Magdalenas kröning 1772.

Dekoration p& vestra sidan af Stockholms slott, hvarifr&n oxen, vin m. m. utdelades bland folket.

dock omöjligheten att på fullt laglig väg afskaffa adelns obilliga företrädesrättigheter kunna betraktas såsom ett slags ursäkt, men då de äfven i frågor af mindre vigt tilläto sig liknande öfvergrepp, så måste detta stämplas sasom ett rått maktmissbruk, som innebar sin egen dom. Ej nog med att ständerna, såsom ofta förut varit fallet, men som efter 1766 års beslut måste anses dubbelt olagligt, sjelfva bortgåfvo embeten; de ofrälse stånden gingo nu ända derhän att återkalla redan utfärdade fullmakter, ett tilltag, som gaf Fersen anledning att på riddarhuset yttra de beaktansvärda orden: »Efterkommande torde fa känna hvad denna tiden bereder; vi täfla nu inbördes att taga tjenster och fullmakter af hvarandra; derifrån kunna de gå längre och taga egendomarna: omsider kommer det an på lifvet; så går det, när lagarna ej i det nogaste följas.» Hvad som vid denna riksdag i synnerhet gaf anledning till svåramissbruk var ständemäs inblandning i den ordinarie lagskipningen. De nöjde sig härvid ej med att upptaga vad från konungen och rådet, utan upprefvo redan laga kraftvunna domar, äfven sådana, som fälts af föregående riksdagar, och drogo under sin pröfning rättegångar, som ännu ej genomgått alla de lagliga instanserna; vi hafva i detta hänseende redan omtalat Sprengtportens mål, och att hans fruktan att härigenom blifva utsatt för godtycklig parti förföljelse ej saknade skäl, derom vitnar det sätt, hvarpå en mängd andra dylika mål afgjordes. Äfven en ständernas kommission, ehuru uppträdande under förtäckta former, skulle denna riksdag komma att uppvisa. Upphofvet härtill var Nordencrantz, hvars stridslystnad ej blifvit dämpad af hans höga ålder och som nu i ett nytt arbete förklarat, att orsaken till den dåliga penningställningen vore vissa »vexelvinglare», som han i en följande del lofvade att

i

163. Kröningsvagn, begagnad vid Gnstaf III:s och Sofia Magdalenas kröning 1772.

utpeka. Med synnerlig ifver omfattade de djupa leden inom mösspartiet det tillfälle, som härigenom syntes erbjuda sig, att genom en räfst, liknande den som 1765 öfvergick vexelkontoren, skaffa det betryckta statsverket inkomster. Nordencrantz anmodades att delgifva ständerna sina undersökningar, och sedan han utverkat sig de ofrälse ståndens löfte att endast behöfva ansvara inför riksdagen för hvad han komme att yppa, hörsammade han uppmaningen och öfverlemnade till ständerna sitt årbete. I detta angrep han med synnerlig hätskhet tvenne framstående affärsmän, grosshandlaren Finlay och hofmar-skalken Jennings, hvilka af rent personliga anledningar ådragit sig hans ovilja och hvilka han nu tillskref skulden ej allenast för vexlingarna i kursen, utan ock för alla de politiska stormar, som under de sista tio åren hade öfvergått landet. Huru orimliga dessa beskyllningar än voro, beslöt dockbondeståndet (februari 1772), att en stor deputation skulle nedsättas för att ransaka om ärendet; till en början af böjdes dock detta, då de öfriga stånden uppdrogo åt sekreta utskottet att

yttra sig om Nordencrantz’ upplysningar, men ehuru detta klart och tydligt ådagalade, att förvirringen i penningväsendet hade helt andra orsaker än tvenne enskilda personers åtgöranden, samt afstyrkte den ifrågasatta räfsten med Jennings och Finlay, hvilkas räkningar med statsverket redan för länge sedan blifvit granskade och godkända, beslöto dock de ofrälse stånden i juli 1772, att en särskild deputation skulle nedsättas. Adelns motstånd blef då fåfängt, och den 10 augusti trädde deputationen i verksamhet. Den skulle visserligen sakna domsrätt, men huru litet detta hade att betyda visade exemplet från 1765, och sålunda syntes redan nu Fersens spådomar om våldsamma ingrepp i eganderätten vara på väg att förverkligas. Nordencrantz sjelf fick ej upplefva denna seger, ty han afled den 19 juli 75 år gammal.

Under det ständerna förnötte sin tid med dylika frågor, fick deremot det ärende, som i främsta rummet bort vara föremål för deras omsorger, nämligen statsregleringen, i stället ligga nere. Efter det slöseri, hvartill den förra riksdagen gjort sig skyldig, hade naturligtvis det redan förut hårdt medtagna statsverket råkat på ytterligare obestånd. I stället för att sjelft söka utfinna botemedel häremot, sköt sekreta utskottet ärendet till regeringen, meu denna förklarade sig ej kunna taga någon befattning dermed, då det var ständerna, som omsorgen om statsregleringen numera tillkom. Utskottet uppgjorde då ett förslag till stat för år 1772, men öfverlemnade åt stånden att sjelf va uttänka medel till fyllande af statsbristen, som beräknades till ej mindre än 50 tunnor guld. Adeln återförvisade emellertid ärendet till sekreta utskottet; borgare och prester ville företaga indragningar i synnerhet med afseende på försvarsväsendet, men bönderne, som ville begagna sig af denna sak för att genomdrifva sitt gamla önskningsmål: tillträde till sekreta utskottet, vägrade tills vidare att yttra sig om statsregleringen. De voro också nära att nå sitt mål; . ty då frågan härigenom blifvit i flere månader fördröjd, funno sig presterne och borgarne (juli och augusti 1772) slutligen nödsakade att bifalla bondeståndets fordran, att sekreta utskottet i vissa ärenden alltid skulle förstärkas med bönder. Strax derefter inträffade emellertid statshvälfningen.

I nära sammanhang med statsregleringen stod frågan om bankens ställning. Såsom vi minnas, hade 1769 års riksdag ej lyckats bota forvirringen i penningväsendet, men sedan dess hade de åsigter om nödvändigheten att genomföra en realisation, utan att sedlarna derförinnan nedtvingades till pari, som då omfattades af de mera klarsynte inom hattpartiet, äfven vunnit insteg bland mössorna, och strax före statshvälfningen förmådde tvenne af detta partis förnämsta män, direktör Klas Frietzcky och kammarherre Fredrik Ulrik von Essen, bankodeputationen att föreslå sekreta utskottet en realisation enligt 60 marks kurs. Huru vida detta förslag kunnat genomdrifvas är dock osäkert, då det förutsatte ett bränvinsförbud, och ett sådant redan förut medanledning af en hotande missväxt blifvit föreslaget, men strandat på mössornas gamla obenägenhet derför.

Denna fråga om hungersnödens afhjelpande var i sjelfva verket ett af de vigtigaste spörsmål, som ständerna vid denna riksdag hade att lösa, men det sätt, hvarpå de härvid gingo tillväga, visade nästan tydligare än något annat den bestående standerregeringens oduglighet. Både 1771 och 1772 slog skörden till största delen fel, och då farhågan för, att 1771 års riksdag skulle hemsöka de stora handelshusen med en sträng räfst, förlamade krediten och afskräckte köpmännen från att iu-lat a sig i några större spanmålsaffärer med utlandet, blef följden af allt detta en nöd så svår, att ej i mannaminne något dylikt öfvergått landet. Då ständerna ej ville medgifva det af regeringen påyrkade bränvins-förbudet, måste man i främsta rummet lita till den undsättning, som kronan genom span-målsutdelningar kunde bringa de nödstälde. Sekreta utskottet stälde visserligen för detta

ändamål betydliga penningsummor till regeringens förfogande, men hjelpen blef dock otillräcklig och kom dessutom ofta nog för sent. Orsaken härtill har man i främsta rummet velat söka i felaktiga anordningar af de lands-höfdingar, som bestyret med sädens forsling och utdelning närmast ålåg,

164—167.

Bordsprydnader, som tillhört drottning Sofia Magdalena. I statens historiska museum.men att detta, såsom påståtts, skulle varit en tillställning af hof- och hattpartiet, som ville uppreta folket mot det bestående statsskicket, har ej kunnat styrkas. En närmare undersökning af förhållandet visar t vart om, att åtskilliga af de ifrågavarande landshöfdingarne voro mössor, och om några felaktigheter forekommo, torde orsaken dertill i

främsta rummet få sökas i den omständigheten, att landshöfdingarne uppehöllo sig vid riksdagen i stället för att i sina län öfvervaka de af regeringen anbefalda åtgärdernas verkställighet. Ett af de svåraste dröjsmålen förorsakades dessutom af ständerna sjelfva, i det nämligen borgare och bönder på våren 1772 genom att klandra det pris, till hvilket regeringen inköpt 20 000 tunnor spanmål, öfver en månad fördröjde sädens utdelande. Förutom det ifrågasatta bränvins-förbudet samt spa^målsutdelningarna skulle ett upphäfvande af spanmåls-tullarna samt en lindring i handelstvånget utan tvifvel blifvit af stor nytta: den förra åtgärden blef också 1771 delvis genomförd, men omintetgjordes det följande året af presteståndet, i hvars fördel det låg, att spanmålsprisen höllos uppe; det senare yrkades af bönderne, men strandade på borgarståndets motstånd. Hvad under, om allmänheten under sådana förhållanden förlorade förtroendet för de maktegande ständernas förmåga att sörja för rikets välfärd, om man allmänt började längta efter en förändring, som kunde betrygga egande-rätten och förekomma, att ej såsom nu de angelägnaste ärenden genom småaktiga ståndstvister bragtes att afstanna! Särskildt uppretade voro dessutom krigsbefälet och adeln, det förra på grund af de ifrågasatta indragningarna i för-svarsväsendet, den senare med anledning af den fara som hotade dess privilegier. Väl upphörde efter någon tid talet om de gemensamma »odalmanna-privilegiema», men med afseende på den sak, som kanske mer än något annat låg adeln om hjertat, nämligen dess rätt till högre embeten, visade de ofrälse stånden, att de ej hade för afsigt att lemna obegagnad den i striden om konungaförsäkran vunna segern. Sålunda utsågfk genom deras bedrifvande Sebaldt till justitiekansler, och om detta blef af mindre betydelse, då han ej mottog mer än titeln, så togs steget fullt ut, då sekreta deputationen den 27 juli 1772, under åberopande af adelns »utan förbehåll» gifna samtycke till den nya konungaförsäkran, sökte bevisa ofrälse mäns rätt till alla * embeten samt föreslog, att rådets beslut om vicepresidentplatsen i Åbo skulle förklaras lagstridigt, och då de ofrälse stånden den 5 augusti ej blott godkände detta förslag, utan också uttryckligen beslöto, att »i följd häraf ofrälse män böra lika med ridderskapet och adeln efter förtjenst och skicklighet njuta befordran till rikets högre embeten och syslor». Mot en dylik sammangadd-ning af tre stånd erbjöd ej statsskicket något skydd, och en förändring deri blef derför hädanefter det enda medel, hvarigenom adeln kunde bevara sina privilegier. Det oaktadt önskade de adliga mössorna i allmänhet bibehålla det bestående samhällsskicket, men äfven dem hade våldsamheten hos de krafter, de sjelfva satt i rörelse, slagit med häpnad och oro. Hattpartiet åter var efter rådets afsättning fullkomligt sprängdt. Sjelfve Fersen kunde ej längre förneka nödvändigheten af en statshvälfning, men synes dock ej velatmedverka dertill, ty omedelbart efter kröningen lemnade han riksdagen. Hans exempel följdes af åtskilliga andra, och de af partiet som stannade qvar upp-gingo småningom helt och hållet i hofpartiet.

Under det ständerna sålunda sjelfva arbetade på sitt fall, bragtes revolutionsplanen till allt större mognad. Inom kort hade en ny deltagare deri anmält sig, nämligen Johan Kristofer Toll. Denne märklige man var född 1743 och tillhörde en till Sverige inflyttad tysk adlig familj, som dock aldrig vunnit inträde på riddarhuset. Han hade först egnat sig åt krigaryrket, men då han på denna bana ej ens uppnått officersgraden, tog han i Lund juridisk examen samt tjenstgjorde derefter någon tid såsom tillförordnad domare. grund af något tjenstefel lemnade han dock snart äfven denna bana, men då han, ehuru uppfostrad i riksrådet Reuterholms hus, slutit sig till hattarne, lyckades han efter dessas seger 1769 erhålla anställning såsom öfverjägmästare i Skåne. Vid den nu pågående riksdagen blef emellertid denna utnämning förklarad olaglig, och de ofrälse stånden beredde sig att fråntaga honom syslan. Toll var emellertid ej en man, som utan motstånd ville underkasta sig en dylik behandling. Ofvertygad att konungen förberedde en statshvälfning, beslöt han att erbjuda sitt bistånd för att på detta sätt bidraga till störtandet af ständernas tyranniska välde samt grundlägga sin egen lycka, och i början af året 1772 lyckades han verkligen sätta sig i förbindelse med konungen, som jemväl befans villig att använda honom på en beskickning till Norge. Efter någon tid ändrade sig dock Gustaf, men Toll uppgaf ej sin tro, att ett revolutionsförsök stode för dörren, och misstänkande att Sprengtporten vore konungens förnämste rådgifvare, nödgade han med oförliknelig tilltagsenhet denne att inviga honom i förtroendet. Han yrkade härvid, att man ej uteslutande borde stödja företaget på Finland, utan äfven på södra Sverige, der han sjelf erbjöd sig att bringa garnisonen i Kristianstad till resning. Sedan både Sprengtporten och konungen antagit detta förslag, skred man till verket. Toll afreste söder ut den 9 juni; Sprengtporten sjelf stannade tills vidare i Stockholm, der han i samråd med den genom sitt tappra försvar af Fehrbellin 1758 bekante öfverste de Camal på det omsorgsfullaste förberedde allt till det afgö-rande

ögonblicket. Under tiden försummades ej heller Finland; öfverstlöjt-nanten vid armeens flotta Henrik af Trolle, som vid ett besök i hufvudstaden blifvit vunnen för revolutionen, fick i uppdrag att utforska tänkesätten hos Sveaborgs garnison, och i Borgå skulle Sprengtportens yngre broder, majoren Georg Magnus på samma sätt vara verksam bland en trupp lätta dragoner, som nyligen blifvit bildad under den äldre Sprengtportens ledning och i nämda stad hade sin garnisonsort. Trolle, som förde befälet öfver den* vid Sveaborg förlagda sjömakten, åtog sig dessutom att anskaffa de fartyg, på hvilka finname

(slaget i Avesta).skulle öfverföras till Stockholm. Konungen var ej heller overksam. Genom att deltaga i några öfningar på Ladugårdsgärdet sökte han göra sig omtyckt af Stockholms officerskår, och ehuru denna syselsättning snart i följd af ständernas misstro måste afbrytas, torde den dock hafva bidragit till det åsyftade ändamålet.

Till förberedelserna hörde äfven att bestämma det nya statsskick, som, om företaget lyckades, skulle träda i stället för det hittills gällande. Innan Sprengtporten gaf sin medverkan till statshvälfningen, ville han nämligen försäkra sig ora, att friheten ej derigenom ginge förlorad, och under ett par veckors vistelse vid Loka utarbetade konungen i samråd med K. F. Scheffer ett förslag till ny regeringsform, med hvilket Sprengtporten, ehuru han fann, att »herren temligen skansat omkring sig», dock ansåg sig kunna vara nöjd, emedan folket fått behålla beskattningsrätten och konungen ej kunde böija anfallskrig. Sjelf hade han dock önskat, att riksdagen skulle ombildats till en tvåkammarrepresentation enligt engelskt mönster, men han afstod fran denna plan, då konungen invände, att en dylik nyhet sannolikt skulle väcka missnöje.

En af de största svårigheterna var att finna någon förevändning för Sprengtportens resa till Finland, men häri kommo mössorna sjelfva de sammansvarne till hjelp. Anledningen härtill var temligen egendomlig. Mer än en gång under sjuttonhundratalet hade det lyckats den engelska regeringen att köpa sig underrättelser om främmande hofs hemligheter, och knapt hade Vergennes i en berättelse till sin regering redogjort för sitt samtal med Gustaf III den 20 maj 1772, förrän revolutionsplanen på detta satt blef känd i England. Den 16 juli erhöll Goodrich en afskrift af Vergennes berättelse, som han den följande dagen meddelade Ostermann och mössorna. Dessa ville dock ej sätta tro till uppgiften, att en resning förbereddes i Finland; deremot fruktade de för ett revolutionsförsök i hufvudstaden, och då de misstänkte, att Sprengtporten var den medhjelpare, som Vergennes utan att nämna något namn omtalat i sin berättelse, önskade de framför allt aflägsna honom från konungens person. En nyligen utkommen skrift kallad: »Mörk-sens rike och väldigheter, tecknade till åminnelse af varande hunger och dyr tid 1772», som ansågs innehålla uppmaningar till uppror, togs såsom förevändning att den 21 juli låta sekreta utskottet vidtaga åtskilliga anstalter mot den hotande faran, och bland dessa var äfven den, att Sprengtporten befaldes afresa till Finland för att undersöka, om något missnöje derstå-des förspordes. För att blanda bort korten låtsade han obenägenhet för uppdraget och klagade till och med i sitt stånd öfver, att hans riksdagsmannarätt derigenom blifvit kränkt, men afreste icke dess mindre den 29 juli, sedan han af konungen erhållit en egenhändigt undertecknad fallmakt samt ett bref, hållet i de nådigaste ordalag.

Vid framkomsten till Finland möttes Sprengtporten af underrättelsen, att de fartyg,* som Trolle lofvat hålla i beredskap, ej ännu voro utrustade, hvarför företaget måste uppskjutas några dagar. Under tiden uppehöll hansig i Helsingfors och satte sig der i beröring med • officerarne vid Sveaborgs garnison, af hvilka han också lyckades vinna åtskilliga för sina planer. Borgå var emellertid den plats, der leken först skulle begynna. Den 12 augusti 1772 afreste han dit, och två dagar derefter uppmanade han de till exercis samlade dragonerne att gripa till vapen för konungamaktens återupprättande. Alla förklarade sig genast villiga härtill, och sedan en del af truppen, hvars hela styrka blott uppgick till några och 60 man, fått besätta landsvägen till Hel-singfors, afseglade Sprengtporten sjelf med de öfrige till Sveaborg. Tidigt på morgonen den 16 augusti efter en svår fard i storm och regn landsteg den lilla skaran vid fästningen. De medsammansvurne underrättades om Sprengtportens ankomst. Kommendanten, den gamle generallöjtnant Björnberg, arresterades; officerarne sammankallades och läto utan svårighet öfvertala sig att aflägga en ed, hvarigenom de uppsade ständerna lydnad, men lofvade att med lif och blod forsvara konungen och den nya regeringsformen, hvars uppgift skulle blifva att befästa »en ordentlig och laglig frihet», att skydda rikets »sjelfständighet» för »utländskt våld» samt att bevara dess invånare »vid en säker

besittning af all deras välfångna egendom». Samma dag gjorde sig Sprengtporten till herre öfver Helsingfors, der den ofvan nämda eden äfven affordrades länsstyrelsen. Genom bref och manifest uppmanades öfriga i Finland förlagda trupper att sluta sig till rörelsen, och öfver allt hörsammades kallelsen. Inom kort var hela landet i Sprengtportens våld. Riksrådet Reuterholm, som uppehöll sig på sin gård Svidja, togs till fånge af en fänrik Cossva. All postförbindelse med Sverige afbröts, så att man der var fullkomligt okunnig om hela resningen, och den 23 augusti kunde Sprengtporten med 780 man gå om bord för att afsegla till Stockholm. Genom motvind blef emellertid affär den något fördröjd, och under tiden ankom från Sverige underrättelsen, att statshvälfningen derstädes redan blifvit genomförd.

Såsom ofvan är berattadt,. hade Toll den 9 juni afrest på sin beskickning. Hela hans kassa bestod af 600 daler silfvermynt, och hvarken af konungen eller Sprengtporten hade han erhållit någon fullmakt. Efter att först hafva besökt Skånes förnämsta »mössherskaper», hvilkas misstankar han ville afvända, ankom han den 21 juni till Kristianstad och satte sig här i förbindelse med kaptenen vid ett värfvadt regemente som utgjorde stadens garnison, Abraham Hellichius. Genom temligen öfverdrifna framställningar af de tillämnade indragningarna inom armeen, hvilka tillskrefvos Rysslands inflytande på mössorna, samt äfven genom helt och hållet diktade berättelser om, huru underofficerame hädanefter skulle gynnas på det högre befälets bekostnad, retade han kaptenen till en sådan ovilja mot ständerna, att denne utbröt i förbannelser mot alla dem, som ej ville bistå konungen att förstöra sjelfsvåldet. Xn upplyste Toll, att just Hellichius blifvit af konungen utsedd till detta värf, hvarpå denne, slagen af häpnad, men på samma gång smickrad, helt och hållet öfverlemnade sig åt Tolls ledning. Efter en så lycklig början begaf sig Toll till Karlskrona, hvilken vigtiga plats Sprengtporten ämnade bemäk-tiga sig, i fall expeditionen mot Stockholm misslyckades, och skaffade sig härmed lika fintlighet tillfälle att afrita stadens karta, undersöka befästningarna samt pejla inloppen. På Tolls förslag hade prins Karl äfven blifvit invigd i revolutionsplanen samt fått i uppdrag att begifva sig till Skåne för att, sä snart resningen utbrutit i Kristianstad, samla de skånska regementena, hvilka skenbart skulle föras emot de upproriske, men i verkligheten användas till att understödja företaget. Sedan Toll återkommit från Karlskrona, erhöll hau från prinsen ett bref, som bestämde den 12 augusti 1772 såsom den dag, då upproret skulle begynna. På aftonen den 11 augusti samlades garnisonens officerare till ett dryckeslag, och under detta yppade Hellichius och Toll hvarom fråga var. Officerarne voro lätt vunna, och efter en muntert tillbragt natt begåfvo sig de sammansvurne tidigt på morgonen den 12 augusti till trupperna, som voro samlade till exercis. Hellichius frågade dem nu, om de ville våga lif och blod för konungen, hvars säkerhet han påstod vara hotad. Alla förklarade sig härtill beredda, och härmed var upproret satt i gång. När stadsborne vaknade, funno de staden spärrad och kanoner med brinnande luntor uppstälda på gatorna. Toll öfvertog stadens styrelse, bemäktigade sig ränteriet och kallade magistraten och borgerskapets äldste till rådhuset, der han under de grufligaste hotelser befalde dem att blindt underkasta sig. Tillika sändes en officer såsom öfverlöpare till prins Karl, som för tillfället befann sig i Landskrona. Denne sammankallade genast ortens förnämsta godsegare och militärer och började på deras råd sammandraga trupper, såsom det hette, för att innesluta Kristianstad.

Här hade resningen knappast hunnit börja, förrän underrättelse ankom, att Rudbeck, som ständerna nyligen gjort till öfverståthållare och som nu på uppdrag af sekreta utskottet befann sig på en resa till Karlskrona, vore att förvänta till staden. Officerarne ville göra honom till fånge, men Toll som fruktade det inflytande, han under en längre vistelse i staden möjligen skulle kunna utöfva på garnisonen, genomdref i stället, att han afvisades vid stadsporten. Rudbeck återvände då skyndsamt till Stockholm, dit han anlände den 16 augusti, medförande underrättelsen om den besynnerliga tilldragelsen. Hittills synas mössorna, ehuru de genom Goodrich fått mottaga förnyade varningar, ja, till och med erhållit kännedom om ett bref, hvari Gustaf — lyck- j ligtvis i allmänna ordalag — underrättat Louis XV personligen om revolutionsplanen, dock varit temligen sorglösa. Åtminstone hade de efter Sprengtpor-tens aflägsnande ej vidtagit några ytterligare anstalter för att möta faran, och flere af deras förnämsta män hade lemnat hufvudstaden. Nu kunde de dock ej längre betvifla, att en allvarsam anläggning var å bane, och ehuru konungen uppbjöd hela sin förställningskonst för att inbilla partiet, att han ej hade någon andel i Tolls och -Hellichius’ tilltag, vände sig dock misstankarna mot hans person. Det beslöts att

riksrådet Funck skulle afresa till Skåne för att i prins Karls ställe öfvertaga ledningen af Kristianstads belägring; riksrådet Kalling utsågs till högste befålhafvare i Stockholm, en bataljon af Uplands och en af Södermanlands regemente befaldes att oför-dröjligen inrycka i hufvudstaden, och mössornas ledare skola till och medhafva beslutit att bemäktiga sig konungens persofc; åtminstone har Gustaf blifvit varnad for något dylikt.

Under sådana förhållanden måste konungen på egen hand slå det afgö-rande slaget. Ett af Sprengtportens och Tolls svåraste bekymmer hade varit, att han härtill skulle sakna nödig beslutsamhet, och i det längsta synes han också varit ovillig att sjelf sätta sig i spetsen for en statskupp, men då den afgörande stunden nu var kommen, visade han ett mod och en kallblodighet, som voro så mycket beundransvärdare, som han ingalunda synes hafva egt segerns förkänsla.

En eller två dagar efter Rudbecks återkomst fattade konungen sitt beslut. Ofverstlöjtnanten friherre Hugo Herman von Saltza, som Sprengt-porten utsett till hans närmaste rådgifvare under sin frånvaro, uppgjorde planen till statshvälfningen, hvars utförande bestämdes till den 19 augusti 1772. Vergennes försträckte penningar. För att vinna borgerskapets kavalleri, som fått rådets och sekreta utskottets befallning att göra vakt ihufvudstaden, åtföljde konungen patrullerna under en stor del af natten till den adertonde. Följande förmiddag besökte han vaktparaden, men på aftonen bivistade han, liksom om intet varit på färde, inöfningen af operan Thetis och Pélée och deltog med skenbar glädtighet i den derpå följande su-peen. Då gasterne af-lä^snat sur uppsökte ^9. Minnespenuiug öfver statshvälfningen den 19 augusti 1772. 2/z.

. ° e . . . . Störat utan blod. För medborgares riiddning den 19 augusti 1772.

han ater borgerskapets

kavalleri, och först vid tretiden njöt han en stunds hvila. Så randades omsider den ödesdigra 19 augusti. På morgonen denna dag som var en onsdag vidtogos de sista förberedelserna, bland hvilka den ej minst vigtiga var, att en kapten König, som af Sprengtporten fått i uppdrag att bearbeta gardet, lyckades aflocka Kalling en befallning, att gardet skulle förses med skarp ammunition och att alla dess officerare skulle samlas till högvakten. Klockan sex var konungen åter i rörelse, och sedan han tagit nattvarden, steg han vid tiotiden till häst. Hans färd gälde först artillerigården; derifrån begaf han sig till arsenalen —' samma plats, hvarest Karl XII» staty nu är upprest — samt beság derstädes det vaktgörande gardets exercis. Här hade också Svenska bottens ledamöter samt en mängd andra officerare som voro konungen tillgifna infunnit sig, och då vaktparaden aftågat, återvände konungen, åtföljd af alla dessa, gående till slottet. Nu var sjelfva det afgörande ögonblicket kommet. Alla gardets officerare och underofficerare inkallades i den så kallade rapportsalen; dörrarna stängdes, och konungen förklarade, att den fara, som hotade honom och riket, nu nödgade honom att mot det aristokratiska mångväldet vädja till

VjjOOQICsitt trogna lifgardea hjelp. Såsom ett bevis på, att han ej åsyftade envåldet, framlemnade han en edlig forbindelse hvari han förklarade, att hans enda uppsåt vore att återställa lugnet i sitt fädernesland genom att undertrycka sjelfsvåldet, afskaffa den aristokratiska makten och återställa Sveriges gamla lagar, sådana de varit före 1680, att hau alldeles afsade sig suveräne-teten och att, såsom han förut försäkrat, han ansåge för sin största ära att vara den förste medborgaren bland ett fritt, rättskaffens folk. Till sist frågade han de närvarande, om de ville följa honom och aflägga den ed han fore-stafvade. Alla förklarade sig härtill beredda med undantag af fyra kaptener, hvilka i stället aflemnade sina värjor. Tvenne ångrade sig dock genast och gingo eden; de båda andra trädde i arrest, men underkastade sig sedermera. Sedan officerarne blifvit vunna, gick konungen ut på borggården der soldaterne uppstäldes. Äfven af dem mottogos hans ord med hänförelse, och härmed var det första och farligaste steget lyckligt fullbordadt. Nu gälde det emellertid att betvinga de gamla maktinnehafvarne samt att förmå de öfriga trupperna i hufvudstaden till underkastelse. Rådets öde var hastigast afgjordt. Medan konungen ännu var inne i rapportsalen, gingo några officerare upp i förmaket utanför de rum i slottet, der riksråden voro samlade, för att hindra dem att komma ut, och då gardet var vunnet, lät konungen genast en trupp grenadierer besätta alla ingångarna till samlingsrummen. Riksråden fingo här tillbringa hela dagen och fördes mot natten till

andra rum i slottet, som for detta ändamål blifvit iordningstälda. Yid statshvälfningens utbrott var äfven sekreta utskottet samladt i sina vanliga rum på riddarhuset; det blef dock ej arresteradt, utan upplöste sig utan att försöka något motstånd, på förslag af von Essen, vid första underrättelsen om hvad som tilldragit sig på slottet. Den del af gardet, som ej varit med på borggården, förmåddes af König att sluta sig till rörelsen. Sjelf begaf sig konungen åter till artillerigården, åtföljd af en del af gardet samt ett talrikt följe af officerare. En stor folkmassa, som ryktet, att någon fara hotade konuugens person, samlat till närheten af slottet, mottog honom med lifliga glädjerop; en del af borgerskapets kavalleri kom att frivilligt erbjuda honom sin tjenst, och artilleriets officerare och manskap slöto sig lika villigt som gardet till företaget. Svårast att vinna ansågs flottans på Skeppsholmen förlagda manskap, hvars högste befälhafvare var riksrådet Falkengren, men dennes närmaste man kouteramiral Tersmeden lät uppdraga vindbron till holmen, och då konungens framgång i den öfriga delen af hufvudstaden var betryggad, underkastade sig äfven sjöfolket den nya ordningen.

Lika litet som trupperna var hufvudstadens borgerskap sinnadt att motsätta sig statshvälfningen. På rådhuset, dit konungen begaf sig från artillerigården, svor magistraten villigt den äskade eden, och folkmassan greps af en sådan hänförelse, att till och med konungens befallning, att alla borde hälla sig inom sina hus, blef kraftlös. Öfver allt hvar konungen red fram omringades han af jublande skaror, och snart bar hela staden det af konungen och hans följeslagare antagna igenkänningstecknet — en hvit bindel kring venstra armen

1 Till minne af den 19 augusti bars sedermera af alla svenska officerare f anda till 1809 ett kvitt armkläde.De ende, som gjorde något allvarligare försök till motstånd, voro Pechlin och Rudbeck. Den förre fann emellertid snart, att intet kunde uträttas, och flydde ur staden. Den senare for omkring och uppmanade till frihetens försvar, men blef fängslad, och samma öde drabbade äfven general F. V. von Hessenstein, som afslog anbudet att blifva konungens närmaste man i befälet inom hufvudstaden. De öfriga mössorna tänkte blott på sin egen säkerhet, men några af de ofrälse ståndens ledare, såsom prostarne Yijkman och Kroger, professor Gadolin, garfvaråldermannen Vestin, borgmästaren Sundblad, bönder-nes sekreterare Odelius, blefvo dock tagna i förvar. Innan aftonen hade inbrutit, var konungen oinskränkt herre öfver hufvudstaden, och denna lysande framgång hade nåtts, utan att en enda droppe blod behöft utgjutas.

Ännu mindre svårighet vållade landsbygden. En af konungens första omsorger hade varit att sända bud till det uppbådade manskapet af Uplands och Södermanlands regementen med befallning att återvända hem, och denna tillsägelse blef äfven åtlydd. Hela södra Sverige och naturligtvis äfven Kristianstad underkastade, sig prins Karl, som erhöll högsta befälet i dessa trakter. Åt Fredrik Adolf gafs samma förtroende inom Östergötland och närgränsande landskap, och Axel Fersen förmåddes genom ett bref från konungen att blifva hans militäriske rådgifvare. Här hotade emellertid en fara, allden-stund Pechlin från Stockholm begifvit sig till Småland för att i spetsen för detta landskaps tre regementen söka försvara den gamla författningen, men då han ville bemäktiga sig Jönköpings fästning, blef han fängslad och afförd till Gripsholm. För öfrigt underkastade sig äfven denna del af riket godvilligt den nya ordningen. I norra Sverige fans endast en man, af hvilken man kunde befara något motstånd, nämligen den styfsinta mössan, öfverste Gyllensvan vid Helsinge regemente. Han skall också till en böljan hafva gjort ett försök i denna riktning, men vid närmare besinning infann han sig i Stockholm och gaf sitt erkännande åt hvad som skett.

Innan ännu landsbygden hunnit underkasta sig, hade konungen i Stockholm genomdrifvit, hvad som utgjorde statshvälfningens egentliga mål — en ny författning. Sedan embetsverken och Stockholms borgerskap den 20 augusti 1772 fått aflägga ny trohetsed, kallades ständerna att följande dag klockan tolf middagen samlas på rikssalen. Ingen föregående öfverläggning i stånden medgafs. På Riddarhustorget, på den yttre borggården och på slottsbacken stodo bataljoner af gardet; 100 grenadierer bevakade sjelfva rikssalen, och på den inre borggården stodo laddade kanoner. Mot dessa omgifningar svarade det tal, konungen nu höll till de församlade. I mörka, men knappast för starka färger skildrade han standerregeringens synder, partisöndringen, som födt agg, hämd och förföljelse och låtit samhällskroppen skakas af tidtals regelbundet återkommande omhvälfhingar; godtycket, som alstrats af den förvända åsigten, att »pluraliteten vore öfver lagen», och hvarigenom friheten blifvit förvandlad i en olidlig i aristokratisk despotism», samt framför allt det nesliga och förderfliga beroendet af

främmande makter. Om detta klander drabbade frihetstiden i allmänhet, så skonade konungen ej heller de nu varande ständerna. Han påminde demom, huru han förgäfves sökt »rycka dem ifrån de bojor, som utländskt guld och inhemskt hat och sjelfevåld» ville påföra dem, samt förebrådde dem att mera hafva tänkt på sin egen hämd än på att i tid hjelpa det nödlidande folket. Till sist förklarade han, att han långt ifrån att »vidröra friheten» endast ville afskaffa sjelfsvåldet, men att en verklig* frihet endast kunde be-tryggas genom »en orygglig lag, hvilkens bokstaf ej får vrängas, hvilken forbinder icke allenast konung, utan ock på lika sätt ständerna, hvilken ej kan häfvas eller ändras utan begges fria samtycke, hvilken tillåter en för fäderneslandet nitisk konung att öfverlägga med ständerna, utan att de anse honom som en buse, för hvilken de böra rädas, och ändtligen, hvilken sammanbinder både konung och ständer uti ett gemensamt intresse som är rikets väl», j Derefter upplästes den nya regeringsformen, och sedan ständerna enhälligt 1 antagit den samma, underskref konungen en högtidlig, edlig försäkran, hvari- i genom han afsade sig det »förhatliga konungsliga enväldet» samt lofvade att ' styra riket enligt den nya grundlagen, som »till deras väsentligaste delar» åter-stält »Sveriges gamla lagar, sådana som de före 1680 varit». Ständerna å sin J sida aflade en på regeringsformen grundad ed som af konungen förestafvade?, hvarefter akten afslöts med afsjungandet af en psalm. På eftermiddagen fri-gåfvos alla de fångna riksdagsmännen och den 22 augusti 1772 äfven riksråden. Som det hittills varande rådsembetet egentligen var att betrakta såsom ett ständernas förtroendeembete, och detta ej öfverensstämde med den nya regeringsformen, blef emellertid hela det gamla rådet samma dag afskedadt, men i det nya inkallades åter Lieven, Horn, Vallvijk, Ribbing, Schverin, Sinclair, Falkengren, Vraugel och Falkenberg; af dem, som under riksdagen fått eller tagit afsked, återkallades Hjärne, Stockenström, Bjelke, U. Schetfer, som nu blef kanslipresident, Hermansson, Beckfriis, Posse och Barck. Slutligen förmåddes också Axel von Fersen att nu mottaga riksråds värdigheten. Genom att insätta både mössor och hattar i det nya rådet ville konungen på ett ögonskenligt sätt visa, att den gamla partisöndringens tid vore förbi, och denna tanke utförde han ytterligare, då han den 24 augusti genom en förordning förbjöd ej blott att i några skrifter införa »smädliga tillvitelser» mot de förra partierna, utan ock 'att nâgoustädes begagna de »förhatliga och vederstyggliga» partinamnen.

Så var redan allt i det närmaste bragt till ett lyckligt slut, innan företagets egentlige upphofsman, Sprengtporten, ens hunnit afsegla från Finland. Underrättelsen att Pechlin undkommit förmådde honom det oaktadt att medtaga sin trupp till Sverige. Konungen sände honom ett bref hvari han yttrade: »Det är eder näst Gud, som jag har att tacka för mitt rikes välfärd. Utan er hade jag aldrig vågat företaga detta verk. Stig i land vid Skeppsholmen.

Så snart man får veta, att ni nalkas, skall jag sätta mig till häst och möta er och der omfamna er såsom min och rikets befriare.» Vidriga vindar hindrade emellertid länge öfverfarten och nödgade slutligen Sprengtporten att ifrån Dalarö begifva sig landvägen till Stockholm, men konungen mötte honom (den 7 september) utanför Skanstull och tilldelade honom i hela truppens åsyn svärdsordens högsta grad. Kort derefter utnämdes han till ge-nerallöjtuant och Fersens efterträdare i befälet öfver gardet, med hvilket de lätta dragonerne förenades. Äfven alla andra som medverkat till revolutionen erhöllo belöningar. Så upphöjdes prinsarne Karl och Fredrik Adolf (den 11 september 1772)» till titulärhertigar, den förre af Söderjnanland, den senare af Östergötland; Hellichius adlades under namnet Gustafssköld och befordrades till öfverste, Toll naturaliserades såsom svensk adelsman och blef ryttmästare; Saltza, König och Trolle blefvo öfverstar, G. M. Sprengtporten öfverstlöjtnant, de Carnal blef generalmajor, generalmajor Fredrik Horn, som den 19 augusti i stället för Hessenstein mottagit befälet inom hufvudstaden, upphöjdes till grefve och generallöjtnant, alla gardets officerare erhöllo en grads befordran, och underofficerare och soldater belönades med medaljer och penningar.

För att de nya förhållandena skulle hinna stadga sig önskade konungen att snart få ett slut på riksdagen. Detta kunde äfven låta sig göra, då ständerna i följd af den nya regeringsformen ej vidare fingo taga någon befattning med den mängd af rättegångs- och förvaltningsärenden, hvarmed de hittills förnämligast förnött sin tid, men innan riksdagen kunde hemforlof-vas, fordrades dock att frågan om bevillniugen och penningväsendet er-hölle en lösning. Af denna orsak befalde konungen, att stånden den 25 augusti åter skulle samlas på rikssalen, och meddelade dem här en proposition hvari han begärde, att de inom fjorton dagar skulle hafva vidtagit sådana åtgärder, att statsverkets behof kunde fyllas samt penningväsendet bringas i en laglig ordning. I följd häraf

öppnades den följande dagen åter — för första gången efter statshvälfningen — förhandlingarna i de särskilda stånden. Adelns första åtgärd blef ett beslut att genom en beskickning tacka konungen »för de utvägar, han vidtagit tilMugnets återställande i riket samt upplifvandet af dess uråldriga, lagliga frihet»; de" öfriga stånden instämde häri, och på presternes förslag beslöts till och med, att en medalj skulle präglas till minne af »den helsosamraa förändring», som den 19 augusti egt rum. Samma foglighet, som de nyss så svårhandterliga ständerna visade genom denna fullständiga underkastelse under den nya ordningen, röjde sig äfven i det sätt, hvarpå den kungliga propositionen behandlades. Då sekreta utskottet och dess underafdelningar genom den nya regeringsformen blifvit afskaffade, ombildades nu den förra ban kodeputationen till ett sjelfständigt bankoutskott och den förra statsdeputationen till ett sjelfständigt stats- och bevillningsutskott, i hvilket ombud från bondeståndet äfven fingo

170. Minnespenning öfver den nya regeringsformens antagande den 21 augusti 1772. Va-

Friheten best&ndande. Sjelfsv&ldet bannlyst. — Åt Gustaf III, Sveriges, Götes och Vendes konung, då den regeringsform, som förut hade varit, af rikets stHnder blifvit återgifven år 1772 den 21 augusti, och på de sammas anhållan minnet af fridens grundande p& detta mynt inskrifvet.plats. Det förra upptog i hufvudsak den finansplan, som den gamla banko-deputationen strax före statshvälfningen hade framstält, men genom adelns, presternes och böndernes beslut blef hela realisationsfrågan öfverlemnad åt konungens godtfinnande. På statsutskottets forslag åtogo sig ständerna till sin nästa sammankomst den förra riksdagens bevillning samt dessutom for åren 1773—1776 en kronings- och begrafningshjelp. Det enda, som vållade någon egentlig svårighet, var frågan om bränvinet. Borgarståndet antog nämligen ett tillägg till bevillningsforordningen, enligt hvilket bränvinsskatten skulle erläggas, äfven om konungen i anseende till realisationen eller en hotande hungersnöd utfärdade ett allmänt bränvinsförbud. Adeln instämde häri, men presterne och bönderne gjorde svårigheter. De förre gåfvo väl snart vika, men bönderne* vägrade envist sitt bifall till förslaget, och det var endast konungens bestämdt uttalade vilja, som slutligen kunde förmå dem till eftergift. Slutet blef emellertid sålunda, att konungen uttryckligen tillerkändes rätt att, när helst han så fann nödigt, utfärda det bränvinsförbud, som före statshvälfningen synts så omöjligt att utverka. Emellertid var det tvifvel-aktigt, huru vida statsverkets behof skulle kunna fyllas medelst de åtagna bevillningarna, och då ständerna genom den nya regeringsformen förlorat rätten att uppgöra statsregleringen och sålunda ej sjelfva kunde -tillse, att inkomster och utgifter gingo i hop, fans ej någon annan utväg att möta en möjligen uppkommande statsbrist än att gifva konungen en invisning på banken. Som dennas förvaltning emellertid ansågs kräfva en viss hemlighetsfullhet, fingo dock ' ej stånden sjelfva vidtaga denna åtgärd, utan på konungens begäran och med stöd af den nya regeringsformen öfverlemnades åt banko-utskottet att derom på riksdagens vägnar besluta. Utskottet medgaf också statsverket åtskilliga lättnader med afseende på de gamla bankolånens betalande samt äfven nya förskott. Konungen hade dessutom begärt ett kreditiv på 50 tunnor guld till statsbristens fyllande, och utskottet beviljade jemväl kreditivet, men föreskref att det blott skulle få användas till rikets försvar. Dagen efter sedan denna sak blifvit afgjord eller den 9 september 1772 upplöstes riksdagen.

Hvad som mer än något annat rättfärdigar revolutionen var det intryck, den gjorde på Sveriges vrångsinta grannar. Yäl nödgades deras sändebud i Stockholm af brist på förhållningsorder och penningar att blifva overksamma åskådare af den förhatliga tilldragelsen, och då Gustaf i Petersburg lät underrätta om revolutionen, svarade väl Katarina II blott, att hon hoppades, det freden måtte kunna bibehållas. Men i bref till sina vänner gaf hon luft åt sin förbittring; det gamla påståendet, att Ryssland i kraft af freden i Nystad vore berättigadt att vaka öfver upprätthållandet af 1720 års regeringsform, dykte åter upp; och det är fullt bevisligt, att hon ville förmå ej blott de makter, som deltagit i 1769 års förbund, utan äfven England att jemte Ryssland uppfordra Sverige att återställa den gamla författningen och, om detta ej hjelpte, att hemsöka det med krig. På Danmarks medverkan kunde hon härvid med säkerhet räkna. Det försök, som Struensee hade gjort att låta detta land intagaen sjelfständigare ställning i förhållande till Ryssland, hade snart öfvergif-vits, och de män; som efter Struensees fall (januari 1772) ledde den danska politiken, fikade så mycket ifrigare efter Katarinas bevågenhet, som hennes son, innehafvaren af den holstein-gottorpska ättens rättigheter, storfursten Paul snart skulle blifva myndig och i

följd deraf tiden tillstundade, då den slesvig-holsteinska frågan kunde erhålla sin slutliga lösning. Men ej blott efter-gifvenhet for Ryssland, utan äfven fruktan för Gustaf III:s planer på Norge, som ej*blifvit obekanta i Danmark, gjorde denna makt benägen för ett fiendtligt uppträdande mot Sverige, och ehuru man från dansk sida på ett temligen vänligt sätt besvarade underrättelsen om den svenska statshvälfnin-gen, så företogos dock allvarsamma rustningar både i Kjöbenhayn och Norge. Den af grannstaterna, som gjorde sig till språkrör för det gemensamma missnöjet, var emellertid Preussen. Konung Friedrich II lade dock ingalunda så stor vigt vid Sveriges försvagande som Katarina och de danska statsmännen. Det svenska Pommern torde väl hafva retat hans roflystnad, ehuru han nu förklarade, att detta lilla landstycke knappast kunde fresta en yngre son, men hvad som i synnerhet uppväckte hans harm öfver systersonens djerfva företag synes hafva varit oro för, att hans planer mot Polen derigenom skulle störas. I samma dagar, som Sverige frigjorde sig från det utländska beroendet, mognade nämligen frukterna af det förbund, som Katarina och Friedrich den 11 april 1764 (se ofvan sidan 171) hade ingått, i det Ryssland, Preussen och Österfike den 5 augusti 1772 afslöto det sorgligt ryktbara fördraget om Polens första delning. Detta fördrag var i främsta rummet konung Friedrichs verk, och hvad som derför nu framför allt låg honom om hjertat var att ostördt kunna bringa det samma till fullbordan. Om Sverige i enlighet med 1769 års fördrag nu angrepes, var det emellertid fara värdt, att följden häraf blefve ett allmänt europeiskt krig, som möjligen äfven kunde menligt inverka på de polska angelägenheterna, och derför önskade Friedrich ifrigare än någon annan, att krigsfaran genom återställandet af 1720 års författning kunde undanrödjas. Att skrämma härtill var meningen med de bref, som så väl Friedrich sjelf som hans broder prins Heinrich med anledning af statshvälfningen tillskref Lovisa Ulrika och Gustaf III. I de mörkaste färger målas i dessa skrifvelser de olyckor, som statshvälfningen skulle medföra för Sverige. Friedrich omtalar att Ryssland, Preussen och Danmark garanterat 1720 års regeringsform och sänder för att bestyrka sina ord Lovisa Ulrika en afskrift af sitt fördrag med Katarina från år 1769. 'Med illslug elakhet söker han göra sannolikt, att svenska folket i det förestående kriget skulle öfvergifva sin konung eller rent af utlemna honom till ryssarne; ja, han förespår att Gustaf en dag skulle liksom Cæsar falla ett offer för lönmord, och hvarthän alla dessa hotelser syftade blir klart, då man finner honom söka intala Lovisa ririka, att det enda räddningsmedlet vore en underhandling om återställandet af 1720 års regeringsform. När denna skriftvexling först började, befann sig Lovisa Ulrika i Stralsund på hemresa från Berlin, dit hon i november1771 begifvit sig för att skingra sin sorg öfver Adolf Fredriks död. 'Hittills hade förhållandet mellan henne och den unge konungen ej varit det bästa. Medvetandet att Gustaf och ej hon hädanefter skulle blifva den styrande inom hofvet hade ej varit egnadt att förminska hennes gamla misstämning mot sonen; för sin egen och sina yngre barns räkning hade hon vid Gustafs hemkomst från Paris framstält de mest öfverdrifna anspråk, och i sina bref från Berlin klandrade hon nästan alla hans åtgöranden under riksdagen. I denna hennes sinnesstämning verkade statshvälfningen ett fullständigt omslag. »Ja, du är min son — så skref hon nu i sin glädje — och du är värd att vara det.. Detta drag försonar oss för alltid.» Med värdighet och eftertryck besvarade hon sina bröders hotande skrifvelser och förklarade, att om Friedrich angrepe Pommern, skulle hon sjelf öfvertaga ledningen af försvaret, och att han endast för priset af hennes blod skulle kunna eröfra detta land. Lika manligt uppförde sig Gustaf, troget understödd af sin nye kanslipresident Ulrik

Scheffer. Han förklarade i ett bref till prins Heinrich, att om förändrandet af Sveriges statsskick vore en krigsorsak. fannes ej mer någon rättvisa, att det vore bättre #att ju förr dess hellre möta de faror, som alltid måste hota från grannar, som ej kände någon annan rätt än sina nycker och vid deras tillfredsställande blott rådfrågade den råa styrkan, och han afvisade med stolthet hvarje underhandling med främmande makter om sitt rikes författning; ja, deu svenska regeringen var härvid så noga om att iakttaga formen, att den låt enfcedrottningen liksom för egen räkning meddela konung Friedrich bevisen för, att Gustaf ej gjort sig enväldig och att Preussen sålunda ej ens enligt 1769 års fördrag vore skyldigt att understödja Ryssland.

Men Gustaf var äfven betänkt pä att genom kraftigare medel än genom blotta ord försvara sitt verk. Han befalde att både den stora flottan och skärgårdsflottan skulle utrustas; anstalter'vidtogos för att möjliggöra ett hastigt uppbrott af armeen, och vid gränsen mot Norge sammandrogos genast omkring 15000 man. Försvarsanstalterna på denna sida öfvervakades af konungen sjelf, som den 9 november 1772 afreste till de vestra orterna; Finlands

försvar hade han velat anförtro åt Augustin Ehrensvärd, men denne afled redan den 4 oktober.

Oaktadt dessa rustningar var det dock fara värdt, att Sveriges egna krafter ej skulle vara tillräckliga för att motstå så många och mäktiga fiender.

171. Augustin Ehrensviirds graf på Sveaborg i Finland.På grund af 1757 års fördrag ansåg sig emellertid den svenska regeringen kunna fordra, att Österrike skulle biträda i skyddandet af Sveriges besittningar i Pommern, men genom Polens delning bundet vid Rysslands och Preus^ sens politik, lät wienhofvet i stället bruka sig till att frambära ett förslag om jemkningar i den nya regeringsformen. Det förklarade uttryckligt, att det i händelse af ett krig ämnade blifva neutralt, och det enda hvartill det kunde-fönnås var ett löfte att i Petersburg och Berlin göra några föreställningar till Sveriges förmån. Annorlunda uppförde sig Frankrike. Så snart dess regering mottagit underrättelsen, att Gustaf III beslutit sig för en statshvälfningr erhöll den franska flottan i Biscayaviken befallning att vara beredd på strid, och med anledning af den fiendtliga hållning, som Sveriges grannar efter stats-hvälfningen visade, förklarade Frankrike på det bestämdaste både för Ryssland, England och Danmark, att det med alla sina krafter ämnade komma Sverige till hjelp, och dylika förklaringar afgåfvos äfven af det med Frankrike nära förbundna Spanien. Oak-tadt den franska regeringen led af i hög grad förstörda finanser, erbjöd den sig dock att utom den förut utlof-vade peuninghjelpen under loppet af tre år understödja Sverige med tillsammans 2 400 000 livres, mot vilkor att denna summa endast användes till försvarsväsendets stärkande, och den 27 februari 1773 afslöt Sveriges sändebud i Franklike grefve Gustaf Filip Creutz ett på dessa vilkor grundadt fördrag. Af stor vigt var äfven Englands hållning. Denna makts vänskap med Ryssland hade sedan någon tid betydligt svalnat. Att Ryss-laud och Preussen skulle genom Sveriges styckande ytterligare stärka sin makt öfver Östersjön, fann den engelska regeringen stridande mot sitt eget lands fördelar, och den vägrade med bestämdhet att deltaga i de af Ryssland föreslagna åtgärderna mot Sverige. Så starkt verkade emellertid nationalhatet mot Frankrike, att de engelska statsmännen ej ansågo sig kunna undvika ett krig ined denna makt, om en fransk flotta uppträdde i Östersjön. Att inlåta sig på ett krig med England var åter mer, än hvad Frankrike under då varande förhållanden vågade, och de båda regeringarnas sträfvan blef derfor att söka afvända krigsfaran eller, om detta ej läte sig göra, att öfverenskomma om något sätt, hvarpå Frankrike utan att såra Englands intressen skulle kunna-bispringa Sverige. Under det att England gjorde allt för att lugna Sveriges grannar, använde Frankrike sitt inflytande för att hindra Gustaf III från attanfalla Danmark, hvartill denne, förbittrad öfver de danska rustningarna, kände sig starkt frestad. För att betaga England hvarje skäl till inblandning föreslog den franska regeringen, att de trupper, med hvilka Frankrike ämnade bispringa Sverige i kriget, skulle afhemtas med svenska fartyg; den var villig att ingå ett aftal, enligt hvilket England ej skulle understödja Ryssland, om detta angrepe Sverige, och Frankrike ej skulle understödja Sverige, om Gustaf III böljade striden, men den sökte tillika, ehuru förgäfves, öfvertala England att sjelft medverka till Sveriges skyddande.

Emellertid fingo de första månaderna efter statshvälfningen' förflyta i lugn. För Katarina var det en missräkning, att ingen insaga inom Sverige höjdes mot statshvälfningen och att hon sålunda ej fick tillfälle att gifva fullbordan åt sin 1769 uttalade afsigt att försvara den siste svensk, som hölle fast vid 1720 års regeringsform, äfven om den af ständerna blifvit afskaffad; men vigtigast af allt var dock, att Polens delning och det turkiska kriget

hindrade henne från att odeladt rikta sin uppmärksamhet på de svenska angelägenheterna. Genom hennes tvekan och de svenska rustningarna afskräcktes Danmark från det tillämnade anfallet, och i november 1772 fann dess regering för godt att afgifva försäkringar

173. Sexton öre silfvermynt (•/. rikadaler) 1773. om &ina fredliga afsigter. Under vinter-

månaderna 1772—1773 blef emellertid Katarinas hållning mera hotande än någonsin. Hon vägrade att mottaga ett utomordentligt svenskt sändebud; hon besvärade sig lifligt öfver Sveriges rustningar mot Danmark; hon förnyade sina försök att vinna England, och hon började så omfattande-krigsrustningar, att man både i Frankrike och i Sverige med säkerhet väntade krigets utbrott. Då det mötte svårigheter att erhålla polackarnes såmtycke till delningsfördraget, då alla försök att bringa det turkiska kriget till ett slut visade sig fruktlösa, och då dessutom ett svårt uppror vid denna tid utbröt i Ryssland, fann emellertid Katarina tor godt att åtminstone tills vidare afstå

fråif sina hämdplaner mot Sverige, och ett uttryck häraf var, att hon (mars 1773) med artighet mottog ett svenskt sändebud, som bragte hennes son serafimerordens hederstecken. Då den makt, som var .själen i den fiendtliga ligan, gaf sig till tåls, försvann fullständigt äfven den från Preussen och Danmark hotande krigsfaran, och Gustaf kunde sålunda vid .denna tid äfven i förhållande till utlandet anse sitt verk någorlunda betryggadt.

1772 års statsskick.

Det nya gtatssklckets grundlagar. — Konungens och konungahusets ställning. — Rådet. — Stånden*. — Statsskickets allmänna beskaffenhet.

Sedan vi settH huru revolutionen genomfördes och betryggades, följer att undersöka, hvilka förändringar den samma medförde med afseende på samhällsskicket. Vid sina öfverläggningar med Sprengtporten om den blifvande for-fattningen hade Gustaf III yttrat, att Gustaf II Adolfs statsskick borde återställas; i sin försäkran till gardet af den 19 augusti 1772 bestämde han detta närmare så, att de gamla lagarna från tiden fore 1680 skulle återupplifvas, och å andra sidan förklarades genom <Jen nya regeringsformen »alla ifrån år 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar» för afskaffade. 'Såsom de lagar, enligt hvilka riket nu skulle styras, angifver den nya regeringsformen konungabalken, landslagen och regeringsformen sjelf. Då landslagens konungabalk, fettad efter ordalydelsen, redan före 1680 i åtskilligt upphört att kunna tillämpas, torde man få antaga, att den här anförts endast för att framhålla sambandet mellan den nya författningen och den urgamla grund, hvarur den svenska statsrätten utvecklat sig, och ännu mindre var meningen, att landslagens öfriga delar nu skulle återupplifvas och sålunda 1736 års lagverk upphöra att gälla. Regeringsformen, om hvilken det i konungens på rikssalen den 21 augusti 1772 afgifna försäkran yttrades, att den i hufvudsak återstält de gamla lagarna, blef derfor det egentliga rättesnöret för det nya samhällsskicket; att de gamla lagarna äfven vid sidan af regeringsformen Skulle erhålla gällande kraft var en slutsats som kunde dragas, men som för tillfället ej utsädes.

Den nya regeringsformen bestod af 57 paragrafer. Liksom regeringsformen af 1720 fördelade den makten mellan trenne myndigheter: konungen, lidet och ständerna. Men då de sist nämda förut varit de maktegande, heter det nu, att konungen är »maktegande, men lagbunden», ständerna åter »fria, sjelfständiga, lagstiftande, men laglydiga», och ifrån att hafva varit riksdagens tjenare blifva riksråden hädanefter konungens. Maktens tyngdpunkt hade sålunda flyttat sig från riksdagen till konungen, men dock ej så, att denne skulle blifva enväldig.

Konungen liksom alla rikets embetsmän och invånare borde förblifva vid den lutherska läran. De manliga medlemmarne af konungahuset blifva myndiga vid 21 års ålder, men kronprinsen inträder i rådet, så snart han fylt 18 år. Att kronan blott är ärftlig på svärdssidan erkännes uttryckligen, men det oaktadt åberopas till stöd för arfsrätten jemte artföreningarna af 1544 och 1743 äfven den af 1604, som likväl medgaf arfsrätt åt qvinnolinien. Konungen eger att fritt råda öfver sitt hof; någon rätt för ständerna att inblanda sig i de kungliga barnens uppfostran omtalas ej, men deremot ställas prinsarne af det kungliga blodet under konungens målsmanskap, alldenstund de ej få gifta sig utan hans samtycke; liksom förut kunna de ej erhålla län, men konungen kan hedra dem med »hertigdömens och furstendömens titlar». Konungen eger styra riket, »han och ingen annan»; han »allena, som hufvud for hela riket, är ansvarig Gud och fosterlandet för dess styrelse». Honom allena tillkommer det att göra n?id; hans ‘ rätt att förläna adelskap inskrän-ke3 nu ej längre till kröningen, men i anseende till den stora myckenheten af adel i riket, skulle han dock ej upphöja mer än 150 nya ätter i adligt stånd. Ko- -nungen ensam tillhör också öfverbefälet öfver hela krigsmakten, »såsom det alltid varit brukligt i de forna och för riket mest lysande och lyckliga tider».»Näst konungens höghet, heter det, har af ålder varit och skall härefter blifva största vyrdning hos riksens råd.» Att bestämma riksrådens antal öfverlemnas åt konungen; dock skulle de »ordinarie vara sjutton, inneslutandes riksens höga embeten och generalguvernören i Pommern»- Under frihetstiden hade den sist nämde, ehuru riksråd, ej inräknats bland de 16, som då utgjorde rådets ordinarie medlemmar, och det ordinarie antalet blef således nu det samma som förut. Rätten att utnämna riksråd tillerkännes uteslutande konungen, och rådsherrame blifva honom »allena förbundna och endast honörn ansvariga för sina råd». Att konungen skulle ega samma godtyckliga makt att förändra rådets sammansättning som förut tillkommit ständerna synes dock ej varit meningen, då ett stadgande i dylik syftning, som förekommer

i ett utkast till regeringsformen, ej återfinnes i dennas slutliga redaktion, och regeringsformen dessutom omtalar en riksrätt, inför hvilken rådets medlemmar kunde underkastas laga dom. Riksrådens embete är att »råda, men ej regera», och sedan konungen inhemtat deras råd, tillkommer det i allmänhet honom att fritt besluta. Högre embetsmän från och med öfverstlöjtnant till och med fältmarskalk och deras vederlikar inom andliga och verldsliga ståndet skulle utnämnas i sittande råd, hvarvid riksråden väl kunde göra påminnelser till protokollet, men ej såsom förut skrida till omröstning. Till lägre tjenster skulle vederbörande fortfarande få uppsätta förslag, men konungen kunde fritt välja bland alla de sökande. Endast vid tillsättande af biskopar och superintendenter var han bunden af förslaget. Med afseende på den så mycket omtvistade frågan om börden såsom befordringsgrund innehåller regeringsformen det något sväfvande och just derfor lör adeln fördelaktiga stadgandet, att till »tjenster skola endast skicklighet och erfarenhet föra utan afseende på gunst och födsel, då de ej med skicklighet förknippade finnas», och till riksråd föreskrifves uttryckligen att enda>t adelsmän skulle kunna tagas. Embetsmännen voro i allmänhet oafsättliga; endast öfverståthållaren i Stockholm, vissa högre officerare vid drabanterne, gardet, lif-regemen tet, lifdragonerne och artilleriet, generaladj utan terne och kominendanteme i gränsfästningarna skulle såsom förtroendeem betsmän af konungen kunna i sittande råd, men utan omröstning, till- och afsättas. Från den allmänna regeln, att rådet blott eger råda, men ej besluta, gifvas dock tre undantag, nämligen justitieärenden, beslut om fred, stillestånd och förbund, samt när konung, som är född i landet, önskar resa utrikes. I det först nämda fallet skulle såsom under frihetstiden omröstning anställas, och konungen dervid ega tvä röster och utslagsröst; i de båda senare kunde han blott öfverröstas, om rådet var enhälligt. Men å andra sidan erkändes ej den grundsats, som dock äfven före 1680 var gällande, att alla riksvårdande ärenden skulle afgöras med råds råde. Det heter nämligen, att riksråden skulle råda konungen, då de af honom rådfrågas, och att meningen härmed verkligen var, att regeringens förande ej nödvändigt behöfde vara bundet vid rådkammaren, blir klart af ett följande stadgande, enligt hvilket alla ärenden, som ej särskildt voro undantagna, kunde föredragas i kabinettet. I kraft häraf blef det endast•

i följande fall, som konungen var ovilkorligt skyldig att höra en samlad rådkammare, nämligen i de tre ofvan omtalade, då han af rådet kunde öfverröstas, när högre embeten skulle bortgifvas eller fortroendeembetsmän entledigas, samt vid stiftande af ny lag, då rådets utlåtande skulle inhemtas, vare sig förslaget utgått från konungen eller riksdagen; dertill kom att konungen egde att godtyckligt bestämma sammansättningen af de afdelningar på hvilka rådkammaren arbetade, blott med den inskränkningen, att afdelningen för justitie-ärenden alltid borde bestå af sju medlemmar. Föredragningen tillhörde fortfarande statssekreterarne, och för att ett regeringsbeslut skulle vara giltigt, fordrades utom i krigsärenden den föredragande statssekreterarens kontra-signation. Var konungen sjuk eller bortrest, tillkom det ej såsom förut hela rådet att föra regeringen, utan blott de riksråd som konungen dertill förordnat; hade sådant förordnande ej hunnit ske, voro kanslipresidenten och de fyra äldsta riksråden sjelfekrifna riksföreståndare, men egde ej makt att ingå förbund eller bortgifva tjenster. Samma ordning skulle ock iakttagas, då konung var omyndig, så vida ej den förre konungen annorlunda förordnat i sitt testamente.

I riksdagens ställning och befogenhet åstadkom den nya regeringsformen en ännu mera genomgripande förändring än i rådets. Med ständernas envälde blef det nu fullständigt förbi. Lagstiftningen tillhörde ej längre dem ensamma, utan för antagande af en ny, allmän lag och för hvarje förändring af gammal fordrades både konungens och riksdagens samtycke. Den ekonomiska lagstiftningen blef åter helt och hållet konungens ensak. Liksom förut skulle ständernas bifall inhemtas för förändringar i myntets skrot och korn, och såsom allmän regel stadgas, att inga nya gärder finge påläggas utan riksdagens samtycke, men i händelse riket augrepes med härsmakt, kunde dock konungen utan att före krigets slut behöfva sammankalla riksdag pålägga de gärder, som voro af nöden till rikets försvar. Efter trenne månader egde han alltid att hemskicka ständerna, och om ny bevillning då ej blifvit antagen, skulle den gamla fortfarande utgå. Att bestämma öfrer statsinkomsternas användande blef nu konungens och ej riksdagens sak, men den rätt att kontrollera finansförvaltningen, som 1723 års riksdagsordning tillade ständerna, fick dock så till vida qvarstå, att statsverkets tillstånd skulle uppvisas för »riksens ständers utskott, på det — heter det — de må inhemta, att penningarna blifvit brukade till rikets gagn

och bästa». Detta var visserligen ett medgifvande utöfver hvad som under Gustaf Adolfs tidhvarf varit brukligt, men då tidens tro på nödvändigheten af sekretess i statshushållningen vållade, att denna uppvisning alltid skedde för ett hemligt utskott, kunde kontrollen lätt blifva mera skenbar än verklig. Den yttre politikens skötande blef äfven helt och hållet regeringens ensak, blott med det undantaget, att till anfallskrig skulle fordras ständernas samtycke; det samma var äfven fallet, när konung, som ej var infödd svensk, ville resa utrikes. Att rådet skulle tillsättas af konungen och endast vara honom ansvarigt är redan nämdt. På samma sätt förlorade ständerna sin kontrollerande myndighet öfver de öfriga förvaltande embetsverken; justitiekansleren blef åter en konungens embetsman

V

som af honom utnamdes; inga andra protokoll än sådana som rörde riksdags-ärenden skulle till ständerna fa utlemnas, och om kollegierna säges det, att »de äro pligtiga att göra konungen besked för sina göromål, då han det af dem äskar, och vara honom allena ansvariga för syslornas behöriga skötande». Endast banken såsom ständernas eget verk skulle fortfarande stå under deras förvaltning. En synnerligt vigtig punkt i regeringsformen var den som handlade om rättskipningen. » Alla kommissioner, deputationer med domsrätt eller extra ordinarie domstolar, vare sig tillsatta af konung eller ständer, heter det. äro hädanefter afskaffade, såsom befordringsmedel till envälde och tyranni: utan hvar och en svensk man njute den rätt att blifva dömd af den domstol, under hvilken han enligt Sveriges lag hör.» Härigenom beröfvades ständerna ej blott den för rättssäkerheten förderfliga möjlighet, som de under frihetstiden hade egt, att inblanda sig i den ordinarie lagskipningen, utan äfven den lika ofta missbrukade politiska domsrätt, som de ända från nyare tidens början plägat utöfva. I stället blef denna öfverlemnad åt en särskild domstol, hvais ! medlemmar en gång för alla bestämdes och som sålunda ej i partisyfte kunde utses. »Skulle, säger nämligen den nya regeringsformen, det så hända, att någon af så hög börd eller ock riksens råd eller ock ett helt kollegium sig så försåge, att det konungen, riket eller kronans majestät anginge, och de brottslige hvarken af hofrätten eller rådet dömas kunde, då skall en rikets rätt sättas, hvarest kunglig majestät sjelf är eller i hans ställe kronprinsen presiderar eller den förste af arfiurstarne eller ock den äldste af riksens råd och hafva till bisittare samtliga riksens råd, tältmarskalken, alla presidenterne al rikets och kungliga kollegierna, fyra äldsta hofrättsråd af alla tre rikets hofrätter, en general, tvenne äldsta generallöjtnanter, tvenne äldsta generalmajorer, den äldste amiralen, de tvenne äldsta vice amiraler samt de tvenne äldsta konter-amiraler, hofkansleren och de trenne statssekreterarne. Justitiekansleren år alltid aktor och den äldste revisionssekreteraren för protokollet. Denna domstol eger, sedan ransakningen gjord är, afkunna domen för öppna dörrar, och eger ingen sedan den att ändra och ännu mindre att den skärpa, kunglig majestät obetaget att göra nåd.»

En sak, hvarigenom frihetstiden i hög grad gjort sig fortjent af efterveridens tacksamhet, är den utveckling, den gaf åt sjelfva formerna for riksdagens verksamhet, ty först härigenom blef representationens deltagande i samhällsarbetet verkligt betryggadt. En återgång häri till Gustaf II Adolfs samhällsskick, hvars största brist just varit dess obestämdhet, kunde derför ej vara fördelaktig. Vid de öfverläggningar om en förändring i statsskicket, som 1768 voro å bane, hade också Gustaf framhållit detta, men det oaktadt gjorde han sig dock sjelf skyldig till detta fel. Fullständig blef vis- j serligen denna återgång ej. Allt, hvad som vunnits genom en mer än femtioårig parlamentarisk utveckling, kunde ej utan vidare bortkastas, men det som uppoffrades var dock tillräckligt för att göra riksdagen temligen betydelselös, i fall en konung, som ej förmådde inse nyttan af en uppriktig samverkan mellan regeringen och folkets ombud, skulle vilja undandraga sig dessaskontroll. Sålunda blefvo ständerna nu beröfväde den vigtiga rättigheten att sammanträda efter vissa år, och bestämmandet af tiden för riksdags hållande-öfverlemnades helt och hållet åt konungens godtycke. Såsom redan är om-taladt, kunde riksdagen, då konungen var hindrad att sjelf förestå styrelsen,, ej samlas för att förordna om interimsregering; ja, riksdag skulle i detta fall utom under förmyndarstyrelse ej ens få hållas, ty med undantag af förmyndare eg^e ingen annan än konungen allena att utfärda riksdagskallelse. Vid arfiTöljdens utslocknande egde deremot ständerna att på tretionde dagen efter konungens död sjelfmant samlas i Stockholm. Stadgandet att fyra stånds samtycke skulle fordras för nya privilegiers utfärdande är väl upptaget äfven i 1772 års regeringsform, men huru många stånds

samtycke erfordrades för öfriga riksdagsbeslut är icke bestämdt, och ej heller lemnas någon föreskrift om sättet för talmännens utnämnande. Med afseende på frågan, huru vida riksdagen liksom före frihetstiden ej skulle ega framställa förslag, utan blott konungens propositioner få göras till föremål för öfverläggning, råder en viss tvetydighet,

A ena sidan säges nämligen, att ständerna vid sina sammankomster skulle »rådslå med kunglig majestät om de ärenden, för hvilka k. m. dem sammankallar»T men å andra sidan förutsätter dock regeringsformens stadgande om sättet för nya lagars stiftande, att förslag skulle kunna väckas äfven af ständerna. Synnerligt genomgripande var den förändring, som regeringsformen medförde med afseende på utskottsinrättningen. Det sekreta utskottet, sådant det under frihetstiden genom lag och häfd hade utvecklat sig, omtalas ej i regeringsformen, och såsom vi redan sett, afskaffades det också omedelbart efter stats-hvälfningen. Utskott skulle dock äfven nu finnas, men de stadganden hvari de omtalas äro i hög grad knapphändiga och sväfvande. Det ena af dessa är det redan anförda om riksstatens uppvisande för ständernas utskott, och det andra säger blott, att »ständerna ega makt att utnämna dem, som skola sitta i de utskott, med hvilka k. m. vill öfverlägga om de ärenden, som honom synas hemliga hållas böra», men hvilka dessa utskott skulle vara samt hvilka stånd skulle deltaga i deras utväljande angifves icke, och ej heller huru vida andra gemensamma utskott än de af konungen äskade kunde nedsättas. Med afseende på utskottens befogenhet föreskrifver regeringsformen, att de i alla mål som borde hållas hemliga skulle ega sig »uppdragna alla de rättigheter,, som riksens ständer sjelfva innebafva». Att härigenom en‘ möjlighet bereddes att äfven under det nya statsskicket genomdrifva de vigtigaste ärenden, utan att ständernas plena derom erhöllo någon kännedom, var så mycket betänkligare, som sekretessen nu kunde blifva ett medehi konungens hand, och att Gustaf III ej försummade att begagna'sig häfaf, visade de åtgärder, som han omedelbart efter statshvälfningen lät bankoutskottet vidtaga till statsbristens fyllande.

Hvad slutligen angår undersåtarnes säkerhet till person och egendom, blef denna i väsentlig mån betryggad genom det ofvan anförda förbudet mot utomordentliga domstolar, men dessutom upptager regeringsformen landslagens stadgande, att konungen ej finge någon »förderfva till lif och ära, lem och välfärd, utan att han lagligen förvunnen och dömd är», eller beröfva någon hans »gods, löst eller fast, utan laga dom och ransakning».Sådant var det hufvudsakliga innehållet af denna regeringsform, hvilken sjelf anger såsom sitt ändamål att så befästa friheten, »att den ej kunde lcränkt blifva af en tilltagsen och för riket ej rättsinnad regent eller ock af äregiriga, egennyttiga och förrädiska medborgare samt hätskefulla och högmo diga fiender», och genom hvars införande Gustaf III berömde sig af att hafva återgifvit fäderneslandet en lagbunden frihet i motsats mot det karolinska -enväldets obundna konungamakt och frihetstidens lika godtyckliga ständer-regering. Detta beröm saknade icke heller sitt berättigande. Det nya samhällsskicket botade åtminstone till en del den brist på jemvigt mellan stabmakterna, som varit de båda föregående tidhvarfvens svåraste lyte. På samma gång det möjliggjorde en stark regering, bevarade det åt folket de rättigheter, som äro den politiska frihetens grundvilkor, nämligen andel i lagstiftningen och beskattningen, och med afseende på rättssäkerhetens betryggande eger det stora förtjenster. Men den nya ordningen saknade å andra sidan ej heller sina brister. Af sin allt från barndomen inplantade misstro mot friare statsformer förleddes Gustaf III i viss mån till samma ensidighet, ehuru i motsatt riktning, som den, hvartill frihetstidens lagstiftare under intrycket af envåldstide^ olyckor gjort sig skyldiga. Onekligen nedsatte han öfver höfvan rådets och ständernas betydelse, och att detta skedde mindre genom ett öppet borttagande af -deras rättigheter än derigenom, att rättigheterna gjordes obestämda och sväf-vande, ökade blott ännu mer det betänkliga i saken, ty denna obestämdhet kunde lätt gifva upphof till de svåraste förvecklingar. Skulle den nya författningen verkligen kunna betrygga fäderneslandets lugna utveckling, fordrades derfor i sanning både å konungens och undersåtarnes sida en uppriktig aktning for deras ömsesidiga rättigheter och en synnerlig hofsamhet och klokhet.

Be första åren af Gustaf III:s regering efter statshYälfningen (1772—1778).

Sinnesstämningen i landet. — Partistridens biliggande. — Urtiderne Scheffer. — Rådets ftirlndnde ställning. — Schrtiderheim. — Reformer. — Realisationen. — Kronobrlnnerierna. — Krigsväsendet. — Utrikespolitik».

Sällan har en så allmän belåtenhet herskat i vårt land som under den närmaste tiden efter 1772 års statshvälfning. Orsaken härtill var ej blott uppbäfvandet af det förra statsskicket, hvars ohållbarhet af de fleste erkändes, utan äfven folkets glädje öfver att åter hafva en konung, till hvilken det med beundran och förtroende ansåg sig kunna blicka upp. Den starka »konungsk-het», som rotfäste sig hos det svenska folket under de tider, då dess historia i sanning kan sägas hafva varit »dess konungars», denna känsla verkade un så mycket lifligare, som den under frihetstiden helt och hållet hade saknat näring. Den unge konungens snille, hans ovanliga älskvärdhet, det mod, den mildhet och den hofsamhet, han under revolutionen lagt i dagen, uppväckte allmän förtjusning. Stundom gaf sig denna känsla luft på ett sådant sätt, att det nästan kunde se ut, som om den gamla svenska frihetsanden vore p& väg att utslockna. Och dock var det ingalunda så. På frihetstidens sjelfsvåld och partiväsen var man grundligt trött, men ingalunda på lagbunden frihet;den kärlek, som denna tid egnades Gustaf III, hade tvärt om sin förnämsta grund deri, att han snarare ansågs hafva befäst än undergräft denna frihet, och då man blindt syntes vilja öfverlemna sig åt konungens ledning, var det derför, att man i honom väntade att finna, ej en envåldsherre, utan, såsom lian sjelf lofvat, »den forste medborgaren bland ett fritt folk».

Ej mindre anmärkningsvärd än detta återvaknande af den gamla ko* nungskheten är den lätthet, hvarmed frihetstidens partiväsen utplånades. Kompositionen blef nu en verklighet, och från denna tid förlorade orden hatt och mössa all egentlig betydelse för vårt politiska lif. Orsaken härtill var utan tvif-vel den sant konungsliga ställning öfver de båda partierna, som Gustaf III ständigt intog och som satte honom i stånd att förena båda sidornas män till gemensamt arbete i hans och fäderneslandets tjenst. Försonlighet utgjorde ett af de vackrare dragen i hans skaplynne, och denna egenskap röjde sig i hög grad i det sätt, hvarpå han efter segern i allmänhet behandlade medlemmarne af det parti, som nyss hotat både hans krona och frihet. Den ende af mössorna, som konungen öppet visade någon benägenhet att straffa för hans förbiilande under partistriderna, var Pechlin. Efter att någon tid hafva hållits fungslad på Gripsholm ställdes han inför en krigsrätt, men då han ej gerna kunde fållas, för det han velat motsätta sig en statshvälfning, blef han på sin egen begäran benådad. Strax derefter nedlade han emellertid sitt militäriska befal. Att Rudbeck miste öfverståthållartjensten kan ej kallas förföljelse, då han i stället utnämdes till landshöfding i Upsala. Alla öfriga mössor lemnades i oqvald besittning af sina embeten, och åtskilliga fingo äfven åtnjuta vedermälen af konungens nåd. De visade sig också i allmänhet lika konungska som hattpartiets medlemmar, och då sedermera en opposition uppstod mot konungen, var denna ingalunda att anse såsom någon förnyelse af det gamla msspartiet.

Den förmedlingspolitik, som Gustaf III iakttog med afseende på de förra partierna, rörde emellertid mera personer än grundsatser, ty i anseende till de senare blef hans politik i mycket, både i godt och ondt, en fortsättning af den gamla hattpolitiken, och detta gäller ej blott med afseende på*de yttre, utan äfven med afseende på de inre förhållandena. Hans förnämsta rådgifvare under första åren efter statshvälfningen voro också tvenne af det gamla hattpartiets förnämsta män: bröderne Scheffer.

Ulrik Scheffer, den nu varande kanslipresidenten, var född 1716. Efter slutade studier i Upsala tjenstgjorde han någon tid i kommerskollegiet, men tog vid finska krigets utbrott anställning i armeen och blef Levenhaupts adjutant. Efter freden i Åbo gick han i fransk tjenst och deltog med utmärkelse i det österrikiska arfföljdskriget, men uppnådde i svenska armeen ej högre värdighet än öfverstes. Om hans andel i 1751—1752 års riksdag och hans utnämning till svenskt sändebud i Paris är förut berättadt. Denna befattning hindrade honom ej att deltaga i 1755—1756 samt 1765—1766 års riksdagar, men då mössorna 1765 genomdrefvo, att han skulle återvända till Frankrike för att sköta sin tjenst, samt beröfvade honom hans rang af ambassadör, be-

Steriget historia. V.gärde han sitt afsked. Redan innan han efter revolutionen tillträdde kansli-presidentsembetet, hade han såsom rikskansliråd förvaltat det samma under tiden mellan Ekeblads död och hattrådets fall. Ulrik Scheffer var mindre liflig, mindre rik på ideer än sin äldre broder Karl Fredrik, men å andra sidan äfven mindre obetänksam än denne. Enligt samtidas vitnesbörd var han tvart om en kall och klok man, sparsam både i det offentliga och enskilda lilVet samt i hög grad arbetsam, och om han också i sina yngre år, då han såsom sändebud i Paris medverkade till Sveriges indragande i det sjuåriga kriget, ej visade sig alldeles fri från sitt partis äfventyrliga krigslystnad, så framstod han dock nu såsom en forsigtig och fredälskande statsman.

Karl Fredrik Scheffers föregående lefnadsöden känna vi redan. Han ingick ej i den nya rådkammare som bildades efter statshvälfhingen, men blef det oaktadt den, som till en böljan mer än någon annan gaf riktning åt Gustaf Illa inre styrelse. Af natureu utrustad med den lifligaste inbillning?-kraft, var b an outtömlig på nya förslag, h vilka, om de också stundom ej voro så välbetänkta, dock alltid buro vitne om hans nit för konung och fosterland. Vid embetens bortgifvande vägde hans råd synnerligt tungt, och allt emellanåt företog han resor i landet för att erhålla ideer till nya förbättringar eller öfvervaka verkställigheten af redan anbefalda.

Att en person kunde utöfva en dylik verksamhet utan att tillhöra rådet visade tydligt, hvilken väsentlig förändring statshvälfningen hade medfört i denna korporations hela ställning. Den 8 september 1772 utfärdade konungen ett reglemente, genom hvilket han i kraft af den rätt, regeringsformen i detta hänseende hade gifvit honom, närmare ordnade formerna för rådets verksamhet. Den egentliga rådkammaren fördelades på tvenne afdelningar, af hvilka den ena hade att handlägga justitie- och kammarärenden, den andra krigs- oeh utrikes- samt äfven kammarärenden. Det stora flertalet af regeringsarenden afgjordes dock ej här, utan i de så kallade konseljerna, till hvilka konungen kallade ett eller några fa riksråd samt stundom äfven andra personer som åtnjöto hans förtroende. Föredragningen i konseljerna liksom i rådet skedde genom kansliets*expeditioner, hvilkas antal 1773 ökades med en handels- och finansexpedition (jeinför ofvan sidan 32), och konseljerna blefvo derfor af olika slag: en för sådana justitieärenden, som ej afgjordes af konungen och rådet såsom högsta domstol, en för utrikes-, en för krigs-, en för finans- oeh en för öfriga inrikes ärenden. Genom reglementet var bestämdt, hvilka riksråd i främsta rummet skulle tillkallas till de olika konseljerna, men under konungens täta och långvariga besök på lustslotten blef det ofta nödvändigt att utan afseende härpå kalla de riksråd, som för tillfället åtföljde honom. Då dessa ofta saknade nödiga fackkunskaper eller ej egde tillräcklig kännedom om frågornas föregående behandling, var det naturligt, att deras inflytande ej blef synnerligt stort. De föredragande kansliembetsinännen — stats-sekreterarne eller i deras ställe deras närmaste män, expeditionssekreterarne — hvilka beredt frågorna blefvo deremot af så mycket större betydelse och kunna vida mer än riksråden betraktas såsom konungens verkliga ministrar.En af de mest kända bland dessa sekreterare är Elis Schröderheim. Hans bekantskap med konungen började redan under barndomen, då han fick åtfölja sin fader, öfverhofpredikanten Schröder, till Drottningholm, och sedan han vid äldre år såsom tjensteman i inrikesexpeditionen åter kommit i beröring med sin forne lekkamrat, förvärfvade han snart i hög grad dennes fortroende. Ehuru Schröderheim först 1782 utnämdes till statssekreterare, var det dock han, som under konungens resor vanligen skötte inrikesexpeditionens föredragning, och redan 1775 kunde han enligt en minnestalares utsago anses såsom minister för de inrikes ärendena. Varmt tillgifven sin kunglige beskyddare, vitter, qvick och utrustad med ett ständigt förråd af godt lynne, var han för Gustaf ej blott en trogen tjenare, utan en nästan oumbärlig sällskapsbroder, hvars muntra infall bättre än något annat förmådde lätta konungens sinne, när det nedtrycktes af regeringsbördans tyngd. Ty värr saknade denna rikt begåfvade och älskvärda natur tillräckligt sedligt djup. Det lättsinne som var tidhvarfvets skötesynd fick hos honom framträda ej blott i skämtet och qvickheten, utan understundom äfven i de offentliga ärendenas behandling, och hans tillgifvenhet för konungen förledde honom att låna sig till tjenster, hvilka för bådas minne äro föga hedrande. Men ej nog med att riksråden måste med andra dela makten; det samma blef äfven förhållandet med det yttre anseendet, då konungen kort efter revolutionen införde värdigheten: »en df rikets herrar», och tillerkände den samma riksråds rang. Till en böljan (1773) gafs väl den nya titeln blott åt en person, hvars börd och höga samhällsställning gjorde en dylik sammanställning mindre stötande, nämligen åt den till romersk riksfurste kort förut utnämde general F. V. von Hessenstein, men sedermera utdelades titeln äfven åt mindre betydande personer, såsom (1778) åt en blott 22-årig kapten, den olycklige Erik Brahes son Magnus Fredrik Brahe. Oaktadt allt, som gjordes för att uedsätta riksfådsembetets betydelse, smickrade det dock konungen att se det samma beklädas af framstående personer, och det var af denna orsak, som han förmådde Fersen att inträda i rådet. Den gamle partihöfdingen tröttnade dock snart vid att blott tjenstgöra såsom statsdekoration och nedlade i mars 1773 sin befattning, men i december samma * år lyckades Gustaf förmå en annan af det förgångna tidhvarfvets storheter, A. J. von Höpken, att genom sin person bidraga till rådets anseende hos allmänheten. Höpken inkallades medelst ett synnerligt smickrande bref och tillerkändes första platsen inom radkammareu, men något verkligt inflytande vann han dock ej.

Om också det sätt hvarpå regeringsärendena handlades sålunda ej var fullt konstitutionelt, så måste det dock erkännas, att mycket för fäderneslandet nyttigt nu uträttades. De franska skriftställarnes angrepp på fördomar och från medeltiden härstammande missbruk hade vid denna tid inom hela Europa framkallat en stark reformrörelse, för hvilken till och med envåldiga regenter, såsom en Friedrich II i Preussen, en Katarina II i Ryssland, den tyske kejsaren Josef II, gjort sig till målsmän. Från barndomen förtrogen med den franska literaturen hade Gustaf III med sitt sinnes hela liflighet omfattat ut-skilliga af de nya ideerna, och vid denna tid fans det väl knappast något, som mera lockade hans ärelystnad än att af den franska literaturens heroer prisas såsom en »filosof på tronen». Sjelf skrifver han också 1772 i ett bref till den bekante skriftställaren Marmontel: »Bifallet af en upplyst man, af en god medborgare, af en sann filosof är det enda, som verkligen kan smickra

mig-------. Måtte min regering blifva den sanna filosofiens, denna välgörande

och helsosamma filosofi, hvilken, på samma gång den vördar det som är verkligt heligt, endast anfaller fördomarna hvilka framkalla folkens olyckor; denna filosofi, som endast tjenar att upplysa regenterne om deras pligter och folken om deras sanna lycksalighet, hvilken ej kan ega bestånd utan aktning for lagarna.» Redan en af konungens första regeringshandlingar efter revolutionen var riktad mot en qvarlefva af äldre tiders barbari. Den 27 augusti 1772

befalde han, att den så kallade rosenkammaren samt alla andra pinliga fängelser inom riket skulle förstöras, och befriade derigenom för alltid vår rättskipning från tortyrens skamfläck. I kraft af det medgifvande, som ständerna vid bevillniugens antagande hade gjort med afseende på br än vine t, lät konungen den 11 september samma ur alldeles förbjuda tillverkningen och försäljningen af denna så missbrukade dryck, en åtgärd, som i förening med spanmålsutdel-ningar och inrättandet af ett arbetshus i Stockholm kraftigt bidrog till lindrande af den genom missväxten förorsakade nöden. Genom en förordning af den 4 november 1772 afskaffades en mängd onödiga, från katolska tiden qvarstående helgdagar, såsom tredje- och fjerdedagar, apostladagar, gångdagar, hvilkas firande mera befordrade lätja och ett öfverdådigt lefnadssätt än en sann gudsfruktan, hvaijemte andra flyttades till närmaste söndag. Och ej långt derefter vidtogs en annan för den svenska kyrkan betydelsefull åtgärd, då nämligen konungen den 18 maj 1773 i enlighet med ständernas redan före revolutionen fattade beslut tillsatte en kommission för utarbetande af en ny bibel-öfversättning. Bland de berömvärda dragen från Gustaf III:s första regeringsår förtjenar äfven hans omsorg om helsovården att nämnas. En särskild bevillning, som ständerna 1772 åtagit sig, satte konungen i stånd alt öka provinsial-läkarnes löner och antal, och i sammanhang härmed utfärdades en ny instruktion både för dem och collegium medicum. Ett koppympningshus och ettbarnbördshus inrättades i hufvudstaden, åtgärder vidtogos för jordegummors undervisning och anställande i landskapen, och hospitalen, lasaretten samt barnhusen erhöllo en gemensam öfverstyrelse af serafimerriddare. Gustaf egde i hög grad den för en regent vigtiga förmågan att bedöma personer och låta deras talanger komma till användande. Detta visade sig bland annat, då han (april 1773) kort tid efter Rudbecks förflyttning till Upsala anförtrodde öfverståthållarembetet inom hufvudstaden åt baron Karl Sparre, hvilken i Gefle gjort sig känd såsom en skicklig och drifvande landshöfding och på sin nya plats visade sig såsom en organisator af första ordningen. Under hans 18-åriga förvaltning och genom hans och Gustaf III:s gemensamma omsorger var det, som Stockholm först började antaga ett skick och ett utseende, värdiga dess egenskap af hufvudstad och värdiga dess härliga läge. Gustaf I:s och Gustaf II Adolfs bildstoder som beslutits under frihetstiden restes nu, ehuru den sist nämda först 1796 kunde aftäckas; börsen, påböijad 1767, fullbordades, och åtskilliga andra offentliga bygnader, såsom operahuset, tullhuset, uppfördes, broar anlades, Brunkeberg jemnades och böljade bebyggas, och en särskild poliskammare inrättades, inom hvilken den för sin vaksamhet och stränghet ryktbare Nils Henrik Sivers, adlad Liljensparre, blef den förste polismästaren.

Det sätt, hvarpå frihetstidens samhällsskick inverkat på andan inom förvaltningen, hade, såsom äfven i det föregående är antydt, ej varit det bästa. Regeringen hade ej förmått utöfva tillräcklig kontroll öfver en embetsmannakår, hvars godtycke den sjelf vid riksdagarna var underkastad, och mot de missbruk, som häraf blifvit en följd, hade ej ens tryckfriheten, då den omsider infördes, varit ett tillräckligt rättelsemedel. Här fans

således mycket för den återupprättade konungamakten att förbättra, och Gustaf III har ej heller misskänt denna sin kallelse. Justitiekansleren J. Y. Liljestråle sändes kort efter statshvälfningen på inspektionsresor till landsorten. Äfven i egen person företog konungen i samma syfte flere resor, hvilka han sjelf benämde sin »eriksgata», och åtskilliga embetsmän underkastades åtal. Den märkligaste af dessa räfster drabbade göta hofrätt.

Hösten 1773 infaun sig Gustaf i Jönköping; sedan hofrättens medlemmar samlats, förklarade konungen, att han af åtskilliga orsaker börjat iniss-

175. Anna Charlotta Schröderheim, född von Stapelraohr (1754-1792).tiinka deras samvetsgranhet och nit, och uppdrog med anledning deraf åt tvenne riksråd samt justitiekanslersembetet att närmare undersöka förhållandet. Följden häraf blef, att tretton af hofrättens medlemmar hösten 1774 maste infinna sig i Stockholm för att stå till svars inför konungen och rådet. Rättegången, som följande året slutade med att fyra af de anklagade afsattes och fem blefvo straffade med längre eller kortare tids suspension, har af mången varit ansedd såsom en partiförföljelse, föranledd deraf, att denna hofrätts medlemmar gjort sig kända såsom ifriga mössor, och enligt en berättelse skall domens stränghet varit en följd af konungens otillbörliga inverkan på riksråden. Den del af denna berättelse, som kan kontrolleras genom rådsprotokollen, innehåller emellertid så många oriktiga uppgifter, att det hela ej synes förtjena synnerlig trovärdighét. De svåraste af de missbruk som beifrades voro, att en af hof-rättens medlemmar genom mutor sökt inverka på utgången af ett mål, i hvars afdömande han sjelf sedefmera deltog, samt att andra utan tillräckliga bevis dömt personer att stånda tjufsrätt eller utan laga förfall försummat sin tjenstgøring. En annan dylik rättegång, som äfven ådrog sig stor uppmärksamhet,

egde rum 1776, då den bekante öfverste Gyl-lensvan dömdes förlustig sin tjenst. Äfven häri har man velat se en partiförföljelse, och ehuru sjelfva straffet knappast var oförtjent — Gyllensvan bade nämligen i strid mot lauds-höfdingsembetets utslag med våld uttagit rekryter till en arbetskommendering — måste det dock erkännas, att konungens förhållande vid detta tillfälle var temligen betänkligt. För att från deltagande i domen utestänga tvenne af Gyllensvans förmodade vänner i rådet skall han nämligen hafva fördröjt målets afgörande, hvarefter han genom en minst sagdt egendomlig röstberäkning genomdref deu ofvan nämda domen. Men ej blott genom straff, utan äfven genom belöningar förstod konungen att egga sina tjenstemäns nit, och i stället för den sjelfsvåldiga byråkrati, som det förra regeringssättet skapat, uppstod på detta sätt snart en i hög grad nitisk och lydig embetsmannakår, hvars underdånighet för konungamakten dock stundom slog öfver i otidigt fjesk. Så mycket mer var det derför af nöden, att de offentliga myndigheterna ej undandrogos den allmänna meningens genom tryckpressen uttalade dom, och under början af sin regering har också Gustaf III till fullo erkänt detta.

Tryckfrihetens införande 1766 hade inom den högre embetsmannaverl-den mottagits med föga tillfredsställelse, och då den nya regeringsformen förklarat de gamla grundlagarna för upphäfda, tog sig svea hofrätt deraf anledning att någon tid efter statshvälfningen hemställa till konungen, huru vida ej tryckfriheten såsom mindre öfverensstämmaude med det nya regeringssättets anda och embetsmännens värdighet borde åter inskränkas. I rådet afgaf Höpken ett vidlyftigt betänkande i samma syfte, hvari lians embetsbröder i allmänhet

176. StrafiVedskap. »Stadens stenar.» Från statens historiska museum.instämde, men konungen framhöll i ett mästerligt anförande till protokollet, att tryckfriheten långt ifrån att undergräfva den allmänna säkerheten vore egnad att befästa den samma, emedan den upplyste allmänheten om dess sannskyldiga väl och regenten om folkets tänkesätt. I följd häraf utfärdades den 26 april 1774 en förordning, som egentligen blott deri afvek från 1766 års tryckfrihetslag (se ofvan sidan 187), att allt qväljande af rikets grundlagar samt af konungens och rikets majestät, höghet och rätt nu förklaras såsom högmålsbrott, hvarför ansvar skulle drabba ej blott författaren, utan äfven boktryckaren, att rådsprotokollen utom i justitieärenden ej utan särskild tillåtelse skulle få tryckas, att utgifvan-det af kanslikollegiets protokoll i utrikesärenden förbjudes, samt att riksdagsprotokoll ej uppräknas bland de handlingar, som på trycket finge utgifvas. En vigtig skilnad mellan de båda lagarna, hvarigenom den nu medgifna friheten ty värr blef föga pålitlig, var ock, att då 1766 års lag egde grundlags helgd, var den nya stadgan blott en administrativ förordning, som godtyckligt af konungen kunde ändras.

Emellertid uppväckte dess utfärdande allmänhetens synnerliga belåtenhet, och Gustaf sökte äfven att utom

Sverige förskaffa erkännande åt sitt verk, i det han till den moderna upplysningens patriark, Yoltaire, sände en öf-versättning både af förordningen och af de öfverläggningar som föregått dess utfärdande.

Soramarn 1775 utsträckte kouun-gen sin »eriksgata» äfven till Finland, och i följd häraf vidtogs en • mängd åtgärder, som for denna landsända blefvo af stor betydelse. De finska länen och lagsagorna, hvilkas allt för stora utsträckning medfört svåra olägenheter, fördelades i flere mindre. I Vasa inrättades en ny hofrätt, som den 28 juni 1776 med stor högtidlighet invigdes på Stockholms slott, och Finlands ekonomiska utveckling befordrades genom kommunikationernas förbättrande, genom nya städers anläggande, genom en ny skattläggning och refning af Savolaks och Karelen samt framför allt genom storskiftets kraftiga genomförande.

I allmänhet voro de ekonomiska förhållandena vid denna tid både hos oss och i andra länder föremål för en liflig uppmärksamhet. Mot merkantilsystemets grundsats, att rikedom är det samma som penningar och att näringslags ti ftningeu derför bör hafva till mål att genom alla medel, äfven konstlade, öka den inhemska penningstocken, uppträdde vid midten af sjutton hundratalet i Frankrike en nationalekonomisk skola, hvars anhängare äro kända

177. Karl Sparre (1723—1T9I).under benämningen fysiokraterne. Enligt dessas åsigt bestod den verkliga rikedomen ej i penningår, som blott äro ett bytesmedel, utan i aister. Endast genom de aister som naturen frambringar ansågo de emellertid, att rikedomen ökas, och ehuru detta antagande innebar en öfverdrift, medförde det dock den fördelen, att starka insagor nu höjdes mot de konstlade medel, genom hvilka merkantilsystemets anhängare på jordbrukets bekostnad sökt uppdrifva handel och fabriksindustri, samt att frihetens grundsats sålunda nu böljade_ korama till heder inom näringslifvet. Äfven till Sverige spredo sig snart de nya åsigterna, och under senare delen af frihetstiden uppstod mellan deras och merkantilsystemets anhängare ett lifligt meningsutbyte, hvarunder näringsfriheten på ett lysande sätt försvarades af Anders Chy-denius, en finsk komminister, hvars namn förtjenar att ställas vid sidan af utlandets förnämsta nationalekonomiska skriftställare. Att denna strid ej blef fruktlös, visa de åtgärder, som på 1760-talet vidtogos till näringstvångetslättande,och i följd af det inflytande, som K. F. Scheffer och den med honom nära förbundne Johan Liljencrantz utöf-vade på Gustaf III, fortgick man efter statshvälfningen ytterligare i samma riktning. Med den rörlighet som var honom egen hadc nämligen Scheffer, då hat-tarnes ekonomiska bankrutt visat det gamla systemets ohållbarhet, i stället omfattat de fysiokratiska lärorna, och den ekonomiska blomstring, som-.hans parti förut genom konstlade medel sökt framkalla, ville han hädanefter g^jom nii-rihgstvångets lättande göra till en verklighet. Oaktadt all sin iderigdom saknade emellertid Scheffer den lugna ihärdighet, som den praktiske statsmannen framför allt behöfver; denna egenskap fans deremot i så mycket rfare mått hos Liljencrantz, och lyckligtvis var det denne, åt hvilken den i> närings- och finanspolitikens utförande öfverlemnades. Denne märklige man . ett af de största finansiela snillen, vårt land någonsin har egt, var son till en^ kyrkoherde Yesterman i Gefle och föddes 1730. Hans stora insigter i ekonomiska ämnen blefvo tidigt bemärkta, och vid 28 års ålder fick han på offentlig

178. Gamla vårdtornet p& Brunkeberg i Stockholm. Efter teckning fr&n 1735.bekostnad företaga en resa för att i främmande länder studera handel och näringar. Efter en ny utfärd till England erhöll han 1767 värdigheten af kommersråd, och det följande året fick han utbyta sitt borgerliga namn mot det adliga namnet Liljencrantz. Äran af att hafva beredt honom ett verksamhetsfält, fullt motsvarande hans förmåga, tillhör dock Gustaf III. Den 30 april 1773 kallades han nämligen att vara statssekreterare i den nyinrättade handels- och finansexpeditionen och blef härigenom i verkligheten, om också, ej till namnet, rikets finansminister. Från denna stund börjar i många hänseenden en ny epok i det svenska näringslifvets och finansförvaltningens historia. En af Liljencrantz1 första omsorger var att föreslå konungen inrät-

r a (** /I IR 11 lllj IB 1 Hl

179. Stortorget i Stockholm med Storkyrkan i bakgranden.

Vid tiden omkring 1767, d& den nya börsbygnaden började anläggas, hvarvid den till venster synliga skampålen »Kopparmatte» bortflyttades.

tandet af en diskont, och redan den 26 maj 1773 utfärdades privilegier för ett dylikt verk. Dess uppgift blef att

genom diskontering af vexlar och andra-kreditpapper bereda en välbehöflig lättnad i affärsförbindelsen mellan landets näringsidkare. Af genomgripande betydelse för jordbrukets utveckling var spanmålshandelns frigifvande. Hittills hade bönderne blott i städerna fått afsätta alstren af sitt jordbruk, och följden af denna inskränkning i det fria varubytet hade blifvit, att sädesprisen i de mera fruktbara landskapen ofta blefvo så låga, att jordbrukets ytterligare utveckling der omöjliggjordes, under det att samtidigt andra delar af riket ledo brist på tillförsel. Den 22mårs 1775 utkom emellertid en forordning, hvarigenom konungen förklarade, att kan ansåg en obehindrad täflan mellan enskilda köpare och säljare Tara det bästa sättet att reglera prisen, och på grund deraf tillät invånarne i Skåne, Östergötland, Skaraborgs lan, Södermanland, Vestmanlaud, Upsala län, Stockholms län, Finland och Gotland att utan afseende på stand och boningsort fritt upphandla och försälja spanmäl och potatis. Under sådana år, då någon brist ej syntes hota, fick dessutom hela landet eller vissa delar deraf rättighet att tullfritt utskeppa sin spanmål. En åtgärd, som äfven afsåg att lätta näringstvånget, men som sjelf något smakade af det gamla privilegie-väsendet, var, att Marstrand 1775 förklarades for en frihamn (porto franco), dit in- och utländska varor mot erläggande af en lindrig rekognitionsafgift fingo fritt inforas, och der skråtvånget upphäfdes och vissa förbrytare fingo åtnjuta säkerhet. Äfven genom svenska kanalanläggningar sökte regeringen befordra näringarnas uppblomstring.

Befordrandet af landets välstånd var äfven jemte höjandet af fosterlandskänslan det mål, som Gustaf enligt sin egen utsago ville vinna, då han 1778 företog sig att införa en nationel svensk drägt, genom hvilken utländska mod och utländsk lyx skulle utestängas, men utan orättvisa torde man dock kunna påstå, att hans begär att åstadkomma uppseende samt hans smak för teatraliska tillställningar haft

en väsentlig del i detta egendomliga företag.Tan-ken derpå hade länge sy-selsatt konungens inbillning. Redan 1773 lat han utsätta ett pris for en afhandling rörande denna fråga, men först fem år derefter bragtes planen till utförande. Den 16 februari 1778 uppläste Gustaf för rådet sina egna »reflexioner» i frågan, och dessa blefvo sedan i tryck spridda öfver hela landet. Förändringen påbjöds ej såsom lag, utan konungen uttalade blott sitt hopp, att hans eget och hans hofs exempel skulle vara tillräckligt verksamt. Presterne, allmogen och de

180. Kopparmatte (se föregående afbildning).

Fr&n statens historiska museum.

181. Börsen i Stockholm.lägre samhäUsklasserna i städerna befriades från omkostymeringen, men armeens uniformer förändrades i öfverensstämmelse dermed. Den 28 april var den dag, då den nya drägten skulle anläggas. Den utgjordes för herrar af en kort rock eller jacka, ett bredt skärp, en på axlama fäst kappa samt en hatt med på ena sidan uppfäst brätte. Yid hofvet nyttjades om hvardagarna röda och svarta och vid högtidliga tillfällen röda och hvita (sedermera blå och hvita) färger. Utom hofvet fingo kläder af hvilken färg som helst begagnas, blott färgerna ej voro flere än två. Fruntimrens drägt var enfärgad, vid hofvet i hvardagslag svart och galadagar hvit. Till en början efterkoms konungens önskan allmänt nog, ehuru förändringen af inånga ogillades såsom ett intrång i det enskilda lifvet, men efter Gustaf* III:s död bibehölls drägten blott vid hofvet.

Denna tids förnämsta storverk var emellertid realisationen, hvarige-nom den olyckliga sammanblandningen af statens och bankens affärer omsider upphörde och riket åter erhöll ett ordnadt penningväsen. Såsom vi

182. Kungliga opernhusct i Stockholm.

af det föregående sett, hade småningom både hattar och mössor börjat inse nödvändigheten af en dylik åtgärd, men så många och så olika voro de intressen som härvid berördes, att realisationens utförande säkerligen länge blifvit ett önskningsmål, om ej ständerna öfverlemuat saken åt konungen och denne funnit en medhjelpare med Liljencrantz’ förmåga. Det är också dem, som äran af företaget i främsta rummet tillhör. En komité, åt hvilken konungen kort efter statshvälfningen öfverlemnade frågans beredande, och hvari Liljencrantz — då ännu blott kommersråd — fick plats, afstyrkte dennes yrkande på realisationens snara genomförande, och äfven i statsrådskonseljen mötte det motstånd. Understödd af konungen och brödeme Scheffer fullföljde emellertid Liljencrantz med orubblig ihärdighet sin plan, och 1775 ansåg konungen tiden vara inne att träda i

underhandlingar med bankofullmäktige. Äfven dessa gjorde svårigheter, men efter några jemkningar bröts deras mot-stånd genom ett kungligt bref af den 10 juli 1775, och den 27 november 1776 kunde omsider en förordning utfärdas, genom hvilken den sedan 1745 förbjudna invexlingen af bankens sedlar från och med det följande årets böljan å nyo tilläts. Visserligen blef detta möjligt endast genom ett slags bankrutt, i det kursen bestämdes till 72 i stället för 36 mark, eller med andra ord i det man vid sedlarnas invexling blott skulle erhålla deras halfva namnvärde, men en dylik nedsättning var nu i sjelfva verket en fördel, emedan en återgång till 36 marks kurs, äfven om den varit möjlig, skulle medfört allt för svåra rubbningar i affärslifvet. I sammanhang med realisationen utbyttes daler- och markräkningen (jfr sidan 117) mot riksdalersräkning, och i följd

183. Södersluss i Stockholm. Efter teckning fr&n 1780-talet.

häraf blefvo de gällande myntsorterna från och med år 1777 riksdaler specie (4 kronor), skilling, runstycke och dukat, hvilkas inbördes förhållande var sådant, att 1 riksdaler motsvarade 48 skilling, 1 skilling 12 runstycken och 1 dukat 94 skilling. Svårigheten var emellertid att bereda medel till realisationens verkställande, och det var om sättet hvarpå detta skulle ske, som tvisten mellan regeringen och bankofullmäktige egentligen rört sig. Den utväg som användes var, förutom försäljning af bankens kopparförråd, att statsverket till gäldande af sina bankskulder öfvertog en utländsk skuld af 1 800 000 riksdaler för hvilken banken häftade samt till banken inbetalade i sedlar en summa af 300 000 riksdaler och i silfver 1 200 000 holländska kurantsom upplånades i Holland. Huru vida dessa åtgärder skulle vara tillräckliga, syntes dock mången tvifvelaktigt, men företaget gynnades af goda skördar och fördelaktiga handelsförhållanden, och då ständerna nästa gång sammanträdde, var realisationen lyckligt genomförd.

Emellertid var det ej blott banken,utan äfven statsverket, som vid frihetstidens slut befann sig i eri beklaglig oreda. De maktegande ständerna hade ej lyckats bringa inkomster och utgifter till öfverensstämmelse. Nu var detta konungens sak, men hushållning var ej Gustafs starka sida, och uppgiften blef för honom ännu svårare genom de af realisationen förorsakade utbetalningarna till banken. Liljencrantz måste derför oupphörligt söka uttänka medel, hvarige-

184. Den af Gustaf III 1778 införda svenska nationda dragten.

nom statsverkets inkomster utan kränkning af ständernas beskattningsrätt skulle kunna ökas. Om lian härvid ej alltid lyckades undvika misstag, synes uppgiftens svårighet i någon mån böra ländа honom till ursäkt. Ett af de hjelpmedel som han anlitade var tullarna, ty öfver dem, åtminstone öfver stora sjötullen, ansåg sig regeringen i enlighet med förhållandet före frihetstiden hafva ensam beslutanderätt. Förut hade tullagstiftningen förnämligast haft till ändamål att försvåra införseln af främmande varor. Liljencrantz, som ej trodde på handelstvångets förmåga att befordra ett lands ekonomiska utveckling, såg saken mera från finansiel synpunkt. För honom sammanföll sålunda fråganom lämpligheten af en högre eller lägre tull öfver hufvud med frågan om statens större eller mindre vinst, och denna hans uppfattning fick sitt uttryck i en förändrad tullstadga af den 24 september 1776, som bland annat deri-genom skilde sig från den förut gällande, att den mot erläggandet af tull medgaf införandet af vissa förut till införsel nästan helt och hållet förbjudna varor. Afven för land tu lien och accisen utfärdades en ny stadga, afsedd att på en gång lätta samfärdseln och befordra statens fördel, och på det att kronans vinst af tullarna skulle bättre kunna beräknas, utarrenderades de samma år ä nyo åt ett enskildt bolag, hvari dock staten sjelf ingick såsom delegare. I sammanhang härmed förtjenar nämnas, att konungen genom en förordnmg af den 16 juli 1776 forbjöd de förhatliga husvisitationerna, genom hvilka man hittills sökt hämma lurendrejerier, men det oaktadt synes den nya tulllagstiftningen åtminstone på vissa håll hafva framkallat missnöje, bland anna: derför, att det ansågs, att konungen i denna fråga ej bort gå förbi ständerna.

Under frihetstiden hade kronans inkomster på ett otillbörligt sätt minskats, derigenom att dess penningräntor fått gäldas medelst de i värde sjunkande sedlarna, och de försök, som då gjorts att häfda det allmännas rätt.

hade strandat på motståndet från de enskilda syfteu, som under detta statsskick allt for mycket kunde göra sig gällande. I sammanhang med realisationen påbjöds emellertid nu, att vid betalningen af sådana räntor, som voro äldre än 1719, den ursprungliga kursen af 36 mark borde iakttagas, en åtgärd, hvarigenow ej blott åt staten

bereddes en ökad inkomst, utan ock åt måuga embetsmän en, som det vill synas, välbehöflig löneförbättring.

Statsverkets nöd förmådde också Gustaf III och hans dåvarande rådgif-vare att återupptaga hattarnes gamla plan att förvandla bränvinsbränningen till ett regale. Förslaget härom väcktes af Liljencrantz i en konselj (oktober 1774) och bragtes följande året till verkställighet. Till en början var meningen, att bränvinsbränningsrätten skulle för kronans räkning socken-vis utarrenderas, men då ej ett tillräckligt antal arrendatorer anmälde sig. beslöts den 14 september 1775, att kronan genom egna brännerier skulle drifva rörelsen, och i sammanhang härmed tillsattes en kunglig bränvins-direktion, bestående af riksrådet Bjelke, friherre H. H. Boije, Liljencrantz samt sonen till hjelten från Yillmanstrand, friherre G. G. Vrangel, en man, som 1747 fläckat sitt rykte genom att på förrädiskt sätt aflocka Springer lians bekännelser och nu allmänt ansågs såsom den egentlige upphofsmannen till de kungliga bränneriernas inrättande. Genom direktionens och landshöfdin-garnes försorg blefvo under det följande året ej mindre än fyrtio brännerier

185. Två öre silfvermynt 1777.uppförda, men då deras skötande visade sig förenadt med svårigheter, beslöts den 11 december 1776, att de skulle utarrenderas åt enskilde. Få af Gustaf III:s regeringsåtgärder hafva ådragit honom så mycket tadel som dessa. De utgingo dock från den riktiga tanken, att bränvinets tillverkning, då förbudet deremot visat sig omöjligt att upprätthålla, borde bedrifvas på något för staten så väl som för den enskilda hushållningen fördelaktigare sätt än genom hus-behofsbränning. Att bränningen utan ständernas hörande förklarades för ett regale torde emellertid böra anses såsom ett öfvergrepp, hvilket knappast öfverskyldes derigenom, att konungen den 8 november 1775 efterskänkte den 1772 antagna bränvinsbevillningen. Det största felet var dock, att kronan sjelf uppträdde såsom bränvinsbrännare och derigenom ådrog sig misstanken att befordra superiet, och nekas kan ej heller, att den regala bränvinsbrän-ningen, i stället för att, såsom meningen verkligen från böljan var, inskränka den farliga dryckens användande, på ett olycksbringande sätt bidragit till dess missbruk. Till den ovilja, som konungen härigenom ådrog sig af bränvinets fiender, kom ytterligare missnöjet hos alla dem, som saknade husbehofsbrän-ningen och funno kronans bränvin allt för dyrt, ett missnöje, som till en viss grad blef berättigadt i följd af det godtyckliga sätt, livarpå hela denna sak behandlats. Också visade det sig ytterst svårt att hindra lönbränning, och de tvångsåtgärder som häraf föranleddes framkallade en häftig jäsning. Bön-derne, dessutom missnöjda öfver att konungen 1773 inskränkt deras rätt till skatteköp, voro i synnerhet förbittrade, och förargelseväckande rättegångar,, föranledda af lasteligt tal mot konungen eller regeringssättet, började blifva så talrika, att konungen den 25 september 1777 måste förbjuda domstolarna att utan hans tillåtelse upptaga dylika mål. Slutligen blef ej heller den vinstr som kronan skördade pä de regala brännerierna, så stor som man beräknat. Åtskilliga arrendatorer förmådde ej uppfylla sina förbindelser, hvilket gaf anledning till obehagliga rättegångar, och konungen måste sjelf erkänna, att det varit bättre, om han aldrig inlåtit sig på denna sak.

Det är ofvan berättadt, att det medel, hvarigenom mössorna ville bringa statens inkomster och utgifter till större öfverensstämmelse, var indragningar i försvarsväsendet. Krigsmaktens tillstånd vid frihetstidens slut var emellertid, oaktadt besluten vid 1769—1770 års riksdag, sådant, att dess ytterligare försvagande, synnerligast under då varande tidsförhållanden, skulle varit hardt när det samma som ett politiskt sjelfmord; en tredjedel af armeen var vakant, förrådshusen voro tomma, skärgårdsflottan var ej fullbordad, och den stora flottan räknade blott några fa krigsdugliga skepp. Sedan Gustaf III genom statshvälfhingen fått friare händer, blef det derför hans angelägnaste omsorg att stärka rikets försvarskraft, och genom Frankrikes frikostiga understöd blef han också i stånd att utföra sina afsigter. Då Karl Sparre 1775 inkallades i rådet, uppdrog han åt denne duglige embetsman att med bibehållande af öfverståthållarembetet äfveu förestå krigsväsendet. Yid utförandet af de rent militäriska reformerna inom armeen begagnade sig konungen till en böljan förnämligast af generaladjutanten grefve Fredrik Posse; men efter någon tid-erhöll denne en raedtäflare i öfversten Karl Gideon Sinclair, en vetenskapligt bildad officer af stor förtjenst, som erhållit sin utbildning i franska armeen. Nya exercisreglementen och ett nytt forvaltningsregiem ente utfärdades, hären gjordes i det närmaste fulltalig, magasin inrättades, och talrika öfningsläger höllos, i hvilka konungen sjelf ifrigt deltog. För utbildandet af Finlands försvarsväsen verkade Georg Magnus Sprengtporten med stor framgång. Han utnämdes 1775 till högste befälhafvare inom de i

militäriskt hänseende vigtiga gränslandskapen Savolaks och Karelen, och den så kallade savolaks-brigaden blef kanske den bäst öfvade armekår i hela riket. Genom yngre officerare lät han kartlägga gränsen mot Ryssland, och på hans föranstaltan -erhöll Finland en egen krigsskola. Ett steg, som kunnat blifva af stor betydelse, togs 1774, då den under frihetstiden till lag upphöjda oseden, att officerare vid afsked eller befordran af efterträdaren erhöllo en så kallad ackordssumma, formligt afskaffades, men ty värr var konungen nog svag att i stället under hand medgifva tjensteköp. Med anciennetetsprincipen bröts emellertid fullständigt, då frågan gälde vigtigare platser, och om också personlig gunst hädanefter stundom fick ett allt för stort inflytande i befordringsfrågor, var det dock nu för den verkliga förtjensten onekligen lättare än förut att göra sig gällande. Att de förvända föreställningar om militärisk lydnad och pligt, som utvecklat sig under frihetstiden, ej på en gång kunde utrotas låg dock i sakens natur, men sannolikt hade mera kunnat uträttas i detta hänseende, om ej konungen varit allt för benägen :att öfverse med de yngre officerarnes sjelfsvåld. I synnerhet framträdde denna brist på en allvarlig krigstukt inom hufvudstadens garnisonsregementen, af hvil-kas officerare flere gjorde sig skyldiga till svåra subordinationsbrott. Liksom den yngre Sprengtporten i Finland verkade väl J. M. Sprengtporten här for höjandet af den militäriska andan, men olyckligtvis blefvo hans stora talanger i följd af hans olyckliga lynne snart utan nytta för det allmänna. Det verkligt storartade sätt, hvarpå konungen lönat hans biträde vid statshvälfningen, synes ej hafva försonat honom med att företaget utan hans medverkan bragtes till ett lyckligt slut, och hans misstämning sökte sig bland annat ett uttryck i den säkerligen obefogade misstanken, att Gustaf, i fall hans företag i Finland misslyckats, ämnat undandraga sig ansvaret derför genom att förneka 'sin namnteckning under Sprengtportens fullmakt. Lynnet förbittrades ytter-

186.

Fredrik Henrik af Chapman (1721-1908).ligare genom tvister med gardets officerare, hvilka funno föga behag i sin nye chefs stränga disciplin samt harmades öfver den förkärlek, han enligt deras förmenande visade dragonerne, och då konungen i en dylik tvist måst gifva honom orätt, nedlade han 1774 sitt befal. Sina återstående år tillbragte han i enslighet, missnöjd med sig sjelf och med konungen, som dock fortfarande behandlade honom med den utsöktaste godhet, tills döden 1786 omsider befriade honom från en tillvaro, som blifvit en plåga både för honom sjelf och andra. Efter Sprengtportens afsked öfvertog konungen i egen person befälet öfver gardet, men hvarken han eller hans närmaste man öfverste König egde förmåga att styra denna oroliga kår.

Nästan ännu mer än armeen var sjöväsendet ett föremål för Gustaf III:s omsorger. Tidt och ofta företog han resor till Karlskrona, och 1776 blef amiralitetskollegiet, inom hvilket embetsverk oredligheten och lojheten synas varit större än inom något annat, för att bättre kunna öfvervakas förflyttadt från Karlskrona till Stockholm. Upp-sigten öfver sjöväsendet utöfvades under denna period af riksrådet Falkengren, som 1776 med bibehållande af sitt riksrådsembete utnämdes till president i amiralitetskollegiet. Liksom de flesta ledamöteme i detta embetsverk hyllade han emellertid temligen föråldrade åsigter och synes derför snarare hafva motverkat än befrämjat de förbättringar af sjöförsvaret, som nu kommo till stånd. Aran af dessa tillkommer i främsta rummet Henrik af Trolle samt Fredrik Henrik af Chapman. Den förre, som efter sin vän och lärare Ehrensvärd blef chef för den finska skärgårdsflottan och 1777 äfven för den i Stockholm förlagda afdelningen, fullföljde på ett berömligt sätt sin store företrädares arbete på utvecklandet af detta vapen. Chapman var kanske sin tids snillrikaste skeppsbyggmästare. Det var han som konstruerat de modeller, hvilka under Ehrensvärds tid antagits för skärgårdsflottans fartyg, och i böljan af Gustaf III:s regering framlade han förslag till en ny modell äfven för örlogsskepp. Emellertid funnos många, som stämplade hans ideer såsom skadliga nyheter, men med Trolles bistånd besegrades ränkerna, och nästan alla de nya fartyg, som nu utgingo från Karlskronas varf, bygdes efter Chapmans ritningar. I denna örlogshamn utvecklades en verksamhet, som endast kan jemföras med förhållandet under Karl XI:s tid. Karlskronas dockor, med rätta räknade bland menniskosnillets djerf-vaste skapelser, fullbordades nu under ledning af Polhems lärjunge Daniel af Thunberg, som äfven biträdt Ehrensvärd vid Sveaborgs grundläggning;

187.

Fredrik Henrik of Chapmans minnesvård i Karlskrona.1776 befalde konungen, att ett skepp årligen skulle vara fårdigt att löpa af stapeln, och enligt hans egen uppgift hade örlogsflottan 1778 bragts upp frun 6 till 15 skepp.

Denna kraftiga utveckling af rikets forsvarsvasen var så mycket mera af behofvet påkallad, som det länge nog såg ut, som om Katarina II blott väntade på ett lägligt tillfälle att återupptaga sina 1773 uppskjutna liämd-planer. På mer än ett sätt lät hon sin obenägenhet mot Sverige träda i dagen, och då den slesvig-holsteinska frågan 1773 ändtligen erhöll sin lösning, derigenom att storfursten Paul detta år till Kristian VII formligt affcrädde sitt fåderneärfda hertigdöme, kunde man förutse, att Danmark äfven af tacksamhet härför skulle känna sig manadt att medverka till Sveriges kufvande. Att grefskapen Oldenburg och Delmenhorst, som Paul erhöll i utbyte, öfver-

lemnades till Adolf Fredriks yngre broder, furstbiskopen i Liibeck Friedrich August utan något slags förbehåll för den svenska holsteinska grenens rättigheter, ehuru dock dessa grefskap utgjorde den ersättning, mot hvilken Adolf Fredrik 1749 lofvat afstå sin framtida arferätt till Hol-stein (se ofvan sidan 120), var ej heller egnadt att befästa vänskapen mellan det svenska och ryska hofvet. En ny anledning till missämja yppade sig, då Österman n, som 1774 lemnade sin plats såsom rysk minister i Stockholm, erhöll en for Sverige synnerligt obehaglig efterträdare i Simolin, hvilken såsom von Kortis sekreterare varit en verksam deltagare i dennes stämplingar (se ofvan sidan 109) och nu med ifver arbetade på att åter skaffa Ryssland ett parti inom Sverige, och i oktober 1775 nådde spänningen mellan de båda hofven å nyo en sådan höjd, att man inom kort väntade krigets utbrott. Ledd af U. Scheffers kloka råd, iakttog Gustaf under allt detta en fast, men fredlig statskonst. För att blidka Katarinas vrede, beslöt han till och med att i egen person besöka Petersburg, och i juni 1777 bragtes denna plan till utförande. Försöket tycktes utfalla synnerligt lyckligt. Mottagandet var lysande, och efter detta besök upphörde ej blott krigshotet, utan Simolin återkallades 1778 på den svenska regeringens begäran, och hans efterträdare Muschin Puschkin afhöll sig från all inblandning i Sveriges inre angelägenheter. Gustaf trodde sig derför genom denna fård äfven hafva fullständigt tillintetgjort det ryska partiet inom Sverige, men framtiden skulle dock visa, att han missräknat sig på Katarinas vänskap. Ehuru hon vid denna

188. Henrik af Trolle (1730-1784).tid otvifvelaktigt önskade fred med Sverige, kade hon ej afstått från begäret att beherska detta land, och oaktadt alla vänskapsbetygelser hatade hon i själ och hjerta Gustaf III såsom en farlig medtäflare på den politiska skådebanan.

Afven sedan Louis XV 1774 efterträdts af sin sonson Louis XVI, fortfor Frankrike att visa Sverige samma vänskap som förr. 1773 års subsidiefördrag förlängdes 1776 på ytterligare tre år; för året 1778 erhöll Sverige dessutom 700 000 livres, och slutligen ingicks den 2 december 1778 ett nytt hemligt förbund, som mot förnyandet af 1738 års traktat tillförsäkrade Gustaf 1500000 livres om året under sex års tid.

Sammanställer man det eua med det andra, blir intrycket af Gustaf III:s första regeringsår onekligen öfver hufvud godt. Den nya regeringsformen visade sig visserligen vid tillämpningen lemna större utrymme för ett kungligt allena-styrande, än som var fullt önskligt; några mindre välbetänkta åtgärder hade vidtagits, och ehuru förhållandet mellan konungen och hans folk ännu i det stora

189. Dockorna i Karlskrona (omkring 1780-talet).

hela var godt, fans dock äfven åtskilligt missnöje, men å andra sidan hade saker uträttats, som under det förra regeringssättet knappast varit möjliga; bestick-ningen och partisöndringen voro tillintetgjorda; försvarsverket var stadt i en liflig utveckling, och Sverige, som nyss af främmande makter knappast varit bättre ansedt än Polen, intog åter ett aktadt rum i det europeiska statssystemet.

Riksdagen 1778-1779.

Riksdagskallelsen. — Riksdagens bdrjan, den 19 okt. 1778. — Upplifvandet af 1617 års riksdagsordning och 1626 års riddarhusordning. — Konungens propositioner till ständerna. — Kronprinsens ftdelse och dop. — Utskotten och deras verksamhet. — Spår af en begynnande opposition. — Lagstiftningsåtgärder. — Riksdagens

slut, den 26 jan. 1779.

Då Gustaf III 1772 hemförlofvade ständerna, yttrade han såsom sin afsigt att om sex år återse dem, men oafsedt detta löfte funnos 1778 äfven andraskäl, som kunde öfvervinna hans obenägenhet f5r ett möte med ständerna. Å ena sidan var nämligen tidpunkten för en riksdag ovanligt gynsam, då utsigten att riket snart skulle erhålla en tronarfving var egnad att göra folket ännu mera konungskt än annars samt konungens jemförelsevis vänskapliga förhållande till Katarina II gaf hopp om, att man denna gång skulle kunna undslippa ryska stämplingar. Å andra sidan ansåg Ulrik Scheffer, att i en riksdag var behöflig för att visa grannarne och särskildt Ryssland, det 1772 års statshvälfning ej infört enväldet, och slutligen gjorde äfven realisationen ständernas sammanträde nödvändigt, emedan vissa dertill hörande frågor endast genom deras medverkan kunde erhålla en fullständig lösning. Den 9 | september 1778 utfärdades riksdagskallelsen, och i sammanhang dermed lät konungen tillsäga vederbörande myndigheter att ej på något sätt inblanda sig i valen, men denna uppmaning synes knappast varit allvarligt menad.

I statsrättsligt hänseende eger denna riksdag en särskild betydelse, tv då ständerna nu för första gången efter statshvälfningen skulle mötas, blef det nödvändigt att åtminstone i någon mån ersätta de 1772 förstörda formerna för deras sammansättning och verksamhet. Huru långt denna förstörelse gått, derom kunde emellertid meningarna vara delade och voro det äfven. Att 1723 års riksdagsordning i kraft af den nya regeringsformen stadgande om ogiltigheten af alla »från 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar» upphört att gälla, kunde ej bestridas, men något annorlunda stälde sig frågan med afseende på 1762 års riddarhusordning, som. ehuru den onekligen innehöll statsrättsliga bestämmelser, dock svårligen under frihetstiden ansetts såsom grundlag. Konungen betraktade emellertid äfven denna stadga såsom npphäfd, och han genomförde nu ännu fullständigare deu återgång till Gustaf II Adolfs samhällsskick som varit statshvälfningens lösen, i det han lät de afskaffade lagarna ersättas af 1617 års riksdagsordning och 1626 års riddarhusordning. I enlighet med den senare utnämde han den 19 oktober, samma dag riksdagen utblåstes, H. H. von Saltza till landtmarskalk. och i kraft af den förra lät han erkebiskop Menu an der blifva presteståndek sjelfskrifne talman och utnämde sjelf bondeståndets sekreterare. Denna vigtiga befattning anförtroddes åt Schröderheim, till hvars biträde bönderne sjelfva antogo skalden, hofsekreteraren Karl Mikael Bellman. Om talmän for bonde- och borgarstånden fans ej någon föreskrift i 1617 års riksdagsordning, men på dessa stånds egen begäran utsåg konungen äfven deras talmän, nämligen för bönderne Anders Mattsson från Malmöhus län och för borgarne Stockholms första riksdagsombud, rådmannen K. F. Ekerman. Genom riksdagsbeslutet tillerkändes konungen också för framtiden denna rättighet. Meti afseende på de ofrälse ståndens sammansättning hade k&nungen i riksdagskallelsen medgifvit, att frihetstidens praxis skulle få gälla, men för adeln medförde återupplifvandet af 1626 års riddarhusordning, att äfven ättemännen hädanefter hade skyldighet att infinna sig vid riksdagen, att ätternas representanter ej mer skulle vara sjelfskrifna, utan väljas, samt att riddarhuset åter skulle blifva indeladt i trenne klasser. Dessa ändringar behagade ejståndet, af hvars medlemmar åtskilliga ansågo hela förändringen for olaglig, men konungens vilja blef dock åtlydd, och sålunda utsagos denna gång riddar-husets flesta medlemmar af de närvarande ättemännen. I denna punkt var dock konungen benägen att för framtiden medgifva en jemkning, men ej så med afseende på klassindelningen, genom hvars återställande han trodde sig hafva funnit ett medel att dämpa den oroliga anda, som under frihetstiden varit utmärkande för riddarhuset. Den närmare regleringen af de nya förhållandena egde rum den 3 och 9 november, då adeln samlades på rikssalen och konungen sjelf uppträdde som landtmarskalk. Det faststäldes då, att de adliga ätterna skulle vid riksdagarna representeras af sina hufvudmän eller, om dessa vore hindrade, af närmaste manlige slägting, så att val blott skulle ega rum, då ingen af ätten kunde infinna sig, samt att den andra klassen, som nu blott räknade 16 ätter, skulle förstärkas med alla kommendörer af svärds- och nordstjerneordnarna och deras manliga ättlingar samt med 300 de äldsta ätterna af deu tredje klassen.

Emellertid hade riksdagen den 30 och 31 oktober öppnats genom allmänna sammankomster på rikssalen.

Konungen skildrade härvid med vanlig vältalighet rikets lyckliga tillstånd, understälde ständerna några lagförslag samt ett par administrativa frågor och lät uppläsa en vidlyftig redogörelse för alla efter statshväl fningen vidtagna

för-bättiingar; angående den regala brän-vinsbränningen iakttogs deremot en betecknande tystnad, och ej heller underrättades ständerna om de förändringar i tullagstiftningen som regeringen vidtagit.

Den 1 november 1778 förlöstes drottningen med en son, och denna händelse, som öfver hela landet framkallade den lifligaste glädje, blef för konungen och riksdagen en anledning till utbytande af ömsesidiga artigheter. Den 9 november inbjöd Gustaf de fyra stånden att såsom faddrar bivista hans sons dop samt öfverlemnade tillika åt dem att bestämma, huru den nyfödde tron-arfvingen borde kallas. Stånden förenade sig om namnet Gustaf Adolf, och den följande dögen firades dopelseakten'med stor högtidlighet, hvarvid det kungliga barnet framfördes till dopet af representanten för rikets främsta grefliga ätt, Magnus Brahe. Några dagar derefter beslöt adeln att till minne af konungens uppträdande på riddarhuset låta prägla en medalj; presterne ville uppresa hans bildstod, hvilket dock Gustaf sjelf afböjde, och ehuru konungen ej begärt någon ny bevillning, beslöto adel och prester att frivilligt'erbjuda honom

Karl Fredrik Mennnnder (1712-178*5).en sådan under namn af faddergåfva. De öfriga stånden instämde hari, och bönderne, som helt och hållet styrdes af Schröderheim, föreslogo dessutom en särskild ersättning åt konungen för de kostnader, som kronprinsens födelse och ständernas sammankallande hade förorsakat, samt att hertig Karl med anledning af sitt giftermål skulle erhålla en hemgift.

En fråga af stor vigt som nu uppstod var den: hvilka utskott skulle nedsättas. Såsom förut är berättadt (se ofvan sidan 255) voro regeringsformens stadganden om denna sak synnerligt obestämda. Det var ej klart, huru många gemensamma utskott skulle få finnas, och äfveu angående gränserna för deras befogenhet kunde olika meningar göra sig gällande. Några gemensamma utskott för de lagförslag samt ekonomiska ärenden som konungen understält ständerna kommo ej heller till stånd, och bönderne synas ej alls hafva låtit dessa frågor undergå någon förberedande utskottsgranskning; adeln och borgarståndet utsago deremot inom sig tvenne utskott att behandla dessa frågor, och presterne tillsatte särskilda deputerade öfver hvar och en af de kungliga

propositionerna. Frågan om de ofvan omtalade anslagen till konungahuset hänskots emellertid till ett för alla fyra stånden gemensamt [-bevillningsut-skott,kalladt> utskottet-] {+bevillningsut- skott,kalladt> ut- skottet+} för fadder [-gåfvansregleran-de*.-] {+gåfvansregleran- de*.+} Konungen begärde dessutom, att i och för verkställandet af den i regeringsformen föreskrifna granskningen af riksstaten ett hemligt utskott (statsutskottet), bestående af tolf adelsmän, sex prester och sex borgare, skulle utses, och slutligen var det en följd både af realisationen och af bankens förhållande till riksdagen, att de tre högre stånden äfven nedsatte ett bankoutskott.

Frågan om dettas befogenhet gaf anledning till en af riksdagens märkligaste tilldragelser; men för att rätt fatta betydelsen häraf är det nödvändigt att först närmare undersöka beskaffenheten af den opposition, som härvid för första gången trädde i dagen. Att den allmänna hänförelsen öfver 1772 års statshvälfning i allmänhet ej kunde delas af de personer, som i sitt riks-dagsmannaskap blott sett ett medel till nesligt förvärf, låg i sakens natur. Åtskilliga af dessa torde visserligen sökt och funnit en ersättning i de fördelar, som konungagunst numera kunde bereda, och man torde ej misstaga sig, om man antager, det de äckliga smickrare och krypande handtlangwpte, som snart i stora skaror skockade sig kring den återuppre3ta tronen, i aiålmänhetutgått ur denna fala hop. Men till alla kunde doek ej den kungliga nådens solsken sträcka sig, och bland dessa lottlöse funnos visserligen inånga, som voro fardiga att i frihetens namn kämpa för de gamla missbrukens åter-upplifvande. Dessa skulle dock knappast vågat framträda, om ej andra mera aktningsvärda grundämnen till en opposition äfven hade förefunnits.

De ständiga slitningar emellan hofvet och representationen, som utmärkte Adolf Fredriks regering, hade i synnerhet inom vissa adliga kretsar framkallat ett djupt misstroende till konungamakten. Fruktan för mössornas och de ofrälse ståndens anspråk hade visserligen under frihetstidens sista år hos de adliga lmttarne för ögonblicket besegrat denna känsla, men för att inse, med hvilken motvilja åtskilliga af de män, hvilkas hela politiska lif varit en strid mot hofvet, nu stälde sig på dess sida, be-höfver man blott ihågkomma Axel Fersens hållning under denna tid, och da faran var förbi, återtogo de gamla känslorna hos mången och ej minst hos

honom sin rätt. Tidens memoar-literatur visar, att äfven under de första lyckliga åren af Gustaf III:s regering Fersen och hans menings vänner, långt ifrån att dela den allmänna hänförelsen för konungen, med misstroende och ovilja betraktade nästan alla hans åtgöranden, äfven de nyttigaste. Att klandret i många fall var oberättigadt och delvis föranledt af rent personliga skäl, såsom af den spänning, som utvecklat sig mellan Fersen å ena sidan och de nu så mäktiga bröderne Scheffer å den andra, torde trygt kunna antagas, men lika visst är ock, att Gustafs brist på uppriktighet, att flärden vid hans hof, hans sträfvan att införa en kunglig allenastyrelse och den lust, han nu tydligt lade i dagen, att med sina anhängares tillhjelp göra äfven riksdagen till en blott statsdekoration voro egnade att uppväcka bekymmer hos alla vänner af en sund och fri samhällsutveckling. Så uppkom en grupp af missnöjde — de kallade sig sjelfva patrioterne eller landtpartiet — till hvilken visserligen åtskilliga personer af tvetydig karakter anslöto sig, men hvars kärna dock utgjordes af män, hvilka, om de också ej kunna frikännas från en viss ensidighet, likväl i hufvudsak leddes af den berömvärda afsigten att utveckla och troget vårda de rättigheter, som genom 1772 års författning blifvit folket tillförsäkrade. Hvarken af hatt- eller mösspartiet

192. Anders Mattsson.

Talman för bondest&udet riksdagen 1778.kan denna meningsflock anses såsom en forteättning; den bestod af män ur dem båda, men om någotdera var starkare representeradt, var det snarare hattame än mössorna, af hvilkas gamla ledare flere vid denna tid, såsom Frietzcky och Rudbeck, räknades till hofvets vänner. Inflytelserikast inom den nya parti bildningen var utan fråga Axel Fersen. Det sätt, hvarpå oppositionen yttrade sig vid denna riksdag, var för öfrigt fullkomligt lojalt, ehuru frestelser till ett motsatt förhållande dock ej alldeles synas hafva saknats. Fersen berättar nämligen i sina memoarer, att den ry ske ministerresidenten Ruck-man, som efter Simolins afresa och fore Muschin Puschkins ankomst förestod beskickningen, erbjudit de missnöjde Rysslands och Danmarks understöd, men att han — Fersen — ej blott afböjt detta anbud, utan sjelf inberättat saken för konungen. Ej heller kan man säga, att oppositionen vid denna riksdag uppträdde såsom ett ordnadt parti. Ett förslag att gifva den en fastare sammanhållning skall väl hafva varit före, men äfven afböjts af Fersen, och det var endast vid ett par tillfällen som det visade sig, att det förtroende till konungen, som i allmänhet röjde sig i riksdagens förhandlingar, ej delades af alla. Hvad som --patrioterne» i synnerhet tillvitade konungen var, att han ville göra sig till herre öfver banken, och ehuru denna beskyllning sannolikt till en del berodde af det oberättigade missnöje, som realisationen på vissa håll hade uppväckt, så kan man dock ej klandra dem för att de sökte skydda banken mot de faror som onekligen kunde uppkomma, om bankoutskottet utan ståndens hörande skulle få helt och hållet förfoga öfver detta verk. I detta syfte föreslogs den 14 november 1778 på riddarhuset, att utskottet skulle bindas genom en instruktion, och ett förslag till en dylik, som den 17 november framlades af Fersen, och genom hvilken utskottet förbjöds att utan ståndens samtycke vidtaga några nya författningar om bankolån, att söka andra utvägar till realisationens vidmakthållande än sådana, som verkets egna fonder erbjöde, samt att besluta några afskrifningar af bankens fordringar, blef äfven antaget både af adel, prester och borgare. Konungen blef emellertid i hög grad uppretad öfver detta beslut, hvari han trodde sig spåra ett försök af Fersen att förödmjuka honom sjelf och att omintetgöra realisationen. Den 20 november sökte hans anhängare inom adeln och borgarståndet, under pil-stående att instruktionen vore stridande mot den beslutanderätt, som regeringsformen tillerkände de hemliga utskotten, åter upprifva beslutet, och då detta genom adelns och presternes fasthet misslyckades, fann han sjelf för godt att ingripa; den 24 november lät han genom hofkansleren tillsäga presterne och borgarne, att han i ett hemligt ärende ville öfverlägga med bankoutskottet och derför fordrade, att instruktionen förändrades till likhet med livad regeringsformen föreskref om dylika fall. Härigenom blef motståndet brutet; sjelfve Fersen, med hvilken Gustaf haft ett ytterst häftigt samtal, styrkte nu till eftergift, och adeln och presterne gåfvo sitt bifall till ett af borgarne redan förut antaget tillägg till instruktionen, hvarigenom utskottet verkligen tillerkändes den beslutanderätt, som regeringsformen stadgat för hemliga utskott. Den 9 december fick bankoutskottet mottaga konungens proposition,och den 4 januari 1779 meddelade det honom sitt svar. Genom det samma, afskrefvos i följd af realisationen kronans skulder till banken — öfver 5 000 000* riksdaler — och för händelse af krig erhöll konungen å nyo ett kreditiv i banken på 50 tunnor guld. Fersen hade yrkat, att stånden borde underrättas om den sist nämda åtgärden, men ej lyckats genomdrifva sin mening.

Der-emot underrättades de i allmänna ordalag om uppgörelsen emellan banken och statsverket, och med anleduing deraf betygade riksdagen genom en beskickning konungen sin tacksamhet för realisationens lyckliga genomförande. Slutligen föreslog och genomdref också utskottet med konungens bifall, att utsedde af adeln, preste- och borgarstånden hvart tredje år skulle granska bankens tillstånds

Statsutskottet fick blott del af årets riksstat. I sitt betänkande till stånden förklarade det emellertid, att statsverkets ställning var bättre, än den på 50 års tid hade varit, samt föreslog, att, ehuru konungen ej begärt några nya skatter, den förra riksdagens bevillning dock skulle fortfara till nästa riksdag. Vid ärendets föredragning i stånden yrkades förnämligast af riddarhus-ledamoten von Bilang, att en viss tid för bevillningens utgörande skulle fastställas; men detta vigtiga förslag, som för ständerna åter skulle öppnat en möjlighet att få sammanträda på bestämda tider, vann ej understöd af landt-partiets bättre medlemmar, hvilka ansågo att Bilang i denna sak gick de ryska, danska och preussiska ministrarnes ärenden, och utskottets betänkande blef sålunda oförändradt antaget.

Deremot faststäldes i allmänhet en viss tid för utgörande af de bevill-ningar, öfver hvilka faddergåfvoutskottet hade att afgifva betänkande,, nämligen till slutet af år 1785. De summor som beviljades voro 300 000 riksdaler såsom faddergåfva, hvilket belopp dock af konungen sjelf till lättnad för de fattigare samhällsklasserna nedsattes till 200000, 100000 såsom ersättning för konungens riksdagsutgifter, en årlig förhöjning i hans handpenningar af 55000 riksdaler, 100000 riksdaler till drottningen och lika mycket till hertig Karl.

Behandliugen af de lagfrågor som blifvit riksdagen förelagda försvårades i hög grad genom bristen på gemensamma utskott. Genom att låta några medlemmar af samtliga utskotten sammanträda samt genom skrifvelser mellan de olika stånden sökte man dock åstadkomma någon samstämmighet mellan dessas beslut. De kungliga lagförslagen, hvilka i allmänhet åsyftade att bringa rättskipningen till större öfverensstämmelse med tidhvarfvets upplysning och mildare åskådning, voro följande: 1) att närbeslägtade personer skulle befrias frän skyldighet att vitna mot hvarandra i brottmål samt att vissa gröfre brottslingar ej i dylika mål skulle få höras; 2) att dödsstraff skulle afskaffas för barnamord, trolldom oeh några andra brott; 3) att en viss preskriptionstid i brottmål skulle införas; 4) att inga andra brott än nesliga skulle beläggas med ärans förlust samt 5) att domare och exekutorer ej skulle fä uppbära böter som de sjelfva ådömt. Dessa förslag, vigtiga i och för sigr blefvo det ännu mer genom den konstitutionela fråga hvartill de gåfvo upp-hof. Gustaf Adolfs nu återupplifvade riksdagsordning innehöll nämligen, att,nar standen i någon fråga stannat i olika beslut, »tager k. m:t deraf det bast är», och med stöd af detta stadgande, som dock ej ens under 1600-talet tillämpats på verkliga lagstiftningsärenden, skall konungen nu velat tillegna sig utslagsröst, när stånden i några frågor ej kunde komma öfverens. Så ansåg åtminstone landtpartiet, som emellertid var fast beslutet att förhindra en dylik lagtolkning, hvarigenom ständernas andel i lagstiftningen skulle lidit ett väsentligt intrång. Då det på riddarhuset den 19 januari 1779 vid justeringen .af ståndens svar på de kungliga lagförslagen visade sig, att två stånd angående, ett af dessa förslag stannat mot två, inlemnade derför kunglig sekreteraren von Hummelhjelm ett memorial, hvari han, påpekande att det nämda stadgandet i riksdagsordningen ej öfverensstämde med den andel i lagstiftningen som regeringsformen tillerkänt ständerna, föreslog en lagförklaring, och Fersen skall dessutom enligt sin egen berättelse enskildt hafva sökt afråda konungen från den ofvan nämda planen. Offentligt har emellertid Gustaf III ej tagit något steg, soin bevisar att han verkligen åsyftade en dylik utvidgning af sin makt. Då han den 20 januari på rikssalen mottog ständernas svar, förklarade han tvärt om, att endast de af lagförslagen, om hvilka han och ständerna haft samma mening — detta var egentligen blott fallet med dödsstraffets afskaffande för ouppsåtligt barnamord, trolldom och några andra brott, med inskränkandet af ärelöshetsstraffet samt införandet af preskriptionstid i vissa brottmål — skulle föranleda ändring i lagen, men att de andra, om hvilka ständerna ej förenat sig med honom i samma mening, skulle fä förfalla. Högtidligt försäkrade han dessutom med tydlig hänsyftning på Hum-melhjelms memorial, att han aldrig ämnade afvika från den regeringsform, han sjelf med egen lifsfara infört, samt varnade mot dem, som utspridde något dylikt eller som framkommo med onödiga frågor om grundlagen, blott egnade att uppväcka förra tiders oenighet. Med denna förklaring ansåg sig landtpartiet kunna vara belåtet, hvarför Hummelhjelm på Fersens tillstyrkan tog tillbaka sitt memorial. Då riksdagsbeslutet,

som blifvit uppsatt i konungens kansli, befans utan vidare erkänna giltigheten af 1617 års riksdagsordning, vaknade emellertid åter Fersens misstankar och han genomdref vid justeringen, att orden: »uti alla de delar, hvari den samnia — riksdagsordningen — genom regeringsformen ej är ändrad», skulle tilläggas, men endast med knapp nöd lyckades han enligt sin egen berättelse förhindra, att dessa ord ej rid renskrifningen i kansliet åter uteslötos. Sjelf ansåg han detta vara en tillställning af konungen, men tillägger dock: »sannolikheter äro ej alltid sanningar». Huru härmed än må förhålla sig, så blef dock, tack vare Fersen och hans meniugsvänner, ständernas andel i lagstiftningen på detta sätt skyddad, men huru många stånds samtycke fordrades för ett riksdagsbeslut lem-nades dock fortfarande obestämdt.

Afven i ett annat hänseende hotade den offentliga rätten att genom upplifvandet af 1617 års riksdagsordning blifva ännu mera obestämd än förut, nämligen med afseende på ständernas motionsrätt. Den nämda riksdagsordningen känner nämligen ej till några andra öfverlägguingsämnen vid riks-dagarna än konungens propositioner, och Gustaf III:s egna anteckningar visa, att han verkligen vid denna tid önskade återupplifva detta förhållande. Intet blef dock nu gjordt för att nå detta mål, utan ständerna fiugo tvärt om vid ett tillfälle med framgång utöfva sin i regeringsformen grundade motionsrätt. En medlem af riddarhuset samt tvenne prester, af hvilka den ene var den bekante Chydenius, föreslogo nämligen, att utländingar af främmande trosbekännelse skulle få åtnjuta full religionsfrihet, och i trots af presteståndets motstånd afläts till konungen en skrifvelse med begäran, att han under vissa uppgifna vilkor ville genomfora en dylik förändring. Saken öfverensstämde helt och hållet med konungens önskningar, ehuru han, af undseende för pre-sterne, sjelf ej synes hafva velat väcka förslaget. Genom ständernas åtgörande blef han emellertid sålunda satt i. tillfälle att till den ära, han redan vunnit såsom en befordrare af den moderna tidens ideer, äfven lägga den berömmelsen, att det var under hans regering, som vårt folk tog det första stora steget till lättandet af det religionstvång, hvars införande under reformationstidens brytningar varit ett fullt berättigadt nödvärn, men livars bibehållande numera blott vitnade om en föga hedrande ofördragsamhet. Först två år efter riksdagens slut eller den 24 januari 1781 utfärdades emellertid <len lag, som på grund af detta ständernas beslut ordnade främmande kristna religionsbekännares blifvande ställning i riket. De skulle ej få vara embets-män eller väljas till riksdagsmän — utom bekännare af reformert lära, hvilka redan 1741 fått den sist nämda rättigheten och fortfarande bibehöllo3 dervid — de förbjödos att göra proselyter, att anlägga kloster samt att på offentliga platser anordna processioner, men de skulle för öfrigt fritt fä fira sin guds-tjenst samt äfven deltaga i riksdagsmannaval. Med afseende på blandade äktenskap stadgades, att om mannen var lutheran, skulle barnen äfven blifva det, men att barnens religion i motsatt fall skulle bero af öfverenskominelse före vigseln. Den 27 maj 1782 utkom en dylik förordning äfven om judar ne, hvilka förut ej haft någon rättslig ställning i vårt land. De tillätos att nedsätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping samt att der anlägga synagogor, men de fingo ej syselsätta sig med annat än vissa särskildt uppräknade borgerliga yrken, och de fingo ej deltaga i riksdagsmannaval eller ingå äktenskap med andra än sina trosförvandter. Ett annat vigfigt lagstiftningsärende afgjordes äfven vid denna riksdag, i det ständerna på konungens förslag antogo eu ständig konungaförsäkran, i det närmaste öfverens-stämmande med den, som Gustaf III den 21 augusti 1772 sjelf hade afgifvit. Med afseende på de ekonomiska frågor som konungen förelagt ständerna hade dessa stannat i temligen olika beslut, men detta var af mindre vigt, då det blott var deras råd som han infordrat och beslutanderätten i detta fall lagligen tillhörde honom.

Den 26 januari 1779 afslutade konungen riksdagen med ett tal, hvari han uttalade sin förhoppning, att enigheten och förtroendet blifvit ytterligare befästa. Svårligen var dock »det fina och föga uppriktiga sätt», hvarpå han enligt en samtidas ord behandlat ständerRa, det rätta medlet attutplåna den misstro, som man på åtskilliga håll hyste till hans afsigter, eller att hindra dess spridande till vidsträcktare kretsar.

Gnstaf III:s hof.

Etikettsrlsendet. — Konungens ftrkårlek f&r adeln. — Lustslotten. — Festerna vid hofvet — Lättsinnet och gunstlingarne. — Gnstaf III:s familj förhållanden. — Frimureriet. — Gustaf lll:s ftrhåUandt till vitterhet och konst.

Innan vi gå vidare i skildringen af de politiska händelserna, vilja vi kasta en blick på Gustaf III i hans hof och familj, ty vida mer, än som annars plägar vara fallet, är denne konungs enskilda lif af betydelse för en ratt

1(J3. Gripsholms slott (jemte stndeu Mariefred) i Södermanland. Vid slutet af 1700-talet.

uppfattning af tidens historia. Sällau har nämligen en regent utöfvat ett s.i stort inflytande på sitt folks seder och åskådningssätt som han. Hvad han vidrörde med sitt snilles och sin tjusningsförmägas trollstaf mottog liksom eu prägel af hans egen ovanliga natur. Lifvet vid hans hof återgaf troget de olika skiftningarna i hans på motsägelser rika personlighet, och de makter, vare sig goda eller ouda, som herskade i hans omedelbara omgifning, utbredde der-ifrån sitt välde äfven till vidsträcktare kretsar.

Förebilden för det lif, Gustaf III ville skapa omkring sig, var det franskv hofvet under Louis XIV:s tid. Dess ceremonier och stränga etikett, som läto konungens person framstå såsom ett nästan öfvermenskligt väsen, blefvo af honom införda vid det svenska hofvet, och huru nästan barnsligt mycketaf allt detta än kan förefalla, så var det dock säkerligen derigenom, som den sirliga belefvenhet, hvilken utmärkte det gustavianska tidhvarfvet, förnämligast utbildades. Hofsyslorna ökades och nya ranggrader infördes. Under le ve en eller konungens påklädning, hvarvid han endast biträddes af kammarherrar och pager, fingo förnämare personer göra sin uppvaktning. Allt emellanåt forekommo storartade mottagningar — kurer — samt så kallade offentliga måltider, vid hvilka sist nämda de kunglige ensamma sutto till bords och de närvarande gästerna blott voro åskådare. Vid allt detta iakttogs den strängaste rangskilnad. Endast vissa personer hugnades med tillträde till det så kallade hvita rummet i slottet, och bestämmandet af hvilka skulle inbjudas till den kungliga taffeln, huru gästerna skulle placeras med mera dylikt behandlades såsom frågor af största vigt och föranledde ofta trakasserier äfven

194. Strömsholms slott i Vestmanland. Vid shitet af 1700-talet.

med de främmande ministrarne. I synnerhet fäste konungen stor vigt vid börden. Vid embetsutnäraningar gynnades adeln uppenbart på de ofrälses bekostnad, och hur oumbärlig en embetsman än var, fick han dock i koflifvet, ora han ej kunde uppvisa tillräckligt många anor, stå tillbaka för den hög-förnäma medelmåttan. Men den kungliga nådens vedermälen gåfvos ej för intet. I utbyte deremot fordrade konungen, att högadeln ej blott genom trägen uppvaktning vid hofvet skulle bidraga till förökandet af dess glans, utan ock att den i allt skulle bevisa konungamakten en blin$ hörsamhet, och denna Gustaf III:s sträfvan att förvandla rikets främsta stånd till en hofadel, hvilken i likhet med den franska för konungagunst skulle uppoffra all sjelf-ständighet, torde kunna anses såsom ett af hans största missgrepp. Till lyckaför vår samhällsutveckling förmådde han ej fullständigt genomföra sin afsigt. Att presenteras vid hofvet, att få tillträde till den krets, som genom etikettsväsendet utmärktes såsom konungens förtrogna, blef väl for mången ärelystnadens högsta mål. Men å andra sidan funnos dock de, som ej läto dylika lockelser inverka på sin politiska hållning. När man vill förklara det motstånd, som inom adeln reste sig mot Gustaf 111, oaktadt all den ynnest han bevisade detta stånd, far man ej förbise dessa synpunkter. Sant är visserligen, att den adliga oppositionen sedermera gjorde sig skyldig till beklagliga öfver-drifter, men olyckligt skulle det äfven varit, om den svenska adeln hade glömt, att den höga ställning, ståndet då intog i samhället, just ålade dess med-

195. Ulriksdals slott i Upland, nära Stockholm. Vid slutet af 1700-talet.

lemmar den ärofulla förbindelsen att vid bevarandet af den lagbundna friheten vara det öfriga folkets ledare.

Gustaf III älskade i ännu högre grad än sina föräldrar landtlifvet och uppehöll sig derfor både ofta och länge på de kungliga lustslotten. För regeringsärendenas jemna skötande var emellertid detta föga gagneligt, och för allmogen blef den myckna »kungsskjuts» som häraf föranleddes synnerligt betungande, så mycket mer, som konungen älskade att färdas med den mest svindlande hastighet. Redan såsom kronprins hade Gustaf fatt hålla eget hof på Ekolsund, och sedan han blifvit konung, plägade han omvexla mellan detta slott samt Gripsholm, Strömsholra, Ulriksdal och Drottningholm. Det sist nämda stället var dock till en början upplåtet åt enke-drottningen, men 1777 nödgades Lovisa Ulrika af penningbrist att afstå det till konungen, som dervid för statens räkning inköpte alla de dyrbara samlingarna. Äfven när hofvet vistades i Stockholm, kunde Gustaf, tack vare det

närbelägna Haga, få tillfredsställa sin smak för landtlifvet. På denna plats, som var honom kärast af alla, midt i den undersköna vildmark, som omsluter den svenska hufvudstaden, ville han uppföra ett svenskt Versailles, men det enda, som blef färdigt före hans död, var de väldiga grundmurarna, nu en pittoresk ruin, som för efterveriden talar minnets och förgängelsens språk. Vistelsen på lustslotten vållade ej någon eftergift i etiketten. På det rymliga och praktfulla Drottningholm förekommo leveer, kurer och offentliga spisningar lika väl som i Stockholm. På Kina och på de öfriga mindre lustslotten inskränktes väl ceremonierna, men i stället gaf vistelsen derstädes

196. Haga slott i Upland, niira Stockholm. Vid slutet af 1700-talet.

anledning till införandet af en egendomlig rangskilnad. På dessa ställen nyttjades nämligen af de förtrognare deltagarne i hofvets landtlif en särskild drägt, den så kallade ekolsundsdrägten, och att få bära denna ansågs såsom en synnerlig utmärkelse, som med stor ifver eftersträfvades.

Allt detta etikettsväsen gjorde dock ej lifvet vid Gustaf Ill:s hof stelt och tråkigt. Rangskilnadema och ceremonierna voro blott svårigheter, som måste genomgås för att vinna inträde i en lustgård, invigd åt glädjen och njutningen. I Gustafs natur låg en ständig oro, som dref honom att oupphörligt söka nya nöjen. Baler och supeer omvexlade med landtliga utfärder och framför allt med teatraliska tillställningar af mångfaldiga slag. Maskerader och utklädningar voro konungens älsklingsnöjen; på lustslotten inrät-lades teatrar, på hvilka konungen och de förnämsta medlemmama af hofvet sjelfva uppträdde och spelade. Ehuru sjelf ej synnerligt utmärkt i kroppsöfningar, var Gustaf dock road af sådana, och genom toraerspel och karuseller, vid hvilka han sjelf och hofvets herrar till sina damers ära täflade i ridderliga idrotter, tillfreds-stälde han på en gång denna smak och sia benägenhet för teatralisk ståt. Dessa fester, hvilka äften voro afsedda att roa den stora allmänheten, ofter-träffade alla andra i prakt och kostnad. En dylik, som gafs på Ekolsund 1776, varade i trenne dagar: en anuan, som uppfördes på Drottningholm 1779, hade konungen anordnat såsom ett skådespel, deri stridande riddare, förtrollade slott, fångna prinsessor, eldsprutande drakar och praktfulla baletter pu ett fantastiskt sätt voro blandade om hvarandra.

Men detta lysande och glada lif hade äften sin mörka bakgrund. Statsinkomster, som på ett nyttigare sätt kunnat och bort användas, bortslösades på de ständiga festerna; hofvets njutningslyst-197. Serafimerdrugt. nad smittade äfven allmänheten; nöjet blef liftets lösen, och det betänkligaste var, att den glädje, hvaråt inan sålunda hängaf

(

198. Haga slott, pelarsalen.sig, ofta var allt annat än ren. Såsom förut är antydt, hade Gustaf III tidigt tillegnat sig den 'då varande franska literaturens flacka åskådningssätt af religion och moral; i följd deraf saknade han en tillräcklig motvigt mot det lättsinne, som låg både i tidens och hans eget skaplynne, och den anda, som allt mer blef rådande inom hans hof, bar allt för mycket vitne härom.

Han fann behag i att omgifva sig med en skara af unga, sedeslösa gunstlingar, lios hvilka skönhet och ett behagligt umgängessätt ofta nog till och med tingo öfverskyla brist på bildning och intelligens och som tillätos att göra hofvet till tummelplats för sina jitsväf-ningar. Något inflytande på statens angelägenheter, utom möjligtvis i be- 199. Från Gustaf III:s hof: Adolf Ludvig Gustaf fordringsfrågor, lät dock konungen i Fredrilc Albert Badin (Couschi), den s. k. morianen allmänhet ej dessa gunstlingar utöfva, awofomkr.] 1822>*

200. En karusell på Drottningholm.och det är egentligen blott tvenne ur deras krets, som vunnit någon storre historisk betydelse, nämligen Adolf Fredrik Munck och Gustaf Maurits Armfelt. Den förre, född 1749 i Finland, var få och okunnig, men i hög grad tilltag8en och djerf och lyckades så intaga konungen, att han 1772 från page upphöjdes till hofstallmästare, 1781 blef ståthållare på Drottningholms slott, 1788 grefve samt president i kammarrevisionen och slutligen 1790 sera-fimerriddare. Armfelts gunstlingskap böljade först senare. Äfven han var född i Finland — 1757 — der fadern blef landshöfding; 1774 blef han fänrik vid gardet, men ådrog sig under denna tjenstgøring konungens misshag, hvarför han för en tid reste utrikes. Då Gustaf 1780 uppehöll sig i Spaa, infann sig

emellertid Armfelt på uppvaktning och lyckades helt och hållet omstämma konun-geu. Han återvände nu till Sverige, utnämdes till löjtnant vid gardet samt till kavaljer hos kronprinsen och blef från deuna tid Gustafs förklarade älskling. Lättsinnig till den grad, att det äfven i denna lättsinnets tid väckte uppseeude, höjde han sig dock betydligt öfver den öfriga gunstlingshopen; ty han egde dock bildning och snille, och dessa egenskaper i förening med hans skönhet och älskvärdhet, hans ridderlighet och mod hafva tillvunnit honom medkänsla äfven af dem som ogillat hans förvillelser. Äfven till hofvets qvinliga medlemmar sträckte sig lättsiu-net, och de damer, som gåfvo glans åt Gustaf III:s fester, voro ofta mera utmärkta genom skönhet och qvick-het än genom sina seders ofläckade renhet. Under inflytandet af de dåliga föredömena vid hofvet utbredde sig tideus lättsinne till det högre sällskapslifvet i allmänhet; osedligheten blef modern, qvinlig dygd ausågs som en tom fras. och kränkandet af äktenskapets helgd gjordes till föremål för gyckel och skämt.

Ej minst skattade konungens bröder åt det rådande lättsinnet. Den yngste, Fredrik Adolf, saknade högre begåfning och lefde blott för sina nöjen, men var dock en älskvärd och ridderlig natur. Hertig Karl egnade sig väl mera åt allmänna angelägenheter, men saknade broderns ridderliga älskvärdhet och visade sig ofta karakterslös och svag. Han var för öfrigt lika

201. Gustaf III som Meluager.

Ett karnselldivertissemcnt p& Drottningholm.njutningslysten som brodern och fortsatte sina lättsinniga förbindelser, äfven sedan han den 7 juli 1774 blifvit förmäld med sin kusin, den qvicka och

älskvärda prinsessan Hedvig Elisabet Charlotta, dotter till den ny-utnämde grefven af Oldenburg och Delmenhorst Friedrich August. Både han och Fredrik Adolf ledo för öf-rigt af ständig penningbrist, oaktadt de af statskassan åtnjöto stora anslag. Framför allt röjde sig dock en sedlig förvändhet i den brist på kärlek och förtroende, som utmärkte de kungliga personernas förhållande till hvarandra. Den känsla af tillgifvenhet för den unge konungen, som underrättelsen om statshvälfningen för ett ögonblick väckt till lif hos Lovisa Ulrika, försvann åter, då hon vid hemkomsten fann, att Gustaf var fast besluten att i intet hänseende med henne dela sin ny-lörvärfvade makt, och efter åtskilliga mindre trakasserier blef slutligen en händelse, som bort kunna föra modern ken till en brytning af den mest pinsamma beskaffenhet. Äfven efter sitt uppstigande på tronen fortfor Gustaf länge att behandla sin gemål såsom en främling, och lian skall till och med en tid varit betänkt på skilsmässa. Sommarn 1775 åstadkoms dock under hofvets vistelse på Ekolsund ett närmande, och, såsom redan är berättadt, välsignades det förut barnlösa äktenskapet 1778 med en son. Emellertid hade man börjat tala om ett otillbörligt förhållande mellan drottningen och stallmästaren Munck, af hvars biträde de kungliga makarna betjenat sig vid sin försoning, och detta rykte kom äfven någon tid före kronprinsens födelse till enkedrottningen, som genast satte tro dertill. Med sin vanliga oför-sigtighet förklarade hon för hertig Karl och sin föreläsare, schweizaren Beyloi

202. Adolf Fredrik Munck (1749-1831).

och sonen närmare tillsammans, orsa-

203. Gustaf Maurits Armfelt

(1757-1814).

l, att hon ej skulle tillåta, det hennesyngre söner skulle af Muncks son beröfvas sin arfsrätt till tronen. Beylon, som var en man af mycken takt samt varmt tillgifven hela den kungliga familjen,

204. Johan Henrik Kellgren (1751—-1795).

ningen och den nyfödde. Från detta

205. Karl Gustaf af Leopold (175C-1829).

bringa sina återstående dagar i dyste

sökte nedtysta denna ohyggliga sak, men ej så hertig Karl. Genom honom blef den yppad för konungen, som

härvid råkade i den häftigaste vrede. Till en böljan ville han sända enkedronningen i landsflykt eller tvinga henne att bosätta sig i svenska Pommern, men slutligen lät han sig nöja med, att hon deu 8 maj 1778 i närvaro af hela den kungliga familjen samt några riksråd undertecknade en akt, h varigenom hon högtidligt förklarade sin afsky för det namda ryktet. Förlikningen blef dock foga uppriktig. Det bref, hvarigenom konungen omedelbart efter kronprinsens födelse underrättade sin moder om denna händelse, var hållet i en bitter och förebrående ton, och af ett olyckligt uttryck i hennes svar tog han sig anledning att förbjuda henne att infinna sig hos drott-ögonblick blef Lovisa Ulrikas lif ett rof för sorger och grämelser. Allt umgänge afbröts mellan henne och konungen, och då båda voro för stolta att erkänna sig liafva felat, var det förgäfves, som man sökte åvägabringa en försoning. Fredrik Adolf och prinsessan Sofia Albertina fortforo väl att bevisa den åldriga furstinnan en barnslig kärlek, men hertig Karl, för hvars skull hon dock närmast ådragit sig alla dessa obehag och som till och med berättas hafva varit den, som ingifvit henne de olyckliga misstankarna, slöt sig till konungen och afbröt liksom denne allt umgänge med sin mor. Pa samma sätt uppförde sig också alla andra, som ville stå väl vid det kungliga hof-vet, och medan detta vimlade af uppvaktande och genljöd af muntra fester, måste den förr så firade Lovisa Ulrika på sina enkesäten Fredrikshof och Svartsjö till-r enslighet. Med hertig Karl blef honGustaf Filip Creutz (1731-178*1.

emellertid försonad 1780, men först på sin dödsbädd med konungen, som vid underrättelsen om bennes sjukdom begaf sig till Svartsjö. Endast med svårighet kunde hon förmås att se honom, och till en början öfverhopade hon honom med bittra förebråelser. Derefter följde dock en försoning, och mot kronprinsen som äfven infördes visade hon mycken ömhet. Tre dagar derefter eller den 16 juli 1782 slutade hon sin oroliga lefnad. All sin egendom hade hon testamenterat till sina båda yngsta barn, och i ett bref, som dock var skrifvet före försoningen med konungen, nedkallade hon himmelns förbannelse öfver denne, om han ändrade testamentet.

Vi hafva förut yttrat, att Gustaf lll:s karakter var rik på motsägelser, men det samma kan äfven sägas om hela det tidhvarf hvars barn han var.

Sida vid sida med det ytliga fritän- 206.

keriet gick en stark mystisk strömning genom det adertonde århundradet, och samma menniskor, som med ömkan sägo ned på förra tiders vidskepelse och ansågo sig allt för upplysta för att behöfva tro på hvad kyrkan predikade, kunde i stället visa en barnslig lättro-genhet gent emot sådant, som utgafs såsom frukten af en högre hemlig vishet. Att syselsätta sig med guldma-keri, med beredandet af lifselixir, med frambesvärjandet af andar, med spådomskonst och dylikt ansågs såsom ämnen, värdiga det tidhvarfs uppmärksamhet, som sjelft kallat sig upplysningens, och öfver allt i Europa uppträdde djerfva äfventyrare, hvilka genom att utgifva sig för mästare i dessa hemliga konster förstodo att bereda sig allahanda fördelar. I synnerhet gjorde sig den mystiska riktningen gällande inom de hemliga ordnarna, illuminaternes, frimurarnes, rosenkreutzarnes med flere, hvilka under den andligt upprörda tid, som före-

207.

Gustaf Fredrik Gyllenborg

(1731-1808).208.

gick utbrottet af 1789 års franska revolution, vunno en stor betydelse oeh

ofta nog begagnades i politiska syften. I Sverige var marken for den nya öfvertron i viss mån beredd genom den ryktbare ande-skådaren Svedenborg, men sin egentliga spridning synes den doek hafva erhållit genom frimureriet. Detta, som på 1750-talet skall hafva börjat vinna anhängare i vårt land, erhöll dock ej någon större betydelse, förrän allmänheten efter 1772 års statshvälfning fick mera ledighet att syselsätta sig med andra ämnen än politiken. Gustaf och hans bröder hade ett par år före denna händelse ingått i orden; exemplet följdes snart af rikets främsta män, och ordens-sakerna började nu behandlas susom angelägenheter af den största vigt. I synnerhet var hertig Karl brinnande i sitt nit för ordensväsendet, men konungens rörliga inbillningskraffc gjorde äfven honom mottaglig för mystiska inflytelser, och de många ceremonierna förfelade naturligtvis ej att göra

intryck på hans sinne. Också funnos personer, som ej försummade att draga nytta häraf. K. A. Plommenfelt, en brorson till den bekante hattledaren i borgarståndet Plomgren, påstod sig i utlandet hafva blifvit invigd i frimureriets högsta hemligheter och lyckades härigenom vinna ett sådant anseende, att han, borgarsonen, fick tjenstgöra såsom hofmarskalk vid Gustaf III:s hof. Nästan ännu mera ryktbara äro H. G. TJlfvenklou och G. Björnram, af hvilka den förre i egenskap af skattgräfvare och profet en tid utöfvade ett stort inflytande på hertig Karl, och den senare ge-0752-1824). nom förutsägelser och genom att till-

Johan Gabriel Oxenstjerua (1750-1818).ställa nattliga spöksyner i ensliga kyrkor gjorde sig till herre öfver konungens uppjagade inbillningskraft. När religionen förbands med dylika fantastiska former, blef den mera smaklig än annars; så såg man konungen, påverkad af frimureriets läror, ryckvis lägga i dagen en ovanlig gudlighet, och hertig* Karl kunde vid tanken på den höga värdighet af »Salomos vikarie», som han intog i det heliga brödrasällskapet, till och med skilja sig från sina älskarinnor — för att snart å nyo återtaga dem.

Så blandades i tredje Gustafs hof sirligheten med sjelfsvåldet, glädjen med mörka ränker, fritänkeriet med vidskepelsen. I många hänseenden var detta lif tadelvärdt. Det var ytligt, bedrägligt, ja, stundom osedligt, men det oaktadt ingifver det dock intresse. Det liknade en förtrollad sagoverld, der syndens och förstörelsens makter kanske dölja sig under glädjens och njut-niugens hamn, men hvars underbara färgprakt dock oemotståndligt lockar känslan och inbillningskraften. Den ljuskälla hvarifrån detta skimmer utstrålade var åter ingen annan än konungens snille. Det var detta, som gaf en högre insats åt sådant, som i och för sig var temligen ytligt och betydelselöst, och genom det samma blef det svenska hofvet under denna tid ej uteslutande ett hem för glädjen och lättsinnet, utan ock för vettet och behagen.

Sin ungdoms kärlek till konst och vitterhet blef Gustaf III aldrig otrogen.

Ej nog med att läsning af literaturens mästerverk var en förädlande beståndsdel i hofvets sällskapslif; sjelf ett diktar-snille af ingalunda föraktlig halt, stälde sig konungen i det förtroligaste förhållande till sin tids skalder och konstnärer och bildade af dem en umgängeskrets af ädlare beskaffenhet än den, som annars pmgaf honom i hofvets salar. Så blef han en konung äfven inom snillets verld, och under hans kärleksfulla vård utvecklade den svenska odlingen skönare blommor, än den någonsin förut mäktat frambringa. Inom den vittra umgängeskretsen förlorade bördens och politikens fördomar den makt, som de annars utöfvade på konungens sinne. Hans ofrälse handsekreterare Johan Henrik Kellgren och Karl Gustaf Leopold voro här jembördiga med de förnäma sångarne Gustaf Filip Creutz, Gustaf Fredrik Gyllenborg och Johan Gabriel Oxen-stjerna. Den ädle, om också ej djupe tänkaren Nils von Rosenstein ut-nämdes 1784 till kronprinsens lärare, ehuru hans frisinnade politiska åsigter ej voro konungen obekanta, och till och med den himlastormande Tomas Thorild skulle han säkert räckt en hjelpsam hind, om blott dennes omätliga

210. Tomas Thorild (1759-1808;.fåfanga tillåtit honom att söka det beskydd, som i sjelfva verket utgjorde ett föremål för hans önskningar. Med ädel frikostighet kom han Bellman till

hjelp i dennes »poetiska omständigheter» samt beredde sålunda åt detta den svenska sångens söndagsbarn en möjlighet att utan allt för tryckande näringsbekymmer följa sin kallelse, och i det längsta sökte han rädda Bengt Lidner ur det förfall, hvari den olycklige skalden genom sina lidelser hade råkat. I den store bildhuggaren Johan Tobias Sergels atelier var konungen en ofta sedd gäst, men man måste dock beklaga, att han af missförstådt fosterländskt nit nödgade konstnären att allt for tidigt utbyta Italien mot sitt hemland, der hans snille saknade tillräcklig näring för att nå sin fulla utveckling. Äfven målarkonsten och musiken voro föremål för Gustafs uppmuntran och vård. Så blef den utmärkte franske målaren och arkitekten Jean Louis Desprez genom honom vunnen åt Sverige, och den tyske tonsättaren Johann Gottlieb Naumann inkallades för att biträda vid den svenska operans inrättande. Redan den 8 september 1771 instiftade Gustaf den musikaliska akademien; den af K. G. Tessin 1735 inrättade målar- och bildhuggarakademien erhöll den 5 januari 1773 af honom sina första privilegier, och Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi återupplifvades den 20 mars 1786 under namn af vitterhets-, historie-och antiqvitetsakademien. Denna kärlek till vitterhet och konst stod hos Gustaf III i den närmaste förening med hans varma fosterlandskänsla. Ehuru hans hela bildning var fransk, ville han dock, att den svenska vitterheten så till

språk som innehåll skulle blifva fosterländsk. 1773 lät han öppna en svensk teater i stället för den franska skådebana, som under

212. Bengt Lidner (1757 eller 1759-1793).

211. Karl Mikael Bellman (1740-1795).hans företrädares regering förqväft den svenska dramatikens utveckling, ocli författade sjelf för dess räkning flere stycken, af hvilka det mest bekanta är operan Gustaf Vasa, hvars klingande versbygnad väl är af Kellgren, men hvars fosterländska innehåll helt och

hållet är Gustafs verk. Genora uppförandet af operahuset, som invigdes den 30 september 1782, gaf han de fosterländska sånggudinnorna en värdig bostad, och då han den 20 mars 1786 instiftade den svenska akademien, var hans afsigt härmed att verka så väl för det svenska språkets och den svenska literaturens utveckling som för upphöjandet af fosterlandets stora och ärorika minnen. I denna sin äisklingsskapelse, af hvars ad er ton medlemmar de tretton första utnämdes af konungen sjelf, gaf han plats äfven åt politiska motståndare såsom Fersen, och sjelf vann han här okänd genom ett äreminne öfver Torstensson det första priset. På den rent vetenskapliga odlingen har man påstått att Gustaf genom ensidig förkärlek för vitterhet flytande; men många drag vitna, att

213. Johan Tobias Sergel

(1740-1814).

och konst utöfvat ett ofördelaktigt in-fosterlandets ära äfven i detta hänseende

214. Svenska akademiens högsta prismedalj för täfliDgsakrift i obunden stil (1786). »Vältalighet. — Snille och smak. Svenska academien instiktad den 20 mars 1786.»

låg honom om hjertat, och särskildt Förtjenar att framhållas den omvårdnad, han både såsom kronprins och konung egnade Upsala högskola.Gustaf ni:s yttre politik 1779-1786.

1780 in neutralitet. — Craite eftertriler U. SekeFer slam kaadiprraMeat (1*88).

— Tells Inflytande. - Det tUllmaade rabllet på Danark 1783. - Nitet 1 Fredrikakan, jnnl 1783. - fia-«taf IU:s rest till Italien och Frankrike 1783—1784. — Brytning mellan Gustaf 111 och Katarina 11. — S:t JBarthélemy svenskt, den 1 juli 1784. — Creuti' AM, okt. 1785.

Den styrelsegren, åt hvilken Gustaf III egnade den största uppmärksamheten, var den yttre politiken, och om de beskyllningar for bristande arbetshåg, som så ofta framställas mot denne konung, kunna ega någon tillämpning med afseende på hans förhållande till öfriga regeringsärenden, så är det dock visst, att han på detta område utöfvade en verksamhet, som redan i och for .-sig är egnad att väcka förvåning och ännu mer blir det, då man ihågkom-mer, huru mycket hans tid upptogs af nöjen och vittra idrotter. Äfven under den tid, då Ulrik Scheffer stod i spetsen för kansliet, plägade konungen stundom sjelf uppsätta de diplomatiska noterna, och då han sedermera, såsom vi i det följande fa se, helt och hållet öfvertog ledningen af de yttre förhållandena, blef detta naturligtvis ännu oftare händelsen. Det var också naturligt, att syselsättningen med den yttre politiken skulle innebära något lockande för en person, så lysten efter ära och utrustad med en så liflig inbillnings-kraft som Gustaf III. En följd af dessa hans egenskaper var ock, att hans politiska planer ofta blefvo i hög grad äfventyrliga och stundom ingalunda dfverensstämde med den aktning för andras rätt, som vår tids mer utvecklade rättsmedvetande åtminstone önskar att återfinna äfven i förhållandet mellan stater; men för hvilka förvillelser Gustaf III:s yttre politik än kan anklagas, så vitnade den dock alltid om den varmaste kärlek till fosterlandet och om •den ömtåligaste nitälskan för dess sjelfständighet och ära.

De första sex åren efter statshvälfningen gick Gustaf III:s statskonst i förhållande till utlandet, såsom vi redan veta, blott ut på fredens bevarande och häfdandet af rikets hotade sjelfständighet. Ulrik Scbeffers nyktra varsamhet bildade under denna tid en helsosam motvigt mot konungens oroliga ärelystnad, och ställningen i Europa var ej heller sådan, att den påkallade Sveriges inblandning. Under senare delen af 1770-talet inträdde dock i det sist nämda hänseendet en förändring. En tvist mellan England och dess amerikanska kolonier hade ledt

derhän, att de sist nämda 1776 öppet affallit från moderlandet, och då Frankrike 1778 och Spanien 1779 lemnade dem sitt understöd, uppstod ett krig, hvars verkningar sträckte sig äfven till oss. Yäl blef Sverige icke, såsom maD dock på grund af dess förbindelse med Frankrike skulle kunnat vänta, iudraget i kriget. Gustaf III:s förhållande till den mäktiga bundsförvandten antog aldrig den karakter af ett osjelfetändigt vasallskap, som utmärkt hattarnes franska politik, och vid detta tillfälle var han så mycket mindre hågad att göra gemensam sak med Frankrike, som hans monarkiska fördomar komruo honom att ogilla det understöd, som lemnades den engelske konungens »rebelliska undersåtar» K Men detta oaktadt blef han

1 Betecknande för hans åskådningssätt är, att han förbjöd grefve Fersens son, Hans Axelej en helt och hållet syslolös åskådare af den pågående fejden. Nu liksom under de stora europeiska krigen på Karl XI:s tid hade nämligen Sverige i sin utrikes sjöfart ett vigtigt intresse att skydda, ty frågan om neutrala makters ratt att idka handel med krigförande stater hade ännu ej blifvit ordnad genom en allmän öfverenskommelse, utan de stridande rådfrågade i denna sak blott sina egna fördelar. Vid detta tillfälle iakttogo Frankrike och dess bundsförvandter i allmänhet en för de neutrala fördelaktig hållning, men deremot begagnade sig England på det mest tyranniska sätt af sin öfvermakt på hafven. Det förbjöd bland annat neutrala fartyg att frakta varor, tillhöriga dess fiender; det utsträckte, i strid med äldre fördrag, begreppet kontraband eller krigsfömö-denheter, hvilka de neutrala makterna ej fingo tillföra de stridande, äfven till skeppsfurneringsartiklar, såsom timmer, tjära och jern, hvilka varor just utgjorde Sveriges förnämsta utförselartiklar, och det lät genom kapare uppbringa de fartyg, som ej iakttagit dessa bestämmelser. Under sommarn och hösten 1778 sökte Gustaf genom föreställningar förmå den engelska regeringen till större billighet, men då detta ej lyckades, föreslog han Danmark och Ryssland, att de nordiska makterna borde genom ett förbund söka skydda sin handel. Danmarks då varande utrikesminister Andreas Peter Bernstorff, en brorson till den förut omtalade statsmannen af samma namn, hyste emellertid allt för stort misstroende mot Sverige för att vilja göra gemensam sak med detta land. Katarina II var till en början ej heller benägen för några kraftiga åtgärder, men Gustaf lät 1779 en örlogsflotta under hertig Karls befäl utlöpa i Nordsjön och beredde härigenom de svenska handelsfartygen en välbehöflig betäckning. Dessutom fortsatte han sina bemödanden att förmå Danmark till en närmare förbindelse, men i stället för att lyssna härtill böljade Bernstorff förbereda ett förbund mellan Danmark och England, och genom Katarina II:s mäktige gunstling Potemkin sökte denna makt äfven draga Ryssland på sin sida. Då inträffade i böljan af år 1780 ett märkligt omslag. I sista stund förstod nämligen den ryske statsministern Panin att korsa Englands planer, i det han öfvertalade kejsarinnan att åtaga sig rolen af den

von Fersen, och friherre Kurt voo Stedingk, hvilka såsom frivilliga i fransk tjeust deltagit i amerikanernes frihetskamp, att bara den af dessas store frihetshjelte George 'Washington instiftade cin-cinnatnaorden.

215. Andreas Peter Bernstorff (1735—1797).neutrala handelns beskyddarinna. Den 10 mars 1780 utfärdades sålunda en deklaration hvarigenom Ryssland förklarade, att neutrala handelsfartyg borde fritt fa segla på alla icke blockerade hamnar, att en hamn endast skulle anses såsom blockerad, när den var verkligt innesluten, att gods, tillhörigt de krigförande makterna, skulle vara fredadt på neutrala handelsfartyg, samt att traktaternas bestämmelser om krigskontraband borde iakttagas; tillika inbjöd kejsarinnan de öfriga neutrala makterna att till upprätthållande af dessa grundsatser ingå ett beväpnadt förbund. I följd af sitt beroende af Ryssland måste Danmark, ehuru ogerna, efterkomma denna inbjudning; från svensk sida var det naturligt, att förslaget ej skulle möta några egentliga svårigheter, då det noga öfverensstärade med de önskningar, som Gustaf III och Ulrik Scheffer länge sökt göra gällande, och den 1 augusti 1780 biträdde

Sverige den beväpnade neutraliteten. Afven Preussen, Båda Sici-lierna, Portugal och den romerske kejsaren ingingo i förbundet, och mot denna mäktiga sammansättning förmådde ej England upprätthålla sina obilliga anspråk. Väl misslyckades i följd af bundsförvandternes likgiltighet Gustaf III:s storartade plan att skaffa förbundets grundsatser erkännande såsom en allmängiltig, folkrättslig lag. | men så länge kriget varade, blefvo de | dock aktade, och den fördel, den svenska handeln häraf skördade, återgäldade i rikt mått de af krigsrustningarna förorsakade kostnaderna.

Vid tiden för det amerikanska krigets slut nedlade Scheffer 1783 kanslipresidentsbefattningen, som han på ett så hedrande sätt förestått, och ehuru han lefde ända till 1799, upphörde härmed hans deltagande i de allmänna angelägenheterna. Med hans bortgång — säger Schröderheim i sina anteckningar — brast en stor hållhake. Den milde och älskvärde skalden grefve Gustaf Filip Creutz, som nu hemkallades från ambassadörsplatsen i Paris för att blifva hans efterträdare, var lättare att leda, och från denna tid började Gustaf III» yttre politik antaga en mera äfventyrlig riktning. Framfor allt bör dock detta tillskrifvas J. K. Tolls växande inflytande. Det nit och den duglighet, som denne dels såsom riksrådet Sparres medhjelpare i arbetet på krigsväsendets förbättring, dels under åtskilliga hemliga beskickningar till utlandet lagt i dagen, hade ytterligare befäst den goda tanke, som konungen sedan stats-hvälfningen hyste om hans förmåga, och från 1783 framstår han såsom Gustafsfortrognaste medhjelpare i allt, som rörde krigsväsendet och den yttre politiken. Fosterlandsälskande ocli oegenliyttig, men tillika hänsynslös och ända till öfverdådighet djerf, lånade han ej blott villigt sitt biträde till de vågsam-maste företag, utan underblåste ytterligare Gustafs medfödda ärelystnad. Jemte Toll var Henrik af Trolle den man, på hvars biträde konungen i främsta rummet räknade vid utförandet af sina krigiska planer. För att fullständigt bryta de hinder, som från den gamla sjöförvaltningens sida reste sig mot Trolles och Chapmans förbättringar, hade Gustaf, återupplifvande det embete, som Karl XI' ett hundra år förut anförtrott åt Hans Vachtmeister, den 6 juni 1780utnämt Trolle till generalamiral med fullkomligt oinskränkt makt öfver det svenska örlogsväsendet. Från denna tid bedrefs arbetet på sjöförsvarets utveckling med ännu större kraft än förut, och inom några år var Sverige i besittning af en flotta, hvars like det ej sedan stormaktstiden egt.

För ett billigt bedömande af de planer, åt hvilka Gustaf III i samråd med dessa sina nya rådgifvare hängaf sig, fordras emellertid att taga hänsyn till de grundsatser, som under denna tid i allmänhet gjorde sig gällande inom politiken. Bedan fore den fullständiga omstörtning, som den franska revolutionen vid århundradets slut åstadkom i Europas gamla statssystem, hade detta böljat lossna i sina fogar. Statskonsten har aldrig varit mera äfven-tyrlig och mera blottad på rättvisa än under detta tidhvarf. Utan aktning for gällande fördrag och utan tanke på nationalitetens rätt sökte furstarne genom lyckliga »konjunkturer» skaffa sig nya besittningar eller, såsom man uttryckte sig, »arrondera» sina områden. De regenter, som af samtiden prisades såsom de största och mest upplysta, en Friedrich II i Preussen, en Josef II i Österrike, en Katarina II i Ryssland, voro de, som mest utmärkte sig i denna rofpolitik, och under sådana förhållanden kan man knappast förundra sig öfver, att en person, så ärelysten och så fullkomligt barn af sin tid som Gustaf III, ej förmådde motstå frestelsen att på ett likartadt sätt vinna ära och makt. Betraktar man för öfrigt frågan endast ur statsklokhetens synpunkt, förtjenar det mål han nu ville uppnå eller Norges eröfring ingalunda att ogillas, ty i samma mån Rysslands tillväxande makt gjorde Finlands besittning allt osäkrare, blef en förening med Norge mer ocli mer en politisk nödvändighet för vårt fädernesland. Såsom vi veta, hade Gustaf redan under sin första regeringstid syselsatt sig med dylika planer; hvad som nu åter väckte dem till lif synes hafva varit Danmarks tvetydiga hållning under förhandlingarna om den väpnade neutraliteten, hvarigenom hans från barndomen inrotade hat till detta land fick ny näring. Redan under en resa till Spaa sommarn 1780 rådgjorde han med Creutz om ett angrepp på Danmark, men vid denna tid var ej ställningen i Europa sådan, att företaget syntes möjligt. Det svåraste hindret var farhågan, att Ryssland skulle komma sin bundsforvandt till hjelp, men då Katarina II 1783 bemäktigade sig halfön Krim, som 1774 från en turkisk besittning förvandlats till en sjelfständig stat, kunde man vänta, att denna våldsgerning skulle framkalla ett nytt turkiskt, ja, kanske ett allmänt europeiskt krig, som skulle vända kejsarinnans upp-märksamhet ifrån hennes nordiska grannar. Af denna tilldragelse beslöt Gustaf att begagna sig. I den djupaste hemlighet, men på samma gång med en förvånande kraft rustade han sig till kriget (1783). Genom Toli och Trolle sattes hären och flottan på krigsfot, och Liljencrantz, som dock ej invigdes i förtroendet, fick genom lån anskaffa de nödiga penningmedlen. Då konungen enligt regeringsformen ej hade rätt att utan ständernas bifall börja anfallskrig, ville han kasta skulden för fredsbrottet på Danmark, och han hoppades, att detta skulle låta sig göra genom att narra vaktskeppen vid Kronborg till att beskjuta en svensk fregatt, som utan lösen skulle passera sundet* Omedelbart derefter skulle den svenska flottan blockera Kjöbenhavn cfch konungen med vid pass 17 000 man landstiga på Själland, under det hans bröder med omkring 12 000 man samtidigt skulle inbryta i Nprge. För att ytterligare betrygga företagets framgång ville han emellertid alldeles söka skilja Katarina II från det danska

förbundet, och detta mål hoppades han kunna nå genom ett nytt personligt möte. Ett sådant beramades också till Fredrikshamn, och den 29 juni 1783 sammanträffade de båda monarkerne i denna stad. De förhandlingar som här egde rum äro nu temligen säkert kända. Gustaf synes ej hafva yppat sina planer mot Danmark, men han föreslog kejsarinnan ett förbund på sådana vilkor. att Ryssland och Sverige aldrig, vare sig i försvars- eller anfallskrig, skulle understödja hvarandras fiender. Utan tvifvel var också Katarina vid denna tid angelägen om Gustaf III:s vänskap; men hon åsyftade dermed ej något annat, än att Sverige skulle blifva en bundsförvandt i samma beroende ställning som Danmark, och i följd häraf voro de förhoppningar om en uppriktig samverkan mellan Sverige och Ryssland, åt hvilka Gustaf allt ifrån mötet i Petersburg hade hängifvit sig, i sjelfva verket blott en gäckande drömbild.

217. Gustaf ill i Vatikanen i Koma 1784.Det motförslag, hvarmed hon nu besvarade hans framställningar, synes också-hafva bort skingra hans villa, ty i stället för det af honom föreslagna förbundet yrkade Katarina på ett familj fördrag mellan det ryska, svenska och danska hofvet. Ehuru detta stod i den afgjordaste strid med Gustafs önskningar, låtsade han sig dock vara belåten med mötet, och så länge utsigten till ett ryskt-turkiskt krig ännu förefans, uppgaf han ej sin plan mot Danmark. Efter hans hemkomst till Sverige öfverenskoms dock, att anfallet skulle uppskjutas till det följande året, och för att blanda bort korten och få tillfälle att knyta nya förbindelser beslöt Gustaf att nu (1783) i stället företaga en länge påtänkt resa till Italien. Det sätt hvarpå han härvid bestämde, att riksstyrelsen under hans frånvaro skulle skötas, saknar ej sin märklighet. Då han ej ville inviga rådet i sina hemliga planer, fördelade han nämligen regeringsmakten på flere myndigheter. De vanligaste regeringsärendena med undantag af några, som konungen förbehöll sig sjelf, skulle handläggas af rådet i dess helhet, men dessutom tillsattes fyra kommissioner, som ej alls eller blott till en del bestodo af riksråd och åt hvilka vissa förvaltningsgrenar helt och hållet öfverlemnades. Den vigtigaste var »beredningen för försvarsverket», bestående af Creutz, Trolle, statssekreteraren Johan Gustaf von Carlsson och Toll, ty det var åt den som krigsförberedelserna anförtroddes. Om dess tillvaro underrättades rådet först efter konungens af-resa, och dess verksamhet doldes under det blygsamma uppdraget att fördela de till försvarsverket anslagna statsmedlen.

Den 27 september 1783 anträdde konungen sin fård, denna gång antagande titeln »grefven af Haga». I hans följe befunno sig bland andra riksrådet K. Sparre, som medtogs för att inom armeförvaltningen lemna plats åt Toll; vidare Armfelt, Adlerbeth och Sergel, hvarjemte den yngre Axel von Fersen och Rosenstein senare tillstötte. I slutet af oktober ankommo de resande till Italien. Efter någon tids uppehåll vid baden i Pisa, hvilkas begagnande tagits till förevändning för konungens färd, besöktes efter hand de märkvärdigaste orterna i detta sköna och minnesrika land. Sjelfva julafton anlände konungen till Roma. Hvilket intryck denna plats med sina härliga fornlemningar och sina lysande kyrkofester skulle göra på hans sinne är lätt att fatta, och äfven för fosterlandet blef detta besök betydelsefullt, ty en frukt deraf var förvärf-vandet af de forntida skulpturarbeten — den sofvande Endymion ined flere — hvilka utgöra det svenska nationalmuseets dyrbaraste prydnader. Till Gustafs

218. Slnp vid festregattan i Venezia under Gustaf IILs vistelse der 1784.belåtenhet med sin vistelse i Roma bidrog äfven den artighet, som visades honom af påfven Pius VI, hvilken för att återgälda den åt katolikerne i Sverige beviljade religionsfriheten till och med tillät honom att i sjelfva den katolska verldens medelpunkt hålla luthersk gudstjenst. Emellertid glömdes ej heller resans politiska syftemål. Med kejsar Josef II, som äfven befann sig

1 Roma, sökte konungen, ehuru med ringa framgång, anknyta en närmare förbindelse, och i sjelfva San Pietrokyrkan fortsatte han med ett ryskt sändebud de i Fredrikskamn påböljade underhandlingarna. Följden häraf blef emellertid blott, att det goda förhållandet mellan Gustaf och Katarina helt och hållet tog slut, ty då den förre ej heller nu ville ingå på det: föreslagna familjfördraget, intogs kejsarinnan af en häftig förbittring, och hon gaf sina känslor luft genom att förklara för den svenska regeringen, att ett svenskt angrepp på Danmark ovilkorligen skulle medföra ett ryskt krig. Emellertid hade den fredliga lösning, som tvisten mellan Ryssland och Turkiet i början af år 17*4 erhållit och hvarom Gustaf mottog underrättelse i Napoli, redan före denna kejsarinnans förklaring tillintetgjort sjelfva förutsättningen för det danska kriget, och det blef dessutom nu så mycket

nödvändigare att afstå derifrän, som Trolles plötsliga död (mars 1784) beröfvade konungen den man, på lrvars bistånd han vid planens utförande förnämligast hade räknat.

Emellertid hade Gustaf i Roma mottagit en inbjudning från den franska konungafamiljen att utsträcka resan till Frankrike, och i juni 1784 befann han sig åter i Paris. Hans besök blef denna gång ännu mera lysande än den förra. Hans sniUe och det lifliga intresse, som han visade för konst och literatur, uppväckte fransmännens beundran och hänförelse. Af Louis XVI och Marie Antoinette bemöttes han med den utsöktaste artighet, och han knöt nu med detta inom kort så olyckliga furstepar ett personligt vänskapsband, som i framtiden skulle blifva af stor betydelse. Men äfven för tillfället var besöket af politisk vigt. Den 1 juli 1784 afslöts nämligen ett fördrag, enligt hvilket Frankrike mot vissa handelsförmåner i Göteborg afstod till Sverige den vestindiska ön S:t Barthélemy; och ej nog härmed. Sedan Gustafs förhoppningar om Katarina II:s vänskap slagit fel, sökte han nu förmå det franska hofvet att genom understöd af penningar, trupper och skepp sätta Sverige i stånd att bjuda den mäktiga grannen spetsen. De franska statsmännen ville dock ej lyssna härtill, och det enda som Gustaf kunde uträtta var, att ett hemligt försvarsförbund mellan Sverige och Frankrike den 19 juli 1784 afslöts i Versailles; dock lofvades honom derigenom utöfver de vanliga underhållspenningarna, hvilkas utbetalande 1783 blifvit förlängdt på ytterligare fyra år, ett utomordentligt understöd af sex millioner livres fördelade på fem år. Dagen efter fördragets afslutande anträddes återfärden, och den

2 augusti var Gustaf åter i Sverige.

219. Dukat 1784.

Fäderneslandet.Följande året afled Creutz (den 30 oktober 1785), och efter honom tillsattes ej vidare någon kanslipresident. En del af de göroraål, sora förut tillhört denne embetsman, fördelades 1786 mellan tvenue nyutnämda riksråd, grefve Johan Gabriel Oxenstjerna och friherre Emanuel de Geer, men den egentliga ledningen af de yttre angelägenheterna förbehöll konungen från denna tid helt och Jiållet sig sjelf. Något tillfälle att verksamt ingripa i verldshändelserna erhöll han emellertid ej under de återstående åren af det skede, hvarmed vi nu syselsätta oss. Med oaflåtlig uppmärksamhet följde han väl den europeiska politikens skiftningar, men allt stannade tills vidare vid lösa förslag, hvilka öfvergåfvos lika -hastigt som de uppkommo. Innan vi öfvergå till de händelser, som omsider till hans egen olycka förde honom in på krigets farliga vädjobana, hafva vi först att betrakta en vigtig brytning i Sveriges inre förhållanden.

Orsakerna till missnöjet 1 landet. — Riksdag i Stockholm, den 1 maj 1786. — Oppositionens styrka. — Förklaringar af grundlagarna. — Passevolansfrågan. — Magasinslnrättningen. — Bevillning på fyra år. — Ständernas angrepp på vissa styrelseåtgirder. — Riksdagens afslutning, den 23 jnni 1786.

Gustaf III:s regering plägar vanligen indelas i tvenne skiften, den lyckliga tiden, då förtroende och endrägt utmärkte förhållandet mellan konung och folk, samt den olyckliga, under hvilken riket skakades af inre och yttre oro. Sjelf liar Gustaf ansett, att det förra skiftet varat till 1786, men på goda skäl torde man kunna beteckna 1778—1779 års riksdag såsom vändpunkten i hans regering. I sjelfva verket lämpade sig Gustafs skaplynne loga för en konstitutionel konungs ställning; den brist på tydlighet och bestämdhet, som förefans i många af regeringsformens stadganden, innebar derför för honom en svår frestelse till maktutvidgning, och denna frestelse blef han mindre än förut benägen att motstå, sedan han i följd af den lyckliga utgången af det första mötet med ständerna efter statshvälfningen började känna sig säkrare i maktens utöfuing. Från denna tid antager hans regering en i många hänseenden olycklig riktning, och i följd deraf böljade också missnöjet, som hittills varit inskränkt till ett fätal personer, på ett betänkligt sätt gripa omkring sig. Att det äfven nu stundom berodde af partisinne och fördomar är visserligen sant, men en fördomsfri granskning af förhållandena visar dock, att det olyckligtvis äfven egde allt för mycken verklig grund.

Kronobrännerierna, en af de starkaste anledningarna till oro och förbittring, härledde sig väl, såsom vi veta, från konungens första regerid^sår, men fullt utvecklade sig deras olyckliga följder först under den tid, hvarmed vi nu skola syselsätta oss. Oupphörligt måste nya förordningar utgifvas för att hämma lönbränning, men vare sig de

mildrade eller skärpte straffen, visade de sig lika fruktlösa. Allmogen, som vid 1778—1779 års riksdag förgäfves

aDhållit om husbehofsbränningens lösgifvande, ville ej låta öfvertyga sig om dess brottslighet, och till belysning af det elände, som häraf blef en följd, må blott anföras, att vid ett tillfälle böterna för oloflig bränning inom några fa småländska härad stego till 80000 daler silfvermynt. För att bekämpa det onda måste konungen tillgripa så betänkliga utvägar som att anbefalla förstöring af bränvinspannor tillhöriga enskilda personer, och genom spaningar efter oloflig bränning kränktes husfreden på ett vida svårare sätt, än som förut skett genom tull visitation erna. Genom embetsmännens egennytta och godtycke blef folkets lidande ännu svårare; på åtskilliga ställen gaf dess förtviflan sig luft i allvarsamma oroligheter, bränneridirektionens utskickade mördades, och militär måste användas för att upprätthålla ordningen. Harmen öfver förtrycket ökades ännu mer genom oviljan öfver det sedeförderf, som den af regeringen utsläpta bränvinsfloden åstadkom; 1781 funnos ej mindre än 53 stora brännerier i riket, och fosterlandskänslan upprördes med ratta, när man såg konungen, annars så mån om våra historiska minnens helgd, tillåta att Kalmars minnesrika slott användes till förvaringsort för bränvinspannor.

Ej minst beklagligt var, att Gustaf, glömmande, hvad han sjelf vid utfärdandet af 1774 års tryckfrihetslag yttrat om nyttan af, att konungar ej lem-nas i okunnighet om folkets behof, nu sökte hindra den allmänna meningen att göra sig hörd. Då en kanslist vid kungliga biblioteket vid namn Halldin, känd såsom ifrig svedenborgare, i en uppsats i tidningen Stockholmsposten häftigt angrep kronobrännerierna och dem, som styrkte konungen till deras bibehållande, stämplades detta såsom högmålsbrott, och i maj 1779 dömde honom rådet med skärpning af hofrättens utslag till halshuggning, från hvilket straff han endast af kunglig nåd förskonades. Ehuru denna händelse visade, att 1774 års tryckfrihetslag erbjöd ett mer än tillräckligt skydd mot det offentliga ordets missbruk, började dock konungen ångra dess utfärdande, och oaktadt Höpken nu uppträdde till tryckfrihetens försvar, blef den samma i väsentlig mån inskränkt genom en kunglig förordning af den 6 maj 1780. I stället för att författaren hittills i allmänhet varit den ansvarige, öfverflyttades ansvarigheten derigenom på boktryckaren ensam, utom med afseende på klander af statsskicket, konungahuset, rådet och ständerna, i hvilka fall båda skulle vara lika ansvariga, och huru skenbart obetydlig denna ändring än var, infördes dock derigenom i sjelfva verket en censur af sämsta slag, ty genom den risk, för hvilken boktryckarne nu utsattes, tvungos dessa att öfver författarne utöfva ett censorskap, för hvilket de ofta saknade erforderlig bildning. Men ej ens dessa åtgärder syntes konungen tillräckliga, utan den 3 maj 1785 utkom en ny förordning som stadgade, att endast boktryckare skulle få utgifva periodiska skrifter, samt dessutom gjorde rättigheten härtill beroende af särskild kunglig tillåtelse. Enär denna utan laga dom kunde återtagas, erhöll regeringen härigenom i sjelfva verket makt att godtyckligt indraga tidningar och tidskrifter. Härjemte infördes vid samma tillfälle äfven teatercensur.

På ett synnerligt förderfligt sätt inverkade de eröfringsplaner, åt hvilkaGustaf under 1780-talet började hängifva sig, på de inre förhållandena. De fruktlösa krigsrustningarna mot Danmark och den utländska resan vållade ett finansielt trångmål, som just blef den förnämsta orsaken till många af de åtgärder, som i synnerhet framkallade missnöje och klander. För att betäcka utgifterna upptogos oupphörligt nya lån i utlandet, utan att det ansågs nödigt att inhemta ständernas samtycke. De dryga omkostnader, hvarigenom kronan vid realisationens genomförande befriats från sina skulder till banken, hade 1778 blott höjt den utländska skulden från 1 320 000 riksdaler holländsk kurant, som den var vid 1771 års slut, till 2 500000, men i maj 1786 hade den redan stigit till nära 5 000 000. Äfven sjelfva krigsplanerna, hvilka i längden ej kunde hållas hemliga, framkallade ett häftigt missnöje, ej minst derför, att de visade, huru föga konungen var hågad att iakttaga regeringsformens stadgande om anfallskrig, och den kostsamma utländska resan tadlades så mycket häftigare, som riket under konungens frånvaro hemsöktes af en svår hungersnöd.

I samma mån Gustaf III:s yttre politik antog en äfventyrlig riktning, blef det honom dessutom allt svårare att iakttaga de gränser, som regeringsformen utstakat för hans makt. Hans plan att utan ständernas samtycke .anfalla Danmark är ej det enda beviset härpå. Ett annat var, att de lagliga rådgifvarne allt mer och mer fiugo gifva vika

för hemliga. I främsta rummet gäller detta om rådet. Om besöket i Fredrikshamn underrättades denna myndighet först, sedan konungen ankommit till Finland. Det sätt, hvarpå han anordnade interimsstyrelsen under sin frånvaro i Italien, vitnade om tydligt misstroende mot rådet och stod näppeligen i öfverensstämmelse med grundlagens bud, och om de utomordentliga subsidiefördrag, som afslötos med Frankrike från 1778 till 1784, hölls rådet i fullständig okunnighet. »Det största prof på en fullmyndig konungs makt, skref han 1780, är att ändra, hvad hans råd gjort under hans frånvaro», och vid flere tillfällen gick hans handlingssätt tydligen ut på att i folkets ögon nedsätta denna myndighet, mot hvilken han från barndomen insupit en misstro, som ej af någon undfallenhet från dess sida kunde utplånas. Äfven rådets antal nedsattes stundom under det i regeringsformen bestämda. Så bestod det, sedan Höpken 1780 afsagt sig den otacksamma befattningen, blott af fjorton medlemmar, och 1785 nedgick antalet till tretton. Att kanslipresidentssvslan efter Creutz’ död lemnades obesatt var en uppenbar kränkning af regeringsformen. Men riksråden voro ej de ende som nu tillbakasattes. Det samma drabbade äfven Liljencrantz, hvars yrkande på sparsamhet och ordning i finansförvaltningen allt för illa stämde öfverens med konungens nya planer, för att han längre skulle kunna åtnjuta något egentligt förtroende, och K. F. Scheffers inflytande blef ej heller det samma som förut, hvilket dock till en del får tillskrifvas en svår sjukdom, som under de sista åren af hans lif — han dog 1786 — förlamade hans kropps- och själskrafter.

Äfven inom den lägre förvaltningen visade konungen en viss obenägenhet för de officiela myndigheterna. Så öfverlemnades en mängd bestyr, som annars tillhörde kollegiernas förvaltning, åt tillfälliga komiteer, hvilket onek-ligen var en oregelbundenhet, men som i viss mån kunde finua en ursakt i det vidlyftiga och själlösa arbetssätt, hvilket i de vanliga embetsverken qvar-stod såsom ett arf från frihetstiden. Hos alla statsmän och embetsmän af den gamla stammen uppväckte emellertid detta sätt att sköta rikets angelägenheter en gränslös förbittring, och denna känsla har utan tvifvel allt for ofta fått gifva färg åt de samtida teckningarna af konungen och hans förtrogne. Mellan de sist nämde herskade emellertid ej heller enighet och förtroende, tv sedan Armfelt från midten af 1780-talet börjat erhålla äfven politiskt inflytande, uppkom en häftig täflan mellan honom och Toll. Gustaf, som äfven i förhållande till sina gunstlingar var rädd om sin makt, lät dock ingendera erhålla det odelade inflytande, som var målet for bådas ärelystnad.

För att bättre uppfatta sinnesstämningen inom landet vid denna tid vilja vi kasta en blick på de olika samhällsklasserna. Adeln var den del af folket, inom hvilken det rent politiska missnöjet var häftigast. Om dettas ursprung och första framträdande vid 1778 års riksdag hafva vi förut talat. Då var det emellertid ännu temligen mildt, men nu hade det erhållit en betänklig våldsamhet och spridning. Huru denna förändring försiggick är med den kännedom, vi redan ega om Gustafs styrelse, ej svårt att fatta. Såsom »född lagstiftare» ansåg sig nästan hvarje adelsman denna tid särskildt kallad att syselsätta sig med statens angelägenheter, och i följd af minnena fräii frihetstiden herskade inom ståndets flertal ännu en nästan republikansk frihets-kärlek — naturligtvis med en stark aristokratisk anstrykning. Detta kade dock, såsom vi veta, i allmänhet ej hindrat adeln från att med tillfredsställelse helsa 1772 års statshvälfning, i hvilken den såg en seger för sig oeli ett medel att ernå en lagbunden frihet. Då det emellertid snart visade sig, att statshvälfningen, om den också räddade adelns privilegier, dock minskade des* politiska makt, då de gamla partiledarue och de högre embetsmännen allt mer trängdes undan af hemliga rådgifvare, och då Gustafs regering i mänga hänseenden började antaga en godtycklig riktning, uppkom inom adeln en allmän obelåtenhet, så mycket farligare, som den länge saknade offentligheten* afledning och kontroll samt derfor till stor del lefde på hemligt klander och lömskt förtal. Yid denna vändning i tänkesätten blefvo nämligen de, som af smutsig egennvtta eller politisk fanatism alltid harmats öfver det förra statsskickets undergång, dierfvare än förut, och sannolikt har man att i dessa personers illvilja söka upphofvet till de vidunderliga rykten om konungens person — att han bestulit sin gemål, förgiftat hennes kammarfru och så vidare — som nu spriddes kring landet och — troddes.

För samtliga de ofrälse stånden var det företräde, som Gustaf i följd af sin svaghet för en lysande börd visade adeln både inom umgänges-lifvet och vid tjensters bortgifvaude, en källa till missnöje. Presterne hår-mådes dessutom öfver religionsfriheten, och om detta blott bar vitne om deras ofördragsamhet, så egde de deremot en berättigad anledning till ovilja i det sätt livarpå kyrkans styrelse handhades. Schröderheim, som föredragningen

af ecklesiastika befordringsfrågor tillhörde, bedref nämligen med regala pa-storat en handel, som till och med synes hafva öfverträffat, hvad som i detta hänseende varit vanligt under frihetstiden, och att den smutsiga vinsten mindre användes till att rikta honom sjelf än konungens gunstlingar inom hofvet minskade ej skandalen. Att konungen utsträckte ordensväsendet till prester-skapet samt befordrade unga adelsmän, som ej alltid utmärkte sig för ett pre-sterligt sinne, till andliga värdigheter, väckte äfven på många håll förargelse. Bönderne egde i kronobrännerierna och i 1773 års skatteköpsförordning tillräckliga skäl till missnöje, men i sitt oförstånd harmades de dessutom öfver, att helgdagarnas antal blifvit minskadt. Borgerskapet, som dragit stor nytta af regeringens åtgärder till handelns skydd, var den samhällsklass, som hade minsta grund till klagan, men den friare näringslagstiftningen och i synnerhet spanmålshandelns frigifvande, som den 30 november 1780 utsträcktes till hela riket, syntes för kortsyntheten och egennyttan såsom ett intrång i ståndets privilegier.

Den sist nämda åtgärden visar emellertid, att Gustaf III:s inre styrelse ej heller under denna tid saknade alla för tjen st er. Till dessa kunna äfven räknas inrättandet af ett allmänt brandförsäkringsverk 1782, upplifvan-det af embetsverkens årsberättelser, införandet af en strängare kontroll öfver uppbördsverket, storskiftets fortsättande samt grundandet af ett diskon tkontor i Göteborg 1783. Om den storartade utvecklingen af rikets sjöförsvar är förut berättadt, och häri vållade ej ens Trolles död något afbrbtt, då Augustin Ehrensvärds snillrike son Karl August Elirensvärd med titel af öfveramiral blef hans efterträdare; slutligen var det under denna tid, som konungen utvecklade sin lifligaste verksamhet ^ den fosterländska konstens och vitterhetens tjenst. För allt detta var man emellertid blind eller ansåg, att det ej kunde öfverskyla de felsteg som blifvit begångna.

Sådan var sinnesstämningen i landet, då konungen våren 1780 beslöt att sammankalla ständerna, sannolikt dertill förmådd af Liljencrantz och Toll, af hvilka den förre för att ordna finanserna och den senare för att ytterligare utveckla försvarsväsendet önskade en dylik åtgärd. Om det jäsande missnöjet synes han hafva varit okunnig, men hvad han befarade var utländska makters stämplingar, och för att förekomma dylika hölls riksdagskallelsen i det längsta hemlig. Ehuru utfärdad den 28 mars (1786), meddelades den dock rädet först den 8 april, dagen före dess kungörande i Stockholm och blott tre veckor före riksdagens början. Dessa försigtigketsraått. synas ej heller varit öfverflödiga, ty vid denna tid hade Katariua II åter börjat visa lust att inblanda sig i Sveriges inre angelägenheter. Emellertid behöfdes ej nu hennes stämplingar för att bereda Gustaf III svårigheter och obehag. Genom riksdagskallelsen erhöll det dolda missnöjet på en gång luft, och öfverdrifna eller ogrundade rykten om, att afsigten med riksdagen vore genomförandet af vigtiga förändringar i statsskicket och privilegierna, skatternas omåttliga ökande och förverkligandet af% konungens krigsplaner, ökade oron. Valen inom de ofrälse stånden utföllo i allmänhet på ett för konungen ofördelaktigt sätt. Inom adeln förenade sig forna hattar och mössor för att bekämpa regeringen.Många, som vid foregående riksdag uppträdt såsom konungens ifri gaste anhängare eller som af honom öfverhopats med nådebevis, slöto sig till oppositionen, och ej nog med, att denna sålunda vann i antal, den blef äfven, hvad den 1778 ej var — ett fullt ordnadt parti. Intet steg togs utan att af ledarne bafva forberedts och beslutits i hemliga öfverläggniugar, och de mera underordnade fingo sig noga anvisad den plats, de skulle intaga i striden. Såsom landtpartiets högste ledare kan Fersen betraktas. I vigtigare frågor var han oböjlig, men med sin vanliga försigtigket sökte han på samma gång aflialla sina vänner från farliga ytterligheter.

Bland partiets öfriga medlemmar inom adeln märkas landshöfdingen grefve F. U. von Roseu, den gamla mössan Frietzcky, den utmärkte talaren lagman J. A. Spaldencreutz, den skicklige landthushållaren Rutger Macklean,

den af Gustaf med så mycken godhet behandlade grefve Brahe, den rike Karl de Geer till Löfsta, den lika förslagne som oförskräckte Johan von Engeström. Inom de ofrälse stånden voro biskoparne O. Celsius och D. Herveghr, garfvar-åldermannen Vestin och smålandsbonden Jon Bengtsson de missnöjdes anförare. Konungen hade deremot, oförberedd som lian var på ett svårare motstånd, försummat att gifva sina anhängare en fast ledning.

Den 1 maj 178G samlades ständerna i Stockholm. Till landtmarskalk ut-nämdes Johan Didrik Duvall. I stället för erkebiskop Mennander, som i följd af sjukdom var frånvarande, blef biskopen i Linköping Uno von Troil pre-

220. Karl August Ehrensvard sternes talman; till borgarståndets tal-

(‘l,U 10 man nämdes Ekerman och till bönder-

nes Nils Stensson från Skåne; deras sekreterare blef denna gång kunglig sekreteraren Karl Lagerbring.

I siit trontal den 8 maj prisade konungen den enighet och det förtroende, som voro rådande i riket, och förklarade, att han ej sammankallat riksdagen för att äska några nya gärder. Äfven denna gång fingo ständerna mottaga en utförlig redogörelse för hvad som tilldragit sig sedan deras förra möte, och i denna kunde bland annat meddelas, att på de sista sex åren ej mindre än elfva linieskepp blifvit nybygda. Nu liksom 17/8 förbigingos dock med tystnad alla åtgärder, som kunde anses miudre behagliga. Den vigtigaste af de kungliga propositionerna, som vid riksdagens öppnande framlades, rörde det ämne, som både i riksdagskällelsen och trontalet uppgifvits såsom egentliga anledningen till riksdagen, eller den nöd, som tre års missväxt åstad-kommit i landet; till dess lindrande och för att bereda utvägar att äfven möta kommande olyckor af detta slag föreslog konungen inrättandet af offentliga spanmålsmagasin. De öfriga propositionerna innehöllo förslag om dödsstraffets fullständiga afskaffande for barnamord, om bondeståndets stärkande genom åtgärder mot en allt för utsträckt liemmansklyfning samt om understöd åt Falu bergslag.

Innan dessa ärenden började behandlas, upptog emellertid oppositionen på riddarhuset den vid förra riksdagen nedtystade frågan om beräkningen af ståndens röster. De ifrigare ville, att alla stånden skulle fatta sitt beslut i saken, innan konungen derom underrättades, men de mera försigtiga ledame i förening med hofpartiet genomdrefvo, att adeln enskildt genom landtmar-skalken meddelade konungen sin mening. För att genom tillmötesgående besvärja stormen svarade Gustaf genast, att han fullkomligt delade adelns uppfattning af frågan, och då de ofrälse standen sedermera äfven instämde deri, blef det nu omsider formligt bestämdt, att uti alla ärenden med undantag af bevillnings- och privilegiefrågor skulle tre stånds pluralitet gälla såsom riksdagens beslut, samt att alla frågor, i livilka två stånd stannade mot två, skulle förfalla. Äfven i ett annat hänseende medgaf konungen nu ett förtydligande af riksdagsordningen, idet han med anledning af en på riddarhus et väckt fråga förklarade, att de deputerade, som af samtliga stånden nedsattes öfver något ärende, hädanefter skulle få tillsammans öfverlägga.

I följd häraf kom nu ett gemensamt lagutskott till stånd. För öfrigt tillsattes genast af de tre högre stånden ett hemligt stats- och ett hemligt banko-utskott, och inom hvarje stånd bildades dessutom särskilda besvärsutskott.

Den 18 maj (1786) föreslog konungen i en ny proposition införandet af den så kallade passevolansen. Förhållandet härmed var följande. Under tidernas lopp hade det blifvit liäfd, att soldaterne af rust- och rotehållarne skjutsades till mötena samt äfven försågos med kost. Som detta utredningssätt, på samma gäng det gaf anledning till godtyckliga prejerier, ej tillät en nog hastig sammandragning af armeen, hade emellertid Gustaf III låtit öfvertala rote- och rusthållame vid samtliga finska regementena samt vid de svenska kavalleriregementena att utbyta dessa utskylder mot en bestämd penningafgift, kallad passevolans. Åtgärdens utsträckande till de svenska infanteriregementena försvårades emellertid af, att dessas kontrakt i allmänhet fritogo rotehållarne

221. Uno von Troil (1746-1803).från de ofvan nämda skyldigheterna, och för ändring i knektkontrakten fordrades enligt 1772 års regeringsform ständernas samtycke. Det oaktadt hade rotehållarne vid trenne svenska regementen redan före riksdagen blifvit öfver-talade att åtaga sig passevolansen, men innan denna utsträcktes vidare, fann man dock rådligast att inhemta ständernas samtycke, och passevolans-frågan var utan tvifvel en af de förnämsta anledningarna till riksdagens sammankallande. Lika ifrigt som konungen och hans förtrogne, i synnerhet Toll, önskade förslagets genomdrifvande, lika fast var landtpartiet emellertid beslutet att gendrifva det samma. På riddarhuset enades man från början om att låta bero vid de öfverenskommelser, som träffats i Finland och med de svenska rusthållarne, samt att sålunda inskränka frågan till de svenska infanteriregementena. Fyra riksråd, iklädda sina embetsdrägter, infunno sig på riddarhuset för att försvara den kungliga propositionen, men det oaktadt ryckte oppositionens talare sinnena med sig. Ehuru de ej kunde förneka, att äfven de svenska rotehållarne i trots af kontrakten alltid utrustade sina soldater, förklarade de dock, att den föreslagna afgiften vore en ny beskattning, samt sökte till och med bestrida dess militäriska nytta, och slutet blef, att adeln (den 20 maj

1786) med stor röstöfvervigt förkastade förslaget. Orsaken till denna utgång har man säkerligen i främsta rummet att söka i ståndets gamla obenägenhet att åtaga sig några ständiga* utskylder, men sannolikt har äfven farhågan, att en större rörlighet hos armeen skulle befordra konungens krigsplaner, medverkat till beslutet. Presterne och borgarne biföllo deremot förslaget, och bönderne hänvisade konungen till enskilda öfverenskommelser med mst- och rotehållarne. Då Gustaf emellertid begärde ett bestämdare svar, förenade de sig den 24 maj med adeln, och sålunda hade frågan för denna gång fallit.

Nästan lika liten framgång rönte de öfriga kungliga propositionerna. Till spanmålsmagasin hade konungen begärt ett räntefritt lån af banken pa en million riksdaler specie, fördeladt på fem år. De hetsigare oppositionsmännen ville afslå äfven detta, men Fersen, som befarade att oppositionen genom att vägra de nödlidande all hjelp skulle göra sig förhatlig, genom-dref den 31 maj, att bankoutskottet beviljade 833 3331/3 riksdaler specie eller 50 tunnor guld, fördelade på åtta år, men i stället återtog det kreditiv pä samma summa, som regeringen vid förra riksdagen erhållit. Deremot afslogs alldeles det begärda understödet åt Falu bergslag, och samma öde hade äfven en synnerligt märklig framställning, hvari konungen erkände för bankoutskottet, att han nödgats upptaga utländska lån, samt föreslog, att dessa skulle förvandlas till inländska, derigenom att rikets inbyggare finge af staten köpa sig årsräntor, hvilkas utbetalande banken mot erhållande af vissa krono-inkomster skulle ombesörja. De kungliga förslagen om barnamörderskors bestraffning samt om hemmansklyfningen afstyrktes af lagutskottet och förkastades af stånden.

Statsutskottet, i hvilket många af de häftigaste oppositionsmännen fatt plats, visade sig synnerligt svårhandterligt. Att det äfven denna gång blottfick del af ett års stat klandrades med rätta, men då flere stater med anledning häraf framlemnades, förklarades att det redan slutat sina göromål. De häftigare visade lust att anställa en undersökning om riksskulden, men pår ledarnes råd gaf man i stället konungen en indirekt påminnelse om, att han ej utan riksdagens samtycke egde rätt att skuldsätta riket, i det utskottet i sin berättelse till stånden förklarade, att det hade anledning förmoda, »det liket ej blifvit belastadt med någon ny och riksens ständer icke veterlig gäld».

Behofvet af en ny bevillning i stället för den, som den förra riksdagen åtagit sig till nästa riksmöte, erkändes väl af utskottet, men frågan om dess storlek och tiden för dess utgörande hänsköts till stånden. Det beslut som dessa härom fattade blef ett nytt känbart nederlag för konungen. Oppositionen genomdref nämligen, ej blott att 1779 års bevillning nedsattes med en procent, utan ock, hvilket var det vigtigaste, att den nu blott gafs för en tid af fyra år.

Emellertid nbjde man sig ej med att motsätta sig konungens förslag och önskningar, utan skred öfver till omedelbart angrepp på åtskilliga styrelseåtgärder. Kort före riksdagen hade en officer godtyckligt blifvit afskedad af konungen, och denna händelse, som väckte ett synnerligt obehagligt uppseende, föranledde på riddarhuset ett förslag till grundlagsforklaring, enligt hvilket inga embetsmän som ej innehade tortroendetjenster skulle utan laga dom kunna afskedas. Förslaget antogs af alla stånden och blef äfven af konungen bifallet. Mindre befogadt var, att adeln besvärade sig öfver, att krigsbefälet ej blifvit kalladt till riksdagen. Erfarenheten från 1742 och 1760 rättfärdigade fullkomligt denna åtgärd, och adelns besvär blefvo också af konungen lenmade utan afseende. Så mycket mera erkännande förtjenar deremot ständernas försök att återbörda tryckfriheten. Den 26 maj 1786 föreslogs på riddarhuset af major Bilberg och i borgarståndet af källarmästaren, för detta docenten Ke-venter från Upsala, att riksdagen skulle begära återställandet af 1774 års tryckfrihetsförordning, och alla stånden förenade sig om en petition i detta syfte, hvilken dock af konungen äfslogs. Uppskrämdt af ryktet, att konungen ämnade draga äfven andra näringsgrenar än bränvinsbränningen under kronan, föreslog borgarståndet att riksdagen skulle anhålla om förbud mot alla slags monopol; de öfriga stånden utom bondeståndet som synes fruktat, att under borgarnes begäran dolde sig ett anslag mot den fria spanmålshandeln, antogo förslaget. Ständernas begäran blef emellertid af konungen tillbakavisad. Att ständerna ej heller skulle lemua kronobrännerierna oanfäktade var naturligt, men innan de hunno inkomma med några besvär i ämnet, skyndade konungen att sjelf bringa det å bane.

Den 7 juni fingo nämligen stånden mottaga en kunglig skrifvelse, som föreslog att för hvar annan eller hvar

tredje socken skulle inrättas ett kronobränneri, i hvilket jordbrukame skulle få sin egen spanmål förvandlad till bränvin och drank, men detta konungens försök att undgå upplifvandet af husbehofsbrän-ningen, om hvars förderflighet han med rätta var öfvertygad, vann ej bifall, utau på böndernes förslag begärdes i stället, att husbehofsbränningen mot enviss afgift skulle frigifvas. Gustaf fogade sig då härefter och förklarade, att ehuru brännerierna inbragte minst 500000 riksdaler, ville han nöja sig med en ständig afgift af 300000 under de år, då husbehofsbränningen tilläts, samt med hälften så mycket under de år, då den förbjöds. Sedan frågan blifvit förberedd af ett gemensamt utskott, föredrogs den i stånden den 19 juni 1786.

Adeln vägrade att åtaga sig den föreslagna bevillningen såsom ständig, instämde i ett af Frietzcky författadt memorial som sökte ådagalägga, att bränvinsbränningens förvandlande till ett regale varit en olaglig åtgärd, samt beslöt, att frågan om husbehofsbränningen skulle hvila till nästa riksdag. Borgarne antogo deremot det kungliga förslaget; men ehuru konungen förklarat sig ej mottaga annat svar på sin framställning än ja eller nej, åtogo sig dock presterne och bönderne den begärda bevillningen endast för en tid af åtta år, livaijemte det sist nämda ståndet instämde i Frietzckys memorial. Hittills hade Gustaf sökt dölja sitt misshag öfver ständernas hållning, men efter detta nya nederlag förmådde han ej längre lägga band på sina känslor. Ehuru den i regeringsformen bestämda riksdagsterminen af tre månader ännu ej var förliden, afklipte han alla vidare öfverläggningar genom att den 23 juni låta afsluta riksdagen, och i sitt afskedstal vädjade han mot ständerna till efterveridens dom. Han efterskänkte vid samma tillfälle det fjerde året af bevillningen samt förklarade slutligen, att han förmodligen ej snart komme att hålla någon riksdag.

Sådant var förloppet af detta möte. Gustaf lll:s beundrare hafva deri blott velat se ett uttryck af adelns regeringssjuka och harm öfver 1772 års statshvälfuing, men den enighet med hvilken ständerna uppträdde tyder dock på, att motståndet mot konungen berodde af vida allmännare grunder; 1786 års riksdag var i sjelfva verket ett i många hänseenden aktningsvärdt försök att rätta verkliga missförhållanden och att häfda den konstitutionela frihet, hvartill konungen 1772 lagt grunden, njen hvilken han nu sjelf syntes vilja undergräfva. Att försöket ej lyckades bör dock ej tillskrifvas konungen allena, utan äfven de personer som voro motståndets ledare. Gustafs fel var, att lian ej visade ständerna större tillmötesgående och förtroende; men när man af de anteckningar, som åtskilliga af hans motståndare hafva efterlemnat, lär känna, med hvilken ytterlig hätskhet de betraktade alla hans åtgöranden, måste man erkänna, att ej heller de voro rätta männen att återställa enighet och förtroende, och denna uppfattning vinner en sorglig bekräftelse af de handlingar, hvartill flere än en ur deras led sedermera gjorde sig skyldiga.Krig med Ryssland 1788-1790. — 1789 års statshvfilfhing.

Den inre stillningen efter 1786 irs riksdag. — Göran Magnus Sprengtporten. — Ryska krigets utbrott, juni—juli 1788. — Anjalafdrbundet. — Danskames anfall. — Gustaf i Dalarna och Göteborg. — Riksdag 1 Stockholm, den 26 jan. 1789. — Upptridet pi rikssalen, den 17 febr. — Förenings- och sftkerhetBakten. — Riksgåldskontoretg inrit Unde. — Riksdagens aftlntande, den 28 april. — 1789-1790 in filttåg. — Freden i Virilt, den 14 aug. *790.

Med hjertat uppfyldt af grämelse hade konungen hemförlofvat ständerna. Denna känsla var dock ej endast uttryck af sårad stolthet, utan lika mycket at en ädel sorg vid upptäckten, att folkets kärlek, som hittills synts Gustaf så viss, nu börjat förkolna. Olyckligtvis kunde han dock ej förmå sig att genom en återgång till ett verkligt konstitutionelt regeringssätt söka återvinna dess tillgifvenhet. Hans stolthet uppreste sig mot allt, som kunde synas såsom en eftergift för oppositionsledarnes fordringar, och han fortgick derfor i trots af verkliga vänners varningar ytterligare pä den ödesdigra bana han en gäng beträdt.

Emanuel de Geer, som efter riksdagen förgäfves sökt förmå konungen att genom ändrade styrelsegrundsatser söka återvinna folkets förtroende, lem-nade i juni 1787 sina befattningar, och Liljencrantz, hvars yrkanden på större sparsamhet blefvo allt mera besvärliga, måste redan i november 1786 utbyta sin vigtiga statssekreterarbefattning #mot riksrådsvärdighetens tomma ståt. Deremot utnämdes vid samma tid den för oppositionen synnerligt förhatlige Toil officielt till styresman för armeväsendet, och Liljencrantz’ efterträdare, friherre Erik Ruuth, en driftig embetsman, men föga erfaren i finansväsendet, ansågs förnämligast hafva honom

att tacka för sin plats.

Emellertid vidtogos dock äfven vissa förbättringar. Den vigtigaste af dessa var, att pastoratshandeln afskafiades. På tillstyrkan af den lärde och djupsinnige hernösandslektorn, prosten i Skellefte Karl Gustaf Nordin, .skildes nämligen Schröderheim från den närmare handläggningen af prester-liga befordringsmål, som i stället öfverlemnades åt en den 1 november 1786 upprättad så kallad mindre ecklesiastik beredning, bestående af Nordin, en annan prest samt revisionssekreteraren Mattias Rosenblad, och genom denna åtgärd återvann Gustaf fullständigt presterskapets tillgifvenhet.

En annan person, af hvars tjenst Gustaf med fördel begagnade sig för att bekämpa missbruk inom förvaltningen, var den för sin omutliga rättrådighet allmänt aktade Karl Axel Vachtmeister, hvilken 1779 vid endast 25 års ålder utnämdes till justitiekansler. Det sätt, hvarpå han fick utöfva detta embete, gaf honom nästan en justitieministers ställning, och detta blef fullständigt fallet, då han 1787 inkallades i rådet och bekläddes med den återupplifvade värdigheten af riksdrots. Såsom sådan erhöll han nämligen på en gång den högsta rangen inom rådet och den högsta uppsigten öfver hela justitie-väsendet, och denna makt använde han bland annat till att afskaffa de tjenste-köp, som äfven inom domarkåren qvarstodo såsom ett arf från frihetstiden. Ehuru drotsembetet påminde om det svenska rådets mest lysande tider, behagade dock dess återupplifvande icke rådsmaktens vänner, hvilka ansågo attden nya värdigheten blott hade till ändamål att ytterligare nedsätta råcls-embetets anseende.

Med afseende på bränvinet fann konungen efter riksdagen nödigt att gifva vika för den allmänna meningen, men genom det sätt hvarpå detta skedde gaf han sina ovänner en ny anledning till beskyllningar. Under året 1787 lät han nämligen på sockenstämmor erbjuda jordegarne att ingå kontrakt, hvarigenom dessa mot en viss årlig afgift fingo rättighet till husbehofsbrän-ning; men om denna åtgärd också med glädje helsades af allmogen, så väckte den i stället så mycket häftigare ovilja inom den adliga oppositionen som möjligen harrnades öfver, att afgifterna blefvo de samma för frälse- som för skattejord. och dessutom med större skäl fann det betänkligt, att konungen i denna sak med förbigående af riksdagen vändt sig omedelbart till folket. De flesta adliga jordegare vägrade också att för sina sätesgårdar ingå på ett dylikt aftal, och många hindrade till och med sina frälsebönder att begagna sig af konungens anbud. För alla, som utan kontrakt idkade husbehofsbränning. blefvo straffen genom en förordning af den 20 december 1787 ytterligare skärpta.

Förvirringen i finanserna kunde emellertid ej botas genom dessa öfvereus-kommelser. De enda som kunnat hjelpa voro ständerna, men att för dem öppet framlägga ställningen ville konungen nu mindre än någonsin underkasta sig. Han befann sig i sjelfva verket i samma belägenhet som hattarne på 1750-talet, och liksom de fördes äfven han genom en äfventyrlig finanspolitik till en äfventyrlig krigspolitik. Att krigisk ära redan länge lockat hans håg, känna vi af det föregående, men efter 1786 års riksdag började ett krig äfven synas honom önskligt såsom ett medel att reda sig ur de inre svårigheterna. På omkostnaderna derför kunde förvirringen i finanserna skyllas, och om han förde sitt folk till seger och ära, hoppades han med säkerhet kunna återvinna dess kallnade kärlek och krossa oppositionen. Dock voro dylika skäl ej de enda som bestämde hans beslut. Nu såsom nästan alltid fans i Gustaf III:s handlingssätt, hur lättsinnigt och äfventyrligt det än i många hänseenden var, en bottensats af sann storhet och brinnande fosterlandskärlek. Den makt, mot hvilken han denna gång ville vända sina vapen, var Ryssland, och verkliga skäl härtill saknades ingalunda.

Huru ogerna Katarina II låtit 1772 års revolution blifva ohämnad, och huru den bedrägliga drömbilden af ett svenskt-ryskt förbund efter mötet i Fredrikshamn upplöste sig i intet, känna vi af det föregående. Då hon sålunda i Gustaf ej lyckades erhålla en spak bundsförvandt, började hon ater söka bereda hans och Sveriges förderf, och det medel hon härvid begagnade var det samma, hon med så stor framgång användt i Polen, nämligen inre stämplingar. Vid 1786 års riksdag skall hon under åberopande af Rysslands garanti för 1720 års författning hafva varnat Gustaf för att kränka folkets frihet, och med större ifver än någonsin började hennes sändebud vid denna tid åter söka bilda ett ryskt parti. Och härmed hafva vi kommit till en omständighet, som ej bör lemnas/ir sigte, då man dömer mellan Gustaf och hans inhemska motståndare.Gustafs statskonst förtjenar i många hänseenden att ogillas, men med alla sina fel var den dock alltid fosterländsk, och det effcerdöme han härigenom lemnade var

kanske det bästa han gifvit sitt folk. Dock verkade han i detta hänseende inera för framtiden än för sin egen tid. För det slägte, som under hans senare regeringsår mottog sina första intryck, skulle det knappast varit möjligt att sätta partisyften högre än fäderneslandets oberoende; men bland Gustafs samtida funnos ännu de, som i detta hänseende läto sig bestämmas af frihetstidens förkastliga vanor, och härigenom hafva många af oppositionen forspilt det anspråk på efterveridens tacksamhet, hvartill deras nitälskan for en lagbunden frihet annars skulle gifvit dem rätt, eller med andra ord, de hafva i sjelfva verket gjort sig ovärdiga den ärofulla rolen af frihetens försvarare.

För att vinna hvad man kallade frihet sökte nämligen nu ej blott gamla mössor, utan äfven hattar den ryska sjelfherskarinnans beskydd. Enligt Liljen-sparres rapporter till konungen besökte åtskilliga af oppositionens medlemmar och i synnerhet Pechlin under 1786 års riksdag flitigt det ryska ministerhotellet; och 1787 inberättade det då varande ryska sändebudet i Stockholm Rasumovski for sin regering, att några personer, tillgifna det förra regeringssättet, vändt sig till honom för att erhålla Rysslands bistånd till inskränkande af Gustafs makt. Men det stannade ej ens härvid. Bland de missnöjde funnos äfven de, som gjorde sjelfva fäderneslandet till föremål för sina stämplingar. Det är till namnet Göran Magnus Sprengtporten, som minnet af denna skändlighet i främsta rummet knyter sig. Hos denne man, hvars gagneliga verksamhet i Finland under de första åren af Gustaf III:s regering vi känna af det föregående, var en stor begåfning förenad med svåra moraliska lyten. Liksom brodern var han misstänksam, oförsonlig och maktlysten, men då dessa lidelser hos Jakob Magnus Sprengtporten endast blefvo förderfliga för honom sjelf, drog den yngre brodern ej i betänkande att för deras tillfredsställande trampa under fotterna de heligaste förbindelser. Den nästan oinskränkta makt, konungen lemnade honom i Finland, synes ej hafva varit nyttig for hans oroliga lynne, men den egentliga brytningen i hans lif blef en utländsk resa, som han 1779 företog på offentlig bekostnad. För att bestrida de nöjen, åt hvilka han härunder öfverlemnade sig, drog han vexlar pa konungen utöfver sitt anslag, och då Gustaf slutligen tröttnade på hans öfverdrifna anspråk, begärde han, sannolikt viss om sin oumbärlighet, 1780 sitt afsked. Till hans harm blef det genast beviljadt, och då han, i hopp att ater vinna anställning, samma år uppsökte konungen under dennes vistelse i Spaa, visade Gustaf ej någon lust att efterkomma hans önskningar. Från denna stund öfverlemnade sig Sprengtporten blindt åt sina onda lidelser. Hans forra beundran för Gustaf III förbyttes i det oförsonligaste hat, och han, som hittills ansett Sveriges rike såsom sitt fädernesland, fann nu plötsligt, att endast Finland förtjenade att så kallas, och uppstälde såsom sitt mål att befria detta land från det svenska »förtrycket» för att i stället sjelf på ett eller annat sätt under rysk öfverhöghet blifva dess beherskare. Efter sin återkomsttill Finland 1781 började lian värfva anhängare för dessa planer, men synes blott hafva vunnit några fa, i allmänhet föga framstående adliga officerare, embetsmän och godsegare. Ehuru hans stämplingar ej blefvö obekanta för konungen, föraktade dock denne att beifra dem och skaffade honom i stället 1785 anställning i holländsk krigstjenst. Detta lönades af Sprengtporten pä sådant sätt, att han med det ryska sändebudet i Haag trädde i formlig underhandling om Finlands blifvande så kallade sjelfständighet, och då han följande året återkom till Sverige för att deltaga i riksdagen, träffade han med den der varande ryske ministern ett ännu fastare aftal. Kort derefter begaf han sig till Ryssland, der han mottogs på det mest lysande sätt och utom andra förmåner erhöll anställning såsom generalmajor.

Det var detta dubbla ränkspel, afsedt å ena sidan att omintetgöra alla frukterna af 1772 års statshvälfning och å andra sidan att lösslita Finland från Sverige, som Gustaf genom ett krig ville tillintetgöra, och huru mycket man än må ogilla de bevekelsegrunder, som för öfrigt inverkade på hans beslut, så kan man dock ej förneka det berättigade i hans önskan att en gång bringa till klarhet de invecklade och osäkra förhållanden, som för Sverige blifvit följden af 20 års nästan oafbrutna ryska stämplingar.

För att Sverige skulle kunna inlåta sig i strid med Ryssland, fordrades enjellertid tydligt, att omständigheterna voro synnerligt gynsamma, men ej långt efter 1786 års riksdag ansåg konungen, att detta blef fallet, i det en af dessa »konjunkturer;, efter hvilka han så länge spejat och på hvilka han alltid bygde så stora förhoppningar, då verkligen inträffade.

I augusti 1787 förmådde Katarina II:s och Josef II:s planer mot Turkiet denna makt att sjelf angripa Ryssland.

Ehuru Josef II strax derefter såsom Katarinas bundsförvandt indrogs i kriget, tog dock detta i hög gral Rysslands krafter i anspråk, och då dess gräns mot svenska Finland i följd häraf nästan helt och hållet blottades på trupper, trodde sig Gustaf omsider hafva erhållit ett tillfälle att bryta sin farliga grannes makt, och på våren 1788 erbjöd han mot vilkor af underhållspenningar Turkiet sitt understöd. Pä Frankrikes medverkan kunde han denna gång ej räkna, ty denna makt var nu förlamad af inre oro samt dessutom nära förbunden med Österrike. Men deremot sökte England och äfven Preussen, i hvilket sist nämda land Friedrich II 1786 hade efterträdts af sin brorson Friedrich Wilhelm II, vid denna tid sätta en gräns för Rysslands och Österrikes förstoringsplaner; efter någon tvekan beslöt derför Gustaf att med uppoffring af siua gamla förbindelser mod Frankrike i stället söka ett stöd hos dessa makter, af hvilka England bättre än någon annan stat var i stånd att tillfredsställa hans vigtigaste behof — behofvet af underhållspenningar, och i början af är 1788 öppnade han i detta syfte en underhandling med den engelska regeringen.

I Gustafs förhållande till Danmark åstadkommo de ryska krigsplanerna en ej mindre märklig förändring än i hans franska politik. Liksom han 1783 behöft Rysslands, så behöfde han nu Danmarks neutralitet, och för att försäkra sig härom sökte han vid ett personligt besök i Kjöbenbavn på hösten1787 åstadkomma ett familjfördrag mellan det svenska och det danska hofvet. Ehuru Danmarks forbindelse med Ryssland börjat kännas tryckande nog, var det dock lätt förklarligt, att de danska statsmännen ej voro hågade att uppoffra Katarinas vänskap för ett förbund med en så opålitlig granne, som Gustaf visat sig vara, och de uppstälde derför såsom vilkor för fördraget, att äfven hon deri skulle inbegripas, hvilket Gustaf naturligtvis ej kunde med-gifva. Det enda som han ernådde var vissheten, att Rysslands och Danmarks förbindelse endast afsåg ömsesidigt försvar, men det oaktadt synes han sökt intala både sig sjelf och andra, att han fullständigt vunnit, hvad han åsyftat med sitt besök.

Under de första månaderna af år 1788 fattade konungen i samråd med Toll och Ruuth det afgörande beslutet. Den förre förklarade, att armeen ej förr än i juli kunde blifva färdig till uppbrott, men båda tillstyrkte kriget under förutsättning, att subsidiefördragen komme till stånd. Olyckligtvis gick detta ej i fullbordan. Turkiet hade nämligen uppstält såsom vilkor för underhållspenningarnas utbetalande, att Sverige skulle hindra den ryska flottan att afgå till Medelhafvet, och då denna på våren 1788 var segelfärdig, ansåg sig Gustaf ej kunna invänta underhandlingarnas slut.

Danmark hade emellertid tillräckligt tydligt gifvit tillkänna, att det fordragsenligt var skyldigt att understödja Ryssland, om detta angrepes, och Gustaf hade dessutom, såsom vi veta, ej rätt att utan ständernas samtycke böija krig; att vända sig till dem hade åter varit det samma som att upplysa Ryssland om hela planen och skulle dessutom, att döma af den förra riksdagens förlopp, knappast lönat mödan. Af båda dessa skäl var det derför af största vigt, att striden böljades af Ryssland, men i följd af det turkiska kriget var den ryska regeringen för tillfället så långt ifrån att önska en brytning med Sverige, att den till och med ansåg nödigt, att Rasumovski uppmanade de missnöjde i Sverige att till en lägligare tid uppskjuta sina planer på en ändring af regeringssättet. Men nu liksom vid det tillämnade danska kriget 1783 ansåg Gustaf, att det vore nog, om skenet af ett fredsbrott kastades på fienden.

Den 22 maj 1788 förmåddes rådet genom konungens uppgifter om Rysslands krigiska planer att tillstyrka armeens sammandragning i Finland samt flottans utlöpande, och omedelbart derefter utfärdades order härom.

Den 18 juni inleranade Rasumovski med anledning af Sveriges rustningar en not, hvari han på ett förolämpande sätt skilde mellan konungen och nationen. Gustaf befalde då, att han inom åtta dagar skulle lemna Stockholm, men Rasumovski qvarstannade till den 11 augusti i Stockholm, der han, äfven sedan kriget utbrutit, underhöll en nästan öppen förbindelse med de missnöjde.

Den 23 juni inskeppade sig konungen till Finland. Dagen förut hade hertig Karl, hvilken såsom storamiral förde befälet öfver örlogsflottan, vid Dagö fordrat salut af en mötande rysk eskader för att härigenom reta denna till fiendtligheter, men försöket misslyckades, då den ryske befälhafvaren efter-kom hans begäran, oeh bunden af sina order, måste hertigen låta de ryska skeppen passera. Då konungen den 2 juli (1788) ankom till Helsingfors, mottog han emellertid underrättelsen, att några kosacker natten till den 28 juni i Pumala sockeu anfallit den

svenska gränsposteringen, samt att Sprengtportens efterträdare i befälet öfver savolaksbrigaden, öfverste B. J. Hastfehr, med anledning deraf inryckt i ryska Finland samt börjat belägra Nyslott. Enligt eu allmänt gängse berättelse skall den ryska truppen bestått af förklädda svenskar, men äfven om de angripande varit ryssar, så var dock händelsen påtagligeu allt för obetydlig för att kunna kallas ett fredsbrott. Såsom sådant behandlades den emellertid af Gustaf, som den 12 juli genom en deklaration uppfordrade kejsarinnan att såsom vilkor för fredens återställande låta straffa Basumovski, återgifva den 1721 och 1743 afträdda delen af Finland, åter-lemna Krim samt antaga Sveriges bemedling i det turkiska kriget. Genom en not af den 11 juli hade dock kejsarinnan redan förklarat sig ämna muta våld med våld, och samtidigt började krigsrörelserna på allvar.

Att Sverige skulle kunna gå segerrikt ur kampen syntes ej omöjligt. I hela det ryska Finland funnos vid krigets utbrott y några andra trupper än fästningarnas garnisoner, och Katarina skall i första förskräckelsen varit betänkt på att fly från Petersburg, hvars hela verkligt stridbara besättning endast lär hafva uppgått till omkring 6 000 man. På en öfverrumpling ai denna stad var också Gustafs krigsplan egentligen bygd. Anfallet skulle ske på två vägar, i det hufvudstyrkan af de från Sverige öfverförda trupperna. 15 000 till 20000 man, skulle landsättas i Ingermanland och tvenne finska armekårer under befäl af generalmajor Karl Gustaf Armfelt och dennes brorson, gunstlingen öfverste G. M. Armfelt på strandvägen framtränga mot den ryska hufvudstaden. Natten till den 12 juli gick den sist nämde med sin 2 000 mau starka afdeluing öfver gränsfloden Kymmene elf, och den 18 stod han vid byn Summa två tredjedels mil från fästningen Fredrikshamn. Dagen förut hade den äldre Armfelt, hvars kår uppgick till 3 600 man, vid Anjala börjat öfver-skrida gränsen samt framtränga mot Fredrikshamn.

För att landstigningen i Ingermanland skulle kunna företagas, fordrade emellertid att svenskarne blefvo mästare på hafvet, och allt berodde derför pa den strid som flottorna skulle utkämpa. Den 17 juli egde denna rum; med 15 linieskepp och 11 fregatter mötte hertig Karl och amiral A. J. Vrangel denna dag vid Högland i Finska viken den ryska flottan, som 17 linieskepp och 8 fregatter stark anfördes af amiral Greigh. Det sätt, hvarpå de svenska vapnen vid detta tillfälle fördes, återkallade minnet af vår historias ärofullaste tider. Hertigens skepp Gustaf III blef på en gång angripet af trenne fienclt-liga fartyg, men räddades af grefve Baltsar Horn, som med skeppet Vasa skyndade till dess undsättning och dervid sjelf fann hjeltedödeu. Svenskarae förlorade i den fem timmar långa kampen ett linieskepp, ryssarne två, och da de sist nämde följande dagen ej vågade förnya striden, tillskrefvo sig sveu-skame segern. Det oaktadt var dock striden förfelad, ty långt ifrån att liafva v blifvit tillintetgjord, kunde den ryska flottan under hösten blockera Sveaborg,dit hertigen efter slaget inlöpte. I följd häraf måste man afstå från den till-ämnade landstigningen, och Fredrikshamns eröfring i stället for Petersburgs blef nu fälttågets egentliga mål.

Den 24 juli 1788 afreste Gustaf från Helsingfors för att sjelf öfvertaga befälet öfver de finska armekårerna, och chefen för skärgårdsflottan, öfverste Mikael Anckarsvärd (förut Cossva) erhöll befallning att öster om Fredrikshamn landsätta omkring 7 000 man af de från Sverige öfverförda. trupperna under generallöjtnant G. A. von Siegroths befäl. Då fästningen var temligen svag och blott hade en besättning af 2 400 man, syntes dess fall gifvet; men annorlunda hade ödet beslutit. Ehuru tidpunkten för en krigisk uppgörelse med Ryssland, såsom vi sett, ingalunda var illa vald, förtjenar dock det sätt hvarpå Gustaf begyute striden onekligen att kallas lättsinnigt. I förhoppning att allt

222. Sjöslaget vid Högland den 17 jali 1788.

skulle kunna afgöras genom Petersburgs öfverrumpling, hade han försummat att tillräckligt sörja för truppernas underhåll, och följden häraf blef nu en brist, som förlamande inverkade på rörelserna och naturligtvis framkallade ett lifligt missnöje. Skulden för de felaktiga anstalterna sköts emellertid på Toll, och denne, som mer än någon annan bidragit till att gifva Gustafs politik en krigisk riktning, fick nu, då den afgörande stunden var kommen, ej medfölja till krigsskådeplatsen; i stället hemsändes han snart för att ombesörja Skånes forsvar och derefter flottans utrustning, och ehuru han med sitt vanliga nit fullgjorde dessa uppdrag, återvann han dock aldrig konungens ynnest. Missnöjet kunde dock ej genom Tolls uppoffrande stillas. Hos de adliga oppositionsmännen i Sverige hade kriget uppväckt en gränslös förbittring. De betraktade det ej blott såsom olagligt, utan egentligen

såsom riktadt mot sig, ochåtskilliga skola till ocli med varit nog äreförgätna att öppet visa sin glädje öfver Rysslands och sin sorg öfver Sveriges framgångar. Krigsbefälet, som till största delen bestod af adelsmän, delade i allmänhet sina ståndsbröders uppfattning, och nu visade det sig, att denna embetsmannaklass ännu ej blifvit botad från frihetstidens ovanor: brist på disciplin och lust för otidigt kami-stöperi. Redan från första stund synas många haft för afsigt att söka omintetgöra konungens förhoppningar om seger och ara, och då det vid framkomsten till Finland blef klart, att kriget var ett anfallskrig, uppstod en fruktansvärd jäsning. Officerarne ansågo sig allmänt berättigade att vara domare öfver det sätt, hvarpå konungen efterleft grundlagen, och om också bristen ökade förbittringen, så voro dock klagomålen deröfver ofta blott en täckmantel for det politiska missnöjet. Vid Siegroths uppbrott trädde detta i öppen dag, i

223. Sjöslaget vid Högland den 17 juli 1788.

det omkring femtio officerare begärde sitt afsked och återvände hem, och di Gustaf ankom till den äldre Armfelts armé, som fattat posto vidHusula, en half mil från Fredrikskamn, inträffade här ännu betänkligare händelser.

Den 31 juli och den 1 augusti 1788 började öfverstarne vid Åbo, Björneborgs och Nylands regementen, Johan Henrik Hästesko, Sebastian von Otter och Robert Montgomery ansätta konungen med yrkande på fred eller riksdagskallelse såsom nödvändiga i följd af armeens dåliga utrustning. Bland andra skäl som de härvid anförde var äfven det, att soldaterne ville gi hjfasi men oaktadt befälet både med lock och pock sökte inverka på sina underlydande, förklarade dock dessa, när konungen den sist nämda dagen sj^Äf tillfrågade dem, att de i lif och död ville vara honom följaktiga. OakJ^^lt s**daten sålunda ej svek sin pligt, synes dock befälets afvoghet hafva förlamande inverkat på konungens handlingskraft. Då Siegroth den 3 augusti 1788 landsteg och började det aftalade anfallet på Fredriksbamn, understöddes han väl af den yngre Armfelt, men konungen förblef ej blott overksam med husula-armeenv utan lemnade honom frihet att uppgifva foretaget, om han ej trodde sig på egen hand inom ett dygn kunna eröfra fästningen. Följden häraf blef, att Siegroth den 4 augusti åter inskeppade sig, och mot G. M. Armfeits råd lät konungen med förtviflau i bjertat äfven de båda finska armékårerna draga sig tillbaka. K. G. Armfelt stannade vid byn Liikala, och brorsonens kår, med hvilken konungen förenade sig, slog läger vid Kymmenegård.

För de pligtförgätna officerarne var det emellertid ej nog, att företaget mot Fredriksbamn fått ett så snöpligt slut. I lägret vid Liikala befunno sig de förnämste af de män, som G. M. Sprengtporten under sin vistelse i Finland 1781—1785 lyckats vinna för sina planer, nämligen majorerne Johan

224. Minnespenning öfver segern vid Ilogland.

Karl, af Guds n&d Sveriges rikes arffurste, hertig af Södermanland. — Åt stort namn och stort mannamod. Öfver ryska flottan vid Högland den 17 juli 1788.

Anders Jägerhorn och Karl Henrik Klick samt kaptenen Gustaf Vilhelm Ladau, och dessa begagnade sig nu af sina kamraters missnöje med kriget för att förmå dem att träda i underhandling med fienden. Häste-sko var lätt vunnen, och äfven den befålhafvande generalen K. G. Armfelt, en välmenande, men svag gubbe, lät intala sig, att det enda medel, hvarige-nom konungen och riket kunde räddas, vore att armeen på eget bevåg sökte utverka fred. Vid en nattlig sammankomst den 8 augusti undertecknade Armfelt och sex andra officerare en not, hvari de för den ryska kejsarinnan förklarade, att nationens gemensamma önskan vore en evig fred med Ryssland, och uppmanade henne att för dess befästande återgifva Finland dess gamla gränser samt gifva tillkänna, om hon ville träda i underhandling med nationens .representanter. Jägerhorn, som med denna skrifvelse i hemlighet afsändes till L^etersburg, foregaf här, att den finska armeens afsigt vore att göra Finland ^elfständigt; i sitt svar uppmanade också Katarina de finska patrioterne att,

kr^sedan det ryska området blifvit utrymdt, under ryskt beskydd samlas till ett slags riksdag, hvarigenom ej blott fred, utan äfven Finlands lycka skulle kunna beredas, och för underhandlingens ytterligare drifvande infann sig Sprengtporten vid gränsen. Emellertid hade K. G. Armfelts armé redan den 9 augusti (1788) gått tillbaka till Anjala, efter hvilken ort sammansvärjningen erhöll sitt namn — anjalaförbundet. Här uppsattes nämligen den 12

augusti en »föreningsakt», hvari fredens återställande, ständernas sammankallande samt upprätthållandet af riksdagens i regeringsformen grundade rättigheter uppgåfvos såsom tillställningens egentliga mål; men att man dock ej ämnade nöja sig härmed, visade ett samma dag utfärdadt så kalladt »cirkulär i armeen», hvari bland annat yrkades, att rådet skulle tillsättas enligt 1720 års regeringsform1. Tillika undertecknades en »deklaration», hvarigenom de förbundne sökte rättfärdiga det steg de tagit, och denna eller foreningsakten sändes samma dag till konungen, som nu erhållit kännedom om stämplingarna samt affordrat Armfelt räkenskap derfor. Så erhöll Gustaf fullständig visshet om den hotande faran. Den yngre Armfelt rådde honom att låta fangsla hufvudmännen, men Gustaf föredrog att använda sina älsklingsmedel, mildhet och förställning. Han sökte sålunda genom anbud om förlåtelse återföra de förvillade till deras pligt, men förblef för öfrigt overksam i lägret vid Kym-menegård, och äfven generallöjtnant J. A. Mejerfelt, som nu fick öfvertaga den äldre Armfelts befäl, gjorde ej, ehuru konungen fullt trogen, något försök att undertrycka sammansvärjningen. I sjelfva verket var ställningen så förtviflad, att ett kraftigare uppträdande knappast varit rådligt. Myteriets spridande till de öfriga armekårerna syntes blott vara en tidsfråga; då Hastfehr den 20 augusti upphäfde blockaden af Nyslott, berodde detta åtminstone till en del af de sammansvurnes bearbetningar, och konungen fick på det heLi taget vara glad, att han ej i enlighet med åtskilliges önskningar beröfvades sin frihet. Då ankom den 21 augusti underrättelsen, att Danmark stod färdigt att gripa till vapen. »Jag är räddad», skall Gustaf härvid hafva utropat; med snillets skarpblick hade han genast upptäckt, att denna händelse, som syntes råga måttet af hans olycksöde, erbjöd en hedrande förevändning att lemna krigsskådeplatsen, hvilket hittills synts honom såsom en feghet; och mot den nya faran hoppades han med visshet kunna räkna på folkets medverkan. Den 25 augusti afreste han från Kymmenegård; ett bref, som han samma dag erhöll från de sammansvume, hvilka nu mottagit kejsarinnans svar, återsände han ouppbrutet, men förnyade tillika sitt anbud, att de mot vilkor af afbön skulle erhålla förlåtelse, och den 1 september ankom han oväntadt för alla till Ulriksdal.

1 Ur ett inom armeen utspridt poem må följande för de sammensvornes åsigter betecknande utdrag anföras:

»Jag svärdet fått att kronan stöda, »Jag svärdet fått att tappert strida

som på monarkens hufvnd är, for dygd, för kung, för fosterland,

men att ined lagbrott frihet döda förgäfves man min arm begär.»

men ej att träldomsfjettrar smida omkring min landsmans fria band.»Gustafs liopp att finna understöd hos sitt folk blef ej sviket. Den adliga oppositionen var väl i allmänhet böjd för att gilla eller åtminstone ursäkta officerarnes handlingssätt, men prester, borgare och bönder förstodo ej att uppskatta en »patriotism», som dref befälet att i farans stund öfvergifva sina fanor eller att göra sitt lands farligaste fiende till skiljedomare mellan konung och folk. De hemvändande officerarne bemöttes med förakt, och underrättelsen om armeens brottsliga tilltag framkallade öfver hela landet en gränslös förbittring. Krigets olyckliga utgång tillskrefs uteslutande officerarnes förräderi, och denna uppfattning framstäldes ej blott i en mängd strö-skrifter, utan sökte sig äfven uttryck i presternes predikningar. Den fosterländska hänförelsen blef så mycket starkare, som den äfven antog en social karakter. Att adeln efter 1786 års riksdag motsatt sig konungens anbud om bränvinsbränningens lösgifvande hade hos bönderne framkallat ett lifligt missnöje. Redan länge hade de ofrälse stånden harmats öfver adelns gynnande vid befordringar, och genom det ofosterländska tänkesätt, som ej blott det adliga krigsbefälet, utan äfven en mängd af deras hemmavarande ståndsbröder nu lade i dagen, kom det gamla grollet till ett fruktansvärdt utbrott. Samhället greps af en demokratisk rörelse jemforlig med den, som på 1600-talet föregått reduktionen, eller den, som 1743 kom till utbrott i dalupproret, men denna gång behöfde man ej såsom vid det sist nämda tillfället sakua en duglig ledare.

På ett mästerligt sätt förstod nämligen Gustaf att begagna sig af denna 225. Kristian VII, konung af Danmark sinnesstämning. Från Stockholm ilade (1*49—isos),

han till Dalarna, hos hvars allmoge han liksom fordom Gustaf Yasa ville i främsta rummet söka rikets räddning. Den 14 september (1788) tilltalade han på Mora kyrkovali den samlade menigheten, som gripen af hans vältalighet erbjöd sig att till hans och fäderneslandets försvar, gå man ur huse. I Leksand och Stora Tuna hade

han lika framgång, och inom en månad var en här af 3000 man frivillige uppsatt. G. M. Armfelt, som äfven lemnat Finland och åt hvilken gränsförsvaret i Yermland nu anförtroddes, blef deras öfver-befälhafvare, och sjelf visade sig Gustaf i deras led iklädd ett slags mora-drägt. Genom besöket i Dalarna bragtes den fosterländska rörelsen till sin höjdpunkt. Öfver allt i landet bildade sig frikårer, och borgare och bönder lemnade frivilligt sin spanmål till truppernas underhåll. Äfven enskilda adelsmän deltogo i denna fosterländska täflan, men många af »patrioterne» visadeen retfull likgiltighet, hånade »pöbelns» nit och utspridde, att konungen med dalkarlarnes tillhjelp ämnade plundra bauken.

Från Dalarna skyndade Gustaf till Vermland och Göteborg för att der ordna försvaret mot Danmark. Detta rike hade helst önskat undvika allt i deltagande i kriget, men i loljd af äldre fördrag nödgades det efterkomma I Rysslands fordran att göra en diversion från norska sjdan. Den 19 augusti 1788 tillkännagaf det danska hofvet sin afsigt att deltaga i striden, den 24 september inryckte öfverbefålhafvareu, prins Karl af Hessen, med 9 500 man i Bohuslän, och sedan han den 29 vid Q v is t rum tillfångatagit en svensk härafdeluing under öfverste Tranefelt, låg vägen till Göteborg öppen. Här befunno sig försvarsanstalterna, som det vill synas i följd af landshöfdingens, generallöjtnant Durietz', försumlighet, i det uslaste skick, och allt hopp om räddning syntes redan ute, då konungen sent på aftonen den 3 oktober anlände till staden. Han mottogs med hänförelse af borgerskapet, och tack vare dess offervillighet lyckades han j iuom några dagar sätta staden i godt forsvarsskick. Emellertid kom det ej till någon strid, ty den 9 oktober tvang det engelska sändebudet i Danmark, Elliot, prins Karl att upphöra med tiendtligheterna, och kort derefter drog sig denne tillbaka till Norge. Kriget var emellertid åter nära att utbrista, då det i början af det följande året upptäcktes, att en svensk löjtnant L. Benzelstjerna haft för afsigt att uppbränna en rysk flottilj som öfvervintrade i Kjöbenhavn; Gustaf hade gillat planen, men saken nedtystades, och Danmark nödgades af England och Preussen att den 9 juli 1789 förklara sig neutralt.

Sedan det egentliga Sverige sålunda åter var fritt från fiender, ansåg konungen tiden vara inne att äfven kufva de inre motståndame. Vid tiden for hans afresa från Finland hade myteriet inom armeen nått sin höjdpunkt. Anbudet om nåd förkastades, och med anledning af ett den 25 augusti 1788 af anjalaarmeen utfärdadt »avertissement» afgaf en mängd officerare vid nästan alla svenska och finska regementen i Finland förklaringar, att de gillade förbundets yrkande på fred och riksdagskallelse. Hertig Karl, som vid konungens afresa erhöll öfverbefälet, visade sig så tillmötesgående mot de missnöjde, att dessa ansågo honom såsom sin man. I strid mot konungens order lät han fullständigt utrymma det fiendtliga området samt gjorde sig till tolk för krigsbefälets yrkande på riksdag, och många hoppades, att lian ispetsen för en del af armeen skalle öfvergå till Sverige och göra sig till herre ofver ställningen. Under tiden arbetade deir nu återkomne Jagerhorn och dennes vänner för den finska sjeltständighetsplanen, för hvilken äfven Hast-fehr synes hafva blifvit vunnen af Sprengtporten. Dessa stämplingar hafva dock sannolikt bidragit till förbundets försvagande, ty hvad flertalet önskade var blott fred och konungamaktens inskränkande, och då Sprengtporten den 30 september 1788 förklarade, att antagandet af det beskydd Ryssland erbjudit vore vilkoret for vidare underhandlingar, började de fleste ångra sitt förhål-

227. Stora Kopparbergs grufva (1788).

lande. Äfven deras förhoppningar på hertigen blefvo gäckade, ty sedan underrättelse om konungens framgångar i Göteborg hade ankommit, afseglade Karl till Sverige utan att medtaga någon del af armeen och stälde sig sedermera på konungens sida. I följd af allt detta blef ställningen i början af år 1789 sådan, att generalerne kunde utföra konungens nu ankomna order om hufvud-männens fängslande. De förnämsta sjelfständighetsifrarne, såsom Jägerhorn, Klick och Ladau, undkommo likväl till Ryssland, men Hastfehr och åtta af anjaliterne, deribland Armfelt, Hästesko, Montgomery och von Otter, togosi förvar. Samtlige öfversändes till Stockholm cch blefvo den 19 april 1790 af en krigsrätt dömda till döden, men benådades till lifvet utom Hästesko, som den 8 september halshöggs på Ladugårdslandstorg.

Bedragna af ryssarne, beröfvade' sina ledare och utsatta för sina medborgares ogillande, voro de öfriga deltagarne i stämplingarna glada att få i stillhet återvända till sin pligt, och inånga sökte sedermera visa, att det åtminstone ej varit feghet som förorsakat deras handlingssätt.

En riksdag hade varit den upproriska armeens löseu, och efter konungens hemkomst hade äfven rådet ifrigt yrkat derpå. Så länge fienden stod inom landet och den trotsiga andan inom armeen var obruten, lyssnade dock ej Gustaf härtill, men den 8 december 1788 utfärdade han plötsligt af egen

228. Utsigt af Göteborg, fr&n Masthugget.

Vid slutet af 1700-talet.

drift riksdagskallelsen. Att mötet skulle bli stormigt var lätt att förutse; hvad den adliga oppositionen åsyftat med sitt yrkande på en riksdag var att fordra räkenskap för kriget och inskränka konungamakten, men hellre än att underkasta sig något sådant, var Gustaf besluten att sjelf gå anfallsvis tillväga, och den sinnesstämning, som nu utmärkte de ofrälse stånden, gaf honom hopp om framgång.

Ständerna voro kallade att den 26 januari 1789 infinna sig i Stockholm. Inom adeln var oppositionen starkare än någonsin, men de ofrälse ståndens ombud lifvades i allmänhet af de mest konungska täukesätt, och åtskilliga hade till och med af sina valmän ålagts att understödja konungen. Tvenne prester, K. G. Nordin och den snillrike, 33-årige biskopen i YexiöOlof Vallqvist, sins emellan ovänner, men öfverensstämmande i hängifvenhet för konungen, voro jemte den först nämdes broder, lagman J. M. af Nordin, lagman P. Z. Ålilman som blef bondeståndets sekreterare samt lagman A. Håkansson, en son till den bekante bondetalmannen, konungens förnämsta medhjelpare under riksdagen. Karl Emil Levenhaupt, en son till den olycklige generalen af samma namn, blef landtmarskalk. U. von Troil, numera erkebiskopy förde ordet i presteståndet, borgarnes och böndemes talmän blef vo rådman A. Lid berg och Olof Olofsson från Östergötland. Den 2 och 3 februari 1789 öppnade konungen riksdagen med tvenne anföranden, i hvilka han med kraftig vältalighet skildrade rikets farliga tillstånd samt sökte bevisa, att fiendens stämplingar framkallat kriget. Adelns förbittring vände sig först mot de skrifter, i hvilka krigsbefälet och ståndet sjelft blifvit angripna, och den anhöll, att samtliga stånden skulle hos konungen begära ej blott skrifternas åtalande, utan äfven att de genom en kungörelse skulle förklaras osannfärdiga.

De ofrälse stånden vägrade emellertid att härtill gifva sin medverkan, och då de den 4 och 6 februari beslöto att tacka konungen for hans omsorg om rikets försvar, vreds det farligaste vapnet: yrkandet på en räfst angående krigets uppkomst, ur den adliga oppositionens hand. Härigenom undgick man dock ej den ödesdigra brytningen. I siu proposition hade konungen äskat ett hemligt utskott af alla fyra stånden för att med det samma öfverenskomma om åtgärder till rikets räddning. De ofrälse stånden fogade sig efter hans vilja, men Frietzcky föreslog på rid dårhuset, att utskottet genom en instruktion skulle förbjudas att afgöra frågor, som enligt regeringsformen berodde af ständernas beslut, och ehuru konungen lät förklara, att han ansåg detta stridande mot regeringsformens stadgande om hemliga utskott, blef dock instruktionen den 7 februari antagen af adeln; landtmarskalkens försök att i nästa plenum (den 9 februari) upprifva beslutet framkallade på riddarhuset en storm af förbittring, hvarunder ej ens Fersen synes hafva behållit sitt vanliga lugn, och då konungen derefter förklarade, att det hemliga utskottet skulle tjenst-göra såsom statsutskott, beslöt adeln den 14 februari icke dess mindre att begära tillsättandet af ett särskildt statsutskott, livars göromål ej skulle vara hemliga. Konungen, som i dessa riddarhusets beslut trodde sig se en fortsättning af krigsbefälets försök att framtvinga fred och inskräukningar i hans makt, beslöt å sin sida att till hvad pri3 som helst bryta motståndet, och han

229. Olof Vallqvist (1755-1800).fann i striden sjelfskrifna bundsförvandter i de ofrälse stånden, livilka liksom han misstänkte, att patrioternes handlingssätt var framkalladt af ryska stämp-lingar, och som dessutom genom att åter väcka till lif frågan om »odal-ståndens privilegier» nu som bäst forberedde en ny stormlöpning mot adelns företrädesrättigheter. Men så snart Gustaf sålunda öfvertagit den revolutionäre folkledarens rol, förmådde han ej motstå frestelsen att begagna denna sin ställning till ett våldsamt genomdrifvande af förändringar, genom hvilka han hoppades att för framtiden kunna nedslå allt motstånd mot konungamakten. Så blef det lagbundna samhällsskickets sönderbrytande den slutliga bittra frukten af armeens tilltag att opåkalladt och i sällskap med rikets fiender upp-häfva sig till grundlagens väktare.

Då man befarade, att Stockholms borgerskap, som under gardenas frånvaro bestridde vakthållningen i hufvudstaden, ej skulle mäkta återhålla adeln, i fall denna ville skrida till våldsamheter, lät konungen från

Dalarna nedkalla en frikår som förlädes till Drottningholm. Den 17 februari (1789) uppkallades ständerna på rikssalen. I ett ljungande tal tillvitade konungen adeln att hafva fördröjt det begärda utskottets tillsättande samt derigenom hindrat försvarsanstalterna. Han förklarade sig ej ämna tåla, att de, som burit förmätna händer på hans faders krona, nu skulle ryckas med honom om spiran, eller att fienden genom tidens utdrägt skulle gynnas. Blefve rikets kuster härjade, vore skulden ej hans, utan deras, som hellre än att öfvergifva sin ärelystnad såge ett ryskt sändebud föreskrifva konungen lagar och nu genom tidsutdrägt ville tvinga honom till en vanhedrande fred; men förr skulle hans hand förkolna och kronan ryckas från hans hufvud, än han underskrefve något, som vore nesligt för riket. Till sist befalde han adeln att genom en deputation göra landtmarskalken sin ursäkt för uppträdet den 9 februari, med anledning hvaraf denne inlemnat en klagoskrift. Fersen, som särskildt utpekats i konungens tal, uppsteg nu och bad, att adeln skulle få förklara sig, men då flere ville tala, slog Gustaf silfverspiran i bordet och tillsade adeln att genast förfoga sig bort. Ensam med de ofrälse stånden, tilltalade han dessa nådigt och uppmanade dem att nedsätta ett utskott, med hvilket han kunde Öfverlägga om de ifrågasatta ofrälse privilegierna, och inför detta framlade han derefter en så kallad förenings- och säkerhetsakt, som väl innehöll åtskilliga förmåner för de ofrälse stånden, men äfven betydligt utvidgade konungamakten. Innan denna akt förelädes stånden, ansågs emellertid nödigt att ytterligare qväsa adeln, som genom att vägra landtmarskalken upprättelse visat, att dess motståndskraft ännu var obruten. Sedan de ofralse stånden begärt, att konungen ville vidtaga åtgärder för att befordra riksdags-ärendenas oafbrutna lopp, blefvo nitton af den adliga oppositionens hufvud-män, deribland Fersen, de Geer, Brahe, Liljestråle, F. Horn, Pechlin, Frietzcky, fängslade eller tillsagda att ej lemna sina rum, hvarefter stånden den följande dagen, den 21 februari, å nyo fingo sammanträda på rikssalen. Sedan konungen på Levenhaupts begäran lofvat tillsätta en vice landtmarskalk — den som erhöll förtroendet var öfversten i flottan Per Liljehorn — före-lästes förenings- ocl> säkerhetsakten, hvars antagande tillstyrktes af hertig Karl. I strid mot regeringsformen hade rådets mening derom ej inhemtats> och lika olagligt var, att den utan att hafva föredragits i de särskilda standen genast föreslogs till antagande. Flertalet af de ofrälse standens ledamöter gaf emellertid sitt bifall, men ej så adeln, som genom de olagliga häktningarna blott blifvit ytterligare uppretad, och på Adlerbeths bön erhöll verkligen detta stånd tillåtelse att på riddarhuset taga förslaget i närmare öfver-vägande. De ofrälse ståndens samtycke ansågs deremot gifvet, men äfven bland dem, i synnerhet bland presterne, mottogs förändringen med blandade känslor, och det var endast med svårighet, som biskop Jakob Lindblom, hvilken i följd af erkebiskopens föregifna sjukdom vid denna tid var ståndets ordförande, lät förmå sig att jemte de båda andra talmännen underskrifva. akten. Efter flere fruktlösa underhandlingar mellan konungen och adelns ledare blef säkerhetsakten den 16 mars 1789 föredragen på riddarhuset; den öfver-läggning som härvid egde rum vitnade fördelaktigt om ståndets politiska bildning och' frihetskärlek, och efterveridens beundran skulle vara ännu större, om ej åtskilliga af motståndarne genom sitt föregående okloka handlingssätt sjelfva gifvit upphof till den olyckliga brytning inom samhället, hvars förderfliga följder man nu förgäfves sökte afvända.

Slutet blef, att akten förkastades och att adeln förnekade lagligheten af dess antagande genom tre stånds beslut. Då 1786 års stadgande om beräkningen af ståndens röster ej skilde mellan grundlagsfrågor och öfriga lagfrågor, ansåg emellertid konungen, att adelns afslag var betydelselöst, men att detta äfven tillämpades på de delar af säkerhetsakten som rörde privilegiefrågor var dock en uppenbar olaglighet. Levenhaupt lät emellertid förmå sig att underteckna akten *, och att hela adeln reserverade sig häremot hindrade väl den nya lagens intagande i riksdagsbeslutet, till hvilket man behöfde adelns underskrift, men blef för öfrigt ej af någon betydelse.

De väsentligaste förändringar, som 1772 års regeringsform undergick genom denna statshvälfning, voro följande: konungen fick rätt att börja krig, att bestämma rådets antal, att efter godtfinnande sköta de riksvårdande ärendena samt att förordna om rikets embeten, som likväl ej skulle få besättas med utländingar. Sin makt i det sist nämda hänseendet begränsade han 1

1 Af harm häröfrer lat adeln ej på riddarhuset uppsätta hans portratt, ehuru alla foregående landtmarskalkars porträtt der hade sin plats.

230. Klas Frietzcky (1727-1808).dock sjelf genom sin stadfastelse af forenings- och säkerhetsakten (den 3 april

1789), i det han deri förklarade, att alla domare och af öfriga embetsmän alla »mindre» utom tromän och sådana som deltogo i landtregeringen skulle Yara oafsättliga, och redan förut (den 2 mars) hade han medgifvit, att säkerhetsaktens stadgande om embeten ej skulle hafva någon tillämpning på pre-sterliga tjenster. Utom beslutanderätten öfver krig miste ständerna äfven rätten att väcka lagförslag, och då det i den nya lagen hette, att svenska folket skulle med konungen öfverenskomma om nya skatter, kunde detta möjligen innebära, att konungen, såsom redan skett i bränvinsfrågan, egde att i bevillningsfrågor förbigå riksdagen. Enligt det ursprungliga förslaget till säkerhetsakten skulle också riksdägens skattebevillningsrätt kunnat utöfvas af ett utskottsmöte, bestående af valda ombud af samtliga stånden samt af ofrälse brukspatroner, men denna punkt blef sedermera utesluten. De fördelar, som de ofrälse stånden vunno, voro, att medlemmar af alla stånd, således äfven bönder, fingo rätt att förvärfva frälse strögods (se ofvan sidan 49), att skjutsningsbesväret skulle fördelas lika på all jord utom ypperligt frälse och boställen, som fortfarande skulle vara befriade, att ofrälse män fingo tillträde till ett af statens högsta embeten, i det den domsrätt, som hittills utöf-vats af konungen och rådet, nu öfverlemnades åt konungen — med två röster — och en högsta domstol, bestående af både frälse och ofrälse, samt slutligen att bönderne tillerkändes rätt till skatteköp. Frågan om de gemensamma odalmannaprivilegierna förföll efter säkerhetsaktens antagande, men under den 23 februari utfärdades särskilda försäkringar för borgare och bönder. Genom den förra af dessa blef blott skråväsendet ytterligare befäst, och det enda verkligt nyttiga som vans var ett förbud mot monopol; genom den senare bortföllo de lika obilliga som för jordbruket skadliga bestämmelser, som hittills hindrat allmogen att i sin tjenst använda så många arbetare som helst, och om möjligt ännu vigtigare var en förordning af den 21 februari 1789, som borttog de inskränkningar i egande- och nyttjanderätten till skattejorden, som bönderne under tidernas lopp blifvit underkastade.

Frågar man, om denna statshvälfning infört ett fullständigt envälde, blir svaret nekande. Svenska folket'behöll ej blott sin urgamla beskattningsrätt, utan ock, hvad det under det karolinska enväldet saknat, sin andel i lagstiftningen, men en ansats till envälde, olidlig nog för ett frihetsvant folk, var dock den godtyckliga regeringsmakt som konungen nu erhållit. I hvilken omfattning detta var fallet blef dock fullt klart först efter riksdagens slut, då Gustaf, hvars gamla ovilja mot rådet synes fått ny näring genom dess yrkande på riksdag, använde sin rätt att bestämma dess antal på sådant satt, att han alldeles upplöste det samma1. Om också rådet på senare tider förlorat mycket af sin gamla betydelse, så var dock blotta tillvaron af en ständig och offentlig rådkammare egnad att lägga ett band på en egenvillig konungs nycker, och dess upphäfvande måste derför anses såsom ett väsentligt 1

1 Furst HessensteiD, riksdrotseu Vachtmeister och riksmarskalken K. Bonde fingo dock fortfarande kallas riksråd, men 1791 afskaffades äfven titeln.afbräck i det svenska folkets urgamla frihet. Väl inrättade Gustaf i stället den 15 maj 1789 »rikets allmänna ärendens beredning», men detta embets-verk hade blott att biträda vid handläggandet af vissa inrikes ärenden och var dessutom helt och hållet beroende af konungen, enär ej blott dess medlemmar voro afsättliga, utan det sjelft när som helst kunde upplösas* Den bestod af riksdrotsen såsom ordförande, af statssekreterarne, hvilka nu i verkligheten, ehuru ej till naranet, blefvo fem, i det de kyrkliga ärendena, i Vallqvist erhöllo en egen föredragande, samt af fem andra ledamöter, bland hvilka märkas Ahlman och Håkansson. Äfven den samtidigt inrättade högsta domstolens ledamöter — sex frälse och sex ofrälse — blefvo, ehuru domare* blott tillsatta på förordnande.

Emellertid hade det hemliga utskottet den 24 februari börjat sin verksamhet. Det fick del af statens verkliga ställning och fann till sin häpnad* att rikets skuld uppgick till omkring 14 millioner riksdaler specie, samt att minst 7 millioner behöfde upplånas för det stundande fälttåget. Till en början var utskottet villrådigt, men slutligen antog det Vallqvists förslag, att ständerna skulle ikläda sig ansvaret för vid pass 21 millioners skuld, mot att konungen lofvade att ej göra några ytterligare skulder, och att förvaltningen af de 21 millionerna öfverlemnades åt ett riksgäldskontor, bestående af de fyra ståndens egna fullmäktige. Sedan man lyckats öfvertala konungen» att skuldsummau skulle få uppgifvas för stånden, gillade dessa förslaget, adelu likväl först efter ett nytt stormigt uppträde (den 8 april) och sedan konungen genom en skrifvelse vädjat till ståndets fosterlandskärlek* För att det nya kontoret skulle kunna fullgöra sina åligganden, erhöll det bland annat rätt att

utgifva sedlar, men dessutom föreslog det hemliga utskottet, att stånden skulle åtaga sig en årlig utomordentlig bevillning af 1 166 666 2/s riksdaler (70 tunnor guld), som skulle ingå till kontoret. Då detta förslag förekom i plena, uppstod åter den gamla frågan, om bevillningen skulle gifvas på viss tid eller till nästa riksdag, och för att bryta adelns motstånd i denna punkt måste konungen ännu en gång tillgripa de mest utomordentliga medel. Under det en larmande menniskomassa skockade sig kring riddarhuset, infann han sig (den 27 april) på riddarhussalen och öfvertog sjelf ledningen af förhandlingarna. Efter en stunds meningsutbyte framstäldes proposition på be-villningens utgående till nästa riksdag, och ehuru förslaget besvarades med blandade ja- och nejrop, förklarade konungen det för bifallet och tillät ej någon votering. Den följande dagen afslutades den stormiga riksdagen, hvar-efter de af de fängslade herrarne, som ej redan återfått friheten, småningom lösgåfvos — tvenne dock först efter en längre tids förlopp.

Sedan Gustaf sålunda skaffat sig fria händer och medel till kriget, återvände han den 3 juni till Finland, men i följd af den ännu osäkra freden med Danmark kunde han ej uppträda med samlad styrka. Under Rysslands förhandlingar med anjalaförbundet och under vintern hadc vapnen nästan helt och hållet hvilat, men i juni 1789 ryckte ryssarne omkring 10000 man starka, mot savolaksbrigaden. Vid Porosalmi blefvo de emellertid den 13 juni tillbaka-slagna af Hastfehrs efterträdare K. Stedingk, som likväl sedermera måste draga sig tillbaka for den öfverlägsne fienden. Längre mot söder inbröt Gustaf sjelf med omkring 5 000 man under G. A. von Siegroth och F. J. B. von Plåten i ryska Finland och vann vid Uttismalm den 28 juni 1789 en vacker framgång. Hans första afsigt hade varit att samverka.med Stedingk; denna plan öfvergafs dock snart, och han beslöt i stället att anfalla Fredrikshamn, men då generalmajor L. F. von Kaulbars, som med en observationskår skulle betäcka hans venstra flygel, från Kaipiais drog sig undan för en öfverlägsen fiendtlig styrka, måste han återvända till gränsen. Hans framträngande hade emellertid skaffat Stedingk andrum, så att denne den 21 juli kunde tillfoga ryssarne ett känbart nederlag vid Parkumäki. I följd af ömsesidig svaghet förefollo emellertid ej vidare under detta år till lands några händelser af större vigt. Deremot utkämpade den stora flottan under hertig Karl och dennes flaggkapten O. H. Nordensköld den 26 juli söder om Öland en strid, som sannolikt blifvit en lysande seger, om Liljehorn, som anförde en afdelning af flottan, ej lemnat hertigen utan understöd. Öfver denna händelse hvilar ännu ett visst dunkel. De som ej ansett, att Liljehorn varit förrädare eller feg, hafva antingen misstänkt, att han följt hemliga order af konungen, som ej unnat sin broder en seger, eller ock att han sjelf svikits af sina adliga underbefälhafvare, som på detta sätt velat kräfva hämd för hans förhållande såsom landtmarskalk. Både han och Kaulbars dömdes till döden, men fingo nåd. Den svenska skärgårdsflottan under K. A. Ehrensvärd sammandrabbade den 24 augusti vid Svensksund — sydvest om Fredrikshamn — med tvenne ryska flottor; den ena af dessa besegrades, men för den andra måste svenskarne oaktadt den största tapperhet med stor förlust draga sig undan. Gustaf gaf Ehrensvärd-svärdsordens stora kors, som instiftats till belöning för segrande fältherrar, men Ehrensvärd nedlade det oaktadt missmodig sitt befäl.

Till det följande årets fälttåg (1790) sökte Gustaf göra sin sjömakt, särdeles skärgårdsflottan, så stark som möjligt i hopp att på hafvet kunna ernå ett afgörande resultat. För att draga fiendens .uppmärksamhet från sjösidan öppnade han emellertid fälttåget med ett anfall på fienden i Savolaks. Den 15 april öfverrumplade G. H. Jägerhorn i spetsen för 700 till 800 man af G. M. Armfelts brigad, vid hvilken konungen sjelf befann sig, den ungefär jemnstarke fienden, som tvangs att utrymma gränspassen Partakoski och Kärnäkoski, och den 29 april vann Gustaf sjelf med 3000 till 4000 man en vacker seger vid Valkiaha. Ryssarnes försök att den 30 april med en öfverlägsen styrka tillbakatränga Armfelts trupper från de båda passen misslyckades, och likaledes ett anfall, som den 5 maj vid Pirtimäki riktades mot Stediijgks i närheten stående brigad. Deremot lyckades ryssarne samtidigt vid Anjala öfvergå svenska gränsen, och följden häraf blef, att konungen, hvars högra flank härigenom blottades, måste uppgifva ett tillämnadt anfall mot Yillmanstrand och återvända från Valkiala. Genom Paulis och Jäger-horns soger vid Keltis’ baracker natten till den 20 samt Plåtens vid Korhois den 30 maj blef dock fienden snart åter i det närmaste utdrifvenfrån det svenska området. Konungen hade emellertid då redan lemnat armeen för att i stället leda de vigtigare operationerna till sjös. Hans egentliga plan för fälttåget var nämligen att, betäckt af örlogsflottan samt understödd af armeen, med skärgårdsflottan framtränga mot Petersburg, men olyckligtvis

blefvo hans beräkningar redan i början störda, då hertig Karls och Nordenskölds försök att med den stora flottan vid Reval förstöra en del af den ryska <len 13 maj 1790 i följd af en storm misslyckades. Konungen, som den 10 maj tagit befälet öfver skärgårdsflottan, angrep emellertid den 15 maj utanför Fredrikshamn den ryska roddflottan och tillfogade den ett svårt nederlag, och båda de svenska flottorna framträngde derpå till det inre af Finska viken, der hertig Karl den 3—5 juni under en våldsam kanonad, som hördes ända till Petersburg, jagade de ryska flottorna utanför Kronstadt, men

231. Storamiralcn hertig Karls infart till Karlskrona den 21 oktober 1789.

då Gustaf nu öfverdådigt lät så väl skärgårdsflottan som örlogsflottan inlöpa i Viborgska viken, hvarifrån han hoppades kunna hota Petersburg, blef han fullständigt innesluten af den öfverlägsna ryska sjömakten. En mera för-tviflad belägenhet kunde knappast tänkas. Det påräknade understödet af armeen uteblef, sedan Armfelts djerfva anfall på Savitaipale den 4 juni misslyckats; på flottan böljade dricksvatten och proviant tryta, och konungen, hertigen samt största delen af rikets sjömakt syntes utan räddning förlorade. Emellertid beslöt man att söka slå sig igenom, och sedan vinden omsider blif-vit gynsam, utfördes detta den 3 juli enligt en af den 19-årige löjtnant Gustaf Klint uppgjord plan. Allt gick väl, tills tvenne svenska fartyg genom en olyckshändelse sprängdes i luften. Under den förvirring som häraf förorsaka-des ledo svenskarne oaktadt underverk af tapperhet svåra förluster; både ko« nungen och hertigen sväfvade under slaget i lifsfara, men de lyckades dock med hufvudstyrkan komma igenom. Efter denna affär, som är känd under namnet viborgska gatloppet, drog sig örlogsflottan, som förlorat 10 stora fartyg och 4000 man (en tredjedel af sin' styrka), undan till Sveaborg, men Gustaf stannade med skärgårdsflottan, som lidit mindre, vid Svensksund och förenade sig här med en nyanländ eskader under öfverstlöjtnant K. O. Cronstedt. Sålunda förstärkt — hans styrka uppgick nu till 195 stridsfartyg med en besättning af 14 000 man — beslöt han att återupptaga striden, och den 9 och 10 juli 1790 tillkämpade han sig en af de ärofullaste segrar vår sjömakt någonsin vunnit. Ryssarne förlorade en tredjedel af sin flotta och 6 000 till 7 000 man i fångar, under det att svenskarnes hela förlust uppgifves hafva varit 300 man och 4 fartyg.

Deuna händelse påskyndade fredslutet. De förhoppningar om framvisat sig foga pålitliga. Väl lyckades han den 11 juli 1789 med turkame aftluta ett fördrag, enligt hvilket dessa skulle understödja honom med eu million piaster om året, och samma år erhöll han af Preussen ett lån, men hans försök att formå denna makt till deltagande i kriget blefvo fruktlösa, och de med England öppnade underhandlingarna medförde ej heller någon frukt. Under sådana förhållanden blef freden for Sverige allt mer en nödvändighet, men då Katarina likväl alltid måste befara ett anfall från Preussen och England, var den det ej mindre för henne, i synnerhet som Österrike efter Josef II:s död (februari 1790) böljade visa lust att draga sig ur striden. Redan på våren detta år egde ett närmande mellan de båda monarkerne rum, och sedan Gustafs plan mot Petersburg genom olyckan i Viborgska viken gått om intet, men å andra sidan hans seger vid Svensksund visat, att hans kraft ännu ej var bruten, blefvo både han och Katarina allt mer benägna för en särskild uppgörelse. För att hindra en sådan er* bjödo väl Preussen och England nu Sverige ett förbund, men då de under-hållspenningar de ville lemna voro temligen obetydliga, begagnade sig Gustaf häraf blott för att påskynda de underhandlingar, hvilka den 1 augusti öppnats mellan Armfelt och den ryske generalen Igelström, och den 14 augusti under-

mande understöd, med hvilka Gustaf begynt kriget, hade

232. Minnespenuing Öfver segern vid Svensksund den 9 och 10 juli 1790. */»•

Åt den höge besegraren af Senderne. Efter vunnen fred, af rikets ständer vid riksdagen 1792.tecknade dessa i Värälä ett fredsfördrag, som återstälde allt på samma fot som före kriget. Så slutade utan synbar vinst en fejd, som kostat Sverige omkring 50000 menniskor, 15 linieskepp och fregatter samt 14 större skärgårdsfartyg. Alldeles utan frukt voro dock ej dessa uppoffringar. Oaktadt de strategiska felsteg, hvartill Gustaf onekligen gjort sig skyldig, hade dock for första gången efter Karl XII:s tid de svenska vapnen förts med ära, och hvad vigtigare var: Katarinas försök att inblanda sig i Sveriges inre angelägenheter hade med eftertryck blifvit tillbakavisade, och då freden i Nystad ej åberopades i fredsurkunden, var Ryssland hädanefter beröfvadt hvarje förevändning att uppträda såsom väktare öfver Sveriges samhällsskick.

Gnstaf IH:s sista regerings&r och död (1790—1792).

Flrvirringcn i finansen». — FSrbund med Ryssland, den 19 okt 1791. — Gnstaf III:s planer mot den franska revolutionen. — Hans afsigter pi Polens krona. — Armfelts stora inflytande. — Riksdagen 1 Gefle, ien 23 jan.— 23 febr. 1792. — Nordftrstket, den 16 mars. — Gnstaf8 död, den 29 mars 1792. — Återblick.

På Sveriges ekonomiska förhållanden hade kriget utöfvat ett i hög grad • forderfligt inflytande. Den svenska handelsflottan på utrikes ort hade derunder minskats från 1000 till 200 fartyg. Fälttåget 1790, som ej tagits i beräkning vid 1789 års riksdag, hade nödvändiggjort en ny skuldsättning, som bland annat uppkommit derigenom, att fåltkommissariatet i stället för mynt utlemnat ett slags poletter till ett värde af öfver en million riksdaler — så kallade fahnehjelmare — och att krigsutredningen i Sverige utfärdat obligationer för nära fyra millioner riksdaler, hvaijemte riksgäldskontoret för att kunna bispringa konungen hade måst utsläppa en sedelmassa af nära åtta och en half millioner riksdaler. Följden häraf blef naturligtvis, att riksgälds-sedlarna började falla i värde. Redan 1789 nödgades man vid deras utbyte mot bankosedlar betala en mellangifb af 6 procent; det följande året steg detta igio till 16 procent, och i början af 1791 var man redan kommen derhän, att riksgäldskontoret af regeringen måste befrias ej blott från skyldigheten itt betala den ränta, som blifvit utlofvad på dessa sedlar, utan äfven från skyldigheten att inlösa dem.

Dessa missförhållanden synas hafva bort mana till en fredlig och för-dgtig politik, men detta blef ingalunda händelsen. Gustafs planer hafva aldrig farit mera vidt sväfvande än under dessa år. Det vill nästan förefalla, som)m ärelystnadens drömmar blifvit honom ett behof för att stilla den sorg, som brytningen med hans älsklingsstånd, adeln, förorsakat hans hjerta. Att lessa planers utförande ej stod i någon öfverensstämmelse med hans lands ällgångar var han allt för sangvinisk eller allt för okunnig i finansfrågor for att fatta; han synes till och med hafva hoppats, att de företag, på hvilka ian nu ville inlåta sig, skulle blifva ett medel att upphjelpa de förstörda Snanserna.

Freden i Yärälä bildar i Gustaf IIIs yttre politik en afgörande vändpunkt. Han hade derigenom skilt sig från England och Preussen, och då

VjOOV LLnågot understod ifrån Frankrike ej vidare var att vänta, befann sig riket fullkomligt i saknad af bundsförvandter, ett förhållande, som alltid af adertonde århundradets statsmän ansågs synnerligt betänkligt och nu verkligen så till vida var det, som man måste befara, att Katarina II vid första tillfälle skulle söka hämnas. Då fattade Gustaf for att trygga sin ställning det djerfva, men ingalunda okloka beslutet att göra Katarina sjelf till sin vän, och då Ryssland fortfarande hotades af England och Preussen, var Katarina i sjelfva verket långt ifrån obenägen för ett närmande. Redan under fredsförhandlingarna hade Igelström falt yttranden, som hos Gustaf uppväckt förhoppningar ora ryska understödspenningar och om en gränsreglering, genom hvilken Sverige bland annat skulle återfå Nyslott, och efter freden fördes härom lifliga underhandlingar både i Petersburg och Stockholm, på det förra stället genom Stedingk och på

det senare genom ett utomordentligt ryskt sändebud, grefve Stackelberg. De3sa förhoppningar visade sig emellertid bedrägliga, men det oaktadt fann Gustaf för godt att den 19 oktober 1791 låta afsluta ett åttaårigt försvarsförbund. Beloppet af de årliga subsidier, som kejsarinnan härigenom förband sig att lemna, bestämdes blott till 300000 rubel (800000 kronor), och frågan om gränsregleringen uppsköts, men att freden i Nystad förlorat all gällande kraft erkändes ä nyo, och det vigtigaste var kanske, att Danmarks deltagande denna gång ej gjordes till vilkor för förbundet; ty härigenom hade Gustaf omsider lyckats spränga den förbindelse mellan Ryssland och Danmark, som under hela hans regering utgjort en hämsko på hans planer. Så stor betydelse, som ett dylikt medgifvande från kejsarinnans sida skulle haft 1783, egde det dock ej nu, ty ehuru Gustaf efter sitt misslyckade försök att vinna Danmark åter böljat fästa sin uppmärksamhet på Norge, undanskymdes dock den norska frågan under denna tid af de hvälf-ningar, för hvilka Frankrike nu blifvit skådeplats. År 1789 hade nämligen i detta land den fruktansvärda folkrörelse tagit sin början, som är känd under namnet den stora franska revolutionen och som inom kort skulle medföra en fullständig omstörtning ej blott af Frankrikes, utan af hela

Europas gamla förhållanden. Framkallad af de skriande missbruk, som konungamakten och de privilegierade samhällsklasserna i detta land tillåtit sig mot det lägre folket, var denna händelse i mycket berättigad och blef för vår verldsdel utgångspunkten för en ny, friskare utveckling; men sjelfva dess förlopp vitnade

233. Louis XVI, konung af Frankrike

(1754—1793).dock på ett beklagligt sätt både om tidens djupa sedeforderf och om den politiska omogenhet, som för Frankrikes folk blifvit följden af århundradens förtryck. Ej blott missbruken, utan allt bestående i samhället sökte man nedrifva, och af hat till det förra förtrycket lössläpte man nu det enskilda godtycket. Följden häraf visade sig också snart. Konungafamiljen sväfvade i ständig fara att mördas af den förvildade pöbeln, och inom några år hade denna och dess ledare förvandlat den nya friheten till ett gräsligt, blod-drypande skräckvälde. På ingen gjorde dessa händelser ett lifligare intryck än på Gustaf III. Genom tacksamhetens och vänskapens band förenad med den franska konungafamiljen, ville han göra allt för dess räddning; sjelf en vän af én stark konungamakt, ansåg han att alla Europas furstar borde förena sig för att undertrycka det barbari, hvarmed revolutionen syntes honom hota vår verldsdel, och i detta företag trodde han sig kallad att vara anförare.

Så hoppades han att såsom en ny Gustaf II Adolf kunna återgifva sitt folk dess forna storhet och på samma gång att genom de underhållspeiningar, han under kriget och efter dess lyckliga slut skulle erhålla, kunna förbättra sina finanser.

Hatet mot revolutionen, som i rikt mått delades af Katarina II, blef ett ytterligare föreningsband mellan henne och Gustaf, och ehuru 1791 års förbund ej innehöll något om Frankrike, var det dock af Gustaf ämnadt att blifva en grundval för det stora företaget mot detta land. För att vara händelserna närmare företog han sommarn 1791 en resa till Aachen, der han sammanträffade med en mängd franska prinsar och 234. Marie Antoinette, drottning af Frankrike adelsmän, som till följd af revolutionen <1755-1793).

lenmat sitt land — åe så kallade emigranterne. Under hans vistelse härstädes försökte det franska konungaparet med tillhjelp af Axel von Fersen den yngre att fly till gränsen, hvilket företag dock misslyckades. Gustafs afsigt var att med en förbundshär landstiga i norra Frankrike för att derifrån franyrycka mot Paris, revolutionens härd, men äfven om hans lifstid blifvit längre, kan det vara tvifvelaktigt, om denna plan kommit till utförande, ty Europas furstar visade ringa benägenhet för en inblandning i Frankrikes inre angelägenheter, och det blef allt mer och mer tydligt, att sjelfva Katarina oaktadt alla braskande ord egentligen blott ville syselsätta det öfriga Europa med de franska angelägenheterna för att sjelf få så mycket friare händer i Polen. Detta land var nämligen nu (1791) som bäst syselsatt med att genom en författningsförändring söka återvinna sitt oberoende, menom Katarina 1772 måst smälta ett dylikt tilltag af Sverige, så var hon A mycket mindre sinnad att låta sitt andra offer undslippa förderfvet, och följden af detta forsok blef blott en ny delning (1793) samt slutligen (1795) det olyckliga rikets fullständiga undergång. Äfven Gustaf följde med spänd uppmärksamhet de polska angelägenheterna, och medan han som bäst var syselsatt med sina planer mot Frankrike, uppsteg i hans lifliga sinne det äfventyrliga förslaget att låta välja sig till konung i Polen. Visserligen visade det sig snart outförbart, men om han fått upplefva 1793 års delning, är det knappast antagligt, att han blott blifvit en overksam åskådare deraf.

Inom den högre förvaltningen hade redan 1789 den förändringen inträffat, att Oxenstjerna nedlagt sin befattning med utrikesangelägenheterna och fått till efterträdare statssekreteraren U. G. Franc. Inflytelserikast af

alla var emellertid Armfelt, som nu efter Tolls fall stod på höjden af sin lycka, men han ansåg sig dock i friherre Evert Taube behöfva frukta en medtäflare. Genom Armfelts inflytande skildes Ruuth 1790 från finansförvaltningen, som i stället öfverlemnades åt ett slags kollegialt erabetsverk under Håkanssons ordförandeskap, och af honom och Armfelt öfvertalades konungen 1792 att för sina finanser å nyo söka hjelp hos en riksdag. Denna åtgärd saknade ej sina vådor och hade äfven afstyrkts af Vallqvist, som ansåg att Armfelts afsigt med riksdagen blott var att göra sig vigtig. På de ofrälse stånden kunde Gustaf väl fortfarande räkna. Då han återkom hem efter 236. Hans Axel von Fersen freden, hade Stockholms borgerskap

(1.65-1810). visat sin förtjusning genom att besluta

resandet af hans staty — den modellerades af Sergel och blef färdig 1808 — och så länge han lefde, firade de ofrälse stånden med stora högtidligheter årsdagen af förenings- och säkerhetsaktens utfärdande, och förslag väcktes till och med om bildande af en öfver hela landet utgrenad ofrälse klubb, kallad odalmannagille, hvars uppgift skulle blifva att skydda konungens och de ofrälse ståndens rättigheter. Men deremot kunde man befara, att riksdageu skulle väcka den adliga oppositionen till nytt lif, och för att förekomma detta ansågs nödigt att vidtaga utomordentliga försigtighetsmått. Sålunda kallade? ständerna denna gång ätt sammanträda i G ef le; inga adliga embetsmän fingo utan särskild tillåtelse bivista riksdagen, och J. M. af Nordin, som förordnats | till ståthållare på Gefle slott, vidtog kraftiga åtgärder till ordningens upprätthållande. Dessutom hölls öppet bord för riksdagsmännen af flere personer,bland andra af Arm felt, som dock dervid lade i dagen en fåfänga, som till och med böljade uppväcka konungens ovilja. Den 23 januari 1792 öppnades riksmötet. Adelns landtmarskalk blef denna gång Ruutli, de ofrälse ståndens talmän voro erkebiskop von Troil, rådmannen A. Vallin och Olof Torsson från Kalmar län. Ahlman nämdes äfven denna gång till böndernes sekreterare. Emellertid blef riksdagen lugnare, än man kunnat vänta. Fersen infann sig ej alls, ocli den adliga oppositionen iakttog en forsigtig stillhet. Det egentliga riksdagsarbetet försiggick i det hemliga statsutskottet, till hvilket bön-derne äfven denna gång fingo tillträde. Pä dess förslag garanterade stånden den genom det sista krigsåret uppkomna skulden till ett belopp af åtta och en half millioner riksdaler. På grund häraf skulle riksgäldskontoret nu inlösa så väl fahnehjelmarna som krigsutredningens obligationer, men då kontoret, ehuru 1789 års bevillning förnyades till nästa riksdag, ej egde verkliga tillgångar, svarande mot denna skyldighet, blef följden ett omåttligt ökande af dess sedelstock och således en ytterligare förvirring i penningväsendet. För öfrigt betygade ständerna konungen sin tacksamhet för freden samt beslöto, att en medalj skulle slås öfver segern vid Svensksund. I riksdagens sista stund var emellertid parti förbittringen nära att komma till utbrott. För att tvinga adeln att erkänna förenings- och säkerhetsakten ville nämligen konungen och vissa af de ofrälse partiledarne i riksdagsbeslutet intaga en adress, hvarigenom de tre ofrälse stånden tackade konungen för förenings- och säkerhetsaktens verkställande samt för ofrälse personers användande i högsta domstolen och allmänna ärendenas beredning. Adeln var emellertid fast besluten att i sådant fall ej underteckna beslutet, och till sist nöjde man sig med, att adressen utfärdades såsom ett biafsked af de tre ofrälse stånden. Samma dag denna tacksägelse fram bars till konungen, eller den 23 februari 1792, afblåstes riksdagen.

Att den försonlighet adeln under riksmötet visat endast var skenbar skulle emellertid snart på ett ohyggligt sätt träda i dagen. Efterveriden har svårt att ens kunna fatta den gränslösa förbittring, som riddarhusets förödmjukande, frihetens inskränkande och konungens förbund med de ofrälse stånden hade uppväckt hos denna tids adel. En yttring häraf var, att en mängd adelsmän omedelbart efter dessa händelser nedlade sina embeten, och att de förnäma familjer, som förut utgjort konungens umgänge, till största delen öfvergåfvo hofvet, som härigenom förlorade mycket af sin förra glans och munterhet. Men ehuru detta var att på det ömmaste såra Gustaf III, syntes det dock åtskilliga såsom en allt för mild liämd. Sannolikt skulle dock ej heller dessas partiförbittring ledt till så gräsliga följder som nu blef fallet, ora ej den franska revolutionen bidragit till att ytterligare förvilda sinnena. Då Gustaf förbjöd tidningarna att meddela några underrättelser om denna hvälfning, blef den kunskap, man derom i Sverige erhöll, ganska ofullständig; de förnäma svenska oppositionsmännen, hvilka sannolikt skulle känt sig foga tilltalade af revolutionen, om de vetat, i huru hög grad den var riktad mot adeln, trodde sig nu i dess läror om frihet och tyrannernes bekämpande åter-finna sina egna åsigter, och härigenom alstrades en fanatism, som ej ens ryggade tillbaka för ett konungamord. Under vintern 1791—1792 bildade sig en sammansvärjning, hvars syfte var konungens undanrodjande. Den, som åtog sig att utföra dådet, var för detta kapten Jakob Johan Anckarstrom (född 1762). En rättegång för lasteligt tal mot konungen hvari han 1790 invecklades synes fullständigt hafva bragt hans af naturen råa och hämdgiriga sinne ur jemvigt samt till ursinne stegrat det hat, han liksom så många andra af hans stånd efter 1789 års händelser fattat till Gustaf, och han intalade sig småningom, att dennes undanrodjande vore den största tjenst, han kunde bevisa sitt land. Hans närmaste medbrottslingar voro de båda unga grefvarne Adolf Ludvig Ribbing och Klas Fredrik Horn, den förre

en son till riksrådet F. Ribbing, den senare till general F. Horn, som efter sitt deltagande i 1772 års statshvälfning gått så långt i beundran för Gustaf III, att han ville förändra sitt namn till Gustafsvän, men sedermera blef en ifrig medlem af oppositionen. Djupt invecklad i företaget var äfven friherre Ture Johan Bjelke; bröderne Jakob och Johan von Engeström samt kunglig sekreteraren I. Liljestråle egde åtminstone kännedom om, att någon plan niot konungens person var å bane. Den gamle, nu 72-årige Pechlin var emellertid sannolikt sjelfva själen i sammansvärjningen; hans hus utgjorde en samlingsplats för de missnöjde, och utan att sjelf synnerligt framträda eggade och ledde han deras sinnen. Naturligtvis var en förändring i statsskicket det mål, till hvilket konungamordet ytterst syftade, och för att lyckas häri ansågo de sam-mansvurne nödigt att äfven försäkra sig om militärens medverkan. I denna afsigt vände de sig till öfverstlöjtuaut Karl Pontus Liljehorn vid gardet, och denne, som dock af Gustaf blifvit öfverhopad med välgerningar, lät sig indragas i det ohyggliga företaget. Genom honom blef äfven löjtnanten vid artilleriet Karl Fredrik Ehr ens värd1 vunnen, och majoren dersammastädes K. E. von Hartmansdorff var ej heller alldeles okunnig om planen. Huru vida andra än dessa varit invecklade i sammansvärjningen mot konungens lif, har aldrig blifvit uppdagadt, men att åtminstone planer på en statshvälfning haft en vida allmännare spridning bland den missnöjda adeln är i hög grad sannolikt, och såsom hufvudman för dessa har man utom Pechlin ansett Jakob von Engeström.

1 Atten EhreilSVärd. Johan Jakob Sehreffer, adlad Ehrensvurd, öfverate, * 1731.

Augustin, f- 1710, grefvc, fältmarskalk, f 1772.

Karl, friherre, öfverste för artilleriet, * 1770, g. m.l) Margareta Gyl-lengranat, 2) Anna Antoinetta Gyllenborg.

Anna Maria, f 1798, g. iu. riksrådet G. A. Hjärne.

Fredrik, friherre, generalmajor, 1807.

Karl August, f. 1745, öfverami-ral, generalamiral, f 1800.

1) Gustaf Johan, [-memoarförfattare, kammarherre,-] {+memoarförfat- tare, kammar- herre,+} envoyé, t 1783.

1) Karl August, generallöjtnant, f 1805.

1) Johan Angust, öfverste, generaladjutant, f 1802.

2) Karl Fredrik, f. 1767, löjtnant, beröfvad adelsks-pet oeh dömd till landsflykt 1792, antog namnet Gyllembourg, *1815. g.m. fru Thomasine Kristina Heiberg.Sedan Anckarström några gånger förgäfves sökt tillfälle att utföra sitt npp8åt, öfverenskom han med Hora och Ribbing att göra ett nytt försök på en maskerad, som den 16 mars (1792) skulle hållas i operahuset, och fram emot midnatt infunno de sig derstädes, Anckarström beväpnad med en stor knif, på hvilken han sjelf filat en hulling, samt dessutom med tvenue pistoler, addade med dubbla kulor och skrot. Alla tre buro masker samt svarta do-ninos. I sista stund ryggade emellertid Liljehorn, som naturligtvis under-ättats om hvad som skulle ske, tillbaka för ogerningen, och på aftonen den l6 skaffade han sig utväg att tillställa konungen ett namnlöst bref, hvari ian varnade honom för att bivista maskeraden. Gustaf, som var van att nottaga dylika skrifvelser, aktade dock ej derpå, utan infann sig i balsalongeu ;trax efter de sammansvurne, äfven han iklädd svart domino samt åtföljd af lofstallmästar H. H. von Essen. Sedan han promenerat en stund, faun han >ig plötsligt omgifveu af en mängd masker; en af dessa slog honom på axeln mder utropet »god dag, vackra mask», rch samtidigt aflossade Anckarström ett skott, som träffade honom i ryggen (trax ofvauför veustra höften. »Jag ir sårad; tag fast honom!» utropade konungen. Anckarström släpte nu sina rapen samt sökte genom ropet: »elden ir lös!» åstadkomma en allmän förvirring, som skulle bereda honom tillfälle itt undkomma, men dörrarna stängdes, reb de närvarande nödgades uppgifva (ina namn. Sedan konungen en stund ivilat sig på en bänk och blifvit för-runden, bars lian till slottet. Han bibe-löll sitt medvetande och fördrog med reundransvärd ståndaktighet sina plå-;or. Att skottet ej genast medförde löden korsade de sannnansvurnes planer och omintetgjorde det tilltänkta revo-utionsförsöket. Konungens vänner fingo nu. tid att träffa sina försigtighets-nått. Den 17 mars tillsatte Gustaf sjelf en interimsrcgering, bestående if hertig Karl, riksdrotsen, Oxenstjerna, Taube och Armfelt, och denna blef ifver allt åtlydd. Ja, långt ifrån att en aristokratisk statshvälfuing blef möjlig, ,ar sinnesstämningen både inom hufvudstaden och det öfriga landet sådan, itt alla

adelsmän, som gjort sig kända såsom konungens motståndare, sväf-rade i fara att falla offer för folkets raseri. Afskvit för brottet förmådde lessutom många af den adliga oppositionen att närma sig konungen, och såsom ;tt teckeu härtill kan anses, ej blott att en af dess förnämsta män, grefve Brahe, utan ock att flere af de förnäma damer, som efter 1789 brutit med lofvet, nu uppvaktade den döende monarken. Till en början hoppades man,

236. Jakob John» Anckarström (170-2-171*2).237. I'l sig t af slottet och Gustaf Adolfs torg i Stockholm, med u]>erahusct till veuster och Soliu Albertinas jialuts till höger.

Efter teckning fruu slutet af I7o0-taku

i--238. Maakerad i operahoaet den 16 man 1792, dt Gnitaf III blef ekjuten. EfUr aamtlda tjrak täckning.att konungens lif skulle kunna räddas, men efter några dagar tog sjukdomen en betänklig vändning, och den 29 mars 1792 slutade Gustaf III sina dagar.

Få historiska personligheter hafva blifvit så olika bedömda som Gustaf III. Det var hans lott att på samma gång blifva föremål for det oforsonli-gaste hat och den gränslösaste beundran, och så egendomlig var hans personlighet, att skäl kunna erbjudas för båda dessa uppfattningar. Å ena sidan låter det sig nämligen ej förnekas, att han egde svåra moraliska lyten och att hans regering i många hänseenden var för riket olycksbringande. De fel, som voro en följd af hans uppfostran, utplånades ej med åren; han var och forblef ytlig och lättsinnig, och i åtskilliga hans handlingar röjde sig en rent af häpnadsväckande moralisk slapphet. Förställning blef så hans natur, att han äfven i de obetydligaste saker föredrog ränker framför ett öppet tillväga-gående; hans obenägenhet for en konstitutionel frihet framkallade brytningar som säkerligen kunnat undvikas, och hans otyglade inbillningskraft förledde honom till en statshushållning och en yttre politik, som illa stodo tillsammans med hans lands tillgångar.

Men å andra sidan är det en lika fafång möda att vilja förneka hans snille. Det röjde sig ej blott i hans vältalighet och förhållande till den andliga odlingen, utan framför allt i det sätt, hvarpå han förstod att reda sig utur olyckans trångmål. Då framlyste också klarast den starka, om ock stundom missriktade fosterlandskärlek, som var hans bästa egenskap. Ingen har tänkt Högre om vårt land än Gustaf III; ingen har djupare än han känt de forpligtelser, som stora minnen ålägga ett folk. Att denna känsla missleddes och dref honom till en äfventyrlig krigspolitik var visserligen beklagligt, men det var dock den, som i trots af hans nästan qvinliga veklighet gjorde honom till en hjelte och förmådde honom att underkasta sig de svåraste umbäranden och mödor; och så blef han i stånd att, då riket syntes nära sitt fall, genom sitt föredöme ingjuta hos sitt folk det offervilliga mod som leder till räddning. Lägger man härtill hans älskvärdhet mot sina vänner och hans storsinta ädelmod mot besegrade fiender, så behöfver man i sanning ej förvåna sig öfver, att Gustaf III förmått uppväcka kärlek och beundran.

Och väges det ena mot det andra, så torde man, oaktadt alla hans felsteg, med skäl kunna sätta i fråga, om han ej i det stora hela varit mera nyttig än skadlig för vårt land. Ty det var dock han, som räddade Sverige från Polens olycksöde, det var han, som väckte till lif folkets förslappade fosterlandskänsla och hvars snille framlockade den rika kulturutveckling, som kommit skalden att om tredje Gustafs dagar yttra: »Hvar stodo vi, om de ej varit till?» Och det, som mest ådragit honom samtidens hat och efterveridens klander, eller den våldsamma omstörtning, han i förening med de ofrälse stånden genomförde under sina sista regeringsår, bröt dock den brist på jem-likhet, som utgjort det svåraste hindret för vårt samhällsskicks lugna utveckling.GUSTAF IV ADOLF.

1792-1809.

Förmyndarstyrelsen (1792—1796).

Hertig Rari öfvertuger styrelsen. — Konnngamffrdarnes bestraffnlag. — 6. A. Reoterholm. — Gustaf III:s rinner afllgsnas. — Therilds landsflykt, febr. 1793. — Brytning med Ryssland. — Sverige nflrmar sig franska republiken. — Armfeltska sammansvlrjningen. — Den bevlpnade neutraliteten, 1794. — Sverige erklnner den franska republiken, april 1795. — Reuterhelms frihetsflendtllga styrelse. — Svenska akademiens suspension, mars 1795. — Besöket 1 Petersburg 1796. — Förmyndarregeringens slut, den 1 no v. 1796.

n trettonårig gosse hade nu uppstigit på Sveriges tron och i följd häraf en förmyndarstyrelse blifvit nödvändig.

Genom sitt redan 1780 författade testamente hade Gustaf för detta fall förordnat, att regeringen skulle föras af hertig Karl ensam, och detta hade ytterligare stadfästs genom ett tillägg till testamentet af den 1 juni 1789, genom hvilket hertigens myndighet dock så till vida inskränktes* att han förbjöds att återupplifva rådsembetet och sammankalla någon riksdag. Under sin sista sjukdom hade emellertid Gustaf genom ett ytterligare tillägg till testamentet stält en konselj af sina närmaste vänner vid sidan af hertigen, men detta tillägg blef genast efter hans död förklaradt olagligt, och hertigen erkändes utan motsägelse såsom ensam regent.

Till en början syntes Karl, på samma gång han visade sig försonlig mot oppositionen, dock i hufvudsak ämna upprätthålla sin aflidne broders styrelsegrundsatser. Armfelt, som Gustaf på dödsbädden förordnat till öfver-ståthållare, Vachtmeister, Taube, Nordin, nu medlem af allmänna ärendenas beredning, Vallqvist och Håkansson voro hans förnämsta rådgifvare, och sjelfve Toll kallades från Skåne till Stockholm för att åter träda i spetsen för armeförvaltningen. Endast en af de förra gunstlingarne, A. F. Munck, blef störtad, men hans fall hade sannolikt inträffat, äfven om Gustaf fått-lefva* och han behandlades snarare med skonsamhet än stränghet. Ofverbevisad om att hafva utgifvit falska fahnehjelmare, fick han nämligen i tysthet lemna riket«

En af den nya regeringens första uppgifter var att bestraffa konunga-mördarne. Anckarström röjdes redan dagen efter mordförsöket genom de bortkastade pistolerna samt bekände genast sitt brott, och Liljehorn upptäcktes genom brefvet till konungen. Till en början drefvos undersökningarna i följd afLiljensparres nit med synnerlig skärpa, och inom några dagar hade öfver 40 personer blifvit häktade såsom misstänkte. Den utsträckning målet syntes vilja taga uppskrämde emellertid hertigen, och efter någon tid lät han lös-gifva en mängd af de fängslade samt befalla Liljensparre att vid sina undersökningar iakttaga större varsamhet. I följd häraf inskränktes rättegången, som inför svea hofrätt fördes med iakttagande af alla lagliga former, till dem som voro mest besvärade. Anckarströms öde blef först afgjordt. Den 19, 20 och 21 april 1792 staldes han i halsjern samt piskades på olika ställen i hufvud-staden, och den 27 april halshöggs han vid Skanstull, sedan han förut mist högra handen. Hans slägt erhöll tillåtelse att förändra sitt namn till Lövenström. Horn, Ribbing, Liljehorn och Ehrensvärd, hvilka alla frivilligt bedömdes att mista adelskapet samt halshuggas, men hertig Karl förbytte den 15 augusti, under uppgift att Gustaf sjelf bedt om sina mördares förskoning, det sist nämda straffet till evig landsflykt. Bjelke hade redan den 22 mars genom att taga gift undandragit sig lagens arm; Pechlin, som ihärdigt förnekat sanningen af hvad de öfriga anklagade lagt honom till last, insattes på Varbergs fästning, der han afled 1796; Hartmansdorff och Jakob von En geström straffades med tjenstens förlust och någon tids fängelse, Johan vou Engeström med ett års suspension och Liljestråle med några veckors fängelse.

Den mildhet som visades de brottslige har allmänt tillskrifvits Gustaf Adolf Reuterholms inflytande. Denne man, som nu kom att spela en synnerligt betydelsefull rol, var född 1756 och Faderns fängslande och afsättning vid 1772 års statshvälfning hade hos Reuterholm uppväckt ett ilskefullt hat till Gustaf III, och denna känsla förmådde honom att med nästan fanatisk ifver omfatta de frihetsläror, som under detta århundrade predikades i Frankrike och som slutligen buro sin frukt i den stora revolutionen. I denna idesströmning gjorde sig emellertid tvenne riktningar gällande, en nyktert förstånds-mässig, hvars förnämste bärare var Voltaire, och en svärmiskt känslosam, som i Jean Jacques Rousseau egde sin målsman. Reuterholm tillhörde den senare riktningen, men i viss mån var han härvid offer för ett sjelfbedrägeri, ty under det att Rousseaus läror syftade till den mest vidsträckta jemlikliet, slog Reuterholms bördsstolthet stundom nästan öfver i det löjliga. Samma fåfänga som röjde sig häri kom honom äfven att anse sig sjelf såsom en ut-

kände sin andel i sammansvärjningen,

239. Gustaf IV Adolf (1778-1837).

son till riksrådet E. K. Reuterholm.märkt vältalare och statsman. Att få spela en politisk rol var i synnerhet föremål för hans åtrå, och då denna hans önskan blifvit uppfyld, visade han sig till ytterlighet afundsjuk om sin makt. Hans begåfning var emellertid temligen medelmåttig; han saknade den besinning och fasthet, som är af nöden för att kunna leda en stat, och hans egentliga förtjenst var en stor arbetsamhet. Det mest utmärkande för Reuterhohn var dock hans vidskepelse. Hans känslosamhet fann ej ens i Rousseaus läror en tillräcklig näring,

utan han hängaf sig med den mest lidelsefulla ifver åt det hemliga ordensväsen, med dess bihang af spådomskonst, andebesvärjelse och dylikt, som utgjorde en af tidhvarfvets käpphästar, och härigenom lyckades han tidigt förvärfva ett oinskränkt inflytande öfver hertig Karl. Vid Gustafs död befann sig Reuter-holm på en utrikes resa, men hemkallades genast af hertigen, och den 3 juli 1792 ankom han till Stockholm. Han utnämdes nu till president i kammarrevisionen, inkallades i konseljen och blef från denna tid Sveriges egentligo regent, i hvars hand hertig Karl endast var en viljelös docka.

Det första uttrycket för de grundsatser, som Reuterholm införde i styrelsen*, var en ny tryckfrihetsförordning af den 11 juli 1792, genom hvilken ansvaret i allmänhet återfördes från bok-tryckarne till författame och rättigheten att utgifva periodiska skrifter åter frigafs. Huru nyttig denna åtgärd än var — och den uppväckte också en allmän belåtenhet — bar den dock allt för starka spår af Reuterholms svagheter. Den nya lagen bestod nämligen till största delen af allmänna, högtrafvande fraser, som innehöllo ett temligen genomskinligt klander af Gustaf III:s styrelse,, och ehuru den förbjöd smädeskrifter samt angrepp mot religionen, sedligheten, regeringssättet och främ- 2i0m Gustaf IV Adolfa 81gl11-

, , , j. , ,..n j • l rv j vi Med konungens valspråk: Gud

mande makter, iaststalde den inga straff tor dylika och folket,

brott. Naturligtvis kunde Reuterholm ej trifvas tillsammans med Gustafs vänner, och hans hemkomst medförde derfor de mest genomgripande förändringar i den högre förvaltningen. Taube, som vid Gustafs död kommit i spetsen för de utrikes ärendena, fick jemte Franc draga sig tillbaka, och denna styrelsegren anförtroddes i stället åt baron Fredrik Sparre och Lars von Engest r öm. Den förre, hvars svaga och vacklande karakter gjorde honom synnerligt behaglig för Reuterholm, erhöll härvid den återupplifvade titeln af rikskansler samt blef till namnet den främste inom ministeren; den senare, hvilken såsom Gustaf III:s sändebud i Polen visat prof på stor duglighet och fosterlandskärlek, men såsom broder till Jakob och Johan von Engeström var illa anskrifven hos gustavianerne, blef hofkansler. Toll blef svenskt sändebud i Varsjav, och Armfel t, hvilken för sin helsa måst resa till Aachen, skildes härunder från öfverståthållarembetet och gjordes till svenskt sändebud i Napoli. Nordin hemsändes till sin skola och Vallqvist till sitt stift, hvarefter ecklesiastikexpeditionen snart åter förenades med den inrikes expeditionen. Det samma skedde äfven med finansexpeditionen, och Håkansson nödgades återgåtill sitt förra embete af borgmästare i Karlskrona. Schröderheim fick emellertid ej behålla den sålunda utvidgade föredragningen vid den inre expeditionen, utan hans statssekreterarerabete anförtroddes åt Rosenblad, och han sjelf gjordes till landshöfding i Upsala.

Det var en egendomlig tid, full af bränbara ämnen och rik på besynnerliga motsägelser, dessa de närmaste åren efter Gustaf III:s död. A ena sidan voro Gustaf III:s vänner eller de så kallade gustavianerne uppretade både öfver sitt eget fall och öfver den riktning som styrelsen antagit, och de klagade, att den unge konungen var omgifven af heinliga »jakobiner»1 och af konungamördarnes beskyddare. Å andra sidan började den franska revolutionens ideer nu äfven sprida sig till den svenska medelklassen. Ty då denna ej längre egde konungen till ledare i striden mot adeln, utan fast mer tyckte sig märka, att den nya styrelsen visade förkärlek för aristokratien, böljade dess genom händelserna i Frankrike ännu mer stegrade ovilja mot ärftliga företrädesrättigheter äfven vända sig mot det ärftliga konungadömet. Tidningar utkommo, som ifrade för jemlikhet och republik, klubbar bildades, revolutionära sånger författades och sjöngos, och underrättelsen att republiken utropats i Frankrike (september 1792) helsades af många med jubel. Ehuru Reuterholm i själ och hjerta ej var någon demokrat, hade han dock genom sin tryckfrihetslag bidragit till denna rörelse, och gustavianerne misstänkte till och med, att han gynnade angreppen på det bestående för att på detta sätt förbereda en statshvälfning, genom hvilken hertig Karl skulle upphöjas patronen och 1720 års regeringsform återställas. Då den bekante Thorild i december 1792 utgaf en skrift »Om det allmänna förståndets frihet» samt i ett till hertigen riktadt företal, kalladt »Ärligheten», uppmanade denne att gifva landet en demokratisk författning, lyckades emellertid Liljensparre, nu underståthållare, allvarsamt uppskrämma hertigen. Denne fann för godt att den 21 december upplifva de straffbestämmelser, som 1774 års tryckfrihetslag hade stadgat, samt att genom en kungörelse offentligt betyga sin

trohet mot den unge konungen och sin afsigt att bibehålla det bestående samhällsskicket, och ehuru Reuterholm sökte skydda Thorild, hvilken såsom målsman för den rousseauska riktningen i Sverige på sätt och vis var hans meningsfrände, blef dock denne (februari 1793) dömd till fyra års landsflykt. Han erhöll emellertid af regeringen en årlig pension samt befordrades, innan ännu hans landsförvisning var förbi, till bibliotekarie vid Greifswalds högskola, hvaremot Liljensparre, som genom sitt förhållande i denna sak synes hafva ådragit sig Reuterhohns onåd, sjelf kort derefter blef sänd i ett slags landsflykt till Pommern.

Med afseende på Sveriges yttre politik medförde Gustaf III:s död vigtiga förändringar. Då Gustaf ej längre ledde Sveriges öden, böljade Katarina II åter visa lust att inblanda sig i vårt lands inre förhållanden. På grund af sin vänskap för fadern ville hon anses såsom den unge Gustaf Adolfs be-

1 Så kallades medlemmarne af en klubb, som ledde de revolutionära rörelserna i Frankrike, ocb med detta namn plägade man ntmärka äfven dem. som i andra länder omfattade revolutionens grundsatser.skyddarinna, och då gustavianerne blefvo aflägsnade från styrelsen, gjorde hon föreställningar häremot, men detta tilltag tillbakavisades med eftertryck af den svenska regeringen, och hertigen utverkade till och med, att Stackelberg, som underhöll en nära förbindelse med det störtade partiet, 1793 återkallades från sin am-bassadörsplats. På detta sätt stördes emellertid den förtrolighet, som efter freden i Yärälä uppkommit mellan de båda hofven, och genom den hållning, Sveriges nya regering iakttog med afeeende på den franska revolutionen, blef brytningen ännu svårare.

Kort efter Gustaf lll:s död tog den länge väntade striden mellan det revolutionära Frankrike och det monarkiska Europa sin början, i det fransmännen i april 1792 sjelfva förklarade Österrike krig, och sedan Louis XVI den 21 januari 1793 blifvit af-rättad, förband sig nästan hela Europa mot

den nya republiken, hvars grundsatser syntes 241. AncWströms spöslitning, hota alla troner med undergång och som Eft€r samtida teckning.

242. Anckarströms utfärd till afrättningen.dessutom vid samma tid började hängifva sig åt en för Europas jemvigt farlig eröfringspolitik. Hertig Karl hade emellertid hvarben förmåga eller lust att spela den rol, som Gustaf III tillämnat sig sjelf i kriget mot revolutionen, och långt ifrån att deltaga deri började han närma sig Frankrike, dertill förmådd af Reuterholm och dennes vän och ordensbroder E. M. Stael von Hol- ! stein, hvilken sist nämde varit Sveriges sändebud hos Louis XVI och genom sin snillrika maka, en dotter till den ryktbare franske finansministern Necker, blifvit vunnen för revolutionen. Genom ett erkännande af den nya republiken hoppades nämligen dessa statsmän, att Sverige skulle förskaffa sig franska under-hållspenningar, som skulle sätta det i stånd att mot Ryssland intaga en sjelf-ständigare hållning. I denna afsigt sändes Stael von Holstein, ehuru utan offentlig karakter, till Frankrike, och i maj 1793 öfverenskom hail i hemlighet med de republikanska myndigheterna om ett förslag till försvarsförbund, enligt

hvilket Sverige af Frankrike skulle erhålla ansenliga underhållspenningar. Denna underhandling ledde dock ej till någon frukt. Syselsatt med Polens delning, aktade sig visserligen Katarina II att sjelf verksamt deltaga i kri- -get, men hon var så mycket ifrigare att förmå alla öfriga makter dertill, och med uppoffrande af den beväpnade neutralitetens grundsatser öfverenskom lfon med England, att all handel på Frankrike skulle förhindras. Att den svenska regeringen ej' blott förblef neutral, utan tillät sina undersåtar att drifva handel på Frankrike uppväckte derfor hennes lifliga harm; i förening med de öfriga mot Frankrike förbundna makterna uppmanade hon Sverige på det bestämdaste att inträda i förbundet eller åtminstone afbryta all handelsförbindelse med de upproriska fransmännen, och för att gifva eftertryck åt sina fordringar instälde hon våren 1793 utbetalningen af de åt Gustaf III beviljade underhållspenningama samt lät en krigsflotta utlöpa i Östersjön. I följd af allt detta kom den svenska regeringen omsider till insigt om, att det franska förbundet svårligen skulle låta sig förena med dess antagna neutralitetspolitik, och den fann rådligast att afbryta underhandlingarna med Frankrike, der den revolutionära yran för öfrigt vid denna tid urartade till en sådan vildhet, att förbundet sannolikt i alla händelser skulle blifvit en omöjlighet. Dessa händelser blefvo för de inhemska partiförhållandena af ej oväsentlig betydelse. De franska underhandlingarna, hvarom ryktet snart spred sig, ökade ännu mera de störtade gustavianernes ovilja mot

hertigens »jakobinska* rådgifvare, och spänningen

243. Gustaf Adolf Reuterholm (1756-1813).mellan Katarina och hertigen gaf å nyo anledning till den sorgliga företeel-

sen, att svenska män mot sin egen regering sökte Rysslands understöd. Af alla gustavianerne hade Armfelt svårast att finna sig i de nya förhållandena. Att hertigen fått blifva ensam regent hade redan uppväckt hans förtrytelse, och öfver de förändringar Reuterholm åstadkommit liarmades han ej blott för sin egen skull, utan ock för den unge konungens, mot hvars krona, ja, till och med lif han ansåg Reuterholm hysa de svartaste planer. Maktlysten, djerf och föga noggrann om medlen, beslöt han att genom en sammansvärjning söka genomföra en förändring, och i denna afsigt öppnade han en hemlig brefvexling med flere af de hemmavarande gustavianerne. Såsom mellanhand tjenade hopom härvid hans älskarinna, riksrådet K. Rudenskölds lättsinniga, men älskvärda dotter Magdalena Charlotta Rudensköld, hvilken var hotfröken hos prinsessan Sofia Albertina, och genom henne hoppades han iifven kunna öfvertala den unge konungen att i ett bref till Katarina II förklara sitt samtycke till planen. Enligt denna skulle nämligen Katarina genom mutor söka förmå hertigen att .återinsätta gustavianerne i styrelsen, och för att gifva

Emellertid lyckades man ej vinna dennes medverkan, och sedan regeringen genom att på posten låta öppna Armfelts bref kommit sammansvärjningen på spåren, blef fröken Rudensköld jemte åtskilliga andra i december 1793 tagen i fångsligt förvar. En friherre Palmqvist, som förde befälet öfver en svensk eskader i Medelhafvet, fick befallning att bemäktiga sig Armfelts person, men denne, hvars älskvärdhet förvärfvat honom det napolitanska hofvets vänskap, lyckades med dess tillhjelp undkomma till Ryssland, der han dock nödgades bosätta sig i den aflägsna landsortsstaden Kaluga. Hans hemliga papper blefvo emellertid genom svenske residenten i Roma, Piranesi, upptäckta och lemnade regeringen farliga vapen mot de anklagade. De mest besvärade af dessa voro, utom fröken Rudensköld, kunglig sekreteraren J. A. Ehrenström samt öfverste J. F. Aminoff, men åtskilliga mera bekanta gustavianer blefvo äfven invecklade i rättegången. Denna fördes med största stränghet inför hofrätten, och domen blef ytterligare skärpt af högsta domstolen. Armfelt, fröken Rudensköld och Ehrenström dömdes till döden. Armfelts förnamn uppspikades

mera eftertryck ät denna fordran skulle hon samtidigt låta en rysk flotta visa sig utanför Stockholm. Dessutom . räknade Armfelt på sina gamla vänner, dalkarlarne, hvilka han hoppades kunna förmå att resa sig till den unge konungens försvar.

244. Riksdaler 1792.

Gud och folket.på skampålen; de båda andra benådades väl från dödsstraff, men fröken Ruden-sköld nödgades den 23 september 1794 schavottera på Riddarholmstorget samt insattes derefter på spinnhuset; Ehrenström och* AminofF insattes för lifstiden på Karlstens tastning. Toll, som dock afstyrkt all rysk inblandning, straffades med två års fästning i Wismar; konungens guvérnör, grefve^Nils Filip Gyldenstolpe måste nedlägga sin befattning; Schröderheim, ehuru ej öfverbevisad om något brott, fick lemna sitt landshöfdingsembete och dog följande året i stor fattigdom. Denna rättegång gagnade ej regeringens anseende. Man fann det besynnerligt, att de, som stämplat för en ministerförändring, skulle behandlas med Större stränghet än medbrottslingarne i Gustaf III;s mord, och i synnerhet upprördes allmänheten öfver den olyckliga fröken Rudenskölds grymma behandling, hvilken inånga, med kännedom om att hertigen egnat henne en

försmådd kärlek, voro böjda att tillskrifra en personlig hämdlvstnad af lägsta slag.

En synnerligt lycklig följd af Sveriges neutralitetspolitik blef ett närmande mellan de skandinaviska länderna. Afven Danmark, hvars öden fortfarande leddes af den utmärkte A. P. Bernstorff, hade nämligen vägrat både q,tt deltaga i kampen mot revolutionen och att afbryta sina handelsförbindelser med Frankrike. Liksom Sverige hade det härigenom ådragit sig Rysslands och de öfriga förbundna makternas ovilja, och under sådana förhållanden låg tanken på en samverkan mellan de båda nordiska rikena naturligtvis nära till hands. Den 27 mars 1794 afslöts

också ett neutralitetsforbund hvars syfte var, att Sverige och Danmark skulle med gemensamma krafter söka skydda sin handel mot de krigförande makternas, i synnerhet Englands, våldsamma ingrepp, och i följd häraf blefvo under detta och de närmast följande åren förenade svenska och danska krigsflottor utsända. Det bästa härvid var dock, att närmandet mellan regeringarna åtföljdes af ett närmande mellan folken. Under intrycket af den gemensamma faran väcktes nämligen för första gången på båda sidorna om sundet medvetandet om de skandinaviska folkens slägtskap till lif, och det urgamla nationalhatet började nu förbytas i känslor af broderlighet och vänskap.

Emellertid ville de svenska statsmännen ej nöja sig med det säkra cch naturliga stöd som Danmark kunde erbjuda; de hade svårt att afstå från det lockande, fast vanskliga hoppet om franska underhållspenningar, och sedan förhållandena i Frankrike 1794 börjat antaga en menskligare karakter, fick Stael von Holstein dit återvända. Den 23 april 1795 erkände han på Sveriges

245

Magdalena Charlotta Rudensköld (17 U6—1823).vägnar den franska republiken och förskaffade derigenom verkligen sin regering en undsättning af fyrtio tunnor guld. Han lyckades också denna gång (den 14 september 1795) afsluta ett subsidiefördrag, som erhöll den svenska regeringens stadfastelse'; men redan följande året blef det samma af fransmännen sjelfva brutet.

Den svenska regeringens vänskapliga hållning till den franska republiken berodde emellertid numera ej af någon förkärlek för dess grundsatser. Reuter-holms frisinthet bestod ej länge profvet, och såsom ofta är fallet med svaga naturer, slog han öfver från den ena ytterligheten till en annan. Ett obetydligt upplopp, som på nyåret 1793 uppkom i Stockholm, ingaf honom en öfver-drifven förskräckelse för alla folkrörelser, och underrättelsen om den franske konungens afrättuing gaf ytterligare näring åt denna sinnesstämning. I följd liäraf återgick regeringen ej blott till Gustaf III:s så mycket klandrade styrelsegrundsatser, utan började visa en ömklig skuggrädsla, till hvilken han svårligen skulle kunnat göra sig skyldig. Förenings- och säkerhetsakten förklarade Reuterholm nu för Gustafs klokaste verk, och den 17 juni 1794 förbjödos bok-tryckarne rid förlust af sina privilegier att i tryck meddela något om den franska republikens och de nordamerikanska förenta staternas samhällsskick. Ja, Gustaf III:s literära vänner, hvilka i allmänhet hyllade sansadt frisinnade åsigter, började nu på högre ort unses såsom »jakobiner»:, och då den 1794 aflidne grefve Fersens efterträdare i svenska akademien, A. G. Silfverstolpe, i sitt inträdestal med ogillande omtalade 1789 års stats-livälfning, tog sig regeringen häraf auleduing att till Gustaf Adolfs anträde till regeringen suspendera svenska akademien, såsom en härd för revolutionära tänkesätt (mars 1795), och Rosenstein, som var akademiens sekreterare och som man i synnerhet ville åt, undgick endast genom den unge konungens mellankomst att blifva skild från sin befattning såsom deunes lärare. Både hos gustaviauerne och hos dem, som önskade det gustavianska enväldets fall, uppväckte denna händelse en häftig förbittring. De förre sågo deri ett helgerån mot ett af Gustafs vackraste verk, de senare -ett helgerån mot friheten, och oviljån blef så mycket större, som man misstänkte, att förföljelsen mot akademien egentligen var en hämd, för att Reuter-holms önskan om en plats i detta samfund ej blifvit uppfyld. Det är dylika drag, egnade att stöta alla partier och vitnande om ömkligt småsinne och gränslös fåfänga, som förklara hvarför Reuterholm, utan att hafva ådragit riket några egentliga olyckor, blifvit föremål för ett hat, så allmänt, att

246.

Magdalena Rudenskolds schavot-tering på Riddarholmen.

Efter samtida teckning.

kanske ingen annan svensk statsman fått röna något likartadt

° °I sjelfva verket egde hans styrelse till och med vissa fortjenster. Hans sjelfständighet mot Ryssland är värd erkännande, och hans neutralitetspolitik medförde stora fördelar för den svenska handeln. Stort nit visades, åtminstone till en början, för en sträng hushållning med statens medel; och en 1794 utfärdad öfverflödsförordning, som bland annat till allmänhetens stora sorg forbjöd bruket af kaffe, var åtminstone ett

välmeuande försök att befordra en större sparsamhet. För öfrigt förtjenar märkas, att en kadettskola 1792 inrättades på Karlbergs slott samt att vid 1793 års jubelfest till firande af [Jpsala möte förberedande åtgärder togos för att förskaffa den svenska kyrkan en mera tidsenlig handbok och psalmbok.

Emellertid förmådde ej förmyndarregeringen ända till slutet bevara sin

247. Karlbergs slott i Upland, uära Stockholm. Vid slutet af 1700-talet.

sjelfständiga hållning mot Katarina II. För att blidka hennes ovilja hade hertigen och Reuterholm redan 1793 väckt förslag om en giftermålsforbindelse mellan hennes sondotter Alexandra och Gustaf IY Adolf. Detta öfverensstämde i hög grad med kejsarinnans önskningar, och förlofningen var redan på väg att afslntas, då den svenska regeringen genom att i sin berättelse om Arm-felts sammansvärjning intaga en antydan om dennes förbindelse med Ryssland framkallade en tvist som hade till följd, att underhandlingen snart fullkomligt afbröts. Reuterholm lät då den 1 november 1795 högtidligt förlofva den unge konungen med en prinsessa af Mecklenburg-Schwerin, men om han härigenom, såsom sannolikt är, ville förarga den mäktiga kejsarinnan, vann han sitt syfte i högre grad, än han säkerligen sjelf åsyftade. Katarina, som fortfarandei hemlighet önskade den föreslagna förbindelsen med det svenska konungahuset, intogs nämligen nu af den häftigaste vrede, som ännu mera ökades genom Sveriges öppna förbindelse med Frankrike. Ställningen var så mycket betänkligare, som Polens nyss fullbordade tredje delning gaf henne fria händer, och på våren 1796 syntes ett ryskt krig knappast kunna undvikas. Då föll gunstlingens mod, och han använde nu sitt inflytande hos hertigen för att förmå deune att söka blidka Katarina. Den mecklenburgska förlofningen hröts, underhandlingarna om det ryska giftermålet återupptogos, och i enlighet med Katarinas önskan måste hertig Karl, åtföljd af Gustaf Adolf och Reuter-holm, i augusti 1796*aflägga ett besök i Petersburg. De resande mottogos med utsökt artighet. Katarina uppbjöd hela sin ovanliga tjusuiugsförraåga för att bereda framgång åt sin älsklingsplan, underhandlingar om ett nytt svenskt-ryskt förbund voro redan i full gång, och förhållandet mellan den tillämnade brudgummen, och bruden syntes äfven lofva det bästa. Den 22 september skulle förlofningen firas. Omgifven af hela sitt hof väntade Katarina på den svenske konungen, då hon erhöll underrättelse, att denne vägrat ingå på det ryska hofvets fordringar med afseende på fri religionsöfniug för den tillämnade bruden. Underhandlingar om denna sak hade dock redan under några dagar egt rum, och ehuru Gustaf Adolf ogerna ville låta sin drottning bekänna sig till den grekiska religionen, hvilket han ansåg stridande mot svensk lag, hade Lan dock muntligen gifvit sitt bifall dertill, men då man vid hans affärd till förlofnings-festen affordrade honom en skriftlig förbin- 2i8_ Dukat 1796 (af 9mSiändskt gu]d). delse i samma syfte, vaknade hans stolthet, Gud och foiket.

och han vägrade att underteckna papperet. Festen måste nu afbrykas, och den 1 oktober lemnade de svenska gästerne Petersburg. På Katarina gjorde denna motgång ett sådant intryck, att man tillskref den samma hennes kort derefter inträffade död, men i Sverige gladde man sig öfver, att den unge konungen i sjelfva Petersburg vågat trotsa den mäktiga kejsarinnan, och vid hemkomsten mottogs han med allmän hänförelse. Kort derefter, den 1 november 1796, nedlade hertig Karl med stor högtidlighet sitt förmyuderskap, och i enlighet med Gustaf III:s testamente trädde den nu adertonårige konungen sjelf i spetsen för styrelsen.

Den fredliga tiden af Gnstaf IV Adolfs regering (1796—1805).

Gustaf IV Adolfs karakter. — Reuterholms fall. — Gustaf IV Adolfs giftermål, den 31 okt. 1797. — Jjrtt förbund med Ryssland, 1799. — Regeringens politiska skuggrädsla. — Norrköpings riksdag, mars 1800. — Den nya oppositionen inom adeln. — Kröningen, den 3 april. — Realisationsfrågan. — Riksdagens slut, den 14 juni 1800. — Realisationen, 1803. — Wismar pantsattes, 1803. — Den beväpnade neutraliteten af år 1800. — Gustaf Adolf i Tyskland, 1803-1805.

Gustaf Adolf hade erhållit en vårdad uppfostran; af sin fader hade han behandlats både med allvar och ömhet. Hans guvernörer hade visserligen oftablifvit ombytta — efter Fredrik Sparre följde 1787 Karl Adam Vachtmeister, sedan denne vid 1789 års riksdag nedlagt sin befattning, Gyldenstolpe, och efter dennes fall 1794 öfvertog hertig Karl sjelf guvernörskapet med Karl Mörner såsom vice guvernör — men dessa förändringar synas ej hafva gjort ett så djupt intryck på den unge fursten, att de menligt inverkat på hans utveckling. Hans

informator, den ädle och samvetsgranne Rosenstein, hade danat hans sinne till pligttrohet, redbarhet och sanningskärlek, och hans kristendomslärare, hofpredikanten, sedermera biskopen J. Q. Flodin, hade så skött sitt kall, att Gustaf III:s son blef en strängt rättrogen lutheran. Men ty värr funnos hos Gustaf Adolf anlag, genom hvilka sjelfva hans aktningsvärda egenskaper skulle vändas till olycka både för honom sjelf och hans folk. Han* forstånd var i hög grad inskränkt, och i följd liäraf urartade hans gudsfruktan till religionsgrubbel och trångbröstad ofördragsamhet, och hans pligttrohet yttrade sig oftast i pedantiskt syslande med obetydligheter. I synnerhet blef uniformsväsendet hans käpphäst, och de minsta afvikelser från hvad med afseende derpå var reglementeradt bestraffades såsom allvarsamma förbrytelser. Allt ifrån sin barndom hade han visat ett högmod och en halsstarrighet, som trotsat hans uppfostrares alla bemödanden och stundom nästan syntes stå pi gränsen till sinuesförvirring. Äfven Gustaf III skall hafva fruktat, att stora olyckor kunde blifva en följd häraf, men den öfverdrifna etikett, hvarmed han lät sonen omgifvas, var ej egnad att motverka felen, och genom 1789 års statshvälfning beredde han sjelf den jordmån, hvari dessa kunde utveckla sig i all sin förderfligbet.

Allmänheten var emellertid till en början okunnig om konungens olyckliga anlag; man gladde sig åt hans gudsfruktan, sparsamhet och-rena seder; att han ej egde snille, ansågo många till och med såsom en borgen för eu lugn och fredlig regering, och Gustaf Adolf mottogs derför af sitt folk med alla de glada förhoppningar, som pläga möta unga furstar vid deras tronbestiguing. Till den allmänna belåtenheten bidrog äfven glädjen öfver det reuterholmska regementets slut. Äfven på Gustaf Adolf hade Reu-terholms maktlystnad och hat mot Gustaf III:s minne gjort ett ofördelaktigt intryck, och då gunstlingen efter en tvist med konungen begärde afsked från sitt embete, blef det ej blott beviljadt, utan Gustaf Adolf förbjöd honom till och med att vistas i hufvudstaden och dess granskap. Brytningen med Reuterholm medförde äfven en viss kallsinnighet mellan konungen och hertigen, som nu helt och hållet drog sig tillbaka till det enskilda lifvet Fur gustavianerne randades deremot bättre dagar. Fröken Rudensköld, som mot slutet af förmyndarregeringen fått tillåtelse att vistas på Gotland, återfick nu fullständigt friheten. Aminoff och Ehrenström benådades, den sist närnde fullständigt dock först 1800. Ruuth, som under förmyndarregeringen för bristande redovisning från sin finansförvaltning dömts'att ersätta kronan med öfver 300 000 riksdaler, fick å nyo upptaga sin process och befriades från största delen af detta kraf. Svenska akademien återupprättades, och domen öfver Armfelt upphäfdes, dock ej förr än 1799, och först 1801 återkom hantill Sverige. Derfcmot återfick Toli genast sina embeten, och 1797 kallades han att i krigsärenden vara ledamot af konseljen. Konungens förnämsta råd-gifvare voro for öfrigt K. A. Vachtmeister, M. Rosenblad, K. Lagerbring, hvilken sist nämde varit invecklad i den armfeltska rättegången och nu ut-niimdes till statssekreterare för krigsärendena, samt Samuel af Ugglas. Denne, som vid statshvälfningen 1772 i så hög grad lyckats vinna Gustaf lll:s ynnest, att han, ehuru blott en 22-årig sekreterare, upphöjdes i adligt stånd, hade sedermera gjort sig känd såsom en synnerligt duglig embetsman, blef 1799 grefve, skötte nu tidtals öfverståthällarembetet och var den ende, som utöfvade något större inflytande på den för öfrigt mot allt guustlingsväsen synnerligt obenägne konungen. Den skicklige och sparsamme Karl Erik Lager-heim sattes i spetsen för finansförvaltningen; för den utrikes politiken egde Taube och Fersen till en början en viss betydelse; den som förestod denna forvaltningsgren var dock, sedan F.

Sparre 1797 dragit sig tillbaka, den redlige Fredrik Vilhelm von Ehrenheim, till en början i egenskap af hofkansler, men från 1801 med titel af kanslipresident, ehuru kanslikollegium då upplöstes.

Sedan Gustaf Adolf sjelf öfver-tagit styrelsen, fortsattes någon tid underhandlingarna om det ryska giftermålet, men de blefvo fruktlösa, da konungen, styrkt i sin föresats af presterskapet, förblef omedgörlig med afseende på religionsfrågan, och den 31 oktober 1797 förmälde han sig i stället i Stockholm med den sköna och älskvärda prinsessan Fredrika Dorotea Vilhelmina af Baden. Denna händelse hade sannolikt framkallat ett ryskt krig, ora Katarina II ännu varit i lifvet; äfven hennes son och .efterträdare, kejsar Paul visade sig till en början temligen ovänlig, men då han i olikhet med sin moder snart beslöt att verksamt deltaga i kampen mot den franska revolutionen, mot hvilken han fattat ett fanatiskt hat, fann han för gcdt att söka försäkra sig om Sveriges vänskap. I sjelfva verket antog också Gustaf Adolfs politik förnämligast i följd af Taubes och Fersens inflytande en allt mer och mer fiendtlig riktning mot Frankrike. Då det så kallade andra koalitionskriget nu utbröt, förklarade

Gustaf Adolf sig villig att i egenskap af hertig af Pommern deri deltaga, och 1799 lät han Toll i Petersburg öppna en underhandling, hvars syfte var, att äfven Sverige skulle -indragas i kriget. Lyckligtvis stannade det denna gång vid en för-

249. Drottning Fredrika Dorotea Vilhelmina (1781—1820).QP

250. Tre pfennig 1799 (Wismar).

nyelse af 1791 års svenskt-ryska förbund; Sverige vidblef sålunda fortfarande sin neutralitetspolitik och hade dertill så mycket större skäl, som Pauls bundsförvandter engelsmännen genom att 1798 uppbringa tvenne svenska handelsflottor tillfogat den svenska handeln en känbar skada.

Oaktadt den ordning och sparsamhet, hvarmed styrelsen fördes och livaraf följden bland annat blef, att statsskulden på tre år minskades med öfver 700000 riksdaler, började dock den allmänna belåtenheten snart aftaga. I främsta rummet berodde detta af den frihetsfiendtlighet, som regeringen allt mer lade i dagen. De fruktansvärda utbrott af folkyran, som under Gustaf

Adolfs ungdom egt rum i Frankrike, hade i hans inskränkta sinne framkallat en sjuklig skuggrädsla för alla frihetsrörelser, och denna hans sinnesstämning underblåstes träget af hans rådgifvarfe. Öfver allt vädrade man jako-binism. Den 2G mars 1798 infördes å nyo en nästan fullständig tidningscensur; misstanken, att den jakobinska smittan vunnit insteg vid Upsala högskola, förmådde konungen att 1799 nedlägga kanslersembetet, som han hittills sjelf beklädt, och för att ej behöfva sammankall# ständerna uppsköt han flere år sin kröning. Till oron i sinnena bidrog iifven sådant, för hvilket regeringen ej bar skulden. Åren 1798 och 1799 hemsöktes riket af en svår missväxt, sillfisket vid den bohuslänska kusten slog fel, och handeln aftynade i följd af kaperierna. Dessa olyckor inverkade ofördelaktigt på penningväsendet. Riksgäldssedlarna, som nu utgjorde största delen af rikets rörelsekapital — de voro utgifna till ett värde af öfver sexton millioner riksdaler, under det att bankens sedelstock endast utgjorde något mer än en million riksdaler — sjönko 1799 till halfva

namn värdet. Genom nöden drefs folket till förtviflan, och under året 1799 kom det på flere ställen inom landet till upplopp, hvilka visserligen snart stillades, men dock gåfvo ytterligare näring åt regeringens skuggrädsla. Följden af dessa missförhållanden blef, att en

riksdag ej längre kunde undvikas, ocb 251. Half .killing 1790 (rik.gäld.kootoret. pollet). ^ drottn;ngen den 9 november 179!,

nedkommit med en son, som i dopet erhöll namnet Gustaf, beslöt mau att sammankalla ständerna, medan den gynsamma sinnesstämning som denna händelse uppväckt ännu varade.

Till riksdagsort utsågs ej Stockholm, hvars befolkning i synnerhet var föremål för Gustaf Adolfs misstroende, utan Norrköping, och i mars 1800 samlades ständerna i denna stad. Partiställningen var nu helt olika mot under Gustaf III:s tid. Redan konungamordet hade förlamat den gamla aristokratiska oppositionen, och den erfarenhet, man genom den franska revolutionen vunnit om, att frihetssträfvandet äfven kunde blifva farligt för adelnsföreträdesrättigheter, hade omstämt de fleste af de förnäma frihetsvännerne, hvilka nu i en stark konungamakt sågo det säkraste värnet för sitt eget stånd. Den förre oppositionsmannen grefve Brahe som utnämdes till landtmarskalk hl ef ett lika villigt redskap åt konungamakten, som Levenhaupt 1789 hade varit, och lät helt och hållet leda sig af den förr så hatade Toil, hvilken var den, som i främsta rummet åtagit sig riksdagens styrande. Men deremot hade nu inom riddarhuset uppstått nya oppositionsmän, lika frihetsälskande som 1780-talets »patrioter», men i olikhet med dessa varma anhängare af den nya tidens jemlikhetsideer, hvilket bland annat visade sig, då de vid riksdagen sökte förmå adeln att afsäga sig sin uteslutande rätt till ypperligt frälse. De förnämste hland dessa »jakobiner» voro protokollssekreteraren friherre Hans Hjerta och ryttmästaren Georg Adlersparre. Den förre, som längre fram skulle ut- 252

252. Xorrkojiiug.

1 Vid slutet af 1700-talet.

*

bilda sig till sin tids grundligaste kännare af den fosterländska rättsutvecklingen, var nu en 26-årig yngling, som, full af jäsande ungdomsmod, ständigt stod färdig att låta sin blixtrande qvickhet spela mot det myckna inom samhället, som syntes honom förålclradt och forvandt, och kort före riksdagen hade lian gifvit ett prof härpå genom en på trycket utgifven blodig satir, kallad: »Några tankar om sättet att upprätta ocli befästa den urgamla franska monarkien.» Adlersparre, född 1760, hade 1793 lemnat krigaryrket för att odeladt fa egna sig åt literaturen och hade förnämligast gjort sig känd genom en tidskrift: »Läsning i blandade ämnen*, af hofpartiet kallad »Läsning i brän-bara ämnen». Till dessa slöto sig tvenne af det gamla landtpartiet, den skicklige läkaren, professor David von Schulzenlieim och friherre Nils Silf-vers köld, men de fleste inom partiet voro i riksdagsstriderna förut obeprof-vade män, såsom den mångsidigt begafvade Anders Fredrik Sköldebraml, Klas Cederstrøm, Per Adolf Tham, Per Schönström och Johan Karl Adelsvärd. De ofrälse standen voro äfven denna gång konungskt sinnade. Inom presteståndet utöfvade Vallqvist och Nordin större inflytande äu erke-biskop Troil, men den först nämde afled under riksdagen af harm öfver, att hans yrkande på tryckning af ståndets protokoll ej vunnit bifall. Borgar* ståndet styrdes helt och hållet af Håkansson.

Den 3 april 1800 egde kröningen rum i stadskyrkan. Vid hvlluingen, som försiggick den 7 april, lät adeln omsider förmå sig att besvärja förenings- och säkerhetsakten, såsom det berättas, genom Tolls hotelse, att i annat fall

namnen på alla, som misstänktes för delaktighet i Gustaf Ill:s mord, skulle offentliggöras.

För att syselsätta stånden hade regeringen framlagt några lagförslag, men det vigtigaste ärendet var frägan om en realisation af liksgäldssedlarna. Redan före kröningen hade en förberedande partifäktning härom egt rum, i det oppositionen både hos adeln och i borgarståndet sökte genomdrifva, att frågan om riksgäldskontorets förvaltning i stället för att häuskjutas till det af konungen äskade hemliga statsutskottet skulle göras till föremål för offentlig behandling inom standen; försöket misslyckades, i det både landt-marskalkeu och borgart almannen vägrade proposition, och det hemliga, af konungen ledda statsutskottet blef således äfven denna gång den egentliga härden för riksdagsarbetet. Det realisation sförslag hvarom utskottet enades var i liufvudsak följande. Femton millioner riksdaler riksgäld ssedlar skulle med en nedsättning af 102 3 procent inlösas medelst af banken utgifna sedlar. Till ersättning skulle banken erhålla fyra och en half millioner riksdaler i silfver, som under loppet af två år skulle anskaffas genom en allmän förmögenhetsafgift, årligen 300 000 riksdaler af bevillningen under femton års tid samt dessutom den utlåniugsrätt, som-hittills tillhört den under Gustaf III:s tid inrättade diskonteu. Då detta förslag den 26 maj skulle afgöras i stånden, blef det utan svårighet bifallet af prester, borgare ocli bönder, men på riddarhuset gick saken ej lika lätt. Nu såsom så ofta förut var det frågan om tiden för bevillniugens utgående som vållade svårigheter. Det nya oppositionspartiet, som ville att bevillningsperioden skulle blifva fyraårig, fruktade nämligen, att detta ej skulle

203. Georg Adlerspane (1700—1835).kunna genomdrifvas, om finansplanen i hela sin vidd ginge igenom. Sedan landt-marskalken förklarat, att bevillningsfrågan ej vore inbegripen i propositionen* blef dock förslaget äfven här antaget, men då Brahe, understödd af Toli* vid protokollsjusteringen den 29 maj (1800) vägrade att låta detta förbehåll ingå i beslutet, uppstod ett fruktansvärdt larm, erinrande om de våldsammaste uppträdena vid 1789 års riksdag. Oppositionen sökte nämligen förhindra, att. beslutet i sådan form meddelades de öfriga stånden, och då detta ej lyckades* afsade sig G. Adlersparre, Sköldebrand, Silfversköld och trenne andra sin riksdagsmannarätt vid denna riksdag; Hjerta, Tham, D. von Schulzenkeim — en son till läkaren — J. V. Netherwood, Cederström och J. F. Adelheim afsade sig sjelfva adelskapet, och några andra förklarade sig derefter vilja utträda ur det hemliga utskottet. Sedan oppositionen på detta sätt sjelf brutit sin styrka* lät adeln* då frågan om bevillniugen den 12 juni förekom, utan svårighet förmå sig att medgifva dess utgående till nästa riksdag. Det samma blef äfven de öfriga ståndens beslut, men med afseende på bevillningens fördel-ning gjorde bönderne allvarsamma svårigheter, och deras motstånd kunde endast brytas derigenom, att Toll infann sig i ståndet och på konungens vägnar och under sträuga hotelser uppmanade det samma att »rätta» sitt beslut. De ofrälse stånden medgåfvo

dessutom, att konungen, om hinder yppade sig mot realisationen, skulle i samråd med baiikofullmäktige få vidtaga de åtgärder han funne lämpliga.

Den 14 juni 1800 afblåstes riksdagen. Det bästa den uträttade var införandet af en större likställighet mellan stånden, i det bönderne nu ikládde sig garanti för banken och i följd häraf för framtiden fingo rätt att deltaga i dess förvaltning. För öfrigt var den föga gagnelig för landet. Konungen blef i högsta grad uppretad öfver oroligheterna på riddarhuset och stärktes derigenom ännu mer i sitt frihetshaU Flere af oppositionens medlemmar beröfvades sina tjenster, deribland Hjerta eller, såsom han nu skref sitt namn, Järta; andra blefvo för sina yttranden på riddarhuset lagförda inför svea hofrätt, men försvarades med sådan skicklighet af Järta, att straffet endast blef några obetydliga böter; och 1802 stadgade konungen genom en förordning, att afsägelse af adelskap för framtiden skulle medföra landsflykt. Inom hufvudstaden infördes det mest retfulla polistvång, hvilket man i synnerhet tillskref* grefve Ugglas' inflytande, och censuren, hvilken efter kanslikollegiets upplösning tillhörde hofkansleren K. B.

254. Alexander I af Ryssland (1777-1825).Zibet ensam, handhades med större stränghet och småaktighet än någonsin. På allmänheten gjorde det despotiska sätt hvarpå ständerna behandlats ett obehagligt intryck, och med resultatet af deras verksamhet blef man ej heller belåten. Förmögenhetsafgiften var redan i och för sig egnad att uppväcka missnöje och blef ännu mera förhatlig derigenom, att regeringen for att förmå allmänheten att erlägga den i silfver förbjöd allt öfverflödigt bruk af denna metall. Emellertid inbragte den ej på långt när så mycket som man beräknat, och i följd häraf blef den af riksdagen antagna realisationsplanen outfor-bar. Då företog sig konungen att med stöd af de tre ofrälse ståndens bemyndigande på egen hand genomföra en ny realisationsplan. Genom en förordning af den 4 november 1802 bestämde han nämligen, att riksgäldssedlarna skulle inlösas med en nedsättning af 3313 procent i stället för 16 -/3 procent, hvaremot den hälft af förmögenhetsskatten som ännu ej influtit nu efterskänktes. I stället bereddes medel derigenom, ätt Wismar med område i juni 1803 för en summa af 1250000 riksdaler hamburger banko pantsattes till hertigen af Mecklenburg-Schwerin på ett hundra år, och tack vare denna åtgärd kunde realisationen nämda år verkligen taga sin böljan. Andra nyttiga ät-

tig vändning. Kejsar Pauls deltagande i koalitionskriget hade ej aflupit bättre, än att han kommit oense med sina bundsförvandter, i synnerhet England, och lidelsefull som han var, blef han snart lika förbittrad på denna makt som förut på Frankrike. I följd häraf upptog han tanken på ett be väpna dt nordiskt neutralitetsforbund. Då både Sverige, Danmark och Preussen hade stora skäl att beklaga sig öfver Englands öfvermod, voro dessa makter ej svåra att vinna för planen, och vid ett personligt besök, som Gustaf Adolf aflade i Petersburg, ingicks mellan dem och Ryssland den 16 och 18 december 1800 ett dylikt förbund till handelsfrihetens skyddande. Att England med oro och förbittring skulle betrakta denna sämmanslutniug, som allvarsamt hotade dess öfvervälde på hafvet, var naturligt; en öppen strid syntes-dess statsmän vara det bästa sättet att afvärja faran, och den hänsynslöshet, hvarmed kejsar Paul gick tillväga, gaf dem en förevändning att utföra sina afsigter. En flotta af 53 fartyg afsändes våren 1801 till de nordiska farvattnen under befäl af amiralerne Parker och Nelson. Oaktadt Gustaf Adolf gjort allt för att påskynda sin flottas utrustning, hann dock ej amiralen

gärder som nu vidtogos voro, att större frihet infördes i jerntillverkningen och att det för jordbruket synnerligt vigtiga så kallade en skiftesverket, hvarigenom de stora byalagen upplöstes, 1803 började genomföras.

I Sveriges och hela nor-

255. Skilling 1802.

dens yttre politik inträdde kort efter riksdagen en vig-Klas Adam Vachtmeister — en broder till riksdrotsen — i tid utlöpa från Karlskrona, och då danskarne sjelfva afböjt Gustaf Adolfs forslag, att Helsingborg skulle befästas, lyckades den fiendtliga flottan genom att hålla sig intill' den svenska kasten den 30 mårs 1801 nästan oskadd intränga i Öresund. Så måste Danmark, mot hvilket det första anfallet riktades, ensamt möta den fruktansvärde fienden. Den 2 april utkämpades på Kjöbenhavns redd ett slag, som utgör ett af Danmarks ärorikaste minnen, men som dock nödgade dess regering att, England till behag, genom konventionen den 9 april tills vidare »suspendera» sitt deltagande i det beväpnade neutralitetsforbundet. Nu skulle ordningen komma till Sverige. Dén

19 april visade sig den engelska flottan utanför Karlskrona, men något anfall blef dofck ej af och behöfdes ej heller, ty i Ryssland hade kort förut en händelse inträffat* som kom förbundet att af sig sjelft upplösas. Den 23 mars blef nämligen kejsar Paul mördad, och hans son och efterträdare Alexander I hade ej lust att inlåta sig i en strid med England. Han afslöt i stället den 17 juni ett fördrag med denna makt, hvarigenom dess grundsatser med afseende på den neutrala handeln med någon jemkning blefvo erkända, och för Sverige och Danmark återstod då ej något annat än att antaga samma vilkor. För öfrigt blef förhållandet mellan Gustaf Adolf och Alexander, ehuru deras gemåler voro systrar, till en början föga vänskapligt, och frågan, huru vida en bra öfver Kymmene elf skulle målas med ryska eller svenska färger, var 1803 nära att framkalla ett svenskt-ryskt krig. Denna gång afvärjdes dock faran, men kort derefter, den 25 juli 1803, företog Gustaf Adolf en resa till Tyskland, från hvilken han ej återkom till Stockholm förr än den 7 februari 1805, och som både * för honom sjelf och hans land skulle komma att medföra de mest ödesdigra följder.

Sverige indrages i krigen mot Napoleon (1805—1807).

Napoleon Bonaparte. — Han &drager sfg Gustaf Adolfs oförsonliga hat. — Sverige förbinder sig med Bagland och Ryssland mot Frankrike (1804—1805). — Faran af ett fredsbrott med Prenssen. — Pommerns iifirlifvande. — Preussen i krig med Napollon. — Pommern ertffras af fransmXnnen, 1807.

Hittills hade vårt fädernesland undgått att inblandas i de stridigheter, som blifvit en följd af den franska revolutionen, men den tid var nu kommen, då detta ej längre skulle blifva händelsen.. Vi känna af det föregående, huru Gustaf III:s önskan, att Europas makter skulle förena sig mot det upproriska Frankrike, någon tid efter hans död gick i fullbordan. Företaget kröntes emellertid ej med framgång. Fransmännen lyckades ej blott afvärja den hotande faran, utan kunde snart sjelfva blifva de anfallande. De väldiga krafter, som revolutionen kallat till lif och som till en början förstörande riktat sig inåt, vände sig nu utåt. I stället för den genom revolutionens brott ohelgade friheten blef krigsäran nationens afgud, och på detta sätt banades vägen for militärväldet. 1799 lyckades republikens mest lysande fältherre, korsikanen Napoleon Bonaparte, att i egenskap af förste konsul upp-svinga sig till Frankrikes beherskare, hvarefter han 1804 antog kejsartiteln. Bonapartes upphöjelse syntes till en början blifva till välsignelse för Europa, ty 1802 lyckades han åstadkomma en allmän fred; men detta lugn visade sig Snart bedrägligt. Frankrikes nye beherskare förenade med ett öfverlägsefc snille en ärelystnad, som ej kände några gränser och ej skydde några medel, och Frankrike blef i hans hand ännu farligare för Europas j em vigt och frihet, än det någonsin förut varit. Så uppstodo väldiga strider, som medförde det europeiska statssystemets nästan fullständiga omstörtning, och under denna brytningstid, 4'å troner ramlade och liken skiftades såsom herrelös jord, var det Sveriges olycksöde att styras af en konung, som, utrustad med nästan oinskränkt makt, ej mer var sig sjelf mäktig.

Närmaste orsaken till denna hans sinnesförfattning var den ofvan omtalade resan till Tyskland. Napoléons oerhörda dåd att på Badens område bemäktiga sig en medlem af det franska konungahuset, hertigen af Enghien, sora han omedelbart derefter lät afrätta (mars 1804), uppväckte nämligen hos Gustaf Adolf, som då vistades hos sin gemåls slägtingar i Baden, en afsky, hvars rättmätighet ej kan ifrågasättas, men som olyckligtvis gjorde honom blind for alla statsklokhetens fordringar. En för hans högmod synnerligt sårande artikel, som Napoleon, uppretad öfver hans tydligt ådagalagda fiendskap, lät infora i den officiela tidningen »Le moniteur», rågade måttet af hans förbittring och gaf anledning till den vidunderliga förordningen (augusti 1804), att inga tidningar eller nyutgifna böcker från Frankrike skulle få införas till Sverige. Genom religiösa och historiska grubblerier förvirrades ytterligare hans svaga omdöme. Han började tillämpa Uppenbarelsebokens utsagor om »vilddjuret» på Napoleon, hvars bekämpande han i följd häraf ansåg såsom en religiös pligt, och ehuru han fullkomligt saknade både fåltherretalanger och personligt mod, trodde han sig kallad att blifva eu ny Karl XII. Så förbyttes den nyktra förståndsmässighet, som utmärkt hans första regeringsår, i en äfventyrlig krigs-lystnad, för hvars tillfredsställande han var färdig att utan besinning och utan att lyssna till sina rådgifvares varningar kasta sig in i alla de förvecklingar, för hvilka vår verldsdel nu blef skådeplats. Inseende hvilken fara hotade Europa från det franska militärväldet, återupptog nämligen den engeUka regeringen 1803 kampen med Napoleon, och genom flere nya våldsgerningar af denne förmåddes snart Ryssland och Österrike att ställa sig på dess sida. Gustaf Adolf

försummade ej att begagna sig af dessa förhållanden. Den 3 december 1804 afslöt han med England ett anfallsförbund mot Frankrike och den 14 januari 1805 ett dylikt med Ryssland, hvarefter förbindelsen med England genom fördragen af den 31 augusti och den 3 oktober 1805 ytterligare utvidgades. I kraft häraf åtog sig Gustaf Adolf att mot engelska under-hållspenningar utrusta en svensk här, som, under det att hufvudstriden utkämpades i södra Tyskland, jemte ryssar och engelsmän skulle söka fordrifva fransmännen ur den engelske konungens arfland Hannover samt om möjligt äfven från Holland. Vid utförandet af företaget, hvars högsta ledning Gustaf Adolf åtagit sig, trädde emellertid hans politiska oförmåga fullt i dagen. Istället for att med kraft gripa verket an riktade han nästan hela sin uppmärksamhet pi Preussen, livars konung Friedrich Wilhelm III genom att for-blifva neutral ådragit sig hans synnerliga ovilja. Af harm öfver, att Napoléon erhållit den preussiska svarta örns orden, afsade han sig i april 1805 för egen del detta hederstecken, och sedan han sent omsider den 2 november ankommit till Stralsund, förmådde honom én ny tvist med Preussen ej blott att afsäga sig det gemensamma öfverbefälet, utan äfven att med hufvudstvrkan af den svenska arnieen förblifva overksam i Pommern i stället för att understödja de ryska trupperna, som 16 000 man starka infallit i Hannover. Så gick en dyrbar tid förlorad, och då han i december slutligen med omkring 6 000 man framryckte till trakten omkring Elbe, var det stora förbundet genom Napoléous beslutsamhet och snille redan så godt som sprängdt. Den 17 oktober hade nämligen denne vid Ulm tvungit en österrikisk här om 23000 man att sträcka gevär, hvarefter han genom den lysande segern vid Austerlitz öfver Österrikes och Rysslands förenade härar (den 2 december) tvang det först liämda riket till den förödmjukande freden i Pressburg den 26 december.

Under sådana förhållanden var hela fålttågsplanen förfelad, men då Friedrich Wilhelm nu af Napoléon lät förmå sig att besätta Hannover och dess biland Lauenburg, förklarade Gustaf Adolf, att han ämnade skydda det sist nämda landet åt dess laglige lierre, konungen af England. Förgäf-ves uppmanade honom sjelfva den engelska regeringen att afstå från denna dåraktiga föresats, som lätt kunde inveckla honom i krig med Preussen.

Gustaf Adolf förblef obeveklig, men i stället för att med kraft söka genomföra sitt beslut återvände han med hufvudstyrkan till Pommern och qvarlem-nade blott en kår af 1000—2 000 man i Lauenburg. Följden häraf blef, att denna den 23 april 1806 af preussarne trängdes ur landet, hvarefter Gustaf Adolf lät förklara de preussiska hamnarna i blockad. Midt under dessa förvecklingar företog han sig att med anledning af det tyska rikets upplösning, som 1806 blef en följd af freden i Pressburg, fullständigt införlifva det svenska Pommern med Sverige, en åtgärd, som, om den också var politiskt oklok, dock åsyftade en helsosam förändring, nämligen lifegenskapens upphäfvande i denna provins.

Emellertid undveks det redan så godt som utbrutna kriget mellan Sverige och Preussen, då det sist nämda riket mot hösten 1806 äfven bröt med

256. Napoléon I, fransmännens kejsare (1709-1821).Napoleon. Blockaden af de preussiska hamnarna upphäfdes nu, hvaremot Gustaf Adolf fick tillfredsställa sin envishet och fåfänga genom att låta omkring 1 500 man å nyo besätta Lauenburg (augusti 1806). Den möjlighet till ett kraftigt bekämpande af Napoleon, som det preussiskt-franska kriget öppnade, forstod han deremot ej att begagna, utan återvände nu den 12 september till Sverige, under det att hans trupper fortfarande fingo blifva overksamma i Pommern och Lauenburg. Napoléons lycka var sig emellertid lik. Den 14 oktober 1806 krossade han den preussiska krigsmakten genom den stora dubbelstriden vid Jenaoch Auerstädt, hvarefter större delen af den preussiska monarkien besattes af hans trupper. Den svenska härafdel ningen i Lauenburg blef härigenom kringränd af fienden, och den 6 november nödgades största delen deraf i Liibeck sträcka gevär för den franske marskalken Bernadotte, som emellertid med utsökt välvilja behandlade de fangne. I förhoppning att kunna vinna Sverige dröjde likväl fransmännen i det längsta att anfalla svenska Pommern, men då Gustaf Adolf afvisade alla Napoléons förslag, lät denne omsider den 28 januari 1807 marskalk Mortier infalla i Pommern och blockera Stralsund. Här fördes befälet af generalguvernören Hans Henrik von Essen och Armfel t, och den 1 april vunno desse en seger, som nödgade fransmännen att med en förlust af omkring 1300 man utrymma det svenska området. Svenskarne besatte nu de angränsande delarna af preussiska Pommern, men då Mortier snart återkom med ökad styrka, fann Essen rådligast att den 18 april genom ett stillestånd betrygga det svenska Pommern. Emellertid fortsatte Napoleon sitt segerlopp. Genom den väldiga

drabbningen vid Friedlaud den 14 juni bröt han äfven ryssarnes motståndskraft, men ehuru detta gal honom tillfälle att med samlad styrka vända sig mot Sverige, uppsade Gustaf Adolf, som nu återkommit till Stralsund, den 2 juli stilleståndet. Följden-häraf var, att omkring 30000 fransmän under marskalk Brune inbröto i svenska Pommern och fullständigt inneslöto Stralsund, som den 20 augusti kapitulerade, sedan konungen och armeen de föregående nätterna räddat sig till Rugen. Fransmännen beredde sig emellertid att följa efter, och den 12 000 till 13 000 man starka svenska armeen syntes redan så godt som förlorad. Till åll lycka nödgades emellertid konungen, hvars besynnerligheter under dessa händelser allt mer tilltagit1, af sjukdom att öfverlemna befalet åt Toll, och sedan denne förmått honom att återresa till Sverige, öppnade han den 7 september i Stralsund en underhandling med Brune. Med stor fintlighet kom han denne att tro, det Gustaf Adolf på Riigen blifvit skild från regeringen, och i förhoppning att detta skulle medföra en förändring i Sveriges politik, lät marskalken aflocka sig ett fördrag, i kraft hvaraf den svenska armeen med alla sina förråd fick obehindradt återvända till Sverige.

1 Det berättas att han efter stilleståndets uppsägning beredde sig till striden genom att anlägga Karl XII:s pistoler; icke dess mindre undvek han sedermera forsigtigt farorna.Finska kriget 1808—1809. — Statshvillfningen 1809.

Frankrike, Ryssland och Danmark förena sig mot Sverige. — Försvarsanstalterna mot Danmark. — Ryssarnes inbrott i Finland, febr. 1808. — Klingspors reträtt. — Svartholms och Sveaborgs kapitulation (man orli april). — Adlercreutz, Klingspors generaladjntant april 1808. — Slagen vid Siikajoki och Revolaks (april) samt ryssarnes reträtt. — Svenska härens nya reträtt (ang.). — Fördraget i Olkijoki, den 19 no v. — Stats-liTälfningen, mars 1809.

Redan hade Gustaf Adolfs nycker medfört förlusten af Sveriges tyska besittningar. Men härmed var ej måttet rågadt. Ett ännu svårare lidande, det bittraste näst fäderneslandets undergång, skulle den olycklige monarken bereda sitt folk.

Efter slaget vid Friedland inträdde en ödesdiger vändning i vår verlds-dels politiska förhållanden. Den 25 juni 1807 sammanträffade Napoleon och kejsar Alexander i Tilsit (i Ostpreussen), och följden af detta möte blef ej blott, att Ryssland och Preussen slöto fred med Frankrike (den 7 och 9 juli 1807), utan ock att vesterns och österns mäktigaste herskare förenade sig till det öfriga Europas undertryckande. För att förstöra Englands handel och industri och derigenom kufva denna på hafvet oöfvervinnelige motståndare, den enda makt, som ännu förmådde sätta gränser för hans välde, hade Napoleon beslutit att förhindra all handel mellan fastlandet och England, och till detta försök, det sa kallade kontinentalsystemet, lofvade Alexander nu sin medverkau. Sär-skildt åtog han sig att förmå Sverige till dess antagande eller, om detta ej lyckades, att med vapenmakt betvinga denne sin förre bundsforvandt, hvilken Napoleon betecknade såsom »Rysslands geografiske fiende», och hvars besittningar i Finland nu såsom alltid lockade den moskovitiska roflystnaden.

Hvad som skulle blifva följden af denna öfverenskommelse var på grund af Gustaf Adolfs kända halsstarrighet ej svårt att förutse. Den olycklige monarken beherskades vid denna tid fullständigt af sina lidelser. Hans beslut att ej förlika sig med Napoleon var fastare än någonsin, och för tillfredsställandet af denna »fixa idé» drog han ej i betänkande att uppoffra det folk som blifvit honom anförtrodt. Han tillbakavisade sålunda Alexanders uppmaningar

häraf under hösten 1807 blef allt tydligare, att Ryssland förberedde ett anfall mot Finland, vidtogos dock ej några anstalter till detta lands försvar, utan i stället hängaf sig Gustaf Adolf åt vidtsväfvande drömmar om eröfringar från Danmark. Mot detta rike föröfvades nämligen vid denna tid en våldsgerning, jemförlig med den, som af Ryssland förbereddes mot Sverige. Befarande att Danmark skulle förena sig med Napoleon, sände den engelska regeringen utan krigsförklaring en flotta till Öresund och tvang genom bombardering af Kjöbenhavn (den 2—5 september 1807) den danska regeringen att till England utlemna sin vackra flotta, och af denna händelse, som dock lika väl som Napoléons våldsgerningar synes, hafva bort såra en ömtålig rättskänsla, hoppades Gustaf Adolf att kunna skörda åtskilliga fördelar; under sådana förhållanden var det ej underligt, att Danmark af

Napoleon lät förmå sig att öka antalet af Sveriges fiender, och så bildades mot vårt fädernesland ett fruk-

att medverka till Östersjöns stängande för engelsmännen; men ehuru det i följdfcansvardt forbund, i hvilket Napoleon var själen och hvars syfte i sjelfva verket ej gick ut på något mindre än Sveriges fullständiga sönderstyckande.

Den 21 februari 1808 inbröt en rysk här utan krigsförklaring i Finland, hvareffcer Gustaf Adolf, med rätta uppretad öfver ett dylikt förfaringssätt, lät fangsla det ryska sändebudet i Stockholm Alopæus. Den 14 mare fick den svenska regeringen mottaga Danmarks krigsförklaring. En fransk här af 20000 man under Bernadottes befäl stod då redan på den jutska halfön beredd att öfvergå till Skåne. Från denna fara räddades dock vårt land genom ankomsten af en engelsk flotta.

När kriget stod för dörren, började konungen omsider rusta sig till försvar. Med England ingicks den 8 februari 1808 en ny traktat, som tillförsäkrade Sverige 100000 pund sterling i månaden. Den 2 april befalde konungen, att ett landtväm af 30000 man skulle utskrifvas bland landets ogifta manliga befolkning mellan 18 och 25 år, en åtgärd, som folket, ehuru den var olaglig, med fosterländsk offervillighet underkastade sig; men så illa soij-des for dessa truppers underhåll, hvilka dock utgjorde blomman af Sverige* ungdom, att en stor del omkom genom brist och sjukdom — den så kallade landtvärnssjukan. Finlands försvar försummades äfven nu, men i Skåne sammandrogs en här af omkring 10 000 man under Tolls befäl, och vid vestra gränsen mot Norge en annan af omkring 15 000 under Armfel t. Dessutom anlände i midten af maj en engelsk här af 10000 man till Göteborg; men Gustaf Adolf, till hvars egenheter det hörde, att han nästan alltid kom i osämja med sina bundsförvandter, gjorde sjelf denna hjelpsändning onyttig. Ty af harm öfver, att de engelska trupperna ej blifvit fullständigt stälda till hans förfogande, lät han dem ej landstiga och var till och med nära att låta fängsla deras befälhafvare Moore; följden blef att denne förbittrad återvände med hela sin styrka, som då i nära två månader hållits sammanpackad på fartygen i Göteborgs hamn. Hvarken på den södra eller vestra krigsskådeplatsen före-follo några vigtiga händelser, och under det att stora truppmassor sålunda här fingo ligga syslolösa, lemnades den här, som med obrutet mod, föst med svigtande krafter, kämpade för Finlands räddning, nästan utan allt understöd.

Den ryska här som infallit i Finland anfördes af grefve Buxhövden. Ryktet uppgaf dess styrka till 60000 man, men i verkligheten räknade den blott 16000. Också var det ej blott på vapenlyckan som Alexander litade, utan han hoppades att nu få skörda frukten af hvad hans farmoder och G. M. Sprengtporten för tvenne årtionden sedan hade utsått, eller med andra ord. att Finland genom förräderi skulle bringas i hans våld. Vid sitt inbrott i landet utfärdade general Buxhövden tvenne proklamationer, genom hvilka han uppmanade Finlands inbyggare i allmänhet att underkasta sig Ryssland samt särskild t dess soldater att mot ryska rubler utlemna sina vapen, och under hela kriget fortsattes dessa försök, i det landet öfversvämmades med massor af likartade skrifter, vid hvilkas utarbetande Sprengtporten och anjalamannen Ladau i synnerhet voro verksamma. Fullkomligt utan frukt blefvo ty värr ej dessa försök, men i allmänhet visade sig det finska folket värdigt både si*sjelft och den andliga odling samt den lagbundna frihet, som utgjorde den dyrbara vinsten af dess 600-åriga förening med Sveriges folk, den ärofulla lönen för dess offervillighet och dess hjeltemod. De ryska förförelserna bemöttes i allmänhet både af folk och soldater med förakt. De trupper som hunnit sammandragas förmådde väl ej hindra ryssarnes inbrott, som egde rum dels öfver Kymmene elf, dels i Savolaks, men de försvarade sig med tapperhet under återtåget. Från Kymmene elf gick detta till det befästa Tavastehus, kvarest småningom omkring 8000 man samlade sig, och med dessa stod befål-hafvande generalen K. N. af Klercker, en ärans man, som oaktadt sina 73 år egde en ynglings mod, i begrepp alt våga en drabbning mot den ej synnerligt öfverlägsne fienden, då den af konungen utsedde öfverbefiilhafvaren Vilhelm Maurits Klingspor den 1 mars 1808 ankom till lägret. Denne, som uppstigit till sin höga ställning genom förtjenster inom armeförvaltningen, saknade både personligt mod och fåltherreblick; redan vid mottagandet af öfverbefälet var han öfver-tygad, att Finland ej kunde försvaras, och då hans instruktion ålade honom att under vintern förnämligast söka bevara armeen, tog han sig häraf anledning att utan strid draga sig tillbaka. Förgäfves motsatte sig officerarne denna åtgärd; ehuru trupperna brunno af

stridslust, måste de (den 7 mars) bryta upp mot kusten, hvarefter återtåget ytterligare fortsattes till det norra Finlands isuppfylda trakter.

Dit — till Uleåborg — befaldes äfven savolaksbrigaden under J. A. Cron-stedt att med utrymmande af östra Finland draga sig undan.

Men ännu pinsammare voro de händelser, för hvilka södra Finland blef skådeplats, ty här stod ej blott modlösheten, utan äfven förräderiet vid styret. Hoppet om Finlands räddning hvilade förnämligast på Sveaborg, denna jättelika skapelse af Ehrensvärds snille, på hvilken Sveriges och Finlands folk under mer än ett halft århundrade ofirat arbete och penningar. Beläget på hafomflutna öar, i hvilkas granitklippor murarna blifvit sprängda, förscdt med en besättning af öfver 6 000 man med 2 000 kanoner och stora förråd, skulle detta fäste ej blott utan svårighet kunnat hålla sig, utan äfven kunnat blifva en stödjepunkt för hela den svenska armeen i Finland. Befälet fördes af amiralen K. O. Cronstedt, men denne var nu ej den samme, som då han genom segern vid Svensksund spridde glans öfver sitt eget och fosterlandets namn. Ogillande sin regerings yttre politik, misströstade han om Finlands'

257. Karl Jolian Adlercreutz (IT07—ldlo).

bevarande, och liksom anjalaförbundets officerare var han mera benägen att politisera än att strida. Dessutom hyste han personligt agg till Gustaf Ådolf, som 1801 på ett onådigt sätt skilt honom från föredragningen af sjöärendena, och livad detta än må hafva haft för inflytande på lians handlingssätt, säkert är att han nu helt och hållet lät sig ledas af sin sysling, öfverste F. A. Jäger-liorn, en broder till förrädaren från år 1788 och liksom denne intagen af Sprengtportens åsigter. Ett förspel till händelserna på Sveaborg bildade tilldragelserna på den vid Lovisa belägna gränsfästningen Svartholm, som den 18 mars fegt eller förrädiskt uppgafs af sin kommendant, major K. M. Gripen-berg. Den 2 mars 1808 visade sig ryssarne utanför Sveaborg samt besatte Helsingfors, och den 17 började beskjutningen. Belägringsarbetet leddes af general von Suchtelen, hvars hela styrka på sin höjd uppgick till 10000

bara konvention, i kraft hvaraf trenne af de förnämsta utanverken genast skulle få besättas af ryssarne, och sjelfva fästningen med alla sina förråd och den der förlagda delen af skärgårdsflottan, 110 fartyg, skulle öfverlemnas, så vida ej en undsättning af minst fem linieskepp den 3 maj, då hafvet nästan aldrig gick öppet, ankommit från Sverige. I öfverenskommelsen ingick äfven, att underrättelse derom skulle få sändas till konungen, men ryssarne uppehöllo kuriren, så att denne först den 3 maj 1808 inträffade i Stockholm. Till en början lugnades de välsinnade inoiu officerskåren genom tron, att allt blott var en krigslist, afsedd att vinna tid, men då Cronstedt, oaktadt ryssarne i flere hänseenden öfverträdde fördraget, envist fasthöll dervid, böljade de yngre officerarne öfverlägga om hans fängslande. Ingen fans dock, som var man att »rycka till sig händelsernas roder», och den 3 maj egde öfverlem-

258. Johan August Sandels (1761-1831).

man, och hvars artilleri blott utgjordes af 46 pjeser. Att med dylika medel betvinga den väldiga fästningen var en uppenbar omöjlighet, men Suchtelen upptäckte snart sin motståndares vacklande sinnesstämning och förstod med stor fintlighet att begagna sig deraf. En underhandling öppnades, hvarunder han fick tillfälle att utså förräderiets och modlöshetens sådd; falska underrättelser om ryssarnes framgångar och stora styrka inskaffades i fästningen, och att mutor användes är bevisligt, ehuru man ej känner hvilka mottagarne voro. Slutligen, sedan fem man stupat och några tak blifvit skadade, förmådde Cronstedt, understödd af Jägerhorn, krigsrådet att antaga ett förslag till dagtingan som ryssarne framstält, och den 6 april afslöts den sorgligt rykt-nandet rum. Med hvilka känslor den förrådda garnisonen underkastade sig denna vanära, är lätt att fatta. Kommendanten måste medelst en särskild bevakning skydda sig for sina underlydandes raseri, och soldaterne bortkastade gråtande sina gevär för att ej behöfva öfverlemna dem åt fienden. Öfver hela Sverige och Finland uppväckte underrättelsen om nidingsdådet en gränslös förbittring, men den gamle Sprengtporten, som i Sveaborgs dagtingan ej med orätt såg en frukt af sina egna sträfvanden, prisade i ett bref till kejsar •Alexander den »patriotism», som hans landsmän vid detta tillfälle lagt i dagen. I Sverige stämdes Cronstedt inför rätta, men fann liksom Jägerhorn för godt att

ställa sig under ryskt beskydd. Deras nye herskare visade sig ej otacksam; Jägerhorn erhöll ett högt embete, och Cronstedt inom årets slut 50 000 riksdaler såsom ersättning för så kallade förluster samt en årlig pension af 4 500 riksdaler banko.

Men den vanära, som dessa män bragt öfver sitt fädernesland, skulle lyckligtvis aftvås af deras vapenbröder i norden. Afven här försökte ryssarne att genom lockelser till förräderi vinna sina syften, men detta hade i allmänhet blott den verkan, att både officerare och soldater stredo med ännu större förbittring i de skärmytslingar, som hären under sitt återtåg hade att utkämpa. I en af dessa, vid Pyhäjoki, söder om Brahestad, blef Klingspors tappre generaladjutant G. K. F. Lövenhjelm den 16 april tillfångatagen af fienden, men han erhöll en värdig efterträdare i den ädle, hjeltemodige öfverste Karl Johan Adlercreutz, född i Finland 1757. Den svenska armeen räknade nu något öfver 12 000 man tjenstbara och var fördelad i fem brigader. Af dessa anfördes den första af öfverste A. F. Palmfelt; den andra eller de så kallade björneborgarne, som hittills stått under Adlercreutz' befäl, anförtroddes efter dennes utnämning till generaladjutant åt öfverste Georg Karl von Döbeln, född i Vestergötland 1758, »den lille mannen med band om pannan», hvars snille och djerfva handlingskraft ej brutits af den kula, som i slaget vid Porosalmi 1789 bräckte hans panna; den tredje brigaden anfördes af öfverste H. H. Gripenberg; den tjerde var J. A. Cronstedts savolaks-brigad, som nu förenat sig med den klingsporska hären, och öfver den femte fördes befälet af den modige och vaksamme öfverste Johan August Sandels, född i Stockholm 1764 och jemte Adlercreutz och Döbeln den förnämste af detta krigs hjeltar.Invaggad i säkerhet genom svenskarnes ständiga återtåg, hade Buxhöv-den anförtrott förföljandet åt endast en mindre del af den ryska hären, nämligen knapt 5 000 man under Tutsckof och omkring 1500 under Bulatof. Med en del af den förra afdelningen angrep den djerfve kosacköfversten Knlnrf den 18 april 1808 de tre första svenska brigaderna vid Siikajoki, strax söder om Uleåborg. Dessa försvarade sig med vanlig tapperhet, och då ryssarne under striden allt för mycket försvagade sin center, beslöt Adlercreuiz öfvergu från försvar till anfall. Oemotståndligt gaf sig nu den så länge återhållna' stridslusten luft, och inom kort var »flyktens nesa tvådd och den första segern vunnen». Det oaktadt fortsatte Klingspor återtåget, men den 27 april besegrade Cronstedt grundligt Bulatof vid Revolaks, sydost om Siikajoki, och följden häraf blef, att ryssarne nu i sin ordning måste draga sig tillbaka. De fyra första svenska brigaderna följde efter längs kusten, hvaremot Sandels med omkring 1 500 man af femte brigaden i sydostlig riktning ryckte ned mot Savolaks. Vid Pulkkila^öfvermannade hans förtrupp den 2 maj den ryska afdelning som bevakade denna väg, hvarefter en mängd fiendtliga foror med lifsförnödenheter föllo i hans händer. Allmogen mottog de framryckande med hänförelse och grep sjelf till vapen; med dess tillhjelp lyckades den tappre kapten Malm i spetsen för 130 soldater återeröfra Kuopio, hvarefter afdelningar af Sandels' brigad framträngde ända till ryska gränsen, öfver allt borttagande tiendens proviant. Samtidigt reste sig Alands allmoge under ledning af prest-mannen Gummerus och länsmannen Aren och öfvermannade den ryska trupp, som besatt de åländska öarna, och den IG maj tvang en svensk eskader under konteramiral R. Cederström en rysk trupp af 1 200 man under konteramiral Bodisco att utrymma Gotland. Dessa motgångar nödgade den ryska regeringen att sända nya trupper till Finland; med vid pass 7 000 man af dessa vände sig Barclay de Tolly mot Sandels, och den mot Klingspor opererande armeen, öfver hvilken Rajevski nu erhöll befälet, ökades till inemot 7 000 manu Dä major O. H. von Fieandt i spetsen för 200 man tågade inåt landet och den 8 juni borttog ett ryskt förråd i Perho, nödgades emellertid Rajevski från Gamla Karleby draga sig undan till trakten af Vasa, och en afdelning af 1500 man, som han qvarlemnat i Nya Karleby, tvangs den 24 juni af Adlercreuiz att utrymma denna plats. Deremot lyckades Barclay de Tolly återtaga Kuopio, och Sandels' underbefälhafvare, den käcke öfverste Fahlan-der (adlad Edelstam) undgick med möda att blifva kringränd. Vid Toivola, ej långt från Kuopio, intog emellertid Sandels en fast ställning, och i trenne månader trotsade och syselsatte han här den öfverlägsne fienden, uuder det att Malm med en del af hans trupper fick understödja det folkkrig, som nnder ledning af bonden Tiainen i Karelen utbrutit mot ryssarne. Äfven Fieandt, som, sedan hans styrka blifvit ökad, bildade en vigtig mellanlänk mellan den klingsporska och sandelska hären, måste den 3 juli vid L i u tu laks ocb den 11 vid Kokonsaari vika för öfverinakteu. Härigenom hotad i ryggen, beslöt Klingspor omsider att åter våga en drabbning. Den 14 juli ryckte Adlercreutz med hela sin här, omkring 5 000 man, mot den ungefär jemstarka tienden vidLappo, öster om Vasa, och efter tretton timmars strid segrade svenskarne, förnämligast genom Döbelns och hans björneborgares

tapperhet. Detta nederlag i förening med underofficeren Roths djerfva tilltag att med tillhjelp af en handfull soldater och några bönder oroa fiendens rygg och borttaga alla lians transporter var nära att förmå den ryska hären att återvända till Ta-vastehus. Genom sin overksamhet gaf emellertid Kliugspor fienden tid att -draga till sig nya förstärkningar, hvilka nu ankommo i sådan mängd, att hans hela styrka i Finland snart uppgick till 55 000 man och den mot Klingspor kämpande afdelningen till öfver 11000 man. Dessutom efterträddes Rajevski af den duglige Kamenski, och denne började åter gå anfallsvis tillväga. Yäl iillbakaslog Döbeln den 10 augusti 1808 vid Kauhajoki, öster om Kaskö, en

260. Slagfältet vid Juut&9 i Finland.

fiendtlig styrka, och den 17 augusti vann Adlercreutz vid A lav o en vacker seger, men då Fieandt den 21 vid Karstula dukade under för öfvermakten, anbefalde Klingspor en allmän reträtt till Ruona bro, hvarest emellertid Adler-oreutz den 1 september med knapt 4 000 man besegrade den dubbelt så starka ^fienden. Öfveriladt utrymde han dock denna plats och drog sig undan till Salmis, hvarest han följande dagen angreps af fienden. Äfven nu försvarade han sig med framgång, men en order från Klingspor gjorde slut på striden, och från detta ögonblick blef återtåget å nyo den klingsporska härens lott. Men ej nog härmed. Då Klingspor nu tog en omväg vester ut till Vasa, fick fienden tillfälle att på förhand besätta vägen till Nya Karleby, hvarigenom armeen utsattes för faran att kringrännas. Från detta öde räddades den dockgenom Döbeln, som, ehuru sjuk, satte sig i spetsen for sin brigad och genom den ärofulla striden vid Juutas, strax söder om Nya Karleby, den 13 september (1808) åter öppnade vägen. Den följande dagen inväntade Adlercreutz vid Oravais fienden, som räknade omkring 7 000 man, under det den svenska armeen på sin höjd uppgick till 5 000. Med större förbittring än någonsin kämpade den tappra hären i denna strid, som skulle blifva dess sista stora bragd under det ärofulla, men olyckliga kriget. Slutligen dukade den under för öfvermakten, men äfven fiendens krafter voro så medtagna, att återtaget i lugn fick fortsättas. Någon tid derefter (den 30 september) fann sig Sandels föranlåten att lemna Toivola och fortsätta återtåget mot norr.

Innan vi öfvergå till den finska armeens sista öden, vilja vi först öfver-skåda, hvad som gjordes eller rättare sagdt försummades med afseende på dess understöd. Naturligtvis kunde någon verksam undsättning ej komma i fråga, så länge vintern hindrade sjöfarten, men äfven sedan våren 1808 inträdt, blefvo spridda landstigningar med fåtaliga trupper den enda hjelp, som konungen, upptagen som han var af sina danska planer, lät den trogna finska hären erhålla. De första af dessa landstigningsförsök egde rum i juni 1808 och leddes af generalmajor von Vegesack och öfverste Bergenstråle, af hvilka den förre med omkring 2000 man landsteg i närheten af Åbo och den senare med omkring 1000 man sökte återtaga Vasa, men på båda ställena nödgades svenskarne af öfvermakten snart att åter inskeppa sig. I början af juli begaf sig emellertid konungen sjelf jemte skärgårdsflottan till Åland,_dit småningom omkring 10000 man skulle öfverföras. I de sjöstrider som skärgårdsflottan här utkämpade visade den sig värdiga sina ärofulla minnen, men efter förlusten af sveaborgseskadern var den dock allt för svag att kunna på ett kraftigare sätt medyerka vid de åsyftade landstigningarna. Dessutom skedde dessa planlöst och med splittrade krafter. Vegesack, som med öfver 2000 man landsteg vid Kristinestad, lyckades dock förena sig med den klingsporska hären (augusti), men tvenne andra landstigningar i södra Finland, den ena med mellan 2 000 och 3000 man under generalmajor Lantingshausen vid Lokalaks den 17—18 september och den andra med omkring 3000 man under öfverstlöjtnant G. O. Lagerbring och öfverste G. Boije vid Helsinge den 26—29 september (1808), misslyckades alldeles oaktadt svenskarnes tapperhet. Med anledning af dessa händelser blef konungen så uppretad, att han upplöste gardesregementena, som deltagit i det sist nämda företaget; kort derefter återvände han till Stockholm.

Emellertid afslöt Klingspor i Lochteå den 29 september ett stillestånd på obestämd tid både för sig och för den sandelska hären, men den 19 oktober uppsades det plötsligt af Sandels’ motståndare Tutsckof. Följden häraf blef emellertid blott, att Sandels den 27 oktober vann den ärofulla segern vid Virta bro, hvarefter han fortsatte återtåget för att förena sig med hufvud-armeen. Här hade öfverbefälet, sedan Klingspor omsider strax efter stille-ståndet i Lochteå återvändt till Sverige, å nyo tillfallit Klercker, men ej heller denne kunde numera uträtta något, och den 19 november måste haniOlki-joki afsluta ett fördrag, genom hvilket allt land öster om Kemi elf

utrymdesåt ryssarne. Återstoden af den tappra svenska armeen tog derefter sitt vinter-qvarter i och omkring Torne.

Så var hela Finland i ryssarnes våld. Redan länge hade dessa uppfört sig såsom landets rättmätiga herrar. På förslag af förrädaren Ladau påbjöds den 8 maj (1808), att Finlands invånare, som dock ännu lagligen voro den svenske konungens undersåtar, skulle svärja kejsar Alexander trohet, och i november utnämdes Sprengtporten till rysk generalguvernör öfver Finland. Han fick dock ej länge njuta frukten af sina brott, ty redan följande året måste han, fallen i onåd, nedlägga sin befattning.

Men en ännu större olycka än Finlands förlust hotade nu fäderneslandet, ty Alexander beredde sig att genom Stockholms eröfring göra ett hastigt slut på -kriget, och mellan honom och Napoleon skall till och med en öfverens-kommelse blifvit träffad om, att Sverige genom en delning mellan grannarne skulle utplånas ur de sjelfständiga staternas antal. Det ryska anfallet, som skulle ske på trenne vägar, nämligen öfver Torne, Qvarken och Åland, var ämnadt att taga sin början i mars 1809, och samtidigt beredde sig äfven danskarne att öfvergå Öresund, hvarifrån den engelska flottan nu blifvit for-drifven af vintern. Af konungen var ej någon räddning att vänta. Hans lynne var förfärligt och gaf sig luft äfven mot hans trognaste rådgifvare, och han syntes oåterkalleligen besluten att åt sin envishet och sitt högmod uppoffra allt.. Inom hela landet herskade sorg och förtviflan, men dessa känslor förlamade dock ej all handlingskraft. I nödens stund uppstodo män, som egde mod att med äfventyr af sin egen välfärd rycka fäderneslandet från den afgrund, dit dess konungs vansinne var på väg att störta det samma.

Såsom ofvan är omtaladt, befann sig den vestra armeen i nästan fullständig overksamhet, och man hade derför här så mycket bättre tid att betänka fäderneslandets olyckliga läge. I augusti 1808 miste Armfelt i följd af konungens onåd öfverbefalet, som i stället öfverlemnades åt friherre B. Cederstrøm. Armeen var fördelad i tvenne flyglar; den venstra med högqvarter i Bohuslän anfördes af öfverste Karl Henrik Posse och‘ den högra eller verm-ländska fördelningen af öfverstlöjtnant G. Adlersparre, som 1808 åter inträdt i krigstjenst. Före årets slut nedlade den sist nämde emellertid detta befäl, som tillföll öfverste K. J. Lejonstedt, men han qvarstannade på sitt förra högqvarter Sofielund vid norska gränsen. Här mottog han från Stockholm underrättelser, som öfvertygade honom om, att något måste göras till fäderneslandets räddning, och vid jultiden 1808 beslöt han att med till-hjelp af den vestra armeen, inom hvilken han fortfarande utöfvade ett synnerligt stort inflytande, söka genomföra det stora verket. Broderne Karl Henrik och Johan August Anckarsvärd — söner till M. Anckarsvärd — voro hans förnämsta biträden vid officerskårens bearbetande, och den först nämde begaf sig i början af år 1809 öfver till Stockholm för att inleda förbindelse med der varande fosterlandsvänner. Bland dessa hade nämligen äfven en sammansväijning bildat sig — februari 1809 — hvars förnämsta ledare voro Järta och Sköldebrand, och hvars syfte var konungens fängslande.Då Järta ej ännu ansåg tiden vara inne, kom emellertid denna plan ej till utförande, men underrättelsen härom afskräckte ej Adlersparre. Den 6 mårs (1809) började trupperna inrycka i Karlstad. Adlersparre öfvertog här befalet, och på hans uppmaning förklarade sig både manskap och befal villiga att medverka till fäderneslandets räddning. Lejonstedt och landsliöfdingen arresterades; på ränteriets medel lades beslag, och det samma skedde sedermera äfven i Örebro och Vesterås, men penningarna blefvo efter statshvälfningen återlemnade till statskassan. En redan förut författad proklamation, hYari armeen förklarade sig ämna tåga till Stockholm for att utverka ständernas sammankallande, utspriddes; med den danske öfverbefålhafvaren i Norge, prins Kristian August af Augustenborg aftalade3 ett stillestånd, och den 8 mars bröt den vermländska fördelningen upp från Karlstad. Den venstra

261. Revolutionen 1809. Allegorisk vrångbild.

flygeln under Posse deltog ej i företaget, men hade lofvat att ej motsätta sig det samma.

Den 12 mars erhöll Gustaf Adolf säker underrättelse om resningen. Han beslöt genast att begifva sig till Skåne för att med Tolls här bekämpa upproret och beredde sig tillika att lägga beslag på bankens tillgångar. I denna ytterliga fara, då ett inbördes krig syntes hota att råga måttet af fäderneslandets olyckor, trädde emellertid den nu till Stockholm ankomne Adlercreutz emellan. Morgonen den 13 mars 1809 infann han sig på slottet, och sedan

han förnummit, att konungen tillbakavisat alla föreställningar mot afresan, inträdde han oanmäld i hans rum, åtföljd af sex behjertade män: hofraarskalken Silfversparre, öfverstlöjtnant von Otter, majorerne de la Grange,‘ Ulfsparre och G. Adlercreutz samt fänrik Arneil. Med bestämdhet förklarade han sig kommen för att hindra konungens afresa; Gustaf Adolf drog härvidsin värja och började ropa på förräderi, men vapnet vreds ur hans hand, hvar-efter man lyckades lugna eller afviipna den utanför stående vakten, som vid konungens rop försökt uppbryta dörren. Nu inkommo äfven andra personer i rummet; men då Adlercreutz efter en stunds frånvaro återkom, sprang konungen, som under tiden bemäktigat sig en värja, ut genom en löndörr och lyckades på detta sätt, ehuru förföljd af Adlercreutz och åtskilliga andra, komma ned på borggården. Innan han hann fram till högvakten, gensköts han emellertid af hofjägmästaren von Greiff, som med tillhjelp af den nu ankommande de la Grange åter förde honom upp i slottet. Till sammans med Silfversparre och Klingspor öfvertalade derefter Adlercreutz hertig Karl att tills vidare träda i spetsen för regeringen. Samma dag kungjordes regementsförändringen i staden, och så allmänt var man öfvertygad om dess nödvändighet, att intet försök till motstånd egde rum. Den följande natten fördes Gustaf Adolf till Drottningholm, och några dagar derefter flyttades han till Gripsholm, der lian återförenades med sin familj.

En af den nya regeringens första handlingar var att beordra Adlersparre att lata hälften af armeen stanna och att blott medtaga den återstående delen till Stockholm, men Adlersparre, som häri trodde sig se en fint af det parti, som, ehuru det insåg nödvändigheten af Gustaf Adolfs afsättning, dock ville bibehålla det gamla regeringssystemet, vägrade att lyda, och den 22 mars 1809 hull han under folkets jubel sitt intåg i hufvudstaden.

Sedan ständerna sammankommit, uttalade de högtidligt sitt gillande af statshvälfuingen. Genom en frivillig tronafsägelse sökte Gustaf Adolf den 29 mars 1809 rädda kronan åt sin son, men på förslag af friherre L. A. Manner-heiin beslöto ständerna den 10 maj, att ej blott Gustaf Adolf, utan ock alla hans efterkommande skulle vara tronen förlustiga. Deremot fick den olyckliga familjen behålla sin enskilda förmögenhet — mer än 600 000 riksdaler — hvarjemte så väl Gustaf Adolf som hans gemål af svenska statsverket erhöll 4m lifstidspension af 10 000 riksdaler och deras barn — om dessa se ofvan sidan 99 — tillsammans en lika stor summa. I Sverige tilläts det dem dock ej att vistas, utan så snart omständigheterna ansågos medgifva deras frigif-vande, affördes hela familjen i början af december till Tyskland. Sina återstående år tillbragte Gustaf Adolf dels der, dels i Schweiz. Han uppträdde vanligtvis under namn af öfverste Gustafsson, och hans uppförande blef med åren allt mer och mer besynnerligt; 1812 skildes han från sin ädla gemål, •och den 7 februari 1837 afled han i S:t Gallen.öfversigt af Sveriges inre utveckling under partitidhvarfvet.

Styrelse och förvaltning.

Konungamakten. — Rådet. — Riksdagen. — Samhällsklasserna. — Förvaltningen. — Krigsvisen.

et skede af vår historia, som kännetecknas af namnet partitidhvarfvet, eger for det svenska samhällsskickets utveckling en synnerligt stor betydelse. Dess kastningar mellan olika samhällsideal, dess misstag och förvillelser förskaffade, såsom redan i inledningen är antydt, vårt folk den politiska erfarenhet, som det behöfde för att på den urgamla frihetsgrunden kunna uppbygga ett mot den nyare tidens fordringar svarande samhällsskick.

Skarpast falla dessa förändringar i ögonen, om man betraktar konungadömet. Under frihetstiden nedsjunkande från ett fullständigt envälde till en blott statsdekoration, blir det under Gustaf III åter den förherskande makten i staten, till en början dock bundet af lagliga former; dessa brytas likväl snart så väl till följd af sin egen ofullkomlighet som till följd af de handlande politiska personligheternas bristande måtta, och tidhvarfvet slutar med ett envälde, väl ej fullt så oinskränkt som det karolinska, men till sina följder nästan ännu mer förderfligt än detta.

Rådets betydelse är under detta tidhvarf ej synnerligt stor. Med högadelns fall hade det förlorat grundvalen för en sjelfständig maktställning, och oaktadt sitt skenbart stora inflytande under frihetstiden var dess myndighet likväl då blott ett återsken af ständernas; efter 1772 blef det i stället konungamaktens tjenare och dertill en misstrodd och tillbakasatt sådan, tills det slutligen 1789 alldeles afekaffades. I sjelfva verket passade den sammanblandning af styrande och dömande myndighet samt den uteslutande kollegiala form, som utmärkte den gamla

rådsinrättningen, ej längre for tidens mera utvecklade samhällsförhållanden. Upprättandet af en särskild högsta domstol (1789) var derför onekligen ett framsteg. Hvad som i det senare hänseendet behöfdes var, att hvaije förvaltningsgren erhöll sin egen sjelfskrifne målsman inom regeringen, eller införandet af departementalstyrelse. En möjlighet att i denna riktning ombilda det gamla rådet hade också Gustaf III sjelf beredt, då han, frångående förbudet i 1720 års regeringsform mot att kollegiernas presidenter skulle få vara medlemmar af rådet, i 1772 års regeringsform stadgade, att detta kunde innesluta »riksens höga embeten». Detta uppslag begagnade han dock ej tillräckligt utan valde i ställeti allmänhet sina verkliga ministrar ej bland de lagliga rådgifvarne, utan bland statssekreterarne eller andra personer, som saknade en mot sin befogenhet svarande officiel ställning, men härigenom erhöll hela saken ett utseende af hemligt och obehörigt sidoinflytande som gjorde den förhatlig, och dä han efter rådets afskaffande inrättade allmänna ärendenas beredning, gaf han ej denna myndighet den sjelfständighet, som bort tillkomma en regerings-konselj.

I olikhet med rådet intager riksdagen under detta tidhvarf en synnerligt framstående ställning, och detta gäller ej blott om frihetstiden, då den i sin hand samlade hela samhällsmyndigheten, utan äfven om det gustavianska tidhvarfvet, ty ehuru dess makt då var förminskad eller bruten, framstod den dock fortfarande för det allmänna medvetandet såsom den egentlige bäraren af friheten och såsom den sjelfskrifne vårdaren af folkets rätt, och oaktadt sin obenägenhet för riksdagar var dock Gustaf III allt för skarpsynt för att ej inse omöjligheten af en regering utan ständer. Ja, man har till och med kunnat påstå, att hans regering efter 1789 nästan bar en parlamentarisk prägel, ty flere af de män, som från denna tid bildade hans regeringskonselj, en Vallqvist, en Ahlman, en Nordin, en Håkansson, voro de ofrälse ståndens ledare, och det var detta, som i hans ögon gaf dem deras betydelse.1 Hans son försökte visserligen att regera utan ständer, men detta gaf blott ytterligare näring åt den allmänna meningen om riksdagens nödvändighet och bidrog väsentligt till hans fall. För riksdagsformernas utveckling egde dessutom detta tidhvarf en synnerlig betydelse. Genom 1719 och 1720 års regeringsformer blef för första gången folkets lagstiftnings- och beskattningsrätt, som ända hittills kunnat utöfvas genom provinsialraöten, grundlagsenligt förbehållen riksdagen; i den sä kallade »principalatsfrågan» sökte väl ännu en gång åsigterna om de > hemmavarande ständernas» rätt göra sig gällande, men försöket misslyckades, och den möjlighet af en beskattning genom landskaps- eller sockenmenig-heterna, som förenings- och säkerhetsakten öppnade, blef ej i verkligheten använd. Huru frihetstiden utvecklade formerna för riksdagens sammansättning och arbetssätt är i det föregående framhållet. Statshvälfningeu 1772 innebar väl delvis en återgång till den förra obestämdheten, men att den erfarenhet man vunnit ej var forspild, visade sig dock på den gustavianska periodens riksdagar och skulle under nästa tidhvarf ännu mera träda i dagen. Men på samma gång riksdagen sålunda stadgade sig, började det visa sig, att dess sammansättning ej mera motsvarade tidens kraf. De ofrälse ståndspersonernas yrkande på representationsrätt vid 1719 års riksdag är det första tecknet härtill; mångfaldiga gånger under frihetstiden röjde sig dessutom olägenheterna af fyrståndsindelningen, och de tankar på en förändring af representationen, som framträdde i det första förslaget till förenings- och säkerhetsakten och som äfven sedermera syselsatte Gustaf III, torde ej uteslutande böra tillskrif-vas hans maktlystnad.

I förhållande till de öfriga stånden egde adeln fortfarande både inom det offentliga och enskilda lifvet en betydlig öfvervigt, men inom ståndetherskade, sedan statshvälfningen brutit högadelns makt, nästan fullständig jemlikhet, i följd hvaraf maktens tyngdpunkt på riddarhuset af sig sjelf flyttade sig till den talrikare lågadeln; Gustaf III:s försök att genom återställande af den 1719 upphäfda klassindelningen samt genom åtskilliga andra medel höja högadelns betydelse var derfor en fåfäng sträfvan mot tidsförhållandena. Men äfven de ofrälse stånden började nu i följd af ökadt välstånd och ökad bildning samt under inflytande af tidhvarfvets allmänna riktning uppresa sig mot bördens tyranni, och detta tidhvarf blir derfor framfor andra en ståndstvisternas tid. Redan under frihetstidens första år röjer sig detta, och slutligen blef söndringen mellan stånden den klippa, på hvilken sa väl frihetstidens som 1772 års statsskick led skeppsbrott. Om man undantager 1772 års statshvälfning, utföllo dessa brytningar i allmänhet till fördel for de ofrälse stånden.

Med afseende på förvaltningen kunde frihetstiden så mycket mindre medföra några synnerligt genomgripande förändringar, som dess statsskick i väsentlig mån kan anses såsom en insaga mot Karl XII:s omstörtningar inom

förvaltningen. 1719 och 1720 års regeringsformer gåfvo ett grundlagsenligt berättigande så väl åt de gamla kollegierna — hofrätterna, krigskollegiet, amiralitetskollegiet, kansliet, kammarkollegiet, bergskollegiet, kommerskollegiet — som åt de under Karl XI:s tid ur kammarkollegiet utbrutna, kammarrevisionen och statskontoret, af hvilka det förra 1719 och det senare 1720 erhöll en egen president, och den strängt kollegiala formen inom dessa verk, hvilken af Karl XI försvagats, blef nu i allmänhet återstäld. Under det gustavianska tidhvarfvet medförde emellertid samma behof af en starkare centralisation, som ledde till rådets fall, vissa förändringar med afseende på den högre förvaltningen i allmänhet. Så förlorade det 1776 till Stockholm förflyttade amiralitetskollegiet efter upprättandet af generalamiralsembetet (1780) i väsentlig mån sin betydelse och upp-häfdes fullständigt 1791; 1794 erhöllo örlogsflottan och skärgårdsflottan särskilda styrelser, men 1803 upprättades en för dem begge gemensam styrelse, kallad förvaltningen af sjöärendena, hvilken i viss mån kan anses såsom en förnyelse af det gamla amiralitetskollegiet. I det man under detta tid-livarf, ehuru med vissa förändringar (se ofvan s. 32, 258, 333), fasthöll vid Karl XII:s åtgärd att fördela kansliet i expeditioner, lade man grunden till de blifvande regeringsdepartementen, och det är ofvan framhållet, huru statssekreterarne, hvilka i stället för Karl XII:s ombudsråd trädde i spetsen för expeditionerna, sedermera började antaga egenskapen af ministrar. Det samma gäller i ännu högre grad om justitiekansleren, som 1719 i stället för Karl XII:s ombudsmän blef chef för revisionsexpeditionen och öfvervakare af lagarnas verkställighet. Från 1766 uppträdde han i den si<t nämda egenskapen såsom ständernas ouibud; 1772 års regeringsform gjorde honom åter till konungens embetsman, och han erhöll nu allt mer karakteren af en justitieminister, tills 1787 den då varande innekafvareu af embetet genom drotsvärdighetens återupplifvande äfven erhöll ett yttre erkännandeaf deuna sin ställniug. Undér förmyndarregeriugen skildes riksdrotsembetet från justitiekanslersembetet, men 1796 förenades de åter. Då kansliet 1801 upphäfdes såsom kollegium, blef revisionsexpeditionen etb sjelfständigt verk (nedre justitierevisionen), och statssekreterarne blefvo blott beroende af kanslipresidenten. Huru detta embete, som efter drotsvärdighetens återupplifvande ej erhöll fullt samma höga betydelse som förr, mellan åren 1785 och 1792 lemnades obesatt, samt huru dess innehafvare derefter en tid benämdes rikskansler, är i det föregående berättadt. Under frihetstiden tillkom for öfrigt den 11 oktober 1756 ett nytt centralt embetsverk, kommissionen öfver tabellverket.

Med afseende på länsstyrelsen och domstolsväsendet återgick man efter Karl XII:s död fullständigt till de gamla formerna, och det gustavianska tidhvarfvet medförde häri ej någon förändring. Sjelfva rättskipningen förbättrades emellertid väsentligt genom 1736 års nya lagbok, men äfven på detta område utöfvade tidens skötesynd, bestickligheten, ett menligt inflytande.

Om det ringa utrymme, som frihetstidens strängt byråkratiska samhällsskick lemnade for kommunal sjelfstyrelse, är förut (sidan 213) talad t, och lika litet kunde någon sådan utveckla sig under den gustavianska perioden, ty om embetsmannaväldet då också inskränktes uppifrån, blef det dock nedåt lika förherskande. Fullständigt var dock ej den gamla sjelfstyreisen tillintetgjord. I Norrland höllos ännu landsting, och i Dalarna ser man dem åter väckas till lif under 1740-talets oroligheter. För öfrigt fortfor menigheten att genom nämden utöfva inflytande på rättskipningen, och inom socknarna deltog den under presterskapets ledning i den kyrkliga förvaltningen.

Såsom grundval för rikets krigsmakt bibehölls orubbadt det under föregående tidhvarf upprättade indelningsverket. På det mindre fördelaktiga inflytande, som frihetstidens statsskick och det allt för långt utsträckta boställs-lifvet utöfvade på andan inom officerskåren, lemnar tidens krigshistoria åtskilliga bevis: 1808 kan man dock ej klaga öfver något dylikt, hvilket sannolikt bör tillskrifvas den erfarenhet, som vans genom 1788—1790 års krig. En lärdom, som det pommerska kriget gaf, var, att den svenska armeen i synnerhet led brist på lätt kavalleri, och följden häraf blef upprättandet af den trupp lätta dragoner, som sedermera till belöning för sin medverkan i 1772 års statshvälfning förenades med gardet (lifgardet till häst). Efter freden i Åbo, som fullständigt blottade Finlands sydöstra gräns, blef detta lands skyddande det mål, på hvilket försvarsanstalterna förnämligast riktades. Planen härtill uppgjordes af Augustin Ehrensvärd och gillades af 1746—1747 års riksdag. Medlen blefvo Sveaborgs anläggning och upprättandet af en finsk skärgårds-flotta, som 1756 jemte de' i Stockholm stationerade galererna ställdes under armebefalet (armeens flotta). Om denna inrättnings vidare öden är

förut berättadt (se s. 177, 207 och 273). Under Gustaf Illrs tid tillkom dessutom for sjelfva gränsens skyddande den så kallade savolaksbrigaden. Hvad armeens styrka angår, beräknades den till omkring 50000 man.

Till örlogs flottan gåfvos väl under frihetstiden ej obetydliga anslag,men synnerlig frukt spordes ej deraf. Annorlunda blef förhållandet deremot under Gustaf III. Vid utbrottet af 1788 års krig bestodo de båda flottorna af 26 linieskepp %och 13 fregatter samt 140 egentliga skärgårdsfartyg, men denna blomstring var af kort varaktighet, ty de svåra förluster som kriget medförde blefvo under den följande tiden ej ersatta.

Den materiela odlingen.

Näringarna. — Befolkningsstatistik. — Kommunikationerna.

Inom näringslifvet egde under detta skede en synnerligt liflig verksamhet rum. Då vi i anseende till det inflytande, som industrien samt myntförhållandena utöfvade på det politiska lifvet, förut behandlat en mängd hit hörande frågor, kunna vi emellertid nu derom fatta oss teraligen kort. Vi erinra sålunda i allmänhet om, huru det fosterländska nitet i förening med de merkantila åsigterna under frihetstiden skapade en liflig, men konstlad industri, huru derefter under 1760-talet biide inom det enskilda och offentliga lifvet följde ett allmänt ekonomiskt obestånd, samt huru mot slutet af frihetstiden och under Gustaf III:s tid sundare åsigter med afseende på näringarna gjorde sig gällande. Till belysning af de olika näringsgrenarnas tillstånd må följande från äldre och nyare författare liemtade uppgifter meddelas.

Det omedelbara understöd, som fabrikerna under åren 1739—1786 af staten erköllo genom manufakturfonden, utgjorde 138 tunnor guld; under samma tid beräknas hela tillverkningsvärdet till 2 353 tunnor guld. Den utländska handeln drefs 1723 blott med 177 fartyg, men 1724 skall den svenska handelsflottan hafva räknat 480 fartyg. Jordbruket stod af orsaker, som vi förut anfört (sidan 65), ännu lågt och motsvarade ej på långt när rikets behof. Under åren 1738—1759 infördes årligen i medeltal 396114 tunnor (649 627 hektoliter) spanmål; 1765—1768 steg införseln i medeltal till 466 981 tunnor (765 849 hektoliter), 1773—1774 minskades den dock till 306 411 (502 514 hektoliter), men i följd af missväxtåren steg den 1780—1789 ända till öfver 700000 (1148000 hektoliter). Genom storskiften, som möjliggjordes genom kungliga förordningar från 1752 och 1757, samt storskiftes-stadgan af den 17 augusti 1762, genom det 1803 började enskiftesverket, genom spanmålshaudelns frigifvande och de förbättringar i bondeståndets ställning, som 1789 års statslivälfning medförde, förberedde emellertid detta tid-hvarf en kraftigare utveckling af landets modernäring, och under åren 1805—1809 var också införseln i medeltal ej högre än 178400 tunnor (292576 hektoliter). Spanmåisprisen voro i höggrad vexlande; 1750 kostade en tunna råg 26 daler kopparmynt, 1766 30, 1758 48, 1759 39, 1763 78, 1769 34 och 1773 75.

Vid tillgodogörandet af skogarna spelade tjärbränningen en nästan lika vigtig rol som timmerafverkningen; så utfördes under åreu 1738—1741 tjära för inalles 420000 daler silfvermynt och trävaror för 600 000; öfver skogssköfling klagades emellertid mycket.Bergsbruket visar i synnerhet med afseende på jerntillverkningen en liflig utveckling, hvartill jernkontorets inrättning väsentligt synes hafva bidragit. En mängd nya bruk anlades; 1721 skola omkring 250000 skeppund (42 500000 kilogram) stangjern hafva blifvit utförda, och under åren 1740 — 1809 vexlade den årliga utförseln af denna vara mellan öfver 200000 (34000000 kilogram) och öfver 300000 skeppund (51000000 kilogram).

Rikets hela koppartillverkning beräknas omkring 1760 hafva stigit till 6 500—7 000 skeppund (1 100000—1200000 kilogram). Falu grufva skali 1751—1754 hafva gifvit nära 5 000 skeppund (680000 kilogram) och 1781 — 1790 öfver 6000 skeppund (1000000 kilogram) om året. Af silfver tillverkades årligen 1752—1770 omkring 1 500 skålpund (640 kilogram), hvaraf det mesta kom från Sala grufva. 1738 upptäcktes en guldgrufva vid Adelfors i Småland. Af det derstädes erhållna guldet myntades till och med 1778 inalles 16 200 dukater; från 1773 till 1795 gaf grufvan i medeltal årligen 8 skålpund och i lod (3,4 3 kilogram) guld; vid periodens slut blef tillverkningen nästan ingen.

En synnerligt vigtig näringsgren blef under detta tidhvarf fisket, alldenstund sillen efter midten af 1750-talet i stor myckenhet böljade infinna sig vid bohuslänska kusten. Från 1759 till 1772 fångades i medeltal årligen

270157 tunnor, men efter 1795 böljade tillgången minskas, och 1808 upphörde sillen alldeles att infinna sig.

Tack vare tabellkommissionen och den utmärkte Yargentins undersökningar eger man från detta tidhvarf en temligen tillförlitlig befolkningsstatistik. 1748 var Sveriges befolkning 1736 482, och 1809 2 382 075. Åren 1758, 1772—1773, 1789—1790, 1800, 1808 inträffade folkminskning, hvartill orsaken är att söka i krig, missväxt och smittkoppornas härjande. Sedan vaccinationen 1806 blifvit införd, har folkökningen i medeltal (till 1855) varit 0,813 procent om året, under det den under de föregående 50 åren blott var 0,54 3. Vid midten af 1700-talet företedde Sverige en större skilnad mellan könens antal än något annat land både före och efter denna tid (1124 qvinnor mot 1000 män), ett missförhållaude, som anses hafva sin grund i de blodiga krig, för hvilka vårt land, särdeles under Karl XII:s tid, varit utsatt.

Kommunikationsväsendet förbättrades genom åtskilliga kanaler. Väl afbrötos efter Karl XII:s död Polhems och Svedenborgs storartade arbéten på Göta elfs kanalisering, men de återupptogos på 1740-talet; och 1800 fullbordades kanalen af den skicklige byggmästaren E. Nordevall. Till Södersluss' i Stockholm ombygnad uppgjorde Kristofer Polhem planen, och sonen, Gabriel Polhem, bragte 1753 verket till fullbordan. 1780 beslöts anläggandet ,af en kanal vid Södertelge, men arbetet blef ej färdigt under detta tidhvarf; der-emot fullbordades 1795 Strömsholms kanal som påbörjats 1787. I Finland påbörjades äfven en kanal mellan Tammerfors och Tavastehus, hvarjemte åtskilliga strömrensningar der egde rum.

Sveriges historia. V.Den andliga odlingen.

Kyrkan. — Läroverken. — Vetenskaperna. — Skaldekonsten. — Bildande konst

Om partitidhvarfvet i politiskt hänseende ofta blott företer skådespelet af förvirring och svaghet, så intager det deremot inom den andliga odlingens historia ett synnerligt framstående rum. Alldeles fri från skuggor är dock ej heller denna del af taflan. Den lifsuppfattniug, som nu gjorde sig gällande, var den franska upplysningens, och ehuru denna genom sin kamp mot vidskepelse, fördomar och ofördragsamhet onekligen fört menskligheten ett jättesteg framåt, utöfvade den dock i åtskilliga hänseenden ett menligt inflytande. Dess hufvudfel var etb ensidigt framhäfvande af det sinliga förståndet på de öfriga menskliga förmögenheternas bekostnad, och följden häraf blef en prosaisk och ytlig uppfattning, som tryckte sin prägel på alla andliga lifs-områden.

Det kyrkliga lifvet bibehöll ännu under tidhvarfvets början den ka-

262. Minnespenning öfver grefvinnan Katarina Charlotta de la Gardie, född Taobe.

Ett stöd för olyckliga. För tolf xnedborgarlnnors räddning fr&n orättvisa. [Af] rikets ridderskap.

rakter af sund, allvarlig gudsfruktan, som utmärkt den karolinska tiden. Prosten O. Kolmodins andliga sånger äro ett uttryck häraf, och i samma riktning verkade ännu under frihetstidens senare hälft den väldige bättrings-predikanten A. Norborg, född 1725, död 1767. Äfven den något sjuk-liga religiositet, som mot det förra tidhvarfvets slut under namn af pietism vunnit insteg i vårt land, fortlefde under frihetstiden. Dess förnämste representant var stockholmspresten E. Tollstadius, död 1759, men denne omfattade äfven en tid de läror, som predikades af den 1726 till Sverige in-komne tyske läkaren J. K. Dippel, hvilken bland annat förnekade hel vetesstraffens evighet och nödvändigheten af Guds försoning. Genom presterskar pets högkyrkliga nit blefvo emellertid dessa rörelser småningom undertryckta. Men äfven af den vidskepelse, som också inom den protestantiska kyrkan hittills ofta nog fördunklat den religiösa uppfattningen, visade sig fortfarande spår; så hafva vi i det föregående omtalat den ovilja, som de onödiga helg-263. Johan Vingård (1738-1818).

dagarnas afskaffande uppväckte hos allmogen (sidan 309), och 1757 forekom i Dalarna till och med en hexeriprocess. Den blef dock den sista, ty en ädel qvinna, grefvinnan Katarina Charlotta de la Gardie beredde upprättelse åt de anklagade, som till och med underkastats tortyr. Med anledning häraf slog adeln vid 1760—1762 års riksdag till hennes ära en skådepenning, och ej fullt 20 år derefter lyckades, såsom vi veta, Gustaf III att ur sjelfva lagen utplåna de vanhedrande bestämmelserna om trolldom. Dessa foreteelser voro onekligen glädjande frukter af tidhvarfvets upplysning, men med denna vann ty värr äfven det ytliga och lättsinniga fritänkeriet insteg hos de bildade klasserna. Äfven pre-sterskapet, som på ett betänkligt sätt forverldsligades

genom deltagandet i frihetstidens riksdagsstrider och genom Gustaf III:s pastoratshandel, tog intryck häraf. Under senare hälften af 1700-talet undanträngdes den gamla ortodoxien af den från Tyskland härstammande neologien eller rationalismen, en uppfattning, hvarige-nom religionen urvattnades till ett flackt moraliserande och ett andefat-tigt nyttighetskrämeri. Stora andliga vältalare kan emellertid denna riktning uppvisa, såsom biskopen i Göteborg J. Vingård samt framfor allt Magnus Lehnberg, död 1808 såsom biskop i Linköping, hvilken genom sin vältalighet och sitt varma nit förstod att hos hufvudstadens bildade klasser återupplifva det domnade religiösa intresset. Såsom en in-saga mot neologien kan man anse den med pietismen beslägtade herrn-hutismen, så kallad efter stiftarens gods Herrnhut i Lausitz, som under frihetstiden böljade vinna an-, hängare i vårt land. Till denna riktning hörde A. K. Rutström, död 1772, som för sina åsigter afsattes

264.

Emanuel Svedenborg (1688-1772).från prestembetet och under några år till och med var landsförvist. En egendomlig foreteelse under denna tid var den så kallade svedenborgianismen, hvars stiftare Emanuel Svedenborg var född 1688 och son af biskop J. Syedberg. Under sin ungdom och första mannaålder var denne man en utmärkt forskare i naturvetenskap och matematik, men på 1740-talet började han hemsökas af drömmar och syner, och då han genom dessa trodde sig hafva erhållit en högre uppenbarelse, uppträdde han såsom religiös reformator. Hans

lära, som i synnerhet derigenom skiide sig från den lutherska, att den förnekade nödvändigheten af en yttre forsoning samt ej skilde mellan de tre personerna i gudomen, vann i synnerhet spridning i England, der Svedenborg dog 1772, men erhöll äfven i vårt land åtskilliga anhängare och ut-öfvade, 3åsom i det föregående blifvit påpekadt, ett visst inflytande på den mystiska riktning, som under Gustaf III:s tid gjorde sig gällande.

Den allmänna undervisningen bibehölls i allmänhet på den grund, som under det foregående tidhvarfvet blifvit lagd, i det läroverken fortfarande voro indelade i högskolor, gymnasier och skolor. På den högre undervisningen utöfvade emellertid frihetstidens strängt byråkratiska riktning ett mindre förmånligt inflytande. Att civila embetsexamina 1749 och 1750 infördes vid högskolorna förtjenar väl ej att klandras, men betänkligt var, att en under denna tid nedsatt undervisningskommission uttryckligen kunde förklara, »att sannskyldiga ändamålet med ett universitet är riksens tjenste-verk», och att vetenskapernas egen tillväxt endast kan anses såsom »sido-afsigter». Tillika hör man under denna tid klagas, att embetsbefordringamas

bindande vid »anciennetetsprincipen» hade till följd, att ynglingarne för vinnande af tjenstår i otid lemnade högskolorna. Under Gustaf HIs tid klagades åter, att i synnerhet den unga adelu af efterdömena vid hofvet lockades att under sin vinn om fransktalande, ridande och dansande än om grundliga kunskapers inhemtande. Under Gustaf IV Adolfs regering vunno den franska revolutionens frihetsideer en synnerlig spridning bland ungdomen vid Upsala högskola. Såsom härden för denna riktning ansågs »Juntan», en sällskaplig förening af studenter och yngre universitetslärare, hvars organ var en »Literaturtidning» och ur hvars krets flere af de män utgingo, som

265.

Karl von Linné

(1707—1778).

266. Linnea namnteckning.

studietid mera lägga sig1809 medverkade till fäderneslandets räddning. Den 7 december 1807 utfärdades en ny skolordning, och i denna blef for första gången erkändt, att de offentliga läroverken äfven borde hafva till uppgift bibringandet af realkunska-per. Folkundervisningen var under detta tidhvarf fortfarande helt och hållet öfverlemnad åt presterska-pet. Ehuru både vetenskaper ochskaldekonst under hela detta tidhvarf stodo. synnerligt högt, företedde dock de förra under frihetstiden en rikare blomstring, medan deremot skaldekonsten under den gustavianska tiden hade forsteget. Särskildt intog vårt land med afseende på naturvetenskaperna under det förra tidskiftet 267' R&9hnlt ! Sm&Iand' Linnés föd,jkeort-

en verklig stormaktsställning inom den bildade verlden. Här möta vi i främsta rummet namnet Karl von Linné, utan tvifvel det största, som naturforskningens historia hittills haft att uppvisa. Linné var född i Råshult i Småland den 13 maj 1707 och son till en fattig komminister. Sin ungdom till-bragte han under stor försakelse och fattigdom; han studerade vid Vexiö skola, kom 1727 till Lunds univer- _ -

sitet och året derpå till Upsala.

Redan tidigt ådrog han sig uppmärksamhet genom sin brinnande håg för botaniken och sin utomordentliga iakttagelseförraåga. Af stor betydelse för hans utveckling blef den resa, som han 1735 företog till Holland, der lian trädde i beröring med framstående naturforskare och fick tillfälle att se den tidens rikaste samlingar och trädgårdar. Der utkommo också hans första epokgörande arbeten.

Efter sin återkomst till fäderneslandet lefde han en tid som praktiserande läkare i Stockholm och hade i Tessin och Höpken mäktiga gynnare. 1741 blef han professor i Upsala, der lian samlade omkring sig skaror af lärjungar från vidt skilda länder och visade en éxempellös verksamhet i utgifvande af

268. Linnés hus i Upsala.lärda, omfattande arbeten och hundratals afhandlingar. Till de mest af-lägsna trakter af jorden utsände han de bästa af sina lärjungar och hopbragte derigenom de största naturaliesamlingar, som den tiden kunde uppvisa. Hans

269. Hammarby gärd 1 Upland, Linnés boning.

storhet såsom naturforskare ligger i den omfattande reformation af vetenskapen som han genomförde, dels derigenom att han inom botaniken och zoologien införde slägt- och artnamn i stället for de förut brukade långa be-skrifningarna, dels derigenom att han loste den svåra uppgiften att gifva en systematisk form — inom botaniken det bekanta sexualsystemet — åt den förut fullkomligt oordnade kännedomen om naturalstren. Han dog den 10 januari 1778. Bland hans lärj ungar märkes den 270. Hammarby museum, det inre. vidtbereste K. P. Thun-

berg (1743—1828), som 1784 intog hans lärostol.

Framstående zoologiska författare voro för öfrigt professor Anders Jahan Retzius (1742—1821), statssekreteraren J. 6. von Carlsson (1743—1801)och dpn rike hofmarskalken Karl de Geer (1720—1778). Äfven i kemien och mineralogien intog Sverige under denna tid kanske den första platsen.

De mest framstående idkarne af dessa vetenskaper voro bergsrådet Georg Brandt (1694—1768), i synnerhet bekant såsom upptäckare af kobolt; bergmästaren Axel Fredrik Oronstedt (1722—1765), som först använde blås-röret vid mineralogiska undersökningar; professorn i Upsala Johan Gottskalk Valle-rius(1709—1785); bergsrådet Sven Rinman {1720—1792); assessorn i bergskollegiet Johan Gottlieb Gahn (1745—1818); professorn i Åbo Johan Gadolin (1760—1852);

Anders Gustaf Ekeberg (1767—1813) samt framför alla professorn i Upsala Tor-bern Olof Bergman (1735—1784) och Karl Yilhelm Scheele (död 1786 vid 43 års ål--der såsom apotekare i Köping), hvilka, den förre på grund af utbildningen af den kemiska analysen och det vetenskapliga materialets ordnande, den senare genom en mängd snillrika experiment och fruktbärande upptäckter, intaga en aktad plats bland alla tiders kemister.

Äfven framstående matematiker, fysiker och astronomer, såsom Gustaf III:s lärare S.

271.

Linnés minnesvård i Upsala domkyrka.

Klingenstjerna (1698—1765), vetenskapsakademiens sekreterare P. Y. Vargentin (1717—1783), A. Celsius {1701—1744) och professor D. Melanderhjelm (1726—1810), kan detta tid-hvarf uppvisa, och under det samma lefde det svenska kartverkets gnmdläggare S. G. Hermelin (1744—1820). Framstående läkare voro A. Bäck (1713—1795), N. Rosén von Rosenstein <1706—1773), O. af Acrel <1717—1806), bröderne D.

<1732—1823) och K. F. von Schulzenheim(1745—1808),

S. A. Hedin (1750—1821),

P. af Bjerkém (1765—1818),

A. J. Hagströmer (1753—

1830) med flere.

Foreningsbandet mellan alla dessa arbetare på naturvetenskapernas olika områden bildade vetenskapsakademien, som stiftades 1739 och hvars ordningsregler den 31 mars 1741 erliöllo kunglig stadfästelse.

Tidhvarfvets riktning på det praktiskt nyttiga i förening med den derunder inträffade brytningen inom de ekonomiska åsigterna framkallade äfven en rik nationalekonomisk literatur. De författare, som i synnerhet kämpade för merkantilsysteraet, voro den bekante Nordencrantz, A. Berchu

UOOg IV-

Minnespenning öfver Karl von Linné. Lyser.som af ständerna 1741 gjordes till professor i ekonomi vid Upsala högskola,

samt manufakturkommissarien E. Salander. För de mera frisinnade åsig-terna verkade K. F. Scheffer, Vesterman (Liljencrantz) och A. C h y d e n i u s. En förmedlande hållning intogs af J. F. Kryger.

Det stora lagstiftningsarbete, hvars frukt blef 1734 års lag (se ofvan s. 73), var naturligtvis egnadt att på den svenska rättsvetenskapen utöfvaett lifgifvande inflytande. Också har detta tidhvarf att uppvisa en af vårt lands förnämsta storheter inom detta område, lundaprofessorn David Nehr-man (adlad Ehrenstråle), född 1695, död 1769, hvilken, trots sin djupa iu-sigt i den romerska rätten, i sina skrifter på ett glänsande sätt häfdade den fosterländska rättsutvecklingens sjelf-ständighet. En synnerligt framstående plats intager äfven professorn i Abo Mattias Calonius. Ej mindre utmärkt såsom praktisk jurist än som vetenskapsman tjenstgjorde han 1793—1800 såsom ledamot af högsta domstolen, men genom Finlands förlust förlorades han för Sverige. Dessutom märkes den grundlige forskaren i den svenska ka-merallagfarenheten Anders af Botin (1724—1790). Inom statsrätten skulle man väuta en synnerlig lifak-tighet af ett tidhvarf, hvars uppmärksamhet i så hög grad upptogs af samhällsfrågornas lösning. Åtskilliga hit hörande skrifter utkommo äfven, men trycktvånget, som framför allt riktades mot detta ämne, verkade i allmänhet hämmande. Med afseende pä språkvetenskapen intager deremot detta tidhvarf ett mycket framstående rum. Under det modersmålet genom stora författare utbildades till en förut ej 274. Torbern Olof Bergman anad skönhet, var det äfven föremal för

(i <35-i784>. grundlig vetenskaplig forskning. Stör-

sta förtjensten häraf tillkommer professorn i Upsala, kanslirådet Johan Ihre,

273. Karl de Geer

(1720-1778).275.

död 1780, som 1769 utgaf sitt epokgörande svenska lexikon, »Glossarium sviogo-thicum». En svensk ordbok utgafs äfven jemte en svensk grammatik af A. Sahlstedt, död 1776; för svenska språkets renhet ifrade Botin. Lektorn i Skara S. Hof, död 1786, utgaf en skrift om rättskrifningen, hvilken han så mycket som möjligt sökte grunda på uttalet, men genom svenska akademiens rättskrifniugslära, som författades af Leopold och utkom 1801, blef bruket i allmänhet det bestämmande, Inom den främmande språkforskningen utmärkte sig i synnerhet orientalisterne J. A. Tingstadius,

J. J. Björnstål och M. Norberg.

De sist nämde fingo af Gustaf III uppdrag att tillsammans företaga en forskningsresa till österlandet, och ehuru Björnstål allt för tidigt afled i följd af öfver-ansträngning (1779) och Norbergs resa ej fick den utsträckniug som ätnnadt var, blef dock den vetenskapliga vinsten af detta uppdrag ej ringa.

Inom filosofien hyllades vid tidhvarfvets början ännu i allmänhet Descartes’ åsigter, men inom kort blef den engelske filosofen Locke, hvars undersökningar om den menskliga kunskapsförmågan gifvit uppslaget till hela den så kallade upplysningsfilosofien, i stället den tongifvande. Till denna riktning hörde i allmänhet tidhvarfvets mest framstående skriftställare, såsom Leopold och N. von Rosenstein, men vid dess slut infördes i vårt land af sedermera professorn i Upsala Daniel Boethius (död 1810) den djupare uppfattning, hvars upphofsman var den ryktbare tyske filosofen Kant.

På ett snillrikt och sjelfständigt sätt utvecklades ytterligare denna åsigt af adjunkten vid Upsala högskola Benjamin Karl Henrik Höijer, hvilken var själen i Juntan och utan fråga den störste filosof, som dittills lefvat

Karl Vilhelm Scheele (1742—1786).

276.

Nils Rosén von Rosenstein (1706-1773).

i vårt land. På det historiska om-277.

rådet egde under hela tidhvarfvet en ganska liflig verksamhet rum. Hos Je nitiska fomforskarne, riksrådet G. Bonde, assessor E. J. Björner, död 1750, och prosten J. Göransson, död 1769, märker man ännu spår af rud-beckianismen, hvaremot den för sin djupa och mångsidiga lärdom högt aktade

Olof Celsius den äldre, död 1756 såsom domprost i Upsala, på ett mera kritiskt sätt behandlade fornforsknin-gen. Arckenholtz, bekant från riksdagarna 1738—1739 och 1740—1741, skref ett arbete om drottning Kristina, och för en utförlig, om också ej synnerligt konstnärlig framställning af Karl XII:s historia står efterveriden i skuld till konungens fältprest G. Nordberg, död 1744. De flitige samlarne, litera-tören Karl Kristofer Gjörvell, död vid hög ålder 1811, och Karl Gustaf Yarmholtz(1713—1785)riktade vår historia med en mängd värde-rika bidrag. Rikshistoriegrafen An ders Schönberg, död 1811, skref historiska bref om det svenska regeringssättet, som vitna om grundlig lärdom wh synnerligt mogen uppfattning, men som först i senare tider blifvit fullständigt utgifna, och Botin intager såsom historisk författare en ej mindre framstående plats än som juridisk. Ett rättvist anseende åtnjöto hos samtiden bibliotekarien Erik Mikael Fant (1754—1817) och Olof Celsius den yngre, •död såsom biskop i Lund 1794. Olof von Dalin, född 1708, död såsom hof-

kansler 1763, har på det historiska området gjort sig ryktbar genom sin »Svea rikes historia», hvilket arbete, om det också i kritisk grundlighet eger åtskilliga brister, dock genom sin lediga och konstnärliga stil synnerligt bidragit till studiet af fäderneslandets historia. Utmärktast af alla denna tids häfdatecknare voro dock professorn i Lund Sven Bring, adlad Lager-bring, född 1707, död 1787, i synnerhet bekant genom sitt stora arbete, »Svea rikes historia», som dock blott behandlar medeltiden, kanslirådet Jonas Hallenberg, född 1748, död 1834, och professorn i Åbo Henrik Gabriel Porthan (1739—1804). Hallenbergs arbete om Gustaf II Adolf år en ovärderlig källa för denne konungs historia, och den sist nämdes forskningar äro för kännedomen om Finlands historia och språk af epokgörande be-

Olof af Acrel (1717-1806).

"278

Minnespenning öfver vetenskapsakademiens stiftande 1739.

Skall rikta tidhvarfvet med [sina] frukter.David Ehrenstråle (Nehrman) (1606-1769).

tydelse. En gren af historien, som under denna tid synnerligt flitigt odlades, var memoarliteraturen. De mest bekanta forfattarne på detta område äro A. von Fersen den äldre, J. von Enge-ström, G. J. Ehrensvärd, Schröder-heim, Adlerbeth, Vallqvist och K. G.

Nordin. Bland den mängd af minnestecknare, som tidens många akademiska stiftelser framkallade, må nämnas de såsom vältalare synnerligt framstående A. J. von Höpken, K. G. Tes-sin samt den lärde K. G. Nordin, död såsom biskop i Hernösand 1812. Den sist nämde var äfven tidhvarfvets förnämste kännare af äldre historiska

handskrifter, och det varv för att ut-gifva ett svenskt diplomatarium, som han först af Gustaf III kallades till Stockholm. En art af historisk framställning, som under detta tidhvarf syn- 279.

nerligt uppbars, var äreminnet; det var genom arbeten af detta slag, som Lehnberg först vann sin ryktbarhet, och äfven Gustaf III utmärkte sig deri, såsom vi redan veta.

På skaldekonsten tryckte tidens ensidiga förståndsbildning starkt sin prägel. Liksom inom andra områden blef äfven inom detta Frankrike tongifvande, och den så kallade klassicitet, som der var rådande ocli som sålunda äfven gjorde sig gällande i vårt land, utmärkte sig genom uppställandet af trånga, konstlade regler, hvilkas åsidosättande ansågs såsom ett oförlåtligt brott mot »den goda smaken*. Följden häraf blef, att känslan och inbillningskraf-ten ej tillräckligt fingo göra sig gällande, men å andra sidan var dock denna stränga tukt ett helsosamt botemedel mot den svulst och den råhet, livartill poesien under det förra tid- • hvarfvet ofta urartade. 280. Johan Ihre

Såsom banbrytare för den nya citot-itso).

riktningen kunna riksrådet J. von Diiben, död 1730, och S. von Trievald,död 1743, anses, af hvilka den förre

genom öfversattningar gjorde sina landsmän bekanta med den franska klassicitetens förnämste smaklärare, Boilean, och den senare i sina satirer strängt gisslade sin tids platta rimmare. Den man, som förskaffade de franska åsigtema fullständig seger, ehuru han närmast hem-tade dem från England, var emellertid Olof von Dalin, hvilket dock mindre skedde genom hans bekanta tidskrift Argus än genom hans skaldestycken, af hvilka det förnämsta är en sång, »Svenska friheten». Efter sin anställning vid hofvet författade han ej något större skaldeverk, men riktade i stället vår literatur med en mängd synnerligt tacka visor. Bland Dalins samtida diktare märkas författaren till Sinclairs visan A. O del, 281. Jakob Jonas Björnstål J. Mörk, vår förste egentlige roman-

(i73i-i770). författare (1714—1763), den känslofulla

Hedvig Charlotta Nordenflycht, död 1763, prestmannen J. Vallen berg (1746—1778), bekant genom sin humoristiska reseskildring: »Min son på ga-

lejan», Atis och Camillas älsklige sångare G. F. Creutz och den mera sträfve G. F. Gyllenborg, död 1808, af hvilka de tre sist nämde äfven verkade under Gustaf lll:s tidhvarf. Den diktning som uppstod under detta förhåller sig till frihetstidens såsom blomman till knoppen. Den svenska skaldekonst, som bestämdes af den franska klassiciteten, nådde då sin rikaste utveckling, och i vissa fall höjde man sig till och med öfver förutsättningarna. Äran af denna blomstring tillkommer i främsta rummet Gustaf III sjelf, ty om också de sångar-krafter, som vårt land vid denna tid egde, voro ovanligt rika, var det dock hans kärleksfulla vård, som beredde dem det gynsamma tillfället till utveckling. Om hans betydelse för den svenska skådebanans utveckling och om hans personliga förhållande till sin tids skalder är förut taladt (s. 295), hvarför vi nu inskränka oss till några uppgifter om dessas verksamhet

282. Benjamin Karl Henrik Höijer (1767—1812).\

Främsta platsen inom sångarskaran tillkommer utan fråga Johan Henrik Kellgren (1751—1795), hvars satiriska och erotiska stycken, till exempel Ljusets fiender, Mina löjen, Till Kristina, Nya skapelsen, höra till det skönaste, som på svenskt tungomål blifvit dik-tadt. Liksom Dalin uppträdde han emellertid äfven såsom smakdomare, förnämligast i tidningen Stockholmsposten, men då han härvid till en början röjde en viss ensidighet, ådrog detta honom en häftig strid med Tomas Thorild (1759—

1808). Denne intager nämligen i vår literaturhistoria den betydelsefulla platsen af en banbrytare för den friare och djupare uppfattning af skaldekonsten, som nu började göra sig gällande i England och Tyskland, men ehuru han under denna strid bland annat i sin bekanta »Kritik öfver kritiker eller försök till en lagstift- 283. Karl Kristofer Gjörvell

ning i snillets verld» uttalade många träf- (mi-isu).

fande sanningar, sköt han dock äfven betydligt öfver målet, så mycket mer, som Kellgren med åren allt mer frigjorde sig från den franska ensidigheten. Platsen vid Kellgrens sida tillhör Karl Gustaf Leopold, adlad af Leopold, född 1756, statssekreterare, död 1829, till en början Kellgrens motståndare, sedermera hans medkämpe i striden mot Thorild. Ehuru hans oden, lärodikter, skaldebref, satirer och sorgspel ingalunda sakna skaldevärde, ligger dock hans största betydelse deri, att han rikare och fullständigare än någon annan kan sägas hafva representerat tidhvarfvets hela bildning. J. G. Oxenstjerna (1750—

1818) har i Skördarna och Dagens stunder lemnat naturskildringar af nästan sydländsk glöd. Stockholms sköna omgifningar funno i Karl Mikael Bellman (1740—1795) en käns- 284* CeUiua (^en yD8rc)

lig och sann skildrare, och de bilder

ur Stockholms lägre folklif, som denne vårt lands mest ursprunglige skald lemnat i sina odödliga Fredmans epistlar och Fredmans sånger, äro

285.

Sven Lagerbring (Bring) (1707-1787;.

tecknade med en humor, som svårligen i något lands literatur finner ett motstycke.

Bengt Lidner (1757 eller 1759—1793) har förnämligast gjort sig känd genom sina om den djupaste känsla och den yppigaste fantasirikedom vitnande stycken Spastaras död, Året 1783, Yttersta domen, men hindrades af beklagansvärda förvillelser att nå den utveckling, hvarom hans snille gaf hopp. Den ädla skaldinnan Anna Maria Lenngren, född Malmstedt 1754, död 1817, är lyckligast i sina bilder ur hemlifvet, i hvilka hon än med outsäglig täckhet skildrar dess stilla och oskyldiga fröjder, än med satirens vapen vänder sig mot de dårskaper, som så ofta grumla dess lycka. Gudmund Göran Adlerbeth, död 1818, försökte sig med framgång såsom dramatisk författare, men den förnämsta grunden till hans skalderykte utgöra dock hans öfver-sättningar af Romas skalder. K. J. Hallman, död 1800, och O. Kexél, död 1796, gjorde sig bemärkta såsom lustspelsförfattare.

Gustaf HI:s död var ett svårt slag för den svenska skaldekonsten. Reuter-holms och Gustaf IV Adolfs småaktiga och trumpna styrelse verkade nedslående på den sångarskara, som varit van att från tronen erhålla uppmuntran och skydd. Flere af de utmärktaste skal-derne följde också snart sin kunglige beskyddare i grafven, och tidens olyckor vände allt mer de qvarlefvandes uppmärksamhet från sångens glada lekar. En munter vissångare, Johan David Valerius (1776-1852), lät dock denna tid höra sig, och de vid tid-hvarfvets slut uppträdande unga skulderne Johan Olof Vallin och Frans Mikael Franzén bebådade gryningen af en ny dag för den fosterländska sången.

En egendomlighet for detta tid-* hvarfs poetiska verksamhet var den förkärlek, hvarmed vittra samfund och akademier omfattades. I början af frihets-

286.

Jonas Hallenberg (1748—1334.).tiden uppkom således sällskapet Awazu och Wallassis, som dock egentligen

287. Karl Gustaf Nordin (1740-1812).

288. Anna Maria Lenngren, född Malmstedt

(1754-1817).

blott var en sällskaplig orden och endast genom Dalin fick en vitter an« strykning. 1753 stiftade Lovisa Ulrika sin vitterhetsakademi, som den

20 mars erhöll kunglig stadfästelse (om dess följande öden se ofvan s. 296), och samma år uppstod den så kallade tankebyggarorden, i hvilken fru Nordenflycht blef själen. Yid midten af

289. Godmund Göran Adlerbeth (1751-1818).

290. Minnespenning öfver svenska vitterhetsakademiens stiftande 1753 (prismedalj). LiterHr tttflan anøt&ld.

1760-talet bildades sällskapet Utiledulci, och slutligen inrättades 1786 det förnämsta af dem alla, Gustaf III:s storartade skapelse, svenska akademien (se ofvan s. 297).Freden i det yttre, den stigande välmågan i det inre och det stegrade intresset för den andliga odlingens värf verkade välgörande äfven på de bil-•dande konsterna. Konstnärerne fingo bättre fotfäste i landet; de arbeta visserligen under osäkra och små förhållanden — i måleriet är det förnämligast porträtt konsten som föder sin man — men publiken växer, derigenom blir yrket mer betryggadt, och det vinner i socialt anseende genom den institution, konstakademien, som nu upprättas. Ännu spela de från utlandet inkallade konstnärerne en stor rol, men bland det växande antalet af här# bosatta konstidkare utgöres det stora flertalet af hemfödde, och deras betydelse blir under tidhvarfvets lopp allt större. Till sitt skaplynne är den svenska konsten fortfarande*osjelfständig, hon följer utlandet och deltager efter måttet af sina krafter i dess utvecklingsgång. Något sådant storverk i bvgnadskonst som Stockholms slott kan ej detta tidhvarf uppvisa; ej heller uppstod nu ett sådant byggarsnille som dess skapare, Nikodemus Tessin den yngre, ej ens en sådan målare som Ehrenstrahl. Men deremot verkade nu Sveriges störste bildhuggare, Sergel.

För bättre öfversigts skull dela vi tidhvarfvet i två skeden: tiden före och tiden efter Gustaf III:s regementsförändring.

Den bildande konstens öden äro fortfarande i hög grad bundna vid mece-naterne. I detta hänseende visar tidhvarfvet, jemfördt med det föregående, en skilnad, som under dess fortgång blir allt märkbarare. Förut voro högadel och det envåldiga hofvet konstens enda beskyddare och beställare. Men dessas rikedomar hade minskats, deras maktställniug försvagats. Den politiska makten hade öfvergått till riksdagen, och inom adeln till den talrika, men icke synnerligen rika lågadeln (riddarhusets tredje klass). 1 viss mån intogo nu denna riksdag, denna adel, det högre presterskapet och det förmögnare borgerskapet platsen af beställare, om icke beskyddare af konstnärerne. Ständerna — »hat-tarne» voro de gifmildaste — gåfvo anslag åt slottsbygnaden och akademien och gjorde den första beställning i landet på en monumental staty (Gustaf II Adolfs), adeln ensam gjorde den andra (Gustaf I:s, se tredje delen, s. 249). För öfrigt voro de enskilda beställningarna små, ty de gälde mest porträtt, af hvilka från denna tid påträffas en hel hop. Det egentliga mecenatskapet fäster sig dock fortfarande vid stormännen och hofvet, der lefnadssättets och sedernas största förfining anträffas; de förnämsta namnen äro Karl Gustaf Tessin och-Lovisa Ulrika.

K. G. Tessin (s. 85) ärfde af sin fader, den store byggmästaren, visserligen icke den skapande förmågan, men ett lifligt konstsinne, som utbildades genom en konstnärlig uppfostran och långa resor i främmande länder, och en förmögenhet, som satte honom i stånd att tillfredsställa sin böjelse och att blifva landets främste mecenat. Hade han redan i Paris, under den lysande ambassaden 1739—1742, gält såsom en auktoritet i de artistiska kretsarna, varit hemmastadd i ateliererna och en flitig kund hos konsthandlarne, så blef han en ännumycket mer framstående person hemma i Stockholm, der han såsom öfver-intendent ledde hela det vidlyftiga slottsbygnadsarbetet och var preses for den »kungliga målar- och bildhuggarakademien» som han sjelf stiftat. Han var under sin lyckas dagar den egentliga medelpunkten för konstodlingen i landet, och hans hus en samlingsplats för konstnärerne.

Med hofvet stod han i början, såsom vi ofvan sett, på bästa fot, och kärleken till konsten var ännu ett band mellan honom och det förras ledande vilja, Adolf Fredriks drottning. Lovisa Ulrika (s. 108, 125), uppfostrad i Friedrich II:s hof bland franska konstnärer och vitterlekare, saknade hvarken lust eller förmåga att spela mecenat i sitt nya hemland. På Drottningholm sågs snart ett utvaldt taflegalleri, vid hvars samlande Tessin var henne behjelplig. Och här utvecklade sig kring Lovisa Ulrika ett spirituelt hoflif i former, som lånades från Versailles och förskönades af konsten i rococodrägt. Men hvarken ädlingen-hofmannen eller drottningen utan makt och utan penningar voro mecenater i den meningen, att de gjorde beställningar på konstverk af monumental betydelse.

Tidhvarfvets konst egde ett aristokratiskt lynne, afsedt för de samhällskretsar, som voro invigda i den franska bildningen. Frankrike, Versailles och Paris, var i högre grad än någonsin förut smakens härd; der-ifrån utgingo smakbuden och konstnärer, som förkunnade dem i hela verldsdelen, icke minst diktatoriskt hos oss. Den från Italien på 1500-talet utgångna renässanskonsten, som sedan urartat till »barockens» svulst och öfverdåd, hade,

såsom vi nämt, i Frankrike under Louis XIV fått en egen prägel af förnam och stel prakt, konstlad, men ståtlig som allongeperuken. Med 1700-talets inbrott gör sig nu en ny skiftning i smaken gällande; den lätta, lekande, graciösa, men sjelfsvål-diga rococons tid var kommen. Några nya former i stort skapade denna konststil icke; minst sjelfständig var den ock i arkitekturen, mest egendomlig i de mindre konstarterna och framför allt i dekoration samt boningsrummens inredning och utstyrsel; den tillmöteskom dér det stigande behofvet af beqväm-lighet och ledig elegans. Salongerna och budoarerna i Paris på Louis XV:s tid voro häri mpnster för hela den fina veriden i Europa, lika som de lif-liga, lättsinniga, sirliga markiserne, markisinnorna och deras öfriga moderna inbyggare voro typer för tidens menniskor. Smakens förändring visar sig äfven och kanske påtagligast i klädseln, såsom vi ännu kunna se på porträtten

291. Karl Fredrik Adelcrantz (1716-1796).från denna tid. I vårt land uppträdde moden helt naturligt något senare än i sitt hemland, den allvarsamma karolinska smaken bibehöll sig här långt in på 1700-talet; men man kan äfven å de svenska porträtten se, huru de tunga allongeperukerna småningom krympa i hop, blifva kortare och lättare och hopbindas i nacken med en bandrosett; och dessa små och prydligare peruker passade onekligen bättre på den senare frihetstidens och den gustavianska periodens oroliga hufvuden. Från damernas hufvuden försvann fontangen, och håret lockades och beströddes med puder, som nu först blef allmänt mod. Hela

drägten blef prydligare, kokettare. Herrames underrock gjordes kortare och förändrades till väst. En ny prydnad var de granna ordensbanden och stjernor-na. Damerna bortlade släpet, men antogo styfkjorteln (s. 231). Färgerna, mest blått och rödt, blekna; endast det »simplare folket» bibehåller de starka färgerna. 1 personernas hållning (s. 93, 108, 110,120, 131, 221, 231 med flere), i hela deras sätt att vara röjes den utsökta, men ock sökta gratie, som gif-ver sin prägel åt tidens alla konstformer. Dalin skildrar en adlig sprätt frän år 1730 sålunda: Den finge ädlingen har »i 4 år frequenterat andra länder och gjort en com-mode revue öfver Paris, London, Flandern och några tyska akademier». »Man observerar nu — säger sprätten — en hel annan delicatesse i expressioner, complimenter, kroppsaffecter, klädemodeller, hofetiquetter, matregler och dieter än förr. Man exprimerar sig i korta och divertissanta termer, recolligerandes sådana ord som andra språk fournera, hvilka ord äro domare än våra odieusa och miserabla svenska. Complimenterna böra aldrig negligeras. Vid aflecteme remarqueras en behaglig négligence och ansigtets mouveraenter representera

292. Adolf Fredriks kyrka i Stockholm.en stor del af penséerna. Yid suspecte och touchante sakers åhörande haus-serar man gerna med axlarna, och sällan deciderar man någon rapporterad affaire utan med ett vielleicht eller peut-étre», och så vidare. Det är en rococo-hjelte som här förlöjligas. Det svenska lynnet egde dock jemförelsevis ringa mottaglighet för den lätta, lekande rococosmaken, och det finare sällskaps-lifvet, för hvilket denna konst egentligen arbetade och hvarifrån hon hemtade ingifvelser och lånade former, hade här för litet svängrum; det trifdes ej i vårt land så lätt som till exempel i Frankrike. Den smakens »läckerhet», hvarom man i vitterheten talade så mycket, utvecklade sig blott långsamt under århundradets lopp. Allt nog, rococostilen rotfäste sig blott långsamt här och nådde aldrig den utveckling som flerstädes i utlandet, äfven utom Frankrike. Yi träffa derför icke hos våra konstminnesmärken från denna tid den fantasirikedom, men ej heller den utsväfvande karakter som annorstädes utmärker den samma. De visa gemenligen ett all varsammare, men ock torftigare lynne.

Påtagligast framträder detta i bygnadskonsten.

En lycka var, att verksamheten på detta område kunde samla sig kring ett så stor-artadt verk som slottsbyg-naden, hvilken genom sin enkla och ädla skönhets föredöme utöfvade ett välgörande inflytande på hela den konstnärliga verksamheten

Och blef en skola för sa väl *293. Stockholms slott, fonddekoration i slottsarkaderna. arkitekter som skulptörer,

målare och konsthandtverkare af alla slag. Det karolinska tidhvarfvet hade lem-nat Tessins bygnad äfven i det

yttre ännu långt ifrån halffärdig. Man grep sig nu kraftigt an med dess fullbordan under K. G. Tessins, Hårlemans (s. 129) och Cronstedts ledning, i allt väsentligt efter N. Tessins ritningar. Först 1754 kunde dock konungafamiljen dit inflytta. Adelerantz bygde nordvestra flygeln, och först under Gustaf III:s tid (1776) slutades arbetet med inredningen. Genom byggandet af Norrbro, ett verk af samme Adelerantz, öppnades det vackra perspektivet från slottet till Gustaf Adolfs torg. Till hvad i föregående del är sagdt om slottet tillägga vi blott, att trappuppgångarna (s. 133) med skäl gälla för de vackraste i vårt land. Den enkelhet, som råder i bygna-dens yttre, vidhölls ej i det inre. Tvärt om begagnades här tillfället till en rik dekoration i de svällande former, som tiden så mycket älskade. Redan N. Tessin hade i den vid slottsbranden skadade norra längan, som vi nämt, flitigt användt franska dekorationsbildhuggare och dekorationsmålare. Sonen och deföljande öfverintendenterne gjorde det raed icke mindre lust. Yissa delar af slottets inre äro praktstycken af fransk dekorationsstil. Så i all synnerhet den stora festvåningen åt norrbrosidan med dess stora galleri (s. 131). Just i sådana uppgifters losning egde barock- och rococostilen sin styrka. Mindre till sin fordel visa de sig, då det (till exempel slottskapellet, s. 132), galde att, enkelt och värdigt bygga och pryda ett tempel. Adelcrantz, som var tidens bäste arkitekt, utförde tidens vackraste kyrkobygnad, Adolf Fredriks kyrka i Stockholm. Ofver hufvud taget saknade man sinne för kyrklig bygnads-konst, och vid om- och tillbygnader förfor man, lika som under föregående tidhvarf, godtyckligt mot de gamla formerna och bygde oförskräckt i den moderna flacka stilen, såsom Carlbergs ombygnad af Stockholms gamla storkyrka och Hårlemans torn på Upsala domkyrka visa. Detta skönjes ock i deko-

294. Stockholms slott, bildstoder i rikssalen.

rationen af predikstolar, altaren, orgelverk med mera, hvilka fortfarande i riklig mängd insattes i de gamla kyrkorna öfver hela landet. Bland de verldsliga bygnaderna märka vi flyglarna vid Drottningholm och Stockholms observatorium af den något torre Hårleman, teaterhuset vid Drottningholm och Operahuset i Stockholm af K. F. Adelcrantz. Den senares »Kina» (s. 212) vid Drottningholm erinrar oss om den för rococotiden så betecknande smaken för »chinoiserie», en förkärlek för det pikanta, i hvilken öfverförfiningen och råheten möttes. Ett värdefullare tidstecken var det från frihetstidens midt och slut framträdande ökade behofvet af bygnader för det borgerliga lifvets kraf. De mest monumentala minnesmärkena häraf äro Stockholms börs (s. 266), ett verk af Palmstedt, och ostindiska kompaniets hus i Göteborg af Carlberg.

Bildhuggarne hade, äfven de, sitt stamhåll vid slottsbygnaden,der de medverkade vid den rika dekorationen.

De ledande konstnäreme voro fransmän, som dertill inkallades från Paris: J. Ph. Bouchardon och L1 Archevesque, hvilken senare efter den förres död öfvertog bofbildhuggarsyslan. De fingo döckpröfva sina krafter äfven på mera sjelfständiga uppgifter. Från L’Archevesques hand härstamma de redan nämda bronsstodema af Gustaf II Adolf (beständ 1757, aftäckt 1796) och Gustaf I (beständ 1763, aftäckt 1774), i konstvärde ingalunda motsvarande sina stora ämnen, men märkliga som vigtiga bidrag till hufvudstadens just under detta tidhvarf så lifligt omhuldade försköning.

En större och ädlare konst röjer sig i den svenskfödde Sergels verk, en af den nya skulpturens första och snillrikaste ban-brytare. Johan Tobias Sergel (s. 297) var liksom den store Tessin son af tyska föräldrar (född 1740); fadern, hit inkommen under Fredrik l:s tid, var guldbrode-rare vid hofvet. I den »kungliga ritar-akademien» var L’Archevesque hans lärare i modellering, och i dennes atelier

295. Stockholms slott, lykta i trappuppgångarna.

296—298. Detaljer från Stockholms slott.299. Faun af Sergel.

I statens historiska museum.

fick han sin vidare utbildning. Yid 18 års ålder fick han följa sin lärare på en kortare resa till Paris, och vid 26 år (1766) sattes den nu for sin stora begåfning af regeringen uppmärksammade konstnären genom stipendium i stånd att företaga den efterlängtade farden till Italien. Redan förut hade

hans lifiiga fantasi, kanske väckt af några gipsafbildningar i hufvudsta-den efter antika bildstoder, drömt om en ädlare konst än den I/Archevesque kunde lära honom. I Roma och infor dess antika mästerverk märkte han, som

han sjelf sade, att han »kunde intet», och »måste begynna sina studier på samma sätt som ett barn undervisas»; »han fann att ingen annan lärmästare borde följas än antikema och naturen». Efter några år (1770) hade han den »Faun» färdig, som grundläde hans namnkunnighet och inleder ett nytt tid-livarf i den europeiska skulpturens historia. Här utförde han vidare »Diome-des», »Amor och Psyke» (i lermodell) med flere mästerverk, bildade en skola och var midt uppe i en epokgörande verksamhet, då han 1778 mot sin vilja

af Gustaf III hemkallades att efter sin förre lärare öfvertaga platsen som staty-bildhuggare vid konstakademien. Ryckt från den romerska konstverldens befruktande inflytelser, hämmades han i sin vidare utveckling. Hans vidare verksamhet som uteslutande tillhör hemlandet skall i det följande omnämnas.

Afven målarkonsten antog småningom den lätta franska rocccostilens prägel. Denna konsts förnämsta uppgifter voro dekorationsarbeten och porträtt. Den ledande mästaren vid slottet var fransmannen G. Tara val (s. 134), hvilken ock förestod den af K. G. Tessin för slottsbygnadens behof inrättade ritskola, som 1735 blef upphöjd till kunglig ritarakademi. Yid frihetstidens inbrott var bland de få q varstående porträttmålarne Davidvon Krafft den förnämste. Ur dennes skola utgingo de yngre konstnärer, hvilka småningom ledde konsten öfver från den karolinska tidens tunga italienska smak till den lätta modernt franska. Den mest betydande var G. Lundberg, mästaren i pastellmålning, hvilken konstart bättre än någon annan kunde åter-

^ -oogie

300.

Gustaf Lundberg (1Ö95-17Ö6).gifva det iblandande, glänsande, naturlösa i en sminkad hy och ett pudradt hår>, men ock det lätta, spirituela behaget hos den tidens menniskor, och derför var synnerligen omtyckt i den fina verlden. L. Pasch den yngre och Per Krafft voro den senare frihetstidens och den gustavianska periodens mest anlitade porträttmålare i olja. Afven miniatyr- och emaljmåleri idkades flitigt.

Den uppmuntran porträttmålarkonsten framför andra åtnjöt var en helt naturlig följd af landets små konstförhållanden. Af samma skäl omhuldades äfven andra med det praktiska och sällskapslifvet nära förbundna konstarten I en tid, som ej kände fotografi eller egde tillgång till våra lättare illustra-tionssätt, spelade kopparsticket och medaljgravyren en så mycket större rol. En otalig mängd skådepenningar slogos denna tid öfver alla möjliga tilldragelser i det offentliga och enskilda lifvet, bröllop, begrafningar, kröningar, hof-

301. Öfverståthållarhuset i Stockholm, det inre.

Påbörjadt omkring 1796 (se föregående del).

fester och så vidare, liksom ju en ändlös skara af tillfällighetspoéter vid dylika tillfällen framburo sina vittra offer;] och kopparstickarne stucko i mängd porträtt och minnesblad. Förträffliga medaljer gjordes af schweizaren Hed-linger (s. 45, 75, 76, 86), hans lärjunge D. Fehrman (s. 142, 241) och dennes läijunge Ljungberger (s. 170, 197, 231, 245). Bland kopparstickarne märka vi främst Gillberg den äldre och Floding, hvilkas verksamhet, lika som Fehrmans och Ljungbergers, afbröts först inemot århundradets slut.

Gustaf III var en verklig mecenat på tronen, och han angaf i sitt hof den ton af nitälskan för konsten, som sedan spridde sij* i vidare samhällskretsar; men hans håg låg mera åt vitterheten och teatern än åt de bildande konsterna. En bland hans första regeringsåtgärder var dock att stadfästa konstakademiens nya statut och privilegier, hvarigenom undervisningen der utvidgades ochförbättrades och för de fullärda konstnärerne, hvilka han i likhet med K. G. Tessin var mån om att fästa i hemlandet, en tryggare ställning och ett större, akademiskt anseende bereddes. Gustaf inköpte (1777) för statens räkning sin moders stora taflesamling som han sjelf tillökade. Han hade dock mera sinne för skulptur och hitsbaffade från Italien den enda större samling af antika skulpturarbeten, som ännu fins i landet. Af dessa samlingar bildades sedermera ett statens museum (1792). Några betydelsefullare uppgifter fingo konst-närerne i allmänhet ej att lösa, och något epokgörande konstnärsämne uppammades ej i landet. Men tiden var på det hela så att säga mera estetisk än det föregående skedet med dess politiska partislitningar, smaken för bildande konst började, som vi nämt, i stora kretsar höra till god ton, och dilettantismen i dessa konstarter blef derför vida spridd. Att teckna med krita,

302. Haga, konungens paviljong.

måla i pastell, gouacke och lavera, att gravera och etsa var en vanlig sysel-sättning eller tidsfördrif i förnäma familjer, icke minst bland damerna. Ännu i dag träffas ej sällan af denna tidens damer handarbeten, som ega en mer eller mindre konstnärlig prägel. Grefven och generalamiralen Karl August Ehrensvärd, tänkande, skrifvande öfver konsten, sjelf idkande den som dilettant, kortligen lefvande för den, är en betecknande företeelse för detta skede och för den betydelse, konstintresset egde för dess allmänna bildning.

Något tvärt afbrott i den rådande smakriktningen inträffar ej med den gustavianska tidens inträde. Dock framträda allt starkare några nya drag, som börja skönjas redan från århundradets midt. Mot den förkonstling, som- utmärkte barocken och i rococostilen drefs till sin spets, höjde sig tid efter annan inom konstens liksom literaturens hela område i Europa röster, som303.

Jean Louis Dcspiez (1737-1804;.

fordrade en återgång till naturen, större enkelhet och renhet i uppfattning och former. Att för detta ändamål återgå till den grekisk-romerska konsten. och låna former derifrån var så mycket naturligare för de bildande konsterna, som ju hela den nya tidens konstodling från ett dylikt studium utgått (den första renässansen), och som nya gräf-ningar och undersökningar i Grekland och Roma nu mot 1700-talets slut betydligt vidgade och riktade Europas kännedom om deras klassiska konst.

Sina tidigaste och bästa frukter bar denna så kallade nya renässans (romantik) inom skulpturen, hvarpå vi sett bevis i Sergels verksamhet. Mindre fördelaktigt visar sig förhållandet inom de öfriga konstarterna, der antikens former, som ‘temligen själlöst härmades, ej väl motsvarade de moderna be-hofven. Målame kunde af de antika skulpturverken lära sig en ren teckning, men af de fåtaliga vas- och väggmålningarna ingenting för sjelfva målandets konst, och arkitekterne använde visserligen de antika templens ädla kolonnrader och andra bygnadsdelar, men mest blott som dekoration på bygnader, hvilka i alla fall skulle fylla helt audra behof än de antika templen. Antikstudiet gaf tidens förvildade smaksinne i allmänhet en helsosam tukt. Men på ett själfullare sätt fattades den antika konstens anda endast af ett fåtal begåfvade andar, under det den för konsten på det hela förblef främmande. I vårt land hyllades antiken af bildhuggaren Sergel, målaren Masreliez och konstfilosofen Ehrensvärd, lika som ju också af flere vitterhetsidkare, med en hänförelse, som vitnade om det nordiska lynnets stora mottaglighet för dess stränga, manliga karakter. Denna

304. Det tilliimrrifle TTnsa slott.förkärlek för antika former smälte samman med tidens fordran på naturlighet och enkelhet i all konstnärlig utstyrsel, och derifrån denna visserligen rena, men nyktra och nästan magra formprägel, som återfinnes hos de flesta konstverk och konstsaker (s. 235) från århundradets slut, allt ifrån bygnader och taflor till möbler och handarbeten. I Frankrike, som fortfarande beherskade smaken, icke minst i vårt land, kallade man denna stil Louis XVLs i motsats till *den yppiga rococon under Louis XV; revolutions- och kejsartiden skärpte den. I drägten visar sig smakens förändring i en enklare, men magrare, stelare och färglösare utstyrsel. Puder och peruk försvinna mot tidhvarf-

vets slut, den från Amerika kommande svarta cylinderhatten blir småningom mod, och her-rarnes brokiga, broderade rock blir vår moderna frack. Frackens styfva krage restes upp, och halsen omlindades i flere hvarf med halsduken. Knäbyxorna utbyttes mot långa benkläder, som stuckos ned i de höga stöf-larna. Fruntimrens klädningar bundos till högt under bröstet och föllo i långa veck tätt efter kroppen; på hufvudet buros yfviga hattar och så vidare.

I bygnadskonsten börjar den nyantika smaken skönjas redan hos Adelcrantz, än mer hos Palmstedt, hvilken bygde Sofia Albertinas palats (s. 344), efter förebilden af den förres operahus (s. 267) samt likaledes i huf-vudstaden Packhuset och Bondeska palatset vid Norrström med mera. Tempelman bygde det gamla Myntets fasad (åt Mynttorget i Stockholm). En betecknande förändring inträder i den med arkitekturen sammanhängande trädgårdskonsten. Piper anlade Hagaparken i denna nya, så kallade engelska träd-305. Wt

“O'stoekhrf^dolfFredrik9 gårdsstil, hvilken, i motsats till den gamla

franska stilens tvungna sirlighet (jfr s. 26, 57 med flere), sökte att af en park eller trädgård göra en sammanträngd prof-karta på naturen i sin frihet. Denna stil bannlyste de förut så vanliga geometriska mönstren for blomsterrabatter, vattenkonsterna och statyerna (till exempel på Drottningholm); i stället anordnades små tempel, grottor, eremithyd-<ior, konstgjorda ruiner med mera, sådana man ännu i vårt land kan påträffa i parkanläggningar från denna tid, till exempel vid Rosersberg och Haga. I allt detta uttalar sig tidens sinne för enkelhet och naturlighet, men ock den känslosamhet, hvari naturkänslan gerna slog öfver. Det var på denna tid, man älskade att såsom dekorationsmotiv och prydnader å bygnader, handarbeten och i allt annat slags konstslöjd till öfverflöd använda antika altaren, grafurnor, kransar, girlander och så vidare.Hvad Drottningholm var for Hedvig Eleonoras och Lovisa Ulrikas tid, barockens och rococons tid hos oss, det är i någon mån Haga för Gustaf III:s tid. Och det skulle vara ett fullständigare minnesmärke af sin tids konst-smak, om Gustaf, som på sin italienska resa, åtföljd af Sergel, blifvit till viss grad invigd i denna smak, kunnat utföra sina storartade bygnadsplaner der. Nu stannade det stora slottet, som skulle byggas efter mönstret af Romas Pan-teon, vid grunden, och endast »konungens paviljong», prydd af Masreliez' antikt-mytologiska väggmålningar, står uppe (s. 287,

288). Den arkitekt, som Gustaf här och i allmänhet med största förkärlek använde, var fransmannen Desprez, en konstnär mera ge-, nialisk än djup, mera smidig och mångsidig än solid, deri lik sin konung, lik honom äfven i en temligen ytlig förkärlek för den antika smaken. Sin bästa verksamhet egnade Desprez åt dekorationerna till den nya operans dramer. Vid en öfverblick af den gustavianska tidens konstbildning far man ej öfverse den rol, som den nya teatern spelade med sina praktfulla pjeser och sina lysande maskerader. Ty det teatraliska är ett drag, som tillhörde tiden och särskildt utmärkte Gustaf (s. 290).

Mer och mindre fantastiska fester af alla slag (s. 289) uppfördes esomoftast vid hans hof,blandade med ceremonier af den strängaste etikett.

En utländing, som såg hofvet en galadag på Drottningholm, fann det likna en maskerad. Från Desprez härstammar för öfrigt •

Upsala orangeribygnad med sin ståtliga doriska tempelfasad. Han bildade många lärjungar, af hvilka dock ingen åstadkom något betydande verk. Bygnadskonsten förföll vid tidhvarf-vets slut, blef torftig och intetsägande.

Inom skulpturen stod Sveriges största konstsnille i detta tidhvarf, Sergel, nästan ensam. Hans ekonomiska ställning var efter hemkomsten be-tryggad, han omhuldades af sin konung och åtnjöt ^tort anseende så väl

Konung Gustaf III:s st.itv vid Skeppsbron i Stockholm.

Färdig IMS.307.

Alexander Roslin (1718—1793).

bland samhällets tongifvande kretsar som bland sina yrkesbröder. Men han saknade den antika skönhets veri den, som i Roma eldat hans ingifvelse, få forstodo honom, och de stora uppgifterna uteblefvo. Missmodig vek han några steg tillbaka i sin konst. Gustaf III:s enda större beställningar voro »Amor och Psyke» i marmor, hvilken härliga grupp, ett af vårt lands allra skönaste skulpturverk, konstnären i modell utfört i Roma för grefvinnan Dubarrys räkning, samt likaledes i marmor en efterbildning af den antika »Venus Kalli-pygos» med grefvinnan Höpkens hufvud på, en uppgift betecknande för tidens lättfärdighet, men hvarken konstnären eller hans konst värdig. Sergel öfver-hopades för öfrigt med beställningar af porträtt, byster och medaljonger för hof-vet och andra samt fick utföra en mängd dekorativa gipsarbeten, såsom bedjande englar i Karlstads domkyrka och Klara kyrka i Stockholm, altaret och Descartes* monument i Adolf Fredriks kyrka, figurer på och i Operahuset, gruppen

»Axel Oxenstjerna och historien» i kungliga slottet med mera; allt arbeten, som vitna om hans stora begåfning, men ej upphinna, än mindre öfverträffa hans tidigare, antika bilder i ren skönhet. Den största uppgift, som här

hemma gafs honom, var Gustaf III:s stod i brons, 1790 beställd af Stockholms borgerskap, aftäckt 1808. Sergels snillrika bild af den konung, som han hela sitt lif igenom älskade och beundrade,. utgör än i dag en bland vår hufvudstads vackraste prydnader.

Bland antikens kännare och beundrare hafva vi redan närnt Masreliez, född i Paris, en ädel konstnärsnatur, men föga alsterrik. Som styresman för akademien befäste han der, genom det stora anseende han åtnjöt, den nyantika smaken. Större omedelbar betydelse för målningens konst ega de öfriga målarne, hvilka utan Masreliez' stränga antik-

308.

Per Hilleström (1733-1816).studium trognare följde utlandets, i synnerhet Frankrikes, samtida efterdömen. Emigrationen fortfor nu som under frihetstiden. Några af de mest betydande talangerna tillhöra mera Frankrike än hemlandet; så figurmålame i olja Roslin och Wertmuller, miniatyrmålarne P. A. Hall och den yngre Lafrensen. K. G. Pilo, liksom än mer Mandelberg, lefde sin längsta tid i Kjöbenhavn; K. F. von Breda och E. Martin fingo sin utbildning i England, i hvars nu sjelf-ständigt blomstrande målarskola de förvärfyade vissa egenskaper, i synnerhet en mer pbetisk färgkonst, hvilka välgörande stucko af mot den franska skolans flackhet. Martin var en begåfvad idkare af landskapsmåleriet, hvilken konstart först nu höjer sig till betydenhet i vårt land. Lika så börjar först nu det genremåleri idkas, som sedan blifvit af så stor betydelse i vårt måleri. Den flitigaste genremålaren var under denna epok den något torre Hilleström. För öfrigt behandlade figurmålame de af gammalt öfliga antika och allegoriska ämnena. DesjJrez målade som nämdt teaterdekorationer. Flitigast idkades fortfarande porträttmåleriet, hvari så väl Hall och Lafrensen som Roslin,

Wertmiiller, K. F. von Breda med flere voro framstående talanger; L. Pasch och P. Krafft hafva vi redan förut nämt (s. 407). Lika så är ofvan antydd den betydelse, kopparsticket och medaljgravyren genom talangfulla idkare egde ännu under Gustaf Ill:s tid. En egendomlig och ensamt stående företeelse är smålandsbonden Per Hörberg, ett slags tusenkonstnär och ett spekulerande hufvud, sådana man ej sällan träffar än i dag bland vår allmoge.

Bland hans rika anlag synes sinnet för målning hafva varit det starkaste, och kanske var han anlagd till en större kolorist än någon af de då lef-vande akademiskt bildade målarne. Men bristen på konstnärlig uppfostran — han kom ej förr än vid 37 års ålder (1783) till hufvudstaden och mottog ej heller då någon grundligare undervisning — hindrade honom att blifva annat än dilettant. Då man emellertid betänker, att han utom annat målat ej färre än 87 altartaflor i landsortskyrkor, finner man att han predikade sin konst för mångdubbelt större kretsar än flertalet af artisterne i hufvudstaden, de kretsar nämligen, som då, liksom till god del än i dag, stodo utom den akademiskt skolade konstens sfer, och som i sina kyrkor egde så godt som det enda tillfallet till bekantskap med de bildande konsternas verk.

Gustaf IY Adolfs regeringstid är en svaghetstid inom konsten. Konungen var ingen mecenat, och den tryckta stämningen i landet tyckes hafva

309. Per Hörberg

(1740-1816).inverkat också på konstnäreme. Den förr så lifliga emigrationen, hvilken beröfvat hemlandets konst mången talang, men ock satt henne i beröring med det rörliga konstlifvet derute, upphörde. Konstnäreme stannade hemma och utstälde sina arbeten på akademiens expositioner, målame sina portratt, sina mytologiska scener och allegorier, sina torra genrebilder eller ännu torrare landskapsutsigter, bildhuggarne antika och allegoriska bilder, arkitekterne granna, italienskt-antika »projekt» till bygnader, som aldrig kommo till utförande.

Den klassiska smaken, som genom renässansens, barockens, den franska perukstilens och rococons skeden i tre århundraden herskat i Europa, syntes nu snart öfver allt hafva spelat ut sin rol i de bildande konsterna liksom i vitterheten. Äfven klassicitetens sista skede eller den nya renässansen väckte endast en konst, skulpturen, till kraftigare lif. En ny konstens blomstring inträder först i ett nytt tidhvarf, genom en brytning med denna klassicitet, och först sedan vitterheten börjat finna uttryck för den nya tidens andliga innehåll.

Lefnadss&tt och seder.

Sedernas förfining. — Den glada tonen Inom sällskapslifvet. — Det sedliga tillståndet. — Brlnviaet — Potatisen. — Brnket af nya fffverflödsvaror.

Äfven med afseende på sederna och umgängeslifvet medförde den nya riktning, som under detta tidhvarf ifrån Frankrike vann insteg i vårt land, vigtiga förändringar. Den anstrykning af råhet, som den karolinska kraften stundom gifvit åt sällskapstonen, afslipades allt mer och en sirlig belefvenhet blef nu den högre uppfostrans förnämsta mål. Umgängestonen blef tillika mera glad och fri än förut; skämt och uddiga qvickheter utgjorde samman-lefnadens krydda, och Bellmans sånger, af hvilka flere diktades redan under frihetstiden, visa, att inom de lägre samhällsklasserna rådde en godmodig uppsluppenhet, hvartill någon annan tid knappast torde kunna förete ett motstycke.

Under Gustaf Illrs regering nådde denna glädjestämning sin höjdpunkt; under hans trumpne son flyktade den från hofvets salar, men bibehöll sig dock, oaktadt tidens olyckor, inom enskilda kretsar och fann i synnerhet ett uttryck i de dryckessånger, som då plägade föredragas i samqvämen. Det var denna sed, som framkallade åtskilliga af Valerius’ glada sånger, men äfven fru Lenngren har, för sin man kommersrådet K. P. Lenngren och dennes vänner, skrifvit dylika qväden, och Franzéns »supvisa»: »Goda gosse, glaset töm», är en af de utsöktaste perlorna inom vår literatur. Men taflan har äfven sina skuggsidor. Belefvenheten urartade ofta till ytlighet och flärd, glädjen till lättsinne, och sålunda försläppades allt mer den sedliga kraft, som gjort det föregående tidhvarfvet så rikt på storslagna och högsinta personligheter. Ett menligt inflytande på folkets moraliska halt utöfvade naturligtvis *äfven den besticklighet, som under frihetstiden gjorde sig gällande inom det politiska lifvet och till hvars belysande må anföras, att hufvudmannaskapet på riddarhuset vid arfskiften inom adliga hus plägade upptagas bland boets tillgångar. Lättsinnet visade sig tydligast i förhållandet mellan könen. Att' hit hörande ämnen i tal och tryck behandlades med större frihet, än som nu anses tillständigt, var visserligen ej någon nyhet för detta tidhvarf, men en sorglig sådan var, att kränkandet af äktenskapets helgd nu inom de högre klasserna nästan blef en modsak. Vid skildringen af Gustaf III:s hof hafva vi redan haft anledning att vidröra detta förhållande, men en orättvisa är att, såsom ofta sker, gifva Gustaf III ensam skulden härför. Tidens synnerligt rikhaltiga skandalkrönika vitnar, att lättfärdigheten i sjelfva verket redan

under frihetstiden egde stor utbredning, och då Gustaf III tillät den att fritt gripa omkring sig inom hofvet, visade han sig i detta liksom i så mycket annat blott såsom ett barn af sin tid; men visserligen är det sant, att det efterdöme som hofvet nu gaf i hög grad bidragit till det ondas förvärrande. Ehuru man sålunda var benägeu att i ett visst hänseende medgifva qvinnan en synnerligt stor frihet, gjordes dock föga för att bereda henne en verklig sjelfständighet. Visserligen fordrade goda tonen, att damer af verld skulle erhålla en viss grad af bildning, men denna var temligen ytlig och bestod i allmänhet blott i några estetiska färdigheter samt framför allt i förmågan att kunna uttrycka sig på modspråket — franskan. Undervisningen var också ofta öfverlemnad åt utländska guvernanter eller språkmästare, hvilket bruk emellertid i 1766 års öfverflödsförordning belägges med en hög afgift.

310. Kaffebeslaget.

UpplrSde fr&n öfrerflödsfororduingarnas tid.Till medelklassen och allmogen sträckte sig väl i allmänhet ej den ofvan -omtalade upplösningen inom familjlifvet, men på den senare samhällsklassen inverkade bränvinets öfverdrifna bruk synnerligt menligt. Förgäfves ifrade fosterlandsvänner såsom Linné mot denna dryck; den vann allt större och större spridning och blef i följd häraf under detta tidhvarf ett synnerligt vigtigt föremål för lagstiftningen. Den 7 september 1741 utfärdades den första egentliga bränvinsförordningen; genom densamma blef husbehofs-bränning medgifven åt fastighetsegare. För de vigtigaste af de förändringar, som denpa lagstiftning sedermera undergick, är i det föregående redogjordt (s. 144, 167, 270 och 316); här må blott tilläggas, att husbehofsbränningen vid 1800 års riksdag mot en viss bevillning å nyo allmänt frigafs.

I följd af bränvinets spridning torde väl bruket af öl något hafva minskats, men tillverkningen af denna dryck var dock fortfarande en vigtig näringsgren och bedrefs äfven i enskilda hus, i synnerhet på landet, med stor omsorg. Inom de högre samhällsklasserna var vin fortfarande mycket i bruk, och af 1766 års öfverflödsförordning visar

det sig, att äfven punsch redan varit en vanlig dryck. En stor förändring i lefnadssättet var, att potatis, te och kaffe nu började användas. Den sist nämda drycken förtärdes ej blott hemma i husen, utan ock på offentliga så kallade kaffehus, hvilka i synnerhet i Stockholm ofta tjenade till politiska klubblokaler. Vid midten af 1700-talet synes dock kaffet ej hunnit blifva en allmän nödvändighetsvara, ty ännu infördes årligen deraf blott omkring 26000 skålpund (omkring 11000 kilogram) och förbudet deremot i 1766 års öfverflödsförordning tyckes ej hafva framkallat något särskildt missnöje, men då detta förbud 1794 förnyades, uppväckte det en allmän saknad. Den dag, då det trädde i verkställighet, firades i nästan alla hus i hufvudstaden med en sorgfest, och öfver hela riket öfver-träddes det i smyg. Att Gustaf IV Adolf vid sitt tillträde till regeringen åter frigaf kaffedrickningen mottogs derför med allmänt jubel; glädjen blef -dock ej långvarig, ty 1799 blef förbudet förnyadt, men äfven nu visade det .sig omöjligt att upprätthålla.

Tobakens bruk grep under detta tidhvarf allt mer omkring sig. Inom de högre kretsarna var snusandet under denna tid i synnerhet på modet, men äfven tobakspipan egde här ifriga beundrare — bland andra hertig Karl. Äfven denna öfverflödsvara sökte man, ehuru förgäfves, motverka genom lagstiftningen; något allmänt tobaksforbud utfärdades väl ej, men bruket belädes flere gånger med skatt, och enligt 1766 års öfverflödsförordning var det i allmänhet endast tillåtet för personer som fylt 21 år.